This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

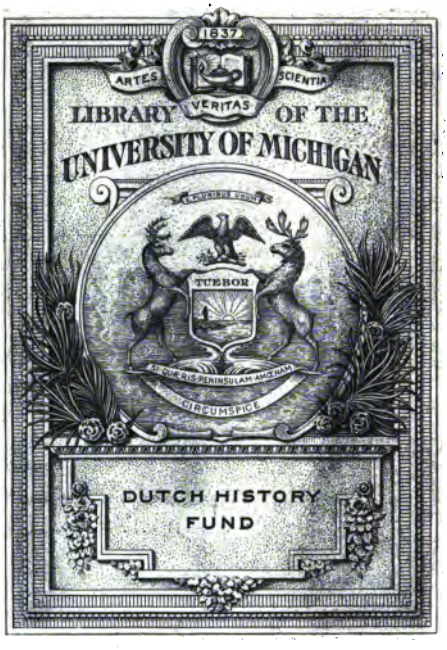

Digitized by Google

AP
14
.V123

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Zevende Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

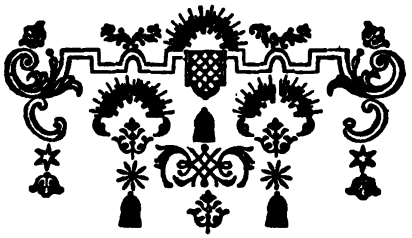

Te AMSTERDAM,
By A. VANDER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

Dutch lit. Nijhoff 18-3-24 10842

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

De zwaarſte Plaatzen der Brieven van PAULUS. *Door* PETRUS CURTENIUS *Doctor en Profeſſor der H. Godgeleerdheid in het Athenæum Illustre, en Predikant te Amſteldam. Te Amſteldam by* G. de Groot en Zoon 1766. *behalven het Voorwerk, de Bladwyzers, en eene voorafgaande Kerklyke Redenvoering, gedaan ter gedachtenis van zynen* XXV *jaarigen Predikdienst,* 665 *bladzyden in quarto.*

DIt Werk van den geachten Hoogleeraer *Curtenius* ſtrekt, om eenig minder of meerder licht mede te deelen, ter opheldering van zodanige plaetſen der Brieven van Apóstel *Paulus*, van welke men met de woorden van Apostel *Petrus* kan zeggen, dat ze behelzen *zommige dingen zwaer om te verſtaen.* Het tegenwoordig Stuk bepaelt zich tot de zwaerſte plaetſen in den Brief aen de Romeinen, en 't oogmerk van zyn Hoog-Eerwaerden is, zo zyne poogingen met geen ongunſtig oog worden aengezien, de overige Brieven des Apostels insgelyks na te gaen; om dus, naer zyn vermogen, het zyne toe te brengen, ter nadere verklaringe van zodanige plaetſen, die den Lezer niet zelden moeilyk vallen te verſtaen.

Voor af gaet eene Kerklyke Redenvoering, die zyn Hoog-Eerwaerde te Amſteldam den 29 November 1764 uitgeſproken heeft, ter gedachtenis van zynen XXV jarigen Predikdienst; die ten onderwerp heeft, *de Eenſtemmigheid van Paulus met Mozes en de Propheeten*, overeenkomſtig met 's Apostels betuiging, Hand. XXVI. 22, 23. Op deze Redenvoering volgt eene *Algemeene Vermelding der Dingen in de Brieven van Paulus zwaar om te verſtaan, Uit 2 Petr.* III.

Digitized by Google

15 2*de deel*, 16. En daer op maekt onze Autheur een aenvang, van byzonderlyk te ontvouwen, *de dingen in den Brief aan de Romeinen zwaar om te verſtaan.* Hier onder betrekt zyn Hoog-Eerwaerde de volgende. *Gods Rechtvaerdig oordeel over Jooden en Heidenen.* Rom. II. 12—16. *De ervenis der Waereld, niet uit de Wet, maar door het Geloov.* Rom. IV. 13—15. *Gods Lievde in Chriſtus zonder weerga.* Rom. V. 6—8. *Der menſchen ſtaat voor en na de Wet van Moſes.* Rom. V. 12—14. *Der Geloovigen vryheid van onder de magt der Moſaiſche Wet.* Rom. VII. 1—6. *De vleeschlykheid des menſchen geſteld tegen de geestlykheid der Wet.* Rom. VII. 14. *Gods Geest de Kinderleider der Kerke zoo onder het O. als het N. T.* Rom. VIII. 14, 15. *De verwachting van het Schepzel.* Rom. VIII. 12—22. *'t Zuchten van de byzondere Leden der Kerke.* Rom. VIII. 23. *'s Apostels wensch voor zyne zo gezegende Broederen.* Rom. IX. 1—5. *Abrahams tweederlei kinderen.* Rom. IX. 6—9. *'t Onderſcheid tuſſchen Jacob en Eſau.* Rom. IX. 10—13. *Gods Rechtvaerdigheid bewaerd in der Menſchen verkiezing of verwerping.* Rom. IX. 14—18. *Gods zaak verdedigd tegen de menſchen.* Rom. IX. 19—23. *Heidenen en Jooden thans gelyk.* Rom. IX. 24—26. *De vervulling van het woord der belovte.* Rom. IX. 27, 28. *De rechtvaerdigheid des geloofs, door Paulus uit Moſes beweezen.* Rom. X. 4—8. *De verborgenheid der laatſte tyden.* Rom. XI. 25, 26. En eindelyk *'t Gevolg der Lievde, die wy zelvs onzen vyanden bewyzen moeten.* Rom. XII. 20. De Hoog-Leeraer *Curtenius* behandelt deze onderwerpen in 't breede, niet alleen met opzicht tot het duistere, dat hier of daer in de ſpreekwyzen des Apostels voorkomt; of in de zaek zelve plaets heeft, maer tevens ten aanzien van derzelver uitgeſtrektheid; zo dat dit Werk zo vele Verhandelingen over de opgemelde onderwerpen, en tevens eene doorgaende Verklaring der bygebrachte Schriftuurplaetſen behelze. Velen zouden waerſchynlyk in een ſtuk van dien aert meer genoegen gevonden hebben, indien zyn Hoog-Eerwaerde zich bepaeld hadde tot het duistere, dat in dezen de groote hoofdzaek was; nadien 'er volgens deze handelwyze noodwendig vele gemene plaetſen der Godgeleerdheid en Schriftuur-verklaringen in moeten voorkomen, die anders of met een kort woord gemeld, of als bekend vooronderſteld konden worden; het welk den omſlag van 't Werk in dezen en in 't vervolg merkelyk zou hebben doen afnemen. Veelligt had hy ook dien weg ingeſlagen, zo hy zich voorgeſteld hadde inzonderheid te ſchryven voor hun, die in 't lezen van zodani-

Digitized by Google

danige Schriften voornaemlyk bedoelen de ophelderingen van 't duistere na te gaen; maer een algemener nut op 't oog hebbende, kan hem dit aenleiding gegeven hebben, om het voorgeſtelde op eene uitgebreider wyze te behandelen. Wat hier van ook zy, 's Autheurs belezenheid en ſcharandere oordeelkunde ſtraelt hier in verſcheidene opzichten duidelyk door, en zyne bygebragte ophelderingen verdienen gemeenlyk de aendacht des Lezers.

Om 'er eene proeve van mede te deelen, zullen wy 't oog vestigen op 's Mans Verhandeling, over *'s Apostels wensch voor zyne zoo gezegende Broederen*, Rom. IX. 1—5, en wel byzonder op zyne verklaring van het moeilykſte gedeelte van dien text, of 's Apostels betuiging, dat hy *zelv* [*wel*] *zoude wenſchen verbannen te zyn van Christus.*

Men heeft hier, gelyk hy met den aenvang toont, op te merken, dat uit de leer der Rechtvaerdiging, alleen uit het geloof, voortvloeit, dat dan het gros der Jooden, het welk *hunne* gerechtigheid uit de werken zocht, verworpen was; en dat de Apostel dit gevolg toeſtaet, maer voor af van zich tracht te weren eene verdenking dat hy dit leerde en dit gevolg toeſtond, uit hoofde van wraekzucht tegen de Jooden. Hierom wil, noch kan hy, der Jooden dreigende onheilen niet voordragen, dan nae die ſterke betuiging, v. 1—5 vervat; welke ons onder het oog brengt, „ den hartlyken „ yver van Paulus voor de Jooden, die hem niet, dan met „ eene hooggaande gemoeds aandoening, konde doen den„ ken aan de verharding van zulk een volk, 't welk met „ zoo veele en zoo groote voordeelen beſchonken was".

In 't nadere ontvouwen hier van gaet onze Hoog-Leeraer onderſcheiden na. I. De diere betuiging die Paulus doet. v. 1 en 2. II. Het bewys hier van. v. 3, 4 en 5. In 't eerſte Lid duid de Apostel aen, dat men geenszins behoort te twyfelen aen de zuiverheid van zyn gemoed, ſchoon hy hun vervolgens haetlyke dingen ſtae voor te dragen; nadien hy zich hier toe niet overgeeft, zonder de ſmertlykſte aendoening zyner ziele deswegens. Dit bewyst hy nader v. 3, 4 en 5, met woorden, die de geſteltenis van zyn gemoed, ten aenzien der Jooden, nadruklyk te kennen geven. Hy ſtelt hun daer in voor, dat hy de Jooden niet alleen lief had, als zynde dat Volk waer uit ook hy zelve oorſpronglyk was; maer dat hy ook in daed en waerheid die Natie hoog achtte, uit overweging der dierbaere voorrechten, waer mede zy bedeeld en boven alle andere Volkeren verheven waren: ja dat dit alles zo veel invloed had op zyne ziel, dat hy, wel ver

Digitized by Google

van hun een wraekzuchtig hart toe te dragen, en uit dien grond vermaek te ſcheppen in hun onaengename dingen te zeggen, in tegendeel, indien hunne verwerping daer mede ware af te wenden, voor hun *zelv* [*wel*] *zou wenſchen verbannen te zyn van Christus.* — Dit gezegde, dat hier de meeste moeite baert, tracht zyn Hoog-Eerwaerde, nae dat hy 't voorgemelde verklaert heeft, verder op te helderen.

De eerſte vraeg is hier, wat zegt het, *verbannen te zyn?*

Men heeft in dezen text, naer 't oordeel van onzen Uitlegger, het woord Ἀνάθεμα *Verbanning* niet te vermengen met het woord Ἀνάθεμα *Begiftiging*; zo om dat de laetſte betekenis hier in 's Apostels redeneering niet te ſtade komt, als om dat dit woord door de Heilige Schryvers altoos in een nadeeligen zin gebruikt wordt. „ Het zegt, gelyk hy „ voorts aentekent, iets, dat van zekere gemeenſchap is „ *Afgezonderd.* En daar van daan wierdt het by de Grieken „ gebruikt van ſlechte, verachte en ſchendige menſchen, „ die, wanneer het gemeenebest eenig quaad over 't hoofd „ hing, tot een ſlagtoffer voor allen wierden overgegeeven, „ om de dreigende rampen af te keeren, en den toorn der „ Goden te verzoenen. Een zin, waar in, men wil, dat „ dit woord de meeste overeenkomst zoude hebben met het „ Hebreeuwſche *Chêrem*, 't welk by de Jooden eene Affny„ ding van Israëls Gemeente, gepaard met het uitſpreeken „ van den Vloek over harnekkige Zondaars, onder het ſtee„ ken der bazuinen, en het openlyk bekend maaken van „ hunne misdaaden, te kennen gav.

„ Dit dan vaſtſtaande ", vervolgt hy, nae de gemelde betekenis geſtaefd, en ons ter breedere onderrichtinge na de Schriften eeniger Geleerden gewezen te hebben, „ zal 't „ 'er nu maar op aankomen, wat Paulus heeft willen zeggen „ met zynen *wensch*, dat hy een *Verbanning* mogt *zyn van* „ *Christus, voor zyne maagſchap naar* den vleeſche". En ter verklaringe hier van legt hy voor af de volgende gronden.

„ (1.) Eerst, dat de *Wensch* van Paulus niet iets zondigs „ of onbetaamlyks kan behelsd hebben; want dan zoude de „ Apostel zich daar op met zoo veele vrymoedigheid niet „ hebben durven beroepen. (2.) Ten tweeden, dat het „ vervullen van deezen *Wensch* ook in zich zelven niet vol„ ſtrekt onmogelyk was; want anders was 't een ydel zeg„ gen geweest: hoewel 't echter by onderſtelling, naamlyk „ indien 't Gode niet believde, onmogelyk konde zyn. (3.) „ En eindelyk, dat in deezen *Wensch*, daar Paulus te voo„ ren zoo veel ophef van gemaakt heeft, zekerlyk iets uit„ neemends en wezenlyks vervat is.

Aen

Digitized by Google

Aen deze gronden toetst hy vervolgens de voornaemſte uitleggingen, die hem voorgekomen zyn, en tracht te doen zien, dat ze daer aen niet beantwoorden, wanneer ze het zeggen van den Apostel verſtaen in den zin van een tydlyken en geweldigen dood; of als ze deze betuiging brengen tot dien tyd, wanneer Paulus nog in den yver van zyn Pharizeendom, en een vervolger der Christen-Kerk was, dat hy 't diestyds wenschte; of als ze dien wensch in zyne volſte kracht nemen, en denzelven verklaren door eene geheele uitſluiting van Christus, buiten wien geen heil noch genade is, waer uit dan ook volgt eene uitſluiting van de eeuwige zaligheid. Onze Hoog-Leeraer de onbeſtaenbaerheid dezer uitleggingen aengedrongen hebbende, geeft voorts te kennen welke gedachten hem het aennemelykſte voorkomen; halende tevens de Schriften van zodanige geachte Uitleggeren aen, die zich min of meer op eene dergelyke wyze daer over uitgelaten hebben. — Om plaets te winnen zullen wy, deze en de verdere aenhalinge daer latende, alleen onder 't oog brengen hoe onze Hoog-Leeraer zyn gevoelen verklaert, en de beſtaenbaerheid dezer uitlegginge toont.

„ Ons dan aangaande, *zegt hy*, wy denken voor het naas-
„ te, dat Paulus ons zelv de oplosſing van zynen *Wensch*
„ aan de hand geevt. Naamlyk, hy ſtelt de woorden IK
„ ZELV: ἐγὼ αὐτὸς (IK *zoude* ZELV [WEL] *wenſchen*) duidlyk
„ over tegen de melding van zyne broederen. En, wan-
„ neer hy verklaart, dat hy [WEL] *zelv zoude wenſchen ver-*
„ *bannen te zyn van Christus* VOOR dezelven, zoo geevt hy,
„ hoewel ſchoorvoetende en met eenige bewimpeling, nocht-
„ tans van ter zyde te verſtaan, het gene hy in het vervolg
„ van dit Hoofdſtuk klaarer beweeren zal, dat deeze zyne
„ *Broeders* reeds onderworpen waren aen een oordeel der
„ VERBANNING. Wat was dat nu voor eene *Verbanning*, die
„ over het Joodendom gebragt was, en noch verder ſtondt
„ te komen? 't Was zekerlyk die *Vloekban*, waar door, niet
„ eenige byzondere perſoonen, maar 't ganſche ligchaam
„ dier oude Kerk van de gemeenſchap met Gods volk wierdt
„ uitgeworpen, en alzoo, ontzet VAN CHRISTUS, in groo-
„ te armoede, ſchande, tegenſpoed, en gebrek van geeſt-
„ lyke goederen, over de ganſche waereld zoude moeten
„ rond zwerven. Deeze Vloek was tegen de Jooden reeds
„ uitgeſproken, wanneer Paulus en Barnabas tot hen zeiden
„ Hand. XIII. 46. 't was noodig, dat eerst tot u het woord
„ Gods geſproken zoude worden; doch nademaal gy het

Digitized by Google

„ zelve verſtoot, en u zelven des eeuwigen leevens niet
„ waardig oordeelt, ziet, wy keeren ons tot de Heidenen.
„ Waar mede men de volgende plaatzen vergelyken kan.
„ Deut. XVIII: 18, 19. XXIX: 18—21. 1 Sam. II: 5.
„ Pſ. LXVIII: 7. Jeſ. X: 22. Mal. IV: 1, 6. Matth.
„ VIII: 12. Rom. IX: 28. Gal. IV: 30. 1 Th. II: 16.
„ Edoch dit was een oordeel, dat niet altoos ſtondt te duu-
„ ren. Maar de Jooden zouden ook wederom, na eene lang-
„ duurige verwerping, tot Christus worden aangenomen;
„ gelyk Paulus zelfs *Cap.* XI. onderſcheidenlyk bewyzen
„ zal. Nu was ondertusſchen zyne lievde zoo groot voor
„ zyne *broederen naar den vleeſche*, dat hy *in derzelver plaat-*
„ *ze* [WEL] voor een tyd, zoude willen zyn afgeſcheiden
„ van de gemeenſchap met *Christus*, en van de voorrechten
„ des Christendoms, indien dit hadt konnen ſtrekken, om
„ het Joodſche Volk van hunnen *Ban*, door het beloop van
„ zoo veele eeuwen, te bevryden, en hen reeds al voor
„ *Christus* te gewinnen. Dus ziet men, dat Paulus de ge-
„ meenſchap van *Christus* geenzins verſmaadt, maar hy
„ toont veel eer zynen yver voor *Christus*, weetende, dat
„ het meer tot zyne heerlykheid zoude konnen verſtrekken,
„ een geheel volk, dan hem alleen te behouden. Ja, hy
„ wil ook niet altyd *van Christus Verbannen zyn*, maar hy
„ zoude zich in dit geval getroost hebben met de hoope,
„ dat, gelyk de Jooden ook nu noch blyven *de beminden om*
„ *der Vaderen wille*, en in het laatſte der dagen zekerlyk
„ zullen bekeerd worden, zoo ook *Christus* hem doch eens
„ tot het bezit der zaligheid zoude willen herſtellen. Dus,
„ dunkt my, hebben de woorden des *Apoſtels* de minſte
„ zwaarigheid. (1.) Hy *wenscht* niet, tegen Jeſus te zon-
„ digen, gelyk de Jooden doen onder hunnen *Ban*. Want
„ de *Verbanning* daar Paulus met zyne gedachten alleen op
„ valt, was geen oorzaak van hunne zonde, maar de zon-
„ de is de oorzaak van hunne *Verbanning* geweest. (2.) Hy
„ *Wenscht* ook niets, dat volſtrekt onmogelyk is, ſchoon
„ met onderwerping aan Gods beſtel. (3.) En hy toont de
„ grootſte lievde voor zyne *Broederen*, die in een bloot
„ mensch jegens zynen naasten vallen kan.

„ Alleenlyk zoude misſchien noch iemand konnen zeg-
„ gen, of Paulus dan de Verlosſer van zyne *broederen* heeft
„ willen worden, en of dit beſtaan kan met de achting,
„ die hy aan Christus zelven, als den eenigen en volkomen
„ Middelaar ſchuldig was? Ik antwoorde, 't is wat anders,
„ iets te *Wenſchen* in lievde, al is 't ook met ſchade voor

„ ons

„ ons zelven, wat anders, zich in te beelden, dat men daar
„ mede iets zoude konnen verdienen. Dit laatſte is alleen
„ 't werk van *Christus*. Maar, hadt 'er eene verwiſſeling
„ konnen geſchieden, dan *zoude Paulus wel gewenscht* heb-
„ ben, dat *hy* het oordeel droeg, het gene de Jooden draa-
„ gen moesten, op dat *zy* het geluk, 't gene *hem* thans
„ reeds *in Christus* geſchonken was, in zyne plaatze mog-
„ ten deelachtig worden. Dus drukt hy zich uit 2 *Cor.* XIII:
„ 7. IK WENSCHE *van Godt, dat gy geen quaad doet; niet,*
„ *op dat wy beproefd zouden bevonden worden, maar op dat gy*
„ *het goede zoudet doen, en wy als verworpelyk zouden zyn.*
„ En waarlyk geen wonder, dat Paulus dit *Wenschte.* (1.)
„ Hy wenschte het voor zyne BROEDEREN, *zyn* MAAG-
„ SCHAP NAAR DEN VLEESCHE. Zoude hy de broederlyke
„ toegenegenheid tot zyne bloedverwanten konnen verzaa-
„ ken? Neen. Deeze is wel eene vleeschlyke en natuurly-
„ ke lievde, doch die wordt door de genade niet vernietigd,
„ maar veel meer volmaakt. Want *zoo iemand de zynen, en*
„ *voornaamlyk* [*zyne*] *huisgenooten niet verzorgt, die heeft het*
„ *geloove verlochend, en is erger dan een ongeloovige.* 1 Tim.
„ V: 8. (2.) En, hebben de Jooden wel eer deel gehad
„ aan de AANNEEMING TOT KINDEREN, DE HEERLYK-
„ HEID, DE VERBONDEN, DE WETGEEVING, DE DIENST
„ [GODS,] EN DE BELOFTENISSEN, ja waren zy uit DE
„ VADERS, en was CHRISTUS zelv uit hun, 't is niet vreemd,
„ dat de neiging van den Apostel tot dit Volk des te groo-
„ ter is geweest, naar maate, dat de Heere het zelve met
„ meer bewyzen van zyne lievde, dan anderen, hadt willen
„ begiftigen.

„ Doch deeze *Wensch* van Paulus komt hier te gelyk in
„ als een reden van zyne DROEVHEID, die hy *Vers* 2. geuit
„ hadt. Immers, als hy die uitſteekende Voordeelen van
„ zyn geſlacht in aanmerking nam, hoe konde hy 'er anders,
„ dan met eene dubbele SMERTE aan gedenken, dat zy deeze
„ voorrechten zich eigenwillig te onbruik maakten, en dat
„ zy zich daar door der VERBANNING hadden waerdig ge-
„ maekt? Te meer, als men acht gav, wie 't was, dien de
„ Israëliten hadden durven verwerpen, hun nabeſtaande wel
„ *naar den* VLEESCHE, maar ook GOD BOVEN ALLEN, TE
„ PRYZEN IN DER EEUWIGHEID.

„ Ondertusſchen zien wy, dat de Apostel hun het oordeel
„ der *Verbanning* noch niet openlyk aanzegt, maar lievst al-
„ les op zich zelven zoude willen overbrengen, ten einde
„ zy ook hier uit noch mogten merken, dat hy niet uit

Digitized by Google

„ quaadwilligheid tot hen ſprak, maar dat het hem aan het
„ HART ging, zulk een volk te moeten laaten vaaren, dat
„ zoo bevoorrecht was, en daar hy noch inwendig zoo veel
„ zucht voor hadt; ja dat hem dit de allerzwaarſte post van
„ zyne bediening was, die hy niet hadt konnen uitvoeren,
„ zoo Gods GEEST hem niet in DE WAARHEID geheiligd
„ hadt. Dus zocht hy noch *eenigzins* zyn *vleesch tot jaloers-*
„ *heid* te *verwekken*, *of* hy ook *eenigen uit hun behouden mogt.*
„ Rom. XI. 14.

Vervolg der Nalezingen op de Byzonderheden over de Heilige Schrift, door PETRUS HOFSTEDE. *Te Rotterdam, by* J. Bosch *en* R. Arrenberg 1766. *in quarto* 34 *bladz.*

IN ons onlangs gegeven bericht van dit Werk van den Eerwaerden *Hofſtede* hebben wy ook ter loops gewag gemaekt van eene *Nalezing* (*), ter beſchavinge en vermeerderinge; en nu met het in 't licht zien dezer bladeren hebben wy den Lezer nog te berichten, dat die edelmoedige Heer in dezelven zyne *Nalezing* achtervolgt. Zich niet ſchamende nog dagelyks te leeren, en zyne misſlagen, als hy ze ontdekt, te erkennen en te verbeteren, heeft hy zich in dezen verledigt om twee misvattingen, die hem in zyn Werk voorgekomen zyn, open te leggen, en voorts nog iets ter vermeerderinge mede te deelen. Zyn oogmerk is deze *Nalezing* by gelegenheid nog verder te achtervolgen, om dus zyn Werk tot meerdere volmaektheid te brengen. „ Gelieven,
„ *zegt hy*, beſcheide en kundige verſtanden daar toe de hand
„ te leenen, en ons hunne waarnemingen en opmerkingen,
„ die zy onder het lezen mogten gemaakt hebben, toe te
„ zenden, wy zullen dezelve dankbaar ontfangen en 'er,
„ zonder hen te noemen, ter bekwamer uur, het algemeen
„ mede dienen".

Zedige Aanmerkingen over de Leerreden van den Wel-Eerwaarden Heer G. T. DE COCK *over Joh. XV.* 17. *Door* L. MEYER, *Bedienaar des H Euangeliums op 't Wyſel en de Koten. Te Leeuwarden, by* P. Koumans 1766. *in groot octavo* 59 *bladz.*

DE Eerwaerde *Meyer*, die op eene andere wyze gewoon is te denken dan zyn Amptgenoot *de Cock*, vind deszelfs

(*) *Zie Vaderl. Letter-Oef.* VI. D. bl. 434.

Digitized by Google

zelfs Leerreden niet onderſcheiden, en deszelfs redeneringen niet bondig; daer benevens verwyt hy hem eenigermate, dat hy geen gering gedeelte eener Leerreden van den Eerwaerden *Doddridge* overgeſchreven heeft.

Klare en Naakte Wederlegginge van alle de Swarigheden, die opgeworpen worden door dezulke, die om deſe of gene redenen zig afzonderen en afhouden, van het gebruyk des Heylig en Hoogweerdig Avondmaal onſes Heeren Jeſu Christi. Eenvoudig Opgeſteld door NICOLAAS PIENING. *Lidmaat der Gereformeerde Kerke te Hasſelt. Te Zwolle by* S. Clement en te Utrecht by R. de Meyere 1765. *Behalven het Voorwerk* 35 *bladzyden in octavo.*

EEn ſtichtelyk discours ter aenmoediginge en opbeuringe van zondaeren, die zeggen, dat ze hongeren en dorſten, maer geen vrymoedigheid vinden om tot het Avondmael te naderen, en zich door ongeloovigheid daer van laten afhouden; dat ons niet ongeſchikt ſchynt voor menſchen van dien ſmaek.

Beredeneert Vertoog, om te bewyzen, dat 'er geen SPOOKEN *zyn, of zyn kunnen. Te Amſteldam, by* K. de Veer 1766. *in groot octavo* 104 *bladzyden.*

DIt Vertoog, dat het licht ziet, by gelegenheid der Aenmerkingen van den Eerwaerden *Nieuwland*, in deszelfs *Letterkundige Verlustigingen*, over *de mogelykheid van het beſtaen der Spooken* is tweeledig.

„ *Voor eerst*, zegt de Schryver, zal ik myne Redenen op„ geeven, die my beweegen, om (tot nog toe) *ſtyf en ſterk* „ *ſtaande te houden*, dat 'er geen *Spooken* zyn, noch zyn „ kunnen.

„ Ten Tweeden. Het geene de Heeren NIEUWENTYT, „ VAN EFFEN, en NIEUWLAND, (*) ter ſtaving van het té„ gengeſtelde zeggen, te wéderleggen".

Het komt in dit geſchil voornaemlyk aen op de bepaling

of

(*) B. Nieuwentyd *Gronden van Zékerheid* p. 403, 404. J. v. Effen *Hollandſche Spectator*, 2 Deel Num. 61. p. 7. met welker gezag de Eerwaerde *Nieuwland* zich in dezen verſterkt, in 't XI Hoofdſt. zyner *Letterkundige Verlustigingen.*

Digitized by Google

of omſchryving van 't geen men door een *Spook* en *Spookſel* verſtaet; en hier omtrent zegt onze Schryver eerst in 't algemeen. Ik verſta door Spook, *eene Beſtaanbaarheid, of Weezen, het zy Geestelyk of Lichaamlyk, dat op eene bovennatuurlyke wyze verſchynd, werkt of werken kan.* Doch deze bepaling in dit geſchil te algemeen en niet voldoende zynde, zo omſchryft hy nader, het geen hy door eigenlyk gezegd *ſpooken* of verſchynen van *Spookzels* verſtaet, op de volgende wyze.

„ Ik verſta 'er door een Verſchynzel dat zich voor on-
„ ze Oogen vertoond, het zy van iemand onzer Overlede-
„ ne, of nog leevende Kennisſen, Vrienden of Maagen; het
„ zy de eene of andere afſchouwelyke, verſchrikkelyke of
„ bevallige Gedaante, by voorbeeld van den Duivel, een
„ Weerwolf, een Kat, Oud Wyf, een Jonge Dame, en wat
„ al niet? het zy dezelve zich bloot aan de Zinnen vertoo-
„ nen, het zy dat ze ſpreeken, of allerly Narrepotſen aan-
„ rechten, om de Menſchen te verſchrikken, met het raa-
„ zen met Kettingen, het kloppen met een Hamer, het
„ bonzen op Deuren, het loopen met Dwaallichtjes, en wat
„ dergelyke Grollen meer zyn".

De vraeg is nu, welk ſoort van Wezens zullen dit verrichten? Het *Godlyke Opperwezen* hier in gedachten te brengen, als de oorzaak, ware oneerbiedigheid. Dat iemand hier zou denken om *goede Engelen* is niet te verwachten; zulk eene werkzaemheid is te laeg en nietig voor die verheven geesten. Zouden *kwaade Engeken* 't ook verrichten? Gewislyk neen, die zyn 'er te wys toe; ze hebben te gewichtige bezigheden, het verſtooren van Gods Koningryk, zo veel in hun is, om zich met zulke beuzelingen op te houden. Schryft men aen die grollen de nuttigheid toe, dat ze ſtrekken om Zondaers te verſchrikken, en dus aenleiding ter bekeeringe te geven, zo is 't middagklaer, dat ze geen uitwerking van kwade Engelen konnen zyn, als die het ſtrydige ten doelwit hebben. Zal men hier ook denken, om de *Zielen der afgeſtorvenen*? die zyn, volgens de Leer der Kerke, buiten de Aerde, en konnen gevolglyk hier niet werkzaem zyn. De *gezaligden* althans zullen de plaets der Gelukzaligheid niet verlaten, om hunnen Evennaesten een ſchrik op den hals te jagen, en ten Bullebak te verſtrekken; en God heeft gewoonlyk en krachtiger middelen om Zondaers te bekeeren, dan zulke ſpookeryen. Luc. XVI. 31. De *verdoemden*, behalven dat ze 'er geen vryheid toe hebben, volgens de gelykenis Luc. XVI, hebben ongetwyfelt te veel te doen met hunne eigene rampzaligheid, om de menſchen te verſchrikken. Buiten

Digitized by Google

ten de opgemelde nu, zyn 'er geene foorten van Wezens, dan de *Menſchen*, met Ziel en Lichaem begaefd, of de *enkel Lichaemlyke*; doch aen geen van beiden dezer zal een verſtandig mensch oit het eigenlyk gezegt *ſpooken* toeſchryven. —— Dit is het algemene beloop der redeneringe van onzen Schryver, waer door hy oordeelt getoont te hebben, *dat 'er geen Schepzel in het Geheel-Al, in ſtaat is, om te kunnen ſpooken*, en wel dat 'er eene *Metaphyſiſche contradictie* in is.

Dus ver gevordert zynde gaet hy over tot het tweede Lid van zyn Vertoog, waer in hy tracht te doen zien, dat de Heeren NIEUWENTYT, VAN EFFEN en NIEUWLAND eene geloofwaerdigheid vooronderſtellen aen verhalen, die geen genoegzamen grond van geloofwaerdigheid hebben; dat zy geene de minſte bewyzen voor de wezenlykheid der ſpookeryen opgeven, terwyl ze vaſtſtellen, dat ze 'er wezenlyk plaets hebben; en intuſſchen dezelven voor de niet beſtaenbaerheid der Spooken eiſchen van hun, die derzelver wezenlykheid lochenen, tegen den ouden en alzins goedgekeurden ſtelregel, *die ſtelt moet bewyzen*. Dit is, behalven eenige byzondere bedenkingen tegen deze en gene byzondere denkbeelden dier Heeren, de algemene manier van wederleggen in dezen gehouden, terwyl hy zich voorts beroept op het geen hy in 't eerſte Lid acht betoogt te hebben. Inzonderheid keert hy eenige *Rhetoriſche Declamatien* en *Exclamatien* van den Eerwaerden *Nieuwland*, rakende de bepaeldheid onzer kundigheden, om te bepalen, wat de Geesten niet konnen doen, op eene geestige wyze na de andere zyde; om te doen opmerken, hoe onbeſtaenbaer het is te zeggen, myne kundigheden zyn hier omtrent zeer bepaelt, de aert, het beſtaen, de werkkragten, de trappen van de vermogens dier onderwerpen, welken ik Geesten hoor noemen, zyn my niet bekend, en egter ben ik ſtout genoeg te zeggen, die Geesten kunnen dit of dat verrigten. „ Als 'er „ tegenwoordig, (zegt hy, nae 't voorſtellen dezer omkeering,) een Heiden was, die ſtelde dat alle de Goden en „ Godinnen, daar OVIDIUS melding van maakt, nog aan„ weezig waren, en men zulks wilde ontkennen, zou men „ niet met dezelfde gegronde Reden kunnen vraagen, „ *Waarom niet? Hoe weet gy het? Zyt gy zoo kloek van Ver„ ſtand, dat gy alle de Werkkragten in de Waereld der Geesten „ op uwe Schaale gelegt, en tot een Aas toe, afgewogen hebt? „ Gy die uw lichaamlyk en dierlyk ſaamenſtel niet dan ten onvol„ komenſte kent? Gy die* enz.

De Schryver van dit Vertoog, nog aengemerkt hebbende, dat

dat de verſtandige Opſtellers der *Waarſchouwinge aan de Lezers van de APOCRYPHE Boeken* mede niet veel aen de Spooken gelooft hebben, als blykbaer is uit hunne redenen, waarom zy het *vierde Boek van Esdra*, en 't *Boek der Wysheid*, niet voor CANONYK houden; hecht hier aen nog eene korte ontvouwing van zyne gedachten over de OORZAAKEN *der Spookeryen.* —— De voorname en algemene oorzaek is, naer zyn oordeel, *Gebrek aen noodig Onderzoek;* hier by komen, *De Opvoeding*, *De Vertelzelen*, *Een vreesachtig Naturel*, *De Eenzaemheid*, *De Verbeeldingskracht en een Ongerust Geweeten.* Dit breeder ontvouwd hebbende geeft hy ons ten ſlot eenige Middelen aen de hand, van oordeel zynde, dat men binnen weinig jaeren nooit meer van Spookeryen zou hooren, indien men hier in zynen raed wilde volgen. Wy zullen ze ten ſlot nog mededeelen, terwyl we de verantwoording van den Eerwaerden *Nieuwland* voor de beſtaenlykheid der Spooken, volgens zyne beloften in de *Boekzael van Maert* bladz. 309, te gemoet zien. Ze zullen toch hunne nuttigheid behouden, al was 't dat zyn Eerwaerde het geſchil geheel ten zynen voordeele deed uitloopen, en de waereld overtuigde, dat men, zo al geen gronden van zekerheid, ten minſte gronden van waerſchynlykheid had, om de beſtaenlykheid der Spookeryen ſtaende te houden. Want dit is, gelyk zyn Eerwaerde toeſtaet, zeker, „ dat het grootere getal van de „ *Spookvertelſels* of uit gebrek van onderzoek, of uit verwar„ de verbeeldingskracht, of uit voordeel bedoelende be„ driegeryen, herkomſtig zy, en dat van de tien verhaalen „ naauwelyks één gelden konne ". Schoon dan de Heer *Nieuwland* al eens konde doen zien, dat de bewysredenen des Schryvers van dit Vertoog de volſtrekte onmogelykheid van 't ſpooken niet betoogen, en dat 'er in tegendeel redenen zyn, die ons de mogelykheid konnen doen bemerken, zo zal het nochtans tegen die menigvuldige grollen van dienst wezen, dat men den raed van onzen Schryver in acht neme.

a. „ Omtrend *de Opvoeding* vermaan ik de Ouders, hunne „ Kinderen, nooit met Geruchten te verſchrikken, of met „ Bullebakken te dreigen. Neen, plant hen een dapper Hart „ in, en dreig hun liever met Dingen die gy gaarne hebt, „ en hun nuttig zyn, en hen met 'er tyd Kloekmoedige „ Mannen doen worden, doet in hun byzyn

b. „ Geen *Vertellingen*, van Moorden, Doodſlagen, Spook„ ken, Toverkollen, of iets dat eenige Vrees in hun kan „ verwekken, maar zyn uwe Kinderen reets

c. „ *Vree-*

Digitized by Google

c. „ *Vreesachtig van Naturel*, ſtel hun geduurig (gelyk ik
„ tot nog toe ſpreeken moet) de onmogelykheid der Spoo-
„ keryen voor Oogen, en prent hun moed, en Dapperheid
„ in. Bejaarde Lieden van zodanige Geſteldheid raade ik
„ ernſtig te overweegen, het geen ik van de Spooken gezegt
„ heb, en zich niet veel te begeeven, in
d. „ *Eenzaamheid*; of zo gy daar al zyt, als verſtandige
„ Menſchen te redeneeren, dat de Ziel van LAZARUS, ter-
„ ſtond na zynen Dood in ABRAHAMS Schoot, die van den
„ bekeerden Moordenaar in het Paradys, en van den Ryken
„ Man in de Hel was, en dat de Lichamen in het Graf ge-
„ legt worden, en dat 'er geen Geesten te noemen zyn en
„ die Spooken kunnen, noch eenige goede Reden te gee-
„ ven is, tot wat einde zulks geſchieden zou; zo dat noch
„ Lichaam, noch Ziel, noch Geesten op die wyze verſchy-
„ nen kunnen; en wat den Duivel belangt, vrees veel meer
„ dat hy u heimelyk, en onzigtbaar, op een vleijende en
„ aangenaame wyze, tot het kwaade zal Verleiden, dan dat
„ Hy voor Bullebak zal ſpeelen. Begeeft u ook niet te veel
„ tot naare Gedagten, op dat
e. „ De *Verbeeldingskragt*, niet alle gegronde Redeneerin-
„ gen in duigen ſmyt, want ik verzeker het u, zyt gy naar-
„ geestig, angſtig en alleen, en vreest gy voor den Duivel,
„ zoo gaat by nacht met een Kaers in uw Hand door het
„ Huis, en ziet maar over uw Schouder om, gy zult den
„ Duivel zien, of hy 'er is of niet. Maar eindelyk wacht u
„ boven al voor
f. „ *Een ongerust Geweeten*, Doet wel en ziet niet om,
„ zyt ſteeds indachtig dat Godt de Satan aan de Ketenen der
„ Duisternisſe gebonden houd, en dat hy geen JOB heeft
„ kunnen plaagen, zonder Toelaatinge des Allerhoogſten.
„ Beveel u zelven naar Lichaam en Ziel, in de Handen van
„ uwen Schepper en Verloſer, en zyt verzekerd dat de
„ Poorten der Helle Godts Gunstgenooten niet zullen
„ overweldigen, en dat de Overwinning aan de Hel is beno-
„ men, zoo zult gy gerust en veilig kunnen leeven, bevryd
„ van alle Inbeeldingen en Harſenſchimmen".

Men voege hier by als een algemeen Middel, *Een onbe-ſchroomd onderzoek van 't geen men als Spookery meent te zien of te hooren.* Onze Schryver maekt 'er hier geen gewag van, veelligt om dat hy oordeelt zulks in 't voorgaende genoeg ingeboezemt te hebben. Die dit middel in 't werk ſtelt, zal op ieder nieuwe bevinding van den waen, waer mede hy be-zielt mogt zyn, daer tegen verſterkt, van trap tot trap moe-

di-

Digitized by Google

diger worden, en eerlang niets hooren noch zien, dat hem het denkbeeld van Spookery inboezemt; daer hy integendeel, niet onderzoekende, zyne inbeelding meer kracht zal geven, van tyd tot tyd blooder worden, en allenskens meer Spooken zien en hooren. Dit heeft de Ondervinding door alle tyden bevestigt.

Traité de la Couleur de la Peau humaine en general, de celle des Negres en particulier, & de la Metamorphoſe d'une de ces couleurs en l'autre, ſoit de naiſſance, ſoit accidentellement; Ouvrage diviſé en trois parties. Par M. LE CAT, Ecuyer, Docteur en Medecine, Chirurgien en chef de l'Hotel Dieu de Rouen &c. A Amſterdam 1765. Octavo. pagg. 180.

Verhandeling van de kleur der menſchelyke Huid in 't algemeen, van die der Negers in 't byzonder, en van de verandering van eene deezer kleuren in eene andere, 't zy by de geboorte of by toeval; een Werk verdeeld in drie deelen. Door den Heer LE CAT.

VErſcheiden voornaame Mannen in de ontleedkunde van onzen tyd hebben onderzoek gedaan op de kleur van de Huid der Negers. De Heer ALBINUS en anderen hebben 'er de zitplaats van aangeweezen, en geoordeeld dat men zich hier mede moest vergenoegen; wyl de eigenlyke reden van de zwarte kleur eene verborgenheid is, welke men niet heeft konnen ontdekken. De Heer LE CAT verbeeldt zich dat hy het verder heeft gebragt en de waare oorzaak hier van heeft gevonden. Wy gelooven, dat Hy zyne Leezers minder dan zich zelve zal voldaan hebben.

Het Werk is verdeeld in drie deelen. In het eerſte wordt gehandeld van de kleur der menſchelyke Huid in 't algemeen, in vier Afdeelingen; waar van de eerſte is over de verſcheidenheid van ſoorten van het menſchelyk geſlacht, de tweede, over den oorſprong van deeze verſchillende ſoorten; de derde, geheel ontleedkundig, over het maakzel van de Huid; de vierde over de ſtoffen en de zitplaats van de kleur van blanke, zwarte en koperkleurige menſchen. Het tweede deel heeft tot onderwerp de kleur der Negers, in 't byzonder, en beſtaat uit twee afdeelingen. In de eerſte onderzoekt de Schryver den oorſprong en de natuur van het beginzel der zwarte kleur, in de Negers. De tweede vervat een meerdere navorſching van de natuur en voortbrenging van de Æthiops animalis [*het dierlyk zwart*], en waarom men 'er dee-

Digitized by Google

deezen naam aan heeft gegeeven. In het derde deel ſpreekt de Schryver van de kleurverwisſeling van een Neger in een Blanken, en een Blanken in een Neger, het zy by de geboorte, het zy door toeval. En hier in vindt men vier afdeelingen; de eerſte handelt van een blanken Neger door de geboorte; de tweede van een Europeër of Blanken, zwart gebooren; de derde van de toevallige verandering, van een Neger in een Blanken; en de vierde van een Blanken in een Neger. Zie daar wat de Heer LE CAT zyne Leezers belooft.

Het gene Hy van de verſchillende ſoort van menſchen en derzelver oorſprong, en of de zwarte kleur der Negers afhangt van de Luchtſtreek enz. zegt, is veel maalen, voor Hem, aangemerkt, en wordt door Hem, zo wel als anderen in 't onzeekere gelaaten; waarom men dit als niets ter zaak doende, kan overſtappen.

Die ALBINUS of HALLER over de ſamenſtelling en het maakzel van de menſchelyke Huid geleezen hebben, zullen *in de Afdeeling*, waar in hier van gehandeld wordt, weinig vinden, 't welk hunner opmerkinge waardig is. Wy zullen 'er alleen iet van geeven, 't welk den Schryver byzonder is, en waar van Hy in 't gevolg gebruik maakt. „ De Zenuwen", zegt Hy, „ welken naar de Huid loopen, maaken 1. onder „ de Huid de klieren, die door haare vereeniging met de „ vogtvoerende vaten, de ſappen bereiden, welken nodig „ zyn tot de zagtheid van de Huid en het werktuig van het „ gevoel. 2. maaken zy de bollen, welken door bykooming „ van peesagtige draaden den oorſprong aan verſcheiden „ ſoorten van hair geeven. 3. Eindelyk, doorboort een „ groot gedeelte der zenuwen of zenuwagtige uiteinden de „ huid, en maaken pluisjes of tepeltjes, aan de buitenſte „ oppervlakte van dezelve, om te zyn het werktuig van het „ gevoel, 't welk hier aan eigen is". En aangaande het ſlymige of Netwyze lichaam, verklaart Hy; dat het gemaakt wordt uit het zenuwvogt, een lym- en gomagtige ſtoffe, welke uit de Zenuwtepeltjes uitzweet, zich tuſſchen dezelven vast zet en hard wordt.

Overgaande tot de ſtoffen en zitplaats van de kleur der Negers, ſtelt de Heer LE CAT, met alle de hedendaagſche Ontleedkundigen, dat de zitplaats zy het ſlymig lichaam, bekend by den naam van het Netwyze lichaam van MALPIGHIUS. Dit is wit in de Europeaanen, en zwart in de Negers, gelyk door de Ontleedkunde wordt beweezen. Dit ſlymig lichaam bedekt de zenuw-tepeltjes, en is volgens den Schry-

Digitized by Google

Schryver, zynen oorſprong verſchuldigd aan het vogt, welk uit dezelven doorzweet; en by gevolg het zenuwſap de oorzaak van onze blanke kleur; want alle waarneemingen, waar mede de beſtaanlykheid van dit vogt beweezen wordt, gelyk de Schryver, in een ander Werk, getoond heeft, bewyzen te gelyk, dat het by ons wit is. En de Heer LE CAT zal tragten te bewyzen hoe het oorzaak wordt van de zwarte kleur in de Negers; en hier mede begint het tweede Deel.

Na dat onze Schryver hadt gezien, dat de Heer MECKEL, Lid van de Akademie van Berlin, de mergagtige zelfſtandigheid der Herſenen van eenen Neger, van een blaauwe kleur hadt gevonden; kreeg Hy zelf gelegenheid eenen Neger te ontleeden; waar in Hy ook, niet met den eerſten opſlag, maar door een naauwkeuriger beſchouwing, een dergelyke blaauwagtige kleur, zo wel in de ſchorsagtige als mergagtige zelfſtandigheid ontdekte. De Pynappel-klier was nog blaauwer dan de Herſenen, en byna zwart; en de reden hier van kwam hem zeer klaar voor: om dat dit lichaampje een klier is, waar in veele zenuwen en ſlagadertjes ſamenkoomen; waarom het noodzaaklyk voorzien moest zyn met meer *Æthiops* of ſamengeſteld vogt, getrokken uit deeze tweederleie vaten.

De Schryver viel in gedagten, of een zwart Konyn wel een Neger van zyn ſoort mogt wezen; en een wit, overeenkomſtig met een blanken Neger, en een graauw of gewoon gelyk aan een Europeër. By onderzoek bleek dat een gewoon konyn, Herſenen hadt van kleur als de onze; maar die van het zwarte ras hadden iet van de kleur der Herſenen van den Neger. En omtrent den vaatagtigen rok van het oog was zeer veel zwart vogt, en hoog zwart in zwarte konynen, merklyk verſchillende van de witten. Doch dergelyke waarneemingen waren niet altyd even baarblyklyk: waarom Hy zich voornaamlyk houdt aan het gene men in de Negers hadt gezien, en maakt dit beſluit.

„ Deeze waarneemingen toonen, voor 't oog zelfs, eene „ kleuring, eene mengeling van myn *Æthiops animal*, door „ de geheele zelfſtandigheid der Herſenen. Dit is de zelf„ ſtandigheid, welke door het binnenſte van de zenuwen „ loopt, het is deeze welke de tepeltjes uitſtorten, en het „ zwart van den vaatagtigen rok van het oog maakt; het is „ deeze, welke uit de huid doorzweet, om het ſlymig li„ chaam te maaken. Zie daar dan deeze ſlym der zenuwen, „ welke ik als zodanig getoond hebbe, door haaren ſtand, „ haare natuur, door die van andere vaten verkeerdelyk ge„ gist

Digitized by Google

„ gist dezelve te verſchaffen, getoond in haaren oorſprong,
„ door een ontleedkundige daad, eerst gezien door MEC-
„ KEL, voorzien en vermoed meer dan veertien jaaren te
„ vore, door my zelve. Zie daar eindelyk het oud gevoelen
„ van STRABO, dat de kleur der menſchen vervat is in het
„ zaad van derzelver ouders. Zie daar, zeg Ik, het zelve
„ bevestigd door eene waarneeming; want niemant twyfelt,
„ dat de Herſenen een zaadlyk deel zyn, en als een vrugt-
„ baare amandel al het overige van een dier voortbrengen".

Schoon nu de Heer LE CAT de Herſenen aanmerkt als de eerſte winkel of eerſte bron van het *Æthiops animal*, of het dierlyk zwart, in een Neger, heeft het echter nog een tweeden winkel nodig, volgens zyne gedagten, in de werktuigen zelven, waar in het zich in overvloed bevindt; want, geſteld zynde, dat de Herſenen de eerſte bron zyn van het uittrekzel van dit zenuwvogt, en dat 'er een voorafgaand zuurdeeg is, in de Negers zichtbaar, om dat het overvloediger in hun is, het zal evenwel altyd onmooglyk zyn te begrypen, dat zo weinig van dit zwart, als aan de Herſenen van eenen Neger eene kleur geeft, welke men maar even kan merken, genoeg zou wezen, om de geheele oppervlakte van zyne Huid, welke ten minſte eene uitgebreidheid van vyftien voeten heeft, volkoomlyk zwart te maaken, al ware het genoeg voor dat 't welk men aan den vaatagtigen rok (*a*) van twee oogen vindt. En waar van daan zou het dan een Europeër krygen, by wien men het even zeer aan den vaatagtigen rok van 't oog vindt, ſchoon 'er by eenen zodanigen geen blyk van zy in de Herſenen; om niet te ſpreeken van de klieren der Longen en andere deelen, welken ook een zwart vogt in hebben. Men moet, derhalve, noodzaaklyk toevlugt neemen, tot dat byzonder geſtel van zenuw-bondeltjes en bondeltjes van ſlagadertjes, 't welk maakt, dat elk derzelven hier een byzonder Uittrekzel afgeeft van zenuwſappen en andere vogten, welker vermenging dit *Æthiops* maakt.

Om dit verder te bewyzen, ſpreekt de Heer LE CAT van het zwarte vogt van de Zeekat (*b*), 't welk Hy zegt zynen oorſprong te hebben uit een klier, tegen het achterſte deel van een grooten zak gelegen, zo groot als een duim, welke het vogt bevat. En deeze klier is baarblyklyk gemaakt uit de Zenuwen, welken zich in het achterſte gedeelte van den zak inplanten, denzelven doorbooren, en overgaan tot een plui-

(*a*) *Choroidea.* (*b*) *Seche, Sepia.*

Digitized by Google

pluizige wollige ſamenſtelling, waar onder zich, buiten twyfel, voegen de uiteinden der vogtvoerende vaten, welker ſtammen zich, over het voorſte gedeelte van den gemelden zak, uitſpreiden.

Dit zwarte vogt heeft onze Auteur volkomelyk gelyk bevonden met het zwarte vogt in het oog van een mensch, en vergelykt het by het *Æthiops mineral;* om dat Proeven, op beiden genomen, met malkanderen overeenkoomen; dat is te zeggen, geene verandering in hunne ſamenſtelling door bymenging van Chymiſche vogten, als geest van Salpeter, Sterkwater, een ſmelting van loogzout of van vuur, geeven, zynde hier in verſchillende van Inkt, 't welk ligt geheelenal zyne kleur verliest. Het eenige onderſcheid tuſſchen het dierlyk en mineraal *Æthiops* is, dat het laatſte op het vuur vlam vat en eenigen tyd behoudt, daar het eerſte, uitgedroogd zynde, alleen glimt als een kool, maar niet ontvlamt. Waar uit, naar des Schryvers gedagten, blykt, dat de grondſlag van al deeze zwarte ſtoffen is een zwavelige aarde, byna geheelenal beroofd van het ontvlambaare gedeelte; een zwavelige aarde, welke tot een beginzel en band verſtrekt, gelyk in het *Æthiops mineral*, aan het mercuriaal zenuw-vogt, 't welk dit vermengd zwart helpt ſamenſtellen. Zo maakt gebrand Ivoor een ſchoon zwart voor de Schilders; en het Ivoor is een dierlyke zelfſtandigheid. De verbranding doet niets anders dan het ontvlambaare, het fyne van de zwavel te verteeren, en te doen overgaan in een fyne aarde, innig vereenigd met het zenuwagtig beginzel, welke het Ivoor heeft doen gebooren worden. De beweging, en de brandende vloeiſtoffe, of de ſtoffe van het vuur, doet in de dierlyke vogten langzaam, 't gene de verbranding, door ſcheikundige werkingen, ſchielyk verrigt; maar hoe langzaam ook haare werking zy, zy maakt onze zouten loogzoutig, breekt, verdeelt en verbryzelt dezelven, en verbrandt onze zwavel. Van haare werkingen hangt af de voortkomst van onze verſcheiden vogten, en onder andere, het zwarte in ons oog; en in een ander ſoort van de gewoone gal, de zwarte gal, en zo veel andere natuurlyke of kwaalyk geſtelde vogten. Een Natuurkundige ziet, dat dit ſoort van verbranding, of ten uiterſte fyne verdeeling, in het ſamenweefzel van een lichaam, het zelve in ſtaat moet ſtellen om het licht in te ſlurpen, en zich zwart te laaten zien.

Hier op gaat nu de Heer LE CAT over, om te toonen, dat de zwarte kleur der Negers niet afhangt van de Gal; en dat de verſchynzelen, welken waargenomen worden in de kleur

der

Digitized by Google

der Negers, hier uit niet konnen verklaard worden, en maakt de toepaſſing van de voorgemelde beginzels tot derzelver verklaaring. De verſchynzelen zyn uitwendige en inwendige. De laatſten raaken het geſtel en het maakzel van het ſlymig lichaam of de binnenzyde van de opperhuid, welke *in* 't algemeen gehouden wordt voor de zitplaatſe der zwarte kleur in de Negers; welke ook door weeking in, of waſching met water, of geheel of ten deele hier van kan beroofd worden. De uitwendige verſchynzelen zyn, dat een Neger niet op alle tyden en op alle plaatſen van het lichaam even zwart is, 't welk aan de meer of mindere maate van de gemelde zwarte ſtoffe, in een zekere omſtandigheid, of geſteldheid van ſommige deelen wordt afgeleid.

Dus verbeeldt zich de Schryver, de oorzaak van de zwarte kleur der Negers verklaard te hebben. Maar, alle zyne onderſtellingen toegeſtaan zynde, blyft nog de vraag, waarom het zelfde geſtel van Zenuwtepeltjes en ſlymig lichaam, *dezelfde* uitſtorting en vermenging van vogten, eenen Ethioper een zwarte kleur geeft, en niet hetzelfde doet in eenen Europeër? Wordt in het oog van een Europeër een zwarte ſtoffe, op den vaatagtigen rok van het oog gemaakt; en is deeze van een zelfde natuur, als het *Æthiops animal* van een Neger; waarom wordtze dan niet in den een zo wel als in den ander, over het geheele lichaam gemaakt? Te zeggen dat dit den Negers natuurlyk is, is niet meer te zeggen, dan dat hunne verſchillende gedaante, hair enz. hun ook natuurlyk is; en wy zien niet, hoe men dit verklaaren kan noemen.

In het derde Deel van het Werk ſpreekt nu de Heer LE CAT van de verandering van een Zwarten in een Blanken of van een Blanken in een Zwarten, zo door de geboorte als by toeval. Eerst ſpreekt hy van een Neger, blank door de geboorte; en brengt eenige voorbeelden by van zulken, die, van zwarte ouders gebooren, blank waren, en voorts de natuurlyke gedaante van Negers hadden. Dit oordeelt de Schryver aftehangen van de kracht der inbeelding; en zo ſpreekt Hy ook van een Europeër, die zwart gebooren wordt, hoewel dit zeldzaamer zy dan het eerſte. Hier op volgen eenige waarneemingen van toevallige veranderingen, en eerst van een Zwarten in een Blanken; waar van de reden geſteld wordt in eene veranderde geſteldheid der deelen, welke het zwarte vogt of het *Æthiops animal* verſchaffen. En de verandering van Blanken in Zwarten wordt toegeſchreeven, of aan eene ziekte van de Huid, of van zwarte gal, welke

Digitized by Google

in zulk een perſoon het *Æthiops animal*, omtrent de huid heeft doen gebooren worden; ſchoon Hy echter niet toeſtaat dat dit *Ictere noir*, of zwarte galzugt, kan genoemd worden.

Discours ſur la Nécesſité qu'il y a de joindre l'étude des Mathématiques à une bonne éducation, Prononcé le 18 *Novembre* 1765. *Par Monſieur* JEAN FREDERIC HENNERT, *Lorsqu'il a été fait Profeſſeur Ordinaire en Philoſophie, Mathématiques & Astronomie dans l'Univerſité de Utrecht. Traduit du Latin. A Utrecht*, chez A. van Paddenburg 1766. 23 pag. 4to.

DE beroemde Heer *Hennert*, op Utrechts Hooge School tot de waerdigheid van gewoon Hoog-Leeraer in de Natuur-Wis- en Sterrekunde verheven zynde, heeft deze zyne bediening met eene daer aen beantwoordende Redenvoering aenvaerd. Hy heeft zyne Toehoorders onder 't oog gebragt, *dat de beoefening der Wiskunde een aenmerkelyk gedeelte eener goede opvoedinge behoorde te zyn*; en dit onderwerp zo wel en nadruklyk behandelt, dat het zekerlyk de oplettendheid der Natie verdiene.

Hy leidt ons by die gelegenheid niet alleen op, om in 't algemeen aen te merken, hoe hoognoodig het is ons redelyk vermogen te werk te ſtellen, onze denkbeelden in eene geregelde orde te brengen, en onze aendacht te vestigen; en dat daer toe de beoefening der Wiskunde ten uiterſte nuttig zy: maer hy doet ons daer benevens bezeffen, hoe hoognoodig het zy, hier op acht te geven in eene Eeuw als deze, daer eene algemene losheid en wulpsheid hand over hand ſchynt toe te nemen; 't welk, behalven den doorgaenden nadeeligen invloed voor eene gezonde redeneering en wel gevestigde oefening, ook ten gevolge heeft, dat de Weetenſchappen in 't algemeen, en de Godsdienst in 't byzonder, niet zeldzaem op eene zo losſe en ligtvaerdige wyze behandeld worden, dat men langs dien weg geene gegronde kundigheden konne verwagten. Het beste hulpmiddel hier tegen is de beoefening der Wiskunde; deze wordt boven al in de Jeugd vereischt, om haer voor die ongeregeldheden te behoeden, en voor eene betere leerwyze vatbaer te maken. „ De Wiskunde brengt den geest nader aen zynen Godly- „ ken oorſprong, door denzelven te bewaren voor de ver- „ leidingen der zinnen en der inbeeldinge. Zy zuivert de „ werkingen der verbeeldingskragte en beteugelt derzelver „ der-

Digitized by Google

„ dertelheid. Eene ziel, eenmael gewoon niets voor waer-
„ heid aen te nemen, dan 't geen bondig bewezen is, laet
„ zich nimmermeer bedriegen, door de anderzins bevallige
„ cieraden van een levendigen en vloeienden ſtyl. Zodanig
„ een geest vergenoegt zich niet met het beſchouwen van
„ den bast, maer tracht tot in het hart door te dringen, om
„ de pit en 't merg te leeren kennen. Een Mathematiſche
„ geest heeft wel geen afkeer van 't geen men Smaak noemt:
„ hy wil dat men fraie ſtoffen in een fraien ſtyl, geestige din-
„ gen op eene geestige wyze zal voordragen, maer hy kan
„ niet dulden, dat men gewichtige onderwerpen op zoda-
„ nig eene manier behandelt, en los daar over heen loope".

By dit alles komt nog, gelyk onze Hoog-Leeraer aenmerkt, dat de beoefening der Wiskunde op eene byzondere wyze in ons Vaderland hoognoodig is, voor hun, die zich der Regtsgeleerdheid bevlytigen, en te wachten hebben, dat ze eerstdaegs commisſien zullen moeten waernemen, die betrekkelyk zyn, tot den Koophandel, Zeevaert, Bouwkunde, Oorlog, den loop der Rivieren, het aenleggen, in ſtand houden, verbeteren der Dyken enz. Het wel waernemen hier van toch eischt eene wiskundige kennis, als buiten welke men niet in ſtaet is, om op eene gegronde wyze te oordeelen over verſcheiden onderwerpen die daer toe betrekkelyk zyn; by mangel hier van moet zodanig een in vele gevallen van dien aert uit eens anders oogen zien, en wel eens dulden, dat zulke menſchen, dien hy behoorde te gebieden, hem de wet ſtellen. Ter weringe hier van, zou 't, zynes oordeels, wenſchelyk zyn, dat de beoefening der Natuur- en Wiskunde mede een gedeelte van de Studie der Regtsgeleerdheid uitmaakte. —— En over 't geheel komt het hem ook voor, dat men nauwlyks iets nutters voor den Staet zou konnen bedenken, dan 't oprichten van een Collegie van jonge lieden van aenzien, waer in men hun niet alleen de lichaemlyke oefeningen leerde, maer hun ook een behoorlyk onderwys in de Natuur- en Wiskunde gave. Hy vleit zich zelfs eenigermate met de hoop dat zodanig iets in 't Vaderland ſtand zal grypen; en wy wenſchen met hem, dat het zelve werkſtellig gemaekt moge worden, en voorts beſtendig blyven, ten nutte van ons Gemenebest.

Digitized by Google

Elementorum Matheſeos puræ, Arithmeticam, Geometriam & Utramque Trigonometriam complectens, Vol. I. cum Figuris. Cura J. FR. HENNERT. *Ph. D. Matheſeos &c. Prof. Publ. Ord. Ultraj. Societatis Batavo Harlemenſis Socii. Trajecti ad Rhenum, ex officina* A. Paddenburg 1766. *absque Ded. & Præf. 257 pp. in octavo.*

DIt Eerſte Deel behelst eene zo geleidelyke en onderſcheidene ontvouwing van de Beginſelen der zuivere Wiskunde, rakende de Rekenkunde, de Meetkunde, de platte en klootſche Driehoeksrekening, dat wy op goeden grond vertrouwen, dat de Liefhebbers dezer Oefeninge het zelve met vermaek zullen ontvangen, en op de verdere poogingen van onzen Hoogleeraer, ter bevorderinge dezer voortreffelyke Wetenſchap, hoopen.

Redenvoering over verſcheide Waerelden, in 't Fransch beſchreeven door den Heere B. VAN FONTENELLE, *Lid en Geheimſchryver van de Koninglyke Academie der Weetenſchappen te Parys. Derde Druk, op nieuw vertaald, en met eenige Byvoegzelen vermeerderd. Met Plaaten. Te Amſterdam by* S. van Esveldt 1765. *Behalve het Voorwerk 240 bladzyden in octavo.*

DIt geestige Werkje van den Heer *Fontenelle*, dat door de twee voorgaande uitgaaven reeds overbekend is, en met eene algemeene greetigheid van de Liefhebbers geleezen wordt, voor zo ver het 't denkbeeld veeler Waerelden, en 't bewoonen der Maane, Planeeten en vaste Sterren, op eene niet onaartige wyze ontvouwt, en waarſchynlyk tragt te maaken, wordt in deezen, op nieuw vertaald, den Leezeren aangebooden. Men had zich, naar luid der Voorrede, eerst voorgeſteld, de voorige vertaaling te beſchaaven, maar in 't vervolg beſloot men eene geheel nieuwe Vertaaling te geeven. In dien tyd nu kwam den Uitgeeveren in handen eene Hoogduitſche Overzetting van dit geſchrift, door den Leipziger Hoogleeraar *J. Ch. Gottſched* vervaardigd, en met eenige aanmerkingen verrykt; het welk hen bewoog ook daar van gebruik te maaken; en in navolging van dien Heer de Redenvoering op zodanig eene wyze te ſchikken, dat de daar in voorgeſtelde redenwisſelingen,

van

Digitized by Google

van den Heer *Fontenelle* met de *Graavin van G...*, by wyze van t'zamenſpraaken, vervolgd worden; om dus het lastige menigvuldige herhaalen van *ik zeide*, *zy zeide*, *ik antwoordde*, *zy gaf ten antwoord* en dergelyken, voor te komen. Dit geeft deeze uitgaave, die daar en boven met eenige houtſneed-plaaten, ten nutte der ongeoefenden vermeerderd is, een weezenlyk voordeel, zo dat dezelve hun, die de voorgaande niet bezitten, aan te pryzen zy. By deze Redenvoering komt nog eene Beſchryving van het Planetarium te Leiden, met een Byvoegzel van Prof. *Gottſched*, raakende de Planetarias van *Graham*, *Huigens*, als mede van *Endersch*, beroemd Mechanicus te *Elbingen*. Ten laatſte is hier ook aan gehegt eene *Verhandeling van den Heer* Fontenelle *over Gods Beſtaan*, *door de beſchouwing der Dieren*, die Prof. *Gottſched* insgelyks met eenige aanmerkingen verrykt heeft, met byvoeginge van eene ſoortgelyke redeneering ten bewyze van Gods beſtaan, door de beſpiegeling der *Maane*, of wel byzonder door 't beſchouwen van derzelver *Loop*; die de Hoogleeraar betuigt nergens anders gevonden te hebben, en gevolglyk voor nieuw te houden, waarom wy dezelve ook by deeze gelegenheid den Leezer nog zullen mededeelen.

„ Hoe onbekend ook, *zegt by*, de waare en ſtipte wetten „ nog zyn, volgens welke de *maan* rondom de aarde ge„ voerd word; zo duidelyk meene ik nogtans te toonen, „ *dat de maan*, *om de aarde te verlichten*, *juist dezen en geen*' „ *anderen loop gekreegen hebbe*; en dat gevolglyk *geen blind* „ *toeval* dien zo heeft ingerigt. Want, toen *Anaxagoras* „ beweerde — een Νὸς, dat is, een *verſtandig en wys Wezen* „ had de waereld gemaakt, zo zeide *Socrates* met regt, dat „ *Anaxagoras*, om dit te beweeren, ook had moeten toon„ nen, hoe alle dingen, zo als ze zyn, voor de menſchen „ beter zyn, dan wanneer ze anders waren. Nu is het wel „ zeker, dat deze eisch ten tyde van *Anaxagoras*, en ten „ opzigt van alle ſchepzelen, veel te ver ging; terwyl het „ vast gaat, dat niet alles om der menſchen wille geſchaa„ pen zy, ja geen mensch genoegzaame kennis van alle din„ gen heeft, om zulks van allen te bewyzen. Maar van de „ *maan* kan men zulks zeer wel beweeren, terwyl ze met „ de *aarde* zulke naauwe gemeenſchap heeft, dat zy haar „ veel meer, als alle andere planeeten, aangaat. Wanneer „ ik derhalve zal aantoonen, *haare loop* zy duidelyk *ten beſ„ te van de menſchen*, of *den inwooneren der aarde*, *zo en niet* „ *anders ingerigt*; dan zal ik, hoope ik, aan den *Socrati„ ſchen* eisch, in den naam van *Anaxagoras*, voldaan hebben.

Digitized by Google

„ Nu is de *loop der maane* zodanig, dat ze haaren kring „ wel, maandelyks, eens doorloopt; maar *haar vol en nieuw* „ *licht*, niet altoos, op dezelfde zyde van haaren kring be„ komt. Nu heeft zy het eens, wanneer ze ver van de aar„ de, dan weer, wanneer ze naby de aarde loopt; en de „ volle maanen komen dus, op 12 verſcheide plaatzen van „ haaren weg; volgens de orde. Dit geſchiedt nu indier„ voegen, dat ze in 't noordelyk gedeelte van haaren weg; „ aan deze zyde van den *Æquator*, op dien tyd juist komen, „ wanneer de Zon in 't Zuidelyk teken van den Dier-kring, „ dat is, aan de andere zyde van den *Æquator* ſchynt te „ ſtaan. Hier uit ontſtaat nu de bekwaamheid voor het „ menſchdom, ja zelfs voor zekere Dieren, dat de lange „ winternagten met de aangenaamſte maane-ſchynen ver„ zorgd worden; daar in tegendeel in de korte zomernag„ ten, die geen maan behoeven, de volle maanen by de zui„ delyke volken van den aardbodem, welke als dan lange „ nagten hebben, de beste maane-ſchynen werken; om ze, „ wegens de lange afweezendheid van 't Zonne-licht, ee„ nigermaate te vertroosten. *Deze wyze van loopen heeft nu* „ *de maan nooit veränderd*, maar zy behoudt hem jaar uit, „ jaar in: ten duidelyken bewyze, *dat geen blind toeval, maar* „ *eene wyze Oorzaak*, die de behoeftigheden der menſchen „ kende, *denzelven zo heeft ingerigt.*

„ Men kan my hier tegen ſlegts eene eenige tegenwerping „ maaken. *De loop der maane* (zal iemand zeggen, die zyne „ ſpitsvondigheid gaarne beſteedt, om zodanige bewyzen „ kragteloos te maaken, die Gods beſtaan aan zullen too„ nen,) *kon nog beter ingerigt zyn geworden, als hy is, om de* „ *nagten op de aarde te verlichten; gevolglyk is hy niet van een* „ *wys Wezen zo geregeld. Ware naamlyk haare ſnelheid in den* „ *loop rondom de aarde minder; of, om nog beter te zeggen,* „ *liep ze in 't geheel niet om de aarde, maar ſlegts, in den te*„ *genwoordigen afſtand van de aarde in eene volle maan, te ge*„ *lyk met de aarde rondom de Zon; dan zouden we eene aanbou*„ *dende volle maan zien. Dit nu zoude de aarde, onfeilbaar meer* „ *dienſten doen, als het tegenwoordige verwiſſelende licht der* „ *maane; gevolglyk loopt de maan dan niet zo, als 't voor ons* „ *best ware.*

„ Zo ſchynbaar als dit is, men kan 'er nogtans twee din„ gen op antwoorden.

„ Want 1.) vraage ik, waar de *volle maan* in deze voor„ önderſtelling ſtaan zal, in de *punten van haaren weg*, waar „ ze *noordelykst*, of waar ze *zuidelykst* ſtaat, of *boven den E*-

„ *venaar?*

Digitized by Google

„ *venaar*? Men kieze, wat men wille, het zal zo goed niet
„ wezen, als thans. Staat ze in 't *Zuidelyke Solſtitiaal punt*;
„ dan hebben wy *Europeërs* weinig, of in 't geheel geenen
„ maane-ſchyn in den winter: wat zoude ons dan haar vol
„ licht baaten? Staat ze in 't *Noordelykſte Solſtitiaal punt*; dan
„ hebben de bewooners van het Zuidelyke half-rond weinig
„ of niets van haar licht te genieten. Maar ſtond ze *boven*
„ *den Evenaar*, dan zoude ze wel, overäl, 12 uuren boven
„ den horizont wezen, maar nogtans in onze lange nagten
„ van 17 uuren des winters, in verre na, die dienſten niet
„ doen, die ze thans doet, maar de *Noordelyke* en *Zuidely-*
„ *ke Landen*, die nog langere nagten hebben, nog veel
„ minder dienen. Waarom ze thans, onfeilbaar, veel beter
„ voor ons menſchen loopt, dan wanneer ze immer vol bleef.

„ 2.) Alleen, 'er zyn nog andere gronden, om dit ten
„ opzigt van de *maan* te beweeren. Wanneer de *maan*, al-
„ toos, tegen over de Zon geſteld ſtond; dan zoude ſlegts
„ de ééne helft van de *maan* beſcheenen worden, die zig
„ na de aarde keert. Want, daar de *maan*, zig, ten on-
„ zen opzigte, niet om zyne as draait, dan zoude het
„ van ons afgekeerd half-rond nooit de verwarmde Zon-
„ ne-ſtraalen te genieten hebben; maar van eene eeu-
„ wige koude verſtyven. Om dit nu voor te komen, zo
„ heeft de *maan* zig, rondom de aarde, en ten opzigt van
„ de Zon, om haare eige as moeten draaijen; om zelve aan
„ alle zyden verlicht, en beurtelings verwarmd te worden.
„ Alles derhalve, wat uit de gemelde tegenwerping volgt,
„ is dit: dat de *maan* niet volſtrekt alleen tot het verlichten
„ der aarde geſchapen is; maar ook om andere reden, van
„ de Zon, rondom, heeft beſcheenen en verwarmd moeten
„ worden. Haar loopkring heeft derhalve eene zamenge-
„ ſtelde volkomenheid; om dat hy naar 2 regelen ingerigt
„ is, en aan tweederlei oogmerken voldoen zoude: waar
„ zig nu 2 regels, in een zeker opzigt, weêrſpreeken, daar
„ moet de één of ander toegeeven, of beiden moeten er-
„ gens in wyken. Dit is nu hier, by het dubbeld oogmerk
„ der *maane*, op eene volmaakte wyze manier geſchied. De
„ *maan* is geſchikt, om zelve met leevendige ſchepzels be-
„ zet te zyn; om dat ze, rondom, van de Zon verlicht en
„ verwarmd word: en naast dit hoofd-oogmerk heeft ze
„ mede zulk' eenen loop rondom den aardkloot, waar door
„ zy ze best verlichten kan; zo veel zig naamlyk dit, on-
„ beſchaadigd het eerſte oogmerk, doen liet.

„ Nu gaa iemand heen, en zegge dat het blind geval den
„ *loop der maane* zo wyzelyk hebbe geregeld.

Digitized by Google

SOLYMAN *en* ALMENA; *eene Oosterſche Geſchiedenis op een vryen Trant vertaald naar het Engelſche van den Wel-Eerw. Heer* LANGHORNE. *Te Amſteldam, by de Wed.* K. van Tongerlo en Zoon. 1766. *Behalven het Voorwerk* 298 *bladz. in octavo.*

DE Eerwaarde *Langhorne*, aan wiens beeld-ryke Schilderkonst wy deze Oosterſche Vertelling verſchuldigd zyn, overtuigd, zonder twyfel, hoe zeer de Weelde der Eeuw de Gemoederen verdarteld, en 't uitſporig bejag van zinnelyken lust de Meenigte voor alle inſpanning onvatbaar, en van alle ernſtige Onderwyzing heeft wars gemaakt, heeft het niet beneden de Deftigheid zyn 's Beroeps gerekend, de gewigtige Lesſen van Godsdienst en Deugd naar den heerſchenden ſmaak te kleeden, om door het lokaas van Vermaak zig eenen toegang tot het hart te openen.

Men heeft in de daad de Geſchiedenis hier in geen ander licht aan te merken, dan alleenlyk als een middel om nutte leering in te ſcherpen, en 't nog onvast Gemoed in Deugds heblykheid te bevestigen. Ten aanzien der Vinding en des beloops heeft zy voor 't overige niets dat haar merkelyk onderſcheidt van andere Geſchriften van dezen aart.

Het tooneel opent aan den oever van de *Irwan* in *Meſopotamie*. *Solyman*, de Zoon van *Ardavan* den Wyzen, vroegtydig onderleid met alle de Geleerdheid van het Oosten, en nu zeer begeerig om 't Menschdom van naby te kennen, verwerft van zynen Vader verlof, om te gaan reizen, na alvorens de teêrhartigſte Vermaningen tot een onwankelbaar vertrouwen op de Voorzienigheid en het oefenen van algemeene Weldadigheid van Denzelven te hebben ontvangen. Naauwlyks was hy den Tigris overgetrokken, of zyne menschlievendheid werd gevoelig geroerd. Twee Gelieven op 't oogenblik van voor altoos van elkander geſcheurd te worden, in droefheid ſmeltende. De Schoone, door haar' eigen ontaarden Vader aan den Khan van Bukharia verkogt, ſtond zonder uitſtel des anderen daags aan denzelven overgeleverd te worden. *Solyman* geleidt hen naar de Valeie van *Irwan*; wyst hun van verre zyn 's Vaders huis als een veilige wykplaats, en keert met vermeerderd vermaak langs den vorigen weg te rug, zelfs in de duisternisſe des Nachts. „ Zo verruklyk is Weldadigheid voor eene deugdzame Ziel ".

Te

Digitized by Google

Te *Ispahan* aangekomen maakt hy naauwe kennis met een Engelsch Koopman, wiens leerryk onderhoud en minlyke Geaartheid hem boven allen gevielen. Hunne meenigvuldige Geſprekken over verſcheidene onderwerpen geven den Schryver aanleiding tot eenige gepaste aanmerkingen wegens het Staats-beſtuur en den toeſtand der Geleerdheid in Groot-Brittanje.

Eindelyk verpligt Dezen te verlaten, reist hy voort tot *Debli*, Verblyf-plaats des Grooten Mogols, en vat aldaar eene zo vuurige als kieſche Liefde op voor *Almena*, Vrouwe van uitmuntende begaafdheden en uitgeſtrekte menschlievendheid. Twee Zielen, dus voor elkanderen gevormd, worden welhaast door de tederſte banden verknogt. Hy beweegt Haar met Hem naar de Valeie van *Irwan* te trekken, om aldaar in ſtilte hunne dagen der Deugd en kuiſche Huwelyks-minne te wyden.

Om de reis te bekorten verkiezen zy die ter zee tot in de Golf van Perzie voort te zetten. Hun Schip wordt van *Vyanden* aangetast, bemagtigd, afgeloopen en verlaten. „ Zy verlaten het Schip maar voeren *Almena* met zig ". *Solymans* wanhoop, gebeden en tranen zyn vrugteloos. — Deze Schildery is roerend. 't Is Deugd in druk; Onſchuld in lyden. 't Hart wordt week; kleeft aan 't Voorwerp, dat aan hetzelve ſmert veroorzaakt; ſtort eene traan en voelt een treurig vermaak in 't medelyden.

't Vyandlyke ſchip was eerlang buiten het bereik van 't oog. Dat, op welk *Solyman* zig bevond, nu van zyne lading beroofd, keerde te rug naar de kust van Indie. *Solyman*, by zyne aankomst aldaar, vernam dat het Roof-ſchip den Koning van *Sundah* toebehoorde, toen in oorlog met dien van *Kanara*. Schoon afgemat door hartzeer en kommer ſpoedt hy derwaarts zynen weg. Onbekend met den Landaart; weinig bedreven in de ſpraak, wat konde hy hopen, troosteloze Jongeling! By wien zig te vervoegen? Zyn hart moest onder den last der rampſpoed bezweken hebben, zo niet de heilzame les van *Ardavan* hem den moed hadde opgebeurd. „ Onſterflyke *Mithra*, zeide de „ ongelukkige Jongman, Gy ziet my door jammer onder„ drukt: doch uwe ſtralen verleenen my nog hunnen glans; „ en zo lang ik Uw licht geniete, wil ik op Uwe gunst ver„ trouwen ".

Lang had hy vrugteloos door 't land op en neder gezworven, wanneer hy zig eindelyk tot de Zeekust bepaalde, in hoop van het ſchip weder aan te treffen, welk *Almena* ontvoerd

Digitized by Google

voerd had. Naby 't Kasteel van *Sevasir* den dag hebbende doorgebragt, ontdekte hy eindelyk zyne Beminde in den tuin, door de yzere palisfaden, waar meê dezelve omheind was. In de verrukking zyner Ziele roept hy: *Almena! Solyman!* Tevens door dit geluid, den naam en de gedaante van *Solyman* getroffen, valt zy neder op de Terras en bezwymt. *Solyman*, onmagtig in den Tuin te dringen, loopt als een zinnelooze langs de yzere heining, en met vertwyfling uitroepende: „ Help, help myne *Almena*"! wordt door de Wacht gevat, gevleugeld, en in een hol onder 't Kasteel gefleept.

De beminlyke *Almena* in deze uiterfte benartheid wegens 't gevaar harer Eer, en dat van 't leven hares Minnaars, werpt zig aan de voeten des Slot-Voogds, en tragt door hare tranen en demoedige fmeekingen, de verfteende borst tot mededogen te vermurwen. *Nagrakot*, (dus heet het Onmensch) van alle edel Gevoel vervreemd, en alleen op 't lesfchen zyner Lyflust bedagt, blyft onbeweegd door dit vertoon van haren Zielen-angst, en zoekt door vervaarnis wegens 't nakend lotgeval van haren Geliefden, zo zy in weigering volhardt, Haar tot zyn' zin te trekken. In dezen toeftand verlaat hy haar tot den volgenden morgen, wanneer *Almena*, door de overmate harer droefheid ten einde kragten, even in eene ligte fluimering gevallen was. Een gezicht, 't welk Tederheid in den boezem een 's Wildemans zou verwekt hebben, ontfteekt niets dan vuilen lust in dien van *Nagrakot*. De Schennis, welke hy onderftaat te plegen, doet Haar in de alleruiterfte fchrik ontwaken. Haar misbaar treft de ooren van *Solyman*, die vol woede en onzin ten kerker uitberftende, onderweegs een' dolk, dien hy vindt, aangrypt, en denzelven in 't hart van den Dwingeland drukt.

Dus fneuvelt de Booswigt! De Dader wordt ylings gegrepen, geboeid, en in een fterk Vertrek van 't Kasteel met *Almena* opgefloten. Eene gewapende Bende Kanarianen valt eerlang in 't Koningryk *Sundah*, en vermeestert het Kasteel. De Jufferfchap wordt naar het Hof des Konings van *Kanara* gevoerd, en den Vorst aangeboden. Zyne keuze valt op *Almena*. *Solyman* erlangt zyne vryheid; biedt zynen dienst den Koning van *Kanara* aan; ontvouwt Hem de ware oorzaak van 't omkomen van *Nagrakot*, en wordt geprezen. Wanende zyne Harts-Vriendin in handen van eenen van 's Konings Beampten gevallen te zyn, fmeekt hy den Vorst om hare loslatinge. Die gunst wordt hem onvertogen toegezegd. Hy noemt haren naam. De Vorst verbleekt.

Al-

Digitized by Google

Almena! juist van alle de uitgelezene Jongvrouwen het puik; de eenige die zyn oog getroffen, en door een onweêrſtaanbaar vermogen zyn hart veroverd had. *Solyman* wordt gelast den volgenden dag weder te verſchynen.

De verhevene Ziel des Konings wordt intusſchen door de barninge van verſchillende en ſtrydige hartstochten te deerlyk heen en weêr geſlingerd. Vuurige en bykans onverwinlyke Liefde raadt van 't Koninglyk Gezag gebruik te maken, en *Almena* voor zig te behouden. Regtvaardigheid, Eere, Trouwe en Schaamte dringen het Vorſtelyk karakter door geene Schennis te bezoedelen. Deze tweeſtryd is meesterlyk uitgebeeld, en doet veele eere aan de wyze van denken en bekwaamheden van den Schryver. Reden en Deugd behalen eindelyk de overwinning op 't edelmoedig hart van den Koning van *Kanara*, grootſchelyk verſmadende zyne magt jegens een' ongelukkigen Jongeling te misbruiken. *Solyman* wordt des volgenden daags op de bevalligſte wyze in het bezit zyner *Almena* herſteld. 't Beminlyk Paar, opgetogen van blydſchap en dankbaarheid, valt den Vorst te voete. „ Edelmoedige Vorst, dus boezemt de Jongman uit, „ de erkentenis van *Solyman* is te gering, dan dat ze u zou„ de worden aangeboden. Doch uw loon zal u niet ontbree„ ken: Het alles overtreffend vermaak van zelf-bewuste „ goedheid, en de beſcherming der Eeuwige Voorzienig„ heid, zal u ſteeds verzellen, terwyl de Gebeden en Ze„ geningen van *Solyman* en *Almena* hun hart en mond ſteeds „ vervullen".

Dit is in 't kort de Inhoud dezer Oosterſche Vertelling, welke daarenboven met verſcheidene aangename Uitbreidſels of Tusſchengevallen (*Epiſoden*) doormengeld, en door eenige aardige Dichtſtukjes, vol Eenvoud' en Natuur, die met ongedwongen ſtyl bevalligiyk vloeijen, verlevendigd wordt. De Meesterlyke hand, die deze laatſten in onze taal heeft overgebragt, laat zig ligt bemerken. Het volgende, onderſteld geſchreven te zyn door *Almena*, toen zy opgeſloten was in 't Kasteel van *Sevaſir*, ſtrekke tot eene Proeve.

De vrygeboren Zangſter bied.
Haar ſchatting, hulde en wierook niet
Aan 't Koninglyk vermogen,
Neen! Dat de Deugd haar ſnaaren roert!
't Zy deeze een Spaade of Scepter voer',
Zy houd haar opgetoogen.

Waar

Waar heerscht de Vorst, die vroeg en laat,
't Belang van 't Menschdom gade slaat,
En handhaaft als zyn eigen?
Waar heerscht hy, die zyn Majesteit
Vereenigt met grootmoedigheid,
Om 't hart ter deugd te neigen?

Waar heerscht hy, die zyn Geest bestiert;
Geen hartstocht ooit den teugel viert;
De wysheid na' blyft treeden,
En, daar hy 't al naauwkeurig wikt,
Zyne onbekrompen' weldaên schikt
Naar 't richtsnoer van de Reden?

Waar heerscht hy, die zyn jaaren slyt
Met heilzaam, door vernuft en vlyt,
Geheimen op te spooren?
De Zangster zal zo groot een Vorst
Toezingen uit een ruime borst,
Met all' haar blyde Chooren.

Zy roemt hem, op een hoogen toon,
En zal zyn' luisterryken troon,
Met kunstgebloemte sieren.
Dat geenszins u die lof ontstaa!
Men kroon', Monarch van *Kanara*,
U hierom met lauwrieren!

Kenners van de Gewoonten en Zeden der Oosterlingen zullen eenige weinige misstallen, ten opzigte van 't *Costume*, in dit kleine Werkje vinden. Dan deze geringe vlekken worden door het groot getal Schoonheden rykelyk vergoed. De styl, schoon zig zelden verheffende tot de grootsche Beeldspraak en stoute gelykenissen van 't Oosten, is doorgaans vol zenuw en sierlyk. Doch het is boven al wegens het zedelyk doelwit; de inscherping van een onbeweeglyk vertrouwen op de Hemelsche Voorzienigheid; de aanpryzing van algemeene Menschlievenheid; de echte schildering van de hart-verrukkende Genuchten der kuische Huwelyks-liefde enz. dat men dit Geschrift niet moet vermengen, met die vunsche Zotternyen, welke, onder den naam van Romans bekend, onze Drukpersen schandvlekken, en derzelver Schryvers de verontwaardiging van allen, die Deugd en Goedheid eeren, waardig maken.

De

Digitized by Google

De Vertaling met het Engelsch vergelykende, is ons, met keurige netheid en zinlykheid uitgevoerd, voorgekomen; 't geen ons doet vast ſtellen, dat we dezelve niet aan eene huur-penne, maar aan een' Liefhebber, door denzelfden beminlyken aandrang met opzigt tot zyne Landsgenooten, als de oorſprongkelyke Schryver tot de Engelſchen, genoopt, te danken hebben.

Aanleiding tot de Uiterlyke Welſprekendheid op den Kanſel, voor de Balie, in 't byzonder Leezen, doch voornaamlyk op het Toneel. Te Amſteldam by I. Duim *en de* Wed. K. v. Tongerlo en Zoon 1766. *behalven het Voorwerk* 318 *bladzyden in octavo.*

Dit Stukje behelst drie Verhandelingen, het Toneel betreffende, uit de Franſche en Italiaanſche ſprake overgezet, en tot het Nederduitſche Toneel overgebragt. De eerſte is *Le Comedien*, of *De Kunst van Toneel-ſpeelen van M. Remond de Sainte Albine;* De tweede is een *Traité du Recitatif*, of *Verhandeling over het Reciteeren* van *M. Grimarest;* En de derde is eene proza-vertaling van een Italiaensch Vers van *Louis Ricoboni*, onder den tytel van *Verhandeling over de Kunst om Tooneelſtukken te vertoonen.* De eene en de andere Verhandeling ſtrekt inzonderheid om den Toneelſpeler onder 't oog te brengen, welke hoedanigheden 'er in hem vereischt worden, tot het behoorlyk uitvoeren van onderſcheidene rollen; en waer op hy, zo in de leiding zyner ſtemme, als in de houding zynes lichaams, en de richting zyner gebaerden acht heeft te geeven, om de hem toegedeelde rollen, naer den eisch der zaken, te ſpeelen. — Dit Stukje ſtaet, volgens de belofte van den Heer Vertaler, van een tweede gevolgd te worden, waer in hy zyne eigene aenmerkingen over dit onderwerp zal mededeelen, en 't geen in de opgemelde Verhandelingen nog ontbreekt zal trachten aen te vullen; zo uit zyne eigene overweging, als uit de bedenkingen, welke hem ten dien einde door zyne Vrienden reeds medegedeeld zyn, of nog medegedeeld zullen worden. Ter meerdere volmakinge hier van verzoekt hy ook voorts de gunst van alle Kenners en Liefhebbers van het Toneel, dat ze de goedheid gelieven te hebben van hem met hunne aenmerkingen deswegens behulpzaem te zyn: in welk alles we hoopen dat hy, ter meerdere beſchavinge in 't uitvoeren der Toneelſpelen, naer wensch moge ſlagen.

Men

Digitized by Google

Men kan uit dit algemeen bericht gereedlyk opmaken, dat dit Werkje, in de eerſte plaetſe, voornaemlyk geſchikt is, ten dienſte der zogenaemde Acteurs en Actricen van 't Toneel; doch 'er ook tevens uit afleiden, dat het zich daer toe niet alleen bepaelt. Zy, die een verſtandelyk vermaek ſcheppen, in 't zien en aenhooren van wel uitgevoerde Toneelſpelen, vinden hier leſſen, naer welke zy hun oordeel in vele gevallen konnen regelen. Zy, wien de uiterlyke welſprekenheid op den Kanſel of voor de Balie gene geringe bevalligheid kan byzetten, konnen ook hier leeren 't geen hun ten dezen opzichte dienſtig is. En zy, die nu en dan zich vermaken met in een Gezelſchap een Dichtſtuk, Redenvoering enz. voor te lezen, of op te zeggen, zullen 'er veel al met nut gebruik van konnen maken, ter vermeerderinge van genoegen voor zich zelven en voor anderen. — Tot een algemeen voorbeeld, dat dezen en genen te ſtade kan komen, dienen de volgende leſſen van *M. Grimarest*, over de toonklanken, die noodzaeklyk zyn, om onderſcheidene hartstochten uit te drukken, als welke, gelyk hy zegt, verſchillende accenten eiſchen.

„ De Liefde, by voorbeeld, kan drie verſcheidene geſteldheeden hebben: wanneer men 'er de zachtheid van „ gewaar worde; wanneer zy vreugde geeft; en eindelyk „ als zy moeilykheeden lyden doet. In 't eerſte geval dient „ ze uitgedrukt te worden door eene vleijende en tedere „ ſtem, gelyk deeze twee regels van *Chimene* en *Rodrigo* in „ de *Cid*. 3 B. 4 T.

„ *Helaas! wie hadt gedagt!* . . . . .
„ *Helaas! wie ooit gezeid?* . .
„ *Dat beil, als 't komt zo na, zo haastig weder ſcheidt.*

„ Door eene vrolyke ſtem, wanneer zy vermaak aandoet: „ dus zou men moeten reciteeren deeze verzen van *Berenice*. 2 B. 5 T.

„ *Gaan wy, Phenicia, wel aan, laat ons hem weder*
„ *Verzek'ren van myn hart: één woord, zal hem ter neder*
„ *Weêrſtellen. Ik was te voorbaarig. Hy moet wis,*
„ *Noch zyn verliefd, indien hy minnenydig is.*

„ En door verhaaſtende en klaagende toonen, wanneer „ men 'er door lydt: gelyk te zien is in deeze laatſte woor„ den van *Hippolitus* in *Phedra*. 5 B. 6 T.

„ De

„ *De Hemel, zei hy, doet my gansch onſchuldig ſneeven.*
„ *'k Bid dat gy zorg draagt voor Aricia, indien*
„ *Myn Vader d'onſchuld van zyn' Zoon eens komt te zien,*
„ *En myn' rampzaal'ge dood hem tot berouw kan brengen*
„ *Zo zeg myn vrind, dat hy geen bloed beboeft te plengen*
„ *Tot zoen van myne ſchim, maar dat hy haar ſlechts voort*
„ *In vryheid . . . ,*

„ De Haat maakt den geen, die haar in zyn boezem voedt,
„ ruuw, ſtraf en onmedoogend! dus moeten de uitdrukkin-
„ gen, die haar te kennen geeven, met eene bitſe ſtem uit-
„ geſproken worden, gelyk deeze verzen van *Hermione* te-
„ gens *Orestes*, na dat hy haar gezegd heeft, dat *Pirrhus*
„ op zyn orde is om hals gebragt. *Andromache.* 5 B. 3 T.

„ *Vaar wél. Vertrek. Ik meen Epieren te bewoonen.*
„ *'k Sta Grieken af, én Sparte, en 't voorrecht van twé kroonen,*
„ *'k Verzaak myn gansch geſlacht, én walg 'er voor én gruw,*
„ *Om dat het baarde, ſchelm, een monſterdier, als u.*

„ Door eene knorrende ſtem: waar van een voorbeeld in
„ *Cyrus.* 4 B. 6 T., wanneer *Astiages* dus tegen *Harpagus*
„ ſ preekt.

„ *Ik wil u ſpreeken. Maar, ontrouwe, 'k zie u beven!*
„ *Uw vorst, in ketenen geboeid, geen antwoord geven:*
„ *En ſchoon ge in zulk een ſtaat verbaast zyt en ontdaan,*
„ *Herdenkende hoe gy my trouw'loos hebt verraân;*
„ *Zo hebt gy niet gevreesd, o wreede! om my te toonen*
„ *Uw' ſnoode ondankbaarheid . . . .*

„ En door eene ſtoute en harde ſtem; gelyk die laatſte
„ verzen van *Cleopatra* in *Rodogune.* 5 B. laatſte T.

„ *'k Laat u 't gezag, maar wensch u ramp en ongeluk;*
„ *Regeer van 't één tót in het ander gruwelſtuk.*
„ *Ik heb, door lust tot wraak en ſtaatzucht ingenomen,*
„ *Uw' Vader, Broeder, en my zelfs ook om doen komen.*
„ *De Hemel doe aan u gevoelen al het geen*
„ *Ik lyden kan, tót ſtraf van zo veel gruw'lykheên;*
„ *Hy plaag u eeuwig, dat nayver, achterdenken,*
„ *En buw'lykstwist uw trouw en vriendſchap eeuwig krenken;*
„ *En tot beſluit myns vloeks, ik wensch u in dit ryk*
„ *Een nazaad my in baat en gruwelen gelyk.*

„ By onderzoek vinden wy het Verlangen geweldig, ge-
„ maatigd of kwynende: en my dunkt, dat de geweldigheid

„ van Verlangen of Begeerte twee bronnen hebben kan, de
„ Liefde of de Tegenſtand. Is de Liefde oorzaak van 't
„ Verlangen, het wordt door eene tedere en echter verhaas-
„ te ſtem uitgedrukt. Op dien toon dienen gedeklameerd te
„ worden de verzen van *Berenice*. 4 B. 1 T., wanneer zy
„ met ongeduld haare Vertrouwde wacht.

„ *Waar blyft Phenicia? helaas! wat wreede ſmart*
„ *Baart gy, ô trage tyd, in myn verlangend hart!*
„ *'k Loop ſpooreloos door 't Hof, ganſch kwynend en verſlaagen.*
„ *De kracht begeeft my, en geen rust kan my behaagen.*
„ *Waar blyft Phenicia? helaas!* . . . . .

„ Zo de Tegenſtand de rede van die geweldigheid is, ge-
„ bruike men een toon van ſpyt en gramſchap. Zy, die
„ de verzen van *Cleopatra*, welke van haare Zoons den
„ dood van *Rodogune* eischt, reciteeren moet, dient ze in
„ deezervoegen uit te ſpreeken. 2 B. 3 T.

„ . . . . . *'k Zeg 't nóch eens, ik zal geen voorrecht achten,*
„ *Gy kunt de kroon alleen tot zulk een prys, verwachten.*
„ *Al die ontſteltenis is vruchteloos. Ik zal*
„ *Geen Koning maaken, óf men breng' haar eerst ten val:*
„ *En, wyl gy kunt de kroon alleen door my genieten,*
„ *Wil ik myn doelwit ook alleen door u beſchieten.*

„ Is het Verlangen gemaatigd, dan volſtaat eene zwakke
„ ſtem om het uit te drukken, dewyl men niet bewoogen
„ moet zyn, als 't voorwerp weinig aandoet. Men behoort
„ het te kennen uit deze verzen, die *Hermione* tegen *Orestes*
„ zegt in *Andromache*. 2 B. 2 T.

„ *Hy vonniſt' tuſſchen my, en tuſſchen Héctórs zoon,*
„ *Wien hy wil miſſen, of hier houden mét der woon.*
„ *Hy zende my weérom, óf geeve u 't kind in banden,*
„ *En ſtemt hy 't eerſte, ik ga voort mét u uit zyn landen.*

„ Zo men kwynende verlangt, doet men het door eene
„ zachte en afgebrokene ſtem kennen; eene zachte, om dat
„ dit verlangen gaande gehouden wordt door eene eerbiedi-
„ ge liefde; en eene afgebrokene, vermits deeze kwyning
„ eene verveelende verwachting is, welke byna altyd met
„ zuchten verzelt gaat, en ik geloof, dat de volgende ver-
„ zen dus uitgeſproken moeten worden, in welke *Phedra* de
„ geſteldheid van haar hart uitdrukt. 1 B. 4 T.

„ *Goón!*

Digitized by Google

„ *Goôn! waarom ben ik niet in duistere woestynen!*
„ *Wanneer zal ik door 't stof de wagen in het woud*
„ *Vervolgen met myn oog? wat is 't dat my weerhoud?*

„ De Afkeer, die tegen het Verlangen over staat, moet „ door eene middelmatig ruuwe stem uitgedrukt worden, „ wanneer men de tegenwoordig zynde persoonen achting „ toedraagt. Deeze twee verzen van *Antiochus* tegen *Ro-* „ *dogune* dienen op zulk eenen toon uitgebragt te wor- „ den. 5 B. 4 T.

„ *Neen, 'k hoor naar niets: en in den dood van eenen broeder*
„ *Wil 'k tusschen u geen rechter zyn en myne Moeder.*

„ De Vreugde eischt eene zachte, volle en gemaklyke „ stem, zo als men gebruiken moet om de regels van dien „ zelven *Antiochus* te deklameeren, wanneer *Rodogune* hem „ verklaard heeft, dat zy hem beminde. 4 B. 2 T.

„ *Myn zoetste wensch, zie ik in 't einde dan voldaan.*
„ *Gy liefde wint wel, maar daar dient noch meer bestaan:*
„ *Zo ik volkomen van myn lot zal zegepraalen,*
„ *Moet ge op myns moeders hart de zege meê behaalen.*

„ De Droefheid wordt uitgebragt met eene zwakke, slee- „ pende en klaagende stem; doch meer of min sterk naar „ den spreekenden persoon; want men moet de stem in 't „ eerste der twee volgende voorbeelden veel sterker verhef- „ fen dan in 't laatste: *Phocas* immers is een man en Ko- „ ning, en moet zich uitdrukken met meer kracht dan *An-* „ *dromache*, die inderdaat Koningin doch gevangene, en „ voor *Pirrhus* is, de meester van haar noodlot, welke haar „ dreigt haar kind aan de Grieken over te leveren.

„ *Heraklius* 4 B. 3 T.

„ *Gy, wie 't ook weezen mag, ô Zoon, die, gansch ontaard,*
„ *Zich 't heerlyk lot van zyn geboorte maakt onwaard,*
„ *Die liever door de hand eens wreeden Beuls wilt sneeven*
„ *Als u na mynen dood ten Troon te zien verheven.*
„ *Mauritius, hoe groot is uw geluk by 't myn!*
„ *Gy hebt twee Zoonen, die u zo trouwhartig zyn,*
„ *Dat zy om uwent wil ontzien geen dood te sterven;*
„ *Daar ik niet één vind, die na my de Kroon wil erven.*

Digitized by Google

„ *Andromache.* 3 B. 6 T.

„ *Vergeef 't my, Héctór, heb ik my te veel gevleid;*
„ *'k Durfde op uw' vyand niet, als dapperheid, vermoeden;*
„ *En dat by was te fier, om op een kind te woeden.*
„ *Ach, was hy fier genoeg! en gunde hy ons 't graf,*
„ *Dat myne pligt, én zórg aan uwe doodbus gaf;*
„ *En deed' hy, ſtaakende zyn' baat, én onze élénden,*
„ *Vereenigd in die tómbe, ons droevig leeven énden!*

„ De Hoop of het Vertrouwen drukt zich door eene ſterke en zelfs klinkende ſtem uit. Dus wil *Ismene* in *Idomeneus* 1 T. 2 B. *Erixena* aanmoedigen door de hoop, die zy opgevat heeft, dat Vader en Zoon beide voor haar ingenomen zyn; zy gebruike dan daar toe ook zodanig eene ſtem.

„ *'t Gaat wel, de liefde zwaait haar trotſe minbanier,*
„ *En gy, Mevrouw, gy blaakt twee harten door dat vier:*
„ *De tweedragt groeit, nu zie ik Merion gewrooken,*
„ *En door uw oog de vlam, die hen verteerd, ontſlooken,*
„ *Nu triomfeert ge, en boeit het voorwerp van uw baat.*
„ *Vaar voort, verdelg de rest van dat verbasterd zaad.*

„ Men moet de Wanhoop door uitroeping, en met ſcherpe en verhaaste toonen voordraagen. Dus in *Andromeda.* 3 B. 2 T.

„ *Ik ben het, Goden, die de misdaad heb bedreeven:*
„ *Ik kom my zelf aan u, uw wraak ten offer, geeven.*
„ *Indien Rechtvaardigheid by u gevonden wordt,*
„ *Dat dan alleen op my uw Blikſem nederſtort:*
„ *Ontſla Andromeda: 't past geen rechtvaarde Goden,*
„ *De onſchuldigen, in plaats der ſchuldigen te dooden.*
„ *Wat oorzaak port u toch tot zulk een wreedheid aan?*

„ Dit Toneel is byna geheel en al vol van Wanhoop. *Caſſiopéa*, getroffen door de ſmart van *Andromeda* bloot geſteld te zien aan 't Monſterdier, wil zich in zee werpen: deeze daad kan alleen door eene gramſtoorige en geweldige ſtem afgebeeld worden.

Op eene dergelyke wyze gaet onze Autheur voort, (ons beſtek laet ons niet toe om hem dus verder te volgen,) om te toonen, dat de Kloekmoedigheid, als ze ſterk aen 't gaen is, ene heerschzugtige en grootſche ſtem eischt, terwyl de Vrees ene ſtamelende ſtem vordert. De Nyd, zegt hy, wordt met ene bevende ſtem afgebeeld, doch die een gewiſſen

Digitized by Google

wisſen toon, als geloofwaerdig, aenneemt. De Jalouzy eischt ene ſtoutmoedige ſtem, en de Verontwaerdiging, in zo verre ze 't ongenoegen uitdrukt moet ene verzekerde, ruuwe en een weinig uitroepende ſtem hebben, maer als 'er de begeerte bykomt om den verontwaerdigden het kwaeddoen te beletten, dan komt 'er ene wisſe onbeſchroomde en bevelgevende ſtem te pas. Het Medelyden, voor zoo veel 't op 't enkel aenzien der elendigen gaende raekt, wil met ene droevige doch volle ſtem uitgedrukt worden; maer met ene ſterke ſtem, zo het medelyden verwekkend onderwerp uit een onbillyk grondbeginzel ontſtaet; en 't eischt ene zachte en zielroerende ſtem, als het van tederheid gevolgd wordt. De Gramſchap, eindelyk, wil zich naer de onderſcheidene omſtandigheden met ene verhevene ſtem of mompelende uitdrukken; en eischt ene klinkende en verhaeste ſtem, als men uit gramſchap handgemeen raekt; maer als men ſlechts dreigt, of zyne wraek tot een anderen tyd uitſtelt, moet de ſtem alleen bewoogen en middelmatig hoog zyn. Deze leſſen over de verſchillende toonklanken dier hartstochten worden hier, even als de voorgaenden, met gepaste voorbeelden nader opgehelderd.

Gedichten, by gelegenheid der Inhuldiginge van zyne Doorluchtige Hoogheid, WILLEM DEN VYFDEN, *Prins van Oranje en Naſſau, tot Erfſtadhouder der Vereenigde Nederlanden, ingehuldigd den achtſten van Maart* 1766.

EEn aental van zogenaemde Dichtſtukken zyn ons, by gelegenheid van dit zo heuchelyk evenement voor de Nederlanden, ter hand gekomen; doch 't meerendeel is van dien aert, dat ze de oplettendheid der Natie niet wel verdienen, ten aenzien der Kunſte; men moet in velen geen acht geven, op 't geen men Dichtkunde noemt, maer alleen de welmenendheid der Opſtelleren in aenmerking nemen, om het openbaer uitgeven derzelver enigermate te verſchoonen. Onder die genen welken men ons bezorgt heeft, zyn echter hier van uit te zonderen, als eenes beteren lots waerdig. *De Vryheid en Godsdienſt* enz. door *Jan Moesberg; Nederlands Vreugdewekſter*, door *Adolf Hendrik Hagedoorn; De Vreugdegalm der zegenvierende Vryheid*, door *D. J. Slotsboo, J. Û. D.* Midsgaders het *Rhynlands Wedſpel* van *J. le Francq van Berkbey, M. D.*: dat op eene recht aengename en dichtkundige wyze ingerigt is, ter gelegenheid van 's

Digitized by Google

Vorsten plechtige intrede binnen *Leiden*. Doch boven allen behaegt aen de Liefhebberen der Poëzy ongetwyfeld het voortreflyke Latynsche Dichtstuk van den welsprekenden Hoogleeraer *P. Burmannus Secundus*, en deszelfs Nederduitsche Vertaling, door den zoetvloeijenden *Hendrik de Bosch M. D.*, waer in de Dichtkunst zich op eene deftige wyze met aengename klanken doet hooren; daer vinding en oordeel zich met ene zuivere taal en bevalligen styl, naer de natuur der zaken geschikt, te zamen paren.

Wat de overige Rymen of Verzen betreft, 't is der moeite niet waerdig om ons daer mede in 't byzonder op te houden; alleen is 'er een stukje onder den tytel van *Goudaas Eerzuil* in 't licht gekomen, dat wy niet wel met stilzwygen konnen voorbygaen, om dat het aenleiding gegeven heeft tot ene bekendmaking in de Boekzael van Maert, mitsgaders in enige Couranten, ten laste van deszelfs eersten uitgever *Frederik Staatman in 's Gravenhage*, als hadde dezelve een onechten druk voor 't licht gebracht. — Dit Stukje naemlyk, zo ons van goederhand bericht is, is den Boekhandelaer *Staatman*, door een Vriend van Mejuffrouw *Sara Lomannus* behandigt; *Staatman* heeft het zelve met medeweten van dien Vriend overgegeven in handen van een *Corrector*, die oordeelde dat het ene merkelyke beschaving, zo wegens de Spelling, Capitael-Letters, en Punctuatie, (zynde het geheele Stukje zonder eenige tekens van Zinscheiding geschreeven,) als ten opzichte van den Zin in verscheiden plaetsen noodig had. *Staatman*, dit aen den *Corrector* overlatende, heeft het vervolgens onder deszelfs opzigt afgedrukt, en aen Mejuffrouw *Lomannus*, volgens afspraek, enige exemplaren daer van toegezonden. Deze haer Rymwerk dus veranderd ziende was deswegens zeer gebelgd, en besloot, toen ze geen satisfactie van *Staatman* naer hare begeerte kon verkrygen, het zelve anderwerf ter perse te brengen, by *G. en W. de Vry te Gouda*; en zich in deze uitgave, die zy *den echten Druk* noemt, gelyk ook in de Boekzaal en Couranten, te beklagen, over ongelyk haer aengedaen, als zynde, gelyk ze zegt, *van de* 516 *Regels, die het Werk en de Opdragt groot is, niet meer dan slegts Een Hondert en omtrent Veertig Regels bykans ongeschonden gebleeven.* Men kan niet wel twyfelen, of dit geval is zeker hartgrievende geweest voor Mejuffrouw *Lomannus*. Het Werk van haren verheven Geest zo te beschouwen, dat het beschaving nodig zou hebben, is reeds strafbaer; de gekwetste Eigenliefde velt natuurlyk dat vonnis. De handen

dan

Digitized by Google

dan nog verder te ſlaen aen 't Dichtſtuk zelve, dat onder de begunſtiging der Zanggodinnen te zamen geſteld is, het zelve hier en daer, te veranderen, is ene Heiligſchennis, die de Regtbank van Parnas niet ongewroken behoort te laten; de beledigde Eerzucht kan 'er niet anders over denken. — Hoe zal de Boekhandelaer *Staatman* en de Heer *Corrector* den eisch der Eigenliefde en Eerzucht voor dien Regtbank ontzeggen? Zullen zy ſtaende houden, dat het Stuk door die veranderingen verbeterd is? Dit kan de Dichteres, wier naem en roem door voorgaende Werken reets bekent is, nimmer toeſtaen: en ſchoon genomen 't ware eens zo; indien Mejuffrouw *Lomannus* liever in 't openbaer wil verſchynen met een gansch ruw en ongeſchikt kleed van haer eigen maekzel, dan met een wat beter geplooid van eens anders hand, wie zal haer dat Regt betwisten? Wy zien 'er niets op. — 't Was inderdaed raedzamer geweest met de Dichteres raed te plegen, voor dat men zo grote veranderingen maekte: maer, 't geval nu daer zynde, was 't voor Mejuffrouw *Lomannus*, naer ons inzien, ook raedzamer geweest, 'er zo veel gerugts niet van te maken. — Men oordeele des aengaende enigermate uit het volgende gedeelte, waer in de jonge Vorst aldus tot Neêrlands Volk ſprekende word ingevoert.

De Haegſche druk heeft

„ *En gy teerlievend Volk, dat, met vervuld verlangen,*
„ *My, van de wieg af aan, getrouw hebt aangebangen,*
„ *En droegt op vleug'len van die liefde en dankbaarheid,*
„ *Welke om myn eedlen Stam heur zoete ſchaduw ſpreidt,*
„ *Uw wensch was, toen de Dood myn Ouders vroeg deedt rusten,*
„ *Uw oogen in myn Licht, met blydſchap, te verlusten.*
„ *Thans geeft Gods wys beſtier die Vreugd aan U en My.*
„ *ô Dat, door zyn Genaê, uw hoop gezegend zy!*
„ *'k Zal trachten, in zyn vreez', het roemryk ſpoor der Vad'ren,*
„ *Wier namen en gedrag ik eer', zoo digt te nad'ren,*
„ *Dat ik uw Kroon, uw Vreugd, uw Vader worden moog,*
„ *Die eer uw eigen best, dan myn belang beoog.*
„ *'k Zal trachten, Kerk en Staat, in welſtand, eendragt, vrede,*
„ *Te houden, al dien tyd, dat ik dees plaats bekleede.*
„ *Was myne Vader zelf U een geliefd Trajaan,*
„ *'k Wil trachten U te doen, gelyk HY beeft gedaan.*
„ *'k Zal, dierbaar Vaderland, uw Godsdienst, Vryheid, Wetten,*
„ *En Hantvest-boek, en Recht, in 't ſchoonſte Daglicht zetten.*
„ *Gewetens dwinglandy, door onz' Vooroud'ren bloed,*
„ *Vermeesterd, met Gods hulp, ſteeds plett'ren met den voet,*

Digitized by Google

„ *En maken dat gy zelve, en alle uw' late Neven,*
„ *Moogt by uw Vygenboom en Wynſtok veilig leven.*
„ *Vereenigd met de Trouw der Vadren van ons Land,*
„ *Geev' ik, in 's HEEREN Vreez', hier op, U, Hart en Hand.*

Maer volgens den Goudſchen of *den echten druk* luidt het werk van Mejuffrouw LOMANNUS aldus.

„ *En Gy, Teerlievendt* Volk, *die toen ik aan mogt vangen*
„ *Te leeven, my ſtraks droeg, met uitgeſtrekt verlangen,*
„ *Op Vleugels Uwer Min, en Trouw, en Dankbaarheydt,*
„ *Die over Myn Geſlagt, Haar Schacht en Schaduw ſpreydt,*
„ *Uw Wensch was, toen de Doodt, Myn Ouders vroeg deedt rusten,*
„ *Uw' Oogen in myn Licht, met Blydtſchap te Verlusten,*
„ *Thans, geeft Godts Wys Beſtuur, dien Tydt, aan U en My,*
„ *O! Dat door zyn Genâa, Uw Hoop Gezeegendt Zy,*
„ *'k Zal Tragten, in zyn Vrees, op 't Loflyk Spoor der* Vad'ren,
„ *Wiêr Naam' en Daaden, nog, Uw Hart met Vreugdt doorädren,*
„ *Te zyn Uw Kroon, en Vreugdt,* UW VADER, *en* UW VORST.
„ *Diens Zorg, voor Tydt en Eeuw, Uw Staat-zorg Lievendt Torst,*
„ *'k Zal Tragten, Kerk en Staat, in Eendragt, Welvaardt Vreede,*
„ *Te Houden, al de Tydt, dat ik dees Plaats bekleede,*
„ *Was* Vader, *voor Zyn Rust, U een Geliefdt* Trajaan,
„ *'k Denk nooit te Rusten, voor Ik U heb wel gedaan,*
„ *'k Zal 't Vreedtzaam Vaderlandt, door 't Loflyk Staats beſtieren,*
„ *My Vry ter Handt geſteldt, Zyn Vrybeydt Dierbaar Vieren,*
„ *Geweetens Dwing'landy, door Ons Voor Oud'ren Bloedt,*
„ *Vernietigdt, Treede ik Trouw, Godt Dankbaar met den Voet,*
„ *'k Zal Dierbaar* Vaderlandt, *Uw Vrybeidt, Godsdienst, Wetten,*
„ *Als Ingeboore* VORST, *in 't Schoonſte Dag-licht zetten,*
„ *Ver-eenigdt met de Trouw, Der* Vadren *van ons Landt,*
„ *Geeve ik, in 's Heeren Vrees, U Alle Hardt en Handt,*

Men verwondere zich niet, dat hier aen 't einde van dezen laetſten regel geen *punctum*, maer een *comma* ſtaa; want ſchoon deze aenſpraek hier mede afloope, het Vers echter is nog niet ten einde; en onze Dichteres gebruikt het geheele Stuk door geen *punctum*, dan alleen aen 't einde van haer Werk.

Dichtlievend Tydverdryf of Proeven van Dichtoeffeningen. Eerſte Stukje. Te Leiden, by C. van Hoogeveen Junior 1766. *Behalven het Voorbericht* 80 *bladzyden in groot octavo.*

DE Heeren Uitgeevers van dit Stukje melden in hun Voorbericht, dat ze ten oogmerk hebben, vervolgens meer-

Digitized by Google

meerder Stukjes van deeze grootheid aan 't Gemeen mede te deelen, ter opwakkeringe van de bevallige Dichtkunde. Ze verzoeken ten dien einde, by deeze gelegenheid, alle bekwaeme Liefhebbers, om hunne poogingen door derzelver yver te helpen ondersteunen, met toezegging van zulks te zullen erkennen; betuigende daer benevens, dat ze zich der vitzucht niet zullen bekreunen, maar de onderrichtingen van schrandere Kunstkenneren in dank aanneemen. Het tegenwoordige Stukje verleent een redelyk goed vooruitzigt, als zynde de taal doorgaande zuiver, en de dichttrant over 't algemeen vloeijend; en 't is te wenschen dat de verdere beschaavende poogingen van dit Kunstgenootschap ten meerderen bloeie der Poëzie mogen dienen. Men vindt in 't zelve eenige Herderszangen van onderscheidene soorten, en voorts eenige dichtstukjes op verscheidene onderwerpen; waer onder ook zommige die na 't *comique* overhellen; doch dit laetste schynt niet zeer de zaek van 't gezelschap te zyn; en 't is een Dichter altoos te ontraeden, zich daer op toe te leggen, zo hy 'er niet natuurlyk toe geschikt is: de Herderszangen, hier in voorkomende, vertrouwen we, zullen den Liefhebberen best behaegen. Zie hier één van dezelven ter proeve.

GALATHE,

HERDERSZANG.

Knaep Dorilas, gewoon zyn plichten te betrachten,
Begeeft zich, met de komst der gouden morgenzonn',
Ter stulp-deure uit, dewyl de vreugd zyn hart verwon,
En hem deez' blyden stond deed achten.
Hy spaedt zich naer den Ryn,
Wiens golfjes glinsteren als edel Christalyn,
Om, in de schaduwe der dikbeblaerde boomen,
De Veldmaegd Galathé, reeds vroeg ten veld' gekoomen,
Ter eer' te zingen op zyn blyde Herdersfluit.
Dus heft de Veldknaep aen: Juicht Velden, Vlieten, Beeken!
Zingt Knaepen, slaet een zoet geluit!
Op dat de gansche Buurt weet van deez' dag te spreeken.
Deez' dag, die ons met vreugd vervult,
En all' het Veld aanlokt met minnelyke lachjes.
De Ryngod schuurt zyn zoomen zachjes,
En Phebus heeft thans zelfs van vreugd, de kimm' verguld
Met goud en purper' glansen,
De drie Bevalligheden dansen
Het ruime klaverveld rondom,
En zingen deezen dag wel driewerf wellekom:
Nu Galathé een reeks van drie-en-dertig jaeren,
Van haeren tyd ziet weggevaeren.

Zy,

Zy, zy verjaert tot vreugd van all' de blyde Buurt.
De Knaepen zingen u ô Galathé! ter eere,
Ik help, zoo goed ik kan, om blydschap te vermeeren,
Daer zelf de Ryn, verheugd, voorby uw Veldhut schuurd.
ô Heusche Galathé! wier braef gedrag en zeden
U steeds by yder minnen doen,
Ontfang myn' Herderstoon, daer gy, in 't malsche groen;
Uw vette schaepjes weidt, door ramp noch druk bestreeden.
Nooit moet een wreede wolf uw graege kudde schaên;
Nooit moet u eenig leed doen schroomen;
Maer Welvaert, Voorspoed, Heil, u staêg ten dienste staen;
En uwe stulp altyd van Zegen overstroomen.
Leef Galathé, leef lang, der Herd'ren schaer tot vreugd:
Strek ons noch lang een spiegel tot de Deugd.
De Hemel hoede u voor gevaeren;
Dan zingen wy noch lang op Galathé 's verjaeren.
Ontfang nu Galathé, myn laeg gezongen toon;
Zoo haest de dagkoets daelt verweide ik myne schaepen;
En koom' met Roozemond by u, om vreugd te raepen,
Wyl gy 't ons mondling hebt geboên.
Dan zal men met Dameet', met Roosje en Kloriméene,
In eenen ronden kring geschaert,
Ons aller wenschen weêr verëenen,
En zingen, wyl deez' dag, die ons deez' blydschap baert;
Tot ons genoegen is verjaert.
Mocht Akkerlief hier van noch ooggetuigen weezen!
Maer zacht, myn fluit! waer meldt gy van?
Hy zingt een' Hemeltoon, dien men niet vatten kan:
Een' Hemeltoon, waer meê zyn Schepper word gepreezen.
Men streev' zyn' wandel na, met vlyt,
De Godheid doe het ons gelukken.
ô Galathé! wie wenscht die heilvrucht niet te plukken,
Die 's Hemelsch gunst den mensch bereidt?
Die gunst, dat goed moet u, ô Galathé! weêrvaeren.
Dit wenscht u Dorilas, oprecht, by uw verjaeren.
Dus eindigt hy, terwyl zyn vee rondom hem liep,
Dat, met een graege maeg, om 't morgenkostje riep.

Hans

Handelingen van de Gecommitteerden in de ſaak van Do. G. T. DE COCK, *Predikant te Beetgum. Op order en last van de Eerw. Claſſis van Leeuwaarden, tot dienſt van derſelver reſpective Leden gedrukt. Te Leeuwarden, by* P. Koumans, 1766. *in groot octavo* 75 *bladz.* Mitsgaders. *Copie Extract, uit het Reſolutie Boek der Ed. Mog. Heeren Gedep. Staaten van Vriesland. Maandag den* 14 *April* 1766.

HEt eerstgemelde Geſchrift behelst voor af een bericht van de aenſtelling der Eerwaerde Heren *Hazelhoff*, *Bruinings*, *van Vliet* en *Te Bokkel*, om, op last en bevel van de Eerw. Claſſis van Leeuwaarden, „ *ſig te informeren, en te onderſoeken wat 'er eigenlyk van die Zaake zy*, te weten de bewuste Leerreden van den Eerw. *de Cock*, of dezelve „ Stellingen in zig ſoude vervatten, ſtrydig tegen de gronden „ van de ſuivere en aangenomen Leer". Verder vervat het in zich eene opgave van de getuigenisſen ten laste van den Eerw. *de Cock*, en een verhael van de briefwisſeling door Do. *Scriba*, uit naem en last zyner Mede-Gecommitteerden, met Do. *de Cock*, en 't oordeel der Gecommitteerden in ene volgende byeenkomst deswegens, waer uit blykt dat hunne Eerwaerdens niet voldaen zyn over de nadere verklaringen, welken Do. *de Cock* in zyne brieven des aengaende gegeven heeft. De getuigenisſen en brieven hier toe betrekkelyk zyn, by manier van Bylagen, aen dit verhael gehecht.

Deze Handelingen zouden veelligt door de Heren Kerkelyken verder voortgezet zyn geworden, was 't niet dat de Ed. Mog. Heren Gedep. Staten van Vriesland, naer uitwyzen van 't bovengemelde Extract, goedgevonden hadden „ de hand op die disputen te leggen, voorts aan de Claſſis „ van Leeuwarden te verbieden, hier in zonder toelating „ der hooge Regeering, eenige pourſuites te doen.

„ Interdiceerende wyders aan allen en een iegelyk, hier „ van, het zy by geſchrifte, of van den Kanzel meerder gewag te maaken, en inponeerende alzo een *ſilentium* aan „ elk en een ieder, die hier in als een Yveraar zoude willen „ te voorſchyn koomen, op dat de rust der Kerke bewaard, „ en onnodige vraagſtukken geen gelegenheid tot ſcheuringen mogen geeven.

„ Wordende den Kerkelyken, by pœne van de hoogſte „ indignatie, verbooden geene vraagſtukken van zoo veel „ influentie op de publieke rust ooit of ooit, zonder voor„ afgaande permisſie van de hooge Regeering, in hunne

„ Ver-

Digitized by Google

„ Vergaderinge te onderneemen om te decideeren, waar
„ mede den Lande en Kerke beiden dienst zal geschieden.

Men vind in dit Copie Extract de uitdrukking van *zyne onbedagte Ziel te toonen*, dat hier zekerlyk zeer vreemd klinkt; doch wy konnen den Lezer onderrichten, dat hier eene drukfeil plaets heeft: men leze voor *Ziel*, *Zele*.

Memorie van Rechten, benevens Schriftelyk Advys van Regtsgeleerden, en verdere Stukken en Bewyzen, midsgaders Vonnisse van de Ed. Achtb. Heeren Schepenen der Stad Haarlem, in de zaak van JOHANNES WESTERWOUT. *Te Amsteldam by* G. Bom. 1765. *in folio* 56 *bladzyden.*

EEn Vonnis van de Ed. Achtb. Heeren Schepenen der Stad Haerlem, aenloopende tegen een ingeleverd Schriftelyk Advys van eenige Extra Provinciale Regtsgeleerden; waer mede zich eenige Hollandsche Regtsgeleerden geconformeerd hebben, ten faveure van *Jan Westerwout* latitant en defaillant; rakende wiens onschuld de naeste Vrienden, en wel zyn eigen Moeder en Behuwd Vader, oordeelden bevoegd te zyn, eenige, hunnes oordeels, convinceerende Stukken, Bewyzen en Schriftuure, by wyze van suggestie aen haer Ed. Achtb. over te geven, en in te leveren, tot beweering, probatie en betoging van deszelfs onschuld aen het fait hem te lasten gelegt; welke suggestie en verdere papieren hier toe betrekkelyk in dezen geproduceerd worden.

Fanni, of het gelukkig Berouw. De Liefde verwonnaar der Vooroordeelen. De Liefde Zedemeester. Uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht, by A. Blusse 1766. *Behalven de Voorreden* 174 *bladzyden in octavo.*

DRie Vertellingen, welken in hare soort wel uitgevoert zyn, en ter aenmoediginge van een goed en deugdzaem character verstrekken.

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

De Mensch in zyne Natuur, Zeden en Christelyk Geloove, beschouwd. Door S. CLARKE, *Doctor der H. Godgeleerdheid. Waar achter gevoegd zyn eenige Stellingen ter beoeffening van het Menschelyk Verstand, door den beroemden Wysgeer* JOHN LOCKE; *gevonden onder de Nagelatene Schriften van die twee Geleerde Mannen. Uit het Engelsch vertaald. In 's Gravenhage, door de Goedheid en Zeegen des HEEREN uit Liefde voor den Evennaasten gedrukt,* 1765. *Behalven het Voorwerk* 356 *bladz. in groot octavo.*

MEn vind in dit Geschrift (van wiens zonderlingen Tytel wy tot nog geen voldoende reden konnen geven, en waar omtrent het ons niet lust ons met gissingen op te houden, die, zo ze al wel gegrond mogten wezen, van geen wezenlyk nut konnen zyn;) men vind, zeggen we, in dit Geschrift de gedachten van den beroemden *S. Clarke*, over enige gewichtige onderwerpen van den Godsdienst, hier en daer in zyne Schriften verspreid, beknoptlyk by een verzameld. De hoofd-onderwerpen hier in verhandeld zyn 's Menschen natuur en verpligting ten gebruike zyner vermogens in 't algemeen; en wel byzonder 's Menschen vryheid en afhanglykheid, mitsgaders Gods genadewerking in den mensch, en 's menschen eigen werkzaemheid, ter erlanginge der eeuwige zaligheid, door Gods genade in den Heere Jesus Christus. De denkbeelden van den Eerwaerden *Clarke* des aengaende zyn hier in ene welgeschikte orde gebragt; en men kan dus, dit Stukje doorbladerende, zich gereedlyk een kort begrip vormen van het hoofdzaeklyke, 't geen hy deswegens op onderscheidene wyzen in velen zyner Leerredenen en anderszins heeft voorgesteld. De Nederduitsche Uitgever heeft het dus in onze tale het licht doen zien, om dat hy van oordeel was, gelyk hy in de Voorrede betuigt, dat het zelve volmaekt beantwoord aen den wensch van den Geleerden en Eerwaerden Heer *Hartman*, die in zyn *Huisbybel* (*) te kennen geeft, dat het gemeen een grooten dienst zou geschieden, „ zoo iemand de volstrekte afhanglykheid der „ Schepzelen van den Schepper wist t'zamen te knoopen „ met de Vryheid van het redelyk Schepzel in alle zyne „ wer-

(*) ID. p. 21. 3de druk 4. Zwol 1747.

Digitized by Google

„ werken". Dit nu geſchied, naer 't inzien des Uitgevers in dit Werkje, waer in, gelyk hy ſpreekt, getoont word, „ het eene volſlagene waarheid te zyn, dat de Mensch, door „ Gods Goedheid, Wysheid, Rechtvaardigheid enz. teffens „ zoo wel een vry als afhangelyk wezen is". — Den inhoud van dit geſchrift nagegaen hebbende, houden wy ons verzekerd dat alle onze Theologanten 'er zo gunſtig niet over oordeelen zullen; als in dezen door den Uitgever geſchied; doch wy vleien ons echter, dat onze gematigde Godgeleerden, ſchoon ze de denkbeelden van den Heer *Clarke* niet in alle deelen konnen toevallen, het zelve zullen aenmerken als een welgeregeld t'zamenſtel van denkbeelden, dat met oordeel en keurigheid ontvouwd is; en wel verdient gelezen te worden, van alle dezulken, die eenigermate geoefende zinnen hebben ter onderſcheidinge van goed en kwaad, en in ſtaet zyn, om de geesten te beproeven, of ze uit Gode zyn.

Het Geſchrift zelve is verdeelt in drie en twintig Hoofdſtukken, waer van de Drie eerſte gaen over de uitmuntenheid en natuurlyke vermogens van den mensch, hoe hy die te gebruiken, en over zich zelven te oordeelen hebbe, en zulks konne doen. Hier aen is in 't Vierde Hoofdſtuk gehecht ene beſchouwing van den rampzaligen ſtaet des menſchen buiten Jeſus Christus; 't welk voorts aenleiding geeft, om in de Vier volgende Hoofdſtukken 's Menſchen Vryheid en Afhanglykheid, Gods genadewerking op den Mensch, en 's Menſchen medewerking in Gods zaligmakende Genade te ontvouwen. Het ene en 't andere word in 't verdere gedeelte van dit Werkje, door enige byzondere aenmerkingen, zo over 's Menſchen zedelyk gedrag als Gods wegen omtrent den Mensch, en enige verſchillende denkbeelden der menſchen omtrent Gods handelwyze, ten deele nader opgehelderd, en ten deele ter betragtinge aengedrongen. Op dit alles volgen nog ten ſlot, in de twee laetſte Hoofdſtukken, enige bedenkingen over 't gene ons in acht ſtaet te nemen, met opzicht op de Verborgenheden, om 't zekere behoorlyk van het onzekere te onderſcheiden, midsgaders over de zwakheid en broosheid der Menschlyke Natuure, en den Oorſprong der Zonde. — Wil men hier een byzonder ſtael van dit Geſchrift beſchouwen, men ſlae dan het oog op het volgende XIde Hoofdſtuk, waer in een zeer algemeen en ten uiterſte ſchadelyk gebrek tegengegaen word, het welk ons bewoogen heeft, om 'er in dezen gebruik van te maken. Het heeft ten opſchrifte; *Hoe een iegelyk Mensch zyn' eigenen Pligt*

te

Digitized by Google

te betragten heeft, en niet nieuwsgierig mag zyn, omtrent die van anderen: waer omtrent onze Autheur zich aldus laet hooren;

„ Het heeft GODE behaagd, zeer verschillende Gaven „ onder de Menschen om te deelen, en aan elk een zyn ei„ gen talent te geven; zullende van yder een rekenschap „ gevorderd worden, *naar het geen hy heeft, en niet naar het* „ *geen hy niet heeft.* In het regt gebruik van die bevattingen „ en vermogens, van die bekwaamheden en gelegenheden, „ welke GOD aan yder byzonder Persoon heeft toever„ trouwd; hier in bestaat deszelfs eigene en byzondere pligt. „ Zy, die met rykdommen, magt en gezag, in de waereld, „ bekleed zyn, hebben, door het groot gewigt en den in„ vloed van hun voorbeeld, de gerechtigheid, billykheid en „ liefde, onder het Menschdom te bevorderen. Zy, die arm „ en verdrukt zyn, hebben eene byzondere roeping tot de „ deugden van geduld en vergenoegzaamheid; welk in hare „ eigenlyke plaatze GODS eere niet min waarlyk en kragt„ dadiglyk bevorderen, dan de meer zichtbare deugden der „ genen, die in eenen hoogeren staat zyn. Zy, die de ge„ leerdheid en wetenschap bezitten, hebben het licht der „ waarheid met getrouwheid en vlyt te verspreiden; en de „ drangredenen van onvervalschten Godsdienst en de be„ weegmiddelen ter Deugdsbetragting, met alle klaarheid „ en kragt, zoo veel zy in staat zyn, aan te wenden. En „ die van de laagste en geringste bekwaamheden zyn, de „ alleronkundigste zelven, hebben nochtans den weg van „ hunnen Pligt duidelyk voor zich; om die weinige waar„ heden standvastig aan te kleven, welke zy kennen, te „ weten die gewigtigste waarheden, van welke niemand, „ buiten zyne schuld, onkundig zyn kan: *Matiglyk, regtvaardiglyk en Godzaliglyk levende in deze tegenwoordige* „ *Waereld, dewyl GOD eenen dag gesteld heeft, op welken hy* „ *de Waereld regtvaardiglyk zal oordeelen;* en zorge dragen„ de, dat hun geene dingen worden opgelegd, die zy niet „ verstaan kunnen, waar door de Waereld in eenen onuit„ koomlyken doolhof van eindelooze en onverstaanbare By„ gelovigheden verleid geworden is.

„ Voor dat GODS wil door de Openbaringe bekend ge„ maakt was, was het licht der Natuure der Menschen leid„ star, en de verpligtingen der gezonde Reden, waren de „ regels van hunnen pligt en hun beschutzel tegen het „ Bygeloof. Al wien, sedert dien tyd, de Leere des *Euan*„ *geliums*, op eene redelyke en geloofbare wyze is voorge-

Digitized by Google

„ dragen, tot dezen zegt onze HEER, gelyk als wel eer „ tot PETRUS: *Volg gy my* (*). Hy heeft CHRISTUS in 't „ algemeen te volgen, in de algemeene betragtingen van „ alle Christelyke deugden; en in 't byzonder heeft hy agt „ te geven, op dien eigenen en byzonderen pligt, welken „ die ook zy; het regt gebruik namentlyk van die talenten, „ welke de Voorzienigheid hem heeft toevertrouwd. *Een „ iegelyk*, zegt de Apostel PAULUS, *heeft zyne eigene gave „ van GOD, de een wel aldus, maar de andere alzoo. ——— „ Dezen word door den Geest gegeven, het woord der wysheid; „ en eenen onderen het woord der kennisse; — en eenen anderen „ het geloof; — en eenen anderen de Profeetsy; — en eenen „ anderen menigerley talen. Hebbende nu verscheidene Gaven, „ naar de Genade, die ons gegeven is; zoo laat ons die Gaven be- „ steden, het zy Profeetsy, naar de maate des Geloofs;* (dat is „ laat ons den wil van GOD getrouwelyk leeraren, naar de „ mate van de bekwaamheid, het Talent, en het Pand, ons „ toevertrouwd: Deze is de betekenis van het woord geloof „ op deeze plaatse:) *Het zy bediening in het bedienen; het zy „ die leert, in het leeren; het zy die vermaant, in het verma- „ nen; die uitdeelt in eenvoudigheid, die een voorstander is in „ naarstigheid; die barmhartigheid doet in blymoedigheid;* of, „ met de woorden van den H. PETRUS: *Een iegelyk, gelyk „ by Gave ontvangen heeft, alzoo bediene by dezelve aan ande- „ ren, als goede uitdeelers van GODS meenigerleye Genade: In- „ dien iemand spreekt, die spreke als de woorden van GOD; „ indien iemand dient, die diene als uit kragt, die GOD ver- „ leent* (†).

„ Daar het nu ten opzichte onzer pligten aldus gesteld is, „ zoo laat ons zien, wat ter volbrenginge van dezelve wel „ het meest hinderlyk kan zyn. Hier toe behoort voorna- „ melyk, die zoo gemeen heerschende kwaal onder het „ Menschelyk geslagt, welk, zich zelven als voorbyloopen- „ de, altoos wil weten, wat 'er by een ander omgaat; eene „ kwaal, al van ouds door den H. LUKAS ons ter waarschou- „ winge aangetekend, daar hy zegt: Dat *die van Athenen „ hunnen tyd besteeden, om wat nieuws te zeggen en te hooren* (§). „ Dit kwaad van eene ydele nieuwsgierigheid blykt echter „ niet in den eersten oplag, noch voor anderen, noch mis- „ schien voor den Persoon zelven; maar wanneer het gesta- „ dig

(*) Joh. XXI. 22.
(†) 1 Cor. VII. 7, XII. 8—10. Rom. XII. 6—8. 1 Pet. IV. 10, 11.
(§) Hand. XVII. 21.

Digitized by Google

„ dig word ingevolgd, loopt het menigmaal uit op eenen „ ydelen, niet waardigen en nuttelozen aart, hoedanige „ door den H. PAULUS is beſchreven: *Zy leeren ledig omgaan „ by de huizen; en zyn niet alleen ledig, maar ook klapagtig, en „ ydele dingen doende, ſprekende het gene niet betaamt;* of, ge„ lyk de H. PETRUS het uitdrukt: *Die zich met eens anders „ doen bemoeijen* (*). Deze aart, ſchoon in zich zelven ſlegts „ beuzelagtig en niet van belang ſchynende, leidt echter „ in zyne gevolgen zeer natuurlyk tot andere en grootere „ ondeugden; tot nyd, krakeel, twistgierigheid, hoog„ moed, bedilzugt, misnoegen en ontelbare andere lastige „ en nadeelige uitwerkzels.

„ Menſchen van deze geſteldheid zyn ten uiterſten gene„ gen, om geduuriglyk ſplinters uit huns Broeders oog te „ doen, terwyl een balk in hun eigen oog ongemerkt blyft; „ dat is, om geſtadig de fouten van anderen te vergrooten, „ terwyl zy van hunne eigene ten eenenmale ongevoelig „ zyn. Zy zyn zeer gereed, of om de talenten en bekwaam„ heden, op eenen lagen prys te ſchatten en te veragten, „ met welken het GODE behaagd heeft, anderen te begifti„ gen; zynde dat gene, 't welk de H. PAULUS verbeeldt, „ onder de Gelykenisſe van het *Oog, zeggende tot de hand: „ Ik heb u niet van nooden; of wederom van het hoofd tot de voe„ ten: Ik heb u niet van doen* (†): of anders, in het tegen„ ſtrydig uiterſte, zullen zy de voordeelen, welke anderen „ genieten, benyden en zich daar over kwellen. Het welk „ dat gene is, dat onze Zaligmaker beſtraft in zyne Gelyke„ nisſe van de Arbeideren in den Wyngaard, *Is uw oog boos, „ om dat ik goed ben* (§)? 't Is dezelfde aart, die ſommige „ Menſchen van verſchillende Gezindheden beweegt, om „ onderzoek te doen, naar de mogelykheid van der Men„ ſchen behoudenisſe in andere Gemeenſchappen, meer dan „ dat ze oplettende zouden zyn, om eenige doolinge in „ hunne eigene te ontdekken en te verbeteren; Of een Hei„ den, wien het Licht des *Evangeliums* nooit wierd bekend „ gemaakt, door de wet der Reden te gehoorzamen, kan „ zalig worden? En of de Zaligheid in zoodanige Christen „ Maatſchappyen, welke in zeer gewigtige Leerſtukken „ grootelyks zyn verbasterd, te verkrygen zy? Zyn Vra„ gen, op welken wy, onzen Heiland raadplegende, naar „ alle waarſchynelykheid ten antwoorde krygen zouden: „ *Wat*

(*) 1 Tim. V. 13. 1 Pet. IV. 15.
(†) 1 Cor. XII. 21. (§) Matth. XX. 15.

Digitized by Google

„ *Wat gaat dat u aan, volgt gy my* (*). En zoodánige waren „ alle zyne antwoorden, welke hy op andere tyden aan ee„ nigen zyner Leerlingen by zekere dergelyke gelegenheid „ beſtendiglyk gewoon was te geven. Het was zyne alge„ meene handelwyze, door de geheele Geſchiedenis des „ *Evangeliums*. Welke rede 'er geopperd, of wat vraag Hem „ gedaan wierd, die geene betrekkinge hadt tot den byzon„ deren pligt der genen, die ze voorſtelden; zoo was het „ zyne beſtendige en algemeene handelwyze, om, in plaatſe „ van hunne nieuwsgierigheid door een regtſtreeks ant„ woord te voldoen, de rede te wenden tot eene zulke ge„ legenheid, waar in HY hen, of in de kennisſe van hunnen „ pligt onderwyzen, of hen tot de betrachting daar van aan„ manen konde. Dus, wanneer zyne Leerlingen hem „ vraagden, *Wanneer zullen deze zyn? en welk zal het teken „ zyn van uwe toekomſte, en van de voleindinge der Waereld?* „ Is zyn antwoord: *Waakt gy, en zyt altyd bereid, want in „ welke uure gy het niet meent, zal de Zoon des Menſchen ko„ men* (†). Wanneer iemand hem vraagde: *HEER, zyn „ 'er weinige die zalig worden?* In plaatſe van aan deszelfs „ nieuwsgierigheid te voldoen, vermaant HY, zoo wel hem, „ die de vraag deedt, als zoo veele anderen, die 'er tegen„ woordig waren, zorge te dragen, dat zy zelven onder dat „ getal gevonden wierden, hoe groot of klein het dan mogt „ wezen; *Strydt gy om in te gaan door de enge poorte* (‡): En „ nog eens; wanneer zyne Leerlingen Hem vraagden: *Wie „ is de meeste in het Koningryk der Hemelen?* In plaatſe van „ eenige uit hun zelven, volgens hunne verwachtinge, te „ noemen, die de innigſte verkeeringe met Hem hier op „ aarde gehouden hadden, berigt HY hen, welke de eenige „ weg ware, waar door zy het Koningryk der Hemelen be„ reiken konden, met een Kindeken in 't midden van hun „ te ſtellen, en 'er by te voegen: *Voorwaar zegge ik u, in„ dien gy u niet verandert, en wordt gelyk de Kindekens, zoo „ zult gy in 't Koningryke der Hemelen geenszins ingaan* (§). „ Dus keerde de Zaligmaker in 't algemeen alle zulke vra„ gen of ſtoffen van geſprek, die geene betrekking hadden „ tot den eigenlyken en noodzaaklyken pligt der Perſoonen „ zelven, die het geſprek aan den gang bragten, telkens om, „ en maakte deze onderwerpen van enkele nieuwsgierigheid „ altoos tot zaken van wezenlyk onderwys, of van nuttige „ vermaningen.

„ En,

(*) Joh. XXI. 22. (†) Matth. XXIV. 3, 42—44.
(‡) Luc. XIII. 23, 24. (§) Matth. XVIII. 1—3.

Digitized by Google

„ En, gelyk de Heiland alle noodelooze nieuwsgierigheid, in het onderzoeken van anderer Menſchen zaken, uitdruklyk tegengaat, zoo kan op eene overeenkomende wyze dezelfde waarſchuwing in hare toepaſſinge insgelyks met reden worden uitgeſtrekt, tot een angſtvallig onderzoek omtrent Leeringen, die van geen belang zyn in den Godsdienst. Alle zulke denkbeelden, die in hunne gevolgen den Dienst van den waren GOD raken, of eenigen regtſtreekſchen Invloed hebben op de bevordering of verhindering van de betrachtinge der ware deugd en vroomheid onder de Menſchen, kunnen, inderdaad, nooit te zorgvuldig nageſpoord, of te diep onderzogt worden; maar beſpiegelingen, welke van zodanigen gevolg niet zyn, hoe minder de Godsdienst met dezelve te maken hebbe, hoe beter. Zy zyn in 't algemeen alleen ſtoffe van twist, en liefdelooze verbittering; en hebben den Godsdienst groote ergernis en ſmaadheid aangebragt. Een zotte lust, om dingen te bepalen, die in 't geheel niet zeker zyn, of welke men niet klaar verſtaat; en eene verkeerde ſchaamte, om dat gene te laten varen, 't welk men niet met reden kan ſtaande houden; is de grond en het ſteunzel geweest, zoo wel als de oorzaak van de opkomst, en inſtandhouding van genoegzaam alle de Gezindheden, in welke de Waereld is verdeeld, en door welke de Godsdienst van CHRISTUS onteerd geworden is.

„ Konden de Menſchen van zich zelven verkrygen, om meer yverig te zyn omtrent zaken, die naar aller bekentenis van een algemeener belang zyn, dan ontrent onderſcheidene denkbeelden van byzondere Gezindheden, voor welke in de gemeene handelwyze der Waereld, met zoo veel meer vinnigheid geſtreden word, als zy minder redelyk en meer onzeker zyn; konden de Menſchen, zegge ik, van zich verkrygen, om zich minder te bekommeren met onzekere dingen, en meer zich te benaarſtigen in de betrachting van onbetwiſtte Deugden; de ſtaat van den Godsdienst in de Waereld zoude haast eene zeer verſchillende gedaante hebben; en de uitwerking van deszelfs Invloed op der menſchen leven en zeden zoude onuitſpreeklyk groot zyn, zoo wel ten aanzien van de gelukzaligheid des tegenwoordigen, als ook des toekomenden levens. Want één ding is zeer zeker, dat geen Mensch kan zalig worden, die niet opregtelyk tracht de waarheid voor zich zelven uit te vinden; die 't zy alge-

Digitized by Google

„ meen bekende aangenome, of afzonderlyke dooling en
„ moedwillig voortplant, en zich niet bekommert om zyne
„ eigene gebreken, en (zoo veel in zyn vermogen is) ook
„ de gebreken van zyn medegenooten en vrienden te verbe-
„ teren.

Aan dit Geſchrift is nog gehecht een klein ſtukje van ruim 28 bladzyden, 't welk enige Wysgerige Stellingen van den Heer *John Locke* behelst. Dezelven gaen over *de Ledige Ruimte*, *de Wezens*, *de Soorten*, *de Reden*, *de Geesten*, *'s Menſchen Ziel*, *de Vermogens*, *de Kennisſe*, *de Zedelykheid*, *het Verſtand*, *de Gewaarwording in 't Verſtand*, *het Oordeel*, *de Wil*, *Waarheid*, *de Ingeſchapene Waarheden*, *de Denkbeelden*, *de Denking en Gedagten*, *het Geheugen*, *de Vryheid*, *de Beweging en Denking*, *het Goed en Kwaad*, *de Hoofdigheid of Hardnekkigheid in gevoelens*, *en de Verdraagzaamheid*. Het meerendeel dezer Stellingen van dien Wysgerigen Theologant word hier op zich zelven, zonder de daer toe behoorende bewyzen, ter neder geſteld. Zy, die des vatbaer zyn, konnen ze met nut doorbladeren, en tot onderwerpen hunner beſpiegelinge gebruiken, om langs dien weg hunnen geest te ſcherpen, en hun verſtandlyk vermogen, door eigen oefening, te doen toenemen.

Korte Inhoud van een Werk genaamt Wysgeerige Proeven, aangaande het Menſchelyke Verſtand, door den Heer JOHN LOCKE. *Te Antwerpen, voor* Willem Jugla, *op d'Overtoomſche Weg.* 1766. *behalven het Voorwerk* 140 *bladzyden in duodecimo.*

EEne Vertaling, die het zo zeer beroemde Werk van den Heer *Locke* geen eer aendoet, en daer de Lezer niet veel aen heeft. De Uitgever van dit Stukje ſchynt der tale geen meester, en op de onderwerpen, daer in verhandelt, niet zeer gevat te wezen. In de Voorreden word men verzogt, *zo 'er iets onduidelyks in mogte voorkomen, zulks goedgunſtiglyk te verſchoonen, en te conſidereren, dat het komt van de Vertaling niet, maar dat de Uitdrukkingen van den Schryver zelfs op veele plaatzen, voor ongeoeffende in die Weetenſchappen wat mocijelyk om te verſtaan zyn.* Men oordeele uit het volgende voorbeeld, of men dat verzoek kan inwilligen, wanneer men *Locke* aldus doet ſpreken, en 't onverſtaenbare daer in hem ten laste legt.

„ De Waarheid vertoonende zig doorgaans voor onzen
„ Geest,

Digitized by Google

„ Geest, of dezelve aangezien zynde, als geſlooten in ze-
„ kere Voorſtellingen, het is van gewicht te overweegen,
„ welke Voorſtellingen bekwaam zyn, om in onzen Geest
„ één zekere Kennis te brengen, over de algemeene waar-
„ heden. 1. In de Algemeene Voorſtellingen, waar in men
„ onderſtelt dat de woorden *Aarten* beduiden, beſtaande in
„ dadelyken, en geſcheiden van genoemde *Wezens*, wy zyn
„ onbekwaam tot geen eene zekere Kennis, om dat geen
„ Kennis, ook denkbeeld hebbende over dit Dadelyke *We-*
„ *zen*, wy konden niet weeten, welke hoedanigheden over-
„ eenkomſtigheid, of onovereenkomſtigheid hebben, met
„ dit voornoemde onbekende *Wezen*, nog konden wy mee-
„ de nooit ontdekken, welke Wezens toebehooren aan dien
„ *Aart*. En let wel, dat dit geval veelmaals geſchied in de
„ Voorſtellingen, betreffende de Zelfſtandigheeden, en niet
„ in die, die de andere dingen betreffen, om dat men niet
„ onderſtelt, dat de andere dingen, een Dadelyk Wezen
„ hebben, onderſcheiden van de genoemde.

Letter- en Oudheid-kundige Verlustigingen, of ophelderende aanmerkingen over verſcheide Bybelſche, Kerkelyke, Waereldlyke en Wysgeerige Keurſtoffen; door PETRUS NIEUWLAND, *Leeraer der Hervormde Gemeente in 's Gravenhage. Derde Deel. In 's Gravenhage, by* J. Thierry 1765. *Behalven de Voorreden* 583 *bladzyden in groot octavo.*

UIt het Bericht, dat we van dit Werk gegeven hebben, by gelegenheid van de uitgave der eerſte twee deelen, (*) heeft men genoeg konnen opmaken, dat het een Werk van zeer groote Geleerdheid moet zyn: men kan uit de handen van zodanig een Man, die van zyne jeugd af tot heden op zulk ene wyze geblokt heeft, en zynen geest nog geſtadig in ene wyduitgeſtrekte *Lecture* bezig houd, niet anders verwachten. Trouwens een ieder, die de voorgaende deelen doorbladerd heeft, en dit laetſte deel nog met greetigheid leest, zal dit gereedlyk erkennen; en 't zou, nae zulk een doorſlaend bewys, de uiterſte onregtvaerdigheid wezen, indien men zyn Eerwaerden den naem van een Geleerd Man nog wilde betwisten. — Men vind 'er wel, die gevit hebben op de manier van uitvoering, doch 't is, gelyk hy zich onder anderen deswegens, in de Voorreden van dit Deel

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI. *D. bl.* 312

Digitized by Google

Deel uitdrukt, „ te bejammeren dat Lieden van ſmaak, die „ in het Heiligdom der Studien zyn ingewyd [het ongeletterd gemeen heeft hier geen ſtem] aldus oordeelen: het „ Werk is geſchreven in *de gewoone en in de geleerde Waereld „ goedgekeurde handelwyze in het ſtuk der Literatuur*, tot welken tak van geleerdheid eigenlyk dit Werk het naaste „ behoort. ".

Het Werk, in dit licht beſchouwd zynde, eischt dus ene plaets, in de Boekeryen der Liefhebberen, nevens de Werken der beroemde *Litteratores*, *Antiquarii*, *Philologi &c.*, en men kan den zeer Geleerden *Nieuwland* den rang niet weigeren, dien hy onder deze Letterhelden verdient; waer van wy, nae dat wy zyn Werk doorbladerd, en ons menigwerf over zyne belezenheid verwonderd hebben, volkomen overtuigd zyn. — Maer in 't lezen dezer Letter- en Oudheidkundige Verlustigingen, hebben wy geſtadig nog na iets anders dan na Geleerdheid gezogt. Derzelver Schryver naemlyk heeft ons in zyne Voorreden voor 't eerſte Deel te kennen gegeven, dat de eerſte beweegoorzaek van dit zyn ſchryven was, ene beſchuldiging, rakende *het overnemen ener Leerreden van* J. SAURIN; vermids hy by die gelegenheid door een goed Vriend was aangezet, *om te toonen dat hy met* SAURIN *niet alleen behoefde te markten.* Dit heeft ons doen verwachten, dat de Eerwaerde *Nieuwland* in dit Werk zou voorkomen, niet alleen als een Geleerde, maer wel byzonder als een uitmuntend welſprekend Redenaer; dat we ook enige onderwerpen, in den ſmaek van SAURIN, in dit Werk verhandelt en beredeneert zouden vinden; ten bewyze dat hy uit zich zelven daer toe in ſtaet was, en *met* SAURIN *niet alleen behoefde te markten.* Daer is nooit by hen, die onzen Autheur enigzins kennen, de minſte twyfeling geweest over zyne Geleerdheid; men erkent gereedlyk dat hy hier in SAURIN overtreft; doch daer ſchynt ene twyfeling ontſtaen te zyn, of hy wel zo bekwaam ware als SAURIN, om een onderwerp welſprekend te beredeneeren. Ter wederlegginge van dit denkbeeld ſcheen 't ons toe, moest dit Werk, in gevolge van 't gemelde, ook dienen; zulks niet vindende in de voorige deelen, wachtten wy tot op dit laetſte, om het den Lezer dan onder 't oog te brengen; doch wy hebben 'er, even als in de anderen, niets van die natuur ingevonden. Mogelyk vergoed zyn Eerwaerde dit gebrek, dat men uit hoofde zyner Voorreden, naer 't ons toeſchynt, alzo heeft aen te merken, by ene nadere gelegenheid; hoedanig iets velen zyner Lezeren zekerlyk met geen

Digitized by Google

geen minder genoegen dan dit zyn Werk zouden ontvangen. — Om den Lezer, die 'er echter een staeltje uit verwacht, ten dezen opzichte niet geheel te leur te stellen, zullen wy hem een Artykel mededeelen, dat hem waerschynlyk iets nieuws zal leeren, en nog al enige cieraden van welsprekendheid heeft. Het betreft de Reden, *waarom 't regter Oorlapken, en de regter Duim en Teen der Priesteren gezalfd werd?* Hieromtrent laet zyn Eerwaerde zich indezervoege uit.

„ PHILO *de Jood* heeft ons dikwerf in veele geheime-
„ nissen toegelicht! Hy verklaart de Wet EXOD: XXIX:
„ 20. *Gy zult van het bloed van den Ram nemen, en het doen*
„ *op het regter-oorlapken van* AARON, *en op het regter-oor-*
„ *lapken van zyne Zoonen, desgelyks op den duim van hunne*
„ *regterhand, en op den grooten teen van hunnen regtervoet;*
„ L. 3. *de Vita* MOS. p. 525. aldus: τρία μέρη τοῦ σώματος
„ χρίει τῶν τελουμένων ἱερέων ἓς ἄκρον, ἄκραν χεῖρα, ποδὸς ἄκρον, δεξιὰ τὰ
„ σύμπαντα, αἰνιττόμενος, ὅτι δεῖ τὸν τέλειον καὶ λόγῳ, καὶ ἔργῳ, καὶ βίῳ
„ παντὶ καθαρεύειν: *Hy zalft drie deelen van het lichaam der inge-*
„ *wyde Priesteren, het uiterste van het oor, het uiterste van*
„ *de hand, en van den voet; om duister [of liever geheimzin-*
„ *nig] te kennen te geven, dat een volmaakt Priester in zyne*
„ *spraak, [gehoor,] werk, en in zyn ganschen wandel rein*
„ *zyn moet:* terwyl het eenigszins vreemd is, dat PHILO de
„ *spraak* aan het *gehoor* toeschryft, λόγῳ μὲν γὰρ ἀκοὴ εἰκάζει,
„ χὰρ δὲ ἔργου σύμβολον, διεξόδου δὲ τῆς περὶ τὸν βίον πᾶς: *het gehoor ge-*
„ *lykt naar de spraak, de hand is een zinnebeeld van het werk,*
„ *en de voet van de gansche levenswyze.* De Christen, schoon
„ hy dit zedekundige niet versmaadt, kan echter wat dieper
„ doortasten! Een regt Dienaar van het Heiligdom moet
„ *gezuiverde ooren hebben*, en tot dien einde moeten dezel-
„ ve met het geheimzinnige bloed bestreken zyn! Hy moet
„ hooren, en verstaan, wat GOD in den Bybel spreekt, en
„ hy moet doortrokken wezen van de opgevangen klanken
„ van het zelve; eerst zelfs geleert zyn, daar na anderen
„ leeren, en 't moet hem geheimzinnig gebeuren, 't geen
„ aan den dooven, MARC. VII: 33. gebeurde, dat CHRIS-
„ TUS *zyne vingers in de ooren van den dooven steekt*, met
„ een bygevoegd *Epphatah*; zyn oor moet ook *aan de reg-*
„ *te zyde* werkzaam zyn, om het goede van zynen naasten
„ veel gereeder te hooren, dan het kwade: zyn groot werk
„ is het zegel op zyne leer te zetten door ὀρθοποδεῖν, *regt te*
„ *wandelen*: *de* HANDEN *van de Apostelen* deeden groote
„ wondertekenen, en zy, die de bazuinen tot den geeste-
„ lyken kryg blazen, moeten zelve ook mede vegten! Die

„ aan

Digitized by Google

„ aan de Ark timmeren, moeten in dezelve tegen den Zond-
„ vloed ſchuilplaats zoeken! En ja, alle regte Dienaars van
„ het Heiligdom moeten, *zonder dat 'er iets in lichaam of*
„ *geest uitgezondert blyft, in alle vermogens en krachten deelen*
„ *in de beſprenging van het Bondbloed*, waar van het *uiterſte*
„ van deze lighaamsleden een aartig toonbeeld levert. Dit
„ *beſprengend bloed* moet van het hoofd CHRISTUS tot de
„ voeten nederdalen! En hier mag ook mogelyk eene Schil-
„ dery zyn, wat zich in den eeuwigen Borge uitwendig be-
„ bloed vertoonen zoude, te weten, de doornagelde han-
„ den, en voeten, in welke *lydingen* ook, de Geestelyke
„ Priesters, in gemeinſchap met het hoofd, deelen moeten:
„ En, dewyl we toch met het beſpiegelen van geheimenis-
„ ſen bezig zyn, zoude 'er ook kunnen toegewenkt wor-
„ den, dat de MESSIAS in *ooren*, *handen enz.* volmaakt
„ zoude zyn, als een *volkomen gehoorzaam*, *getrouw*, *bereid-*
„ *willig*, en in alles *heilig* perſoon; en zulks wel op de *uit-*
„ *nemendſte* wyze, waar van de *regterdeelen* toonbeelden le-
„ veren. In 't byzonder moesten de Priesters, door het be-
„ ſprengen van hunne *ooren*, geleert worden, dat ze de
„ Wetten van het heiligdom zouden in acht nemen, gelyk
„ men oudtyds de gewoonte hadt, om de *ooren* van hun,
„ die iets getuigen zouden, aan te raken, waar door men
„ hen erinnerde, om te *gedenken* aan het geen ze getuigt
„ hadden: hier van is een overblyfzel in onze taal, wan-
„ neer iets gezegt word *ten oirkonde* geſchied te zyn: om
„ die zelfde reden pleeg men ook de *ooren* van de Doopelin-
„ gen in de oude Christen-Kerk te zalven, als welke nu
„ moesten openſtaan voor de waarheden van den Gods-
„ dienst, zie ALMELOVENII *Amæn. Theol. Philol. p.* 25,
„ 26. De Joden merken aan dat GOD het *oor* hard, maar
„ het oor-*lapken* week gemaakt heeft, op dat de mensch,
„ als hy iets onbetamelyks hoorde, het oor zoude kunnen
„ ſluiten, door middel van het oor-lapken, zie OTTHO *in*
„ *Lex. Rabbin. p.* 61. Dit is ongetwyffelt, dat in een regt
„ Bedienaar van heilige dingen gevordert word, uit te mun-
„ ten in *kennis* en *oeffening*, in *arbeidzaamheid* en *godvrugt!*
„ Zyne handen moeten niet *ſlap* hangen, 't was onder de
„ beden van AUGUSTINUS, dat CHRISTUS hem *aut*
„ *precantem*, *aut prædicantem*, *of predikenden of biddenden*
„ vinden mogt! De Apostoliſche les is, *houdt aan in het*
„ *leeren!* Groot was het getuigenis, dat PETRUS MARTYR
„ van BUCERUS gaf in *Epist. ad Lucenſes p. m.* 1071. *ik*
„ *heb hem altoos bezig gevonden, niet ſlechts in zyne byzon-*
„ *dere*

Digitized by Google

„ *dere belangen, maar in zulke dingen, daar hy zyn naasten*
„ *mede van dienst konde zyn, in het beſtudeeren van Predikatien,*
„ *in het behandelen van Kerkelyke zaken, in het bezoeken van*
„ *Schoolen, of daar alles wel tot bevordering van de Kerk en*
„ *het nut van het Euangelium enz. toeging; den nacht beſteed-*
„ *de hy tot byzondere ſtudiën, en ik wierd 's nachts nimmermeer*
„ *wakker, of ik vondt, dat hy met iets bezig was:* hier was
„ reets de *hand* beſprengt! *De Biſchop moet al predikende*
„ *ſterven*, was JUELLES zinſpreuk! MELANCHTON'S
„ *overvloed was zyn arbeid, in operibus abundantia mea!* en
„ het ſtond voor de Studeerkamer van URSINUS niet on-
„ gepast: *Vriend, wie gy zyt, die hier komt, of 't zy kort,*
„ *of gaat heenen, of help my werken.* Ja maar, de overige
„ leden moeten niet *ongeſprengt* blyven; die ſtem dringt
„ het diepst in het harte der Hoorderen, welke kragt krygt
„ van het leven van den welſprekenden Zegger! De Schil-
„ ders in dit Heiligdom moeten door de hand, meer dan
„ door de tong, leeren! Ze moeten meer verwondering
„ baren als men hen ziet, dan als men hen hoordt! Woor-
„ den zyn immers maar de ſchaduwen van daden, en 't zou-
„ de voor eene groote *ongeregeldheid* gehouden worden, als
„ een *tong* lang, en een *hand* kort geſchilderd was.! AA-
„ RONS ſtaf wierd niet alleen door knoppen, en bloeiſels,
„ maar ook door rype Amandel-vrugten verciert! Gelukki-
„ ge BASILIUSSEN, van wien de NAZIANZENUSSEN
„ zeggen kunnen, *uw leven was de blixem, en uwe reden de*
„ *donder!* De fakkelen, die verlichteden, deedden in het
„ geval van GIDEON zoo veel dienst; als de geluidſlaande
„ bazuinen! Dan is 'er *Thummim* by *Urim!* Men moet zich
„ nooit *bejammeren, dat de Leeraar niet altoos op den kanſel ſta!*
„ Het is een geringe eer *Deurwagter* te zyn aan Vorſtelyke
„ Paleizen, om anderen in te laten, maar zelfs niet binnen te
„ treden! Schoon het ja, anders waar is, dat men meer be-
„ hoorde te zien op de goed- en voed-zaamheid van de ſpys,
„ dan op de hand, die dezelve voorſnydt! daar regte graagte
„ is ziet, men niet op de *houten ſchotel*, die het *Manna* bevat!
„ De Viſchers en Tollenaars hebben het zuiverſte hemel-
„ brood uitgelangt! Doch, zoodanig is de dwaasheid der Ster-
„ velingen, men kykt nooit op deze Zonnen, ten zy ze ta-
„ nen! Of men misbruikt doorgaans het Zonne-licht, om
„ naar den ſplinter te kyken! Gy neemt de Geneesmiddelen
„ van eenen Arts, of ſchoon gy hem kent als een ſlecht *Mo-*
„ *ralist*! Gy veracht de zoete *Zuiker* niet, om dat ze beſlo-
„ ten is binnen een onaanzienlyk Riet, en gy ſlurpt den
„ geest

Digitized by Google

„ geest verfrisschenden *Wyn*, al is de *Wynstok* geen *Ceder-*
„ *hout!* Waarom verfmaadt gy den *kwyt-brief*, *den brief van*
„ *voorrechten*, om dat de *Bode* niet te zindelyk is uitgedoscht?
„ Waarom kykt ge u blind op den *Ambachts-man*, als zyn
„ *werk* goed is? In allen geval de Leer maakt U zalig, en
„ het leven verdoemt HEM! Het is intusschen een dubbele
„ zegen, als 'er in den linnen *Ephod* geene aanmerkelyke
„ vlekken zyn, als 'er *Granaat-appelen* naast de *Schellen* han-
„ gen, in den Priesterlyken Mantel! Als JACOBS stem, en
„ JACOBS handen famen doen! Die het smakelykste zout
„ in zich heeft, zal anderen best voor verrotting bewaren!
„ Een *wandelende zeebaak*, die anderen voor schipbreuk be-
„ veiligt, verrot niet ligtelyk! De Morgenwekker moet
„ zelfs niet slapen! De besprenging van het *Oor* zonder die
„ van den *Duim* en den *Voet* zoude zich als een wanstaltige
„ vlak opdoen!

Kort Begrip der Kerkelyke Historie, door J. H. S. FORMEY *Professor in de Filosofie en Secretaris van de Koningklyke Akademie der Weetenschappen te Berlyn. Uit het Fransch vertaald, en met eenige Aanteekeningen vermeerderd, door* J. DE LA FONTAINE, *Predikant te 's Gravenzande. In 's Gravenhage by de* Wed. Q. van Thol en Zoon, 1765. *Tweede Deel, behalven de Voorreden en Korten Inhoud 471 bladz. in octavo.*

Dit tweede Deel komt, gelyk het eerste, op den Tytel voor als eene vertaaling van het geschrift van den Heer *Formey;* doch in de Voorreden meldt ons de Eerwaerde *de la Fontaine*, dat hy zich in 't vertaalen menigwerf genoodzaakt gevonden heeft zynen Autheur te verlaaten; zo dat men dit Werkje eerder hebbe aan te zien voor eene ruimschootse navolging en beschaaving der Kerklyke Historie van den Heer *Formey*, of wel van die van den Heer *Jablonski*, wien de Heer *Formey* gevolgd had. Het Werkje zelve heeft 'er geen schade door geleeden; het is daar door in tegendeel naauwkeuriger uitgevoerd, dan 't door den Heer *Formey* in 't Fransch was opgesteld; en dit tweede Deel is langs dien weg merkelyk verbeterd geworden. Het zelve behelst, op eene dergelyke wyze als het eerste de lotgevallen der Kerke in de vyftien eerste eeuwen ontvouwt (*), het merkwaardigste der Kerklyke Geschiedenisen in de zestiende en zeven-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* IV D. bl. 458.

Digitized by Google

ventiende eeuw. —— Zie hier, tot eene proeve, hoe zyn Eerwaerde de *Historie der Hervorminge van Nederland* voordraagt.

Naa eene voorafgaande Inleiding over de merkwaardigheid dier omwentelinge in de Nederlanden vangt onze Schryver aldus aan. „ In de voorgaande Eeuwen waren 'er in deeze „ Landen, van tyd tot tyd, veel Getuigen der Waarheid opgeſtaan, die tegen het bederf, door de bygeloovigheden van „ het Pausdom ter Kerke ingeſloopen, hoogelyk betuigden. „ (*a*) De Waldenzen, die zo menigmaal, dan hier, dan daar, „ op 't hevigst vervolgd werden, en haast nergens een „ ſchuilplaats konden vinden, waren ook van tyd tot tyd „ naar Nederland gevlugt; en hunne Leer mogt daar, hoe „ zeer gedrukt, zulke diepe wortelen ſchieten, dat, toen „ de waare Godsdienst in Duitschland en Zwitſerland begon „ te herleeven, 'er ook in Nederland een menigte van men„ ſchen was, die vieriglyk verlangde, om mede die zelfde „ voordeelen te genieten (*b*).

„ Het ging daar mede in den beginne al zeer naar wensch; „ en alles ſcheen zich te ſchikken tot die zelfde heugelyke „ omwenteling, waar mede de nabuurige Staaten verwaar„ digd werden, toen de veroordeeling van *Luther*, in 't jaar „ 1521, in de tegenwoordigheid van Keizer *Karel* V. te „ *Worms* uitgeſprooken, de vervolging in Nederland, als „ mede behoorende tot 's Keizers Staaten en Erflanden, „ onmiddelyk overbragt (*c*). Het vuur deezer vervolginge „ was naauwlyks ontſtoken of het brandde heftiglyk, doch „ het verdubbelde zyn geweld, na de oproerige bewegingen „ der Wederdoopers, en de groote wanordes, die door die „ Sektariſen veroorzaakt werden. Men rekent, dat onder „ de Regeering van deezen Keizer, ruim vyftig duizend „ men,

(*a*) „ Zie hier omtrent den Hr. *Gerdes* in deszelfs *Historia Eu„ angelii Renovati* III D. p. 1—25. [Men vindt 'er ook een ver„ haal van in de *Nederlandſche Historie* van *Boxhorn*.]

(*b*) „ [De Leer van *Wicklef* werdt ook wel ras uit het nabuu„ rig' England in deeze gewesten overgebragt. Zie *G. Brand* „ *Historie der Reformatie* I D. bl. 27. daar men ook in 't voor„ gaande een omſtandig bericht kan vinden van den voortgang „ van de Leere der Waldenzen hier te Lande.]

(*c*) „ [Het Edict diestyds in den naam des Keizers uitgegeeven, „ geeft ons de Heer *Gerdes* te leezen, in deszelfs *Histor. Reform.* „ T. II. in de Byſagen p. 34. Het luidde aan allen des Keizers „ Erflanden, en werdt ook nog in dat zelfde jaar in de Neder„ landen afgekondigd.]

Digitized by Google

„ menſchen, zo onder beuls handen, als in verſcheiden„ oproeren, in dit Gewest het leeven lieten (*a*).

„ *Filips* II, na zyn Vaders afſtand, Koning van Spanje en „ Heer der Nederlanden, was een wreed en onmêdogend „ Vorst, die de Inwoonders dier Provintien op eene recht „ tyranniſche wyze handelde. In 't jaar 1559, van daar naar „ Spanje keerende, gaf hy het hoog beſtier dier Landen aan „ zyne Zuster *Margaretha van Parma*, en gelaste haar, onder „ andere zaaken, de Ketters uit te roeijen, en zich daar toe „ van allerhande ſoort van middelen te bedienen. Onder „ die middelen was ook de afgryſelyke Rechtbank der In„ quiſitie, welken Keizer *Karel* V. reets hadt beginnen in „ te voeren (*b*), doch zeer tegen den zin der Nederlanders, „ die

(*a*) „ Hertog *Karel van Gelder* wilde in Gelderland ook het „ zyne doen, om de zogenaamde Ketters te vuur en te zwaard „ uit te roeijen, gelyk blyken kan uit eenen zeer vleyenden brief, „ door hem in 't jaar 1525 aan den Paus geſchreeven, en te vin„ den by den Hr. *Gerdes* in deszelfs *Histor. Reform.* p. 46, als „ mede uit het geen *Pontanus* in zyne *Historia Gelriæ*, en de Hr. „ *Gerdes* uit *Pontanus* en anderen, ibid. p. 65 en 66. omtrent de „ vervolgingen, door deezen Hertog aangericht, verhaalen. „ Deszelfs benoemde Erfgenaam *Willem van Gulik*, die door Kei„ zer *Karel* van 't Hertogdom ontzet werdt, was van gemaatig„ der begrippen. Zie den Hr. *Gerdes* ibid. p. 132.]

(*b*) „ [De Hr. *Formey*, en deszelfs Leidsman de Hr. *Jablonski* „ zeggen, dat Keizer *Karel* vergeefſche poogingen hadt gedaan, „ om de Inquiſitie hier te lande in te voeren. En alrede ten tyde „ van Koning *Filips* was 'er een woordenſtryd, of de Inquiſitie „ onder *Karel* V. in de Nederlanden was in gebruik geweest. „ Koning *Filips* ſchreef in 't jaar 1565, (zie *Hooft* bladz. 66.) *dat* „ *de Inquiſitie, als gepleegd van zyn Vaders tyd af tot dien tyd toe,* „ *voor niet nieuws gehouden kon worden.* Die van Braband beweer„ den daar en tegen, dat zy noit met Inquiſitie gekweld of die „ onderworpen geweest waren. (*Hooft* bl. 68, 69.) en die van „ Vlaandere vertoonden dat de Inquiſitie, noch by de Staaten „ van Vlaandere in 't gemeen, noch by de vier Leden, oit was „ aangenomen. (*Bor* I D. bl. 29. en *Brandt* I D. bl. 276, 278 en „ 281.) Het ſchryven van Koning *Filips* was bedriegelyk, doch „ in een zekeren zin waarachtig. De Inquiſitie, zo als ze in „ Spanje vangt, ſpant en veroordeelt buiten weeten van den „ weereldlyken Richter, en aan denzelven niet anders dan de „ uitvoering overlaat, was op die wyze in de Nederlanden nog „ niet ingevoerd. Doch men ſloeg 'er ten tyde van Keizer *Karel*, „ en nog meer openlyk onder Koning *Filips*, den weg toe in. „ *Karel* V. hadt reets in 't jaar 1522 Inquiſiteurs over gansch Ne„ der-

Digitized by Google

„ die geen geweetensdwang verdraagen konde, en de manier
„ van rechtspleeginge, by de Inquiſitie in 't gebruik, met
„ de hoogſte reden aanmerkten, als ſtrydig met hunne rech-
„ ten en vryheden, welken de Keizer zelf bezwooren hadt.
„ *Filips* hadt ook dien zelfden eed gedaan, doch het was
„ klaar genoeg te zien, dat 'er een toeleg was, om die rech-
„ ten en vryheden te vernietigen, en, zonder op wetten of
„ voorrechten acht te geeven, eene willekeurige regeering
„ in te voeren. De blyken van dien toeleg ontdekten zich
„ voornaamelyk in den Kardinaal van *Granvelle*, *Antony Per-*
„ *renot*, die, als eerſte Staatsdienaar van *Margaretha*, onder
„ haar' naam regeerde, en zeer yvrig was, om de vervol-
„ ging ten ſtrengſte voort te zetten. Eenige Leden van den
„ Raad van Staate, en andere Grooten van den eerſten rang,
„ die de heerschzugt van deezen Staatsdienaar niet verdraa-
„ gen konden, deeden dan met allen mogelyken aandrang
„ Ko-

„ derland aangeſteld, en allen, die men van Kettery verdacht
„ hieldt of nodig oordeelde te hooren, werden verpligt te ant-
„ woorden op al het geen hun door die Inquiſiteurs, tot onder-
„ zoekinge van hun geloove of van het geen zy omtrent het ge-
„ loof van anderen wisten, werdt afgevraagd. Deeze Inquiſi-
„ teurs werden op ſommige plaatſen wel niet toegelaaten, (gelyk
„ ook uit het gebeurde te *Deventer* blyken kan. Zie den Hr. *Ger-*
„ *des* Histor. Ref. T. III. p. 211.) en moesten ter plaatſe, daar
„ het geloofs onderzoek geſchiedde, het gevangen neemen, en
„ de verdere rechtspleeging aan den gewoonen Richter over laa-
„ ten. Doch by oogluikinge van ſommige Wethouders breidden
„ zy hunne magt allengskens verder uit, en werden daar in hoe
„ langs hoe meer geſtyfd, door de ſtrenge Plakaaten, die van tyd
„ tot tyd, op het ſtuk van Ketteryen, uitkwamen, gelyk het be-
„ ruchte Plakaat van 't jaar 1550 ook in 't byzonder daar toe dien-
„ de, ſchoon het met uitlaating van 't woord *Inquiſiteurs*, op 't
„ verzoek van de Landvoogdeſſe *Maria*, door den Keizer nog
„ eenigzins verzagt was. By deeze Plakaaten werdt ook gelast
„ *tegen de overtreeders te procederen niet tegenſtaande oppoſitie of ap-*
„ *pellatie, of eenige privilegie*; (Zie *Brandt* I D. bl. 142, 158, 161.)
„ en hier uit was het niet minder klaarlyk te zien, waar men heen
„ wilde. By den Hr. *Gerdes* ub. ſup. p. 45. vindt men ook een
„ Brief van Paus *Klemens* VII. in 't jaar 1525, aan den Kardinaal
„ *de Marcha*, Biſchop van *Luik* geſchreeven, waar by deez' Pre-
„ laat tot *Opper-Inquiſiteur* over de Nederlanden wordt aange-
„ ſteld, om dat, gelyk 'er wordt bygevoegd, de reeds aangeſtel-
„ de Inquiſiteurs geen gezags genoeg hadden, om de hoe langer
„ hoe meer inkruipende Ketteryen tegen te gaan en uit te roeijen.]

Digitized by Google

„ Koning *Filips* verzoeken, hem buiten bewind te ſtellen,
„ en dit gehaate voorwerp naar elders te doen vertrekken.
„ Zy kreegen hunnen wensch, maar werden ras gewaar
„ dat zy niet veel gewonnen hadden, en de Landzaaten
„ bleeven voor die zelfde mishandelingen bloot geſteld. Dit
„ gaf aanleiding, dat omtrend vierhonderd Edelen, zo
„ Roomſchen als Onroomſchen, die den inbreuk in 's Lands
„ vryheden met geen onverſchillige oogen konden aanzien,
„ onder elkanderen een ſoort van Verbintenisſe maakten,
„ om zich met al hun vermogen, tegen de verdere invoe-
„ ring der Inquiſitie aan te kanten. In 't jaar 1566 leverden
„ (*a*) zy, tot dat einde, by de Gouvernante een Verzoek-
„ ſchrift in, door 't welk zy zeer nadrukkelyk voorſtelden,
„ hoe verderfelyk de Inquiſitie en de ſtrenge Plakaaten, op
„ het ſtuk van den Godsdienst, voor den Lande waren, en
„ derzelver opſchorting, tot op 's Konings naderen last,
„ met veel ernst verzochten. Doch het beſcheid, dat men
„ hun gaf, beſtondt in algemeene beloften, die niet veel
„ zeggen wilden. Men dreef zelfs, aan 't Hof der Gouver-
„ nante, met hun den ſpot, hun den naam van *Geuzen* gee-
„ vende, als of zy niet anders dan een hoop Bédelaars en
„ ſchuim van volk waren. Het voorbeeld van den Adel was
„ evenwel van die uitwerkinge, dat de Gereformeerden in
„ de Steden, daar door opgewekt en aangemoedigd, open-
„ lyk dorſten byeenkomen, om hunnen Godsdienst waar te
„ neemen. Maar ongelukkiglyk werden 'er onder het volk,
„ 't welk altoos geneigd is om tot uiterſten over te ſlaan,
„ maar al te veel gevonden, die by deeze gelegenheid, door
„ een dollen yver aangedreeven, aan alle kanten een vreeſe-
„ lyk oproer aanrichtten, en, ter Roomſche Kerken inſtui-
„ vende, met het uiterſte geweld, de Beelden, Altaaren, en
„ alles, dat maar eenigszins van waarde of by de Roomsch-
„ gezinden in eerbied was, om ver haalden en vernielden.
„ Deeze beeldſtorming ſcheen de zaak der Gereformeerden
„ wel grootelyks te vorderen, dewyl de Landvoogdes te
„ raade wierdt zich naar den tyd te ſchikken, en, ter voor-
„ kominge van eenen algemeenen opſtand, hun eenige vry-
„ heden toe te ſtaan. Doch het was van korten duur, want
„ al het geen zy toegeſtaan of beloofd hadt, werdt aanſtonds
„ door den Koning ingetrokken en vernietigd. Veele
„ Roomsch-

(*a*) „ [Omtrent drie honderd verſcheenen 'er in perſoon, heb-
„ bende den Heer van *Brederoode* aan hun hoofd, om 't Verzoek-
„ ſchrift in te leveren.]

Digitized by Google

„ Roomschgezinde Edelen, wegens den gepleegden euvel-
„ moed verbitterd, verlieten het Verbond, en de overigen,
„ by een nieuw Verzoek Schrift op de onderhouding van de
„ gedaane beloften aandringende, kreegen geen ander ant-
„ woord dan de hardſte weigering; de poogingen, welken
„ zy vervolgens aanwendden, om zich door de wapenen
„ ſtaande te houden, waren vruchteloos; veelen namen dan
„ de vlugt, anderen werden gevangen, en zo geraakte het
„ Bondgenootſchap ten eenemaal te niet".

Hier op volgde, gelyk onze Autheur op eene beknopte wyze, doch te breed voor ons beſtek, aantekent, (waarom wy dit gedeelte zullen inkorten,) de komst van den Hertog van *Alva*, en het oprichten van den *Raad der Beroerte*, niet te onregte den *Bloedraad* genoemd; dat eene reeks van eiſelyke gevolgen, zo voor den Burgerſtaat als Godsdienst, met zich ſleepte, en de Nederlanders ten laatſte, tot het uiterſte gebragt zynde, in 't jaar 1568, noodzaakte om de wapenen op te vatten. Men ving, onder Prins *Willem*, Glor. Ged., als des Konings Stadhouder over Holland, Zeeland en Utrecht, den oorlog aan, en zettede dien, zo geduurende het leeven van dien beroemden Vorst, als dat van deszelfs waardigen Zoon *Mauritz*, manmoedig voort, tot dat zich Spanje genoodzaakt vonde, eerst met de Republiek der zeven vereenigde Provintien, als met een vryen Staat, een Beſtand te ſluiten, en eindelyk in 't jaar 1648 een Tractaat van Vrede te tekenen, waar in die Republiek ten volle voor een oppermagtigen en onafhangelyken Staat erkend werd.

„ Dog, terwyl de edelmoedige Nederlanders, (dus ver-
„ volgt voort onze Schryver,) de behoudenis van hun Va-
„ derland en de verdediging van deszelfs vryheden, met zo
„ veel yver, ter harte namen, en dit hun oogmerk met de
„ wapenen, dewyl 'er geen ander middel was, ſtandvastig-
„ lyk vervolgden, deeden zy teffens geen minder vlyt en
„ yver blyken, om den waaren Godsdienst onder hen te
„ vestigen. De Leeraars, die toen in verſcheiden' Provin-
„ tien der Nederlanden het Evangelium verkondigden, wa-
„ ren daar gekomen, gedeeltelyk van *Wittenberg*, gedeelte-
„ lyk van *Zurich* en *Geneve*. Onder deeze laatſten was *Fran-*
„ *ciscus Junius* of *Dujon* één van de voornaamſten, zynde een
„ Godgeleerde van eene uitneemende verdienſte. Zy, wier
„ kennis met voorzigtigheid gepaard ging, trachtten ver-
„ ſcheidemaalen de eendragt tuſſchen de twee verſchillende
„ Protestantſche Gezindten te herſtellen, doch zagen telkens
„ hunne poogingen verydeld. Ondertuſſchen hadt het getal

Digitized by Google

„ der Gereformeerden in de Vereenigde Provintien zodanig
„ de overhand, dat hunne Godsdienst daar de heerschende
„ werdt, en altoos gebleeven is.

„ In 't jaar 1562 (*a*) gaven zy een Geloofsbelydenis uit,
„ die naderhand meer dan eens herhaald, en eindelyk door de
„ Synode van *Dordrecht* op nieuw nagezien, en met eenpaa-
„ rige stemmen goedgekeurd en bekragtigd is. Reets in 't jaar
„ 1571 (*b*), was 'er tusschen veelen der Nederlandsche Gerefor-
„ meerde Kerken, die de Voorschriften van Leer, van Dienst
„ en Kerkelyke Tuchtoefeninge, te *Geneve* vastgesteld, over-
„ namen, een band van vereeniginge gelegt, [door derzel-
„ ver Afgevaardigden, die eene Synode te *Embden* hielden.]
„ De stichting van de Universiteit te *Leide*, in 't jaar 1575,
„ door *Willem*, Prins van *Oranje*, was voor den Godsdienst,
„ hier te lande, ook zeer voordeelig. Deeze Universiteit,
„ aan welke groote voorrechten werden toegestaan, was, van
„ derzelver oorsprong af, reets zeer vermaard. De Staaten
„ der Vereenigde Provintien hebben sedert niets verzuimd
„ van 't geen tot bevestiging en bevordering van den Gere-
„ formeerden Godsdienst strekken kon, doch teffens in ge-
„ dachten houdende, wat zy zelfs om de belydenis van dien
„ Godsdienst, welken zy voor den waaren hielden, onder
„ de Spaansche overheersching hadden uitgestaan, de vrye
„ oeffening van alle Godsdiensten, in de uitgestrektheid van
„ hun gebied, aan alle Gesindtheden toegestaan.

(*a*) „ [By den Hr. *Formey* als mede by den Hr. *Jablonski* vind
„ ik het jaar 1561: doch de Geloofs belydenis door *Guido de Bres*
„ opgesteld, is eerst in 't jaar 1562 uitgegeeven in 't Walsch, en
„ in 't volgende jaar 1563 in 't Neder-en Hoogduitsch. Zie *Tri-*
„ *gland.* Kerk. Hist. bladz. 144—146. en *G. Brandt Historie der*
„ *Reformatie* I D. bladz. 254.]

(*b*) „ [Onze Schryver zegt met den Hr. *Jablonski* in 't jaar 1572,
„ doch dit moet een druk- of schryffout zyn. De Hr. *Jablonski*
„ heeft buiten twyfel gedacht om de bekende Kerkvergadering,
„ die te *Embden* gehouden is in 't jaar 1571. Reets in 't jaar 1568,
„ was 'er tot dat zelfde einde eene diergelyke *Synode* of *Verzaa-*
„ *meling der Nederlandsche Kerken, die onder 't Kruis zaten, en in*
„ *en buiten Nederland verstrooid waren*, zo als ze aan 't hoofd van
„ derzelver *Acta* of *Handelingen* genoemd wordt, te *Wezel* by
„ een geweest. Men vindt die *Handelingen* met de naamen der On-
„ dertekenaars, onder welken ook persoonen van aanzien waren,
„ als *Willem van Zuylen van Nievelt*, *Marnix van Aldegonde*, enz. by
„ den Professor *J. Ens*, in deszelfs *Historisch Bericht van de Publike*
„ *Schriften, raakende de Leer en Dienst der Nederduitsche Kerken in de*
„ *Vereenigde Nederlanden*, gedrukt te *Utrecht* in 't jaar 1733. in 4to.]

Am-

Digitized by Google

Amſterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geſchiedenisſen enz. beſchreeven door J. WAGENAAR, *Historieſchryver der Stad. Agtſte Stuk. Te Amſterdam by* I. Tirion 1765. *in groot octavo* 788 *bladzyden.*

DE Heer *Wagenaar* agtervolgt in dit Stuk de beſchryving van de Gebouwen der Stad, in 't voorgaande aangevangen, met die zelfde naauwkeurigheid, als we voorheen gemeld hebben (*). Ook houdt onze geagte Historieſchryver, hier in, die zelfde handelwyze, dat hy, naamlyk, niet ſlegts den toeſtand dier Gebouwen, en 't geen daar toe betrekkelyk is, melde; maar tevens alles, daar zulks in aanmerking komt, in een geſchiedkundig punt beſchouwe, en dus zyne beſchryving te gelyk doe dienen, ter opheldering van veele geſchiedkundige byzonderheden; dat zyn Werk en aangenaamer en nuttiger maakt.

In 't voorige Stuk zich verledigd hebbende tot het nagaan der *Weereldlyke Gebouwen en Werken*, midsgaders tot de *Kerken en het Kerkbeſtier der Gereformeerden in Amſterdam*, zo gaat hy nu in het Derde Boek van het derde Deel zyner Beſchryvinge over, tot het beſchouwen van de *Kerken en het Kerkbeſtier der byzondere Gezindheden buiten de Gereformeerden*, zo der *Lutherſchen*, *Remonſtranten*, *Doopsgezinden*, *Collegianten en Quakers*, als der *Roomsch-gezinden*, *Armeniers*, *Ruſſen* en *Jooden:* waar aan gehegt is eene korte melding van de zes Kerkhoven, ten dienſte der Christen-Ingezetenen, in de Stad, en de drie Kerkhoven, buiten de Stad, ten behoeve der Joodſche Natie. Hier aan volgt, in het vierde Boek, eene Beſchryving van de *Godshuizen en Godsdienſtige Geſtigten*, als daer zyn het *Gasthuis en Pesthuis*, *Mannen-Tugthuis of Rasphuis*, *Vrouwen-Tugthuis of Spinhuis*, *nieuwe Werkhuis*, *en Verbeterhuis.* Voorts de *Huiszitten Aalmoesſeniers Huizen en Weduwen-Hof*, midsgaders het *Burger* en *Aalmoesſeniers Weeshuis*, *Oude-Mannen en Vrouwen Gasthuis*, *Krankzinnigen-Huis* en *Leproozen-Huis.* Hier by komen nog het *S. Joris Hof*, *Zyde-Windhuis*, *Diaconie Weeshuis*, *Diaconie Oude-Vrouwen en Mannen-Huis*, *Corvers-Hof*, *Waalen-Wees- en Oude-Vrouwen- en Mannen-Huis*, als mede het *Engelſche Wees- en Oude-Vrouwen-Huis.* Verders *het Weeshuis der Lutherſchen*, *het Weeshuis en Oude-Vrouwen-Huis der Doops-*

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. VI. D. bl.* 328.

Digitized by Google

Doopsgezinden, het Weeshuis der Collegianten, het Roomsch-Katholyke-Ouden-Armen-Comptoir, de twee Weeshuizen, of het Maagden-Huis, en Jongens-Huis der Roomschgezinden, benevens het *Begynhof*. Eindelyk wordt dit Boek beslooten, met eene beknopte melding van eenige Hofjes, die, door byzondere Personen van verscheidenerlei gezindheid, meest allen tot vrye wooning voor bedaagde en oude Vrouwspersoonen, geschikt zyn; welken hier ten getale van 28 voorkomen. Ten laatste vindt men nog in dit Stuk, in 't Vyfde Boek, eene beschryving van *Gebouwen, tot bevordering van Weetenschappen en nuttige Oefeningen, aangelegd*; te weeten, *de Doorlugtige School, de Latynsche School, de Stads Schoolen, het Collegium Medicum of Genootschap der Geneesmeesteren, de Anatomie of Ontleedplaats, de Hortus Medicus, of Stads Artseny-Tuin en Plantaadje*, midsgaders *de Stads-Apotheek*. Verders, *de Stads Regenbakken, de Stads Couranten-Drukkery, de Schouwburg, Teken-School, Maneges of Ryschoolen, Drilschool, Schermschool* en ten laatsten *het Doolhof*. Voorts zyn telkens aan het slot van ieder Boek de tot nog ongedrukte bylaagen, die, ter staavinge van eenige byzonderheden, strekken, volgens de gewoone handelwyze in dit Werk gehouden, gevoegd geworden.

Om 'er den Leezer nog eene geschiedkundige byzonderheid uit mede te deelen, zullen wy hem het hoofdzaaklyke van het berigt van onzen Historieschryver, raakende de opkomst en voortgang van den Schouwburg onder 't oog brengen. — Voor af gaat eene algemeene aanmerking, die wy geheel zullen overneemen.

„ De Tooneeloefening, by de oude Grieken en Romeinen
„ zeer in gebruik, doch in de middeleeuwe, t'eenemaal in
„ verval geraakt, is, in Frankryk, niet voor de veertiende,
„ en in de Nederlanden, niet voor de vyftiende eeuwe, we-
„ derom ingevoerd. Ten tyde van Koning *Karel den V.*,
„ vondt men eene soort van Tooneelspeelers in Frankryk,
„ *Jongleurs* genaamd, die Tooneelen opvloegen, op de Mark-
„ ten, en spelen en klugten vertoonden; onder welken;
„ ook zulken waren, waar tegen de Regeering goedvondt,
„ door eene ernstige Ordonnantie, te voorzien. Ook raak-
„ ten toen de Kamerspeelen, op de Maaltyden der Grooten,
„ in gebruik (*a*). Vroeg in de veertiende eeuwe, hadden
„ de Pelgrims, die, uit het Heilige Land, in Frankryk, te
„ rug

(*a*) VELLY & VILLARET Histoire de France Tom. XI. p. 197, 229.

Digitized by Google

„ rug kwamen, de geſchiedenis van 's Heilands lyden, en
„ andere gewyde geſchiedenisſen, onder den naam van *Mys-*
„ *teres* of *Verborgenheden*, reeds ten tooneele, gevoerd.
„ De naam van Verborgenheid werdt, ſedert, ook overge-
„ bragt op ongewyde en verdigte geſchiedenisſen. Men
„ ſpeelde de *Verborgenheid van Hercules* en diergelyken. Wat
„ laater, voerde men zedelyke ſpelen in; in Frankryk, Mo-
„ ralités, en, hier te Lande, naderhand, *Spelen van Zin-*
„ *nen* genaamd; tuſſchen of agter welken, klugten gevoegd
„ werden. Somtyds werden deeze ſpelen vertoond op wa-
„ gens, met welken, de Digters en Speelers door 't Land
„ reeden. Doch, eerlang, werden 'er byzondere Huizen,
„ en zelfs Gasthuizen en Kerken toe geſchikt (*a*). 't Leedt
„ niet veele jaaren, of de Tooneeloefening werdt ook in de
„ Nederlanden overgebragt. Het oudſte voorbeeld, welk
„ 'er my, hier te Lande van voorgekomen is, vindt men
„ vermeld, in de *Utrechtſe Jaarboeken* van den Heere KAS-
„ PAR BURMAN (*b*), alwaar verhaald wordt, dat, in 't
„ begin des jaars 1418, op Driekoningen-dag, een Tooneel-
„ ſpel, *Koning Herodes en zyne daaden* genaamd, te Utrecht,
„ in de Domkerke, vertoond werdt. Ook plagt men, al-
„ daar, in andere Kerken, en op andere dagen, Tooneel-
„ ſpelen te vertoonen, en was men gewoon, den volke hier
„ van, voor af, kennis te geeven, en elk te vermaanen,
„ zig te wagten van alle onzedigheid in de Kerken, op dat
„ de Tooneelſpeelers niet gehinderd noch de aandagt ge-
„ ſtoord mogt worden. En Vondel heeft, in zyne vroege
„ jeugd, aldaar, voor 't Stadhuis, de geſchiedenis van Da-
„ vid en Goliath zien ſpelen (*c*). Een ander voorbeeld van
„ de Nederlandſche wyze van tooneelſpeelen vindt men in
„ de *Memoires* van OLIVIER DE LA MARCHE, die verhaalt,
„ dat Hertog *Filips van Bourgondie*, den zeventienden Februa-
„ ry des jaars 1453, te Ryſſel, een Kamerſpel deedt vertoo-
„ nen, waarin eene vrouw, de Kerk verbeeldende, en ver-
„ ſcheiden andere zinnebeeldige Perſoonaadjen, ſpreekende in
„ verzen, werden ingevoerd (*d*). Doch daar verliep een ge-
„ ruime tyd, eer deeze oefening, in Holland, doordrong.
„ Te Amſterdam ſchynt zy niet lang voor 't jaar 1518 be-
„ kend

(*a*) VELLY & VILLARET *Tom.* XII. *p.* 374 *& ſuiv. Tom.* XIV. *p.* 105, 148, 299. (*b*) I *Deel*, *bl.* 221. (*c*) *Zie* 't Be-recht *voor* SALMONEUS. (*d*) *Memoir. d'*OLIVIER DE LA MARCHE. *Livr.* I. *Ch.* XXIX. *p.* 424. *& ſuiv.*

Digitized by Google

„ kend geworden te zyn, alzo Burgermeesteren, begeeren-
„ de dat de *Retoryken* voortgang hadden, op den vier en
„ twintigſten October van 't gemelde jaar, beſlooten, hun
„ negen en twintig guldens en vier ſtuivers, die zy, tot
„ opregting van hun Kamer beſteed hadden, te vergoeden, en
„ de jaarlykſche Kamerhuur, of ten minſten een gedeelte
„ der zelve, uit Stads Kaſſe, te doen betaalen (*a*). De Re-
„ toryken, Retorykers of Rederykers waren Liefhebbers
„ der Taal- en Digtkunst, die, in de Steden en ten platten
„ Lande, kamers opregteden, in welken, zy niet alleen
„ zig zelven in deeze weetenſchappen oefenden; maar ook
„ Spelen, door hen zelven of anderen opgeſteld, en in 't
„ eerst ook, doorgaands, Schriftuurlyke of zedelyke ſtof-
„ fen behelzende, openlyk, voor den volke vertoonden.
„ Zulk eene Kamer, was ook de Amſterdamſche, van wel-
„ ke wy ſpreeken, die ik meen, dat boven de Waage, te-
„ gen over 't Stadhuis, in of aan de Waagſteeg ſtaande, ge-
„ houden werdt. Immers, wy hebben, reeds elders aange-
„ merkt (*b*), dat aldaar in 't jaar 1535, eene Rederyks
„ Kamer was opgeregt. En anderen hebben getoond; dat
„ de Amſterdamſche Kamer, al eenige jaaren te vooren, met
„ die van den Haage, Leiden, Gouda en Alkmaar gemeen-
„ ſchap hieldt (*c*). Ter laatstgemelder Stede, ſpeelden de
„ Geestelyken, voor 't einde der vyftiende eeuwe, eene
„ ſoort van Tooneelſpelen. (1)

De Heer *Wagenaar* merkt hier omtrent voorts aan, dat de Regeering van Amſterdam deeze oefening, in 't eerst, begunſtigde; en dat zulks aanleiding gaf tot het opregten van meer Kamers alhier, daar men van tyd tot tyd *Batemen-*

ten,

„ (*a*) Groot-Memor. N. I. f. 276. (*b*) II *Deel*, VI *Boek*,
„ *bl.* 37. (*c*) BOOMKAMP Alkmaar *bl.* 70.

„ (1) My is, onder eenige ſtukken, Alkmaar betreffende, ter
„ hand gekomen eene Schilders-rekening van den jaare 1495,
„ die aldus luidde.

In den eerſten gemaekt voor de Clerken een hel noch gemaeckt de ſatans Pauwelion noch gemaekt twee paer duyvels Cleeren noch gemaeckt een ſchilt voor de christelyke ridder, noch heb ick telcken dat ſy ſpeelde de duyvels geſchildert, en noch ſommige pylen en ander ſnuystery.

„ Betaelt den VIIIden Octobris
„ 95 [dat is 1495.]
„ S. XII gl.

„ Somma verdient met
„ een en met aer XII
„ guldens.
„ JAQUES MOL.

Digitized by Google

ten, gelyk ze genoemd werden, dat is, *Bly-* of *Klugtſpeelen* vertoonde. Maar toen de Rederykers, vervolgens, de Hervorming, met hunne ſpelen, begunſtigden, verkeerde die gunst der Regeeringe in ongunst. Zelfs werden negen Rederykers, die, in 't jaar 1535, eene Kamer opgeregt, en een *Batement* geſpeeld hadden, waar in zeer op de Geestelykheid geſchimpt was, veroordeeld, tot eene Bedevaart naar Rome. En 'er werdt, ten zelfden tyde, gekeurd, *dat ghheene Camers van de retoriſynen voort an* zig zouden *onderwinden, eenige openbaere batementen te ſpelen, voor ende al eer die by den gerechte geviſiteert ende toegelaten* zouden *weſen omme geſpeelt te worden, op de correctie van der Stede.* Van dien tyd, ſchynen de Rederykers Kamers, gelyk onze Historieſchryver vervolgt, verdweenen te zyn uit de Stad; behalve de eerſte en de oudſte, of het *Eglentierken*, bekend onder de ſpreuk IN LIEFDE BLOEIJENDE. Doch, na 't overgaan van Antwerpen, in 't jaar 1585, kwamen 'er twee Brabantſche Kamers te Amſterdam: *de witte Lavender*, onder de ſpreuk, *Uit levender jonſt*, en het *Vygeboomken* onder die van *Het zoet vergaaren*. Uit het verder byzondere berigt deezer Kamers is 't baarblykelyk, dat de laatſte minst ſtand gehouden heeft, en de oude de aanzienlykſte geweest is, terwyl de aanzienlykſte Luiden der Stad, en zelfs Leden der Regeeringe, 'er de hand aan hielden: midsgaders dat 'er omtrent den jaare 1615 al merkelyke twist tuſſchen het *Eglentierken* en *de witte Lavender* ontſtaan was; als mede dat de Leden van het *Eglentierken*, of de Oude Kamer, over hoop lagen, en begonden te verloopen. Men kan 'er tevens, gelyk hy aanmerkt, uit afleiden, dat de hoofden, de Keizer, Factoor en Prins der Kamer, en veelligt de eerſte alleen, of voornaamlyk, de rollen uitdeelden, die, door de Kameristen zelven, uit liefde tot de Kunst, geſpeeld werden. In 't eerst ſchynen, gelyk hy zegt, de kosten door de Kameristen zelven, of, ten minſte in de Oude Kamer, door de Stad, gedraagen te zyn; doch, in 't vervolg van tyd, begon men, op de Oude Kamer, de toekykers iets te laaten betaalen, en 't voordeel, dat 'er van kwam, ſtond men af, aan 't Oude-Mannen Huis, welks Regenten toen ook de kosten droegen, die op 't ſpeelen liepen.

In die dagen vormde SAMUEL COSTER, een Lid der Oude Kamer, een ontwerp tot het opregten eener nieuwe Kamer, die hy de *Academie* noemde; welke hy ook, onder de begunſtiging van geleerde en aanzienlyke Luiden, ten zynen koste, ſtigtede, op een erf, gelegen op de Keizersgraft, tuſſchen de Beeren- en Runſtraaten, door de Regeering daar toe

Digitized by Google

geſchonken. Deeze Academie, in 't jaar 1617 ingewyd zynde, ſloot *Coster*, gelyk de Heer *Wagenaar* uit byzondere aantekeningen meldt, nog in dat jaar, met de Regenten van 't Burger-Weeshuis een verdrag, volgens het welke het Weeshuis al de kosten zou draagen, en, in de eerſte zes jaaren, een derde van 't voordeel genieten, terwyl de overige twee derde voor *Coster* zouden zyn; zullende het voordeel, na verloop der eerſte zes jaaren, tuſchen 't Weeshuis en *Coster*, gelykelyk, gedeeld worden. Maar in 't jaar 1622 nam het Weeshuis de Academie, met al den toeſtel, tot het ſpeelen behoorende, voor eene bepaalde ſomme, reeds van *Coster* over. En in 't jaar 1632, (de Kamer *de witte Lavender* inmiddels te niet gegaan zynde,) werdt de Oude Kamer, door bemiddeling van Burgermeesteren, met de Academie vereenigd. De Academie voerde, ſedert haare opregting een Byenkorf, met het woord YVER, tot haar blazoen; en nu, met de Oude Kamer vereenigd zynde, vlogt men den Egelantier om den Byenkorf, en maakte, van de twee zinſpreuken, deeze eene, DOOR YVER, of, YVER, IN LIEFDE BLOEIJENDE. Het Weeshuis verkogt voorts, in 't jaar 1635, een derde van de Academie aan 't Oude-Mannen-Huis; en men beſloot vervolgens eenige erven daar by te koopen, en de Academie tot een geregelden Schouwburg te herbouwen, gelyk ook geſchiedde; draagende het Weeshuis, overeenkomſtig met de uitſpraak van Burgermeesteren van den jaare 1632, twee derde, en het Oude-Mannen-Huis een derde, in de daar toe vereischte kosten; hoedanig een aandeel ook ieder dier Godshuizen had, in de voordeelen van 't ſpeelen. De herbouwde Academie, die nu den naam van Schouwburg verkreeg, werdt, op den derden January des jaars 1638 ingewyd; doch in 't jaar 1664 werdt het gantſche gebouw wederom geſloopt, en vervolgens op nieuws geſticht; zynde, zo men meent, van het oud Tooneel, alleenlyk de beelden van Melpomene en Thalie, die den voorgrond, ter wederzyde, verſieren, nog overgebleeven. Men heeft, na dien tyd, hier en daar, nog wel eenige veranderingen en verbeteringen aan den Schouwburg gemaakt; doch die van minder belang zyn, en 't voornaamſte gedeelte behoudt nog dezelfde gedaante, die het, in en kort na 't jaar 1664, verkreegen heeft.

De Heer *Wagenaar* dit alles, met verſcheiden' byzonderheden daar toe betrekkelyk, onderſcheidenlyk ontvouwd hebbende, geeft ons vervolgens een juist berigt van de beſtiering van den Schouwburg, en de veranderingen daar in van tyd tot tyd voorgevallen; als mede eene naauwkeurige beſchryving van den

Digitized by Google

den Schouwburg zelven, en 't geen daar toe behoort. En hier aan hegt hy, ten laatſte, eene beknopte melding van de zeer plegtige viering van het Eeuwgetyde der Stigtinge van den Schouwburg, op den zevenden January des jaars 1738, midsgaders van de min plegtige vernieuwing van de gedagtenis ter opregtinge van den Schouwburg in 't jaar 1763.

Traité de l'Exiſtance, de la Nature & des Propriétés du Fluide des Nerfs & principalement de ſon Action dans le Mouvement Musculaire; ouvrage couronné en 1753 *par l'Academie de Berlin; ſuivi des Diſſertations ſur la Senſibilité des Meninges, des Tendons &c. l'Inſenſibilité du Cervau, la Structure des Nerfs, l'Irratibilité Hallerienne* &c. *Par* M. LE CAT, Ecuyer, Doct. en Med. &c. *A Berlin* 1765. gr. Octavo. pagg. 317.

Verhandeling van de Beſtaanlykheid, de Natuur en Eigenſchappen van het Zenuw-vogt, en voornaamlyk van deszelfs werking in de Beweging der Spieren; een Werk 't welk in 't jaar 1753 *met den prys vereerd is door de Akademie van Berlin. Hier zyn bygevoegd Verhandelingen over de gevoeligheid van de Herſenvliezen, Peezen enz. de ongevoeligheid van de Herſenen, het Maakzel der Zenuwen, de Beweegvaardigheid van* HALLER enz. *Door den Heer* LE CAT.

VEel is 'er, in den laatſten tyd, geſchreeven over de wezenlykheid of niet wezenlykheid van het Zenuw-vogt, in 't gemeen *Spiritus animales* of dierlyke Geesten genoemd. Wyl hetzelve niet voor 't oog gebragt, en in de Zenuwen geene holligheid konde getoond worden, om dezelve voor opene buizen te doen aanzien, gelyk de bloed- en andere vogtvoerende vaten van het menſchelyk lichaam; waar by nog kwam het onnaſpeurbaar maakzel der Herſenen, geheel ongelyk aan andere ingewanden, waar in een kenlyke afſcheiding van vogten geſchiedt; heeft men dit vogt gewraakt, en de Zenuwen als vaste lichaamen en draaden, zonder eenige holligheid, aangemerkt. Gelyk dit veelen behaaglyk voorkwam, heeft het ook veele voorſtanders gevonden; voornaamlyk zulken die niets willen aanneemen, dan 't gene zichtbaar kan getoond, of door baarblyklyke Proeven kan beweezen worden: 't welk men dreef noch van het aanzyn der dierlyke geesten, noch van de holligheid der Zenuwen te konnen geſchieden. Ondertus-

Digitized by Google

tusſchen vonden anderen groote zwaarigheden, om de uitwerkingen, welken van de gemeenſchap der Zenuwen, met de werktuigen, waar in de uitwerkingen geſchieden, en de Herſenen, te verklaaren, als men de Zenuwen aanmerkte als vaste lichaamen, en niet geſchikt, om eenig vogt, hoe fyn ook, door te laaten. En deeze laatſten hebben ſtaande gehouden, dat men, om gewigtige redenen, het Zenuw-vogt, of de dierlyke geesten, en de Zenuwen als holle buizen moet erkennen; ſchoon men noch het een noch het ander zichtbaar kan bewyzen. Dit ſtuk dus in onzekerheid dobberende, gelyk het misſchien noit tot zeekerheid zal konnen gebragt worden; heeft de Koninglyke Akademie der Weetenſchappen, te Berlin, goedgevonden, het zelve als een Vraagſtuk op te geeven, met belofte van de beste oplosſing, welke hun hier van gegeeven werdt, met een prys te vereeren. En deeze is den Heer LE CAT, voor deeze Verhandeling, welke wy voor ons hebben, en waar in Hy het aanzyn van zulk een vogt tragt te bewyzen, en de eigenſchappen van het zelve te verklaaren, toegeweezen. De goedkeuring, van zulk een geachte Maatſchappy der Geleerden, kan niet nalaaten eenen Leezer voor in te neemen, aangaande de goede uitvoering, en wyze van behandeling; ſchoon ze niet kan ſtrekken tot bewys, dat het ſtuk voldongen zy.

Om het gene wy, van het Werk zelve zullen zeggen, te beeter te verſtaan, zal het nodig zyn, de Uitſchryving van de Akademie, waar in de Vraag vervat is, te melden: zie hier dezelve.

„ Nademaal door het ſchielyk ophouden van de beweging, „ welke men bemerkt, als men den tak van een Zenuw, wel„ ke zich in de vezelen van eenige Spier inplant, afſnydt, blykt „ dat de beweging der Spieren en ſpierige deelen, voornaam„ lyk afhangt van de gemeenſchap, welke 'er is, tusſchen de „ Herſenen en de Spieren, door middel van de Zenuwen, „ vraagt men:

„ 1. *Of deeze gemeenſchap tusſchen de Herſenen en de Spie„ ren, door tusſchenkomſte van de Zenuwen, geſchiedt door „ eene vloeiſtoffe, welke de Spier, in haare werking doet „ zwellen*?

„ 2. *Welke de natuur en eigenſchappen zyn van deeze Vloei„ ſtoffe*?

„ 3. *Eindelyk, op welk eene wyze, zy die verwonderlyke „ werking, door welke wy de beweging en rust, weerkeerig, „ by na op het zelfde oogenblik, elkanderen zien opvolgen, in de „ Spieren kan veroorzaaken*"?

Dat

Digitized by Google

Dat de werking der Spieren voornaamlyk afhangt van de gemeenſchap der Spieren, met de Herſenen, door tusſchenkomſte van de Zenuwen, is eene waarheid, welke, in 't algemeen erkend wordt, en door menigvuldige Proeven is beweezen. Want, ſchoon het waar zy, dat het Hert, by voorbeeld, uit ſommige dieren genomen, en van alle gemeenſchap der Herſenen, door middel van de Zenuwen, afgeſcheiden, nog aanhoudt te kloppen; de Herſenen uit anderen genomen, zodanigen nog eenig leven en beweging behouden: het is maar voor een korten tyd, en daar na houdt alle beweging op, en de dood volgt. Dit maakt dan maar eenige geringe uitzonderingen, zonder het voorſtel, op zich zelve, of in 't algemeen, twyfelagtig te maaken. Hier by moet echter aangemerkt worden, dat de vrye loop van het bloed in een Spier, ook noodzaaklyk is, om 'er het beweegend vermogen in te doen duuren: want een voornaame tak van een Slagader tot eene Spier toegebonden wordende, wordt het vermögen van beweging in de Spier ook geſtremd, ſchoon niet zo ſchielyk, als door het binden van den tak van een Zenuw. Hier uit maakt nu de Heer LE CAT dit beſluit: „ Dat de gemeenſchap tusſchen „ de ſpierige deelen en de Herſenen, door tusſchenkomſte van „ de Zenuwen, de eerſte en voornaame oorzaak is van de be„ weging dier deelen; die van het Hert, door de Slagaderen, „ met dezelfde Spieren, de tweede; en dat de eene en de an„ dere alleen noodzaaklyk is tot die beweging, als een midly„ ke en algemeene, maar niet als een onmidlyke en gelykty„ dige oorzaak, by elke van de gemelde bewegingen ".

Hier op gaat de Schryver over om te toonen, dat de gemeenſchap tusſchen de Herſenen en Spieren door middel van de Zenuwen, geſchiedt door een Vloeiſtoffe. Wederlegd hebbende het gene gezegd wordt voor de vastheid der Zenuwen, en dat dezelven als koorden of ſnaaren moeten aangemerkt worden haaren dienst te verrigten, en de onmooglykheid hier van getoond hebbende; gebruikt hy dit als een voornaam bewys, dat 'er een Vogt door de Zenuwen moet vloeijen. En tot regtſtreekſche bewyzen koomende, beroept Hy zich op de nagedaane Proeve van BELLINI; dat de Zenuw van het Middenrif gebonden wordende, zyn Spier verlamd en zyne beweging verliest: dat men, beneden den band de Zenuw drukkende of naar beneden ſtrykende, de beweging wederom wordt opgewekt. Schoon Hy 'er byvoegt, dat men de Zenuw van beneden naar boven drukkende, de beweging van het Middenrif ook ziet verwakkeren, gelyk ook door het prikken met een naald, in het zelfde geval, geſchiedt. Andere bewyzen zullen

Digitized by Google

len gegeeven worden by de verklaaring van de natuur en eigenſchappen van dit vogt, waar toe de Schryver nu overgaat.

Hier draaft de Heer LE CAT zeer hoog. De Herſenen zyn wel het werktuig der affcheiding en de bewaarplaats van dit dierlyk Vogt; doch het heeft zyn oorſprong niet uit onze vogten; het is geen water, geen olie, geen vlugge geest, geen lugt, geen vuurige of electriſche, geen licht-ſtoffe. Dit laat zich gemaklyk zeggen, gelyk het doorgaans gemaklyk is te zeggen, wat een ding niet is: maar wat is het dan? zie-hier de uitſpraak van onzen Auteur: *het is een bemiddelende zelfſtandigheid tusſchen de ziele en het lichaam.* Gelyk men eene opklimming van min tot meerdere volmaaktheid, by trappen, beſpeurt in de dieren; zo verbeeldt Hy het zich ook te wezen met de deelen of vogten van het menſchelyk lichaam; en daar van is dan het Zenuw-vogt het volmaaktſte. De oorſprong van het zelve is de algemeene geest, overal verſpreid, welke aan alle dingen leven, beweging en wasdom geeft. De werktuigen van onze inademing haalen dezelven in. Tot bewys nu van het aanzyn van zulk een vogt wordt bygebragt de lang wederſproke Proeve van MALPIGHIUS, die zegt, dat hy zeer veel van dit vogt hadt zien druipen uit een groote afgeſnede Zenuw in een arm van een levend mensch; en 'er byvoegt, dat het geleek naar het wit van een ey, en ook zo als dit, op het vuur, hard werdt. Dat MALPIGHIUS het dunne vogt, welk uit de vaatjes, tusſchen de draaden der Zenuw loopende, uitlekte, ten onregte voor het eige vogt der Zenuw heeft gehouden, is door veelen aangemerkt: zo dat dit hier niets ter zaak doet. De Heer LE CAT beſluit hier echter uit dat het Zenuw-vogt een zodanig lymig vogt zy, en dat de lymigheid geene zwaarigheid inbrengt tegen deszelfs fynheid of ſubtielheid; om dat men olieagtige vogten ziet doordringen, waar waterige blyven ſtaan; en merkt wyders aan, dat men in de holligheden van de Herſenen, dikwils een dergelyke ſtoffe vindt; en Hy zelf vindt het in het gezwel op een *Spina bifida* of ſplyting van den Ruggraat; ja in een kankerig gezwel op de Lendenen met verbreeking van de Wervelbeenderen, en waar niet al. En beſluit eindelyk dus: „ Het Zenuw-vogt „ is derhalve tweederlei, *Lymphatico-mucilagineux*, water„ agtig en lymig, zeer vloeibaar in de Herſenen en in de „ Zenuwen; alwaar deeze wel voornaamlyk dient tot ſteun „ en verband van de Dierlyke geest, evenwel zichtbaar in de „ werktuigen zelve, als het daar, in eenige maate, is opge„ hoopt; maar nog zichtbaarer, lymiger en minder vloei-

„ baar

Digitized by Google

„ baar buiten de Zenuwen, of by derzelver uiteinden, en „ in het weefzel der werktuigen, en hier door in ſtaat om „ verdikt en vast te konnen worden; hoedanigheden welken „ het zelve den naam van *voedend ſap* hebben doen verkrygen. „ Het ander gedeelte van het Zenuw-vogt is de *dierlyke geest*, „ waar van de natuur reeds verklaard is". En na nog eenige dingen aangaande derzelver voortbrenging, door tusſchenkomſte van de Herſenen gezegd te hebben, vervolgt Hy: „De „ noodzaaklykheid van het gene gebeurt, dringt ons tot er„ kentenisſe van nog een derde zelfſtandigheid in ons, welke „ is onſtoflyk, denkend, werklyk, inniglyk vereenigd, door „ het Opperwezen, met alle de deeltjes van de dierlyke geest, „ welke zy beweegt of vast legt, naar haaren wille, en haar „ hier door verſtrekt tot een middeltuig, om alle de andere „ deelen of deeltjes van de machine te beweegen, over welken „ de vastheid en ondoordringbaarheid van deeze bygevoegde, „ haar een natuurlyk vermogen geeven, een derde voornaame „ eigenſchap van het Zenuw-vogt. En weerkeerig, onze „ Zenuw-vogten geſchud, aangedaan wordende, door lichaamen, welken 'er op werken, of op derzelver werktuigen, „ welken zy bezielen, brengen op gelyke wyze aan hunne „ verheve medegenoote, den indruk over, welke zy ontvangen, en deeze indruk wordt gevoel genoemd, een vierde „ eigenſchap van dit Triumvirat".

Eindelyk koomt de Schryver tot de verklaaring van de werking der Spieren: doch om dat hier in ook, behalve het gene algemeen bekend is, alles op onderſtellingen gegrond wordt, lust het ons niet, Hem hier in te volgen.

Wy zullen alleen het beſluit mededeelen, om te doen zien, wat Hy noemt zyne verklaaring van de beweging der Spieren. „ Een Spier-vezel is een holle buis, welker wanden gemaakt „ worden van een oneindig getal draaden onder malkander ver„ bonden, en de holligheid van dezelve is verdeeld in een „ groote menigte vakjes en ruiten, of zeer overeenkoomende „ met zulk eene gedaante. De bladen, welken deeze vakjes „ maaken, koomen van de draaden, welken de wanden ſamenſtellen, en hebben onderlinge gemeenſchap met malkander, „ op de zelfde wyze als de vezelen, welken de verſcheiden „ bondels van een Spier ſamenſtellen. Uit dit maakzel —— „ ziet men klaar, dat een vezel ledig zynde, en zyne ruiten „ in 't lange uitgeſtrekt, zeer lang wordt; en deeze zelfde „ vezel, wanneer haare vakjes of ruitjes met vogt opgevuld „ worden, zich merklyk verbreedt, en naar gelang verkort. „ De zelfde werking zou plaats hebben, als men onderſtel-

„ de,

Digitized by Google

„ de, dat de Spier-vezelen een ſoort van gedraaide koorden
„ waren, gelyk onze touwen van hennip, door eene opvul-
„ ling met vogt. —— Het zal, derhalve, genoeg zyn, tot
„ verklaaring van den verſchillenden ſtaat der Spieren, de
„ werking aan te wyzen van een vogt, het welk derzelver
„ vezelen, of derzelver tusſchenruimten, of vakjes, opvult of
„ verwydt, in alle de omſtandigheden en verſchynzelen wel-
„ ken zich in de zelve voordoen.

„ Door de Zenuwen vloeit in een Spier een Zenuw-vogt,
„ bezield van een vogt des levens, 't welk 'er natuurlyk mede
„ vereenigd is, en waar van alle de deeltjes zelven vereenigd
„ zyn, door de Opper-oorzaak, tot eene zelfſtandigheid,
„ welke bekwaam is om te voelen en te willen. Alle de ze-
„ nuwagtige deelen van ons geheele geſtel, of alle deelen,
„ welken met zenuwen voorzien worden, zyn doordrongen,
„ en doordronken van dit vogt; en overal bevindt zich ook
„ een ſoort van het Triumvirat, welke het maakt; het Zenuw-
„ vogt, het dierlyk Vogt, de Ziel.

„ Het is het Zenuw-vogt, door de algemeene vermogens
„ van den omloop, en onmidlyk door de klopping van de Her-
„ ſenen, welk al de andere hoofd-zelfſtandigheden, welken
„ 'er mede vereenigd zyn, naar alle die deelen aanbrengt. En
„ het is, op zyn beurt, het ſubtielſte gedeelte van dit ſamen-
„ ſtelzel, het welk in het werktuig gekoomen zynde, dit ge-
„ heele ſamenſtel in beweging brengt, en hier door de vaste
„ deelen, waar in het vervat is.

„ De Voorſtanders van het Zenuw-vogt, zyn tot hier toe
„ overeengekoomen; dat de verbintenis van de Ziel met de
„ dierlyke Geest zodanig is, dat deeze, op de eerſte beweging
„ van den wille, van de Herſenen gezonden wordt naar de
„ afgelegenſte deelen van deeze bewaarplaatze. Deeze onder-
„ ſtelling verſpilt, tegen de waarheid, de bewegingen van dee-
„ ze vermogens. Ons gevoelen dezelven plaatſende in de
„ deelen zelven, doet de grootſte krachten der Spieren ge-
„ ſchieden door mindere bewegingen, overeenkomſtig met het
„ gene geſchiedt, en de oogmerken van de beſchikkende na-
„ tuur". De Heer LE CAT, waarſchouwt hier zynen Leezer, in eene Aanteekening, dat men hem niet moet verſtaan, als of hy de Ziel, als hy van een plaatslyke tegenwoordigheid ſpreekt, lichaamlyk aanmerkte; hy ſpreekt dan maar van haar vermogen en werking, als Hy zo ſpreekt. „ Elk denkend wezen", ver-volgt Hy, „ begrypt, dat 'er noit een volſlage rust is in de zelf-
„ ſtandigheid, welke hem bezielt; en dat zelfs een zeekere ſtaat
„ van geesteloosheid, waar in hy zich verbeeldt werkloos te zyn,
„ niets

Digitized by Google

„ niets anders is dan eene werking, welke minder levendig,
„ minder veranderd, en met minder opmerking verzeld is, van
„ deeze zelfſtandigheid. Een Natuurkundige is, van zyne zy-
„ de verzeekerd, dat alle vogten van de uiterſte fynheid in
„ eene altydduurende beweging zyn. Uit den ſamenloop van
„ deeze twee waarheden volgt, dat het werklyke en fynſte deel
„ van het Zenuw-vogt, welk de vezelen der Spieren vervult,
„ zo lang een dier leeft, in een geſtadige beweging is. Elk
„ vogt, bewogen wordende, zwelt, en beſlaat een grooter
„ plaatſe. Het Zenuwvogt van eenen levenden, moet, der-
„ halve, meer plaats beſlaan dan van eenen dooden; en by ge-
„ volg, de Spiervezelen, waar aan het de *veerkracht des levens*
„ moet geven, tot den eerſten trap doen zwellen, welken men
„ noemt de natuurlyke veerkracht van een Spier, hoedanige
„ de vaste deelen, na den dood niet hebben.

„ Deeze veerkracht des levens, de gemeenſte zynde, is een
„ Spier als natuurlyk; de maate van Zenuw-vogt, welke 'er
„ vereischt wordt, om dezelve voort te brengen, is die welke
„ ook natuurlyk tot dit werktuig gebragt wordt, door de
„ gewoone of altyd aanhoudende vermogens van de machine.
„ En nademaal, in 't begin, getoond is, dat de ſamentrek-
„ king van een Spier niet afhangt van een baarblyklyke ge-
„ meenſchap met de Herſenen, of een gelyktydigen invloed
„ van Zenuw-vogt; volgt hier uit, dat een zelfde gemeene
„ maate van Zenuw-vogt, 't welk de eenvoudige veerkracht
„ van de Spier maakt, ook genoeg zy tot derzelver ſamentrek-
„ king. Doch deeze ſamentrekking onderſtelt evenwel, nood-
„ zaaklyk, een meerdere verwyding van de blaasjes der Spier,
„ door het vogt, welk zy inhouden. Deeze gemeene maate
„ van vogt, welke genoeg was voor de eenvoudige veerkracht
„ van de Spier, is dan niet genoeg tot de ſamentrekking, dan
„ om datze heeft een uitzettende beweging; welke het een
„ grooter ruimte doet beſlaan. Deeze ſamentrekking, nu, is
„ de uitwerking van den wille, of eene werking van de Ziel.
„ Bygevolg is dit ſoort van werking, het vogt der Zenuwen of
„ de Spiervezelen ingedrukt, door den wille van te bewee-
„ gen, een uitzettende beweging ".

Van de ontlaating of rust van een Spier ſpreekt de Heer LE CAT dus. „ Het Vogt behoeft geen merklyke ruimte te door-
„ loopen, om zich, in zynen vorigen ſtaat, den natuurlyken
„ ſtaat te herſtellen; en het wordt 'er toe genoopt door de
„ overeenkomst of aantrekkingskracht, welke altyd gevonden
„ wordt tuſchen deelen van gelyke natuure; want de bewe-
„ ging van uitzetting is gedwongen, en duurt niet langer dan
„ de Ziel zich aankant tegen de voorgaande kracht van aan-

Digitized by Google

„ trekking of vereeniging, als men zou konnen zeggen, wel-
„ ke het tegenſtrydige is van de kracht der uitzetting".

Het overige gedeelte van dit Werk, welk het grootſte is, beſtaat uit Verhandelingen aangaande de gevoeligheid en beweegvaardigheid van ſommige deelen des menſchelyken lichaams, voornaamlyk tegen HALLER gerigt. Wy hebben reeds onze Leezers, in vroeger tyd, over deeze ſtoffen onderhouden, waarom wy 'er ons, tegenwoordig, niet wederom zullen inlaaten.

Genees-Heel- en Natuurkundige Verlustingen, getrokken uit verſcheide Werken over deeze Weetenſchappen, in Europa uitgekomen of nog uitkomende. Eerſte Deel No. 1. en No. 2. *Te Amſterdam, by* W. Eleveld enz. *groot octavo, elk Stukje van* 50 *bladz.*

GElyk men in andere Landen veel werks maakt, om 't gene tot bevordering van konſten en weetenſchappen in vreemde taalen geſchreeven wordt, elk voor zyne Landgenooten verſtaanbaar te maaken, door vertaalingen, korte begrippen of uittrekzels van zodanige werken te geeven; heeft men ook reeds eenigen tyd, deeze gewoonte, in ons Land, nagevolgd: en het geſchiedt daaglyks meer en meer. De *Uitgeleezene Philoſophiſche Verhandelingen; Natuurkundige* enz. *Vermaaklykheden;* een *Hollandsch magazyn; Uitgezogte Verhandelingen;* onze *Vaderlandſche Letteroefeningen;* de *Genees- en Natuurkundige Bibliotheek*, om van geen andere te gewaagen, kunnen tot voorbeelden hier van ſtrekken. En men kan niet twyfelen of zy zyn nut geweest, en maaken den weg tot weetenſchappen, voor veelen gemaklyk, waar toe hun anders de ingang zou geſlooten zyn. En ſchoon het waar zy, dat in dergelyke Werken geene Weetenſchappen, in derzelver volkomenheid verhandeld worden, 't welk ook het oogmerk van dezelve niet is; zy geeven egter aanleiding, om de verhandelde en opgegeeve zaaken nader te onderzoeken; en kundigen, dikwils, gelegenheid van nieuwigheden te zien, welken anders, in langen tyd niet tot hunne kennisſe zouden koomen. Met zulk een oogmerk ſchynt ook het Werkje, welk wy thans voor ons hebben, ingerigt te zyn. De Vertaalders ſpreeken 'er, in hun Voorberigt, op deeze wyze van.

„ Zie hier, waarde Lezer, een aanvang gemaakt van een
„ Maandelyks Genees-Heel-en Natuurkundig Werkje, waar
„ in wy de Nederlanders telkens een Berigt hoopen te gee-
„ ven van 't geen als nieuws en aanmerkenswaardig in deze
„ Wetenſchappen in Europa word uitgegeven; wy zullen
„ het zelve tragten te vervullen met zodanige proeven, waar-

„ nee

Digitized by Google

„ nemingen, verhandelingen enz. tot deze wetenſchappen
„ betrekkelyk, als wy zullen oordeelen het nuttigst te zyn
„ tot opbouw van dezelve, en om het verkrygen eener ta-
„ melyke kundigheid daar in, het bevorderlykst te zyn; en
„ op dat dit oogmerk des te beter bereikt worde, nodigen
„ wy alle Genees-Heel-en Natuurkundige om tot dit ons
„ heilzaam oogmerk te willen medewerken, door ons zoda-
„ nige proeven, waarnemingen, verhandelingen enz. die
„ betrekking tot deze wetenſchappen hebben, ons toe te
„ zenden, op dat ze door ons langs deze weg gemeen ge-
„ maakt moge worden, zullen gaarne met dankzegging en
„ melding hunner namen (ten waare zulks uitdruklyk an-
„ ders verkooren wierd) van hunne ſtukken, ten dienſte van
„ het algemeen gebruik maaken".

Het Werkje zelf inziende kunnen wy niet nalaaten te zeggen, dat het ons geringer voorkoomt dan eenigen der genoemden en andere dergelyken, welken voorhanden zyn. De Schryvers of Vertaalders, gelyk zy zich noemen, hebben zich aan een zeer bekrompen omtrek van Werken, waar uit zy deeze twee Stukjes geſtoffeerd hebben, bepaald; geenerleie nieuwe ontdekkingen of verklaaringen van hedendaagſche Maatſchappyen der weetenſchappen vindt men 'er ingebragt; de ſtyl en taal is gebreklyk en ſchor, en het Werk krielt overal zodanig van drukfauten, dat het byna onverſtaanbaar is. Het is, derhalve, den Uitgeevers te raaden, merklyke verbetering in alles te maaken, om 'er eenige aangenaamheid en waarde aan te geeven. Wy zullen de opſchriften der Verhandelingen, welken 'er in voorkoomen hier ter neerzetten, en 'er de Leezers voorts zelven over laaten oordeelen.

In No. 1. vindt men een Heelkundige Waarneming wegens eene wonde met een verbreking der hand en deszelfs gewrigt, door den Heer GOIRRAND, Heelmeester te *Berre* in *Provence*, uit het *Journal de Medecine* van de Maand Augustus 1765. Waarneming uit het *Journal de Medecine* van Augustus. 1765, over de rotting wederſtaande kracht van de *Campher* en de *Sanicula* bereoor, tegens de zware kneuzinge, en uitgeſtort bloed in het in en uitwendige des lichaams, door de Heer SALERNE Heelmeester te *Mojaux*, by *Lizieux*. De Onnania, of Natuurkundigen Verhandeling, nopens de ziekte die voortgebragt wordt door de *Masturatie* uit het Lateyn vertaald van den Heer TISSOT. Berigt wegens de beſchouwing van een *Mummy* te Londen in 't jaar 1763. door Dr. WOLLASTON, Dr. BLANSHARD, Dr. HUNTER, Dr. PETIT, de Eerw. Mr. ERGERTON LEIGH en Mr. HUNTER, volgens de *Philoſophical Transactions*, getrokken uit het *Gentlemans Magazine for*

Digitized by Google

October 1765. Berigt over de Aars-Fistel, uit de Aanmerkingen van de Hr. POTT, die onlangs uitgekomen zyn, uit het *Gentleman's Magazine for November* 1765. vertaalt. Aanmerkingen over de Beroerte, uit het *Gentlemans Magazine For November* 1765. Merkwaardige en Egten voorbeelden van het betooverend vermogen van de Raatel-Slangen over Menschen en andere dieren, met andere weetens waardige biezonderheden, gemeen gemaakt door Mr. PETER COLLINSON, uit een brief van een Correspondent te *Philadelphia*, getrokken uit het *Gentlemans Magazine For Novembre* 1765.

No. 2. Bevat Vervolg van het betooverend vermogen van de Raatel Slange. Nasporinge betreffende de Verscheidenheden der Pols en de biezondere scheiding (*Crisis*) die elk biezonderleiker aanduid. zynde een Uitrekzel uit een Fransch geschreeven werk door de Hr. BORDEU int het *Monthly review For January* 1766. Gevoelen van de Heer LE CAT over de oorzaak der Maand-Stonden, in het *Journal de Medecine* &c. *van April* 1764. Waarnemingen en Aanmerkingen wegens de verscheinzelen der verstikking. Waarneming over de geheele Uitvalling van de *Uterus;* door den Heer MARTINAY, Heel en Vroedmeester van de Stadt *Grenoble in Dauphiné*. Waarneeming, aangaande zeeker merkwaardig toeval door ADRIANUS BOON, Chirurgyn in de Oude Tongen. Beschryving van een onverdorven Dood Lichaam, dat lange tyd in 't Graf geleegen had; uit de *Novellè Letteraire di Firenze Luglio* 1751. Bericht, van een Merkwaardig voorval in een Kelder.

Hedendaagsche Historie, of Tegenwoordige Staat van Amerika. Eerste Deel. Met nieuwe Landkaarten en Afbeeldingen der voornaamste Zeehavens versierd. Te Amsterdam, by J. Tirion 1766. *Behalven den korten inhoud en bladwyzer* 676 *bladz. in groot octavo.*

DEze Beschryving van Amerika, geschikt tot de laetste stukken van dit alombekende en beroemde Werk, (nae dat de nog tusschen beiden overgebleven Landen insgelyks beschreven zullen zyn,) is met geen minder naeuwkeurigheid, en min geregelde orde, naer de beste berichten, dan de voorgaende uitgevoerd. Men stelt zich hier in voor de volgende schikking in acht te nemen. —— „ Eerst, *zegt de* „ *Schryver*, zal ik spreeken van de Bezittingen van Spanje „ in dit Wereldsdeel, en maaken een begin met Mexiko, als „ het oudste van de Veroveringen deezer Kroon: dan van „ Terra firma en Peru, dat 'er Zuid-Oostwaards aan volgt: „ voorts van Chili, Paraguay en 't overige van Zuid-Ameri- „ ka, aan hun al of niet onderhoorig, tot aan het uiterste „ Land,

Digitized by Google

„ Land, dat bekend is, ten Zuiden. Hier op zal ik laaten „ volgen de Bezittingen der Portugeezen, naamelyk geheel „ Braſil. Voorts zal ik ſpreeken van Guajana, en beſchryven „ daar in omſtandig, zo de Bezittingen der Kroon van Vrank- „ ryk, als die van onzen Staat: welke laatſte, als van 't grootſte „ belang voor de Nederlandſche Leezers, met een byzondere „ naauwkeurigheid ſtaan behandeld te worden. Agtervolge- „ lyk zal ik van de Westindiën ſpreeken, en beſchryven de „ Eilanden, daar toe behoorende. Dan tot Noord-Amerika „ overgaande, zullen de Engelſche Volkplantingen, en de „ Landen benoorden dezelven, het Beſluit zyn".

Naer deze ſchikking behelst het tegenwoordig uitgegeven eerſte Deel, nae een voorafgaend bericht van 't aenmerklyke, rakende dit wyduitgeſtrekte Waereldsdeel in 't algemeen, en een kort begrip van de Historie der Veroveringen en Bezittingen van een gedeelte van 't zelve door de Spanjaerden, eene byzonderer Beſchryving van Mexiko of Nieuw Spanje, als mede van Nieuw Mexiko en California, mitsgaders van Terra firma en Peru, dat in het tweede Deel ſtaet vervolgt te worden. Om 'er den Lezer nog ene byzonderheid uit mede te deelen, zullen wy hem het hier voorkomende bericht van de Verfhoutkappery der Engelſchen, die voorheen in de Baay van Kampêche gedaen werd, maer thans byna alleen in die van Honduras geſchied, onder 't oog brengen; zo als 't hier gegeven word, uit de berichten van Kapitein URING, en den Heer ATKINS, die beiden in de Westindiën gevaren hebben.

„ Het Land, daar de Engelſchen hun Verfhout kappen is, „ zegt de Kapitein, altemaal vlak en grooten deels Moeras- „ ſig, met verſcheide groote Meiren, die dikwils overloo- „ pen. In het drooge Saizoen, wanneer de Verfhoutkappers „ een goed getal van Boomen gevonden hebben, bouwen zy „ een Hut daar nevens, waar in zy huishouden zo lang het „ Kappen duurt. Den Boom om ver gehouwen hebbende „ ſchillen zy 'er den Bastaf, en leggen die op Hoopen, maa- „ kende daar van een ſoort van Groeven of holle Paden, op „ dat dezelve hun, in het Regenzaiſoen, tot Slooten mo- „ gen dienen om het Hout tot in de Rivier te voeren, waar „ van zy kleine Vlotjes maaken, brengende het ſomtyds wel „ agt of tien Uuren gaans de Rivier af, tot aan de *Barcade-* „ *ros*, 't welk de Magazynen zyn, twaalf Uuren gaans de Ri- „ vier op, alwaar zy, in het Regen-Saizoen hun Verblyf hou- „ den in een ſoort van Schuuren, die op hoogten geſtigt zyn, „ om hun voor 't geweld der Overſtroomingen te beveiligen. „ Hier koopen die van Jamaica het Hout van hun, tegen vyf „ Ponden Sterlings, Westindisch Gelt, of daar omtrent, de

Digitized by Google

„ Ton. Wanneer deeze Houtkappers verneemen, dat een-
„ nig Schip aan den Mond van de Rivier gekomen is, be-
„ geeven zy zig troepswyze derwaards, om te koopen dat zy
„ noodig hebben; zynde voornaamelyk Wyn, Rum en aller-
„ ley ſoorten van ſterke Drank, Bottelbier en Cyder, Leef-
„ togt, Schietgeweer, Buskruid en Hagel, Pooken of Hou-
„ wers en *Ozenbrigs;* 't welk byna al hunne Toeſtel is, be-
„ halven Hoeden en Schoenen. Ook zyn hunne Paviljoenen
„ van *Ozenbrigs* gemaakt, wegens de menigte van Musket-
„ toos en andere bytende of ſteekende Vliegen, die men
„ daar heeft.

„ De Heer ATKINS merkt aan, dat de Verſhout-Kappers
„ uit de Baay van Kampêche verdreeven zynde door de
„ Spaanſchen, zich aan de Baay van Honduras gevestigd en
„ aldaar gehandhaafd hebben door kragt van Wapenen, be-
„ ſtaande, volgens laater Berigten, uit ten minſte vyftien
„ honderd Man, zo Meesters of Baazen, als hunne Dienaars.
„ Uit het voorgaande (*) blykt, dat zy 'er reeds Vastighe-
„ den, of Forten hadden aangelegd, om zig te beveiligen
„ tegen de Spaanſchen, die hun, voor eenige Jaaren, van
„ daar getragt hadden te vernestelen.

„ De

(*) Onze Autheur naemlyk heeft in 't voorgaende, by gelegenheid der beſchryvinge van de Baey van Kampêche, gewag gemaekt, van de onlusten der Spaenſchen tegen de Engelſchen, over het Verſhout-kappen aldaer, en hunnen verderen handel op de kusten van Mexico; en tekent ten ſlot aen, dat 'er, by 't laetſte Vredes-Tractaet van 10 February 1763, het volgende vastgeſtelt is. „ Zyne Groot Brittanniſche Majeſteit zal alle de Vestingwer-
„ ken, door zyne Onderdaanen aan de Baay van Honduras, en in
„ andere, in dat Wereldsdeel, aan Spanje toebehoorende Gewes-
„ ten, opgeregt, doen ſlegten, en wel binnen de vier Maanden,
„ na de wederzydſche Goedkeuring van het tegenwoordige Trak-
„ taat. Ook zal zyne Katholyke Majeſteit niet gedoogen, dat de
„ Onderdaanen des Konings van Groot Brittanie, of derzelver
„ Werklieden, onder eenigerhande Voorwendzels, hoe ook ge-
„ naamd, in hunne bezigheden van hakken, laaden en vervoeren
„ van Verf-of Kampêche Hout, ooit geſtoord of belemmerd wor-
„ den. Ten dien einde wordt hun toegeſtaan, hunne Huizen en
„ Magazynen, voor hun, hunne Familien en Goederen noodig,
„ gerustelyk en zonder eenige belemmering te mogen bouwen en
„ bewoonen. Ook verzekert zyne Katholyke Majeſteit aan hun,
„ uit hoofde van dit Artikel, het volkomene gebruik en genot
„ van die voordeelen, vrydommen en geregtigheden, welke hier
„ boven zyn bedongen, onmiddelyk na de uitwisſeling van het
„ tegenwoordige Traktaat van Vrede.

Digitized by Google

„ De Rivier, die naar de Barcaderas op loopt, is niet alleen
„ naauw en vol van Krokodillen, maar ſtroomt ſterk af en
„ de Oevers zyn dermaate met Boomgewas, waarſchynlyk
„ *Mangliers*, begroeid, dat het Volk naauwlyks de Booten
„ kan voortroejen, waar in de Goederen zyn. In het Saizoen
„ van de Verfhoutkappery, dat maar eens in 't Jaar is, ver-
„ plaatzen zy hunne Hutten of Tenten dikwils verſcheide
„ Mylen van de Hoofd-Verblyfplaats af, om den loop der
„ Bosſchen te volgen. Dewyl zy weeten, hoe nydig de Span-
„ jaarden op hun zyn, voorzien zy zig altoos van Wapenen,
„ om zig te verdedigen tegen een Vyandlyken Aanval, die
„ van den Zeekant geſchiedt, doch hier zeldzaamer dan in
„ de Baay van Kampêche. Een Knegt, 't welk de eerſte trap
„ der Zeelieden in deeze Handel is, wordt gehuurd tegen
„ een Ton Verfhout in de Maand, en, een dag in de Week
„ voor zig zelf hebbende, kunnen zy tien Pond Sterlings in
„ de Maand verdienen. Dit Volk, derhalve, wel op zyne
„ Zaaken paſſende en zig niet in de Drank verloopende,
„ wordt door den tyd Meester, en handelt in Kompagnie
„ met anderen of op zig zelf alleen. Zy verkiezen een uit
„ hunne Maatſchappy tot Koning en deszelfs Vrouw voert
„ den tytel van Koningin: ook worden zy volgens zekere
„ Wetten, van hun eigen Opſtel, geregeerd. De Schepen die
„ in deeze Baay komen, zyn ook op hunne hoede en haalen
„ het Hout van den Wal in platgebodemde Sloepen, waar van
„ het Volk een Bottel Rum op een dag wordt toegedeeld,
„ met wat Suiker, en zy roeijen gemeenlyk des nagts, wegens
„ de Hitte en het ſteeken der Vliegen, ſlaapende over dag.

„ Nog zyn deeze Byzonderheden aangetekend wegens
„ den Verfhout-Handel, van de genen die 'er wel kundig in
„ waren, toen die aan den gang was in de Baay van Kampê-
„ che. Wanneer de Matroozen op Jamaika, Martenique of
„ andere Eilanden der Westindiën, aldaar niet langer durf-
„ den blyven wegens gemaakte Schulden of gepleegde Mis-
„ daaden, waren zy gewoon zich als Paſſagiers te begeeven
„ aan boord van eenig Schip, dat naar Kampêche ging om
„ Verfhout. De geheele Bagagie van zulk eenen beſtondt in
„ eenige Bylen, Kapmeſſen en Zaagen, met een yzeren Koe-
„ voet, een Slypſteen, een Snaphaan met Kruid en Lood, zo
„ Kogels als Hagel. Dit altemaal in een Kist gedaan, en een
„ Tent en Bultzak daar op gebonden zynde, was de Bagagie
„ van weinig omſlag. Iemand, dus overgebragt, ging aan-
„ ſtonds aan 't kappen, 't welk zo digt aan den Zeekant ge-
„ daan werdt, als 't doenlyk was, ten einde het Hout gemak-
„ kelyk te kunnen verkoopen aan de Vaartuigen, die, Voor-

„ raad

Digitized by Google

„ raad en Leeftogt naar de Westindiſche Eilanden gebragt
„ hebbende uit Nieuw Engeland, derwaards zeilden om eene
„ Laading van Kampêche-Hout. Die ſterk werkten, konden
„ 'er geheele Stapels van verzamelen in een Saizoen, en, be-
„ geerig zynde om van daar te vertrekken, waren 'er altoos
„ Schepen, die hun met zig wilden neemen.

„ Hoe eerlyk nu deeze Handel, van dien kant beſchouwd,
„ zig ook vertoonen mogt, men heeft denzelven dikwils be-
„ vonden tot een Kweekſchool te ſtrekken voor Zeeroovery.
„ Indien naamelyk een Geſpan van kwaadaartig Volk, 't zy
„ op Jamaika of Martenique, (op welke plaatſen het gemeen-
„ lyk aanvang neemt,) een oogmerk had om een Stroop te
„ doen, gingen zy ſlegts met een Sloep af, en geen Volk ge-
„ noeg hebbende of ſchroomende 'er opentlyk zo veel met
„ zig te neemen, zeilden zy naar de Baay van Kampêche.
„ Hier komende onder de Verfhoutkappers, en dezelven, zo
„ door ſterken Drank, als door 't opgeſmukte Verhaal van
„ hunne roemrugtige Oogmerken, het Hoofd aan 't hollen
„ helpende, miste het hun nooit zo veel ſtoute Gasten te
„ krygen als hun ontbraken, die wel gewapend waren en goe-
„ de Zeelieden. Door dit middel hebben de Boekaniers en
„ Zeeroovers in deeze Wateren zig dikwils van Volk voor-
„ zien. Mooglyk zal dit wel een voornaame reden geweest
„ zyn, dat vyf Spaanſche Fregatten, in den jaare 1722, twaalf
„ Engelſche Schepen, tot de Noorder Volkplantingen be-
„ hoorende, namen of verbranden; gelyk ook al het gekapte
„ Hout door hun aan de Vlammen opgeofferd, en alle Kap-
„ pers, die zig met de vlugt niet redden konden, om hals ge-
„ bragt werden. Hier door werdt die Handel, in de gemelde
„ Baay, den bodem ingeſlagen, en ſedert is dezelve verplaatst
„ geworden naar de Baay van Honduras, als gemeld is: al-
„ waar de Engelſchen, volgens het laatſte Traktaat van
„ Vrede, gelyk wy gezien hebben, in de volle Vryheid daar
„ van bevestigd zyn.

„ Wat het Verfhout zelf aangaat, ſommige Boomen, die
„ het uitleveren, groeijen hoog en regt van Stam, doch de
„ meesten zyn laag en krom. Zy draagen een klein Blad, dat
„ eenigermaate zweemt naar dat van Haagedoorn, en, even
„ als die, is ook het Onderhout ſtekelig. De Boom bloeit
„ en draagt Zaad, 't welk op den Grond vallende daar in
„ Wortel ſchiet, en ſchielyk op groeit, door dien de Over-
„ ſtroomingen den Grond vrugtbaar maaken.

Digitized by Google

Beſchouwende Godgeleerdheid door ADRIAAN BUURT *Predikant te Amſterdam. Tweede Stuk. Te Amſteldam, by* J. Loveringh *en* Petrus Schouten 1766. *Behalven eene korte Voorreden, den korten Inhoud van 't Werk en 't Register*, 348 *bladzyden in groot octavo.*

BY gelegenheid der uitgave van 't eerſte Stuk deezes Werks hebben we den Leezer reeds een verſlag gegeeven van 't oogmerk dat zich de Eerwaarde *Buurt* daar in heeft voorgeſteld, midsgaders van zyne handelwyze in de uitvoeringe zelve (*); weshalve wy nu des aangaande niet byzonders hebben te berigten, en alleenlyk te melden dat dit tweede het eerſte in deezen gelyk is. In 't voorgaande de *Natuurlyke Godgeleerdheid* ontvouwd hebbende, gaat hy nu over om de *Geopenbaarde Godgeleerdheid* op eene dergelyke wyze te verklaaren, en bepaalt zich in dit Stuk tot het nagaan der *Godlyke Openbaaringe zelve*, om in 't vervolg te handelen over *de Leer*, welke die Godlyke Openbaaring behelst. Het eerſte Deel deezer Verhandelinge, in dit Stuk vervat, van §. 183 tot aan 't einde, gaande over de *Godlyke Openbaaring zelve*, wordt door zyn Eerwaarden met den aanvang aldus ontleed.

a. „ Ik begin te ſpreken van de *noodzakelykheid*, *waarſchynelykheid* en de regte merken ener Goddelyke Openba-
„ ringe in 't gemeen, zie *H.* I. En wel
α. „ over de *noodzakelykheid* en *waarſchynlykheid* derzelve,
„ van *'t begin van dat Hoofdſtuk* tot §. 189.
β. „ Van *de regte merken* §. 189. tot *H.* II, of §. 223.
b. „ In 't byzonder wordt 'er over *die Boeken* geſproken, *die*
„ *de Christenen voor Goddelyk houden. H.* II, III, IV en V.
α. „ *H.* II. Wordt getoond.
1. „ *Welke die zyn*, en het nodige berigt aangaande hunne
„ *lotgevallen* gegeven, §. 223 tot 296.
AA. „ *Welke die zyn*, zie §. 223 tot 277. daar ook van
„ de *verdelinge*, de *orde* der plaatſinge dezer boe-
„ ken, de *Schryvers* derzelve, en de *taal* waar
„ in zy opgeſteld zyn, nevens *de wyze, waar op*
„ *men die oudtyds ſchreef, geſproken wordt.*

BB.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. IV. D. bl.* 189.

Digitized by Google

BB. „ Het nodige berigt aangaande hunne *lotgevallen*
„ vindt men §. 277 tot 296.
2. „ *Welken zommigen verkeerdelyk daar by voegen*, §. 296
tot 300, of *H.* III.
β. „ *H.* III, IV en V. wordt van de *eigenſchappen*, en 't
„ *gebruik* dezer boeken gehandeld.
1. „ Van de *eigenſchappen* *H.* III en IV.
AA. „ Hunne *Goddelykheid*, en 't *gezag*, dat zy uit
„ kragt van hunnen oorſpronk hebben. *H.* III.
אא. „ Het *eerſte* wordt *verklaard* en *betoogd* §. 300
„ tot 458.
aa. „ Na ene korte *verklaring* van 't begin des
„ IIIden Hoofdſtuks tot §. 306.
bb. „ Volgt het betoog §. 306 tot 458. Hier
„ wordt bewezen.
αα. „ In 't gemeen, *dat de Bybel Goddelyk is*,
„ §. 306 tot 444.
ββ. „ In 't byzonder, dat *ook de woorden als van*
„ *God herkomſtig* moeten gehouden wor-
„ den, §. 444 tot 458.
בב. „ Over het *andere*, ik meen het *gezag* der H.
„ Schriften, zie §. 458 tot *H.* IV. of §. 468.
BB. „ *Hunne genoegzaamheid*, *om ons*, *als wy ze wel*
„ *gebruiken*, *den weg te wyzen tot de Zaligheid*
„ *H.* IV. dewyl zy een onderwys van den weg
„ des levens behelzen, dat
אא. „ *Volmaakt* is §. 468 tot 494.
בב. „ En niet minder *klaar* §. 494 tot aan 't einde
„ van *H.* IV, of §. 501.
2. „ Van 't *gebruik*, dat wy van deze boeken maken moe-
„ ten. *H.* V. Twe ſtukken worden daar in overwe-
„ ging genomen.
AA. „ Het *lezen* der H. Schriften §. 501 tot 514.
BB. „ Het *uitleggen* §. 514 tot aan 't einde van *H.* V.
אא. „ Over de *uitlegginge zelve* zie §. 514 tot 522.
בב. „ Over *'t regt* om den Bybel uit te leggen §. 522.
„ tot aan 't einde van *H.* V. of §. 525. inge-
„ ſloten.

Men kan uit deeze Schetze genoegzaam afneemen, dat onze Godgeleerde zyn Onderwerp op eene geleidelyke wyze verhandelt; en zy, die 't Werk zelve oplettend doorbladeren, zullen gereedlyk erkennen, dat zyn Eerwaarde het zelve met zeer veel oefening, naauwkeurigheid en oordeel heeft uitgevoerd; des men reden hebbe, om het vervolg van dit Werk met verlangen

te

Digitized by Google

te gemoet te zien. De Liefhebbers der Godgeleerde Oefeninge zullen 't ongetwyfeld met te meerder genoegen ontvangen, om dat onze beleezen en oordeelkundige Godgeleerde dit Onderwerp in deezen indiervoege verhandelt, dat hy hier en daar eenige geleerde aanmerkingen over verſcheidene byzonderheden in zyn Werk invlegte, die 't van des te uitgebreider nuttigheid konnen doen zyn —— Om den Leezer een voorbeeld van dien aart mede te deelen, zullen we 's Mans aanmerkingen, over *het maaken van den Canon der Schriften des O. en N. Testamentes*, voorts opgeeven.

Zyn Eerwaarde getoond hebbende, hoe men oudtyds onder de Jooden zorg droeg voor het bewaaren der oorſpronglyke handſchriften des Ouden Testamentes; en hoe de Chriſtenen ook vervolgens alle oplettendheid gebruikt hebben omtrent die des Nieuwen Testamentes; komt vervolgens, naa eenige aanmerkingen over het vermenigvuldigen der affchriften, en de geringheid der veranderingen van gewigt daar uit ontſtaan, tot de vraag; *hoe zyn de H. Boeken tot één lighaam vereenigd, zo aat men ſtaat kan maken, dat zy alle tot dat zelve lighaam behoren*? of, 't geen op 't zelfde uitkomt, *hoe is het toegegaan met het maken van den Canon van de Schriften des O. en N. Testaments*? Deeze vraag wordt door onzen Autheur aldus beantwoord.

„ §. 283.

„ Dewyl onder Israël de boeken van Moſes in het Heilige
„ der Heiligen bewaard werden; en de andere Goddelyke
„ Schriften daar in 't vervolg van tyd byquamen, [als volgens
„ het bovengezegde voorheen getoond is,] is het ligt te be-
„ grypen, hoe de *Canon* des *O. Testaments* allenskens is ge-
„ maakt geworden. En ſchoon men op de vertellingen der
„ Joden, aangaande de *grote Jeruſalemſche vergaderinge*, niet
„ veel ſtaat kan maken: heeft men egter rede om te geloven,
„ dat, *na de Babiloniſche gevangenis*, *Ezras*, met enige ande-
„ ren, tot het *byeenverzamelen* van de H. Boeken, die men
„ toen al had, en dat wel in ene behoorlyke *orde*, zorg heeft
„ gedragen. Ten opzigte van dit ſtuk vindt men ene zeer
„ grote overeenkomst van gevoelen onder de Joden; en ge-
„ bedenkingen, waarom men aan hun verhaal hier omtrent
„ zoude twyffelen. De beſchryving van *Ezras* en van zyn
„ doen, Ezr. VII: 6, 10, en *Neh.* VIII. komt met deze on-
„ derſtellinge zeer wel overeen. En de woorden van MALA-
„ CHIAS, die, zo 't my toeſchynt, niet zeer lang na dezen
„ groten Schriftgeleerden geleeft heeft, zyn zeer aanmerke-
„ lyk. Die *laatſte* der Propheten zegt Hoofdſt. IV: 4, 5.

„ *Gedenkt der wet van Moſes mynen knegt, die ik hem bevolen*
„ *heb op Horeb aan gansch Israël, der inzettingen en regten.*
„ *Ziet ik zend ulieden den Propheet Elias, eer dat die grote en*
„ *die vreeſelyke dag des HEREN komen zal.* Men kan dit als
„ ene *verzegeling* van 't werk van Ezras en van den Canon,
„ zo als die toen in Gods Kerke bekend was, aanmerken, waar
„ in verklaard wordt, dat 'er, na dit boek van Malachias, geen
„ ander van een onfeil aar gezag, voor de komst van den
„ voorloper des Meſſias, te wagten was.

„ CARPZOVIUS in zyne *Critica Sacra V. T. pag. 55 en 56*,
„ oordeelt het zeer waarſchynelyk, dat men het *oorſpronkelyke*
„ *handſchrift* van *Ezras* tot den ondergang van 't Joodſche
„ Gemenebest in zekere kiste, of iets dergelyks, door de Jo-
„ den gemaakt in navolginge van 't gene voor de verwoesting
„ des eerſten Tempels geſchied was, in den *tweden* Tempel
„ bewaard heeft. 't Doet 'er niet veel toe, of men daar door
„ verſtaat een handſchrift van Ezras eige hand, of zo een,
„ dat van anderen onder zyn opzigt was geſchreven. De ma-
„ nier, waar op de Joden nog gewoon zyn affchriften der Wet
„ in hunne Synagogen te bewaren, begunſtigt het gevoelen
„ van dien Schryver.

„ De *overeenſtemming* der Joden omtrent die vraag, *welke*
„ *de boeken zyn, die het O. T. uitmaken?* nevens de *optelling*
„ en de *verdeling*, die men daar van by JOSEPHUS *contra Apio-*
„ *nem* vindt *l.* §. 230 *c.* ſtellen ons gerust, dat die zelve Schrif-
„ ten, die wy 'er nu nog voor houden, voor *een ligbaam van*
„ *Regelmatige boeken* gehouden zyn, toen het Joodſche Ge-
„ meenebest nog ſtond. Hier in wordt men te meer beves-
„ tigd, als men agt geeft op het *aanhalen* van de Schriften des
„ *Ouden Testaments* in het *Nieuwe*; en hoe daar getuigd
„ wordt, dat den Joden *de woorden Gods waren toebetrouwd*
„ Rom III. 2, zonder dat hun ergens wordt verweten, dat
„ zy, hoe weinig agt zy in hunne levenswyze daar op gaven,
„ trouwloos geworden zyn in het bewaren der H. Schriften
„ zelven. 't Is ongerymd te denken, dat de *Christenen* en *Jo-*
„ *den* in latere tyden zouden zyn overeengekomen, om veran-
„ dering in den *Canon* te maken. En dat de eerstgenoemden
„ al in de *drie eerſte eeuwen* na *Jeſus* geboorte de boeken des
„ O. Testaments, zo als die de Joden hebben, ook voor God-
„ delyk hebben erkend, blykt onder anderen uit de vergelykin-
„ ge van het getuigenisſe van MELITO, met dat van ORIGENES,
„ waar van by zo vele Schryvers reeds geſproken is. *Melito*
„ leefde in de *twede* en *Origenes* in de *derde eeuw.*

„ §. 284.

„ §. 284.

„ Onder alle de gevoelens over het maken van den *Canon*
„ *des N. Testaments*, behaagt my dat het meest, 't welk dit,
„ in zyne allereerſte beginſelen beſchouwd, *aan de zorge der*
„ *byzondere gemeenten, waar aan de ſchriften der Apoſtelen en*
„ *Evangelisten al in het begin zyn ter hand geſteld*, toeſchryft.
„ De gemeenten, die *brieven* van de Apoſtelen ontfingen,
„ bewaarden die, en gaven daar van affchriften aan andere
„ kerken. De aart der zake gebiedt ons ook dit *laatſte* te ge-
„ loven. En E. H. D. STOSCH in zyne *Diſert. de cura veteris*
„ *Eccl. circa Libr. Sacros N. T.* §. 14. *& ſeqq.* bewyst het na-
„ der uit 1 Cor. I: 2, gelyk ook uit 2 Cor. I: 1, Gal. I: 2,
„ en door meer andere bewyzen. En in zyne *Commentat. de*
„ *libr. N. T. Canone* §. 7. ſtelt hy door een voorbeeld zyn ge-
„ voelen omtrent het maken van den Canon, dat met het on-
„ ze overeenſtemt, zeer klaar voor. *De gemeente*, zegt hy,
„ *van Theſſalonica ontfing van Paulus zeven twee brieven, die*
„ *zy naauwkeurig bewaarde. Laat ons nu ſtellen, dat de ge-*
„ *meenten van Corinthen, Galatie en Ephezen, nevens de Phi-*
„ *lippenzen en Coloſſenzen die brieven, die zy van den Apoſtel*
„ *ontfangen hadden den Theſſalonicenzen mededeelden: dan be-*
„ *ſtond de Canon van die gemeente in deze agt brieven; tot dat*
„ *in 't vervolg van tyd de Euangelien, de Handelingen der A-*
„ *postelen enz. haar van die gemeenten wierden medegedeeld,*
„ *aan welke de Apoſtelen ze het allereerſt hadden ter hand ge-*
„ *ſteld, en welke ſtukken de Theſſalonicenzen toen ook by hunnen*
„ *Canon voegden.* Daar naderhand niets werd by gedaan, als
„ 'er geen ſchriften meer van mannen, waar van zy gerust
„ konden zyn, dat zy door den Geest Gods gedreven waren,
„ hun voorquamen.

„ Vraagt iemand, waar men de oorſpronkelyke handſchrif-
„ ten der *Euangelien*, der *Handelingen der Apoſtelen*, der *al-*
„ *gemene brieven* en der *Openbaringe van Johannes* zoeken
„ moest? By die gemeenten, zoude ik met *Stosch* zeggen,
„ daar de ſchryvers, toen zy die ſchriften opſtelden, zich op-
„ hielden: maar 'er byvoegen, ten opzigte van *Lucas* twe
„ boeken, dat men wist, dat *Theophilus* van ieder een oor-
„ ſpronkelyk handſchrift bezat; en ook ten opzigte van de
„ *algemene Brieven* en *Johannes Openbaringe*, dat het bekend
„ genoeg geweest zal zyn, waar de Apoſtels hunne hand-
„ ſchriften hebben henen gezonden, en waar die zyn bewaard
„ geworden.

„ §. 285.

„ Deze manier van denken, over het maken van den Canon,

Digitized by Google

„ is gegrond in 't gene wy zeker weten aangaande den oor-
„ ſpronk van die boeken, die het N. Testament uitmaken.
„ De H. Schryvers waren overal verſtrooid; en verſcheide uit
„ de byzondere gemeenten, die zy door brieven onderregt-
„ ten, vry verre van malkanderen gelegen. Hoe kon men dan
„ overal alle de ſchriften van die groote mannen voor de eer-
„ ſtemaal op denzelven tyd ontfangen? Ook laat zig de twyf-
„ feling, die enigen tyd by zommige gemeenten plaats had,
„ of enige ſtukken van het N. T. wel tot den Canon behoor-
„ den, 't best uit deze onderſtellinge verklaren. *Stosch* brengt
„ nog andere redenen by.

„ §. 286.

„ De byzondere gemeenten ontbrak het ook niet aan midde-
„ len, om te weten, wat voor geſchriften zy voor egt moes-
„ ten houden, en welke zy moesten afkeuren. Behalven door
„ de overweging van den *inhoud*, zo wel wat den *ſtyl* als de
„ *zaken* betreft, konden zy daar ontrent ook te regt komen
„ door een behoorlyk onderzoek, *waar* en *van wien* een brief
„ of ander ſtuk, aan welks gezag men haar verbinden wilde,
„ was geſchreven.

„ Dat zy van deze middelen *gebruik gemaakt hebben*, kan
„ men [uit het voorheen gezegde] afnemen, en 't wordt van
„ *Stosch de libr. N. T. Canone* breder beweerd §. 20. *& ſeqq.*

„ §. 287.

„ Dezelve Schryver toont ook §. 24. *& ſeqq.*, hoe men re-
„ den heeft te geloven, dat 'er al ontrent het begin der *twede*
„ eeuw *een lighaam van boeken door de Apostelen en Euangelis-*
„ *ten opgeſteld*, ten minſten by die Kerken, die 't meeste bloei-
„ den, bewaard werd, en daar aan het zelve gezag toegeſchre-
„ ven als aan de boeken van het O. Testament. Deze verga-
„ dering van boeken, die by alle die gemeenten *dezelve* was,
„ oordeelt hy by 't leven der Apostelen, en niet zonder hun
„ beſtier, begonnen te zyn. Men kan zig ligtelyk voorſtellen,
„ hoe deze voortreffelyke mannen by die gelegentheid, niet
„ alleen bepaald zullen hebben, welke ſchriften men voor
„ *Goddelyk* moeste houden, maar ook *welke uit die tot een al-*
„ *gemeen rigtſnoer voor Gods Kerke, tot aan de voleindiging der*
„ *wereld, moesten worden bewaard.*

„ §. 288.

„ De Apostel *Petrus* onderſtelt in zynen *tweden* Brief
„ *Hoofdſt.* III: 15, 16, dat de gemeenten, altans velen onder
„ die, tot wier onderrigting hy ſchreef, *alle de brieven van*
„ *Paulus, waar in hy van dezelve dingen*, die Petrus den ge-
„ lovigen voorhield, *had geſproken*, van naby kenden; en ze

„ re-

Digitized by Google

„ nevens hem niet minder agtten, dan de *andere ſchriften*,
„ waar door hy buiten twyffel de boeken des *O. Testaments*
„ verſtaat, en allerwaarſchynlykst ook de overige regelmatige
„ Schriften van het *N. Verbond*, die 'er toen waren. Dit laat-
„ ſte wordt bevestigd door zyn zeggen in het *twede vs.*; daar
„ hy niet alleen melding maakt van *de woorden, die van de hei-*
„ *lige Propheten te voren geſproken zyn*, maar ook van *het ge-*
„ *bod der Apostelen des Heren en Zaligmakers.*

„ Als men dit wel in agt neemt, gelyk ook de waarſchou-
„ wing van Paulus II *Th.* II: 2, en III: 17, en daar mede ver-
„ gelykt II *Petr.* I: 15. zal men wel willen toeſtaan, dat het
„ geſtelde in de vorige §. daar door zeer begunſtigd wordt.

„ §. 289.

„ Onder de getuigenisſen, die de Heer *Stosch* uit de *Kerke-*
„ *lyke Schryvers* aanhaalt, om zyn gevoelen te bewyzen, is 'er
„ een uit den brief van IGNATIUS aan die van *Philadelphia*,
„ al vroeg in de *twede* eeuw geſchreven, waar in hy zegt: *den*
„ *toevlugt nemende tot het Euangelium als tot Jeſus vleesch, en*
„ *tot de Apostelen als het Ouderlingſchap der Kerke. Ook bemin-*
„ *nen wy de Propheten.* JUSTINUS MARTYR getuigt me-
„ de, dat reeds in zynen tyd de *gedenkſchriften der Apostelen*
„ in de vergaderingen der Christenen *gelezen* wierden. IRE-
„ NÆUS gewaagt ook van de *Euangeliſche* en *Apostoliſche*
„ *Schriften*; gelyk ook CLEMENS de ALEXANDRINER.
„ Deze leefden ook in de *twede* eeuw. Men kan dit alles, en
„ nog meer, by *Stosch*, als mede by J. ENS, in zyne *Biblio-*
„ *theca Sacra*, en anderen vinden.

„ §. 290.

„ Wy ſpraken §. 284, 285 en 286 van het maken van den
„ Canon des N. Verbonds in zyne *allereerſte beginſelen*; en
„ §. 287 tot hier toe van de *voortzettinge* daar van, waar door
„ men, ten minſten by de bloeijenſte gemeenten, reeds ontrent
„ het begin der *twede* eeuw overal *dezelve* boeken had. Nu
„ zullen wy nog kortelyk tonen, *dat al vroeg in de gemelde*
„ *eeuw juist die Schriften, welke wy tans voor de regelmatigen*
„ *des N. Testaments houden, tot den Canon behoorden.* De ge-
„ tuigenisſen, daar ik my op beroepen zal, vindt men met de
„ woorden der Kerkelyke Schryveren zelven voorgeſteld by
„ *Ens, Stosch* enz. Daar uit kan men zien, hoe de *vier Evan-*
„ *gelien* al door IRENÆUS, en TERTULLIANUS, die te-
„ gen het einde der *twede* eeuw begon te bloeijen, gelyk ook
„ door ORIGENES, als regelmatige ſchriften gemeld wor-
„ den. Onder de latere getuigenisſen, is 'er een van EUSE-
„ BIUS enen ſchryver van de *vierde* eeuw, waar uit men, en

Digitized by Google

„ niet zonder reden, oordeelt te mogen beſluiten, dat de Ca-
„ non der vier Euangelisten door den Apostel JOHANNES
„ gemaakt is. En hoe de *andere* ſtukken, die, naar onze ge-
„ dagten, mede den Canon des N. Testaments uitmaken, by
„ de Schryvers van de *twede* eeuw ook daar voor erkend zyn,
„ blykt uit de *aanhalingen* daar van, die men by deze kerke-
„ lyke ſchryvers vindt. Gelyk dit onder anderen zeer klaar is
„ aangetoond, door verſcheide *uitleggers* ten opzigte van die
„ byzondere ſtukken, waar over zy ſchreven. Dit bewys is te
„ aanmerkelyker, om dat 'er zo weinig ſchriften van de *twede*
„ eeuw, die ons hier in dienen kunnen, zyn overgebleven.
„ Dat men ook uit de lysten der boeken, die by EUSEBIUS,
„ ATHANASIUS en RUFFINUS, die allen in de vierde
„ eeuw geſchreven hebben, voorkomen, op kan maken, wat
„ de leeraars der kerke al in veel vroegere tyden hier van ge-
„ loofden, en dat dit zeer ter bevestiging van ons gevoelen
„ ſtrekt, is vry klaar uit hunne woorden af te leiden. Een der
„ beſluiten van de *Kerkvergaderinge* (*Concilium*) te *Laodicea*,
„ een weinig over het midden der *vierde* eeuwe gehouden,
„ nevens zekere *gedichten*, waar van het ene door GREGORIUS
„ NAZIANZENUS, en het andere door zynen tydgenoot AMPHI-
„ LOCHIUS, ook in de *vierde* eeuw, is opgeſteld, en verſcheide
„ latere ſtukken, waar uit men zien kan, hoe men oudtyds
„ over het getal der regelmatige boeken dagte, zyn den Ge-
„ leerden ook bekend. En hoe het verſchil, dat men ten op-
„ zigte van zommige ſtukken in verſcheide dezer oude optel-
„ lingen ontdekt, geen genoegzame reden behel t, om aan de
„ egtheid van enige boeken des N. Testaments te twyffelen,
„ zullen wy in de volgende §. doen zien.

„ §. 291.

„ De twyffelingen over den *brief aan de Hebreen*, dien van
„ *Jacobus*, den *tweden brief* van *Petrus*, den *tweden* en *derden*
„ van *Johannes*, nevens dien van *Judas* en *Johannes Openba-*
„ *ring*, die tegen het einde van de *twede* en voor al in de *derde*
„ en *vierde* eeuw by zommigen plaats hadden, betroffen geen-
„ zins die vraag, *of deze ſchriften by velen, als tot den Canon*
„ *behorende, wierden erkend*? Men vindt in het voorſtel zelve
„ van hun, die 'er over getwyffeld hebben, duidelyke blyken
„ genoeg, dat deze twyffelingen *niet algemeen* waren. En men
„ merkt aan, dat zy voor al waren ontſtaan onder die gemeen-
„ ten, die in *Africa* en *Europa* haar verblyf hadden; en niet
„ zo zeer by de *Aſiatiſche* Kerken, die zekerlyk de beste gele-
„ gentheid hadden, om de egtheid dezer ſtukken na te vor-
„ ſchen. Vergel. J. MILLII *prolegom. in N. Testam. p.* 24 *& ſeqq.*

„ De

Digitized by Google

„ De vraag was dan, *of zy, die de gemelde Schriften tot den*
„ *Canon des N. Testaments bragten, dit met regt deden?* Een
„ naauwkeurig onderzoek over den oorſpronk derzelve enz.
„ was by de *eerstgenoemde* gemeenten zo gemakkelyk niet, de-
„ wyl de onderlinge gemeenſchapsoeffening tuſſchen haar en
„ die van Aſia, door de geduurige oorlogen in het Oosten,
„ vry moeijelyk was geworden. Dit ſchynt ene voorname *bron*
„ der twyffelingen geweest te zyn. Ook oordeelt men, dat 'er
„ de *Marcioniten* onder geſtookt hebben. Om nu niet te ſpre-
„ ken van enige *byzondere* bedenkingen, tegen deze en gene
„ ſtellingen, die men hier of daar in die Schriften, daar wy nu
„ van ſpreken, meende te vinden; welke bedenkingen door
„ verſtandige uitleggers duidelyk genoeg zyn opgelost.

„ Dit verſchil dan over deze Schriften behelst geen wettige
„ reden om ons te doen twyffelen, of zy ook tot dat ligbaam
„ van boeken, waar aan men den naam van Canon geeft, *met*
„ *regt* behoort hebben. Ene twyffeling van zommigen kan
„ immers niet opwegen tegen de verzekering, die men ont-
„ fangt uit het lezen der ſchriften van anderen, die in ſtaat
„ waren, om in deze zake getuigenis te geven. Wy zien op
„ die *getuigenisſen* van de ſchryvers der *twede* eeuw, die by
„ verſcheide *uitleggers* der *openbaringe* en der *brieven*, daar het
„ verſchil over ontſtaan is, gelyk ook elders, te vinden zyn.
„ En ik weet niet, dat iemand uit hun, die aan de regelma-
„ tigheid derzelve hebben beginnen te twyffelen, ooit heeft
„ ſtaande gehouden, als iets dat zeker was, dat deze ſchriften
„ *later* dan enige andere, by die kerken, die ze erkenden, in
„ den Canon zyn gebragt. Ook verdwenen de twyffelingen,
„ die in de derde en vierde eeuw 't meest beſpeurd wierden,
„ allengskens byna geheel en al, op een nader onderzoek over
„ de Schryvers en den inhoud van dit gedeelte des N. Testa-
„ ments. Vergelyk *Stosch l. c.* § 74 *en* 78.

„ §. 292.

„ Op die *gronden* nu, die wy van §. 284. tot hier toe gelegd
„ hebben, bouwen wy dit beſluit: dat 'er ene genoegzame *bis-*
„ *toriſche zekerheid* is, ſteunende op het getuigenis dier men-
„ ſchen, van wie men voor al in dit geval het nodige berigt
„ verwagten konde, *dat die boeken, welke wy tans voor de re-*
„ *gelmatigen des N. Testaments houden, alle zyn opgeſteld van*
„ *mannen, die men geloofde ene onfeilbare leiding te hebben, en*
„ *dat zy te zamen, nevens de boeken des O. Testaments, van de*
„ *eerſte Christenen zyn gehouden voor zo een ligbaam van boe-*
„ *ken, dat wy ons tot enen regel van ons geloof en zeden behoor-*
„ *den voor te ſtellen.*

Digitized by Google

Vyf Predicatien, uitgesprooken voor de Geref. Hoogd. Gemeente in 's Hage, door den wel Eerw. zeer Geleerden en nu zaligen Heer, FREDRIC CARL ENGELS, *in zyn Wel-Eerw. Leven, teêr gelieft Herder en Leeraar in bovengenoemde Gemeente; en nu om derzelver voortreflykheid na Zyn Wel-Eerw. eigen Handschrift in het Nederduitsch vertaald. In 's Gravenhage, by* J. Bouvink 1766. *in quarto* 88 *bladzyden.*

DE drie eerste Leerredenen dezer verzamelinge hebben het Gebed ten onderwerp. De eerste, zynde de Text 1 *Th.* V. 17, strekt tot een betoog van de noodzaeklykheid des Gebeds, zo van de zyde Gods, als van die onzes zelfs, en die van onzen evenmensch. De tweede handelt, naer aenleiding van 1 *Th.* V. 25, over de voorbidding, waer in zyn Eerwaerde zich voorstelt aen te toonen, uit welke oorzaken God de voorbidding bevolen heeft, mitsgaders te doen zien van hoe uitnemend ene waerdigheid de voorbiddingen zyn, uit hoofde van derzelver voortreffelyke nuttigheid, ter bevorderinge van de liefde des naesten, ter versterkinge van de hoop van verhooring, ter vermeerderinge van den troost, en ter vermenigvuldiginge van de dankzeggingen voor Gods weldaden. De derde heeft tot een grondslag de woorden van Salomon, *Spr.* XV. 29, en onze Leeraer heeft daer in ten doelwit, zyne Toehoorders onder 't oog te brengen, hoe de Godlyke verhooring omtrent de gebeden der menschen gestelt is, en voorts ongeoefende en verlegene zielen te versterken, die wanen dat God hen niet verhoort. Op dit drietal volgen nog twee Leerredenen, over 2 *Cor.* XII. 7, 8 en 9; waer van de eerste dient ter verklaringe van 't geen Paulus verstaet door *die scherpe doorne hem in 't vleesch gegeven* enz.; en de laetste strekt ter ontvouwinge van 't gedrag des Apostels in die omstandigheid, en van 't geen hem daer op bejegent is; hebbende zyn Eerwaerde zich inzonderheid in de laetste voorgesteld, te toonen dat het gezegde vs. 8 en 9 zeer wel overeenstemt met zyne gegeven verklaring van 't zevende vers. —— De Eerwaerde *Engels* naemlyk is in deze zyne Leerredenen van gevoelen, dat de Apostel in 't zevende vers zyne klagten voorstelt over de droefheden, welke hem van de valsche Apostelen in de Gemeente van Corinthe werden aengedaen, en tevens de nuttigheid zyner wederwaerdigheden aenwyst. Met dit denkbeeld, dat *die scherpe doorne in 't vleesch* enz. de smaedlyke behandelingen dezer valsche Apostelen aenduidt, komt des Apostels bericht vs. 8 en 9, zynes oordeels, zeer wel overeen. De Apostel betuigt dan, dat

Digitized by Google

dat hy den Heer herhaalde reizen geſmeekt had om hier van ontheven te worden; doch deze had hem gezegd, dat hy zich behoorde te vergenoegen met de *genade* die hy bezat, met de eer en vrugtgevolgen zyner Apostoliſche bedieninge; zonder indiervoege te begeeren, dat hy van alle zulke verſmadingen bevryd, en zyne prediking van dergelyke belemmeringen ontheven ware; nadien de kragt des Heren meer verheerlykt werd, wanneer hy zich in deze omſtandigheden van zwakke dan van ſterke werktuigen bediende; des het met zyne wysheid niet overeenkwame hem in aengenamer omſtandigheden te ſtellen.

De Eerwaerde *Engels* voert deze onderwerpen opene zeer geregelde wyze uit, en geeft ten ſlot aen ieder Leerreden ene korte en ſtichtelyke toepaſſing, om het voorgeſtelde, naer ieders toeſtand, ter betrachtinge over te brengen.

De Verlooren Zoon in vyf beſchouwingen ſtigtelyk voorgeſtelt, door F. C. ENGELS *enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* B. N. S. 1766. *Te Cleve by* G. C. B. Hoffmann, *en te Amſterdam by* D. onder de Linden, 136 *bladz. in groot octavo.*

IN deze beſchouwingen, die niet min geregeld ontvouwt en ſtichtelyk voorgedragen zyn, dan de bovengemelde Leerredenen, leidt de Eerwaerde *Engels* zyne Toehoorders op, tot het denkbeeld, „ dat het oogmerk van Jeſus by „ deeze Parabel is, zyne Apostels en andere Geloovige uit „ de Jooden te waarſchouwen, dat zy zig niet daar aan er„ geren moesten, wanneer zy zien zouden, dat ook de Zon„ daaren uyt de Heydenen tot de Gemeenſchap van zyne „ Gelukzaligheeden wierden toegelaaten". Wel byzonder tragt hy hen in 't nadere ontvouwen te doen opmerken, dat *de oudſte Zoon* hier verbeeldt *de Geloovigen uit de Jooden in de eerſte dagen van 't Euangelie*, en de *jongſte Zoon* de *Geloovigen uit de Heidenen, welken ten tyde der Apoſtolen en Eerſtelingen uit de Jooden geleeft hebben.* Op dien grondſlag bepaelt onze Leeraer het doelwit dezer gelykenisſe inzonderheid tot de ergernisſen, welken de eerstgeloovigen uit de Jooden namen uit de roeping der Heidenen, en 't voorgevallene by die gelegenheid, Hand. X—XV gemeld. Overeenkomſtig hier mede wordt deze Parabel in dit geſchrift verklaerd, en tot die tydsomſtandigheden overgebragt: doch zyn Eerwaerde wraekt intusſchen geenszins het gebruik dat men van dezelve kan maken, wanneer men ze aenziet als „ een morale

„ Re-

Digitized by Google

„ Redenvoering, waar in de Bekeering van een ygelyk uyt-
„ verkooren Zondaar leevendig uitgeſchildert wordt " ;
waerom hy ook geen zwarigheid maekt van 'er zich in dien
zin van te bedienen in zyne Toeeigeningen, om tevens alles
op het groote werk der Bekeeringe des Zondaers toe te
paſſen.

Verder Bericht van de Papieren rakende Do. ANTONIUS VAN DER OS, *als Leeraer der Doopsgezinden, te Oostzaendam, uitgegeven.*

IN ons voorige bericht rakende deze Papieren (*) hebben we onder anderen geſproken van eene *Verklaring ter Proeve*, mitsgaders van een tractaet, onder den tytel, *Christus alles in allen*, beiden opgeſtelt, door den Eerwaerden *J. Beets*, by gelegenheid van 't voorgevallene met den Eerwaerden *v. d. Os.* Op deze Geſchriften nu is eerlang gevolgd eene *Nadere Verklaringe van de Openhartige Belydenis, dat Christus is alles in allen*, waer in de Eerwaerde *Beets* 't 'er op toelegt, om, ten gevalle van eenige aenmerkingen wegens zyne voorgeſtelde gevoelens, zich nader te verklaren, omtrent *het voorwaardelyke, het geloof des Heilands, de toegerekende Geregtigheid en de Heiligmaking*; waer in zyn Eerwaerde zich zeer veel moeite geeft, om de Schriftmatigheid zyner Leere te bewyzen, en dezelve van tegenzeggelykheid te bevryden. Behalven dit Stukje, dat eigenlyk geen betrekking heeft tot de zaek van *Do. v. d. Os*, (maer in dezen uit kragt van 't voorgaende alhier gemeld moest worden,) heeft *Do. Beets* nog een tractaetje in 't licht gegeven, dat hier op bepaeldlyk zyn opzicht heeft. Het voert ten tytel, *Verantwoording op de Beſchuldigingen door* C. Vethman, *betreffende de Kommisſie der Noordhollandſche Waterlandſche Mennoniten Societeit, aan* Do. A. v. d. Os. *Opgedragen aan Kommisſariſen, benevens de reden van affcheiding van gemelde Societeits Vergadering.* Intuſſchen is 'er ook van de drukperſe gekomen, een *Historisch Verhaal van* (*de ten opzigt van den Heer* Ant. van der Os) *in geſchil ſtaande Zaken, in de Noordhollandſe, Waterlandſe Societeit, Dienende tot Wederlegging van* Corn. Vethman, *en tot een Vervolg op 't Kort Berigt enz. Opgeſtelt en in 't Licht gegeven door* G. ten Cate Thz. *Leeraar in de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente tot Westzaandam.* Hier be-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI. *D. bl.* 141.

Digitized by Google

benevens is 'er nog door den druk gemeen gemaekt eene *Verhandeling wegens den Aanleg, Aart en 't Regt der Waterlandſche Doopsgezinde Societeit in Noordholland en Westvriesland. Met een nevensgaande Verdediging van den handel der Commisſarisſen, en hunner Medeſtanders in de zaak van den Hr.* Antonius van der Os, *tegen de beſchuldigingen van* C Vethman *en anderen. Door* Michiel de Bleyker, *Leeraar der vereenigde Doopsgezinden te Westzaandam.* Deze drie geſchriften ſtrekken gezamenlyk ter verdediginge van 't gedrag der Heren *Commisſarisſen* in dit geval gehouden; en dat van Do. *Beets* wel inzonderheid, om tevens zich zelven te zuiveren van de beſchuldigingen, die hem, zo ten aenzien zyner Leere, als met opzicht tot zyn gedrag, in 't *Goe-manſchap*, ten laste gelegd zyn. Hier tegen is, by voorraad, met toezegging dat 'er meer ſtaet te volgen, een Geſchrift uitgegeven onder den volgenden tytel. *Eenige Aantekeningen op het Kort Berigt van* Do. G. ten Cate Thz. *wegens den Heer* Antonius van der Os, *waar by de verkeerde Redeneringen van den Hr. Berigter; De Natuur en 't Gezag van de Societeits Vergadering der Waterlandſche Doopsgezinden in Noord-Holland en West-Friesland; De Vryheid en 't Recht van byzondere Gemeentens, tot het beroepen eener Leeraar, en het zenden hunner Gecommitteerden op de Vergadering; Den aart en 't gezag der belydenisſen; Mitsgaders het ten onrecht aangematigd gezag van Commisſarisſen &c. kortelyk onderzogt en aangetoond werd. Met een Voorberigt, waar agter een Advertentie en Protest. Door* C. Vethman, *Lidmaat der Doopsgezinden, in de Wieringer-Waart.* Dit Papier, dat wel inzonderheid gerigt is tegen den Eerwaerden *ten Cate*, terwyl de byzondere beantwoording der twee andere Heren, en eene nog nadere wederlegging van Do. *ten Cate*, tot een verderen tyd uitgeſtelt word, ſtrekt om ons de zaken in een geheel ander licht te ſtellen, dan ze in de opgemelde geſchriften voorgedragen zyn.

Wy hebben 't een en 't ander dezer Geſchriften met geduld doorbladert, om te zien of we 'er onzen Lezer ook eenig byzonder berichtuit mede konden delen, dat hem een kort geregeld denkbeeld van 't beloop des geſchils en der handelwyze kon geven; maer de zaken zyn ons in verſcheiden opzichten zo verward voorgekomen, en de tegenſtrydigheid der berichten loopt zo verre, dat we 'er tot nog geen mogelykheid op vinden. Men kan uit het doorgaende beloop afnemen, dat 'er in die Noord-Hollandſche Waterlandſche Societeit, (even als we voorheen van de Mennoniten of Doopsgezinden aengemerkt hebben,) daedlyk *twee hoofdpartyen gevon-*

den

Digitized by Google

den worden, welker eene rekkelyker is dan de andere in 't point der Leere dier Gezindheid: en dat het toeſchynt, als of 'er in die Societeit niet uitdrukkelyk bepaelt is, hoe men zich ten dezen aenzien in voorkomende gevallen moet gedragen. Dit ſchynt nu te veroorzaken dat ieder de Natuur van die Societeit verklaert, naer zyne minder of meerder rekkelyke denkbeelden; waer uit dan volgt, dat ieder party, op zyn grond, dien hy voor waerheid houd, het gedrag der andere in dit geval laakt: en dat wel, gelyk gemeenlyk in Kerklyke geſchillen plaets heeft, met eene overmaet van Theologiſchen yver, die by de Mennoniten of Doopsgezinden niet minder dan by andere Gezindheden gevonden word.

Korte en zaakelyke Beſchryving der Vereenigde Nederlanden, en derzelver onderhoorige Landſchappen. Waar in eerst voorkomt een algemeene beſchryving dezer Landen; gevolgd van een byzondere van ieder Provincie, onderhoorige Landſchappen, derzelver Regeeringen, Toeſtand, Lotgevallen, Oorlogen, Revolutien enz. Mitsgaders derzelver Steden, Stichting, Ouderdom, voornaamſte Gebouwen, Belegeringen, Toe-en Afneeming enz.; beſlooten met een Lyst der Dorpen van ieder Provincie. Wyders, eene Beſchryving van 't Landſchap Drenthe, van de Generaliteits Landen, van de Buitenlandſche Coloniën, der Maatſchappyen van Oosten en Westen, derzelver Oorſpronk en Voortgang, Steden en Sterktens; gevolgd van den Handel der Nederlanders op alle Gewesten der Waereld, begin en voortgang der Groote en kleine Viſcherye enz. enz. Alles by een verzameld uit veelerleie Schryvers, in gevoeglyke orde geſchikt, en met een fraaie Tytelplaat vercierd. Te Amſteldam, by D. Swart 1766. *Behalven de Voorreden* 384 *bladzyden in groot octavo.*

DEze Tytel is genoegzaem om den uitgebreiden inhoud van dit Werkje te leeren kennen, des ene byzonderer Schetze niet noodig zy. Wy hebben voorts den Lezer des aengaende alleen te melden, dat de inhoud 'er zeer wel in word opgegeven; en men begrypt gereedlyk dat zulk eene menigte van zaken, in zo beknopt een beſtek, niet anders dan kort en zakelyk beſchreeven kan worden. Zy die geen lust of gelegenheid tot het lezen van uitvoerige Schriften hebben, en zich met ene oppervlakkige kennis vergenoegen, konnen 'er zich met vrugt van bedienen; ook zou 'er eene kundige hand veelligt een goed gebruik van konnen maken, indien hy 't tot een Geographiſch Collegie-Boek met opzicht tot de Nederlanden deed ſtrekken.

Re-

Digitized by Google

Remarks on the Diſeaſe, commonly called a Fiſtula in Ano. By PERCIVALL POTT, F. R. S. and Senior Principal Surgeon to St. Bartolomew's Hospital.

— Dumque nimis jam putrida membra recidit,
Exceſſu medicina modum; nimiumque ſecuta eſt,
Qua morbi duxere manus.

LUCAN.

Aanmerkingen over het Gebrek, gemeenlyk genaamd een Fiſtel aan 't Fondament. Door P. POTT, L. V. H. K. G. en oudſte eerſte Chirurgyn van St. Bartholomew's Hospitaal. *Londen* 1765. *Gr. Octavo.* 115 bladz.

ZElden is 'er, zo veel ons bekend is, afzonderlyk, en met opzet, over dit Gebrek geſchreeven; men vindt 'er doorgaans in de Samenſtelzels der Heelkunde, onder de Ettergezwellen of Pypzweeren gewag van gemaakt, en eene wyze van geneezing aan de hand gegeeven, meer of minder volkoome, naar de kundigheid of ervarenheid van den Schryver; doch niet zo voldoende, of men heeft zich blyven beklaagen over de moeilykheid welke men ſteeds ondervondt, in de geneezing, welke men hier toe, in 't algemeen, ziet voorgeſchreeven en aangeraaden. Sommige handelwyzen vondt men, by de uitkomst, onvoldoende; anderen zo wreed, dat men 'er de Lyders bezwaarlyk toe kon overhaalen; terwyl de lastigheid van het ongemak eenen iegelyken de geneezing doet verlangen. Een byzondere Verhandeling hier over, van een zo bekwaam en Heelkundigen, als de Heer P. POTT, kan derhalve niet anders dan aangenaam zyn voor alle regtſchaape Heelmeesters, en nuttig voor allen, die door geene vooroordeelen verblind, zich het onderwys van anderen kunnen onderwerpen, en 'er hun voordeel mede doen.

Het woord, ſnyding van een Fiſtel, zegt de Schryver, in de Voorrede, doet eenen Lyder ſchrikken; en de meeſte ſchryvers hebben deezen ſchrik eer vermeerderd dan verminderd; en zo als die bewerking van veelen gedaan wordt, isze inderdaad wreed. En ik meen dat een groot deel van deeze wreedheid onnoodzaaklyk is; en durve zeggen, dat eene meerdere oplettendheid op de deelen, welken dit ongemak treft, en deszelfs byzondere natuur, in verſcheiden ſtaaten en omſtandigheden, ons kan opleiden tot een reden-

maa;

Digitized by Google

maatiger wyze van behandeling, en een gemaklyker en ſpoediger geneezing. Zulk eene geneeswyze te beſchryven is het oogmerk van de volgende Verhandeling.

Het Werk is verdeeld in zeven Afdeelingen, zonder dat men boven eenige derzelve eenig opſchrift, of korte inhoud gemeld vindt. De Heer POTT begint, in de eerſte Afdeeling, met aan te merken, dat men alle Ettergezwellen, omtrent het Fondament voorkoomende, alsze een kleine opening, door de natuur gemaakt, eenige hardigheid rondom hebben, en eenige dunne vogt uitgeeven, verkeerdelyk Fiſtels heeft genoemd en als zodanigen behandeld. Men moet aanmerken, zegt Hy, als deeze deelen de zitplaats worden, van eenige daar zich nederzettende ſtoffe, zy geen weerſtand kunnen bieden, maar aanſtonds zwellen en ver in den omtrek hard worden; en, ſchoon 'er verettering volge, deeze is niet in ſtaat, om terſtond alle verharding, in den omtrek te doen ſmelten of opgelost worden: gelyk die in andere Ettergezwellen ook dikwils plaats heeft. Deeze verharding, ondertuſſchen, als vereeldheid, en de boezem met een kleine opening voor een Fiſtel aanziende, heeft men den Lyder terſtond de Fiſtelſneeden onderworpen.

Hier op vertoont de Schryver de verſchillende omſtandigheden, waar onder zich dit gebrek kan opdoen, of waar mede het kan verzeld wezen. Het kan zich voordoen met alle teekenen van Ontſteeking, van Roos, van Verſterving, wanneer het naar een Peſtkool gelykt. En in al deeze verſcheidenheden kunnen de Huid en het Vetvlies alleen, of ook dieper liggende deelen te gelyk aangedaan zyn. Somtyds komt alleen maar eene verharding van de Huid, in den omtrek van het Fondament, zonder pyn of verandering van kleur; welke hardheid zagt wordt en verettert, met weinige etter, en geen kwaade omſtandigheden. En in tegendeel, is de pyn en Ontſteeking ſomtyds weinig en gering, en de etter veel, en de omſtandigheden ſlegt. Ook is de plaats waar het gezwel uitpuilt en ſtaat door te breeken, verſchillende; ſomtyds in de bil, ver van 't Fondament, ſomtyds naby, ſomtyds is 'er maar één, ſomtyds verſcheiden openingen. Somtyds niet alleen in de Huid, maar ook in den regten Darm, tot in deszelfs holte. Ook wel maar eene opening, uitwendig of inwendig. Somtyds wordt de etter gemaakt verre van den regten Darm, welke dan zelfs niet ontbloot is; ſomtyds is hy ontbloot, doch niet.

Digitized by Google

niet doorboord; ook wel ontbloot en doorboord, op meer dan eene plaatſe. En de oorſpronglyke zitplaats is ſomtyds hoog in 't Bekken, omtrent de onderſte Wervelbeenen der Lendenen en het Heiligbeen; wanneer de geneezing hopeloos is. In zo veel verſchillende omſtandigheden kan onmooglyk eenzelfde handelwyze voldoen.

In de derde Afdeeling ſpreekt de Heer POTT van de hulpmiddelen, welke men moet aanwenden, zo haast eenige zwelling omtrent het Fondament ontſtaan is. Wyl men de verdwyning, op deeze plaatſe, zelden kan bewerken, moet men de rypwording bevorderen; de etter gemaakt zynde, denzelven uitgang bezorgen, en voorts het gebrek, op de beste en gemakkykſte wyze, ter geneezing brengen. Waar in, voornaamlyk, met betrekking tot ontlastingen, om de koorts en pyn, onderſcheid gemaakt moet worden, of het gebrek wezenlyke Ontſteeking, dan Roos, met eenige Ontſteeking gemengd, zy. In het laatſte geval zal de etter weinig zyn, en men moet het gezwel vroeg openen; om dat de etter weinig zynde, eerder zal verzakken, dan een merklyke uitzetting of opening naar buiten maaken. Als het gebrek zich vertoont als eene Verſterving, wanneer het, in 't gemeen zeer gevaarlyk is, en van een kwaade geſteldheid van 't lichaam afhangt, moet hier voor ſchielyk zorg gedraagen, en dan het gebrek geſtoofd worden met heete geestryke ſtoovingen. Men moet diepe inſnydingen in het deel maaken, en al wat men aanlegt, moet verwarmend en rottingweerend zyn. En dit is de beste geneezing, zegt onze Auteur van *Carbunculus* of Kool, waar de zelve ook moge ontſtaan, want deeze is niet anders dan eene Verſterving van het Vetvlies.

Pynlykheid in 't watermaaken, of wel een geheele opſtopping; Perſing tot afgang, en Uitzakking van de Baarmoeder zyn geen ongewoone, maar moeilyke toevallen, welken zich, dikwils, by deeze gezwellen opdoen, door de nabyheid der deelen. De pynlykheid in de waterloozing wordt, doorgaans, gemaklyk weggenomen door één of meerdere aderlaatingen, het gebruik van arabiſche gom enz. Een geheele opſtopping wordt niet zo gemaklyk gered. Veelen, zegt onze Auteur, neemen ten eerſte toevlugt tot het inbrengen van een Katheter, 't welk hy zeer ontraadt. De Hals der Blaaze heeft of deel in de Ontſteeking, of is krampagtig, door medelydendheid, aangedaan. In beide gevallen vernaauwd zynde, zal de Katheter, niet, dan met geweld, konnen ingebragt worden, het welk niet anders kan dan het

Digitized by Google

ongemak nog ongemaklyker en pynlyker maaken. Ontlastingen door Aderlaatingen en Buikzuiveringen; en vervolgens pynſtillende of Slaapmiddelen, zyn hier van den meesten dienst, en voldoen genoegzaam altyd aan het oogmerk. De Perſing, zo ze niet door een gift van Rhabarber met eenig pynſtillend middel wordt weggenomen, moet men zagte Klisteeren met Opium laaten zetten; en dezelfde geneeswyze kan ook by vrouwen tegen de uitzakking gebruikt worden.

In de vierde Afdeeling merkt nu de Schryver het gebrek aan in een ſtaat van volkoome verettering en bekwaam om geopend te worden, of zo dit verzuimd is, van zelfs doorgebroken. In tweederleie omſtandigheid kan zich het ongemak voordoen, of zo, dat de Darm geheel vry is; of de Darm bloot, of ook doorgeboord is. In het eerſte geval, het gezwel, door de opzetting van de etter en de dunheid van de huid, de plaats aanwyzende, waar de etter moet uitgelaaten worden, moet deeze opengeſneden worden. En hier toe keurt hy een ſnydend werktuig beeter, dan zulks door bytmiddelen te verrigten, en geeft hier van bondige redenen. Het lancet of mes tot in de etterholte ingebragt zynde, moet de opening naar boven en naar beneden verlengd worden zo ver als de holte zich uitſtrekt. Dus heeft men dan niets anders dan een gemeen Ettergezwel in het Vetvlies, 't welk niets anders dan een gemeene geneezing vereiſcht, en geenzins een Fiſtel genoemd, of daar mede verward moet worden. Want is 'er eenige holte en eenige hardigheid rondom, dit is by gemeene Ettergezwellen, min of meer altyd; en redt zich, als men door ontydige opvullingen of bytende middelen, de natuur, in haare werking maar niet wederſtreeft. En als de geneezing op eene eenvoudige behandeling niet gemaklyk volgt, oordeelt de Heer POTT, dat het aan eenige kwaade geſteldheid van den Lyder hapert, welke verbeeterd moet worden.

In geval de Darm, door de verettering dermaate ontbloot, ſchoon niet doorgeboord is, dat men geene ſluiting van de etterboezem kan verwagten, zonder de twee holten, van den Darm en van het Ettergezwel tot één te maaken, moet dezelve ten eerſten, van den rand van het Fondament tot het einde van den boezem, doorgeſneeden worden. En dit kan best geſchieden met een ſmal krom mesje met een knop aan de punt. Dit tot aan het end van den boezem gebragt, en de voorſte vinger van den Heelmeester, in den regten Darm, op dezelfde hoogte, zal het gemaklyk door het ge-

lei-

Digitized by Google

leide van den vinger beſtierd zynde, alles klieven wat doorgeſneeden moet worden: want al is 'er geene opening in den Darm, het geringſte geweld zal de punt van het mesje doen doorgaan, en is 'er eene, zo veel te gemaklyker. En deeze bewerking is voldoende ter geneezing, als men het ongemak voorts met een zagt en ligt verband, zonder ſterke opvulling en oppropping, waar door de heeling belet, en zonder bytende middelen, waar door de deelen getergd, en nieuwe Ontſteeking gemaakt worden, behandelt.

In de vyfde Afdeeling wordt het gebrek voorgeſteld als door verzuim, van zelfs opengeborſten, ſomtyds uitwendig en naby het Fondament, ſomtyds inwendig in de holte van den Darm, ſomtyds op beide wyzen; en in beide gevallen, ſomtyds met verſcheiden openingen. Als 'er één of meer openingen in de Huid alleen zyn, wordt het gebrek genoemd een uitwendige blinde Fistel; en wanneer 'er alleen eene opening is in het gedarmte, waar door zich de ſtoffe ontlast, een blinde inwendige; en als 'er eene opening in beiden is, in den Darm en in de Huid, wordt het een volkoome Fistel geheeten. De Heer POTT meent echter datze allen maar voor Ettergezwellen, zonder hulpe van de konst opengebroken, gehouden, en als zodanige moeten geneezen worden. De gemeenſte zyn de blinde uitwendige en de volkoome Fistel. De beooging ter geneezing beſtaat in één holte te maaken van de etterboezem en den Darm, door beiden in malkander openteleggen.

Drieërleie wyze wordt, door de Ouden, hier toe voorgeſteld; het opleggen van bytmiddelen, het binden, en het ſnyden. De twee eerſten worden van onzen Schryver verworpen, en de laatſte alleen goedgekeurd. En Hy voegt 'er by, in veele jaaren, geen andere wyze gevolgd te hebben, en zich niet te kunnen herinneren, datze oit gemist hebbe de geneezing te bevorderen, als het geval eenigzins geneeslyk was. En zegt Hy, „ Als Ik ſlegts myn eige gedagte, „ over dit onderwerp wilde opgeeven, zou Ik zeggen, dat „ dezelfde doorſnyding van den Darm, en met het zelfde „ inſtrument, al is wat 'er vereiſcht wordt, en mynen Leezer terug wyzende naar de voorgaande Afdeeling, hem „ met niets meer ophouden. Maar wyl Ik zie, dat myne „ gevoelens, over dit ſtuk, merklyk verſchillen van die van „ anderen, moet Ik verlof verzoeken, my hier over een weinig uittebreiden. —— Door Schryvers van veel achtinge „ wordt gezegd: dat het niet alles is wat vereiſcht wordt, „ byzonderlyk in de laatst voorgeſtelde omſtandigheden;

Digitized by Google

„ dat zulks geene geneezing zal aanbrengen, of den uitſlag
„ verzekeren; dat een enkele doorſnyding van den Darm
„ niet voldoende is; en zo men niet een gedeelte zo van
„ den gemelden Darm, als van de Huid, welke den boord
„ van het Fondament maakt, uit en weg ſnydt, 'er geen
„ vaste en duurzaame geneezing zal volgen. Dit is de leere
„ van Schryvers van veel gezach, en de handelwyze van
„ een groote menigte van Chirurgyns".

Hier op gaat nu de Heer POTT over tot wederlegging van dat gevoelen en die handelwyze, met alle opregtheid en groote vrymoedigheid. Drie voornaame Mannen neemt Hy voor, Mannen welker naamen, in de Heelkunde, in de allergrootſte achting zyn, en van onzen Schryver ook, met behoorlyken lof, als zodanigen erkend worden, CHESELDEN, DE LA FAYE en LE DRAN, om deezen voor allen te ſtellen. Hy ſtelt derzelver gevoelens met hun eigen woorden en in hun eige taale voor. En dit gedaan hebbende toont Hy de zwaarigheden, welken het doen van die Operatie verzellen, en welken 'er navolgen, dikwils al zo lastig als het gebrek, waardm zy de bewerking ondergaan hebben; welker ſommigen Hy, uit hun eige bekentenisſe en woorden, opmaakt, en zelfs datze niet in alle omſtandigheden kan te werk geſteld worden: waar tegen zich onze Schryver beroept op de onnoodzaaklykheid, en de gelukkige uitſlagen, welken Hy op zyne handelwyze, jaaren achtereen, heeft zien volgen. Dit is een zeer aanmerklyk ſtuk van dit Werkje en zeer wel uitgevoerd, ja men kan het als het voornaamſte aanmerken, en waarom het zelve misſchien wel meest geſchreeven is: wy zouden 'er onze Leezers gaarne wat meer van mededeelen; doch het is niet in ſtaat om bekort te worden, en de bondigheid 'er van te doen zien, en het geheel vertaald over te ſchryven laat ons beſtek niet toe. Wy willen het onze Vaderlandſche Leezers, die het Engelsch verſtaan, ernſtig aanraaden te leezen: te meer, om dat de Franſche methode, van een merklyk ſtuk van 't Fondament uit en weg te ſnyden, veele Lyders en Heelmeesters tegenſtaat.

Wy koomen tot de zesde Afdeeling. Hier in wordt nu het gebrek aangemerkt, niet met eene enkele, maar met verſcheiden openingen, welken in de Huid geborſten zyn; en daar na wordt geſproken van 't gene men een inwendige blinde Fistel noemt. Belangende het eerſte geval, waarſchouwt de Auteur, dat men zich niet verlegen moet maaken over de verſcheiden openingen; en niet ſtellen dat elke eene opening zy van een byzondere holte of boezem; want ſchoon

Digitized by Google

ſchoon Hy toeſtaat dat het gebeurt, dat in zulk een geval meer dan ééne boezem is, is het, volgens zyne ondervinding, zeer zeldzaam; en de menigvuldige openingen zyn alleen een bewys, dat 'er veel etter, in een groote holte vergaderd, en de Huid zeer dun is geweest. Dit zo zynde blykt, dat 'er weinig meer vereischt wordt, dan het gene als 'er maar eene opening is, gedaan moet worden; dat is te zeggen, alle de openingen tot één te maaken, en de geheele holte te openen; zyn 'er dan eenige ongelyke hoeken van de Huid, welke de heeling zouden belemmeren, dezelven kunnen gemaklyk weggenomen worden. Als de Darm bloot is, moet hy ook doorgeſneeden worden. En op deeze wyze, zegt de Heer POTT, zal de geneezing konnen volbragt worden; mids men zich wagte de holte met geweld op te vullen of te proppen, en de lippen der wonde met bytende middelen te tergen, welke de nadering der deelen tot malkander en dus de heeling zullen beletten.

Aangaande de blinde inwendige Fistel: dezelve moet tot een volkoome Fistel gemaakt, en dan, als zodanig geneezen worden. Men is verlegen de plaats te vinden, waar de opening in de Huid te maaken; om dat de etter zich in de holte van den Darm ontlastende, het gebrek niet uitwendig verheven of opgezet is. Tweederleie middelen zyn hier toe uitgedagt, het eene door den Heer THIBAUT, het ander door den Heer PETIT; doch beide worden, door onzen Schryver, onvoldoende en onnodig geoordeeld; wyl men, in zodanig een geval, doorgaans, eene wankleurigheid, hardheid, of iet anders in de Huid beſpeurt, waar uit men de plaats van de holte ontdekt.

Eindelyk, zegt de Heer POTT, koome Ik tot dien ſtaat van het gebrek, welke waarlyk en eigenlyk Fistuleus mag genoemd worden. In den eigenlyken zin van het woord, is een Fistel een diepe holle zweer of boezem, waar van alle de deelen zodanig verhard, of zo ontaard zyn, datze volſtrekt onbekwaam zyn tot heeling, zo langze in dien ſtaat zyn; en uit welke daaglyks een dunne miskleurige ſtoffe ontlast wordt. In twee ſoorten wordt dit gebrek onderſcheiſcheiden. Fistels welken een gevolg zyn van verwaarloozing, kwaade geſteldheid of een verkeerde behandeling, mogen, niet onvoegzaam, plaatslyke gebreken genoemd worden: anderen, welken haaren oorſprong hebben van ongeſteldheden, waar van de zitplaats niet is in de onmidlyke boezem of Fistel, maar in verder afgelegene deelen, kunnen niet als plaatslyke gebreken aangemerkt worden. De

Digitized by Google

eerſten zyn, in 't algemeen, door een goede behandeling te geneezen; de laatſten, doorgaans ongeneeslyk. Dit wordt door eene meerdere omſchryving verklaard. In de geneeslyken koomt de voorbeſchreeve behandeling al wederom te pas; en zo de doorgeſnede deelen inwendig verhard zyn, en geen goeden etter geeven, moetenze ligtelyk ingekerfd of geſcarificeerd, maar niet met bytende middelen gedekt worden. Indien zich van binnen eenig voos uitwas vertoont, moet het met de *Lapis infernalis* aangeraakt worden. Ondertusſchen moet de kwaade geſteldheid van het lichaam, door inwendige geneesmiddelen verbeeterd worden. In zulke gevallen wordt meer tyd en moeite vereischt dan in voorgemelden; men kan evenwel, doorgaans ter geneezing geraaken, zonder de wreede operatie, waar voor de menſchen zo zeer ſchrikken, te werk te ſtellen. Byzondere gevallen kunnen iet byzonders in de behandeling vereiſchen: de Auteur oordeelt het genoeg te zyn, een algemeen rigtſnoer gegeeven te hebben; byzonderheden moeten aan het oordeel en de opmerking van ieder bekwaam Heelmeester, gelyk in alle andere gevallen, overgelaaten worden.

Aangaande Fistels, welken niet plaatslyk kunnen genoemd worden, wordt gezegd: dikwils ontſtaan verzweeringen en verzamelingen van kwaade ſtoffen, omtrent de wervelbeenen der Lendenen, onder de Spier *Pſoas*, en naby het Heiligbeen; in welke gevallen, ſomtyds de beenderen zelven eenig bederf hebben. Deeze maaken dan wel verzakkingen langs den regten Darm, en doorbraaken by het Fondament, welken ligt verharden en waarlyk Fistuleus worden: maar buiten het bereik zynde van de konst, konnenze niet als geneeslyk aangemerkt worden.

Zie daar een korte ſchets van dit kleine doch nutte Werkje van den Heer POTT, waar van wy niet hebben konnen afſcheiden zonder onze Leezers eenig begrip van den voornaamen zaaklyken inhoud te geeven; wyl het overwaardig is van onze Vaderlandſche Heelmeesters geleezen en overwogen te worden.

Kort Begrip van de Historie der Inſecten. Uit het Fransch vertaald. Met Koperen Plaaten. Eerſte Stukje. Te Amſterdam, by de Erven van F. Houttuin, 1766. Octavo, 208 bladz.

DE Schryver van dit Werkje, die niet goedgevonden heeft zynen naam te melden, doch, volgens het Voorberigt van

Digitized by Google

van den Vertaaler, zich reeds, door een *Cours d'Histoire*, aan de geleerde Wereld heeft bekend gemaakt, betuigt dit Kort Begrip opgeſteld te hebben ten dienſte van de jeugd, om dezelve op te leiden tot eene aangenaame en nutte kennisſe van het gedeelte der ſcheppinge, waar toe de Inſecten behooren. „ Ik zoek u", zegt hy, de jeugd aanſpreekende, „ uw leven vermaaklyk te doen ſlyten. De ſtudie die ik u „ aanprys, en waar van Ik, in dit Werk, een' kleine ſchets „ vertoon, is daar toe byzonderlyk geſchikt. Vestigt ge„ duurig een oplettend oog op het bekoorlyk Schilderſtuk, „ 't welk de Natuur u vertoont, en gy zult wys, gy zult „ gelukkig worden. —— Gewent u, inzonderheid, om zo „ veele geringe en veragte voorwerpen, als de Gekurvenen „ u aanbieden, met die opmerking en verwondering te be„ ſchouwen, welke de zigtbaare konst en tedere zorg des „ wyzen Scheppers, in derzelver maakzel en levenswyze „ zo heerlyk doorſtraalende, van elk redelyk mensch billyk „ verdienen. En in plaats van een onbillyken wierook toe „ te zwaeijen aan die gewaande helden en veroveraars, wier „ geheele roem eeniglyk beſtaat in ſteden verwoest en lan„ den ontvolkt te hebben, zo eerbiedt die Ligten der we„ reld, die begunſtigers van 't Menschdom, die 't zelve „ leeren, in ſtillen vrede, Gods wonderen aandagtig te be„ ſchouwen ".

In de Inleiding, welke, gelyk het geheele Werkje, ook in handen van een goeden Vertaaler gevallen, op een zeer aangenaame en inneemlyke wyze geſchreeven is, poogt hy. 1, De Nuttigheid van de beoefening der Natuure te toonen. 2, Dat de Werken van groote Mannen, welken over dit onderwerp geſchreeven hebben, of al te geleerd, of al te oppervlakkig, of te weinig voorzien zyn van zedelyke aanmerkingen, om van veel gebruik te wezen voor de jeugd. En 3, dat dit gebrek, in dit Werkje, ten grooten deele vervuld zy.

Hoe hy 't zelve heeft uitgevoerd, geeft hy in 't gevolg te kennen. „ Dit Werkje is eene verzameling van ſtukken, „ die Ik uit andere Werken getrokken, en gepoogd heb zo „ aangenaam en nuttig te maaken, als my moogelyk was, „ nuttig, door de menigte van byzonderheden, en door de „ aanmerkingen, welke Ik 'er byvoege; en vermaaklyk door „ de verſcheidenheid, die in 't zelve heerscht. Ik heb daar in „ verzameld al wat Ik keurig en opmerkelyk gevonden heb„ be in de Werken van SWAMMERDAM, LESSER, LISTER, „ LYONNET, den Abt DE PLUCHE enz. alle voortreflyke

Digitized by Google

„ mannen, en wier ſchriften als een ſchat van wysheid kun-
„ nen worden aangemerkt; Ik heb tusſchen hunne waar-
„ neemingen eenige trekken van den geestigen LA FONTAI-
„ NE ingevoegd, als zo veele bloemen, waar mede Ik ge-
„ oordeeld heb, deze verzameling te moeten vervrolyken.
„ Men zal bykans altoos, aan het begin der Historie van
„ yder Gekurvene, eene zedelyke aanmerking, 't zy wat
„ langer of korter, vinden; men zalze ook, in de Historie
„ zelve, meermaalen aantreffen: zo het waar is in het alge-
„ meen, dat men de kundigheden der jonge lieden moet
„ vermeerderen, dat is te zeggen, hun geheugen met zaa-
„ ken verryken, en hen leeren om daar gevolgen uit te trek-
„ ken, en gebruik van te maaken, met hoe veel meer rede
„ moet men dan de dierbaare zaaden der deugd niet, met
„ volle handen, in hunne tedere harten zaeijen".

Vervolgens geeft de Schryver, in deeze Inleiding, nog een kort berigt aangaande het leven en den leeftyd van eenige beroemde mannen, van welker werken hy zich, voornaamlyk, bediend heeft tot het ſamenſtellen van dit Kort Begrip. Hier na koomt hy dan tot de Historie der Inſecten; en handelt eerst van de Inſecten in 't algemeen; en hier onder van de Vermenigvuldiging der Inſecten, de Ademhaaling der Inſecten, de Voortteeling der Inſecten, de Verandering, de Kunne, het Verblyf, de Beweging, het Voedzel, de Wapenen, de Schranderheid van ſommige, eenige byzondere Eigenſchappen, en de Schoonheid van ſommige Inſecten. Dan volgt de eerſte Beſchouwing, van de Rupſen; en hier in de Verſcheidene Deelen, de Veranderingen der Huid, de Uitwendige Deelen der Vlinders, de Kenmerken om dezelven in Klaſſen, Geſlagten en Soorten te onderſcheiden, de Popjes, het Maakzel der Bekleedzels of Doppen. De tweede Beſchouwing heeft tot onderwerp de Spinnen, derzelver ſoorten enz.

Dus een algemeen verſlag gedaan hebbende van dit Werkje, zullen wy nu nog door eenige byzonderheden, de behandeling van het zelve wat uitvoeriger doen zien, met hier en daar een enkel geval of aanmerking uittekiezen: want het Werkje klein zynde kan van een ieder, met gemak en in weinig tyd geleezen worden; waar toe de aangenaame wyze van behandeling, de Leezers zal aanlokken, en die zich met een algemeene kundigheid, van dit gedeelte der Natuurlyke Historie, kunnen vergenoegen, zullen zich voldaan vinden; want eene volledige beſchryving moet men hier niet verwagten. De Schryver zelf noemt het Werk een

klei

Digitized by Google

kleine ſchets. Die begeerig zyn hier in dieper intedringen, zullen bekwaame aanleiding krygen, om andere Werken, hier over geſchreeven, te beeter te verſtaan, en ſommigen aangeweezen zien, waar in men meer byzonderheden kan vinden.

„ Zonder ons met ydele beſpiegelingen, over de Inſecten
„ op te houden, laaten we ons tot de merkwaardigſte by-
„ zonderheden, die daar in voorkoomen, alleenlyk bepaa-
„ len: en derhalve eerst zien, wat hun wezen uitmaakt, en
„ waarin zy van andere dieren onderſcheiden zyn. 1. Zy
„ hebben geene Beenderen. 2. De zelfſtandigheid hunner
„ Lighaamen is geen eigenlyk gezegd vleesch, maar eene
„ weeke ſtof, een ſoort van beſlag, dat byna vloeibaar is.
„ 3. In plaats van Bloed, hebben zy een zeker vogt of ſap,
„ 't welk 'er de plaats van vervult. 4. Zy zyn de kleinſten
„ onder de Dieren, als men alleenlyk uitzondert de Slang,
„ de Pad, de Hagedisch, en eenige andere, die men onder
„ de kruipende Dieren ſtelt, maar welke de meeste, zo in-
„ als uitwendige kenmerken der Gekorvenen hebben. Die
„ zyn de kenmerken, die men *inwendige* noemt. Zie hier
„ nog vyf die *uitwendig* zyn.

„ Het *eerſte* is, dat het Lichaam der Inſecten verdeeld is
„ in ringen, of inſnydingen, en het is daar van, dat zy den
„ naam van *Inſecten* of *Gekorvenen* draagen.

„ Het *tweede* is, dat geen Inſect, zonder vleugels vier-
„ voetig is, en geen Inſect met vleugels, tweevoetig, daar
„ onder de Dieren alle de gevleugelde tweevoetig, en alle
„ de andere viervoetig zyn, de Mensch alleenlyk uitgezon-
„ derd; en nog beweeren eenige Philoſophen, dat deeze
„ oorſpronkelyk, ook op vier beenen geloopen heeft, en
„ dat het alleenlyk door konst, en herhaalde pogingen
„ zy, dat hy aan zyne voorſte beenen de gedaante en het
„ gebruik van armen heeft gegeeven.

„ Het *derde* uittwendig kenmerk, is, datze noch Reuk-
„ noch Gehoor-deelen hebben, en door andere deelen hun-
„ ner lighaamen ademhaalen.

„ Het *vierde* dat de Kaakebeenen, of de Tanden van de
„ zulken, die dezelve hebben, niet werken van beneden
„ naar boven, gelyk die der kauwende Dieren, maar van
„ den linker kant naar den regter, en van den regter naar
„ den linker.

„ Het *vyfde*, eindelyk, dat hunne Oogen ontbloot zyn
„ van oogleden, dat men daar noch de *Iris*, noch oog-

Digitized by Google

„ appels van gewaar wordt; dat zy onbeweeglyk, en met „ *facetten* of vlakten gefleepen zyn ".

De Schryver onderzoekt ook nog waar in de Inſecten met de Planten overeenkoomen, en waar in ze naar andere Dieren gelyken; en ſpreekt van de verſcheide Rangſchikkingen der Inſecten, van LESSER, SWAMMERDAM, VALISNIERI en REAUMUR, doch kort.

Van het Voedzel der Inſecten ſpreekende, zegt onze Auteur: „ Gelyk 'er geenerlei ſoort van voortbrengzels zyn, „ 't zy in het groeijend, 't zy in het dierlyk Ryk, waar op „ geene Inſecten gebooren worden, zo zyn 'er ook geene, „ die dezelve niet tot voedzel verſtrekken. Het is vry gemeen zelfs, dat die lighaamen, waar op zy eerst gebooren „ worden, hen tevens tot voedzel dienen. De Natuur is „ eene tedere moeder, welke op het eigen oogenblik, dat „ zy dezelve voortbrengt, haar de borſten toereikt, omze „ te voeden.

„ Men bemerkt eene groote verſcheidenheid van Smaak „ onder de Gekorvenen. Dit is wederom een gevolg van de „ Vaderlyke zorgen der Voorzienigheid. By aldien alle de „ Inſecten op het zelfde ſoort van lighaamen gebooren wierden, en aasden, zo zouden zy dezelve in weinige dagen „ verteeren; zy zouden dat ſoort van ſchepzelen of lighaamen verdelgen, en eindelyk zelve van gebrek vergaan, „ daar zy nu over allerhande wezens verſpreid, die lighaamen ſlegts oppervlakkig aanraaken, zonder dezelve te „ beſchadigen, en het overtollige afneemen, zonder ze te „ verminderen.

„ Verſcheiden Inſecten hebben een bepaalden Smaak, met „ uitſluiting van alle andere; zy moeten van zulk een Dier, „ of Plant eeten, of zy zouden zich dood hongeren. Andere „ zyn veel handelbaarder, en ſchikken zich, in geval van „ nood, naar alles. Zodanige zyn, in 't byzonder, de Rupſen, welke het voor ons te wenſchen ware, dat meer onderſcheid in haare verkiezing maakten, in plaats van op „ alles aantevallen, en zich zo gemaklyk naar verſchillend „ voedzel en verſcheidene wyze van beſtaan te kunnen ſchikken, als men uit byzondere gevallen ziet.

„ Ik lees in het *Journal de Medec.* &c. van de Maand November, 1762, dit zeldzaam en verbaazend geval. Juffrouw *Cabaret*, woonende te *Mans*, oud ruim dertig jaaren, braakte den 8 Juny 1761, om elf uuren, des avonds, „ een Rups van middemaatige grootte. Des anderendaags

„ te

Digitized by Google

„ te vyf uuren, 's morgens, werdt de Heer RIBERT, be-
„ kwaam Geneesheer van dezelfde Stad, geroepen. Hy
„ vondt de Juffrouw bevryd van die geweldige pynen, wel-
„ ke zy voor dit braaken, gevoeld hadt. Hy vondt de Rups
„ ingetrokken, verkort en byna dood. Hy maakte dezelve
„ warm met zyn adem, leide haar in een doosje met ver-
„ ſcheide gaten, gaf haar allerleie ſoort van bladen, die zy
„ niet eeten wilde, om dat zy, ſedert eenigen tyd gewoon
„ in een maag te leeven, en daar voedzel, dat byna ver-
„ teerd was, te krygen, zonder nadeel thans geen raauwe
„ groente eeten konde, welke nu een onverteerbaare ſpy-
„ ze, een wezenlyk vergift, voor haar geweest zoude zyn.
„ Hy boodt haar dan gekaauwd vleesch aan, daar zy gretig
„ op aanviel; en 't was toen eerst, dat de voorzigtige Ge-
„ neesheer en Natuurkundige gelooven wilde, dat deze Rups
„ waarlyk uit de Maag der gemelde Juffrouw gekoomen wa-
„ re; hebbende tot dezen tyd toe, in weerwil der ſterkſte
„ herhaalde verzekeringen, altoos vermoed, of dezelve niet
„ wel, onder het braaken van boven neder was gevallen,
„ van het hoofd of lighaam dier perſoonen, welke de Ly-
„ deres, in haare benaauwdheid, hadden bygeſtaan. Maar
„ in vervolg van tyd werdt deze overtuiging nog volkoome-
„ ner, en alle voorgaand vermoeden vollſtrektelyk weg-ge-
„ nomen. Dezelfde Rups, naamlyk, bleef geſtadig op vleesch
„ aazen, en leefde van den agtſten tot den zeven-en-tvvin-
„ tigſten Juny; zy ſtierf zelfs toen niet, dan door de on-
„ voorzigtigheid van iemant, die, haar zullende bekyken,
„ haar uit de handen op de vloer liet vallen. Zulke ruuwe
„ handen behoorden zodanige dierbaare ſchatten niet aan te
„ raaken; men kan een ſtuk fraai Porcelein breekende, dat
„ ongeluk herſtellen, men kan een fraaijer ſtuk in de plaats
„ koopen; maar deze Rups, voor haare Staatsverandering
„ geſtorve, is een onherſtelbaar verlies. Nu weet men niet,
„ nu kan men niet weeten, wat 'er van geworden, in welk
„ ſoort van Kapel zy zou veranderd zyn; hoe zy zich, in
„ dien ſtaat, ten opzigt van de gewoone levenswyze van
„ haar ſoort, zou gedraagen hebben enz. Inderdaad, wat
„ ook logge zielen, die de werken der Natuur met eene
„ veragtelyke onverſchilligheid beſchouwen, hier van zeg-
„ gen of denken mogen, dit is een van die ongelukken;
„ die elk regtſchaape Mensch moet bejammeren".

Wy zullen ten beſluite, uit de beſchouwing der Rupſen, nog iet raakende de Popjes en Vlinders, daar uit voortkoomende, aanhaalen: „ Men wordt, met den eerſten opſlag

„ des

„ des oogs, een even groot verſchil gewaar tuſſchen een
„ Rups, haar Popje, en de Kapel, die 'er uit te voorſchyn
„ koomt, als tuſſchen een Mier, een Tor, en een Vlieg.
„ De regte Philoſophen, in dien tyd zelfs, toen men nog
„ die ontdekkingen niet hadt, die ons thans verlichten, wa-
„ ren ongetwyfeld niet minder overtuigd, dat de Kapel
„ daarom uit de Rups te voorſchyn kwam, om dat hy 'er in
„ het klein in beſlooten was geweest; dat, ten opzigte der
„ Tonnetjes, dezelve wezenlyk een wieg en luieren wa-
„ ren, waar in het diertje bewonden lag, gelyk men dit
„ met het bloote oog kan zien, en dat alle de deelen dus
„ der Vlinder, te zwak, om haar bekleedzel van Rups voor
„ als nog te verlaaten, in deze Tonnetjes eerst de nodi-
„ ge ſtevigte kreegen, gelyk een Kind in de Wieg, in krag-
„ ten toeneemt.

„ Dit, zeg ik, moest het natuurlyk beſluit van alle regte
„ Wysgeeren, zelfs in min verligte tyden zyn, en herhaal-
„ de ontleedingen hebben deze gedagte ten vollen beves-
„ tigd; maar onkundige liefhebbers van wonderen, Lie-
„ den, die, met al hunne verwaandheid, ſlegts ten halven
„ redeneeren, hebben het veel wonderlyker gedagt, te ſtel-
„ len, dat de Kapel niet in de Rups *konde* wezen, dan de
„ moeite te neemen, van te onderzoeken, of zy 'er wezen-
„ lyk niet in ware? En dit is de oorſprong dier weidſche
„ benaamingen van *Geſtalte-veranderingen*, *gedaante-verwis-*
„ *ſeling* enz. waar door zy verandering van het eene Inſect
„ in het ander verſtonden, en waar door wy heden niet an-
„ ders verſtaan, dan de langzaame en trapsgewyze ontzwag-
„ teling der leden van het zelfde Diertje. —

„ Een nette ontleeding ontdekt, zelfs in de Rups, het
„ ontwerp der Vlinder, die 'er uit te voorſchyn koomen
„ moet; maar men vindt die Vlinder veel gemaklyker en
„ volkoomener in het Popje, daar zy in bezwagteld is. Elk
„ deel van haar lighaam is daar ſlegts beſlooten, gevouwen,
„ gedrongen, ter tyd toe, dat het diertje het vermogen
„ heeft om aan 't woelen te gaan in zyne Schede, dezelve
„ te verbreeken, en 'er uit te voorſchyn te koomen ".

Het

Digitized by Google

Het volmaakt Burger-Thuinboek. Na een langduurige Ondervinding op vaste gronden te zamen geſtelt door een voornaam Liefhebber. Te Delft by Caspar van Graauwenhaan 1766. *behalven het Voorberigt en 't Register* 342 *bladzyden in octavo.*

DIt Geſchrift, niet zo zeer betrekkelyk zynde tot aenzienlyke Lusthoven, als wel tot geregelde Burgertuinen, is geſchikt om van een algemenen dienst te zyn, voor allen, die enige liefhebbery hebben, om hunne Tuinen min of meer zelf te bearbeiden, of ten minſten gaerne enige gegronde kundigheden zouden bezitten, waer door ze enigzins in ſtaet geſtelt mogten worden, om over de behandeling hunner Tuinlieden te konnen oordeelen; dat en tot vermaek en tot voordeel kan ſtrekken. De onderwerpen, waer omtrent des Schryvers onderrigtingen gaen zyn de volgende: *De verſcheidene zoorten van Gronden en derzelver verbetering; de verſcheide zoorten van Mest en hoe dezelve te gebruiken; het Planten der Vrugt-Boomen, en wat voor, in en na de Planting gedaan moet worden; het Snoeijen, Enten, Zogen en Oculeren der Vrugtbomen; de beste en gemeener verkieſelyke zoorten van Vrugten, mitsgaders de Tyd van derzelver rypwording, als ook de Tyd wanneer ze geplukt, en hoe ze bewaard moeten worden; de ziekten en gebreeken der Boomen, en de middelen om ze te genezen; het Ongedierte, dat de Boomen en Vrugten beſchaadigt, en de middelen daar tegen; de fraaie zoorten van Bloemen en derzelver voortkweeking*, en eindelyk, *de meestgebruikelyke Moesvrugten, die voor een Burger dienſtig zyn, en derzelver voortteeling.* Tot eene proeve van des Schryvers handelwyze in dit Geſchrift, dat nevens andere Tuinboeken zyne nuttigheid heeft, verſtrekken zyne onderrigtingen, rakende den *Grond, Standplaats, manier van voortteeling en tyd van Zaaijing en Planting der Bloemen.*

„ De *Grond* moet vet en vrugtbaar, niet te vast nog te
„ los en voor de Wortelgewasſen doorgaans vet, maar voor
„ de Bolgewasſen ligt en lugtig zyn: en indien ze zulks
„ van natuure niet is, moet men dezelve voor de Planting
„ verbeeteren. De Kleigronden moet men met Paardemest en goed Zand doormengen, om dezelve los en lugtig te maaken: en tot de Zandgronden moet men Koemest gebruiken, om ze daar door vaster en lyviger te

„ doen

„ doen worden. Dog men moet geen andere Paarde- of „ Koemest gebruiken, als dezulke die naby vergaan en „ tot Aarde geworden is, om dat de Wortels der Bloem- „ planten, die teder zyn, geen verſche Mest kunnen ver- „ draagen.

„ De Poort-Aarde (*) is tot verbeetering der Aarde voor „ de fyne Bloemen zeer dienſtig, gelyk meede de byna tot „ Aarde vergaane Boombladeren: maar de verſe en nog „ niet geheel vergaane Rund is voor alle Bloemen ten uiter- „ ſte ſchadelyk, om dat ze te ſcherp is.

„ Alhoewel de meeste Bloemen de Zonnewarmte ge- „ noegzaam kunnen verdragen, nogtans zal men best doen, „ dat men de tederſte en fynſte eene *Standplaats* geeve, al- „ waar ze de Morgen- en Avond-Zon hebben, en voor de „ ſterkſte hitte, zwaare reegens en winden bewaard zyn; „ waarom de Liefhebbers hunne beste Bloemen in Potten „ zetten, om ze gemakkelyk te kunnen verplaatzen, of „ met een zogenaamde Tent van Linden overdekken, wan- „ neer ze veel langer in een fleurigen ſtand blyven.

„ De voortteeling der Bloemen geſchied door *Zaaijing*, „ *Stek*, *Scheuring*, *Uitlopen* en *Inleggen*. Door het Stek, „ de Scheuring, uitloopers en inleggers, kweekt men de „ zoorten voort, en door het Zaaijen zoekt men verande- „ ring in de zoorten te krygen.

„ Het Zaad moet ryp zyn, en by droog weêr 3 a 4 dagen „ voor de volle Maan geplukt worden, van de beste zoor- „ ten, die de meeste bladeren gehad hebben, om dat daar „ van veele dubbelde voortkoomen, en op een drooge „ plaats bewaard worden. Eer men het Zaad zaaid, moet „ men de grond wel roeren en los maken; waar na men op „ eene plaats, alwaar geen al te ſterke Zon is, grepjes of „ kuiltjes maakt, om in te Zaaijen: moetende de kleine „ Zaaden een vinger breed diepte, en de grotere wat die-

„ per,

(*) *Poort-Aarde*, gelyk onze Autheur dezelve alvoorens be- ſchreven heeft, „ is Bagger uit Waters waar in veele Secreeten „ uitlopen. Deze is nog beeter als andere Bagger, en wordt „ voor de allerbeste Mest gehouden, om dat ze is een ſmeerl- „ ge, vette, niet verhittende onbeteelde Aarde, die lange jaa- „ ren zyne kragt behoud, en op alle ſchrale, voornamentlyk „ Zandgronden, die met Boomen geplant zyn, of zullen wor- „ den, het aldernoodigſte is: maar ze moet eerst, dun geſpreit „ zynde, wel doorvrozen en van de Zon beſcheenen zyn, an- „ ders is ze brakagtig en zwaartierig.

Digitized by Google

„ per, een weinig van een geſcheiden, in den grond ge-
„ legd en met Aarde overdekt worden. En om te onthou-
„ den waar gezaaid is, kan men de plaats, met kleine ſtok-
„ jes in den grond te ſteeken, aanwyzen.

„ *Stekken* zyn afgeſneeden Takjes, van zulke Gewaſen die
„ men voortteelen wil, en welke men tot dat einde in den
„ grond ſteekt: ze moeten geen tekens hebben, dat ze
„ ſpoedig zouden bloeijen, en jong, fleurig, niet al te
„ hardbastig zyn, en afgeſneeden worden, een weinig be-
„ needen, of liever in een Knop of Lit, om dat ze daar
„ beeter wortel ſchieten; voor al dan, als men ze van on-
„ der een weinig open ſplyt, en met wat Aarde, tuſſen de
„ ſpleet, omtrent drie duim diep, in den grond zet, na dat
„ men de bladeren zo ver heeft afgeplukt, of liever voorzig-
„ tig afgeſneden, als het Takje ingeſtooken wordt. By
„ het verplanten der bewortelde Stekken moet men zorge
„ dragen, dat dezelve met een kluit Aarde, zonder veel
„ roerens opgenomen en verplant worden: tot dien einde
„ moet men de Aarde eenige uuren te vooren bevogtigen
„ en vervolgens rondom de Plant voorzigtig los ſnyden, en
„ dus opneemen, met de kluit verplanten, en tegen de ſter-
„ ke Zon en droogte beſchermen.

„ De *Scheuring* geſchied aan Planten, die weeke Stengen
„ hebben, en Wortelſpruiten met haare eige Wortels maa-
„ ken, of aan zulke Planten, die met hunne Spruiten en
„ Wortels digt aan malkander zitten, om de Gewaſen van
„ een te ſcheiden, en byzonder te planten; wanneer men
„ zoo weinig mogelyk een Mes moet gebruiken, om veele
„ Planten, die het yſer of ſtaal niet kunnen verdragen, voor
„ het bederf te bewaren. Ook word de Scheuring gedaan
„ aan Bol en Klaauw-Gewaſen, 't welk niet eerder moet
„ geſchieden, dan na dat de oude afgebloeit hebben en de
„ Steelen beginnen te droogen, wanneer men ze uit den
„ grond neemt, de jonge van de oude affcheid en beide op
„ een warme plaats, buiten de Zon, te drogen legd; waar
„ na ze gezuiverd en in een drooge plaats tot de Planting
„ bewaard worden.

„ *Uitlopen* zyn Wortelſpruiten, die naast de Stam uit de
„ Wortels voortſpruiten. Men moet dezelve met zoo veel
„ wortel als mogelyk is voorzigtig van de Moeder affcheu-
„ ren, op dat ze na de planting beeter zouden vatten.

„ Het *Inleggen* word in't werk geſteld, als de Gewaſen geene
„ uitlopen voortbrengen, of als de uitlopen geene eige Wor-
„ tels hebben; wanneer men een jaarige Tak, die niet ver

„ bo-

Digitized by Google

„ boven den grond is, of een Wortelſpruit, na beneeden
„ buigt, en dezelve voorts zoo behandeld, als men ge-
„ woon is de Wyngaarden in te leggen; met dit onder-
„ ſcheid, dat men de dunne Takken of Wortelſpruit, niet
„ zoo diep in den grond legd als de dikke.

„ Het Enten en Oculeeren, 't welk aan zommige Bloem-
„ gewaſſen als Rozen, &c. uit Liefhebbery kan geſchieden,
„ moet men op dezelve wyze, als aan de Vrugtboomen ge-
„ daan word, verrigten.

„ Aangaande de tyd van *Zaaijing* en *Planting*, daar om-
„ trent verſchillen de Liefhebbers; want zommigen willen
„ de Zaaden van harde Plantgewaſſen liever in het Najaar
„ zaaijen, om dat ze dan, volgens hun zeggen, in het
„ Voorjaar tot de groeijing bekwaamer zyn: maar andere,
„ die het gevaar van de Vorst en de moeite daar omtrent
„ vreezen, willen liever, behalven de Bolgewaſſen, aller-
„ lei Zaaden in het Voorjaar zaaijen, om dat de bloeijing in
„ dat Jaar weinig verſchild met die van de Naajaars Zaai-
„ jing; en houden daarom het Voorjaar voor de beste tyd
„ om allerlei Bloemzaaden te zaaijen en te planten; mits
„ men dan daar in onderſcheid make tuſſchen Klaauw-Ge-
„ waſſen, de Zaaden en Planten van harde en tedere Bloem-
„ gewaſſen en de altyd groenende Planten. Dus moet men
„ de Bolgewaſſen in 't Najaar, en wel in 't begin van Octo-
„ ber in den grond leggen, om dat als dan haren groei be-
„ gind; maar de Klaauw-Gewaſſen, benevens de Zaden en
„ Planten van harde Bloemgewaſſen, moet men vroeg in 't
„ Voorjaar, zo dra geen ſterke Vorst meer is te vrezen, in
„ den grond bezorgen en verplanten, op dat de Planten en
„ het Zaad daar door ſterker en ryper zouden worden. Dog
„ het Zaad van teedere Gewaſſen kan men iets laater, en
„ dat van de alderteederſte nog laater zaaijen; om dus de
„ geheele Zoomer daar van Bloemen te hebben: kunnende
„ de altyd groenende Planten byna het geheele Jaar door
„ verplant worden, behalven in het heetſte van den Zomer
„ of het koudſte van den Winter. Waar by wel in agt diend
„ genomen te worden, dat men nooit Zaaijen of Planten
„ moet by ſterke hitte, of onder of kort na een zwaaren
„ Regen, en dat men het gezaaide of verplante ten eerſten
„ begiete. Welk begieten, met aanhoudende droogte,
„ nooit by ſterke Zonneſchyn, maar des morgens en 's
„ avonds moet vervolgd worden, om het gezaaide en ge-
„ plante voor verderf te bewaren.

„ En vermids de *dubbelde Bloemen* de aangenaamſte en fraai-

„ ſte

„ ſte zyn, zo moet men, om dezelve te verkrygen, niet
„ alleen, zo veel mogelyk, geen ander Zaad winnen als
„ van Bloemen, die in haar zoort de meeste bladeren heb-
„ ben, maar voor al moet men het Zaad nooit anders zaai-
„ jen als omtrent drie of vier dagen voor de volle Maan,
„ wanneer men zekerlyk meerder dubbelde Bloemen als an-
„ ders kan verwagten.

„ Dog wat aangaat om de *Bloemen gecouleurd* en *bont te*
„ *doen worden*: zommigen meenen, als men de Stamina (*)
„ van verſcheide Bloemen affnyd, en het Stof, dat aan
„ dezelve is, op het Zaadhuisje of hart van andere Bloe-
„ men, onteven van wat zoort die zyn, poederd, dat dan
„ dat bepoederde Zaad, na de zaaijing eene verwonderlyke
„ verandering van couleuren zal voortbrengen: En dat men
„ om de Bloemen bont te doen worden, niet anders te doen
„ heeft als het Zaad te zaaijen in goede Aarde, die niet te
„ vet nog te mager is, vermengd met fyne Kalk van oude
„ Muuren en tot Aarde geworden Schaape-Mest. Ik late
„ het een en ander over aan het onderzoek van de Liefheb-
„ bers, die door zulks te probeeren best zullen ondervin-
„ den, hoe ver men hier in gevorderd is.

„ (*) Stamina zyn draadjes, die aan haare toppen tasjes vol
„ fyn harsagtig ſtof hebben, en die rondom het hart of Zaad-
„ huisje in de Bloemen groeijen; welk Stof, wanneer het ryp
„ is, op het Zaadhuisje valt en het Zaad vrugtbaar maakt, dog
„ dikwils door de ſterke Winden of Regens word verſtrooid of
„ weggeſpoeld, waar door de Zaaden onvrugtbaar worden: 't
„ welk ook plaats heeft in de Bloeſems van allerlei Vrugt-
„ bomen, die door het misſen van haar Stof dat Jaar onvrugt-
„ baar worden.

Stichtelyke Gedichten van Mr. PIETER VAN NOEMER. *Te Middelburg by* Hendrik Sas 1766. *behalven het Voorwerk* 420 *bladzyden in groot octavo.*

DE Opſteller dezer Dichtſtukken merkt zich zelven, ge-
lyk hy in zyne Voorreden te kennen geeft, niet aen
als een verheven en çierlyk Dichter, maer bedoelt, in 't
uitgeven dezer Verzamelinge, op 't ſterk aenſtaen van ve-
len zyner Vrienden, alleen de ſtigting van zynen Evenmaes-
ten tot eer van den Allerhoogſten. En wy twyfelen niet,
of een ieder wiens gemoedsgeſtalte geſchikt is, om deze Ge-

Digitized by Google

dichten in dat gezichtspunt te beſchouwen, zal dezelven over 't geheel met genoegen konnen doorbladeren. Tot een voorbeeld diene 's Mans volgende dichtſtuk, betreffende *de Dwaasheid van 's Menſchen Klagte over de Kortheid des Leevens.*

Wat klaagt ge, o menſch! om 's levens korte duur,
Die onbedagt, vol yd'le bezigheeden,
Zoo weinig agt het tegenwoordig uur,
Als 't geen u is maar pas voorby gegleeden?
Die veeltyds wenscht en tragt met groote vlyt,
Niet weetende waar heenen zich te wenden,
Naar 't vlug verloop en omgaan van den tyd,
En leeft als of uw leeven nooit zou enden.
Die, ſchoon gy op de bodemlooze zee,
Naar de eeuwigheid ziet veele onagtzaam zeilen,
Die hier beneên nooit zoeken ſtrand of ree,
Of veel te laat naar beeter haven peilen,
Gelyk een onvoorzichtig los piloot
Niet lettende of op de (*) klippen of op baaken,
Voor wind en ſtroom uw dierbre levensboot
Verzeild, en dus moet aan den grond geraaken;
Of, ſchoon een ſtorm uw kiel beloopt, in top
Wilt 't zeil met onbezonnen moed ophaalen,
En eindlyk door 't zeer dwaas verſtuuren, op
Een bank of klip 't moet met den dood betaalen.
Die nooit bepeinst hoe best den tyd beſteed,
Voor krankheid komt uw traage ziel verraſſen,
Ja, weer berſteld, belofte en eed vergeet,
En ſchynt op uur nog dag nog jaar te paſſen.
Die, ſchoon de tyd is vlugger dan de wind,
En niet ontziet haar eigen ſchoon te ſloopen,
Het ſchyngeluk nog even zeer bemind,
't Geen u voorheen' op groote winst deed hoopen,
Nog greetig zoekt naar ſchatten, die, hoe groot,
De motte of roest kan eeten en verteeren,
Naar 't eelgeſteente en ſchynduurbaar kleinoot
Dat bokkenbloed (†) in water kan verteeren.
Gy daagt u zelf als in een tweegevegt:
Want, daar gy wenscht verlenging uwer jaren,
Verkwist ge uw tyd in ydelheen te ſlegt,
't Bedroefd u niet, als ze is voorby gevaren.

Gy

(*) [Dit *de* maekt den regel een halven voet te lang; veelligt is 't een drukfeil. Men zou al zo vloeibaer hier konnen ſchryven,
Die geenzins let op klippen noch op baaken.]

(†) *De Diamant.*

Digitized by Google

Gy baakt geſtaag naar 't geen toekomende is,
Het beeden is niet waardig uw gedachten;
En, als gy zyt aan 't end dier wildernis,
Is, als voorheen, niets goeds van u te wagten.
Voorwaar! gy bouwt uit een gebrooken bak
Die nimmer kan het water in zich houden;
Gy waant, u drukt een zeer zwaarwigtig pak,
En vlucht, als 't bert in digtgetakte wouden.
Schoon u geſtaag de Aartsgoedheid tot zich lokt,
En met Haar liefde en gunſte wil ontmoeten,
Gelyk een ben baar jonge kiekens klokt,
Blyft gy gelyk de mol in de aarde wroeten.
Het leeven houd gy veil, te dwaas misleid
Door geldzucht, die uw leeven doet verteeren:
Gy waant, gy munt (*) *in eedelmoedigheid,*
En laat u door het zielloze overheeren.
De rykdom, die een eernaam draagt van goed,
Om wien gy al de weereld om zoudt loopen,
Verkeert wel haast in allerbitterst roet,
Wanneer de dood de leeme hut zal ſloopen.
Al vaak tygt gy u Schepper op die ſchuld,
Door u begaan, en ſchroeit uw vuil geweeten
Door ydle drift vast toe, daar zyn geduld
En lydzaambeid uit ſchaamte u nooit doen zweeten.
Daar gy bezit een reedenryke ziel,
Wordt dus door u de reeden ſteeds geſchonden;
Gy draait ſteeds om op 's weerelds toverwiel,
En zeilt de kiel uws leevens dus te gronde.
Och! waart gy met uw eigen zelfs begaan,
En ſloegt ge uw oog van de aarde naar den Hemel;
Haast wierd gy vroed der regte leevens baan,
En wars van al 't onrustig aards gewemel.
Helaas! waar voerd de blinde waan u heen?
Wat zal uw ziel het goud en zilver baaten?
Gy zult eerlang voorzeker grafwaarts treen,
En met de dood hier alles moeten laaten.
Eij! onderſcheid toch regt de valſche munt
Die gy, hoe ligt, voor gangbaar zult ontfangen:
Terwyl aan u den tyd nog wordt gegund,
Gy zult 'er nooit voldoening door erlangen.
Eerlang verkeerdz', hoe ſwaar zy ſchyne, in ſchuim,
Zy kan geen vuur van tegenſpoed verdraagen;
De minſte wind verjaagd haar als een pluim,
Hier uit zal nooit uw eeuwig heil opdaagen.

De

[* Gy *munt* in ſtede van *gy munt uit*, deze vryheid gaet wat ver. Met de minſte veranderinge zou men hier konnen ſchryven.]
Gy roemt ten hoogſte op edelmoedigheid.

Digitized by Google

De deugd alleen, met needrigheid gepaart,
Verduurd het hardſte en edelſte geſteente;
Die haar bezit, belacht het ſcherpſte zwaard,
In ſmerte en druk vervrolykt zy 't gebeente:
Wie haar bemind, ziet, door al 't ſchynſchoon heen,
Zyn eer Kolom ten hoogen Heemel ryzen,
En zal op 't lest op lucht en wolken treen,
Om zonder end den Heemelheer te pryzen.

Beſpiegeling van Jozeph by de bevalling van zyn ondertrouwde Bruid MARIA. *Uit het Fransch van Mademoiſelle* GOURNAY, *en naar het Latynſche van den Heer* HEINSIUS, door ANNA VAN DER HORST, nu ROELFZEMA. *Te Groningen, by* Jacob Bolt 1766. *Benevens de Opdragt aan haren Egtgenoot, en een Wiegezang der H. Engelen* 16 *bladz. in quarto.*

DEze Vertaling is doorgaende vloeibaer in dichttrant en zuiver van tael; ze ſtrekt enigermate ter proeve van de meerdere oplettendheid onzer Dichteresſe; die, den raed van Vader *Vondel* volgende, haer dichtvermogen, door 't overzetten van dichtſtukken uit ene vreemde in onze eigene ſprake, tracht te verſterken. Zie tot een ſtael, de volgende beſchryving van MARIAS deugdzaem character.

Gewenschte Zielsvriendin,
De roem van uwe Deugd moet tot de ſtarren ryzen!
Nooit hebt ge een drift gevoeld van vuile en dartle min!
Nooit raakte uw zuivre ziel door zulk een vuur aan 't branden!
Ook kost geen tooigewaad, of gouden Kleinody,
Waar mee de Maagdenſtoet verſiert haar arm en banden,
Door zynen valſchen ſmuk, het hart van myn Mary,
Dat Koninglyke hart, aan God gewyd, betoov'ren.
Neen! Neen! een heilge min, die niets dan God begeert,
Kost haar al vroeg het hart, haar ziel, haar zin verooyren:
't Verbemelend Geloov, dat haar gemoed beheert,
Deed haar al wat deze aard den ſterveling kan geven,
Niet hoger agten dan een valſch geſchilderd Niet.
Myn onwaardeerbre Bruid, door hoger Geest gedreven,
Stierde als Vorſtin de Drift door redens wyz gebied.
Dit was haar Levenslust, het ſieraad harer dagen.

Digitized by Google

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos* LXV — LXXXV. *Quo ſingulorum argumentum, tempus & hypotheſis explicandi imprimis ſtudioſe inquiritur, eorumque partes continua paraphraſi & ſelectis obſervationibus illustrantur. Leovardiæ, apud* H. A. de Chalmot 1766. *in quarto* 855 *pp.*

HERMANNUS VENEMA, *Verklaaring over Pſ.* LXV — LXXXV. *&c.*

DE Hoog-Eerwaarde *Venema*, in zynen yver volhardende, om den beoefenaaren der Heilige Schriften door zyne Geleerdheid en Oordeelkunde ten dienst te ſtaan, agtervolgt in dit vierde Deel zyn voorgeſtelde doelwit, in 't ophelderen van 't Boek der Pſalmen; waar door hy ook ons op nieuw aanleiding geeft, om op zyn geleide voort te gaan, en den Leezer mede te deelen, by welke gelegenheid en met welk hoofdoogmerk, naar 's Mans gedagten, Pſ. LXV — LXXXV opgeſteld zyn.

De LXV Pſalm, waar mede dit Deel een aanvang neemt, komt voor als een Lofzang, ter verheerlykinge van Gods magt, regtvaardigheid en goedheid; en Dankdicht, ter dankbaare erkentenisſe van de menigvuldige bewyzen deezer eigenſchappen, in aanmerkelyke zegeningen, zo over de Waereld in 't algemeen, als over de Kerk in 't byzonder, verleend. De inhoud is dus zo algemeen betrekkelyk tot alle voorſpoedige tyden, dat men dit Dichtſtuk met geen zekerheid tot eenig byzonder tydbeſtek konne bepaalen. — Waarſchynlykst zou men nog mogen denken, dat het opgeſteld is by gelegenheid van het afloopen der plaage van onvrugtbaarheid en des hongernoods, ter oorzaake van 't mishandelen der Gibeoniten, den lande van Juda overgekomen, volgens 2 Sam. XXI. Op die herſtellinge der vrugtbaarheid ſchynt vs. 10 — 14 geoogd te worden; en zo ſlaat het gezegde v. 8 ook zeer wel op die onrustige beweegingen der omliggende volkeren kort voor dien tyd: waar by nog komt dat het derde vers zeer wel betrekkelyk gemaakt kan worden tot het verhooren van 't gebed der Gibeoniten; waar op, der Gibeoniten begeerte voldaan zynde, ook gevolgd is Gods zegen, in 't herſtellen van de vrugtbaarheid

Digitized by Google

des lands, v. 10 — 14. Doch dit alles is onzeker, en voor zo ver de inhoud algemeen is, doet het ook niet zeer ter opheldering.

Men kan dit Lied derhalve beschouwen als een algemeen voorschrift van dankbaarheid en lofzeggingen, dat wel in de eerste plaatze betrekkelyk is tot een toestand van zaaken onder de regeering van David, maar dat ook van een verderen dienst is in voorspoedige dagen in 't algemeen, en tevens een byzonder opzigt heeft tot de gezegende omstandigheden der Kerke des N. Testamentes, wanneer de ganfche Waereld stof zal vinden om God te looven en te danken van wegen zyne geestelyke zegeningen.

In 't volgende Zangstuk vindt men een Persoon, die uitmunt en in waardigheid en in Godsvrugt, als uit het geheele Lied, en byzonder vs. 13, 14 en 18 is af te neemen. Deeze maakt gewag van eene tweevoudige weldaad, waar voor God verheerlykt moet worden; eene die hem en 't ganfche Volk betreft vs. 9, en eene die hem byzonder raakt, vs. 16. Hy spreekt van eene verlosfing uit een gevaarlyken, verfmaadelyken en genoegzaam hoopeloozen staat, die als eene beproeving van Gods hand aan te merken was, vs. 8 — 12, en in welken zy gekomen waren, door den trotschen aanval hunner vyanden, vs. 6 en 7: zynde egter de Stad en de Tempel in die omstandigheden nog behouden gebleeven, volgens vs. 11 (*) en 13. Hy geeft in de beschryvinge der verlosfinge niet onduidelyk te kennen, dat ze wonderdaadig geweest is, zo dat 'er Gods hand zich zigtbaar in vertoonde, en dezelve den verderen ondergang der vyanden aanduidde, vs. 6 en 7. Midsgaders, dat het eene roemrugtige verlosfing geweest is, die zelfs de Heidenen de voortreffelykheid van Israëls God moest doen opmerken; op welk denkbeeld zyne uitgebreide opwekking tot den lof des HEEREN steunt, vs. 2 — 4. Dit nagaande bemerkt men gereedlyk dat deeze Pfalm niet gebragt kan worden tot de dagen van Koning David, onder wiens regeering zodanige omstandigheden geen plaats gehad hebben; dat men hier ook niet wel kan denken om de tyden der Maccabeen, toen Jerusalem en de Tempel niet ongeschonden bleef; maar dat alles ons vry naauwkeurig bepaalt tot de dagen van Koning Hiskia, toen Jerusalem wonderdaadig ge-

(*) Het eerste gedeelte van 't 11 vers heeft men naamlyk, volgens onzen Hoogleeraar, te vertaalen; *Gy badt ons in de vesting als in 't net gebracht*, ten naauwsten laaten belegeren.

Digitized by Google

gered werd uit de handen van Sanherib; toen Vorst Hiskia zelf wonderbaarlyk uit eene doodlyke ziekte herſteld werd.

Men heeft gevolglyk te denken, dat dit Lied gedicht zy, of door Hiskia, of eenig anderen heiligen Dichter van dien tyd, ter dankbaare erkentenisſe van deeze groote weldaaden; om dezelven in de gedagten des Volks te bewaaren, ten einde het zelve te verſterken in 't vertrouwen op God, en de verwagting van den verderen ondergang hunner vyanden; midsgaders om de Heidenen zelven op te wekken ter verheerlykinge van Israëls God. Men vindt 'er die deezen Pſalm onmiddelyk tot de dagen des N. T. brengen, doch daar is niets in 't geheele Dichtſtuk, dat hier toe eene behoorlyke aanleiding geeft; het gezegde raakende den Levitiſchen dienst in den Tempel vs. 13—15 ſtrekt veel eer om zodanige gedagten te verwyderen. Maar men kan het hier voorgeſtelde wel aanmerken als een zinnebeeld van de verlosſing der Christelyke Kerke van haare vyanden, en de daar uit volgende bekeering der Heidenen, ter grootmaakinge van des HEEREN naam.

De ſpreekende Perſoonen in den LXVII Pſalm zyn Jooden, als blykbaar is uit hunne uitdrukkingen in 't algemeen, waar door ze zich van de Heidenen onderſcheiden, en uit hunnen zegenwensch vs. 2 in 't byzonder, die duidelyk doelt op den Priesterlyken zegen, Num. VI. 24, 25. Zy gewaagen van een gelukkigen ſtaat waar in zy zich bevinden, door Gods regtmaatige regeering, en duiden aan dat de Heidens, vervolgens hier in deelende, ook ſtof hebben zouden, om den HEER deswegens te looven, vs. 3—6. Wel byzonder vermelden ze vs. 7 eene buitengewoone vrugtbaarheid des lands, die ze aanmerken als een onderpand van Gods verdere beloofde zegeningen; welke ze ten ſlot vs. 8 den Volke toewenſchen.

Deeze kenmerken, en 't verband met den voorgaanden Pſalm daar in op te merken, leiden ons tot dat zelfde tydſtip, waar in de laatstgemelde ons opgeſteld ſcheen. Toen het Asſyriſche leger wonderdaadig verſlaagen en 't Joodſche Gemeenebest verder in een gezegenden ſtaat herſteld was, konden de Jooden zich eigenaartig op zodanig eene wyze uitdrukken, terwyl ook de Heidenen bewoogen werden, om 'er zich over te verwonderen, en de magt van Israëls God te erkennen. Inzonderheid ſlaat hun gewag van eene buitengewoone vrugtbaarheid des lands, aangemerkt als een onderpand van Gods volgende zegeningen, vol-

Digitized by Google

maaktlyk op die tydsomſtandigheden; als volkomen beantwoordende aan de Godſpraak van Jezaïa, H. XXXVII. 30, 31. *Ende dat zy u een teken, dat men [in] dit jaar, dat van ſelfs gewaſſen is, eten ſal, ende in 't tweede jaer, dat daer van weder uytſpruyt: maer zaeyt in 't derde jaer, ende maeyt, ende plant wyngaerden, ende etet hare vruchten. Want het ontkomene dat overgebleven is van den huyſe Juda, ſal wederom nederwaert wortelen, ende het ſal opwaert vrucht dragen.* Deeze byzonderheid bepaalt dit Lied, dat anders niet kwaalyk zou ſchynen te ſlaan op de dagen van Koning Salomon, of die van Joh. Hyrcanus, tot den gelukkigen ſtaat van 't Joodſche Volk, in de dagen van Koning Hiskia, naa de verlosſing van Sanheribs krygsmagt. Des men dit Zangſtuk hebbe aan te zien, even gelyk het voorgaande, als opgeſteld door eenen heiligen Dichter, in die gelukkige omſtandigheden van 't Gemeenebest, ter verſterkinge des Volks in hun geloof en hoop, ook met betrekkinge tot Gods volgende zegeningen in laatere dagen: wanneer dit Lied ten voorſchrifte van Lof- en Dankzegginge kon dienen. — Want men heeft hier in aanmerking te neemen, dat dit Dichtſtuk wel in den eerſten en bedoelden zin bepaald is tot het gemelde in de dagen van Koning Hiskia, maar dat men het zelve, naar 't oordeel van onzen Hoog-Leeraar ook verder heeft uit te breiden. De omſtandigheden in de dagen van Koning Hiskia, en die der Maccabeen, byzonder ten tyde van Joh. Hyrcanus, hebben, zegt hy, zeer veel overeenkomst met elkanderen; en nadien 't hier toegewenschte in die laatere tyden in een veel volmaakter trap plaats gehad heeft, zo is 't te denken dat de Dichter tevens door den Geest geleid is, om den ſtaat der Maccabeen af te maalen; en dat gevolglyk de wensch der Jooden in deezen ook voorkomt als de wensch der Jooden in de dagen der Maccabeen. En nadien de dagen van Hiskia en die der Maccabeen inkomen als een zinnebeeld van 't Ryk van Vorst Mesſias, het welk met de tyden der Maccabeen in een naauw verband ſtaat, zo heeft men dit alles ook over te brengen tot de dagen van den Mesſias, in welken het zelve zyne volmaakte vervulling erlangd heeft: buiten dit is men niet in ſtaat om eene verklaaring van dit Lied te geeven, die voldoet aan de kragt der daar in gebruikte ſpreekwyzen.

Den LXVIII Pſalm, die boven alle zeer verſchillende uitleggingen onderworpen is, verklaart onze Hoog-Leeraar als een Lied, dat de doorgaande gezegende lotgevallen van 't Joodſche Gemeenebest, van den tyd van 't opſtellen des Lieds, tot

Digitized by Google

tot op de uitbreiding van 't Ryk van den Mesſias over den Aardbodem, voorſpelt. Om den inhoud regt te verſtaan, wil hy dat men voor af agt geeve op de drie navolgende ſtukken. (1.) Dat het een Propheetisch of voorſpellend Lied is, zynde de taal meerendeels in den toekomenden tyd, waar op men in de vertaaling meer heeft te letten dan gewoonlyk geſchied is. Dit denkbeeld wordt ook bevestigd door de overweeging dat David hier ſpreekt van een toeſtand van Israël, die noch voor noch in zynen tyd plaats had, weshalve zyne beſchryving tot het toekomende te brengen zy. (2.) Dat hier beſchreeven wordt de gelukſtaat des Volks, niet zo als 't zich in eenig bepaald tydbeſtek, maar zo als 't zich in verſcheidene op elkander volgende tydbeſtekken zou bevinden; gelyk uit de verſchillende beſchryvingen en nadere beſchouwinge der onderſcheidene uitdrukkingen is af te neemen. (3.) Dat het eigenlyke Israël in dit Zangſtuk letterlyk bedoeld wordt: het welk men kan afleiden uit de omſchryvinge, vs. 8, de bepaalde aanduiding van den berg Sion en Baſan, vs. 16, 17, de uitdrukkelyke melding van Jeruſalem en deszelfs Tempel, vs. 30, midsgaders de benaaming van Israël, en die der ſtammen Benjamin en Juda, Zebulon en Naphtali, vs. 27, 28.

Betreffende den tyd wanneer, en de gelegenheid by welke het zelve opgeſteld is, kan men alleen met zekerheid zeggen, dat het, door Koning David gedicht zynde, ook tot zynen tyd gebragt moet worden: en wat bepaalder tydſtip aangaat, kan men het volgende als ten hoogſte waarſchynlyk aanmerken. Dat het te zamengeſteld is. (1.) Naa dat de Ark al op den berg Sion gebragt was; zo om dat God vs. 17. gezegd wordt reeds aldaar te woonen, als om dat het tweede vers, het welk uit de vergelyking met Num. X. 35. duidelyk zyne betrekking tot de Ark heeft, vooronderſtelt, dat dezelve bereids eene vaste plaats had; waar by nog komt, dat Jeruſalem vs. 30. gemeld wordt als de plaats daar des HEEREN Tempel zou zyn: het welk ons opleidt om (2.) te ſtellen, dat dit Lied gedicht is, naa dat David voorgenomen had den HEERE aldaar een Tempel te bouwen; en wel, gelyk men uit de meldinge van 's HEEREN eeuwig verblyf op Sion vs. 17. kan afneemen, naa dat hem de beſtendigheid zynes Koningryks was toegezegd. (3.) Ook heeft men grond om te beweeren dat hy deezen Pſalm geſchreeven heeft, voor zyne krygstogten ter onderbrenginge van de nabuurige Volkeren, ter bevestiginge van zyn Ryk. Hier toe geeven de ten kryg opwekkende woor-

Digitized by Google

den vs. 2. merkelyke aanleiding, en men wordt in dit denkbeeld verſterkt, als men nagaat, dat de volgende gelukſtaat des Ryks, vs. 10. en vervolgens, in den toekomenden tyd, als nog toekomſtig, waar op men in de vertaaling agt heeft te geeven, voorgeſteld wordt. Het eene en 't andere doet ons dan eindelyk (4.) bepaalen, dat David waarſchynlykst dit Zangſtuk gemaakt heeft, tuſſchen den tyd van 't overbrengen der Arke en den tyd zyner krygstogten tegen de nabuurige Volkeren, naa dat hy door de Godlyke toezegging verzekerd was van de beſtendigheid zynes Koningryks.

Op deezen grondſlag, zegt onze Hoog-Leeraar, kan men gereedlyk nagaan, by welke gelegenheid en met wat oogmerk dit Lied gedicht is. Toen David naamlyk de Ark op Sion gebragt had, om aldaar beſtendig te blyven; toen God hem had toegezegd dat zyn Zoon den Tempel zou bouwen; en toen hy zich ten kryge uitruſtte, om zyn Ryk te verſterken, werd hy eigenaartig opgewekt, tot het dichten van een Zangſtuk, waar in hy, door den Propheetiſchen geest geleid, voorſpelde de gelukkige gevolgen welke die kryg zou hebben; om den Volke voor oogen te ſtellen de te onderbrenging hunner vyanden, en hunnen gelukſtaat in de volgende tyden. —— Men kan dus, naar zyne gedagten, dit Lied niet aanmerken als geheel Propheetisch met opzigt tot de dagen des N. Verbonds; daar zyn te veel omſtandigheden, welken ons tot die des O. Verbonds bepaalen. Egter ſtaat hy gereedlyk toe, dat het 19 vers, door Apost. Paulus op den Meſſias overgebragt, Eph. IV. 8, hoewel in den eerſten zin betrekkelyk tot Israëls ſtaat, ook tot de verhooging van den Meſſias behoore; en 't is by hem buiten twyfel, dat 'er vs. 32—35 geſproken wordt van de bekeering der Heidenen onder Vorst Meſſias.

De volgende LXIX Pſalm behelst de bittere klagten van een ongelukkigen, die God ernſtig ſmeekt om redding uit zyne rampen, en wel op zodanig eene wyze, dat zyne vyanden voorbeeldlyk geſtraft mogen worden, ter aanmoediginge der Godvrugtigen tot heil van Gods Volk. De klaagende Perſoon is iemand van eene uitſteekende waardigheid; Gods knegt by uitneemendheid vs. 18; van wiens lot veeler beſchaaming of vertroosting afhangt, vs. 7 en 34; wiens mishandeling ten hoogſte ſtrafwaardig is, naar den inhoud van 't gebed tegen zyne vyanden, vs. 23—29; en met wiens verloſſing het heil des Volks verknogt was, vs. 36 en 37. Hy was daar benevens van eene uitmuntende Godsvrugt vs. 10—12. doch komt egter in als niet onſchuldig voor God,

vs.

Digitized by Google

vs. 6. De ramp hem overgekomen is zeer zwaar, en laat naauwlyks eenige hoop van redding over, vs. 2—4, 15, 16; dezelve wordt veroorzaakt door zyne eigene landsgenooten, en verzwaard door hunne ſpotternyen, vs. 5, 8—13, 15, 20—22; deeze tegenheid komt in als een Godlyk oordeel over hem, vs. 6, 10—13. Zyn gemoed was in dien ongelukkigen ſtaat geheel ter neder geſlaagen, te meer daar hy zelfs van zyne vrienden verlaaten, en van anderen ſmaadlyk behandeld werd, vs. 9, 20—22: doch hy bevond zich, toen hy dit Dichtſtuk ſchreef beter gemoedigd, in 't vooruitzigt zyner reddinge met de verdelginge zyner vyanden, tot troost der Godvrugtigen en tot heil van Gods Volk. Wat eindelyk zyne vyanden betreft, die waren zeer groot in getal, vs. 5, zyne landsgenooten, ja ook zommigen zyner voorheen gemeenzaame vrienden, vs. 9; 't waren ſpotters, die de Godsvrugt haatten, vs. 10—12, onder hen bevonden zich menſchen van aanzien, vs. 13, 26; 't waren menſchen van een wellustig leven, vs. 13, 23—26.

Wanneer men deeze kenmerken beſchouwt, en dezelven op David, als maaker van dit Lied, die ſteeds van zich zelven in den eerſten perſoon ſpreekt, overbrengt, bemerkt men gereedlyk, dat dit Lied te brengen zy, tot Davids ongelukkigen toeſtand, of onder Saul, of in de dagen van Abſalom; en eene nadere overweeging toont, naar 't oordeel van den oplettenden *Venema*, duidelyk, dat men hier op den laatſten heeft te denken. Het laatſte gedeelte van 't vyfde vers heeft men, zegt hy, aldus te vertaalen; *dat ick doe niet gerooft hebbe, moet ick nu weder geven*, zo dat de zin zy, ik word geagt nu weder te geeven, 't geen ik voorheen niet geroofd heb. Dit ſlaat dan op eene verwytende beſchuldiging in de dagen van Abſolom; men zag David aan als iemand die Saul het Ryk ontroofd had, en nu deswegens geſtraft werd met het overgaan van zyn Ryk op Abſolom. Zo was onder anderen de taal van Simei 2 Kon. XVI. 8. Davids bekentenis vs. 6, dat God zyne dwaasheid en ſchulden weet, ſluit in, dat hy zynen ramp beſchouwt als een Godlyk oordeel, 't geen beter ſlaat op zynen toeſtand in de dagen van Abſolom dan onder Saul. En zo is 't ook geſteld met andere byzonderheden, als daar is, zyn yver voor Gods Huis vs. 10; zyne betuiging vs. 8. dat hy zynen maagen vreemd en onbekend is; midsgaders zyne hooploosheid vs. 21. Hier by kan men nog in aanmerking neemen, dat het ſlot van deezen Pſalm, (zo niet vs. 35—37 van eene laatere hand zyn, gelyk niet onwaarſchynlyk is, maar nog aan David toegeeigend

Digitized by Google

moeten worden,) uitdrukkelyk gewag maakt van Sion; het welk ons bepaalt op de dagen na Saul, toen David Sion reeds in eigendom bezat.

Men heeft derhalve dit Lied te beſchouwen als gedicht door Koning David met betrekkinge tot zynen naaren toeſtand in zyne vlugt voor Abſolom; en wel als opgeſteld in dien tyd, toen zyne zaaken eenigzins een gunſtiger keer begonden te neemen; zo dat hy in 't voorſte gedeelte zynen hooploozen ſtaat, waar in hy geweest was, en zo als hy zich toen bevond, beſchryve, waar op hy in 't vervolg zyn blyder vooruitzigt met vertrouwen meldt. Dienende het geheele ſtuk in 't algemeen om die hoofdwaarheid te leeren, dat God de Godvrugtigen beſchermt en de Godloozen ſtraft; dat den Godvrugtigen wel eens rampen overkomen, doch zy eindelyk gered en hunne Vyanden verdelgd worden: 't welk moest ſtrekken, om den Godvrugtigen moed te geeven en de Godloozen af te ſchrikken.

Vraagt men, of deeze Pſalm geen verder uitzigt hebbe, onze Hoog-Leeraar antwoordt, dat men in de eerſte plaats hier het oog te vestigen heeft op David, die nergens uitdrukkelyk te kennen geeft, dat hy een ander perſoon ſpreekende invoert, en ſteeds in de eerſte perſoon van zich zelven ſpreekt. Dat men gevolglyk, in 't verklaaren van dit Dichtſtuk, den opgemelden toeſtand van David wel duidelyk in 't oog heeft te houden, en de ſpreekwyzen met zinſpeeling op deszelfs lot in die dagen op te helderen. Doch verder, zegt hy, heeft men ook gedagtig te zyn, dat dit Lied betrekkelyk is tot den Meſſias, waar omtrent hy zyn gevoelen nader in de vier volgende ſtellingen ontvouwt.

1. De Propheetiſche Geest, waar door David in 't opſtellen van dit Lied gedreeven werd, heeft deszelfs taal indiervoege ingerigt, dat hy niet zo zeer zyne eigene rampen, als wel die van den Meſſias, in 't laatſte van deszelfs lyden, afmaale.

2. De beſchryving van 't lyden van den Meſſias is door den Geest op zodanig eene wyze ingerigt, dat dezelve ook op den toeſtand van David, hoewel in een flaauwer zin, betrekkelyk zy; ja David is hier en daar de vryheid gelaaten, om eenige zaaken te melden, die hem, meer dan den Meſſias, byzonder eigen zyn.

3. David, zyne klagten uitſtortende, over zynen ongelukkigen ſtaat, wordt tevens door den Geest tot hoogere gedagten opgeleid, zo dat hy veel eer den ſtaat van den Meſſias, in deszelfs lyden, dan zynen eigen toeſtand in zyne ram-

Digitized by Google

rampen beſchryve; doch egter met eene doorgaande zinſpeeling op zyne byzondere wederwaardigheden.

4. Hier uit volgt, dat men deezen Pſalm op zodanig eene wyze heeft te verklaaren, dat dezelve in een flaauwen en ſchaduwagtigen zin op David, in zyne vlugt voor Abſolom, toe te paſſen zy; en dat men dien in een verhevener zin, naar 't bedoelde van den Geest, op den Meſſias overbrenge, nadien David den Meſſias in zynen eigen perſoon beſchreeven, of het lyden van den Meſſias, in zinſpeeling op zyne eigene rampen, voorgeſteld heeft: 't welk nogtans indiervoege geſchiedt, dat zommige byzonderheden meer regelrecht op hem, andere meer aldus tot den Meſſias te betrekken zyn, terwyl ze allen, in een flaauwer of verhevener zin op beiden ſlaan.

Met opzigt tot de vervloekingen, vs. 23—29 (om deeze byzonderheid hier nog mede te deelen,) wil onze Hoog-Leeraar aangemerkt hebben, dat ze niets onbetaamelyks, noch voor David, noch voor den Meſſias behelzen, als men maar in agt neemt. (1.) Dat ze in zich behelzen eene Propheetiſche aankondiging van 't Godlyke oordeel over Godlooze vyanden. (2.) Dat ze van David en den Meſſias voortgebragt worden, niet naar hunne eigene bedaarde gemoedsgeſteltenis, maar als Propheeten, die door den Propheetiſchen geest gedreeven worden. (3.) Dat ze vooronderſtellen de onbekeerlykheid der vyanden, derzelver hardnekkigheid in 't pleegen van zonden, die niet gering, maar zeer zwaar waren, en, behoudens Gods regtvaardigheid, niet ongeſtraft konden blyven. (4.) Dat ze eindelyk by manier van vloekwenſching voorgeſteld worden, om aan te duiden, de goedkeuring van Gods regtvaardig oordeel, als billyk en noodzaaklyk; zo dat ze niet voortkomen uit een kwaadaartig en wraakgierig gemoed, maar uit een hart vervuld met eene zugt tot Gods eer, en verlangen na 't beloofde heil, dat anders door de hardnekkige moedwilligheid dier vyanden, niet verkreegen kon worden.

Philoſophiſche Aanmerkingen ontrent de Christelyke Religie. Van G. F. MEIER, *Profeſſor in de Philoſophie te Halle, en Medelid van de Koninglyke Academie der Weetenſchappen te Berlyn. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. W. VAN HAAR. *Tweeden Deels tweede Stuk. In 's Gravenhage, by* P. van Cleef 1766. *In groot octavo* 230 *bladzyden.*

DE onderwerpen, in dit Stukje verhandeld, zyn de drie navolgende. De *Perſoon van Christus*, of wel, de ver-

Digitized by Google

eeniging der beide natuuren in Christus. Het *Werk der Verzoeninge van Christus*, hoe men het zelve kan begrypen als mogelyk en gepast met Gods hoogſte Volmaaktheid. En eindelyk *de Zonde*, waar omtrent onze Hoog-Leeraar zyne aanmerkingen bepaalt tot drie dingen, waar van wy niets weeten zouden uit de aan haar zelve gelaatene Redé. „ Het „ eerſte raakt de erfzonde, en dat deeze, in alle menſchen, „ is de waare fonteyn en eerſte oorſprong van alle hunne „ zonden. Ten tweeden, leert de H. Schrift, dat alle men„ ſchen zondaars zyn. En ten derden, dat in dit leven geen „ mensch van de zonde geheel en al bevrydt kan worden, „ en dat ſy, die zalig worden, terſtond na den dood van „ alle zonden volkomentlyk worden bevryd". Het eene en 't andere wordt in dit Stukje op eene vernuftige wyze behandeld; en men moet, ſchoon men des Schryvers redeneering niet bondig agte, en over 't algemeen oordeele, dat hy zynen onderwerpen in deezen niet veel lichts bygezet heeft; hem egter het regt doen, dat hy met veel ſchranderheid de Schoolſche Godgeleerdheid een Philoſoophisch gewaad heeft weeten te omhangen. — Om den Leezer, naar gewoonte, een ſtaaltje mede te deelen, zullen wy des Hoog-Leeraars aanmerkingen over 't laatstgemelde point overneemen.

„ De derde enkel en alleen geopenbaarde waarheid, in het „ leerſtuk van de zonde, beſtaat hier in, dat de erfzonde in „ alle menſchen blyft duuren tot in den dood, en dat alleen „ de gerechtvaerdigden in den dood van de erfzonde be„ vrydt worden. Door den bovennatuurlyken byſtand van „ Gods genade konnen de geloovigen zig, in dit leven, van „ de heerſchappy der zonde vry maaken. Sy konnen der„ halve ook, door deeze Genade, de opzetlyke daadelyke „ zonden vermyden, en het zo verre brengen, dat hun vry „ gedrag meerder zedelyk goed dan zedelyk quaad is. Maar, „ volgens het regtzinnig begrip der Christelyke Religie, is „ het eene dwaaling, te willen zeggen, dat een geloovige, „ door de maat der bovennatuurlyke Genade van God, waar „ mede ſy in dit leven verwaerdigd worden, in ſtaat zou „ zyn, ten minſten met der tyd, nog voor den dood, alle „ daadlyke zonden te vermyden, en eene vrye handeling te „ verrichten, waar in gantsch geene zondigheid meer zou „ worden gevonden, of zelfs de erfzonde gantschlyk in zig „ uit te roeijen. Des is dan de vraage, of men niet, door „ eenige philoſophiſche overdenkingen, deeze geopenbaarde „ waarheid in een meerder licht zou konnen plaatſen, om „ duidelyk te toonen, dat dezelve niets in zig vervat, 't „ geen tegen de gezonde Rede inloopt. „ Zo

Digitized by Google

„ Zo veel is, volgens de Rede, niet te loogchenen, dat
„ het, op zig zelve aangemerkt, mogelyk zou moeten zyn,
„ dat een mensch reeds in dit leven van de erfzonde, en
„ dus ook van alle daadelyke zonden, bevrydt worde, en
„ dat hy, de erfzonde in hem opgehouden hebbende, vol-
„ komen heilig en onſchuldig worden zou. Dit kan men
„ tweezins bewyzen: Voor eerst, om dat de erfzonde een
„ quaad is, welk gezegd moet worden toevallig te zyn. Sy
„ is, noch een wezendlyk ſtuk, noch eene eigenſchap der
„ menſchen, maar eene toevallige geſteldheid. Hier by
„ komt nog, datſe moreel is. Nu weet elk, dat moreele din-
„ gen, by wyze van vergelykinge, eene meerdere toeval-
„ ligheid hebben, dan phyſiſche dingen. De daadelyke zon-
„ den hebben, om datſe vrye handelingen zyn, onder alle
„ effective veranderingen in de Waereld, by wyze van ver-
„ gelykinge, de grootſte toevalligheid, dewyl eene hande-
„ ling, die natuurlyk noodwendig is, onmogelyk vry en
„ eene zonde zyn kan. Nu is alle het toevallige, volgens
„ deszelfs natuure, zo geſteld, dat deszelfs tegendeel mo-
„ gelyk is, en dat het een begin en einde neemen kan; by
„ gevolge is het op zig zelve mogelyk, dat de erfzonde in
„ den menſche, en dus ook alle daadelyke zonden, reeds
„ in dit leven ophouden. Maar, naardien wy veele toeval-
„ ligheden hebben, die beſtendig by ons blyven duuren, by
„ voorbeeld, onze wezendlykheid, in 't geheel aangemerkt;
„ zo begrypt de gezonde Rede even zo duidelyk, dat de be-
„ ſtendige duurzaamheid der erfzonde tot in den dood, op
„ zig zelve aangemerkt, mogelyk zy. Ten tweeden, heb Ik
„ in 't voorgaande getoond, dat men de erfzonde aanmer-
„ ken kan, als een gedeelte van ons Naturel, van ons Ge-
„ nie en Temperament, welk ons aangebooren is. Nu kan
„ men volgens de Rede en Ondervindinge toonen, dat het
„ een en ander mogelyk is; zo wel dat wy, door den tyd,
„ van Naturel veranderen, als ook, dat het, volgens deszelfs
„ geſteldheid, levenslang blyft duuren, gelyk het ons is
„ aangebooren geworden. Een mensch kan, door den tyd,
„ ſyn poëtisch Genie verliezen, uit eenen Philoſooph kan
„ een Geſchiedkundige worden; en zo konnen mede de
„ Temperamenten veranderen. Wanneer iemand, overeen-
„ komſtig met ſyn Naturel, denkt en handelt, dan worden
„ de vermogens, die by de geboorte de kleinſten waren,
„ door de oeffeninge grooter, en de ſterkſten worden klei-
„ ner, dewyl derzelver oeffening agter blyft. By gevolge
„ wordt de aangeboorene betrekking der vermogens, of het

„ Na-

Digitized by Google

„ Naturel, veranderd, zo dat zelfs wel eene zekere aange-
„ boorene betrekking der vermogens ophouden kan. Wan-
„ neer nu iemand ſteeds handelt overeenkomſtig met de
„ erfzonde; of wanneer hy alleen of voornaamelyk oordeelt
„ en handelt naar zinlykheid (*); dan moet de aangeboo-
„ rene erfzonde niet alleen ſteeds blyven duuren, maar ook
„ nog daar en boven geduurig grooter worden. Des ziet
„ dan de Rede ook uit deezen grond duidelyk, dat de be-
„ ſtendige aanhouding en vermeerdering der erfzonde mo-
„ gelyk zy. Maar wanneer iemand ſteeds of meestendeels
„ tegen de erfzonde aangaat, terwyl het hier niet daar op
„ aankomt, of men ſtelle, dat de mensch, zonder de boven-
„ natuurlyke Genade van God, niet in ſtaat is dit te doen;
„ dan verricht hy beſtendig of voornaamelyk zulke daaden,
„ die hy bepaalt volgens duidelyke overleggingen. Hier
„ door verſterkt hy de meerdere vermogens der ziele, en
„ maatigt de minderen; gevolglyk moet daar door de erf-
„ zonde afneemen, en dit geſchiedt ook met der daad by de
„ wedergeboorenen. Naardien nu daar en boven de erfzon-
„ de eene bepaalde en eindige grootheid heeft, zo kan zy
„ niet eeuwig afneemen, zonder eindelyk eens op te hou-
„ den. Het is derhalve klaar, dat het ophouden der erfzon-
„ de in dit leven, op zig zelve aangemerkt, mogelyk zyn
„ moet.

„ Maar, naar myne gedachten, kan men in de Philoſo-
„ phie geenen grond vinden, waar uit zou konnen worden
„ beweezen, dat de erfzonde reeds in dit leeven geheelyk
„ ophouden, of levenslang duuren zoude. Uit de bloote
„ inwendige mogelykheid eener veranderinge is niet op te
„ maaken, of dezelve in deeze waereld met der daad *al* of
„ *niet* volgen zal: Maar tot het een en 't ander wordt meer-
„ der vereischt. Wilde men, voor eerst, philoſophisch
„ bewyzen, dat de erfzonde in dit leven met der daad by
„ eenen mensch ophoude; dan zou men moeten bewyzen
„ konnen, dat dit einde der erfzonde mede zulk eene groo-
„ te hypothetiſche mogelykheid in deeze Waereld hebbe,
„ als eene verandering hebben moet, zo dezelve in deeze
„ Waereld volgen zal. Des zou men, uit de Rede, moe-
„ ten

(*) *Te handelen overeenkomſtig met de erfzonde*; en *alleen of voornaamelyk te handelen naar zinlykheid* is by onzen Schryver het zelfde: want *de Erfzonde kan*, volgens zyne bepaaling, *in niets anders beſtaan, dan in het overwigt der zinlykheid boven de Rede en Vryheid van den wille.*

Digitized by Google

„ ten bewyzen konnen, dat een mensch in dit leven ge-
„ noegzaame middelen in de hand hebbe, door welker be-
„ hoorlyk gebruik hy in ſtaat zyn zou, de erfzonde in zig
„ uit te delgen. En waar is de Philoſooph die deeze mid-
„ delen aan de hand gegeeven heeft? Wilde men zeggen,
„ dat, wanneer iemand toelegt, zo menigmaal hy vry han-
„ delt, beſtendig meerder redelyk en rechtmaatig te hande-
„ len, de erfzonde als dan noodwendig ſteeds zou moeten
„ afneemen, en gevolglyk ook eindelyk geheel en al ophou-
„ den; dan worden hier twee dingen, zonder eenig bewys,
„ op eene voorbaarige wyze aangenomen: Voor eerst, dat
„ een mensch, natuurlyker wyze, in ſtaat zyn zou, beſten-
„ dig, zo menigmaal hy vry handelt, meerder redelyk en
„ rechtmaatig te werken. Wie kan dit, uit de Rede, be-
„ wyzen? Letten wy op de ondervindinge; dan zien wy,
„ helaas! dat de verſtandigſte en deugdzaamſte lieden, door
„ de zinlykheid, door hunne hartstogten, door de natuur-
„ lyke driften, overweldigd en wechgeſleept worden. En
„ geſteld, dat ſy, voor eenen tyd, meerder redelyk en
„ rechtmaatig gehandeld en daar door de erfzonde vermin-
„ derd hebben; worden ſy, in den volgenden tyd, door de
„ zinlykheid wechgerukt, dan groeit het natuurlyk verderf
„ op nieuws. Gevolglyk bouwen ſy met de eene hand we-
„ der op, 't geen ſy met de andere nedergeworpen hebben.
„ Ten tweeden, wordt zonder bewys aangenomen, dat,
„ wanneer iemand beſtendig op eene overweegende wyze,
„ of meerder, redelyk en rechtmaatig handelt, ſyn leeftyd
„ zo lang zyn zal, als vereiſcht wordt, om de erfzonde
„ gantſchlyk te verdelgen. Is het dan niet mogelyk, dat
„ dit zedelyk quaad zo groot zy, dat het levenslang zou
„ konnen verminderen, zonder op te houden. Als Chris-
„ tenen weeten wy behalve dat, dat geen philoſophisch be-
„ wys mogelyk is, waar uit volgen zou, dat de erfzonde
„ reeds in dit leven ophouden zal; want het Bybelboek
„ zegt, dat dit natuurlyk verderf ook by de geloovigen tot
„ in derzelver dood blyft duuren. Maar, veelligt kan men,
„ ten tweeden, philoſophisch bewyzen, dat de erfzonde
„ voor den dood in niemand ophoude. Wie dit zou willen
„ bewyzen, die zou moeten aantoonen, dat de mensch in
„ dit leven geene gehoegzaame middelen zou konnen heb-
„ ben, door welker behoorlyk gebruik de erfzonde uitge-
„ delgd word. En ik kan met vertrouwen zeggen, dat nog
„ niemand dit bewys opgegeeven heeft. Kan dan de erf-
„ zonde niet juist van zulk eene grootte zyn, dat, wanneer

„ ſy

Digitized by Google

„ fy door een overweegend of meerder redelyk en rechtmaa-
„ tig gedrag ſteeds verzwakt wordt, ons tegenwoordig le-
„ ven toereikt, om dezelve eindelyk zo klein te maaken,
„ dat zy gantſchlyk verdwyne? Vermits men deeze gedach-
„ te, uit de bloote Philoſophie, niet wederleggen kan; zo
„ kan men mede niet philoſophisch bewyzen, dat de erf-
„ zonde in alle menſchen tot in den dood zal blyven duu-
„ ren. Neemt men aan de wyze, zo als ik de voortplanting
„ der erfzonde verklaard hebbe (*), dan kan men zeggen,
„ dat de erfzonde zo lange zal moeten duuren, zo lange het
„ lighaam behoudt de geſteldheid of plaatzing van deszelfs
„ deelen, uit krachte van welke de natuur der ziele verdur-
„ ven is. Indien men nu uit de Philoſophie zou konnen be-
„ wyzen, dat iemand deeze geſteldheid of plaatſing fynes
„ lichaams voor den dood zou konnen veranderen; dan zou
„ daar uit volgen, dat de erfzonde zou moeten ophouden.
„ Maar, zo men in tegendeel zou konnen bewyzen, dat het
„ voor iemand in alle opzigten onmogelyk is, deeze geſteld-
„ heid of plaatſing te veranderen; dan zou daar uit volgen,
„ dat de erfzonde levenslang zal moeten blyven duuren.
„ Het een en ander is uit de Philoſophie niet te bewyzen,
„ dewyl wy wel, van deeze geſteldheid, een algemeen be-
„ grip hebben, maar niemand kan dezelve, op eene duide-
„ lyke, naauwkeurige en bepaalde wyze, verklaaren. Ge-
„ volglyk kan men met zekerheid beweeren, dat dit eene
„ waarheid is, welker kennis wy alleenlyk dank te weeten
„ hebben aan de bovennatuurlyke Openbaaring van God,
„ naamelyk, dat de erfzonde, en gevolglyk ook ten minſte
„ eenige daadelyke zonden, levenslang duuren, en wel de
„ laatstgenoemden in alle menſchen, die in dit leven tot
„ het gebruik maaken van hunne vryheid komen".

Het tot dus ver verhandelde geeft zyn Hooggeleerden aanleiding tot het aandringen eener zwaarigheid, hoe dit overeenkome met Gods Goedheid en Wysheid: en hy beantwoordt dezelve indezervoege. „ Het ſchynt my uit de Rede

„ waar-

(*) Het gevoelen van onzen Hoog-Leeraar desaangaande komt kortlyk hier op uit. Ter oorzaake van de hoogzinnelyke daad der voortbrenginge, en de overheerſchende zinnelyke geſteltenis der Moeder, geduurende de dragt, zo geraaken, uit hoofde van de geſteldheid des Lichaams, en de eenſtemmige werking der Ziele met dezelve, de mindere kragten jegens de hoogere kragten in eene verkeerde geſteldheid, of 'er ontſtaat een overwigt der Zinlykheid boven de Rede.

Digitized by Google

„ waarſchynlyk te weezen, dat, indien God reets in dit
„ leven in eenige menſchen de erfzonde gantschlyk zou
„ willen uitdelgen, Hy als dan te veele wonderwerken in
„ de waereld der lichaamen zou moeten doen, en dit zou
„ tegen zyne Wysheid en Goedheid aanloopen. Want, is
„ men door de Philoſophie overtuigd, dat de natuur der
„ menschlyke ziele beſtaat in de kracht, om de Waereld aan
„ zig zo voor te ſtellen, zo te denken, te begeeren en te
„ haaten, gelyk de geſteldheid van het menschlyk lighaam
„ medebrengt; en is men overtuigd, dat eene zekere en
„ bepaalde geſteldheid des lighaams zig betrekt tot de erf-
„ zonde; dan is het klaar, dat, zo God in eenen menſche,
„ reeds in dit leven, de erfzonde zou willen uitdelgen, Hy
„ teffens, door een wonderwerk, de geſteldheid des lig-
„ haams zou moeten veranderen. En overdenkt men nog
„ daar en boven, dat, ook in de waereld der lighaamen al-
„ leen genomen, een algemeen werktuiglyk verband gevon-
„ den wordt: dan blykt hier uit, dat God onnoemelyk veele
„ wonderwerken in de waereld der lighaamen zou moeten
„ verrichten, zo Hy de erfzonde reeds in dit leven in eeni-
„ ge menſchen uitdelgen wilde. Zekerlyk kan men niet met
„ eene volkomene zekerheid, uit de bloote Rede, aantoo-
„ nen, dat deeze wonderwerken tegen Gods Wysheid in-
„ loopen; doch ik heb maar alleen beloofd, eene waar-
„ ſchynlyke beweegreden op te geeven, waarom God be-
„ ſlooten heeft toe te laaten, dat de erfzonde in alle men-
„ ſchen tot in den dood blyve duuren. Als Christenen weet-
„ ten wy, dat God deeze wonderwerken niet doet, en ge-
„ volglyk konnen wy, als Christenen, met zekerheid weet-
„ ten, datſe tegen Gods hoogſte Goedheid en Wysheid
„ aanloopen. De wedergeboorenen hebben 'er mede meer-
„ der voordeel, dan ſchaade, by, dat de erfzonde levens-
„ lang by hen blyft; want, terwyl ſy ſteeds zondigen, zo
„ hebben zy zig dagelyks te beteren, en dan zal 'er meerder
„ blydſchap zyn in den Hemel over eenen zondaar die zig
„ bekeert, dan over negen en negentig rechtvaerdigen, die
„ de bekeering niet behoeven. Ja, terwyl ſy ſteeds genood-
„ zaakt zyn tegen de erfzonde te ſtryden, en als met het
„ zwaard in de hand, hunnen loop naar de eeuwigheid te
„ voleinden, zo wordt hunne gezamentlyke deugd dies te
„ ſterker, en kan dus gezegd worden eene waare helden-
„ deugd te zyn.

„ Maar, wanneer de wedergeboorene ſterft, dan verliest
„ hy dat lighaam, door welks geſteldheid, plaatſing of ge-
„ le-

„ legenheid, de natuur ſyner ziele in dit leven natuurlyker
„ wyze zodaanig is bepaald geworden, dat de erfzonde daar
„ in met der daad geweest is. Gevolglyk kan als dan, door
„ Gods Genade, de erfzonde gantschlyk uitgeroeid wor-
„ den, zonder dat God deswegen zou genoodzaakt zyn in
„ de waereld der lighaamen een wonderwerk te verrichten.
„ En dan komt het daar op aan, hoe het lighaam geſteld is,
„ waar mede de afgeſcheide zielen, terſtond na den dood,
„ of in de opſtandinge der dooden, wederom zullen ver-
„ eenigd worden. De H. Schrift zegt, dat de zielen der
„ geenen, die in de zaligheid ingaan, verheerlykte lighaa-
„ men verkrygen zullen. Het is onmogelyk, reeds in dit
„ leven, noch door de Schrift, noch door de Rede, van de
„ aanſtaande verheerlyking onzer lighaamen, een genoeg-
„ zaam duidelyk begrip te vormen. Maar, volgens myne
„ tot hier toe opgegeevene aanmerkingen, kan men het
„ houden voor iet, welk tot deeze verheerlykinge behoort,
„ naamelyk, dat deeze lighaamen zulk eene plaatſing en t'ſa-
„ menſtel hunner deelen hebben, die aan eene onzondige
„ natuur eener menschlyke ziele paſſen. Dan zullen de zie-
„ len der zaligen zig deeze Waereld, naar de geſteldheid
„ van haare verheerlykte lighaamen, onzondig voorſtellen,
„ en zullen dus als dan, natuurlyker wyze, beſtendig on-
„ zondig denken, begeeren, haaten en handelen. De lig-
„ haamen der verdoemden worden niet verheerlykt. Ge-
„ volglyk behouden dezelve zodaanige geſteldheid, volgens
„ welke de erfzonde in hunne zielen blyft duuren, en vol-
„ gens welke ſy natuurlyker wyze, zo lange ſy verdoemd
„ blyven, met 'er daad in 't zondigen voortgaan".

De weg des Levens gevonden en anderen aangepreezen. Van C. W. R. SCHOLTEN *Med. Doctor. Te Zutphen, by* A. J. v. Hoorn 1766. *in octavo, behalven de Voorreden* 153 *bladz.*

DE Heer *Scholten* geeft ons in dit Stukje een gemoedelyk berigt van zyne bevinding, hoe hy door Gods genade op den weg des heils gebragt zy; waer op hy ook anderen zyn voorbeeld, in 't opvolgen dier leidinge, ter navolginge aenraed. Men ziet 'er doorgaende in een gemoedlyk Schryver, die genegen is, om den Godsdienst niet te ſtellen in uiterlyke houdingen, of dweepagtige verbeeldingen, en 'er ten ſterkſte op aen dringt, om, onder eene boetvaerdige verootmoediging, door Gods Genade wedergeboren zynde,

alle

alle ernſtige poogingen aen te wenden, om zyn Geloof te vercieren met eenen heiligen wandel. De uitvoering is over 't algemeen ſtigtelyk, en des Autheurs denkbeelden, raakende Gods genadewerking en byzondere leiding, zyn gematigd opgeſteld. — Dit laatſte doet hem ook op de vraag, *of hy alle die gene voor onbegenadigde menſchen zou willen verklaaren, die niet op die zelfde wyze en onder die zelfde aandoeningen, als by hem plaats gehad hebben, tot den dienst van God overgebragt zyn?* volſtrekt *Neen* antwoorden; en hy laat zich voorts over dit onderwerp aldus uit.

„ Alle die gene, die de Goddelyke waarheden gelooven, „ die zig zelfs, zo ver als nodig is, kennen, die God innerlyk en van harten zoeken door een opregt en levendig „ geloove in CHRISTUS, en die hun leven volgens zyne heilige wetten zoeken te beſtieren, moeten volgens myn „ oordeel voor waare Christenen gehouden worden, zy „ moogen tot deeze wyze van denken en leven gekomen „ zyn, door wat weg, door welke middelen en op wat wyze het ook zyn mag. Het is zeker zeer aangenaam, en het „ dient tot verkryging van een verzekert geloof, wanneer iemand zeggen kan: *Ik heb eenen tyd gekent, waar in ik zonder GOD, zonder CHRISTUS, en zonder hoope in de waereld „ leefde, maar ik heb ook eenen tyd beleeft, waar in ik op het „ diepſte vernedert wierd, en niets opregter en vuuriger wenschte, als met GOD verzoent en van de heerſchappy der zonde „ ontſlagen te worden, en het is ſedert deezen tyd, dat ik my „ zelfs een geheel ander mensch bevinde te zyn als ik van te „ vooren was.*

„ Dog het is teffens eene waarheid, die ik hoop, dat by „ verſtandige Christenen geene tegenſpraak zal vinden, dat „ het niet zoo zeer op voorafgaande omſtandigheden of op „ deeze en geene hartstogtelyke beweegingen, als wel op „ het weezen van de zaak zelfs aankomt, ik wil zeggen, „ het word niet vereischt, om naauwkeurig te weeten, hoe „ en op wat wyze wy op den weg des levens gekomen zyn, „ het is genoeg, wanneer wy ons op deezen weg bevinden, „ en hem in getrouwheid bewandelen. Eene levendige overtuiging van die waarheid, dat wy in ons zelfs en zoo als „ wy van natuur beſtaan, beſchouwt zynde, maar arme en „ vloekwaardige ſchepſelen zyn, die zoo nodig is, om ons „ voor God te konnen verootmoedigen en die ons gewillig „ maakt, om zyne Genade om niet en tegen onze verdienſten te ontvangen, kan langzaamerhand in onze zielen „ ontſtaan, na maate wy ons zelfs hoe langs hoe meer lee-

Digitized by Google

„ ren kennen, en in dit geval zal zy minder verſlagenheid
„ in onze geesten verwekken, dan wanneer de verbeeldin-
„ gen van onze eige waardigheid door een ruime maat van
„ verlichtende Genade ſchielyk en als in eenige oogenblik-
„ ken weggenomen worden; Een hartelyk berouw te heb-
„ ben over zyne zonden, is eene Genade zonder welke nie-
„ mand zalig worden kan, want alle menſchen hebben ge-
„ zondigt en zy die 'er geen berouw van hebben, toonen
„ dat zy de zonde nog haaten nog verlaaten willen, maar
„ het word niet vereischt dat dit berouw altoos met even-
„ veel angst, verlegenheid, droefheid en met traanen te
„ ſtorten verzelt gaa, alle menſchen zyn niet even vatbaar
„ voor hartstogtelyke beweegingen, zy, wien het zwaar
„ valt, in andere gelegenheden van droefheid, te weenen,
„ zullen ook niet wel in ſtaat zyn, over hunne zonden
„ traanen te vergieten, hoe groot het berouw ook zyn
„ mag, dat zy 'er van gevoelen, ons berouw is opregt,
„ wanneer het ons tot God dryft en beweegt om onze zon-
„ den te verlaaten, en het is niet opregt, wanneer het ons
„ in onze zonden laat ſteeken. Het geloove in CHRISTUS
„ kan in den beginne zeer zwak, verward en duister zyn,
„ maar allenskens door de Goddelyke Genade tot een hoo-
„ ger trap van klaarheid en werkzaamheid opklimmen. En
„ zoo is 't ook met andere tot het Christendom behooren-
„ de ſtukken geſtelt. Zo als de opgaande Zon de duister-
„ nis en de koude van de nagt niet op eenmaal verdryft,
„ maar eerst de ſchemering, dan den dageraad verwekt, en
„ al opklimmende hoe langs hoe meer licht en warmte aan
„ onzen dampkring mededeelt, tot dat zy de hoogte van
„ den middag bereikt; zoo verlicht en heiligt de Geest van
„ God veele zielen niet op eenmaal maar trapswyze en van
„ tyd tot tyd, zo dat men niet zeggen kan, waar de Gena-
„ de begint, en waar de natuur eindigt; ik geloove, dat
„ deeze wyze van bekeering nog al by meer menſchen
„ plaats heeft, als veele denken, voornamelyk by die gene
„ die godsdienſtig opgevoed zyn en ten allen tyden zedig
„ geleeft hebben. Dus zy het verre van my, om godvrug-
„ tige zielen, die de wyze van hunne bekeering niet wee-
„ ten te verhaalen, te veroordeelen, in tegendeel ik houde
„ deeze ſoort van menſchen voor beeter als andere, die van
„ bevindelyke zaaken breed opgeeven en ondertusſen met
„ hun gedrag toonen, dat zy niets minder als den naam van
„ deugdzaame en Godvrugtige menſchen verdienen.

Lyk-

Digitized by Google

Lyk- en Gedachtenis-Reeden op het overlyden van zyne K. M. FREDRIK de V. *Erf-Koning van Denemarken en Noorwegen, Hertog van Schleswyk en Holſtein enz. Uitgeſprooken in Altona* 18 *Maart* 1766 *door* G. KARSDORP. *Leeraar in de Gemeente der Mennoniten aldaar. Te Hamburg, by* J. L. C. Koning. 36 *bladzyden in groot quarto.*

EEne Redenvoering die vry wel geſchikt is naer de tyds-omſtandigheden, des de Liefhebbers van eene verzameling van die natuur aan dezelve eene plaets by ſoortgelyke Leerredenen konnen verleenen.

Kern uit de Zedeleer der Heilige Schrift in de Hoogduitſche Taal beſchreeven, door den Heere J. L. VAN MOSHEIM, *Kanceliet van de Koninglyke en Keurvorſtelyke Hooge School te Gottingen. Zamengeſteld door* G. F. SOMMERAU, *Predikant te Blankenburg, Tweede deel. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* A. A. V. M. V. D. M. D. *Te Utrecht by* G. en A. van Paddenburg, 437 *bladzyden in groot octavo.*

DE oplettende Zedenkundige Schryver dezer *Kerne* achtervolgt, in dit tweede Deel, zyn onderwerp op ene dergelyke wyze, als hy 't aengevangen heeft, in 't eerſte Deel, waer van we by ene voorige gelegenheid gewag gemaekt hebben (*). Dit gedeelte behelst, na 't afhandelen *van den Staat der Genade zelven*, of *de inwendige heiliging der Ziele*, in 't ontvouwen *van den wasdom van den Staat der Genade, of der middelen, waar door desſelfs wasdom word bevorderd*, voorts de tweede voorgeſtelde hoofdzaek, te weten, „ de uiterlyke heiligheid des wandels, die de wet des Hee„ ren van een Christen vordert". Onze geachte Autheur ſtelt dit in zyne voorafgaende aenmerkingen, als tweeledig voor, behelzende en *algemene* en *byzondere pligten*. „ De „ allgemeene, (zegt hy,) worden wederom, gevoege„ lykst, met betrekking, op hen, wien ze moeten bewee„ zen worden, verdeeld. Zy zyn pligten, die op *God*, op „ *ons zelven*, en op *andere menſchen* zien. De verdeeling „ der byzondere pligten rigt zig naar de verſchillende ge„ noot-

(*) *Vaderl. Letter-Oef. VI. D. bl.* 93.

Digitized by Google

„ nootſchappen en ſtaaten, waar in de menſchen leeven ".
— In gevolge dezer verdelinge handelt onze Zedenleeraer in de eerſte plaetſe over *de allgemeene pligten*, *die allen Christenen verbinden*, en bepaelt zich in dit uitgegeven Deel tot de pligten der Christenen *omtrent God* en *omtrent zig zelven*. In 't ene en 't andere betoont zyn Eerwaerde een by uitnemendheid onderſcheidend oordeel, dat hem byzonder in ſtaet ſtelt, om, in verſcheiden opzichten, den middelweg te houden tusſchen ene al te ruime en al te geſtrenge Zedenleer, en zyne leſen doorgaende indiervoege voor te dragen, dat ze den toets der Rede en Openbaringe konnen doorſtaen, en alleszins met eene algemeene nuttigheid overwoogen worden. — Tot een ſtael hier van dienen enigermate de volgende aenmerkingen van zyn Eerwaerden, over de pligten der Christenen, ten aenzien van de kleeding; waer omtrent hy zich aldus uitdrukt.

„ Noch de Verloſer, noch Desſelfs Apostelen hebben „ den Christenen, omtrent de inrigting hunner kleedinge, „ byzondere bevelen voorgeſchreven? waar uit men beſluiten moet, dat ze dit ſtuk van de uiterlyke zorge voor hun „ lighaam, aan de regtmaatige vryheid derzelven overgelaaten hebben. Ondertusſchen, daar ook onnoemelyk „ veelen hier in, van zondige begeertens en neigingen verleid, toevalliger wyze zondigen; zo moet deze vryheid, „ zo wel door de wetten van de fraaye eenvouwdigheid der „ natuur, der zedigheid en gegronde wellevenheid der beſchaafſte volken, als ook door de allgemeene pligten van „ het Christendom bepaald, en wel geregeld worden. Wy „ willen alles, wat men hier van zeggen kan, in eenige „ ſtellingen, duidelykheid halve, voordraagen. *Voor eerst*, „ nadien het voornaamst einde der kleeding, in onze koude „ gewesten, de beſcherming van het lighaam tegen de „ ſchaadelyke uitwerkzelen van 't weêr is, wy moeten, „ voornaamelyk, by onze kleeding, op de behoudenis van „ de gezondheid zien, en, by aldien eene ingevoerde mode haar nadeelig ware, dezelve, om dat ze tegen zekere „ wet van eene zeer gewigtige verpligting is (*), niet navolgen, of wy ons ſchoon om dezen pligt, die ons de „ bewaring van onze gezondheid en ons Leven oplegt, in „ de

(*) Te weten, die, van ons lichaam, deszelfs leden en kragten onbeſchadigd te bewaren, en voor onze gezondheid alle pligtmatige zorg te dragen, waer van onze Autheur in 't voorgaende geſproken heeft, en waer op hy zich in dezen beroept.

Digitized by Google

„ de kleeding niet te teder en te gevoelig, maar veel eer
„ liever allengs iets hard gewennen moeten. *Ten anderen:*
„ onze kleeding moet met de eerbaarheid overëenkomſtig-
„ wezen. Want, zo min in de kleederen zelve eene zoort
„ van godsvrugt, of eenige deugd gezogt kan worden; men
„ kan nogtans, even als in 't allgemeen, uit onze geringſte
„ uiterlyke handelingen, zo ook uit de keuze en inrigting
„ onzer kleederen, den goeden of kwaaden ſmaak der Ziele
„ beſluiten. *Sirach* XIX. 27, 28. By een' Christen moet
„ het uiterlyk gedrag, op 't volmaakſte, met de inwendige
„ reinheid en opregtheid van 't hart overeenſtemmen. E-
„ ven als nu de ſierlyke reinheid in de kleeding voor de
„ waardigheid van 't lighaam, waar in eene heilige Ziel
„ woont, volkomen past; zo moet ook, *ten derden*, onze
„ geheele optogt met de orde, welke de Voorzienigheid in
„ de menschlyke zamenleeving ingevoerd heeft, overëen-
„ komen; deze orde, welke niet ſlegts door eene, naar re-
„ gels ingerigte verſcheidenheid, eene wezenlyke fraay-
„ heid onder eene groote menigte van menſchen, die te za-
„ men woonen, uitmaakt, maar welke ook zekere deugden
„ bevordert, en verſcheide ondeugden verbant. Door de
„ eerſte verſtaa ik inzonderheid die gelukkige gewoonte, zig
„ tot naarſtigheid en naauwkeurigheid zelfs in 't kleine aan
„ te houden, en vooräl de ſchaamte, de zedigheit, en den
„ geest van overëenſtemming en regelmaatigheid zelfs in
„ het uiterlyke te toonen: door de andere verſtaa ik de laag-
„ heid, de ſchaamteloosheid en verwaandheid, vooräl in
„ den omgang van beide geſlagten met elkanderen. Vol-
„ gens deze orde moeten de kleederen, in 't byzonder, het
„ onderſcheid van geſlagten, van ouderdom en onderſchei-
„ de ſtaaten in de burgerlyke zamenleeving, op de gevoe-
„ gelykſte wyze, betekenen: niet anders, als de wyze
„ Schepper onder redelooze zo wel, als levenlooze ſchep-
„ zelen, insgelyks een onderſcheid door de uiterlyke ver-
„ ſieringen gemaakt heeft. *Exod.* XXVIII. 2. 1 *Kon.* XXII.
„ 10. *Matth.* XI. 8. *Pſ.* XLV. 15. Daarom ſchikt zig een
„ Christen, vrywillig, naar deze, of door de wetten der
„ overigheid, of door de gewoonte der verſtandigen vast-
„ geſtelde welvoegelykheid, en kleedt zig overëenkomſtig
„ met zynen ouderdom, ſtaat, vermogen, en zyn overige
„ uiterlyke omſtandigheden. Hy bedient zig, inzonder-
„ heid, by den openbaaren godsdienst van eene zedige en
„ en gepaste kleeding. 1 *Timoth.* II. 9. Dewyl de klee-
„ deren, *ten vierden*, ook tot ſieraad van het lighaam, en

Digitized by Google

„ aanpryzing van zyne natuurlyke geſtalte dienen zullen;
„ zo is het geöorlofd, zig ook hier in te ſchikken, naar 't
„ geen zo wel volgens de natuur, als naar den ſmaak der
„ verſtandigſten onder een volk voor fraay en welvoegelyk
„ gehouden word. *Gen.* XXIV. 53. *Matth.* XXII. 11.
„ Ten minſte zoude een Christen of eene eigenzinnigheid,
„ of eenen ongemeen laagen geest verraaden, wanneer hy
„ in eene zo geringe zaak, als het model, of de kleuren
„ der kleederen zyn, zig tegen den eenſtemmigen ſmaak
„ eener ganſche provintie verzetten, en in eene ouderwet-
„ ſche mode wat byzonders, en eene byzondere nedrigheid
„ of geestelykheid vertoonen wilde. En nogtans maaken
„ veelen, anders opregte gemoederen, hunne deugd by de
„ waereld, enkel door deze kleinigheid, verägtelyk, en ze
„ geeven gelegenheid tot de bedenking, of ze niet onder
„ hunne ouderwetſche kleeding, het trots voorneemen ver-
„ bergen, eene geheele ſtad de wet op te dringen, zig naar
„ hunne wyze, waar aan meermaalen ook de gierigheid aan-
„ deel heeft, te kleeden. Want, hoewel de *nieuwe modens*,
„ zo min, als alle oude, verſtandig en goed zyn; zo is
„ nogtans de verändering van modens, op haar zelve be-
„ ſchouwd, niet alleen iets onverſchillig, maar zy heeft
„ ook, toevalliger wyze, het nut, dat daar door de zoor-
„ ten van beſtaan, en de kunſten onder de menſchen be-
„ vorderd worden; en, daar in 't allgemeen de verwisſe-
„ ling een groot gedeelte van ons genoegen in dit anders
„ lastig Leven uitmaakt; ik begryp niet, waarom men niet
„ zelden op zodanige plaatzen, waar deeze materie minst
„ behoort, tegen de modens der kleederen yverd: ten min-
„ ſten zoude men eene ſlegte uitleggingkunst en weinig kragt
„ van te oordeelen verraaden, wanneer men 'daar toe de
„ woorden van *Petrus*, 1 *Petr.* III. 3, 4. of van *Paulus*,
„ 1 *Timoth.* II. 9. als waar alleen over den pligt, inzon-
„ derheid voor de verſiering der ziele te zorgen, gehandeld
„ word, neemen, en daar door den vyandigen ſpotters met
„ den Godsdienst nieuwe gelegenheid geeven wilde, over
„ de H. Schrift hunnen zever uit te ſpuwen, en de christe-
„ lyke Zede-leer beſpottelyk te maaken: zo als ten tyde van
„ onze Vaderen, toen men zo verre ging, en aan elke nieu-
„ we mode eenen byzonderen duivel toeſchreef, en op de
„ predikſtoelen tegen de paruiken- hoepelrokken- en ande-
„ re Duivels, met de grootſte drift en hevigheid vogt. *Ten*
„ *vyfden*, blykt uit 't geen wy omtrent het einde der klee-
„ ding gezegd hebben, hoe zo wel die geenen dwaalen,

„ wel-

Digitized by Google

„ welken of uit agteloosheid, of uit karigheid en eigenzin-
„ nigheid in een vuil en slegt kleed verschynen; als ook die
„ een slegt verstand en ydel hart verraaden welken in de over-
„ boodige en kunstige versiering hunnes lighaams een zekere
„ Eer zoeken, en tot dat einde zo wel den kostelyken tyd,
„ als hun geld verspillen. En eindelyk, *ten zesden*, strydt
„ het zo wel met de eerbaarheid en orde, als mede in 't allge-
„ meen met het geheel einde der kleedinge, en 't regtscha-
„ pen Wezen van het Christendom, wanneer men buiten het
„ geval van noodzaaklykheid, terwyl men, op eene regtvaar-
„ dige wyze, de laagen zyner Vyanden ontgaan kan, zig op
„ eene bespottelyke wyze vermomd; wanneer het één gelagt
„ zig naar de wyze van het andere kleedt, en wanneer per-
„ zoonen van een hoogeren staat de kleederen van laagere staa-
„ ten aantrekken: het welk als dan openlyk te berispen is,
„ wanneer zulk eene vermomming, geheel oogschynlyk tot
„ wanörden, en allerhande buitenspoorigheden aanleiding
„ geeven kan, en wezenlyk misbruikt word. *Deut.* XXII. 5.
„ Meer is niet noodig, dat men tegen de zonden van ydel-
„ heid, welke by de kleeding gepleegd worden, zegge. Eene
„ christen-vrouw, in den schoot van den godsdienst opge-
„ voed, welke edelere denkbeelden, dan de fransche ligtvaar-
„ digheid en de waereld inboezemen, ingezoogen heeft, zal
„ van zelf weeten, dat ze tot hoogere eindens geschapen is,
„ dan dat ze den onwaardeerbaaren tyd, en vooral de dierbaa-
„ re oogenblikken van den morgen, die met de straalen der
„ Zon in den geest klaarheid en verjongde levendigheid uitstor-
„ ten, en welke daarom als eerstelingen van den verborgen
„ omgang met den Heer moesten geheiligd worden; dan dat,
„ zeg ik, eene Christen-vrouw deze onwaardeerbaare uuren
„ met zo geringe zorgen en bezigheden, als de opschik van
„ haar lichaam is, door zoude brengen. Neen, eene Chris-
„ ten-vrouw zal veel eer haare waare eer, en haar zuiverst ver-
„ maak daar in zoeken, dat ze zig bestendig toelegge, door
„ de reinheid van haar hart, en door de onschuld van haaren
„ wandel, den Heere te behaagen, 1 *Cor.* VII. 34. maar ver-
„ stand, beleid, en een zedige deugd zullen haar in de oogen
„ aller verstandigen die gegronde hoogagting te wege bren-
„ gen, welke nooit eene aardschgezinde en hovaardige vrouw,
„ door haaren opschik en eene bestudeerde begeerte, om te
„ behaagen, als door dwang verkrygen zal. Dit is, eigenlyk,
„ de meening der Apostolische vermaaning: dat het *verbor-*
„ *gen* der christen-vrouwen *in den verborgen mensch des har-*
„ *te* te zien zyn moet, namelyk in de onveränderlyke rein-

Digitized by Google

„ heid van *eenen zagten en ſtillen geest*, eenen ſieraad, dat „ haar in Gods oogen, en in den oogen der geenen, die al„ leen gegronde en wezenlyke voorregten waardeeren, koste„ lyk maakt. 1 *Petr.* III. 4.

ANTONII DE HAEN S. C. R. A. Majestatis conſiliari & archiatri, *Epistola de Cicuta, cum Alethophilorum Viennenſium Elucidatione Neceſſaria. Amſtelodami, apud* Joannem Schreuderum. 1766. *Octavo majori*, pagg. 80.

Brief van ANT. DE HAEN Raad en Lyf-Artz van Haare K. K. A. Majeſteit, *aangaande de Cicuta, met een Noodzaakelyke Opheldering van eenige Weener Liefhebbers der Waarheid.*

VAn den Brief van den Heer DE HAEN hebben wy onze Leezers een berigt gegeeven (*), het zal dan nu maar deeze zo genoemde *Noodzaaklyke Opheldering* of Verklaaring zyn, waar aan wy ons, voor het tegenwoordige, zullen bepaalen. Het was wel te verwagten, dat de gemelde Brief, waar mede de Schryver de Uitvaart van de *Cicuta* ſcheen te willen houden, of liever dezelve, in rust, op de wegen en velden laaten ſtaan, door den Heer STORCK, of eenigen zyner Voorſtanders, niet onbeantwoord zou gelaaten worden. Men hadt te veel gerugt gemaakt van de *Cicuta*, en derzelver krachten, om de Kanker te geneezen, te breed uitgemeeten, om zich den roem deezer Uitvindinge te laaten ontneemen, en zich in 't openbaar ten toon te laaten ſtellen, als lieden die zich zelven hadden bedroogen, en anderen dingen hadden willen verzekeren, welken, op de proef, onbeſtaanbaar bevonden werden. Men ziet dan nu hier een antwoord; niet van den Heer STORCK wien de zaak meest trof, ten minſte niet op zynen naame, maar als van eenige *Liefhebbers der Waarheid te Weenen*, welken dit antwoord *Een Noodzaaklyke Opheldering van den Brief van* DE HAEN *aan* TRALLES hebben gelieven te noemen.

Het is met deeze Schryvers, als men in Twistſchriften, meermaalen ziet gebeuren; in plaats van zich te kanten tegen de voorſtellingen van zynen Tegenſtreever, of het gene hy heeft geſchreeven, valt men op deszelfs zedelyke geſteldheid, zyne ontrouw, onerkentelykheid, trotsheid, jaloezy, en

(*) *Vaderl. Letter-Oefen.* VI. *Deel*, I. *Stuk*, *bl.* 281.

Digitized by Google

en wat van dien aart meer is; om hem in een haatlyk licht te ſtellen, en zyn perſoon verachtelyk te maaken; 't welk van verſtandigen weinig minder geacht wordt, dan de zaak, welke men voorheeft te verdedigen, te verraaden of op te geeven. Het koomt hier niet aan op het Karakter of gedrag van DE HAEN; of hy zich ondankbaar jegens van SWIETEN, en vyandig omtrent STORCK getoond heeft; wy kunnen en willen ook hier over niet oordeelen: wy laaten de goede of verkeerde geſteldheid voor hem zelven: wy kennen den man niet dan door zyne ſchriften: wy keuren zyne wyze van ſchryven, tegen zyne tegenſtreevers, niet overal goed; maar het koomt hier aan op de zaak welke in geſchil ſtaat. De Heer STORCK heeft, in meer dan één openbaar geſchrift, voorgegeeven dat de *Cicuta* de Kanker geneest; de Heer DE HAEN beweert dat ze hier toe niet in ſtaat is, en het niet doet; dat hem dit door eige ondervinding gebleeken is, en door honderden ondervindingen van anderen bevestigd wordt. Het was derhalve de post van deeze zo genaamde *Waarheid-Minnaars*, te toonen dat de *Cicuta* de kracht heeft de Kanker te geneezen, en dat de ondervinding dit van tyd te tyd doet zien. Hier uitvlugten te maaken dat ze dit wel niet altyd doet, en men haar niet als een *Specificq* middel heeft voorgedraagen, maar evenwel als iet waar mede men in de gemelde kwaale dingen heeft konnen doen, welken men met de beste bekende middelen niet hadt konnen uitwerken; dat 'er Kanker, doch niet alle Kanker mede geneezen wordt; hoedanige gezegden onze *Waarheid-Minnaars* uit de Werkjes van STORCK aanhaalen, doet niets tot beſlegting van het geſchil. Te zeggen, dat men het niet als een *Specificq* middel wil aangemerkt hebben; en te zeggen: „ de *Cicuta* geneest de Kanker. Dit heb ik, door „ menigvuldige ondervinding, overtuiglyk gezien ". En, „ zo de Vrouwen, in 't begin, haare kwaalen te kennen geeven, en de Geneesheer tydig *Cicuta* gebruikt, ben ik verzekerd, dat wy, binnen weinig jaaren, zelden Kreeftgezwellen, in Vrouwen Borſten, zullen zien ". Nog, „ de „ *Cicuta* doet de Knoestgezwellen, al zyn ze verouderd, „ ſmelten: zy geneest de Kanker, of verbeetert deszelfs „ ſcherpte enz. " (*). Wat is dit anders, dan op de eene plaats te zeggen, dat het geen *Specificq* middel is, en op de andere, dat men het 'er evenwel inderdaad voor houdt? En ze-

(*) *Brief van* DE HAEN, *Nederd. Vertaaling*, bladz. 8, 9. By de Drukkers deezer LETTEROEFENINGEN uitgegeeven.

Digitized by Google

zeker, als een *methodicq* middel is het niet gezogt of van iemant aangemerkt.

Een Middel dan, waar aan zo veel kracht wordt toegeſchreeven, als door den Heer STORCK aan de *Cicuta* geſchied is, moet, ten allen tyde, en overal, in gelyke gevallen, dat is, in waare Knoestgezwellen en Kankers, waar by nog geene toevallen zyn, welken dezelven volſtrekt ongeneeslyk en doodlyk maaken, van dezelfde uitwerking bevonden worden; of, zo men oordeele, dat dit te veel geſteld is, ten minſte, doorgaans, en dikwils van dezelfde uitwerking zyn: gelyk dit *Specificque* middelen eigen is. Ik beroepe my op het *Opium*, de baſt van Peru en de Kwik. Men moest derhalve in *Frankryk*, *Italie*, *Engeland*, en *Holland* dezelfde ondervindingen hebben als te *Weenen*; waar van het tegendeel overbekend is. Onze *Liefhebbers der Waarheid* zeggen evenwel, dat zy getuigenisſen hebben uit *Frankryk*, *Spanje*, *Zwitzerland*, *Italie*, *Engeland* enz. van den goeden uitſlag, en dat 'er Kankers door geneezen zyn. Het is waar, men heeft eenige zodanige getuigenisſen gezien: maar men zal moeten toeſtaan, dat waar één Man de *Cicuta* heeft geroemd, vyf en twintig, indien niet honderd, het tegendeel verklaard hebben. En hoe zulke getuigenisſen, zo wel als die van den Heer STORCK en zyne medegenooten, in de wereld hebben konnen koomen, wordt door DE HAEN zeer natuurlyk en klaar aangetoond (†). En van welk eene dwaasheid zou DE HAEN niet moeten zyn bezeeten geweest, om voor het tegendeel uit te koomen, zonder den ruggeſteun van de algemeene ondervinding van alle kundigen, zo van verre als van naby. Hier tegen door onze *Waarheid-Minnaars* geene voldoening gegeeven wordende, is het geheele geſchrift van geen aanbelang; en maakt ſlegts, behalve het haatelyke tegen den perſoon, niets uit dan eenige knibbeleryen, over dit of geene geval, als, door DE HAEN, niet zuiver en naar Waarheid opgegeeven; van deeze of gene vermeende geneezing, zonder behoorlyke baarblyklykheid, doch door hen als zodanig aangedrongen; en deeze of geene aanmerkingen, zonder genoegzaamen grond gemaakt; niet waardig om met aandagt geleezen te worden.

Wy durven vrymoedig zeggen, niet te gelooven, dat oit eenig waar Knoest- of Kankergezwel door de *Cicuta* geneezen is. En hoe zeer onze *Liefhebbers der Waarheid* de kundigheid van den Baron VAN SWIETEN, in deezen, roemen, en 'er volkoomelyk op meenen te mogen vertrouwen; wy

(†) Zie de *gemelde Brief* bladz. 12 enz.

Digitized by Google

wy denken, behoudens al zyne achtinge, het niet boven het menschlyke te zyn, dat hy zich hier in nevens anderen bedroogen hebbe (*). En wy worden hier in gesterkt door de zeldzaame beschryving van het geval, en de beoordeeling, welk 'er over geveld wordt, welk men DE HAEN beschuldigt, als kwaalyk te hebben opgegeeven; men vindt het, in dit geschrift, pag. 37 enz. Wy zullen 'er eens een weinig op stilstaan, om te doen zien, wat men, uit het zelve kan opmaaken; en van andere van gelyke soort hebbe te oordeelen. Eene Mevrouw van 21 jaaren, hadt al, eenige jaaren, een Knoestgezwel in haar regter Borst gemerkt; zy was nu, voor eenige maanden, getrouwd en zwanger geworden; hierop was haar Borst meer gezwollen en harder geworden. Haar Geneesheer raadpleegde den Heer STORCK over het geval. Dees riedt het gebruik van de *Cicuta*, waar van hy verzeekerd was, geen nadeel, ten opzichte van de bezwangering, te zullen volgen. De *Cicuta* wordt gebruikt. In het begin verergerde het gezwel; men vermeerderde de gift van de *Cicuta*. Hier op verminderde het gezwel en scheen nu in verscheide knobbels verdeeld. De paarsche kleur werdt ook wederom minder en natuurlyker. De Lyderes met een rytuig naar Weenen gekoomen zynde was het Borst wederom wat erger, doch niet zeer pynlyk. Men stoofde met de *Cicuta*, en liet dezelve inwendig gebruiken. Zy verloste van een gezond kind. Onder den Arbeid der verlossing was het Borst wat hard behandeld, en daar door wederom wat verergerd, was rood en zeer gezwollen, ook pynlyk; eindelyk werdt het paarsch en blaauw en in knobbels opgeheeven, een scherp knaagende wei zweette door, en men vreesde, dat de huid, welke reeds dun was, zou berſten, en een kwaadaartige opene Kanker onstaan. Den derden dag na de verlossinge leidde men een Pap van de *Cicuta* op het Borst; en het bedaarde wederom van tyd te tyd. Men gaf vervolgens ook wederom de Pilletjes van het *Extract*. In den tyd van drie weeken was het Borst gesonken tot de grootte van een mans vuist, en alle omstandigheden, naar gelang, beeter. Steeds bleef echter nog de harde knobbel in het Borst. Na verloop van tyd en eenige voorafgaande ligte ziekte, begon de omtrek van de knobbel wederom wat

(*) Wy oordeelen het een dwaas gezeg te wezen. *Quem (Scirrhum) vel Lippi & Tonsores distinguere norunt. Elucidat.* pag. 33. dewyl wy weeten dat de kundigste Mannen zich hier in vergist hebben.

Digitized by Google

wat meer te zwellen; en de Lyderes besloot het gebrek te laaten wegneemen, gelyk, door een bekwaam Heelmeester, met een gedeelte van het Borst geschiedde.

Hier op zeggen nu deeze *Waarheidlievende* Schryvers, dat zy dit afgezette deel van het Borst ook gezien hebben, zo wel als DE HAEN; en daar deze gezegd hadt: „ dat die „ Kanker, kort daar na, zo boos was geworden, dat ze door „ het mes moest weggenomen worden" (†), vonden zy, aan het zelve, geen de minste blyk van Kanker. Waar is nu, vraagen onze Schryvers, die zo kwaadaartige Kanker, welke DE HAEN gezien, behandeld en gemeeten heeft? Men zou denken, dit is te vraagen naar den bekenden weg, want zy vraagen naar 't gene zy in handen hebben of gehad hebben: doch het schynt neen, en de vraag uit enkele onkunde te ontstaan. Zy hebben het gebrek in de hand, zy zien het, en weeten niet wat zy zien; of zy zyn, hoe Waarheidgezind zy zich ook noemen, ongeneigd te bekennen, wat zy zien. Zy vraagen het dan den Heer BRAMBILLA, die de Operatie hadt gedaan, waarschynlyk verwagtende dat deeze man ook een dergelyk getuigenis zou geeven. Dees verklaart oprechtelyk, dat het Borst wel geenzins kankerig was, maar dat een overgelaate Scirrheus gedeelte, na een zinking-koorts en geweldigen hoest was begonnen grooter te worden, waarom de Lyderes begeerd hadt dat het uit- of weggenomen zou worden. Klaarlyk ziet men hier uit immers, dat de *Scirrhus*, welke 'er, van het begin af, in het Borst geweest was, 'er nog in was; en dat te zeggen, dat men aan het afgezette deel geen het minste blyk van Kanker bevondt, is op een zeer uitbundige wyze met woorden te speelen, of groote onkunde te doen blyken. Is niet een *Scirrhus* hetzelfde als de Kanker, alleen in trappen, in tyd of ouderdom verschillende? of, zo men hier nog uitzondering op wil maaken; is niet een *Scirrhus* het beginzel van de Kanker? Gaat niet een *Scirrhus* als hy veroudt, in een Kanker over? Dit zal geen kundig Genees- of Heelmeester ontkennen. Waar men dan een *Scirrhus* ziet, ziet men daar geen het minste blyk van Kanker? Wie heeft zulke ongerymde gezegden van verstandige luiden oit gehoord? Deeze *Waarheid-Minnaars* schynen dit geheele Knoestgezwel, het welk niet klein was, volgens de maate welke DE HAEN 'er van heeft opgegeeven (§) niet te hebben opgemerkt:

(†) *Brief van* DE HAEN, bl. 14, 15. (§) *Brief van* DE HAEN, bl. 16.

Digitized by Google

merkt: zy ſchynen zich zo gerust verlaaten te hebben op de aangewende geneezing door de *Cicuta*, dat zy geen kwaad konden zien, ſchoon zy het voor hunne oogen hadden.

En als men het geheele geval nagaat, ziet men 'er in, welk een ophef de Heer STORCK en de zynen maaken van omſtandigheden en toevallen, welken in zich zelven zeer gering en gemeen, maar voor hen teekenen zyn van kwaadaartige en doodlyke Kanker. De Lyderes hadt, ſedert eenige jaaren, een Knoestgezwel in het Borst; zy trouwt, en wordt zwanger, en de tyd van verlosſing naderende, zwelt dit Borst merklyk; geen wonder, wyl dit in byna alle vrouwen en gezonde Borſten, op zulk een tyd, gemeen is, en dit Borst zulks meer en met nevensgaande meerdere moeilykheid onderhevig is geweest, om dat 'er een *Scirrhus* in verhoolen was; waar by nog komt dat het Borst door het hosſen op een rytuig, waar mede de Lyderes naar Weenen was gevoerd, eenige ontſteltenis hadt geleeden. Straks gaat men aan 't werken met de *Cicuta*, het Borst ſlinkt, 't welk de rust alleen, waarſchynlyk, zou bevorderd hebben. De Vrouw koomt in de Kraam. Het Borst onder den arbeid der verlosſing wat hard gehandeld zynde, wordt 's anderen daags en vervolgens, den tyd van de zog-koorts, wat pynlyk, zwelt grootlyks, verandert van kleur en 'er lekt eenig dun knaagend vogt uit, als een Borst, welk zog zou maaken, doch hier toe niet in ſtaat is, om het verborgen Knoestgezwel. Wordt hier op van STORCK of de zynen eenige aanmerking gemaakt? geenzins. Het is by hun zodanig, dat zy vreezen, dat het zal openberſten, en in een kwaadaartige verzwooren Kanker overgaan. De *Cicuta* wederom, inwendig en uitwendig, met veel yver gebruikt. De buy bedaart, gelyk met rede te hopen was, maar de hardheid welke in het Borst geweest was, was en bleef na alle gebruik van de *Cicuta*, tot dat ze door het mes wierdt weggenomen. Wat wil men ons nu met dit geval zeggen? Heeft hier de *Cicuta* de Kanker geneezen, of byna geneezen? Hy moest wel onnozel zyn, die zich dit in de hand liet ſtoppen. Al het toevallige was buiten de *Scirrhus*, en bedaarde telkens, en zou met het allereenvoudigſte middel even gemaklyk, als met de *Cicuta*, tot bedaaren gebragt zyn geworden: maar het wezenlyk gebrek, de *Scirrhus*, waar van alleen de Kanker te vreezen was, bleef ongeneezen.

Dit eene ſtaaltje is genoeg om te toonen, hoe veel ſtaat men kan maaken op de berigten van den Heer STORCK en de

de zynen. Wy neemen affcheid van deeze *Alethophili Viennenſes*, en laaten hun het genoegen zich vrolyk te maaken met de *Cicuta*: maar raaden hun zich ſtil te houden, zo lang zy geen betere verdediging voor STORCK of de *Cicuta* weeten voor den dag te brengen. Wy hebben de *Cicuta*, in onze praktyk, al lang haar affcheid gegeeven: wy doen het nu nog eens, en waarſchynlyk voor altoos, om 'er nimmer wederom van te gewaagen.

Stuk Werks Astronomisch Ontwerp tot het berekenen der waare Lengte, en der mogelyke Eclipſen. Nageſpoort en aan het Oordeel van KUNDIGEN *overgegeven, door* JAN TRAAST. *Zyn te bekomen te Amſterdam by* S. van Esveld, *en te Utrecht by* Paddenburg *en* S. de Waal. *Behalve het voorwerk* 248 *bladzyden in quarto.*

DIt *Stuk Werks Ontwerp* word, gelyk de Autheur zich uitdrukt, „ als een Stuk van zyn geheel, der geleerde „ Waereld ter toetze aan de waarheid (bevinding) overge„ geven: het geheel, *zegt hy*, was zo gemakkelyk, en ge„ makkelyker op te geven geweest, als dit brok, (gelyk „ het ook volgens voornemen ſtaat te volgen.) Maar daar „ zyn by my (ten minſten verbeelde) redenen, waarom ik „ dit ſpaar, tot dat ik bewust, dat de Rekening de Toetſe „ der Geleerden heeft genoten ". — Het behelst ene nieuwe berekening van den middelloop der Hemelſche Lichamen, gegrond op de jaer- maend- en dag- telling in den Bybel gemeld; waer door de Schryver oordeelt te konnen bepalen, welke de ware lengte van een jaer zy; en van welk point des Hemels men het begin der beweginge hebbe te berekenen; mitsgaders waer men gevolglyk, niet willekeurig, maer bepaeldlyk op zekeren grond, den eerſten Meridiaen, of den Meridiaen des begins, (dat is, *den enigen Meridiaen, die met alle de zig beweegende Voorwerpen, by het begin der beweeging in ene regte Lyn geweest moet zyn,*) moet ſtellen; van welken men de ware telling der andere Meridianen ten Oosten en ten Westen heeft af te leiden.

Dit Geſchrift zelve is verdeeld in twee Stukken. Het eerſte behelst, na een algemeen verſlag van des Autheurs bedoelde, zyne aenmerkingen over en gemaekte Tafels tot de berekening van de beweging der Zon, Maen en vaste Sterren, zo als dezelve word gezien ten Oosten en ten Westen: „ om byzonder door laatstgenoemde zulks te Ef-

„ fec-

Digitized by Google

„ fectueëren volgens den Stand der Hemellichten: *der* „ *Maan*, door haar pasfeeren der Meridianen, door haaren „ afftand van de Zon, door haaren Afftand van de vaste „ Sterren; en *der vaste Sterren*, door haar pasfeeren der Me„ ridianen, en door haaren afftand van de Maan". Het tweede Stuk vervat in zich eene ontvouwing van den grond op welken deze Rekening fteunt, ten betooge van derzelver zekerheid. Hier by komt nog, aen 't einde van dit Gefchrift, eene „ Befchryving van een den Hemel nabootfend „ Inftrument, waar door met behulp van byhoorende Ree„ keninge vooren opgegeeven, de waare Lengte op alle „ plaatfen der Aarde, uit den daar meede overeenkomende „ Stand van Zon, Maan en Sterren aan den Hemel, nage„ noeg voor den Zeeman moet worden aangeweezen".

Onze Schryver flaet in dezen, hoewel op ene, zo ver ons voorftaet, byzondere wyze, een weg in, waer op reeds anderen voor hem geftruikeld hebben, en 't komt ons voor, dat deszelfs voeten niet vaster gevestigd zyn, dan die zyner Voorgangeren. Hier by komt nog, dat de fchryfwyze, in dit *Stuk Werks Ontwerp* gehouden, zeer ver van klaer is; zo dat zyne denkbeelden, ten rechten verftande, nog al merkelyke opheldering zouden behoeven; veelligt erlangt de Waereld hier omtrent enige voldoening, wanneer het *gebeel* het licht ziet. Hier toe geeft hy te meer grond van verwachting, om dat hy in zyn Voorbericht zegt: „ Het is „ zo, als het is by overuurtjes zaam geftelt: het geen ont„ breekt in dezen, zal ik, zo ik hoope in een vervolg zoe„ ken te verbeteren met het zelve in beter order te ftellen, „ bequaam te onder deelen, het geheele Stuk na deszelfs „ eenvoudige beginzelen op geven, en nader bevestigen". Dit gefchiedende zal men 'er bepaelder over konnen oordeelen. Zie hier intusfchen des Autheurs bevatting van 't Hemelgeftel, en de bedoelde nuttigheid zyner rekeninge.

„ Ik begrype, dat de Zon (latende ieder zyne vryheid) in „ ieder Etmaal eenen volleedigen Cirkel ronds om den „ Aardkloot doet, en ons daar door het Etmaal beperkt, „ van het Zuiden door het Westen en Noorden, en dat de„ ze beweging eens (ten zy men wilde ftellen, dat zy nooit „ begin gehad hadden) hebbe een begin genomen; zo moet „ dan ook dat punt, daar ze begon, haaren Cirkel, in het „ wederkomen aan het zelve, volleedig maken: en dit punt „ aan den Hemel ftaat regt over een (en niet verfcheidene) „ bepaalden (niet willekeurigen) Meridiaan. Gevolglyk, „ eindigt en begint aan denzelven Meridiaan de Telling,

„ waar

„ waar na men de andere kan bepalen, afgeleid uit den
„ Stand der Hemelligten (die wy zien bewegen) in dat be-
„ gin, tot de ſtanden, waar in ze by vervolg van tyd zyn
„ bevonden, en nog worden bevonden, of ook in het ver-
„ volg na de vastblyvende ordonnantien des Hemels, zul-
„ len worden bevonden.

„ Voorts, dat de Son, door een Soort van veragtering
„ in deſen weg, na het omlopen van verſcheidene der voor-
„ noemde Cirkellopen, maakt een tegen Cirkel, tegen vo-
„ rigen aan, en dus van het West na het Oosten; dog niet
„ paralell met vorige, maar met ſnyding van zodanigen, die
„ begrepen word om het midden van den Aardkloot, (ge-
„ noemt de Middellyn) en in het volbrengen van de volle-
„ digheid van deſen tegen Cirkel; begrype ik, dat de Leng-
„ te van het Jaar is geleegen; en gelyk het zeker is, dat by
„ het Eerſte begin der beweging (men ſtelle het in welk on-
„ derwerp men wil) deze byde beginpunten een en het zel-
„ ve zyn geweest, zo moet ook, gelyk aan het Eerſte,
„ betrekkelyk op of boven denzelven Meridiaan, begin en
„ einde bepaalt is, ten aanzien van het Tweede (den Jaar-
„ lykſchen Cirkel) mede dat zelve punct tot begin en ein-
„ de van het Jaar bepaalt zyn te houden (en dus het eene
„ zo min willekeurig als het ander kan zyn:) wierd nu de-
„ zen laatſten volbragt op zodanigen Stip, als de Eerſte
„ volleedig word, zo bleef de betrekking tot denzelven
„ Meridiaan, by het einde van het Jaar, dezelve, als ze
„ was by het begin (wat de Zon aangaat); maar de bevin-
„ ding lerende, dat den Jaarlykſchen Cirkel word volbragt,
„ na dat der dagelykſchen 365 maal, met nog een deel daar
„ van, is afgelegt, word daar uit geboren een ander Stand
„ van dit punct van Snyding, betrekkelyk tot denzelven
„ Meridiaan, als het was by het begin; waar uit dan afge-
„ leid word het onderſcheid tuſchen zogenaamde Gemee-
„ ne- en Schrikkel-Jaren: als mede de Verplaatzing van
„ het zogenaamde verſte Punct.

„ En gelyk dit van de Zon, begrype ik het ook van de
„ Maan, welke word gezien mede deze tweederlei bewe-
„ ging te maken: wederom met ſnyding van den Sonnen-
„ weg (Sodiac), waar uit dan ook, by het volbrengen der
„ Cirkelen, andere en andere betrekkingen worden veroor-
„ zaakt tot den Meridiaan des begins, als ze hadden by het
„ Eerſte begin der beweging, gelyk de zaak zelve toont:
„ daar de Maan niet alleen daags op een ander en ander Tyd-
„ ſtip, aan denzelven Meridiaan komt; maar ook op een

„ an-

Digitized by Google

„ ander en ander tyd, en in ander of ander Stand by of te-
„ gen over de Zon word bevonden, waar door de Eclipse-
„ ring word gemaakt; maar van waar zal men met zeker-
„ heid deze bepaalde veranderingen konnen afleiden, zo het
„ niet is van het begin der beweeging, en de betrekking der
„ onderwerpen tot malkander, als tot den Aardkloot? gevol-
„ gelyk, moet tot de waarheid een eenig Stip voor het be-
„ gin, dat bepaald (en geenzins willekeurig) is, vooron-
„ derſtelt worden, gelyk ook, zo veel ik weet, alle ſtel-
„ len; dog in het begrip waar, onderſcheiden van malkan-
„ der, waar uit de Willekeurigheid ſcheint haar oorſpronk
„ te hebben; en het gemis van dit Stip, doet my begry-
„ pen, waarom de Astronomiſche Rekeningen, niet meer
„ als een ſtuk weegs agter uit en voor uit moet konnen, met
„ eenige zekerheid, werken.

„ Dit is geenzins gezegt, tot eenige de minſte kleinag-
„ ting van de waarlyk ongemeen groote moeite, en in
„ vroeger tyd, en nog heden door Heeren Astronomici
„ aangewend, tot het vervorderen van de kennis daar in,
„ (en waarlyk elk volgende Zoeker heeft het de moeite van
„ voorgaande Heeren te danken, die door zo veele, dik-
„ wils moeijelyke, Obſervatien, hier en daar palen geſteld
„ hebben, welke het nadere kan afmeeten of bevestigen)
„ maar alleen te tonen het onderſcheid, dat ik meen te be-
„ grypen in de Rekening, (en waar toe de voorſchreeve
„ palen van zeer grooten dienst zyn) als dit van allen on-
„ derſtelde, dog (als blykt uit de Willekeurigheid) onbe-
„ kende begin eens geraaden was.

„ 1. Dewyl van dit punct gerekend, dan de hoeveelheid
„ des Zons, zo dagelyksch als Jaarlykſe Cirkelen, zou-
„ den zyn te bereekenen, en daar door bekent, hoe veel
„ Dagen en Jaren 'er verlopen zyn, het welk de Chrono-
„ logie behelst. Terwyl yder die wat geleezen heeft zal
„ weeten, hoe conſiderabel groot en veel de verſchillen
„ daar over onder de geleerde zyn: die hier door alleen en
„ geheel zouden opgeruimt konnen worden tot ontdekking
„ van verſcheidene dingen, die (niet noodig hier te mel-
„ den) alleen door dit gemis, ſchoon nodig te weeten, on-
„ zeker en duister zyn.

„ 2. Van het zelve begin gerekent, zoude konnen bly-
„ ken, hoe veel en waarom de Sterren in Aries zo veel van
„ plaats zyn of ſchynen verandert, en dus, hoe veel la-
„ ter zy nu in hare bepaling dagelyks komen aan het zelve
„ beginpunct; en daar uit (zo veelen 'er op een te regt in

Digitized by Google

„ Lengte bekende plaats geobſerveert zynde) door haar
„ komst, op andere tyden, aan de andere Meridianen, hoe
„ verre zulken Meridiaan, daar men ze vind, van het ware
„ begin is gelegen, en dus het Sterrendak een geheel Re-
„ gister der Lengte.

3. „ Insgelyks, van het zelve begin gerekent, door des
„ Maans dagelykze Loop, hoe laat haar komst yder dag is
„ aan dat zelve beginpunct, en daar uit wederom, als bo-
„ ven, door haar onderſcheiden komst de andere Meri-
„ dianen, de verheid derzelve, (in welk z. word bevonden)
„ van den Meridiaan des begins.

4. „ Nog, van het zelve beginpunt gerekent, de veelheid
„ der zamenkomſten van Zon en Maan, en der Eclipſen,
„ zonder dat 'er een moet konnen misſen, tot bevestiging
„ van de waarheid van het opgegeevene boven.

Historie der Koningen van Rome, van deszelfs ſtichting tot de oprechting van het Gemeenebest. Uit het Fransch van den Heere CHARLES PALISSOT DE MONTENOY, *Lid van de Koninglyke Akademie van Nancy. Te Dordrecht, by* A. Blusſé 1766. *Behalven het Voorwerk* 252 *bladz. in octavo.*

DE Heer de *Montenoy* verledigt zich in dit Stukje, om het oudſte en fabelachtigſte gedeelte der Romeinſche Historie op nieuw na te gaen en te ontvouwen; wel byzonder met oogmerk, om in het character dier eerſte Koningen van Rome, in derzelver wetten, Godsdienst, en de voor-oordeelen, die zich by dat nieuwe Volk vestigden, den oorſprong van de Romeinſche grootheid na te ſpooren. Men kan niet zeggen, dat hy 't Geſchiedkundige, 't welk vol duisterheden en ongerymdheden is, naer 't verhael dat ons de Ouden nagelaten hebben, eenig nieuw licht heeft bygezet; doch men moet erkennen, dat hy zyn Historisch Verhael hier en daer doorvlochten heeft, met wysgerige en ſtaetkundige aenmerkingen, die dit zo menigwerf behandelde onderwerp in eene nieuwe gedaente voor oogen ſtellen; en hare nuttigheid hebben, om den Lezer te doen opmerken, hoe het Romeinſche Gemenebest, uit zeer zwakke beginzelen voortgeſprooten, tot zo hoog eene aenzienlykheid geklommen zy. Men oordeele hier van eenigermate uit 's Mans volgende aenmerkingen, als hy, na 't melden der Regeringe van *Romulus*, overgaet tot het beſchryven van 't Ryksbewind van *Numa Pompilius*.

„ De

Digitized by Google

„ De Historie van *Romulus* heeft *Rome* aan ons vertoont in „ zyn eerſte beginſelen ; zich verheffende door den voor„ ſpoet zyner wapenen boven zyne nabuuren, welke beur„ telings verbonden tegen het zelve ſlooten. Wy hebben „ het gezien geheele Volken in zynen Staat inlyven, die „ zich by een gevoegt hadden om het te verdelgen; en zich „ verſterken door het geene zynen ondergang ſcheen te zul„ len bewerkt hebben. De dapperheit en ſtaatkunde van „ *Romulus* begonnen het gevreest te maken; de godvrucht „ en wysheit van *Numa Pompilius* voleindigden de grondſla„ gen van dit gebouw, dat in 't vervolg over de geheele „ Wereld heerſchen moest. *Rome* was toen alleen met krygs„ helden bevolkt. Een opkomende Staat breidt zyn vermo„ gen alleen door de wapenen uit; alle andere middelen „ zouden hem dan nutteloos, en mogelyk, gevaarlyk zyn; „ doch zoo de dapperheit alleen recht heeft om Ryken te „ ſtichten, zoo behoort het ook aan het gezach der wetten; „ aan een zeker zamenſtel van Godsdienst geſchikt, naar „ de zeden en aart der Volken; en eindelyk, aan een beſtuu„ ring, gevestigt op deeze twee grondſteunen, die geſchikt „ zyn om elkanderen te verſterken, om hem te handhavenen „ in dien trap van macht, die denzelven ſtelt, ten minſten „ voor een tyd, buiten gevaar van omwendingen.

„ Het was dan nodig om een volk onder den tengel der „ wetten te brengen, dat, zonder dezelven, zyne nabuuren „ wel ras zouden gewroken hebben van den ſnellen voort„ gang zyner eerſte overwinningen; doch dit was noch niet „ genoeg: het was noch nodig, dat de zeden van deeze dap„ pere ſtruikrovers beſchaaft wierden, welke, voor het „ grootſte deel, zich onder de vaandelen van *Romulus* bege„ ven hadden, om de ſtraf van eenige misdaaden te ontgaan. „ Ondanks het denkbeelt van grootheit, dat aan den Ro„ meinſchen naam gehecht is, zoo kan men echter niet ver„ bergen, dat de grondleggers van dit wyduitgeſtrekte Ryk, „ en ongetwyfelt die van alle die het zelve voorgegaan of „ gevolgt zyn, lieden van dit ſoort waren. Doch zoo de on„ willige verwondering, die noch door deezen grooten naam „ veroorzaakt wordt, door dat aantal van edelmoedige daden „ gebillykt wordt, welke de alvernielende tyd niet heeft „ konnen uitwisſchen; zoo is het in die gronden van ze„ dekunde, welke door *Numa* vastgeſtelt of ontzwagtelt „ zyn, dat men derzelver oorſprong zoeken moet. *Romulus* „ heeft krygshelden gevormt, doch zyn opvolger menſchen „ en borgeren.

Digitized by Google

„ De Godsdienst, die door den Troon onderschraagt wordt, „ en die dezelve op zyn beurt ondersteunt; deeze Godsdienst „ (wat ook zyne vyanden zeggen mogen) zoo noodzakelyk „ om het volk onder bedwang te houden, of ten minsten dat „ gedeelte, op welk de liefde tot het gemeene welzyn, de „ rede, de eer en de plichten der Maatschappy, een indruk „ maken, die alzoo gering is als hunne kundigheden bepaalt „ zyn; de Godsdienst, zegge ik, was het voornaamste voor- „ werp van de staatkunde van *Numa*. Hy was te veel ver- „ licht om een der hechtste grondsteunen van zyn gezach te „ verwaarloozen, en wy zullen [in 't beloop zyner geschie- „ denissen] zien, van welke kunstgrepen hy zich bediende „ om dezelve te staven; kunstgrepen van welke het grootste „ gedeelte der Wetgeveren hem een voorbeelt gegeven had- „ de; en welke anderen na hem gedacht hebben te moeten „ navolgen. Wy moeten hem ondertusschen deeze list als „ geen misdaat toerekenen, van welke hy minder door oog- „ merken van eigenbelang gebruik maakte, dan om dat hy „ dezelve nodig oordeelde tot het geluk van zyn volk en „ bevestiging van zyn heerschappy. *Numa* was een Filosoof „ voor dat hy Koning was; de Kroon veroorzaakte geen „ veranderingen in zyne zeden, en, als Filosoof, oordeelde „ hy, dat de menschen nodig hadden bedrogen te worden „ om gelukkig te zyn.

Na dit voorstel geeft onze Autheur een bericht van de wyze op welke *Numa* tot Opvolger van *Romulus* verkooren werd, en beschryft ons voorts de bezigheid en 't character van dezen Vorst, met eenige nevensgaende aenmerkingen, op de volgende wyze.

Numa Pompilius, die zich voorheen in zyne geboortestad *Cures* op de beoefening der Filozofie toelei, en zelfs by de nabuurige Volkeren, van wegen zyne wysheid, in hoogach- ting stond, was de zoon van *Pomponius*, wiens uitmuntende verdiensten ondersteunt werden door eene deugdzaemheid, die ervelyk in dat huis was. „ De beoefening der Filozofie „ zuiverde de ziel van *Numa* van die driften, welke de men- „ schelykheid onteeren, door het misbruik 't welk zy van „ dezelven byna altoos maakt, en die veel gevaarlyker in een „ Vorst zyn, doordien hy dezelve gemakkelyk voldoen kan. „ Zy genas hem ook van dien hoogmoed, die de onrecht- „ vaardigste middelen als gewettigt aanziet, zoo ras dezelve „ strekken om zich te vergrooten en zyne macht uit te brei- „ den. Dus was de regeering van *Numa* zo vreedzaam, als „ die van zynen Voorzaat onstuimig geweest was. Zyne ge- „ ma-

Digitized by Google

„ matigheit verdient hier in des te meer lof, om dat de zucht
„ tot overwinnen toen het eenigſte middel ſcheen, om ten
„ top van roem te ſtygen. Hy had de weelde en de verma-
„ ken, die den moed ontzenuwen, uit zyn huis verbannen.
„ De gastvryheit gaf in 't zelve den vryen toegang, zoo wel
„ aan de vreemdelingen als aan die zyner landgenoten, die
„ zynen raad nodig hadden. Daar was hy onledig, niet om
„ zyne rykdommen door onrechtvaardige wegen te vermeer-
„ deren, maar om de Goden te dienen en de Goddelyke na-
„ tuur na te ſpooren, zoo ver de zwakheit van het menſche-
„ lyk verſtant hier toe geraken kan. Deeze zeldzame hoeda-
„ nigheden waaren het, welke *Tatius*, zyn Koning, [de Ryks-
„ genoot van *Romulus*, van de zyde der *Sabynen*,] dacht te
„ moeten beloonen, met hem zyne eenige dochter ten ge-
„ maalin te geven. Deeze echt boezemde hem geen hoog-
„ moed in, en ver van zich naar *Rome* te begeven, om de
„ gunstbewyzen van zyn ſchoonvader te vorderen, zoo ſchat-
„ te hy zyne geruste bezigheden, en de zorgen, die hy aan
„ de gryze jaaren van *Pomponius* verſchuldigt was, boven de
„ beuzelachtige eernamen van het Hof. *Tatio*, zyne gemaa-
„ lin, deelde, zoo lang zy leefde, in zyne gematigheit, en
„ zyne zucht tot de afzondering. Hunne vereeniging duurde
„ niet langer dan dertien jaaren. Toen verliet *Numa*, om
„ zyne droefheit te ontwyken, de ſtad, en begaf zich naar
„ een landhuis, op een goeden afſtand van *Cures*. Hier wan-
„ delde hy gewoonlyk in de bosſchen, die den Goden gehei-
„ ligt waren; en dit gaf, ongetwyfelt, aanleiding tot het ge-
„ voelen van zynen handel met de Nimf *Egeria*, die, volgens
„ de bygeloovigheit der *Romeinen*, zich niet bepaalt had met
„ hem haare gunſten te ſchenken (*), maar hem ook de na-
„ tuur der Goden had leeren kennen, en hem den dienſt
„ onderweezen, met welke men hen vereeren moet.

„ De Volken hebben, in alle tyden, een natuurlyke geneigt-
„ heit gehad, om te gelooven, dat de Goden behagen ſchep-
„ ten, om zich aan doorluchtige mannen te openbaaren. Het
„ is uit deeze lichtgelovigheit, dat alle die geheimzinnige
„ en nodige verdichtzelen hunnen oorſprong trekken, welke
„ zedert geheiligt zyn onder de naam van Godsdienst. Elke
„ Landaart heeft zyne dus bevoorrechten, die allen op dier-
„ gelyke overleveringen ſteunen. *Atys* by de *Phrygianen*,
„ *Rhodotus* in *Bithynien*, *Endimion* in *Arcadiën* enz. hadden,
„ zoo

(*) „ JUVENAAL oogt op het woud van *Egeria* in dit vers.
„ *Hic ubi nocturnæ Numa conſtituebat amicæ.*

Digitized by Google

„ zoo men de Historiën van deeze Volken gelooft, een
„ diergelyke ommegang met de Goden.

„ Deeze aanmerking doet een andere ontſtaan, die verne-
„ derent voor de menſchelykheit kan ſchynen. Altoos te voor-
„ onderſtellen, dat die geene onder de menſchen, die door
„ hunne deugden uitgemunt hebben, niet anders, om dus te
„ ſpreken, dan werktuigen der Goden geweest zyn, is dit
„ niet ſtilzwygende erkennen, dat de deucht ons geſlacht
„ niet natuurlyk is? Is dit niet, aan den eenen kant, door
„ meerder eerbiet voor haar in te boezemen, haar, in zeker
„ voegen, van ons verbannen, en verſchooningen aan de
„ hand geven voor hen, die haare beoefening moejelyk vin-
„ den? Zoo het ſtreelende was voor wyzen, gelyk *Zoroaster*,
„ *Minos*, *Lycurgus*, *Numa* enz. dat het volk geloofde, dat zy
„ door de Goden aangeblazen wierden; zoo ſchynt het ech-
„ ter, dat het weinig voldoende voor hunne eigeliefde was;
„ dat men hen niet bekwaam oordeelde, om door zich zelve
„ ontwerpen uit te voeren, die niets boven de menſchelyk-
„ heit hadden: behalven dit; deeze kleine voorrechten, die
„ men, by voorbeeld, aan de Goden of aan de Nimf *Egeria* moet
„ toeſchryven, hebben die wel eenige overeenkomst met
„ hunne natuur; en behoeft men wel veel verlichting te be-
„ zitten om te beſpeuren, dat een man, die voorgeeft God-
„ delyke aanblaazingen te hebben, niets anders dan een be-
„ drieger is, en zelfs een lompe bedrieger, dewyl hy zich
„ hier door van een gedeelte van zynen roem berooft.

„ Niet dat de wyzen, van welken ik geſproken heb, daar
„ zy woeste Volken te beſchaven hadden, die bygelovig en
„ plomp waren, wanhoopende van hen te verlichten, niet
„ voorzichtig gehandelt hebben, met zich na hunne wyze
„ van denken te ſchikken, en het gezach der wetten, door
„ de kracht, die de lichtgeloovigheid van 't gemeen de ver-
„ dichtzelen byzet, te onderſchragen: het is een fraaije be-
„ driegery, welke het geluk der menſchen tot oogmerk
„ heeft. Men kan zeggen, zoo veel men wil, dat men van
„ de waarheid zoo wel gebruik had konnen maaken: voor
„ lang is het voor een ſtelregel aangenomen, dat de waarheit
„ geen vermogen heeft op het geene men het volk noemt.

Digitized by Google

BERIGT.

HEt Prentwerk, volgens de Uitvinding van den Heer CORN. PLOOS VAN AMSTEL, waar van wy meermaalen in ons Werk gewag gemaakt hebben (*), is weder, ten dienſte van de Liefhebbers der Teeken en Schilderkunst, met eene fraaije Prent, door hem op nieuw in 't koper gebragt, en in zyne eigenlyke coleuren gedrukt, vermeerderd, en dus tot agt ſtuks gevorderd. Zynde deeze laatſte gevolgd naar de Uitmuntende Teekening in Coleuren van den Kunstryken Schilder,

HENDRIK VAN AVERCAM,
gebynaamd
De Stomme van Campen.

gemerkt met zyn gewoone handteekening HAH
1621 *f.*

Verbeeldende een Wintergezicht; zynde de Voorgrond geſtoffeerd met verſcheiden beelden, onder welken *Fred. V.* Keurvorst van den Palts, en hoofd van het Protestantſche Bondgenoodſchap, toen hy als Koning van Boheemen gekroond, maar door den Keizer onwettig verklaard, in den ban gedaan, en uit zyn verlooren Landen naar Holland gevlugt was; benevens zyne Gemalinne Princes *Elizabeth*, Dogter van *Jacob I.* Koning van Groot-Brittanje, en verder gevolg: zo als wy uit het volgende opſchrift, even onder den naam en 't Jaarmerk geſteld in oud loopend ſchrift, (denkelyk door den Meester zelven) verneemen.

Dit is Fredrik de Vde, Koning van Bohemen en Vrouw na het leven getykent.

Het ſchynt ons toe, dat men in 't verſchiet, benevens een menigte Schaatsryders en anderen, die de Wintervermaaklykheden genieten, ziet, de groote of St. Jacobs Kerk van 's Gravenhage, waar door wy te meer bevestigd worden, omtrent de Egtheid van deeze afbeelding; alzo het in de geſchiedenis bekend is, dat wanneer gemelde *Fredrik V.* den Slag in 't jaar 1620 in November verlooren had, hy nog dat zelfde jaar zyn intrek nam in het huis van den Heere *van der Myle* (†), en dus den wintertyd in den Haag aldaar kan hebben doorgebragt.

Wy zien, den geen, welke onder de Beelden over de lin-

(*) Zie VADERL. LETTER-OEF. *V. D.* bl. 467. *VI. D.* bl. 383.
(†) VADERL. HISTORIE X deel, bl. 402.

Digitized by Google

linkerzyde zig vertoont, voor den Paltsgraaf, en die met het half masker voor de Princes *Elizabeth* zyne Gemalin aan: dien men van agteren ziet, zal denkelyk een Edelman zyn, of het moest zyne Hoogheid Prins *Maurits* weezen, wiens Zusters Zoon de Paltsgraaf was.

Deeze afbeelding die tot bevestiging der waarheid van 's Vaderlands geschiedenisſen dient; heldert ook onze denkbeelden op, wegens de wyze van kleeding in die tyden. — Verders is alles ten uiterſte natuurlyk verbeeld; zynde de Beelden die op den voorgrond ſtaan, over de 4 duim groot; hunne teekening is breed en meesteragtig; dezelven zyn heerlyk gegroept en van een helder Zonlicht beſcheenen; de dunheid der tinten, en wemelagtigheid der zamenſtemmende coleuren zyn, volgens de beste waarneemingen, in een open lugt, naar eisch der dingen, met alle nauwkeurigheid en welſtand waargenomen. Zynde verders in dezelve Teekening meer dan 20 Beeldjes, alle in haare Natuurlyke houding verbeeld.

Dit Kunſtſtuk in allen deele zoo ſtiptelyk naargevolgd, berustende in de Verzameling van den Uitvinder C. P. V. AMSTEL, is één der fraaiſten van HENDRIK VAN AVERCAM, gebynaamd *de Stomme van Campen*.

Wegens deezen Meester is aanmerklyk, dat men niets van hem, by de Schryvers die de Leevens der Kunſtſchilders beſchreeven hebben, gemeld vindt: daar hy nochtans al van oude tyden onder de Liefhebbers bekend geweest is, en zyne kunst in groote agtinge bewaard geworden; gelyk, onder anderen, blykt uit zeker oude handteekening, geſteld agter op eene Teekening, meede berustende in bovengemelde Collectie, en afkomſtig uit de Verzameling van wylen den Kunstminnenden Heere SYBR. FYTEMA. Luidende

„ Dit heeft *de Stomme tot Campen* gedaan 1630, is genaamt „ *Henric. van Avercam*, zyn Konst is in goede eſtyme.

Wy ſchryven deeze nalaatigheid niet toe aan kleinagting, nog onnaauwkeurigheid; maar aan gebrek van berigt, wegens de byzonderheden omtrent zyn perſoon. Waarom wy ons deswegens te *Kampen* hebben geaddresſeerd; en waar omtrent wy hoopen, by eene andere gelegenheid, den Leezer het berigt mede te deelen.

Dit Werk word niet in Commisſie verzonden; echter konnen de Liefhebbers, welken het niet verkiezen, by den Kunstkooper *Woortman* op de Angeliers gragt te Amſterdam, zelven te zien, het tegen de waarde by hem laaten afhaalen; en indien het hun niet mogt gevallen, binnen 24 uuren, mits onbeſchadigd, tegen hun uitgeſchooten Penningen te rug geeven. Verders is deeze Prent, en nog maar weinige Exemplaaren van de voorigen, niet dan voor contant geld by de levering te bekoomen.

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen ter beantwoordinge van het Vraagſtuk, door de Heeren Adminiſtrateurs van 't Stolpiaanſche Legaat, opgegeeven, in 't jaar 1764. *Te Leyden, by* Sam. *en* Johannes Luchtmans 1766. *In groot quarto* 571 *bladzyden.*

DE voorgeſtelde Vraag luidt: *welke is de Grondſlag der Wetgeevende Magt, waar door God, inzonderheid in de Openbaaringe, eischt, dat de Menſchen hunne Zedelyke Bedryven naar zyn Voorſchrift inrichten?* Uit een aantal van Verhandelingen, ter beantwoordinge van dit voorſtel, ingeleverd, zien in deezen zeven Nederduitſche en twee Latynſche Verhandelingen het licht; waar van de eerſte, aan welke de prys van het Stolpiaanſche Legaat is toegekend den 13 October 1765, opgeſteld is door *Allard Hulshoff*, A. L. M. *Phil. Doct.* en Leeraar onder de Doopsgezinden te Amſterdam. De tweede komt uit de hand van den Heer en Mr. *Theodorus Bosch*, Regeerend Schepen der Stad Culemborg. De derde is van *Christiaan Harmen Braunius*, Predikant in Vrouwen Parochie op het Bildt in Vriesland. De zesde is geſchreeven door den Heer en Mr. *Abraham Perrenot*, Burgermeester te Culemborg, enz. enz. De zevende is vervaardigd door *Hendrik Lusſing*, *Matthys Zoon*. De vierde en vyfde, gelyk ook de twee laatſten in 't Latyn opgeſteld, zyn van ongenoemde Autheuren. —— Ze verdienen gewislyk allen eene aandagtige leezing, en toonen ons dat wy, ſchoon men de zaak op onderſcheidene wyze konne beſchouwen, onder de ſterkſte verpligting tot eene eerbiedige gehoorzaamheid aan Gode liggen: maar boven al wordt onze aandagt natuurlyk, door de voorkeur der Heeren Adminiſtrateuren, getrokken tot de eerſte Verhandeling, te meer daar dezelve eene overweeging over de *Zedelykheid* behelst, die veelen der Nederlanderen geheel nieuw zal voorkomen; waarom wy 'er ons te byzonderder toe zullen bepaalen, om 'er het algemeene beloop van op te geeven.

De Eerwaarde Opſteller deezer Verhandelinge brengt ons met den aanvang, onder anderen, wel byzonder voor den geest, dat het Voorſtel aangemerkt kan worden als eene Vraag —— „ over den Grondſlag van allen Godsdienst, en „ van onze Verpligting, volgens Reden en Geweeten, om „ te gehoorzaamen aan het Bevel des Allerhoogſten"; en

Digitized by Google

meldt ons voorts, dat 'er gevonden worden, die dit Regt van God vestigen op deeze of geene enkele Grondstelling, doch dat de meesten tegenwoordig overhellen, tot het samenvoegen van verscheidene Grondstellingen, om het Regt van God en onze Verpligting volkoomen te doen blyken. Zyn Eerwaarde verklaart zich ook voor de laatste gedagten, en doet zien, dat men, langs den eersten weg, geen voldoende reden van dit Regt geeft, en dat in tegendeel het zelve, langs den laatsten weg, ten bondigste beweezen wordt, voor allen die eenig *onderscheid* van zedelyk goed en kwaad *erkennen*, en de *eerste Gronden* van alle Zedelykheid *onderstellen*.

Deeze kundigheden vaststaande, is 't zeker: dat de *Voortreffelykheid van Gods Natuur* ons opleidt tot pligtmaatige gevoelens omtrent hem. Dat zyne *Goedertierenheid*, *Wysheid* en *Heiligheid* ons noopen tot eene eerbiedige onderwerping aan hem, en toonen dat het ten uiterste onregtmaatig zou weezen hem niet te gehoorzaamen. En eindelyk, dat zyne Hoedanigheid van *Schepper*, *Onderhouder* en *Weldoener* ons ontegenzeggelyk doet opmerken, dat Hy Regt heeft om ons te gebieden, te beloonen of te straffen naar geraade van ons gedrag, en wy onder de Verpligting liggen van zyn Gezag over ons te erkennen.

Hier mede is, zynes agtens, het Stuk zo ver afgehandeld, als men gemeenlyk vordert, en de Vraag volledig beantwoord, mids men den allereersten grondslag der Zedelykheid onderstelle: doch zo men meer begeert, dan is 't noodig zich in te laaten in 't onderzoek na den *Oorsprong der Zedelykheid*; en te overweegen, *waarom iets zedelyk goed of kwaad is*? Als men vooronderstelt dat *Weldaaden Dankbaarheid vereischen*, is 't gereedlyk te betoogen, dat God Regt heeft om Dankbaarheid van ons te vorderen, en dat wy Verpligt zyn, Gode Dankbaarheid te bewyzen: maar iemand kan verder gaan, en vraagen, waarom vereischen Weldaaden Dankbaarheid? wat bewys is 'er voor onze Zedelyke Verpligting tot Dankbaarheid? afgescheiden van allen uiterlyken aandrang en toegevoegde beweegredenen, afgenomen uit het Belang. Waarom noemt men het bewyzen van Dankbaarheid *pligtmaatig*? waarom is een ondankbaar gedrag, *ondeugend*, *snood* enz. Veelen zegt hy, hebben deeze duisterheid tragten te verdryven op eene Grondstelling, dat het *Verstand* de Zedelykheid moet uitvinden, en dat de Zedelykheid een voorwerp is van het *redelyk Begrip*; waar op ze dan poogingen gedaan hebben, om dit klaare Bezef van Zedelykheid nog dui-

Digitized by Google

duidelyker te maaken door *Redeneering*. Zyn Eerwaarde, dit in aanmerking neemende, ſtelt zich voor aan te toonen, dat het geen de Voorſtanders der Betrekkingen en eeuwige Redenen ten dien einde tot nog bygebragt hebben, in geenen deele voldoende is; midsgaders dat alle verdere poogingen, langs dien weg, vrugtloos zullen moeten blyven, nadien de eerſte grond der Zedelykheid geen voorwerp is van het redelyk verſtand; en men eindelyk moet komen, tot eene afzonderlyke Gewaarwording, die men den naam geeft van *Zedelyken Smaak*, *Zedelyk Gevoel* of *Geweeten*. „ De denk-„ beelden en beſchouwingen der Zaaken en Betrekkingen, „ (*zegt hy*,) *leveren* het bezef van Zedelykheid niet; maar „ zyn de *Gelegenheden*, by welke wy het Bezef van Betaame-„ lykheid en Welvoeglykheid van elders verkrygen; welk „ bezef dan zo onmiddelyk en noodwendig opryst in het „ aandagtig Gemoed, — dat wy het eerſte niet kunnen „ denken, of wy hebben ook een gevoelig bezef van het „ laatſte. En deeze Ondervinding doet de Voorſtanders der „ Betrekkingen en eeuwige Redenen waanen, dat ze dat „ geen, door het *Verſtand*, *begrypen*, 't welk ze inderdaad, door „ *Smaak*, *bezeffen*. — Wanneer het Verſtand, door redenee-„ ring, de bewyzen voor de Zedelykheid en Verpligting te „ rug heeft geleid tot de Grondſtellingen, welke hier boven „ zyn voorgedraagen om Gods Regt te bewyzen; gelyk — „ dat Goedheid Wederliefde, dat Weldaadigheid Dankbaar-„ heid vereiſcht enz.; — dan heeft het *Verſtand* zynen taak „ geheel afgedaan, en moet ten allerlaatſten nederkoomen „ op een *afzonderlyk Bezef* en Gewaarwording: zo dat het „ onmogelyk zou zyn, de Zedelykheid te doen begrypen „ aan een verſtandig Wezen, 't welk ontbloot was van dien „ Smaak".

Dit leidt onzen Autheur verder tot eene breeder ontvouwing van het *Zedelyk Gevoel* of *Geweeten*; „ als den eerſten „ Grondſlag der Zedelykheid, en Oorſprong van die Zede-„ lyke Grondſtellingen; welke zig niet verder laaten ontbin-„ den of betoogen"; het welk hy in deezen wat uitvoeriger behandelt, om dat 'er, zyns weetens, niets of zeer weinig over dit onderwerp in onze taal geſchreeven is, 't welk de vereiſchte duidelykheid heeft. „ Wy hebben, (gelyk zyn „ Eerwaarde aanmerkt,) verſcheidene bezeffingen, welke „ niet onderſcheidenlyk begreepen worden door het Ver-„ ſtand, — welke ook geenszins behooren tot de gewaar-„ wordingen der uiterlyke zinnen, en egter eene groote „ levendigheid en klaarheid hebben; zo dat wy ons zo wel

„ bewust zyn van dezelve, als van het begrypen der duide-
„ lykſte voorſtellen in de Wiskunde; alhoewel wy 'er geene
„ de minſte beſchryving van kunnen geeven". De oor-
ſpronglyke vatbaarheid nu tot deeze bezeffingen noemt men gemeenlyk *Smaak*, en die benaaming is inzonderheid gebruikelyk met opzigt tot Orde en Schoonheid, en derzelver tegenovergeſtelden; doch ze is hier toe niet alleen te bepaalen. —— „ Gelyk 'er een Smaak is, welke ons, in 't alge-
„ meen, aan het onbezielde en voor al aan het Vernuftige
„ Schoonheid doet toeſchryven; —— zo is 'er ook byzon-
„ derlyk een ander, *hooger* en edeler Bezef, waar door wy
„ *Zedelykheid* vinden in zekere Geſteldheden des Gemoeds
„ en zekere Vrywillige Bedryven; zynde deeze Zedelyk-
„ heid zo onderſcheiden van derzelver Natuurlyke Hoeda-
„ nigheden en Strekkingen, als Orde onderſcheiden is van
„ enkele Uitgebreidheid. Wy bezeffen het *Regt* en *Onregt*
„ eeven klaar, als het ſchoone en lelyke in een menſchelyk
„ Lichaam: na het beſchryven van de natuurlyke Hoedanig-
„ heden zwygt het Verſtand, en laat de uitſpraak over aan
„ den aangeboornen en verder beſchaafden Smaak, welke,
„ na de duidelyke aanwyzingen daar van, terſtont beſlischt:
„ waar door wy oneigenlyk zeggen, en, uit onnaauwkeu-
„ righeid, zomtyds waanen, dat wy zulke dingen, eigenlyk
„ en geheel, *bewyzen*. —— Dewyl, nu, het *begrip* des Ver-
„ ſtands ziet op het ontdekken der overeenkomst of ſtrydig-
„ heid der denkbeelden, en het *waare* of *valſche* bedoelt;
„ en dewyl het bezef der *Zedelykheid* hier van verſchilt; ——
„ zo is het voeglyk, dit te noemen *Gevoel*, of *Smaak*, of
„ ook *Bezef*, als zynde iets onderſcheidens —— en van
„ het Oordeel, en van de gewaarwordingen der uiterlyke
„ Zinnen".

Zyn Eerwaarde, dit nader opgehelderd hebbende, gaat vervolgens over om te doen zien, hoe deeze Smaak voor Zedelykheid werkzaam is omtrent die zedelyke Grondſtellingen, waar van men niet verder eenig bewys kan geeven, dan alleen het beroepen op het zedelyke gevoel; —— welke die eerſte gronden zyn, die de Wet des Geweetens behelzen; —— en hoe dit bezef de aandoeningen van zedelyke *Goedkeuring* en *Afkeuring*, van *Verpligting*, *Verdienſte* en *Schuld* veroorzaakt: —— midsgaders om dit alles over te brengen tot het tegenwoordige onderwerp, onze verpligting om te gehoorzaamen aan het Bevel des Allerhoogſten; met aantooninge, hoe eene aandagtige overweeging van dit alles kan ſtrekken, om verſcheidene byzonderheden tot dit on-

Digitized by Google

onderwerp betrekkelyk in een helder daglicht te ſtellen. — Voorts verledigt hy zich tot het nagaan en oplosſen der voornaamſte tegenwerpingen, die tegen het voorgeſtelde ingebragt zouden mogen worden: het welk hem, met het beantwoorden der laatſte tegenwerpinge, aanleiding geeft, tot een byzonder onderzoek raakende Gods zedelyke Eigenſchappen; waar in hy zich benaarſtigt, om ons te doen opmerken, dat 'er in het Opperweezen een Zedelyk Gevoel is, gepast naar de Volmaaktheid zyner Natuure, het welk eenſtemmig is met onzen Zedelyken Smaak, of den Regel van ons eigen Geweeten; waar door God dan ook een welgevallen heeft in 't geen ons onvervalſcht Zedelyk Gevoel goedkeurt, en in tegendeel met verontwaardiging beſchouwt alles wat door het zelve afgekeurd wordt. —— Eindelyk wordt deeze Verhandeling beſlooten, met eene beknopte aanwyzing dat het Woord der Openbaaringe, ſchoon 't deeze waarheden niet op eene wysgeerige wyze ſcherpzinnig bepaale, egter op zodanig eene manier ſpreekt, dat het aan 't bovengezegde volmaaktlyk beantwoorde; indiervoege dat het hier beweerde volkomen eenſtemmig zy met de redeneeringen der Openbaaringe over onzen Pligt, en de daar in voorgeſtelde Leer raakende Gods zedelyke Eigenſchappen.

Wat verder de volgende Verhandelingen betreft, ons beſtek zou niet toelaaten dezelven op eene dergelyke wyze na te gaan; genoeg zy 't kortlyk te melden, wat men, volgens de gedagten van derzelver Opſtelleren, over *den grondſlag van Gods Wetgeevende Magt* hebbe te bepaalen.

De tweede Verhandeling leidt ons tot de gedagten, dat men den grond van Gods Wetgeevende Magt heeft te zoeken in de betrekking, die 'er is, tuſſchen het Opper-Weezen en tuſſchen het Menſchdom; en het antwoord van den Heer en Mr. *Th. Bosch* op de voorgeſtelde vraag luidt aldus, „ De grond der Wetgevende Magt, waar door God, inzonderheyd in de Openbaring, eyſcht, dat de menſchen hunne Zedelyke daden naar zyn voorſchrift inrigten, is, de „ Schepping van den mensch met Zedelyke vermogens, „ vatbaar voor wetten, met oogmerk, om hem, door het „ voorſchryven van Wetten gelukkig te maaken, en door „ Zedelyke regels te beſtieren, gelyk God de onbezielde gewrogten door vast bepaalde beweegingswetten beſtierd".

Volgens den Eerwaarden *C. H. Braunius* heeft men te denken, „ dat de Schepping, Onderhouding en daar uit „ voortvloeijende afhangkelykheid van den mensch, de „ grond is van Gods wetgevende magt, ſoo verre die, door

Digitized by Google

„ de reden kan ontdekt worden, dog dat de openbaring, nog „ een derden daar by voegt, aan de reden ten eenemaal on„ bekend, namelyk de verlosfing". En in 't doorgaande beloop der Verhandelinge geeft hy hier en daar duidelyk te kennen, dat hy de opgemelde aanziet als hoofdgronden, waar mede nog verſcheidene byzondere, en boven al, de voortreffelykheid van Gods Natuur, gepaard gaan. — Zyn Eerwaarde behandelt hier onderſcheiden, het geen de *Rede* ontdekt, en de *Openbaaring* leert, om dat hy 't vraagſtuk tweeledig beſchouwt; als vraagende eerst na den grond van Gods wetgeevende magt in 't algemeen, en dan inzonderheid, na dien, door welken God in de openbaringe, gehoorſaamheid vormt.

De ongenoemde Schryver der vierde Verhandelinge beweert, „ dat de Betrekking, welke God, als de vrye en on„ afhangelyke Oorzaak van 't beſtaan der Wereld, tot de „ Wereld, heeft, *of, het geen op het zelfde uitloopt*, de Vol„ ſtrekte Afhankelykheid van het beſtaan der Wereld van „ het Opperwezen, de Grond is der Wetgevende Magt, „ waar door God, inzonderheid in de Openbaring, eischt, „ dat de menſchen hunne Zedelyke daaden na zyn voor„ ſchrift inrichten".

In de vyfde Verhandeling wordt de Vraag, gelyk ook in de derde geſchied is, als tweeledig beſchouwd, en in gevolge hier van ook tweeledig beantwoord. In 't eerſte geval, als 'er gevraagd wordt, na den grond van Gods wetgevende Magt in 't algemeen, heeft men, volgens den ongenoemden Opſteller van dit Geſchrift, te antwoorden, „ dat de grond van Gods wetgeevende Magt in de „ *volſtrekte afhangelykheid* der menſchen, of de *ſchepping* en „ de *voorzienigheid* gevonden wordt": waar by men egter, gelyk hy verder aantoont, Gods Deugden, of de voortreffelykheid der Godlyke Natuure, in aanmerking heeft te neemen, niet zo zeer als een grond van Gods wetgeevende Magt, maar voor zo ver die Deugden, de wettige grond van Gods Wetgeevende Magt daar zynde, een zeer tastelyken invloed hebben op het zedelyke beſtier, dat God over de wereld houdt, en met deezen grond van Gods Wetgeevende Magt door een allernaauwst verband ſamenhangen. — In 't tweede geval, als 'er gevraagd word na den grond van Gods Wetgeevende Magt omtrent dat geen dat ons door de Openbaaring voorgeſchreeven wordt, dan is het antwoord, Dat het bovengemelde ook hier plaats heeft, en nog verſterkt wordt, door 't goedgunſtige ſchenken eener voortref-

fe-

Digitized by Google

felyke en heilzaame Openbaaringe. Dan dit is 't niet alleen; hier by komt nog, met opzigt tot de Jooden, onder de dagen des O. Verbonds, dat het God was, die de Jooden tot een byzonder Volk gemaakt had; 't welk een byzonderen grond van zyne Wetgeevende Magt over dat Volk verleende: en op eene dergelyke wyze verkrekt het werk der Verlossinge, onder de dagen des N. Testamentes, tot een nieuwen grond van Gods Wetgeevende Magt over hen die 't Evangelie gelooven: waar benevens nog aan te merken staat, dat God deeze zyne Wetgeevende Magt, en onder de oude en onder de nieuwe bedeeling, op de manier van een verbond, heeft willen bevestigen, door de toestemming der menschen zelven.

De Heer en *Mr. A. Perrenot*, in de hier aan volgende Verhandeling, dit Vraagstuk beantwoordende, tragt ons te bewyzen, dat het *Gezag* of de *Oppermogendheid* van God, waar door hy den menschen *verpligting* opleggen en hun *gehoorzaamheid* afvorderen kan, en waar aan wy menschen *verpligt* zyn ons te onderwerpen, eenigiyk steunt op Gods groote *Goedheid* en oneindige *Magt*, of gedaurige *Weldaadigheid* en *Bescherming*. Men hoore deswegens het slot zyner Verhandelinge.

„ Om ons gevoelen voor het laatst te herhalen, merken „ wy nog aan, dat *Gebrek* en *Zwakheid* van zelve de *Afhang-* „ *kelykheid* voortbrengen, dat is, *een bedwang binnen zekere* „ *bepalingen*, te weten van *Magtige bescherming* in de zwak- „ heid, en van *gunstige vergoeding* in het gebrek. De God- „ heid die ons, zo zwak en behoeftig als wy zyn, „ voor „ *wezenlyk geluk* bestemde, heeft daar toe gepaste middelen „ verordend, met *Wetten voor te schryven* die den weg *tot* „ *geluk* aanwyzen. Als men nu vraagt, *op welken grond de* „ *Godheid zulks doet?* En men antwoord, op grond van *der* „ *menschen afhangkelykheid*, van *Gods overmagt*, *uitnemend-* „ *heid* enz.; *Men* beantwoord de Vrage, met de Vrage zelve. „ Maar als men zegt, dat de *Goddelyke Magt en Goedheid* der „ Menschen onvermogens te hulp komen; noemt men de „ egte Middelen die het bedwang der Schepselen binnen de „ engtens van magteloosheid en behoeftens, (anders ge- „ naamt hun *afhangkelykheid*) allerbest kunnen genezen!

„ Met een woord; daar is geen *Verpligting* zonder Over- „ Heer; geen *Overheer* zonder *magt*; geene Regtveerdige „ MAGT, zonder GOEDHEID. Bloote *kragten* geven geen „ *regt*; enkele *genegenheid* baart alleen erkentenis; maar de „ eene deugd door de andere bezield, staven te zamen op

Digitized by Google

„ de *beste ondergeſchiktheid* het HOOGSTE GEZAG: en by wien
„ zoude men die beide hoedanigheden: (door ons aangewe-
„ zen als *de ware gronden en egte beginſels van alle Regeerin-*
„ *ge:*) in eene grootere Volkomenheid kunnen vinden, dan
„ by dien *Eenigen* WETGEVER *die* in tyd en Eeuwigheid *Be-*
„ *houden kan en Verderven*?

De zevende Verhandeling, door den Heer *H. Luſing* opgeſteld, behelst eene uitbreiding, en nader betoog van de deugdlykheid, van 't volgende antwoord. „ De Grond der
„ Wetgevende magt, waar door God, byzonder in de Open-
„ baaring, eischt, dat de menſchen hunne zedelyke daaden
„ naar zyne voorſchriften inrigten, is DE NATUUR DER
„ DINGEN ZELVE. *Voor eerst* om dat, aan de eene zyde God
„ het wyste, magtigſte en goedſte wezen is, dat niets voor-
„ ſchryft dan het geen in eigen aart onveranderlyk wezen-
„ lyk goed en de billykheid zelve zy: terwyl, aan de andere
„ zyde, 's menſchen natuur, waar van hy de Oorzaak is,
„ van zelf meebrengt en vordert, dat wy deze zyne voor-
„ ſchriften van hem ontfangen, en het ons van het hoogſte
„ belang is daar aan te gehoorzaamen, in aanmerking van
„ de wiſe gevolgen, die aan de betrachting onafſcheidelyk
„ verbonden zyn: waar door hy zyne wetten die kracht
„ geeft, dat ze ons ook om ons zelfs wille verplichten. *Ten*
„ *tweeden, en byzonder*, om dat uit de betrekking, die 'er is
„ tuſchen God, als Schepper, en ons, als zyn Schepzel,
„ noodzaaklyk vloeit, dat hy, die onze oorzaak en onver-
„ plichte Weldoender is, het onlochenbaar regt heeft, om
„ ons, die in alles van hem afhangklyk zyn, zyne wetten
„ voor te ſchryven, en ons te verplichten, onze Zedelyke
„ daaden naar dezelve in te rigten".

Naar luid der achtſte Verhandelinge, welker Autheur niet bekend ſtaat, is de grond van Gods Wetgeevende Magt, 's Menſchen *Afhangelykheid*, uit hoofde der *Scheppinge* en *Onderhoudinge*. „ De voortbrenging van alles bewyst ons
„ aan de eene zyde de algenoegzaamheid der voortbrengende
„ oorzaake, en aan de andere zyde de alleszinſche afhange-
„ lykheid van 't voortgebragte van dezelve; zo dat 'er niets
„ in 't ganſche Heelal gevonden worde, 't welk zyn Wee-
„ zen daar aan niet verſchuldigd zy; niets, dat, zonder
„ den invloed dier oorzaake, een oogenblik kan beſtaan, of
„ buiten derzelver wil eenig lid in beweeging brengen. —
„ Uit kragt van deeze natuurlyke afhangelykheid heeft de
„ Opperſte Heer, de Schepper en Onderhouder van alles,
„ het hoogſte regt op al het geſchapene, en dus ook op den
„ mensch.

Digitized by Google

„ mensch. En nadien de mensch boven alle andere begif-
„ tigd is met de onschatbaare gave, *de Rede*, waar door zyn
„ lot dat der beesten ver te boven gaat, zo volgt dat hy
„ ook op eene byzondere wyze van de *Opperste Rede* afhangt:
„ deeze onze zedelyke afhangelykheid nu ontstaat uit onze
„ natuurlyke afhangelykheid, en heeft gevolglyk haaren
„ grond in de Schepping en Onderhouding. Dit zo zynde,
„ is 't zeker, dat God van hun, die dermaate van hem af-
„ hangen, met het hoogste regt eischt, dat ze hunne Zede-
„ lyke Bedryven naar zyn Voorschrift inrigten, en hem als
„ 't Opperweezen hartgrondig eerbiedigen; te meer, daar
„ die Opperste Majesteit niets eischt, dan 't geen regtmaa-
„ tig, billyk en heilzaam is; dat men niet begrypen kan
„ plaats te hebben, zonder een bezef van de allesovertref-
„ fende volmaaktheid van God; met één woord, onze na-
„ tuurlyke en zedelyke Afhangelykheid is niet te scheiden
„ van Gods alles te bovengaande Voortreffelykheid".

De negende of laatste Verhandeling, die, gelyk de voorgaande, van eene onbekende hand, in 't Latyn geschreeven is, komt ten aanzien van 't weezenlyke met de opgemelde overeen; doch is daar in voornaamlyk van alle de voorige onderscheiden, dat de Schryver zich voorstelt, in de eerste plaatze na te gaan, wat de grondslag van Gods Wetgeevende Magt zy, als men 't redelyke Schepzel voor den Val beschouwt; en dan ten tweede te toonen, wat het zy als men agt geeft op den gevallen en wederopgeregten Mensch. In 't eerste geval is 't het werk der Scheppinge en der Onderhoudinge. „ Hier door is de Mensch, niet alleen naar 't
„ lichaam, maar ook naar de Ziel, Gods eigendom; waar
„ mede het volmaakte Opperweezen naar zyn welgevallen
„ mag handelen; welks lichaams en ziels vermogens, en
„ gevolglyk ook deszelfs daaden, hy met regt mag doen
„ dienen ter bereikinge van die oogmerken, welke hy zich
„ voorstelt: het welk hem dan ook, (dewyl het regt tot het
„ einde insgelyks dat tot de middelen geeft,) een onbe-
„ twistbaar regt doet bezitten, om ons te verklaaren, wat
„ hy van ons gedaan wil hebben, op dat hy zyne oogmerken
„ door ons bereike; en nadien dit onvermydelyk influit het
„ regt van Wetten voor te schryven, zo is 't buiten tegen-
„ spraak, dat God, met een volkomen regt, ons zyne heil-
„ ligste Wetten, in de Openbaaring, tot een Voorschrift van
„ onze Zedelyke Bedryven, gegeeven heeft". — In 't laatste geval blyft dezelfde grondslag van Gods Wetgeevende Magt, en ze wordt versterkt door 't werk der Verlos-

Digitized by Google

singe. „ Schoon de gevallen Mensch Gods Heerschappy „ loochene, en zich een Onderdaan des Satans maake, „ wordt egter Gods Regt op den Mensch niet vernietigd, „ dit blyft des niet tegenstaande in volle kragt: als God „ dan den Mensch der Heerschappye des Satans onttrekt, „ en hem bekwaam maakt, om naar zyne Wetten te leeven, op dat hy eeuwig gelukkig worde, heeft God ontegenzeggelyk het hoogste regt om hem Wetten voor te schryven; en de Mensch, een wederspannig, doch in genade weder aangenomen Onderdaan, ligt onder de sterkste verpligting, om zyne Zedelyke Bedryven naar „ 't Voorschrift der Godlyke Openbaaringe in te rigten ".

Redenvoeringen, by gelegenheid der Inhuldiginge van zyne Doorluchtige Hoogheid, WILLEM DEN VYFDEN, *Prins van Oranje en Nassau, tot Erfstadhouder der Verenigde Nederlanden, ingehuldigd den achtsten van Maert* 1766.

GElyk we 't niet noodig geoordeeld hebben van ieder byzonder Dichtstuk, by gelegenheid dezer heuchelyke gebeurtenisse in 't licht gegeven, gewag te maken, zo hebben we ook niet nodig geacht ieder byzondere Leerreden of Redenvoering, die deswegens door de drukpers gemeen gemaekt is, te melden: 't kwam ons gevoeglyker voor hier omtrent te handelen op eene dergelyke wyze, als met de Gedichten geschied is (*), en een algemeen bericht te geeven, met byzondere melding van zodanigen, die boven alle oplettendheid verdienen.

't Was wel te wagten dat by eene gelegenheid als deze vele geschriften van dien aert van verschillend alloi het licht zouden zien; doch 't is ons over 't algemeen toegevallen. Daer zyn 'er ons gene ter hand gekomen, die men met regt verwerpelyk zou konnen noemen; de meesten, die we gezien hebben, zyn naer den gewonen trant geschikt, en met gemene plaetzen aengevult. Onder die genen welke byzonderer oplettendheid verdienen, bekleed natuurlyk de eerste plaets de *Lykreden over wylen zyne D. H.* WILLEM DEN VIERDEN *Prince van Oranje en Nassau enz. enz. enz. enz. door Jonkheer* O. Z. VAN HAREN, *Friesch Edelman*. Eene Redenvoering, opgesteld in den smaek eener Leerreden, geschikt, als ware dezelve uitgesproken by gelegenheid der plech-

(*) *Zie boven bl.* 37.

Digitized by Google

plechtige lykstatie van wylen zyne Doorluchtige Hoogheid, Glorieuzer Gedachtenisse; die, naer 't goedvinden van hare Koninglyke Hoogheid, Onstervelyker Memorie, eerst gemeen gemaekt moest worden, met de inhuldiginge van den jongen Vorst. By deze, die, met eene manlyke welsprekenheid, zeer schrander is uitgevoert, komen nog de Leerredenen van Vrieslands Hoog-Leeraer J. RATELBAND, van de Eerwaerde Heren A. DE VULDER, Predikant te Steenbergen, en J. VAN SPAAN, Bedienaar des H. Euangeliums in 's Hage, die onder eene Verzameling van Leerredenen betrekkelyk tot dergelyke omstandigheden, door Liefhebbers van zodanige Verzamelingen, wel geplaetst mogen worden. — Wat verder aengaet plechtige Redenvoeringen, by deze gelegenheid op 's Lands Hooge Schoolen gehouden, hier van zyn ons tot nog in 't Nederduitsch maer twee voorgekomen. De *Academische Redenvoering van den Hoog-Leeraer* A. WETS, en de *Gelukwensching der Leidsche Zanggodinnen, in Latynsche Vaerzen van den Hoog-Leeraer* A. VAN ROYEN, welke beiden op Leidens Hooge School uitgesproken zyn, den 15den van Grasmaand 1766; en welker laetste in 't Nederduitsch gevolgd is, door HENDRIK DE BOSCH, Med. Doct. De eene en de andere is, voor een ieder die smaek heeft, in deftige Welsprekendheid, en ongedwongene Dichtstukken, der lezinge en bewaringe overwaerdig. Men hoore ten slot het afscheid dat de Hoog-Leeraer VAN ROYEN van den Vorst neemt, zo als de Heer DE BOSCH, met bevallige Nederduitsche klanken, 's Hoog-Leeraers cierlyk Latyn, navolgt.

Eer dat ge U echter myn begroeting wilt onttrekken,
Zo laat my, om deez' eer op nieuw van vreugd verrukt,
De bloemen, die ik strooi, ô Vorst! ten gift verstrekken,
Neem Violet, Saffraan, op Pindus kruin geplukt,
De Leli, en de Roos op Idaas berg gelezen;
Neem, neem dien purpren krans van 't schoone voorjaar aan.
Laat U myn drift een pand van myn oprechtheid wezen,
Wil op 't welmenend hart uw gunstige oogen slaan.
Vaar wel, ô WILLEM! *leef, blyf vele jaren leven,*
Op dat hy 't nageslagt uw Huis bestendig zy.
Nooit moet de welstand, dien gy waard zyt, U begeven,
En 's Hemels gunst sta U in al uw pooging by.
Zo zullen door Minerve uwe eeretitels groeijen,
En 't Land gelukkig zyn door uw roemwaard bewind;
Door u zal Godsdienst, en de zucht tot Vrede bloeijen,
Tot Vrede, daar al de aard haar nut en heil by vindt.

Recht-

Rechtvaardigheid zal dan, de Vroombeid kusſend, nadren,
Daar de ongeſchonden Trouw de Oprechtheid blyde ontmoet,
En Vryheid, duur gekocht door 't martelbloed der Vadren,
Door U, uw Stamhuis ſteeds met offerhanden groet.
Zo leve ons nageſlacht, in ſchaduw van olyven
En onder 't wyngaard loof, gerust, door uw beleid!
't Voorſpel dit. De uitkomst zal myn wenſchen doen bekyven,
Op dezen dag geſtaafd met zo veel plegtigheid.
Rys op, Bataafsch Parnas! Komt, Leidens Zanggodesſen!
Vlecht nieuwe kranſen voor myn WILLEM, *Nasſaus Prins!*
Alleen, zaebtmoedig Vorst! ſchoon ik U myne leſſen
Niet meesterlyk ontvouwe of opdring'; neen! geenzins;
Alleen verzoek ik U, zo ik uw hart kon winnen,
Zo ik, in plaats van lof, een gunst erlangen mag,
Stal nooit uw' Medgezel, uw' Mentor, uit uw zinnen,
Dien trouwen Leidsman van uw Vorſtelyk gedrag;
Van wien 't onzeker is, of Hem door later tyden
Meer achting, dan door ons, zal worden aangedaan.
Zo zult ge in heldendeugd, ſchoon warsch van 't bloedig ſtryden,
Uw Ouderen, gekroond door Mars, te boven gaan.
Zo zult gy groter dan een Alexander wezen,
Dan Hector, of Achil. of Ceſar, hoe beroemd.
Zo word ge in Oost en West, naar uw waardy, geprezen;
Zo word uw naam met lof, de waereld door, genoemd.
'k Zie reeds, dat WILLEM, *zo 'k myn oogen mag vertrouwen,*
Bemerkt, hoe thans zyn Zoon zyn erfrecht gade ſlaat;
Dat hy verheugd beſchouwt, uit zaliger Landsdouwen,
Hoe zeer zyn WILLEM *in de gunst der Godheid ſtaat.*

Brief aan den Eerwaarden zeer Geleerden Heer Do. JOANNES VAN SPAAN, *Predikant in 's Haage. Te Amſterdam by de Erven van* F. Houttuin 1766. *in quarto* 20 *bladzyden.*

DE Eerwaerde *van Spaan* heeft in zyne *Korte Kerkredenen*, (by gelegenheid der inhuldiginge van zyne D. H. gedaen,) in eene Aentekening te kennen gegeven, hoe 't hem gansch vreemd voorkwame, dat de Hiſtorieſchryver G. *Brandt* van *Dirk Volkertz Koornbert* gewag maekt als *Sekretaris der Staaten van Holland*; mitsgaders dat hy het bekende Lied WILHELMUS VAN NASSOUWEN liever met *A. Pars* aen *Philip van Marnix* Heere van St. Aldegonde, dan met G. *Brandt* aen *Dirk Volkertz. Koornbert* als Maker zou toeëigenen. Dit heeft aenleiding gegeven tot het ſchryven van dezen Brief, welks Opſteller van gedachten

ten is, dat de Eerwaerde *van Spaan* zich hier door partydigheid heeft laten vervoeren, om de geloofwaerdigheid en getrouwheid van den Historieschryver *Brandt* in dit geval in twyfel te trekken. Hy brengt hem by die gelegenheid, met opzicht tot het eerste point, onder het oog, dat het uit de Schriften van *Koornhert* zelven en anderen ontegenzeggelyk blykt, dat hy in deze Bediening gestelt is geweest; en dezelve ook waergenomen heeft, in den herfst van 't jaer 1572. Verder doet hy hem zien, waer uit het zou konnen ontstaen, dat men in de Registers en Resolutien van de Heeren Staten, gelyk de Eerwaerde van *Spaan* getuigt, geen gewag vindt van 't Secretariaetschap van *Dirk Volkertsz Koornhert*; wiens character hier voorts onderscheidenlyk gemaelt wordt: zo ter aentooninge, dat het niemand vreemd behoore voor te komen, dat hy deze Waerdigheid bekleed heeft; als ter aenduidinge van de oorzaken, waer door hy by zommige Geestelyken haetlyk geworden is. Hier aen volgt nog, met betrekking tot het tweede point, een kort voorstel rakende de onvoorzigtigheid om liever de gisting van *A. Parr*, die ruim honderd jaer naa *Koornhert* leefde, aen te nemen, dan acht te slaen, op het getuigenis van *H. de Groot*, (zo als 't door *J. Uitenbogert* uit deszelfs monde is aengetekent, waer van *G. Brandt* in dezen gebruik maekt,) die ten tyde van *Koornhert* leefde. — Deze Brief is niet zonder vuur geschreven, en de bygebragte redenen doen ter zake. Het komt hier, gelyk men uit het doorgaende beloop kan afneemen, niet slechts op deze Geschiedkundige byzonderheden aen, maer wel inzonderheid op *de Groots* en *Brandts* Getrouwheid en Geloofwaerdigheid, mitsgaders op het character van *Dirk Volkertz. Koornhert.*

Nieuwe Geographie of Aardryksbeschryving, door den Heer ANTONI FREDRIK BUSCHING, *Doctor der H. Godgeleerdheid en Wysgeerte enz. Uit het Hoogduitsch vertaeld, door* JACOBUS DE JONGH *junior. Derde Deels vierde Stuk. Te Amsterdam en Utrecht by* S. v. Esveldt *en* A. v. Paddenburg 1766. *in groot octavo* 987 *bladzyden.*

DIt Stuk vervat in zich eene naeuwkeurige beschryving van de *Opper-Saxische*, en *Neder-Saxische Kreisen*, mitsgaders een bericht van *verscheidene Onmiddelbare Rykslanden, welke niet behoren tot een der gemelde Kreisen*, van de *Riddekreisen*, van de *Gemeen Erv schappelyke Plaatzen*, en de *Onmid-*

delyk

delbare Rykſdorpen. Om den Lezer, naer gewoonte, uit dit Stuk, dat van geen minder waerde is dan de voorgaende, eene byzonderheid mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot des Autheurs beſchryving van het beroemde *Dresden*, waer van hy ons het volgende bericht geeft.

„ DRESDEN, een der ſchoonſte Steden in Duitſchland, „ heeft eene vermakelyke legging aan de Elve, leggende aan „ de beide zyden van die Rivier, en waar in hier de Wizeritz „ ſtort, waar door veele 1000 Vademen Hout, van het Ge„ bergte, hier na toegevoert worden. Dezelve is Schriftſas„ ſig (*), behoord tot de enger uitſchot der Steden, is de „ derde onder de 4 Voorzittende Steden, is ook de Zetel der „ hooge Collegien van het Vorſtendom. Dezelve beſtaat uit „ 3 Steden, waar van de 2 eerſten, in 't Jaar 1550, onder „ een Magiſtraat vereenigd zyn geworden.

„ 1) De Keur Vorſtelyk Reſidentie-Stad DRESDEN, wel„ ke ook Nieuw Dresden genaamd word, dewyl zy veel laa„ ter dan Oud-Dresden, of de tegenwoordige Neuſtadt of „ Nieuwe Stad, naamlyk in 1020, eerst als een Stad aange„ legd is geworden, dog die, in een Placaat van 1216, eerst „ eene Stad genaamd word, en dus 200 Jaaren vroeger Stads„ Rechten heeft verkregen als oud Dresden. Dezelve legt „ aan de regterzyde van de Elve, en heeft 2 Markt-plaatzen, „ die de oude en nieuwe Markt genaamd worden. Het Keur„ Vorſtelyk Reſidentie-Slot is een oud Gebouw, dat, in de „ 16de Eeuw opgetimmerd, en na het lyden van groote ſcha„ de door brand, weder herſteld is geworden. Het heeft „ pragtige Vertrekken, maar voornaamlyk is daar in het zo„ genaamde groene Gewölbe of het *groene Verwulſt* aan te mer„ ken, dat, wegens de Verſameling van kostbaarheden, met „ de Prachtigſte en beroemdſte van Europa om den Voorrang „ kan twisten. Deeze Schatkamer is in het binnenſte Slot„ hof, en voerd den Naam van het groene Verwulſt, om dat „ die ſchatten aanvankelyk daar in bewaard wierden, ook „ heeft men aldaar nog eenige Groene Kamers. Men houd „ het ook daar voor, dat Keur-Vorst Augustus den eerſten „ aanvang van die verſameling gemaakt heeft, maar dat dezel„ ve, van tyd tot tyd, vermeerderd is geworden. Dezelve „ is

„ (*) *Schriftſasſig* of op *Kanſelary-Schrift-zittende*; met wel„ ken naam alle die geenen benoemd worden, die, ter eerſten „ Inſtantie, onmiddelbaar, of onder de Leen-Kanſelary, of on„ der de Hofgerichten ſtaan.

Digitized by Google

„ is in 7 Kamers verdeelt. In den eerſte vindt men aller-
„ hande Gipſe Modellen van Metale Standbeelden en Borſt-
„ beelden; in de tweede, eene groote meenigte Konſt-
„ ſtukken van Elpenbeen gemaakt; in de derde vindt men
„ enkel Zilverwerk; in de vierde Vaten van verguld Zilver;
„ en Konſt-ſtukken van louter Goudt; in de vyfde louter
„ kostbare Steenen, en daar van gemaakte Konſtwerken;
„ in de zesde, de Wapens van alle de Saxiſche Landen,
„ de Kroon, Scepter en Ryks-appel, welke by de Koning-
„ lyke Kroning in Polen gebruikt worden, en andre ſtuk-
„ ken meer; in de zevende, vind men uitnemende kost-
„ baarheden van Edele Steenen, enz. In de zogenaamde
„ Zwingergarten of tusſchen Tuin, en derzelver ſchoone Ge-
„ bouwen, vindt men eene konſtkamer; eene Kamer met
„ Naturalien of Natuurlyke Voortbrengzels, die aan Duitsch-
„ land en inzonderheid het Keurvorſtendom Saxen tot roem
„ verſtrekken. Men heeft 'er ook Kamers die Heelkundi-
„ ge, Ontleedkundige, Natuurkundige en Wiskundige
„ Werktuigen bevatten, zo wel als Kopergraveerſels, en
„ andere bezienswaardige zaken, met de Koninglyke Bi-
„ bliotheek. De overige merkwaardige Gebouwen en Op-
„ rechtingen, in deze Reſidentie Stad, zyn: Het Opera
„ Huis, het Balhuis, dat van buiten aanzienlyke en, van
„ binnen, wel geſchikte Gebouwen zyn, in welkers nieu-
„ we Vleugel, de Keur-Vorſtelyk Beeldgaandery, en in het
„ Oude de zogenaamde Rustkamer is; het Tuighuis, dat
„ de Pruiſen, 1756, ledig hebben gemaakt, en, onder
„ welk groot Gebouw, de Keurvorſtelyke Kelder is; het
„ Paleis van den Keur-Prins op den Taſchenberg; het Pa-
„ leis van de overige Prinſen van het Koninglyk en Keur-
„ Vorſtelyk Huis in de Pirnaſche Straat; het Keurvorſtelyk
„ Kanſelary-Huis, de Munt, die zo wel als het Pakhuis ter
„ berging van het Meiszniſche Porcelein, 1760, zyn afge-
„ brandt; het Gietbuis, de Hof-Apotheek, de Tuin met
„ het daar in zynde Turkſche Paleis in de Plauiſche Straat,
„ in de Wilsdruſiſche Voorſtad; het Koninglyke Stift voor
„ Catholyke Jongetjes en Meisjes, in die zelve ſtraat; de
„ Schilder-Academie in de kruisſtraat, in het zogenaamde
„ Vrouw- en Moeder-Huis, dat de Weduwe van Christiaan
„ de I. bewoond heeft; het Graaffelyk Bruhlſche Paleis in
„ de Augustus-ſtraat, en de Bruhlſche Beeldzaal op de
„ Wal; het Vorſtelyke Lubomirskiſche Paleis, en andere
„ aanzienlyke Paleizen en Gebouwen. De Kerken zyn;
„ (1) De Kerk van het Heil. Kruis, die de Hoofdkerk is,

„ en

„ en waar by de Super-Intendant van de Parochi Dresden
„ ſtaat, die in de Plauiſche, Kaditzer, Leubnitzer, en Ra-
„ derbergſche Kreizen afgedeeld word, en in 't algemeen,
„ 8 Steden, 1 Marktvlek, 47 Moeder-Kerken en 6 Dog-
„ ter-Kerken op het Land bevat. In de Pruisſiſche Bele-
„ gering van 1760, verloor zy hare Tooren, en de Kerk
„ zelve wierd grootelyks beſchadigt. By de Kerk is ook
„ een Latynsch School. (2) De St. Maria of Vrouwen-
„ Kerk; (3) De Sophia-Kerk; (4) De Guarniſoens-Kerk;
„ (5) De Catholyke Capelle by de Elvebrug, die een Mees-
„ terſtuk van de Bouwkunde is. In de Voorſtad, voor de Pir-
„ naſche Poort zyn: De St. Johannes-Kerk, die aan de
„ Boheemſche Gemeente toebehoord; het Tucht en Wees-
„ huis met eene Kerk: De groote Keurvorſtelyke Tuin,
„ met een Paleis, waar in de Antiquiteiten of Oudheden
„ bewaard worden, waar van men een aanzienlyk Boekdeel
„ met kopere Plaaten vind, legt een quartier-uurs verre
„ buiten deeze Voorſtad, en is, 1760, door de Pruisſiſche
„ Soldaaten verwoest geworden. In de Voorſtad voor de
„ Wilsdrufer Poort zyn: De Kerken van St. Anna, van St.
„ Jacobus by een Hospitaal, van St. Bartholomeus, mede
„ by een Hospitaal, de Lazaret-Kerk, het groote Arm-
„ Huis, het Huis van de Vondelingen, het groote Arm-
„ School door den Koopman Ehrlich geſticht, de Hof-
„ Moestuin met de Tuin van de Oranjery, de Birkenholzi-
„ ſche Tuin, de Tuin van de Gravinne Moszinska, agter
„ de Burger Wezen, de Yzer, Koper en Zilver-Smede-
„ ryen of Werkplaatzen, de Boormolen, de Marmerhutte
„ en de Molens om Spiegels te polysten. Toen, 1758,
„ het Oostenrykſche Leger de Stad Dresden naderde om
„ dezelve te bemagtigen, deed de Pruisſiſche Comman-
„ dant, die eenige Jaren te vooren, aan de Stads Graften
„ voor de Pirnaſche Poort, tot de Wilsdrufer Poort, nieuw
„ gebouwde Huizen, als mede de Ziegel, de Ramiſche,
„ de nieuwe en Pirnaſche ſtraten, voor de Pirnaſche Poort,
„ in brand ſteeken, die ook in aſche verkeerden; en, 1760,
„ toen de Pruisſiſche troepen de Stad aantasten, deed de
„ Oostenrykſche Commandant de Voorſteden ten vollen in
„ brand ſchieten, en ook alle de Huizen verwoesten, die by
„ de voorgemelde belegering, door de Pruisſiſche ver-
„ ſchoond waren geworden. In die Pruisſiſche belegering
„ brandden 'er 212 Huizen af en 19 wierden grootelyks be-
„ ſchadigd.

„ De Brug over de Elve, die deeze met de volgende

„ Stad

„ Stad aan een hegt, is een van de beroemſte in Duitsch-
„ land, zynde van enkele ſchoone gehouwe Steenen, en
„ zeer groote Grondſtukken opgebouwd, en is, door Koning
„ Augustus de II, op de beide zyde der breedte met een ge-
„ maklyk Voetpad, en Rustbanken voor de Voetgangers,
„ verwyd geworden: Daar op ſtaat een verguld Kruisbeeld,
„ op een door konst gemaakte Rots, ſtaande daar tegen over
„ 2 ſtandbeelden, waar van het een, het Koningryk Po-
„ len, en het ander, het Keurvorſtendom Saxen verbeeldt;
„ en tusſchen beiden ſtaat het Koninglyk en Vorſtelyk Wa-
„ pen in ſteen uitgehouwen.

„ 2) De NEUSTADT by Dresden, hiet ook OUD
„ DRESDEN, doordien dezelve ouder is dan de voorgaan-
„ de, dewyl zy haar eerſte begin, aan de door Keizer Ka-
„ rel de Groote, in 't Jaar 808, hier aangelegde Burgt, te
„ danken heeft, en zy eerst, 1403, uit een Vlek tot eene
„ Stad gemaakt is geworden. Op de Markt ziet men een
„ Metaal verguld Beeld te paard, dat Koning Augustus de
„ II verbeeld, en 1736 opgericht is geworden. Van daar
„ heeft men een Lange Laan van Lindebomen, die zig tot
„ aan de zwarte Poort uitſtrekt. De Caſern Gebouwen zyn
„ zeer ruim, en dienen, onder anderen, tot onderwyzing
„ en verzorging van eenige 100 meest Soldaten-Kinderen;
„ en bevatten een Anatomiſche Schouwplaats. Het Jager-
„ hof; het Leeuwenhuis; het Beren-hof, waar in allerhan-
„ de wilde Dieren zyn opgeſloten; de Ridder-Academie
„ voor de Cadetten; het Keurvorſtelyk Collegie-Huis en;
„ inzonderheid, het zogenaamde Japanſche Paleis, met de
„ daar in zynde fraaije en kostbare Voorraad van Saxiſche
„ of binnelandſche en buitenlandſche Porceleinen, en de
„ daar toe behoorende Tuin is ook aanmerkenswaardig.
„ Hier is de Kerk van de heil. Drie Koningen, en een La-
„ tynsch School.

„ 3) De FREDRIKS-STAD *aan Dresden*, legt met de
„ Reſidentie Stad aan een Plaats, daar eertyds het Dorp OS-
„ TRA, en een door Keurvorst Augustus aangelegd Vor-
„ werk, (*Villa*) ſtond. By dezelve lag Keurvorst Johan
„ Georg de II, in 't Jaar 1670, een Stad aan, die hy NEU-
„ STADT OSTRA, dog Koning Fredrik Augustus de II
„ FRIEDRICHS-STADT deed noemen, en daar aan,
„ 1725, een eige Parochi gaf. Het Keurvorſtelyk voor-
„ werk, met eene zo genaamde Hollandery en Kameel-
„ hof is nog voor handen. Hier is de Graaffelyke
„ Bruhlſche groote Tuin en Somer-Paleis, en eene Laan,

Digitized by Google

„ die by de Weiseritzbrug begint, en tot aan de zogenaamde Schäfery zig uitstrekt.

„ In het Jaar 1730, wierd het getal der Huizen in gantsch „ Dresden, de Voorsteden mede gerekend, geschat op omtrent 25000, en de Inwoonders op niet veel over de „ 40000, dog de Bezetting niet daar by ingesloten; dog in „ 1755 zou men omtrent 80000, ja, volgens een andre opgave, 90000 menschen daar in geteld hebben. Hier en in „ de Nabuurschap worden veele konstige zaaken en Koopmanschappen gemaakt, als: Fyne Lakenen, Sergie, Rassen, Kousen, Stoffen, die gedeeltelyk geheel van Linnen-Garen, gedeeltelyk met Zyde vermengd zyn, Tapyten, Borduur-werken, Klos en Naai-Werken, Corduaan Leder, schoone gesnede Glazen in de Glasblazeryen aan de Weizeritz, Mineraal Frans-blaauw, Goude en Zilvere Waren enz. In de Spiegel-Polys-Molen, voor de Wilsdrufer Poort, worden de by Senftenberg gegotene Spiegels, geslepen en gepolyst. Hier is een konstige Klok en Kanon-Gietery. In de Marmersnydery, het Marmeren, in de Beeldhouwkunst, Schilderkonst en het Emailleren, vind men hier voortreffelyke Konstenaars en Werkmeesters. Door middel van de Elve word alhier een zeer aanzienlyken Koophandel gedreven. In de Jaren 1429, 1491, 1614, heeft deeze Stad door brand groote schade geleden, 1756, wierd ze door de Pruisische Troepen bezet, en 1759, wierd ze hen eerst door de Oostenrykse en Kreis-Troepen weder afgenomen, na dat zy dezelve drie Jaren hadden bezeten. 1760 wierd zy, door de Pruisische Troepen beschoten en bestormd, maar niet veroverd, dog echter grootelyks beschadigd.

Verzameling van Vroedkundige Gevallen en Waarneemingen, door WILLIAM SMELLIE Med. Doctor, *om het Beſpiegelend en Bewerkend Deel van deze Konst, of zyn Eerſte Deel op te helderen. Na het Tweede Deel in 't Hollandsch gebragt, door* MATTHYS VAN DER HAAGE, Heel en Vroedmeester te Amsterdam. *Te Amſterdam, by* J. Morterre, 1766. *in gr. quarto, 262 bladz. Behalve de Verklaaring der Plaaten.*

WY hebben van het eerste Deel van dit voortreflyk Werk, onze Leezers berigt gegeeven (*), en wy zien

(*) *Vaderl. Letter-Oef.* VI Deel, bladz. 404 enz.

Digitized by Google

zien dit tweede, met veel genoegen, ten nutte onzer Vaderlandſche Heel- en Vroed-meesters, hier op volgen. Wy hebben, by gelegenheid van het eerſte, reeds van het tweede Deel, in Verzamelingen van Gevallen en Waarneemingen beſtaande, eenig gewag gemaakt (*), als, hoe en waar uit deeze Verzamelingen zyn byeengebragt. Het groot nut hier van vertoont zich, met een opſlag van het oog, aan eenen iegelyken. In het eerſte Deel, van zyn Werk heeft SMELLIE onderweezen door eene aaneenſchakeling van wel uitgedagte en gegronde konst-regelen; en in dit onderwyst hy door voorbeelden, welken de gepastheid en nutheid der gemelde regelen, onbetwistbaar, toonen. Voorbeelden, naamlyk, en gevallen worden hier op gegeeven, waar in men de gegeeven regelen ziet te werk geſteld, en de uitkomſten, met het gene by de regelen gezegd was, vergeleeken worden: Voorbeelden en gevallen, van den Schryver zelve behandeld, Hem van anderen Vroedmeesters toegezonden, als ook uit goede Schryvers ontleend, zyn door den Heer SMELLIE verzameld, en in zulk een orde geſchikt, dat men alle zulken welken tot een zelfde einde ſtrekken, en van gelyke natuur zyn, by malkander vindt, en de verſcheide Verzamelingen het geleide, welk, in het eerſte Deel gehouden is, volgen; om dus, gemaklyk, zich de konstregelen, door voorbeelden te zien opheldéren. En dit alles wordt nog vermeerderd door de bykoomende Plaaten, insgelyks zo ingerigt, datze tot verklaaring van de Leſſen en Voorbeelden dienen, en ook tot dat einde, ter behoorlyke plaatſe, aangeweezen worden. Dit alles by malkander genomen kan niet anders dan een zeer gunſtig oordeel, aangaande dit Werk verwekken, en wy het gebruik onzen Heel- en Vroedmeesteren niet genoeg aanpryzen; verzeekerd zynde, dat het een der beste behulpzelen is om gegronde kennisſe in deeze zo nodige en nutte weetenſchap te verkrygen.

Het gezegde raakt het geheele Werk, in beide deelen vervat; doch nu tot het laatſte bepaald zynde, moeten wy nog iet byzonders aangaande den inhoud van het zelve opgeeven. De Gevallen en Waarneemingen van dit Deel zyn onder dertig Verzamelingen vervat, waar van elke een byzondere titel en opſchrift heeft: als b. v. 1ſte Verzameling. *Van de Afwyking, Styfheid en Mismaaktheid der Bekkenbeenderen.* 2de Verzameling. *Van de Handkonſten, welke aan de uitwendige Teeldeelen zyn verricht geworden.* 3de Verzameling. *Van 't geen*

(*) Bladz. 405.

Digitized by Google

geen men gemeenlyk Valſche Bevrugting, Mola en Waterblaizen noemt, enz. En onder zulk eene Verzameling of opſchrift vindt men dan eenige gevallen, van zodanig een aart by malkander gevoegd.

Elk een begrypt ligt, dat wy van zulk een Werk geen korte ſchets kunnen geeven, wyl de Gevallen en Waarneemingen, ſchoon wel in verband, echter elk op zich zelve beſtaan, en enkele gebeurtenisſen zyn: wy zullen hierom, om onze Leezers echter eenig genoegen te geeven, door eenig ſtaaltje van het Werk, te zien, een of andere Verzameling, meest met de eigen woorden van de Vertaaling, kortelyk opgeeven. Wy hebben in ons berigt aangaande het eerſte deel van dit Werk gewag gemaakt van het gevoelen des Heeren SMELLIE, aangaande de vaneenwyking der beenderen van het Bekken, voor of onder de Baaring (*), laaten wy nu hier by voegen wat de ondervindingen hier van aan de hand geeven. In de eerſte Verzameling vinden wy het volgende.

„ Toen in 't jaar 1736 een Vrouw van 35 jaaren oud, van „ haar eerſte Kind, in Baarensnood was, zo klaagde zy over „ een groote pyn aan haar *Darmbeen* ter plaatſe, daar het „ met het *Heiligbeen* aan de rechter zyde te zamen gevoegd „ is, en onder de geweldigſte Weden, beelde zy haar in, „ dat het was, als of deze Deelen met geweld van malkan- „ der weeken. Deze toeſtand wierd, te dier tyd, door de „ Vroedvrouw niet in acht genomen, die haar, na een lang- „ zamen, maar echter natuurlyken Arbeid verloste; doch „ de Pyn overtrof, zelfs na de Verlosſing, op deze plaats, „ alle haare andere ongemakken. Ik wierd, den vyfden dag „ na de Verlosſing, geroepen: —— zy had, wegens Pynen, „ in dit gedeelte des Bekkens, niet de minſte rust. —— De „ Pyn in de Heup hield aan, en Ik liet daar op Stoovingen, „ en aan de Voeten, vlesſen met heet water gevuld leggen, „ ook beval Ik haar veel warm Garſtewater te drinken. —— „ Slechts één omſtandigheid hinderde haar nog om ſtil te „ liggen, en die was de noch aanhoudende Pynen in 't Bek- „ ken; om ook deze te verzachten, voorſchreef Ik een *pyn-* „ *ſtillende Balſem*, om de Heup daar mede te ſtryken, en de „ volgende Bolus.

„ R. *Pillul. Matth. gr.* viij *Sperm. Cet. ſcrup. unum*,
„ *Syrup. de Miconio q. ſ. f. Bolus h. ſ. ſumundus.*

„ Zy

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* als b. bladz. 410.

Digitized by Google

„ Zy moest die alle Avonden, en zomwylen meermaalen, „ om haar Rust te verwekken, en de nodige uitdamping te „ onderhouden, inneemen; —— Tien dagen verliepen 'er, „ eer men haar uit het Bed tillen, en tweemaal zo lang „ duurde het, eer zy in een ſtoel zitten konde. Als men „ haar rechter Dey beweegde, dan had zy zulk eene gewaar- „ wording, als of het *Darm* en *Heiligbeen*, aan deze zyde, „ uit malkander geſcheurd wierden; en als Ik myne hand „ daar op leide, dan kon Ik eene merkbaare beweeging, in „ deze Beenderen ontdekken. Na verloop van een Maand, „ was zy noch niet in ſtaat om te gaan of te zitten, als zy „ niet, onder den rechter Arm, door iemand of met een „ Kruk onderſteund wierde; en in deze omſtandigheid bleef „ zy vyf of zes Maanden lang. Na dien tyd bekwam haar „ het koude Bad zo wel, dat zy met behulp van een Stok „ gaan konde. Zy baarde daar na noch verſcheiden Kinde- „ ren, en haare Baaringen gingen ligt van de hand, ſchoon „ dit Deel gemeenlyk daar by iets leed, en welk nooit des- „ zelfs voorige ſterkte en vastigheid weder verkreeg".

Hier op volgt nu een Geval, medegedeeld door Dr. SMOLLET. „ In het jaar 1748 wierd een Vrouw van ſtaat, die 27 „ jaaren oud, rank van lighaam, teder van geſtel, en ſlap „ van vezels was, in de 8ſte Maand haarer eerſte Bezwan- „ gering onder het gaan, door een Pyn en kraaking in de „ Schamelheid belemmerd. Als Ik dit deel onderzogt, zo „ voelde Ik eene wonderbaare verſlapping der Banden, wel- „ ke de *Schaambeenderen* met malkanderen verbinden, zoda- „ nig, dat als zy in 't Bed op de eene zyde lag, dan konde „ Ik dezelve zo beweegen, dat zy over malkanderen ſchee- „ nen geſchooven te worden. Dit ongeacht zo gevoelde zy „ van deze tegennatuurlyke uitzetting, geen groot onge- „ mak, welke het *Bekken* zeeker geheel verwyde, waar door „ het Kind des te bekwaamer door het zelve gaan konde. „ En dezen Banden kreegen, door den tyd, hunne kragt „ weder, zodanig, dat twee Maanden na haare Verloſſing, „ de *Schaambeenderen* zo vast, als voorheen, vereenigd „ waren".

Hier op vervolgt de Heer SMELLIE wederom: „ Schoon „ Ik zelfs nooit zulk een uitelkanderwyking van deeze „ *Beenderen*, in een Leevendig Mensch ontmoet heb: zo „ heeft my doch eens Dr. LAUWRENCE het *Bekken* eener „ Vrouw getoond, welke kort na de Verloſſing geſtorven „ was, en waar, alle deeze *Beenderen*, byna een Duim ver „ van malkanderen afgezonderd waren. Ik heb ook iets

Digitized by Google

„ diergelyks aan een *Bekken* gezien, dat den Heer HUNTER „ toebehoorde " enz.

Van de ligging der Vrugt in de Baarmoeder, geduurende de zwangerheid, ook in ons berigt van het eerſte Deel, de gedagten van onzen Schryver hebbende opgegeeven (*), zullen wy nu hier op iet laaten volgen van 't gene de ondervindingen Hem zelve en anderen, hier omtrent geleerd hebben, 't welk in de dertiende Verzameling gevonden wordt.

„ Ik ben veele jaaren achter malkanderen by Vrouwen ge„ haald geworden, welke in de vierde of vyfde Maand een „ *Miskraam* kreegen, en in 't algemeen kwam het Kind met „ het Hoofd vooruit. In de jaaren 1727 en 1748, kwamen „ my twee geleegenheden voor, waar de Armen het eerst „ voorkwamen en dubbeld naar beneeden geperst wierden. „ In 't jaar 1746, verloste Ik eene Vrouw in de zesde of „ zeevende Maand, waar de *Nageboorte* geheel bleef, en de „ vliezen niet braken, en het Kind zich 't eerst met het „ Hoofd vertoonde. In 't jaar 1752, vond Ik in een Geval „ dat zich de *Moederkoek* voordeed; en toen hy in de *Schede* „ gezakt was, zo wierd het Hoofd uitgeperst, na dat de „ vliezen geborſten waren. In 't jaar 1747, kwam eene „ Vrouw in de zesde Maand van Tweelingen in de *Kraam*, „ en beide de Kinderen kwaamen met den Stuit vooruit, „ en wierden ook beiden zodanig, na malkanderen door de „ *Weden* ter Waereld gebragt.

„ In 't jaar 1751, opende de Heer HUNTER eene Vrouw, „ welke ſtierf, toen zy op haar Rekening was, en vond het „ Hoofd ter Geboorte gerigt. In 't volgende jaar had hy „ geleegendheid, weder zulk eene hoog zwangere Vrouw „ te ontleeden, en vond het Kind byna in dezelfde legging. „ In beiden was, zo als de Heer OULD het beſchryft, het „ eene Oor naar de *Schaambeenderen*, en het andere naar „ het *Heiligbeen* gekeerd.

„ Dr. CAMPER, Hoogleeraar te Franeker [nu te Groninge] opende eene Vrouw, in welke het Kind dezelfde legging hadde; en Ik zelfs vond meest by alle Natuurlyke „ Geboorten, het hoofd op zulk eene wyze, voor te koo„ men ".

Dr. MONRO gaf den Heer SMELLIE te kennen; dat de Kinderen niet altoos zo liggen, en met het Hoofd nederwaards gekeerd aangetroffen worden. Hy meldde dat 'er Kinderen met hunne Hoofden opwaards en met hunne Aange-

zich-

(*) Als b. bladz. 411.

Digitized by Google

zichten naar den Buik der Moeder gekeerd gevonden worden, als gebleeken was in eene Vrouw, welke in de agtſte Maand haarer Dragt ſtierf, en in eene andere, welke op haar Rekening meende te zyn; en in eene derde, welke zich in de zevende Maand haarer Dragt geloofde te wezen, en welken Hy zelf en zyn Vader ontleed hadden.

„ LA MOTTE haald drie gevallen van Vrouwen aan, die „ hy geopend heeft. In het *eerſten* Geval, daar de Vrouw „ zes Maanden zwanger was, en aan een *Apoplext* ſtierf, „ daar naauw het Hoofd, Hand en Voet des Kinds, het „ onderſte gedeelte der *Baarmoeder* in, en de Rug des Kinds, „ ſtelde een zoort van een Boog voor, welke met de geſtalte „ der *Baarmoeder*, overeenkwam, en de Moederkoek was „ 'er tuſſchen beiden in. In het *tweede* Geval, daar viel de „ Vrouw, in de vyfde Maand, in een Onmacht, en ſtierf. „ Het Kind lag in de *Baarmoeder* dwars, en de Voeten waren opwaards gekeerd. In het *derde* Geval, ſtierf de „ Vrouw, in de zesde Maand, aan een *Borſtziekte* en *aanhoudende Koortſen*: des Kinds Voeten en Billen waren, „ naar den *Bodem* der *Baarmoeder*, en het Hoofd neder„ waards gekeerd, zo als het by natuurlyke verlosſingen „ pleeg te zyn".

Uit een brief van D. GARROW meldt de Heer SMELLIE, ten beſluite van deeze zaak, van een jonge Vrouw, welke in het begin van de agtſte Maand haarer Dragt, aan een Bloedſtorting geſtorven was; by welke „ het Kind lag op „ zyn linker zyde, en met het Hoofd voorkomende. By „ gevolg was het Aangezigt en de voordeelen, naar de Moe„ ders rechter zyde gekeerd, echter lag het niet recht uit, „ maar meerder naar de *Schaambeenderen* toegekeerd".

Een groot deel Plaaten zyn nu by dit Deel wederom gegeeven, en volgens een Berigt aan den Boekbinder, achter het Werk, op zekere bepaalde plaatſen ingevoegd. Waarom op die meer dan op anderen, begrypen wy niet; immers koomenze daar niet meer dan op anderen te pas: en het was, naar ons oordeel, beeter geweest, alle de Plaaten achter aan te brengen, te meer, wyl de verklaaring der Plaaten achter aan gebragt is; of alle by malkander, met de Verklaaringen, op zich zelve, tot een byzonder Deeltje byeen te voegen, gelyk de Auteur de oorſpronglyke Plaaten, op zich zelven en afzonderlyk, met de bygevoegde Verklaaringen, heeft uitgegeeven. En dus zou het gemaklyk vallen, de Regelen van het ſamenſtel, de Plaaten en de Voorbeelden of gevallen tegen malkander voor zich te leggen. Doch dit is eene om-

Digitized by Google

ſtandigheid van gering belang, en geene verandering omtrent het Werk zelf maakende. Het is genoeg dat het geheele beſlag der Verloskunde hier zo verhandeld is, dat iemant, met een gezond verſtand, en eenige kundigheden van de Ontleedkunde hebbende, zich door een naarſtig gebruik van dit Werk, in ſtaat kan ſtellen, deeze konst te behandelen; behalve dat Geneesheeren, welken dikwils over zodanige gevallen geraadpleegd worden, zich hier door de bekwaamheid kunnen eigen maaken, van uit het opgegeevene van een bekwaame Vroedvrouw of Vroedmeester, te oordeelen, in welke omſtandigheden zich de zaaken bevinden, en wat behoort gedaan of gelaaten worden. Wenſchelyk zou het zyn, dat ook veele Vroedvrouwen, dit Werk, daaglyks, met naarſtigheid laazen, en herlaazen, om het te leeren verſtaan. Zy zouden met veel meer gerustheid voor zich zelven werken, en niet zo ligt verlegen worden; of het Werk aan een Vroedmeester overgeeven; en de Vrouwen welken zy moeten helpen, meer nut en veiligheid, niet alleen, maar ook meer gemak toebrengen, en niet zelden ſpoediger verlosſen. Zeekerlyk zyn 'er Vroedvrouwen genoeg in ons land, welken, van zulke middelen gebruik maakende, de Vroedmeesters, in veele opzichten zouden evenaaren, en in maar weinige gevallen by hun te kort ſchieten.

Het derde Deel of het tweede van de Verzameling van Vroedkundige gevallen, welk hier op nu nog verwagt wordt, zal het Werk nog meerdere klaarheid doen krygen en tot volkomenheid brengen.

Jammer is het, dat in dit uitmuntend Werk, zo veel Latyniſche woorden, in de Voorſchriften van Geneesmiddelen voorkomende, verkeerdelyk geſpeld of kwaalyk gecorrigeerd zyn, waar door het ook nog wezenlyk ontſierd wordt: men vindt 'er, in eene regel, twee voorbeelden van, in zulk een Voorſchrift, boven opgegeeven.

Na-

Digitized by Google

Natuurlyke Historie of uitvoerige Beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerſte Deels negende Stuk. De Inſekten. Te Amſterdam, by de Erven van* F. Houttuin. 1766.

WY hebben de voorgaande Stukken van dit Werk, onze Leezers telkens doen bekend worden (*); en dit nieuw uitgegeeven Stuk, 't welk wy met vermaak doorgebladerd hebben, nodigt ons om 'er eenige ſtaaltjes uit op te geeven, om de aangenaamheid van het zelve onze Vaderlanders voor te draagen, en tot het leezen van het Werk zelve op te wekken. Zy zullen in het gedeelte der ſchepping, welk tot onderwerp van dit Stuk der Natuurlyke Historie is genomen, geen minder zeldzaame en verwonderenswaardige omſtandigheden ontmoeten, dan in eenig ander; geen mindere verſcheidenheden of mindere vermogens en bekwaamheden, om voor zich zelven en hunne jongen te zorgen, dan in anderen en voor 't oog grooter en aanzienlyker Dieren. Behalve dat de zulken die het hunne Liefhebbery is, deeze ſchepzelen in 't byzonder te kennen, hier, van zeer veele naauwkeurige beſchryvingen zullen vinden; en hoe dezelven in rangen, geſlachten en ſoorten moeten gebragt worden.

In het Voorberigt geeft de Heer HOUTTUIN, welke zich nu, openlyk, voor den Schryver van dit Werk verklaart, reden, waarom dit negende Stuk wat traager is in 't licht gekoomen, dan men misſchien verwagt hadt. „ Onder het ſchryven van het agtſte Stuk ", zegt Hy, „ waar „ mede de Klaſſe der Visſchen ten einde liep, vernam Ik, „ dat de Heer LINNÆUS bezig was met een nieuwe Uit„ gave van zyn *Samenſtel der Natuur*. Terwyl nu de *Inſekten* als een nieuw veld van beſchryving openden, dagt „ Ik gevoeglykst gebruik te zullen maaken van die nieuwe „ Uitgave, als welke, waarſchynlyk, ten opzigte van de „ twee laatſte Klaſſen, het aanmerkelykſte vermeerderd, „ en misſchien ook wat veranderd zou zyn. Van Luiden, „ die, zo Ik meende, des kundig waren, verſtond Ik toen, „ dat wy die nieuwe Uitgave wel haast te wagten hadden; „ doch,

(*) Zie van het VIII of laatſte Stuk onzer VADERL. LETTEROEF. VI Deel 1ſte Stuk bladz. 201. enz.

Digitized by Google

„ doch, niet tegenſtaande zulks, is dezelve tot nog toe agtergebleeven: zo dat Ik eindelyk beſloot, my met de *Tiende Uitgave*, als vooren, te behelpen, en van zyne vermeerderingen of veranderingen in 't vervolg gewag en gebruik te maaken".

Eenige redenen, waar onder ook de moeilykheid van eene beſchryving der Inſekten, hadden den Doctor, bykans den lust benomen, om dit Werk te achtervolgen. „ De algemeene Liefhebbery, ondertuſſchen, welke daaromtrent, in ons Land, in 't byzonder, plaats heeft, en de aanſpooring van verſcheide voornaame Liefhebbers, heeft my eindelyk doen beſluiten", zegt hy, „ om, met hoeveel ſchroom ook, ten dien opzigte insgelyks in 't perk te treeden, en te zien, wat Ik, op den voorigen voet voortgaande, mogt kunnen uitvoeren. Ik heb, naamelyk, weinig meer dan den enkelen Leiddraad van LINNÆUS in deezen gevolgd, en voor 't overige, om my niet aan de naauwkeurigſte beſchryving der Sweedſche Dieren alleen te bepaalen, gebruik gemaakt van de oordeelkundige verzamelingen der Inlandſche Inſecten, die onlangs, zo in Vrankryk als in Italië, aan 't licht gegeven zyn, zo wel als die van Duitſchland: ten einde men, wat de Europiſche aanbelangt, ten minſten, in deeze onze *Natuurlyke Historie*, het gene 'er bekend van is, zou kunnen vinden. Omtrent de Uitheemſche heb Ik ook de meeste Werken, alwaar die beſchreeven zyn, nagezien, en het zaakelyke daar van overgenomen.

„ Weinig, egter, oordeelde Ik de Wereld te kunnen voldoen, indien hier niet by kwam, het gene de eigen Ondervinding en Beſchouwing, zo van my als anderen, nooit te vooren geboekt, opleverde. Des ben Ik daar omtrent, even eens als met de Viſſchen, te werk gegaan, en heb niet alleen verſcheide byzonderheden, in de Inſekten, zelf onderzogt, maar ook nu en dan aanmerkingen gemaakt, zo op het gezegde van den Sweedſchen Ridder, als van andere en hedendaagſche Autheuren. Ik twyfel niet of het een en ander zal de Liefhebbers aangenaam zyn, die daar door worden aangeſpoord, om, het gene 'er nog aan ontbreekt, door eigen onderzoek te vervullen".

Zeventien Hoofddeelen vindt men in dit Stuk, 't welk, na eenige algemeene aanmerkingen, over de Inſecten, voor de Torren geſchikt is. Wy zullen van het gene dezelven in 't algemeen raakt, eerst iet opgeeven.

Aan-

Digitized by Google

Aangaande den naam, en de Kenmerken, wordt gezegd: „ De *Inſekten*, dus met een basterd-woord, dat van 't Latynſche Woord *Inſecta* ontleend is, en van ſommigen *Gekorvene* of *Gekorven Diertjes* getyteld; hebben dien naam, „ om dat hun lighaam, in 't algemeen, op de een of andere „ wyze, zekere inſnydingen heeft, die het min of meer verdeelen; zo dat het als uit ſtukken ſchynt ſamengeſteld te „ zyn, die in elkander ſchieten, of aan elkander hangen, „ en dikwils als met een draad zyn ſamengehecht. ARISTOTELES hadt ze daarom ook met een Grieksch woord, *Entoma*, dat 't zelfde betekent, afgezonderd van de overige *Exſanguia* of Bloedelooze Dieren, die thans t'huis „ gebragt worden tot de Afdeeling der Wormen; gelyk de „ Slakken, by voorbeeld, en de Schulpviſchen; terwyl de „ Krabben en Kreeften, en dergelyken, hoe groot ook, „ om de gezegde reden, tot de Inſekten behooren. Men „ zou de Inſekten, mooglyk met meer reden, *Exoſſa* of „ Beenderlooze Dieren kunnen noemen; doch dit hebben „ zy met de Wormen gemeen,

„ Behalve dit Kenmerk der Inſekten zyn 'er anderen, „ hun niet minder eigen; gelyk van pooten te hebben, „ doorgaans menigvuldig in getal, 't welk hen van de viervoetige Dieren en Kruipende niet alleen, maar inzonderheid ook van de Wormen en ander Ongedierte onderſcheidt; gelyk dit in de Rupſen en Duizendbeenen blykbaar is. Veele zo genaamde Wormen, die pooten hebben, worden hierom hedendaags ook tot de Inſekten betrokken; gelyk die waar uit de Torren voortkomen van „ veelerlei ſoort. Doch het voornaamſte Kenmerk der Inſekten zyn zekere Uitſteekzels, welke men aan allen, „ die hunne volkomenheid hebben, vindt. Deeze, die „ veel verſchillen in grootte en gedaante, beſtaan ſomtyds „ uit verſcheide ſtukken in elkander gewricht en dermaate „ beweeglyk, dat zy oogſchynlyk aan hun tot dergelyke gebruiken dienen, als ons de handen, naamelyk om te voelen en tasten, of hunne prooi aan te vatten; welk laatſte voornaamelyk in ſommigen, die deeze Uitſteekzels „ als hoorens of nypers hebben, plaats heeft. In de Dag- en Nagt-Kapellen noemt men deeze werktuigen *Sprieten* „ of *Voelers*; en zy maaken 'er, in 't algemeen geſproken, „ de onderſcheiding van uit ".

Voorts worden deeze ſchepzels beſchreeven, ten opzichte van den Kop, het Borſtſtuk en het Achterlyf. Van den Kop ſpreekende, worden de Oogen, van den Schryver, geen-

Digitized by Google

geenzins overgeſlaagen, om dat hier in een groote byzonderheid beſpeurd wordt. „ In ſommige Inſekten, ſchoon „ zy 'er weezenlyk twee hebben, zyn dezelven zo naby el„ kander geplaatst, of met zo weinig onderſcheiding, dat „ zy maar één oog ſchynen uit te maaken. De meeste In„ ſekten hebben 'er één aan ieder zyde van den Kop; ande„ren hebben 'er meer, en men telt aan de Spinnen tot agt „ oogen toe, die in verſcheiderlei Spinnen, op verſchillende wyzen geplaatst zyn. Alle Inſecten, byna, hebben „ deeze oogen hard, verhevenrond, en ſamengeſteld uit „ een ſoort van Hoornvlies, 't welk zig glad vertoont: maar „ als men ze, van naby, met een vergrootglaasje beſchouwt, „ ziet men, dat dit Hoornvlies in oneindig veel kleine Fa„ cetten is verdeeld, die een ſoort van Gaas of netwerk „ maaken. Het getal deezer Facetten is dikwils verbaazend groot. LEEUWENHOEK rekende 'er, op het „ hoornvlies van een Tor, over de drie- en op dat van een „ Vlieg over de agt duizend. De Heer PUGET is verder „ gegaan, en verzekert, dat door hem zeventien duizend „ drie honderd en vyfentwintig zulke Facetten onderſchei„ den zyn op het oog van een Kapel of Vlinder.

„ Dit maakzel der oogen was voor de Inſekten zeer nut„ tig en zelfs noodzaaklyk. Indien hunne oogen, die on„ beweeglyk zyn, van geſtalte geweest waren als de oogen „ der Viervoetige Dieren, zouden zé het gezigt hebben „ moeten miſſen van een menigte van voorwerpen; daar „ nu dezelven van hun, door middel van deeze Facetten, „ en door de uitpuiling der oogen, byna van agteren zo „ goed als van vooren, en van boven en beneden te gelyk, „ beſchouwd kunnen worden. Dat meer is, ieder oog „ ſchynt de voorwerpen te moeten vermenigvuldigen en te„ vens verkleinen, gelyk dit in het zien door die Glaasjes „ plaats heeft, welke met Facetten gelleepen zyn. Dit nu „ zal, zo ik my verbeeld, van een byzonderen dienst voor „ het kleine Diertje zyn, om de onevenredigheid weg te „ neemen, welke 'er, in grootte, tuſſchen hetzelve en de „ viervoetige Dieren, of den Mensch plaats heeft: waar„ door het gezigt van zodanige voorwerpen voor het Inſekt „ verward zou geweest zyn, indien 'er geen zeer groote „ trap van verkleining plaats had in zyne oogen: terwyl „ ondertuſſchen, door de vermenigvuldiging der beelden „ op het Netvlies, de indrukking ſterk genoeg en gewaar„ wordelyk gemaakt wordt: even als wy met twee oogen „ beter zien dan met één alleen. Zo min, nu, als wy met

„ twee

„ twee oogen het voorwerp dubbel zien: zo min behoeven
„ zy het zelve meer dan enkeld te beſchouwen. Dit blykt
„ verder uit de menigte der oogen in de Spinnekoppen,
„ die glad zyn, en zonder eenig netwerk of Facetten".

Het maakzel en de byzondere deelen der Inſekten worden vry omſtandig beſchreeven; gelyk ook de voortteeling en de kenteekens der Sexe. De meesten leggen eijertjes, doch men vindt 'er eenigen, die levende ſchepzeltjes voortbrengen. Hunne eijeren verſchillen wel in gedaante; maar ſtemmen zeer overeen in het verbaazend groot getal, waar in de Inſekten naast aan de Visſchen koomen. Welk een menigte van eijertjes legt niet een Kapel van een Zydeworm? Volgens de rekening van ſommigen, brengt een enkele wyfjes Bye, de Koningin genaamd, twee, drie of vier Zwermen in een jaar voort, waar van de minſte dikwils beſtaat uit vyftien of zestien duizend ſtuks. De Muggen, Rupſen en anderen vermenigvuldigen ook zeer ſterk. En dit was, naar 't ſchynt, nodig om veel andere Dieren van voedzel te voorzien. Zy ſtrekken, naamlyk, tot aas voor Vogeltjes in de lugt, voor kruipende Dieren op het land, en voor de Visſchen in het water. Ja zy verſtrekken elkander, onderling, tot ſpyze; gelyk de Spin niet van Vliegen leeft alleen, maar ook de eene Spinnekop de andere verſlindt, en ſommige Torren de Rupſen en Wormen.

De zorgvuldigheid welke de Inſekten gebruiken, om hare eijertjes neder te leggen, is verwonderlyk. Elk van dezelven weet hier toe eene legplaatze uit te kiezen, waar het jong, zo dra het uit zyn eytje te voorſchyn koomt, zyn voedzel kan vinden; 't welk men kan begrypen van de uiterſte noodzaaklykheid te zyn, indien de geſlachten niet zouden verlooren gaan. De Geſtaltewisſeling van de eigenlyke of gevleugelde Inſekten, hoe zy, nog in ſtaat van Rups, zich hier toe ſchikken, bekwaame plaatſen hier toe uitkiezen om veilig, in den ſtaat van Pop te liggen, of zich inſpinnen, is niet minder verbaazend, en doet een geleide van wysheid zien, welke alles overtreft.

Het voedzel der Inſekten zyn Wortelen, Schors, Hout, Bladen, Bloemen, Vrugten, of gedeelten van Dieren en derzelver Uitwerpſelen, of geheele Inſekten. Sommigen booren in den grond, om wortelen af te knaagen; anderen doorbooren het hout, knaagen hetzelve fyn, en voeden zich met de brokjes of het meel, daar van gemaakt; gelyk wy aan onze tafels en ſtoelen ondervinden. Hoe de Appelen en Peeren ſomtyds wormſteekig zyn, zien wy alle jaren.

Digitized by Google

ren. En wat is 'er byna, waar op niet eenige van deeze schepzeltjes gevonden worden, en waar op zy aazen, of nestelen en eijertjes leggen, zelfs het bloed van menschen en beesten niet uitgezonderd? Waarom ze, in 't algemeen, als een schaadlyk Ongedierte aangemerkt worden. Onze Schryver haalt een aanmerklyk voorbeeld aan van de schaadlykheid der Insekten, uit de Schriften van de Keizerlyke Akademie der Natuuronderzoekers: „ dat in den jaare 1679, „ door een onbekend gevleugeld Insekt, in de kleine stad „ Czienk in Polen, en daaromstreeks een menigte menschen „ en beesten, zodanig gestoken werden, dat zy het bestierven. Dus maakten die Insekten een schriklyke verwoesting in dat Land. Zy randden de menschen vinnig aan, „ zonder getergd te zyn, en raakten niet aan de leden met „ kleederen bedekt, maar aan het aangezigt, den hals, de „ handen, in één woord het bloote vleesch. Op hunne „ steek volgde onmidlyk een hard gezwel, en, zo men in „ de drie eerste uuren geen zorg droeg voor de kwetzuur „ met het Venyn daar uit te haalen, door inshydingen, „ blaartrekkende middelen of anders, was al het gene verder in 't werk gesteld werdt, vrugteloos: want de gekwetsten stierven in weinig dagen ". Doch zyn zo veele Insekten schaadlyk, 'er zyn ook die hunne nuttigheid hebben; de Zydeworm, de gevleugelde Mieren welken de Gom Lak aan stokjes hegten, de Conchenielje kunnen hier van tot voorbeelden dienen, om van geen anderen te gewaagen.

Na deeze algemeene eigenschappen der Insekten gaat de Schryver over tot de Rangschikking derzelven; spreekt van het gene SWAMMERDAM, REDI en MALPIGHIUS, hier in gedaan hebben tot verbeeteringen van de Ouden; en inzonderheid van den arbeid van den eersten, als ook van Juffrouw MERIAN, die een reize naar Westindië deedt om Surinaamsche Insekten te teekenen; en anderen in Engeland, Duitschland, Frankryk en elders. Waar na hy de algemeene Afdeelingen, Rangen en Kenmerken der Insekten opgeeft; en vervolgens, in het IIIde Hoofdstuk, overgaat tot de eigenschappen der Schildvleugelige Insekten in 't algemeen; zo worden deezen genoemd, om dat hunne vleugels, in 't algemeen gesproken, als met schilden zyn gedekt; waar van de Torren een voornaam gedeelte uitmaaken. Schoon nu de Insekten van deezen Rang, voor 't grootste gedeelte twee dekschilden hebben, vindt men 'er echter onder, in welken de schilden zyn vereenigd, zo dat zy niet meer dan een enkel schild uitmaaken; alhoewel zy, in den eersten opslag

Digitized by Google

ſlag ſchynen twee dekſchilden te hebben, om dat men op het midden van het enkele ſchild een naad gewaar wordt. Verſcheiden hebben zelfs dit enkele ſchild onbeweeglyk. Hierom waarſchouwt de Auteur, dat het Kenmerk van ſchilden, die de vleugels dekken, niet dan in een ruimen zin, en het grootſte deel voor het geheel, moet worden genomen; dewyl ſommigen zelfs ongevleugeld zyn. De Kop, Bek, Oogen, het Borſtſtuk, de Pooten, het Achterlyf, de Maskers, verandering in Poppen en eindelyk, tot een volmaakt Inſekt, worden, met naauwkeurigheid, beſchreeven.

Wy zullen hier nog iet aangaande de gedaante-verandering van deeze ſchepzelen laaten volgen, en dit Berigt daar mede beſluiten, kunnende tegenwoordig, tot geene byzondere, in dit Werk, op een aangenaame wyze beſchreeven, overgaan, om dat wy ons reeds te lang met het begin en voorſte deel van het zelve hebben opgehouden.

„ Alle de Schildvleugelige Inſekten behooren tot het getal der genen, die agtervolgelyk verſcheidene veranderingen of geſtaltewisſelingen ondergaan. Voor eerst: geen hunner is jongwerpende; zy komen altemaal uit een eitje voort, onder de gedaante van een Masker. Dit Masker, *Kwatworm*, wegens de figuur genaamd, heeft den Kop ſchulpagtig, hard en eenigermaate bruin. Men ontdekt 'er twee groote oogen aan, en taamelyk ſterke knypers, welken het zelve ten uiterſte nodig heeft, om dat het, onder deeze gedaante, het meest eet.

„ Deeze Wormen hebben de Lugtſtippen zeer blykbaar, ten getale van agttien, negen aan ieder zyde. — Hoe log en traag de Kwatwormen dikwils voorkomen, zy eeten en verſlinden zeer veel. — Alle deeze Maskers verwisſelen menigmaal van huid, en blyven onder die gedaante meer of minder tyd. Men heeft waargenomen dat de Kwatwormen van eenige Torren drie volle jaaren in dien ſtaat blyven, veranderende niet dan op het vierde jaar. Deeze tyd daar zynde verlaaten zy hunne laatſte huid, en vertoonen zig in de geſtalte van een Pop, van de ſoort der genen, waar in alle deelen van het Inſekt, dat 'er uit moet komen, duidelyk zigtbaar zyn. Men kan deszelfs voor- en agterlyf, den kop, de ſprieten, oogen, pooten, en alles, duidelyk onderſcheiden. De wieken alleen en derzelver dekſchilden zyn kort in elkander gefommeld, en, in plaats van uitgeſpreid te zyn over de rug, gelyk in 't vervolg moet plaats hebben, liggen zy voorwaards of on-

„ der

„ der het Inſekt geplooid. Deeze Pop is, in het begin, teer,
„ week en wit; zy krygt allengs zelfſtandigheid en wordt
„ bruiner, en eindelyk tot volmaaktheid gekomen zynde,
„ onttrekt zy zig van een doorſchynend omkleedzel, in 't
„ welke al haare deelen beſlooten waren, even als de hand
„ en vingeren het zyn in een handſchoen, en komt in de
„ geſtalte van een volmaakt Inſekt te voorſchyn.

„ Alzo deeze Inſekten zig geen Tonnetjes maaken, zo
„ hebben zy de bezorgdheid van hunne Poppen te beveili-
„ gen, 't zy in de aarde, 't zy in ſtammen van bomen, of
„ onder de bast: hunne Maskers die week van zelfſtandig-
„ heid en teder zyn, worden ook dikwils op dergelyke
„ plaatſen verborgen; en dit is de reden, dat men de Wor-
„ men of Poppen van de Schildvleugelige Inſekten zelden
„ ontmoet, daar zy nogtans zeer gemeen zyn.

„ Men kan deeze manier van verandering, egter, niet
„ zonder uitzondering toeſchryven aan de Inſekten van dee-
„ zen Rang. Men vindt 'er onder, gelyk die van het laatſte
„ Geſlacht, de Sprinkhaanen en Krekels naamelyk, welker
„ Maskers niet van de volmaakte Inſekten verſchillen, dan
„ daar in, dat zy ongevleugeld zyn. Aan de Poppen van
„ deeze, wordt men als de ſtompjes der wieken gewaar, die
„ zig allengs ontwinden, terwyl het Inſekt tot den ſtaat van
„ volmaaktheid overgaat. Dus ſchynen zy wederom, als
„ een overgang te maaken tot de Inſekten van den tweeden
„ Rang".

Verhandelingen van het Manuaal en Evolutien, met de behandelingen van het Geweer der Hooſd- en Onder-Officieren, als mede van het marcheeren, posteeren en paradeeren; waar agter gevoegd zyn verſcheide Modellen, tot formeeringe van de naamen van haare Doorluchtige Hoogheedens, *als* de Prins Erf-Stadhouder, de Prins van Weilburg *en* de Prinzes Carolina *enz. en vervolgens alle de Letters van 't A, B, C. Door* E. P. Vrieſekolk. *Te Amſterdam by* B. Mourik. 175 *bladzyden in octavo.*

EEne bekropte onderrichting, volgens de Ordonnantie van den Eedl. Manh. Krygsraad der Stad Amſterdam des jaars 1695, en het Plan van Exercitie van 't jaar 1742; met byvoeginge van 't geen dienſtig kan wezen, om in acht te nemen, by de komst van zyne. *Doorlugtige Hoogheid* onzen *Stadhouder*, en andere dergelyke voorvallende gelegenheden.

DAT

DAVID. *In Twaalf Boeken. Door* LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN. *Te Amsterdam, by* Pieter Meijer, *in quarto* 295 *bladzyden.*

In schaduw van Gebergte, en Boomen,
In 't Veld, van achter 't Vee genomen,
Onafgericht in 't Hof gekomen,
Van 't lot gelyk een bal gekaatst:
Gezolt, gerolt, en voortgedreven,
Geplaagt, gejaagt, op lyf en leven.
Ontzet, gered, en opgeheven,
Ten Koningklyken troon geplaatst.

DEeze Verzen, de aanhef van den 18 Psalm, volgens de Uitbreiding van JOACHIM OUDAAN, beschryven, zo beknopt en kunstig, den Inhoud van het Dichtstuk, dat wy hier onzen Vaderlandschen Letteroefenaaren aankondigen, als of dezelven daar voor gemaakt waren.

Zo haast my dit sedert eenigen tyd verwagte Kunststuk in handen kwam, ging 't my byna als JUSTUS VAN EFFEN, toen hy 't eerst den berymden *Telemachus* open sloeg: Ik wilde alles te gelyk zien en leezen, en viel op het Boek aan, gelyk een uitgehongerde op een welgestoffeerden maaltyd; Ik slikte alles, gretig, zonder proeven in: maar by eene volgende aanzittinge ging ik bedaarder te werk, en toen genoot ik eigenlyk: toen smaakte ik; toen had ik een wezenlyk vermaak.

De Dichteres LUCRETIA is reeds zo wel bekend by den Kunstminnaars, en haare agting zo wel gevestigd, dat dit Dichtwerk geene aanpryzing behoeft: evenwel, gelegenheid hebbende om 'er dus vroeg van te spreeken, eer 't Boek nog in alle handen is, willen wy onze Leezers doen zien, hoe vaardig wy zyn om waare verdiensten te eerbieden.

Zy, die by de kunst te huis leggen, zullen erkennen, dat dit Heldendicht, (dus durven wy het noemen, Juffrouw VAN MERKEN!) onze Natie eer aandoet. 't Is waar, de *Dens è Machiora*, en misschien een enkel andere willekeurige regel, wordt 'er niet in gevonden: maar het voldoet in zo veele andere opzigten aan de wetten van een *Heroïcum*, dat het onbetwistbaar dien naam verdient. De daad is een eenig; zy is groot, geheel, verwonderlyk: de Held is dapper, gelykmoedig en deugdzaam: de persoonen leert men kennen,

en hunne *karakters* worden afgemaald: plaatſen en zaaken worden naar de kunst en zeer ſchilderagtig beſchreeven: de verhaalen vallen natuurlyk, en de zedeleer is voortreffelyk. Jammer is 't, dat onze ſpraak, buiten den Kreits der Nederlandſche Gewesten, of geheel niet, of zeer gebrekkig verſtaan wordt, anders zouden de Uitheemſchen erkennen moeten, dat ons Holland, dat ons Amſterdam een *Carmen epicum* levert, waar by Engeland, Frankryk en Germanie den hoed moeten nederleggen; en dat eene Hollandſche Zangeres de buitenlandſche Zangers deezer eeuwe naar de Kroon ſteekt, of in veele opzigten overtreft. Verſtonden de vreemden onze taale, dan paste het gezeg van HORATIUS hier volkomen.

Hic meret æra Liber Saſiis; hic & mare tranſit,
Et longum noto ſcriptori prorogat ævum.

Het lust ons nu eenige fraaije plaatſen uit te ſchryven, en die onze Leezers, als proefjes, op te disſchen, en zo ſommigen die niet monden, en naar het geheele geregt doen haaken, durven wy zeggen dat dezulken nooit ſmaak gehad, of dien verlooren hebben.

DAVID na 't vellen van *Goliath*, terwyl *Jonathan* op de Filiſtynen uitviel, Saul opzoekende, zegt de Held tot *Samuel*.

Terwyl hun jammerkreet de ruime lucht vervulde,
En Juda's moedig kroost van eedle gramſchap bruisde,
Gelyk een jonge leeuw die zynen roof beſchouwt,
Genaakte ik 's Konings tent, die, in het diepst van 't woud,
In eenen digten drom van tenten lag beſloten,
Op 't handgeklap des volks, omringd van legergrooten.
'k Hield in de rechte vuist het zwaard van Goliath,
In de andre, by het hair, het reuzenhoofd gevat,
Dat, laauw, met bloed bemorst, met doodverf overtoogen,
Elks hart nog ſiddren doet, daar 't gaapt met mond en oogen.

Ziet gy den kop van den Reus niet Leezer? Ik zie dien, en gruuw 'er af.

Het vierde Boek vangt aan met eene keurlyke beſchryving van de ſpelonke van *Adullam*, waar heen DAVID de vlugt nam.

Natuur, wier werkſaamheid zo veele ſchouwtooneelen
Van grootſche wonderen vormt in alle waereldddeelen;
Die 't oog alom bekoort door haar verſcheidenheid,
En tot in 't eenzaamſte oord der aard' haar kracht verſpreid,

Had

Digitized by Google

Had Kanaäns gebergte een vreemd sieraad geschonken;
Zyn rotsen uitgehoold tot duistre schuilspelonken,
Wier wonderbaare vorm de opmerkende aandacht trekt,
Die 's Maakers magt terstond in 't vreemd gewrocht ontdekt.
Adullams rotsen, die, bestaande uit brooze steenen,
Aan kruiden en geboomte een' milden groei verleenen,
Dat op hun toppen praalt, zo hoog de Steengeit rent,
Zyn door hun holen by gantsch Israël bekend.
Dees breiden in 't gebergt' zich uit aan alle zyën,
En vormen zaalen, of gewelfde galleryen,
Waarin en hier en daar een flaauwe lichtstraal dwaalt,
Die door de klooven van 't gebergte nederdaalt,
En de aakligheid verdryft dier schaarsbezochte streeken.
De klaare bergstroom, die, in kronkelende beeken,
De heuvels omdwaalt, en naar laage dalen vliet,
Ontbield die holen-zelf zyn lieflykheden niet;
Daar hier en ginds een tak, die, door verborgen wegen,
Door heimlyke aadren, zich een' doortocht had verkregen,
Van steilte op steilte, laag en laager, nederstort;
Terwyl door elken val 't geruisch vermeerderd word,
En 't hol gebergt' dien vloed, al klaatrend neêrgeschooten,
Gestadig nabaauwt op den galm der waternooten.

Dit noemen de Dichters schilderen. Maar laat ons het zevende Boek nu eens inzien. De Historie van *Abigaël*, Eerst valt myn oog, (dit geheele Boek is verwonderlyk schoon,) op de beschryving van het scheeren der schaapen, die dus luidt.

Die dag verschynt eerlang. De wakkre herdrenstoet
Vergaert de lamrenkudde aan Karmels breeden voet,
En leid ze, al zingend, heen, door klaverryke streeken,
Naar 't heldervlietend nat der kronkelende beeken:
Het vee treed traaglyk voort, belaaden met zyn vracht,
't Belemmerend gewigt der digtbegroeide vacht.
Het schynt, dit oogenblik, den koelen stroom te vreezen,
En ziet, bedeesd, rondom, als wenschte 't vry te weezen
Van 't baaden in den vloed. De vlugge landjeugd vat
Vast hier en gindsch een lam, en werpt het in het nat
De gantsche kudde slaat, op dit gezicht, aan 't blaaten,
En streeft, daar ze in den nood geen makkers wil verlaaten,
Te water. 't Herders volk volgt, barvoets, haar op 't spoor,
En leid het wollig heir het zwellend beekje door,
En dompelt het met één, by 't rustloos vreugdgeschater,
En 't schuimen van den vloed, al dartlende, onder 't water,
Eene andere blyde bende ontfangt, aan d'overkant,
Het moêgesolde vee met handgeklap op 't land.
De zon heeft naauwlyks door haar koesterende krachten
De vochtigheid gedroogd der reingewassen vachten,

Of 't weerelòos geſlacht ziet zich, in 's herders ſchoot,
Geleverd aan de ſchaar, en van zyn wol ontbloot.
't Beſchroomde ſchaapje leed de ſcheering zonder klaagen,
Het huppelt, nu 't zich voelt van zynen last ontſlagen,
Zo vrolyk als weleer, van zynen angst herſteld,
Zyn blyde makkers voor, langs 't klaverryke veld.
't Vermoeide landvolk, nu eenpaarig opgetrokken,
Belaên met korf op korf van de afgeſchooren vlokken,
Spoed zich naar Karmel met de koſtelyke vracht,
Waar Nabal deeze winſt met ongeduld verwacht,
En minder is bezorgd om bunnen dienſt te loonen
Dan om zich de aangroei van zyn' ſchat te doen vertoonen.

Wat dunkt u, Liefhebbers! Is dit niet alles, wat men proeven kan? Wy moeten ons bepaalen, anders zou Ik de ſchildery van den norſchen *Nabal* hier nog volgen laaten; die keurlyk en uitvoerig is. Maar de Beſchryving van *Abigaël*, terwyl zy Held DAVID nadert, moet ook ons Uittrekzel ſieren.

De zoon van Jeſſe, die den zwaarbelaaden ſtoet
Van verre naadren ziet, ſlaat dien, verwonderd, gade.
Het wekt zyn aandacht, dat dit herdersvolk zo ſpade,
By 't mindren van den dag, van Karmels hoogte trekt.
Doch zyn verwondring word nog ſterker opgewekt
Daar by Abigaël allengs ziet nader treeden,
Haar ryzige geſtalte en juistgevormde leden
Verwekken in zyn ziel een beuſchbe eerbiedenis,
Hy kan de majeſteit, die haar natuurlyk is,
En lieflyk wegſmelt in de teêre en zachte trekken
Van 't hemelsch aanzicht, by haar naadring reeds ontdekken.
Haar ſlonkrende oogen zyn met traanen mild bedaauwd,
De bruine halren, zacht door 't bulſel overſchaduwd,
Doen 't wit van haare verw met grooter luister praalen.
Gemoedigd in 't gevaar, ſchynt zy, in 't nederdaalen,
Te zweeven langs het veld, dat al haar ſchreden kust,
De bloode ſchaamte, die haar zuivre ziel ontrust,
En een gegronde vrees dat David zich zal wreeken,
Doen, beurtlings, 't ſchoon gelaat nu bloozen, dan verbleeken.
Ze ontveinst, zo veel zy kan, den angst die haar ontſtelt,
Werpt zich demoedig aan de voeten van den Held,
En buigt driewerf het hoofd ter aarde, om, door dees blyken
Van haare eerbiedigheid, zyn gramſchap te doen wyken;
En ſpreekt, terwyl de beek, die in haare oogen groeit,
Allengs, gelyk een ſtroom, langs haare kaaken vloeit;

Deedt de Dichteres u niet verlieven op de ſchoone *Abigaël*, my,

Digitized by Google

myne Leezer? Vast. Ook kreeg de Held toen reeds den pyl van hoogagting in den boezem; die, niet lang daar na, van dien der min gevolgt werdt.

Vergun my Leezer, dat ik, om een Contrast te maaken, naast dit portrait van de ſchoone *Abigaël* dat van het byster lelyk Wyf van *Endor* plaatſe,

Terwyl de Vorst, vol angst, dit naar vertrek beſchouwt,
Verſchynt de Tooveres, waar by zyne hoope op bouwt,
Hy waant in haar geſtalte en ſterke weezenstrekken
Iets ongemeens, iets dat ontzag verwekt, te ontdekken.
Haar beste leeftyd is alrée voorby geſneld.
Haar verf vertoont een geel, dat ſterk naar 't bruine helt;
Het oog zinkt diep in 't hoofd; de zwarte hairen hangen,
Wanſchiklyk langs haar hals en ingevallen wangen.
Het hulſel, dat haar dekt, is vreemd, door een verwaard,
En toont een mengeling van blaauw en rood en zwart.
Een ſtordig vuurrood kleed omvangt de dorre leden,
En brengt meer afſchriks by aan haar afſchuwlykheden.

Zo! dat is loffpraak in de hoogte, zal misſchien, een ſpytige ons toeduuwen, zyn 'er dan geene gebreken in dit Dichtſtuk? Weinigen. Dan, waar vindt men het beste menſchelyk werk zonder feilen!

Verum, ubi plura nitent in carmine non ego paucis
Offendar maculis, quas non incuria fudit,
Aut humana parum cavit natura. ———

Eindelyk zy onze Leezers kennelyk, dat 'er 13 Konſtplaaten voor dit Werk vervaardigd worden, die men ons berigt, dat op 't einde van dit Jaar gereed zullen zyn.

Grondig Onderwys in het behandelen der Viool, ontworpen door LEOPOLD MOZART, *Hoogvorſtelyk-Saltzburgſchen-Kamer-Muſicus. Met 4 Konſt-Plaaten en een Tafel van de Regelen der Strykmanier enz. voorzien. Te Haerlem by* J. Enſchede 1766. *in groot quarto, behalven het Voorwerk* 259 *bladzyden.*

DIt Werk, dat in Duitschland zeer hoog geſchat is, zal ongetwyfelt, zo als het thans in 't Nederduitsch word uitgegeven, den Nederlandſchen Liefhebberen der Zang-

Digitized by Google

en Speelkunde niet minder behagen; voor al aen hun, die zich vermaken in 't beoefenen der Stryk-Inſtrumenten in 't algemeen; en der Vioól in 't byzonder. Het ontbrak den Beminnaren van dit Speel-Inſtrument tot nog aen ene gegronde handleiding; men ging in 't beoefenen van 't zelve, veel al, meer te rade met het gebruik en 't gehoor, dan met regelen op de natuur der Zang- en Speelkunde gegrondvest; 't welk niet zelden veroorzaekte dat zelfs anderszins min of meer bekwame Violisten verlegen ſtonden, of altans de hun voorgeſtelde Stukken niet behoorlyk uitvoerden, wanneer ze, met opzicht tot de Strykmanier, van den gemenen Speeltrant afweken; waer voor ze bewaerd geweest zouden zyn, indien ze van den beginne geleerd hadden, Gehoor en Vernuft, in 't behandelen der Speel-Inſtrumenten, te zamen te paren. — Ter verdere voorkominge nu van dit gebrek, en dus ter beſchavinge dezer Oefeninge, is dit Werk van den beroemden Muſicus *Mozart* ingericht; als behelzende, naé ene voorafgaende Inleiding over de *Stryk-Inſtrumenten, den oorſprong der Muzyk; en der Muſicale Inſtrumenten*, benevens ene *korte Geſchiedenis der Muzyk*, in een aental van twaelf Hoofdſtukken, de Grondbeginzelen waer op de rechte behandeling der Viool ſteunt, en de Regelen, die men, in 't gebruiken van dit Stryk-Inſtrument, in acht heeft te nemen; wordende alles verder opgehelderd met de daer toe vereischte platen en nodige voorbeelden van ſtukken, om de regels in practyk te leeren brengen; waer van des kundigen zich veel goeds in deze Liefhebbery beloven.

De opletténde Boekhandelaar en Lettergieter *Enſchedé* heeft, met de uitgave van dit Werk, op nieuw ene proeve (*) gegeven, van 't drukken van Muzykſtukken met verzetbaare vormen; dat keurlyk uitgevoerd is, en hem in ſtaet geſtelt heeft, om dit Werk op lager prys te brengen, dan anders zou hebben konnen geſchieden. Het behelst naemlyk een merkelyk aental van Muzyk-ſtukken, die men, naar ouder gewoonte, met veel moeite en kosten, in koperen platen zou hebben moeten ſnyden, en op ene plaatdrukkers pers drukken: daer nu in tegendeel alle de Muzyknooten en onderſcheidene charakters, tot deze ſtukken gebezigd, naer de nieuwe uitvinding, op zyne eigene Letter-

(*) Men zie het bericht ener voorgaende proeve deswegens in de *Vaderl. Letter-Oefeningen* I D. bl. 854.

Digitized by Google

tergietery gegooten, op de wyze van woorden, door een Letterzetter gezet, en op eene boekdrukkers pers gedrukt zyn; 't welk zo juist behandelt is, dat men 'er geen kopere Muzyk voor hebbe te wenschen.

De klaagende Grondvesten der Amsterdamsche Koornmarkt, aan de zogenaamde Groote Beurs. Spraakverbeelding. Te bekomen te Amsterdam by de voorn. Boekverkoopers en elders, 31 bladzyden in groot octavo.

HEt ongeregelde gedrag, gehouden in 't leggen van den eersten Steen der nieuwe Koorn-Beurze, heeft velen aenleiding tot ongenoegen gegeven. Men had gaerne gezien, dat zulks geschied ware door iemand der aenzienlykste Koornhandelaren; en 't ongeluk heeft gewilt, dat het zelve verrigt zy door een persoon, dien men niet veel agting schynt toe te dragen; waer by gekomen is, dat de eerst daer aen volgende stenen ook gelegd zyn door gemene lieden, 't welk niet weinig spotterny veroorzaakt heeft. Hier uit is ook onder anderen het opgemelde Vers ontstaen, waer in de Koorn-Markt klagende voorkomt, zo over hare vroegere geledene rampen, in 't algemeen, als wel in 't byzonder over den spottenden hoon, zo ze agt, haer in dezen aengedaen. Het Stukje zelve is in zyne soort niet kwalyk uitgevoerd; maer of de eerste Steenlegger deswegens verdiende zo bespottelyk behandelt te worden, als in dit geval geschied, laten wy aen 't oordeel van hun, die 's Mans character kennen; en weten hoe 't bygekomen is, dat hy daer aen de hand geleend heeft. — Zo men ons wel onderrigt heeft, zyn die haetlyke stenen reeds weggenomen, en, met een algemeen genoegen door eene andere hand, anderen in de plaets gelegd, waer door die hoon genoegzaem uitgewischt is; weshalve de Koorn-Markt, in de hoop van een verderen goeden uitslag, moge zeggen,

Des gryp ik weder moed in al myne ongelukken,
En 'k zie de Haat en Nyd voor mynen Kooptroon bukken.
Myn TWEEDE BEURS *voltooid, en op den ouden voet,*
Myn glansch, en welvaard, van gansch Nederland begroet.

De Schyndeugd op het tweede Schavot. Eerſte Deel. Te Zierikzee by L. van Zwymvoeren 1766. *in octavo* 195 *bladzyden.*

DIt Stukje behelst een verhael van de Bedriegeryen van eenen zogenaemden *Johan Cato Kamerling*; die, door liſtige ſchynheiligheid en ſchelmery, eens Burgermeesters Dochter van *Brouwershaven* ten Huwelyk heeft weten te verkrygen; en ten loon zyner misleidinge op de openbare Gerechtsplaetſe geſtraft is geworden. De aenmerkelykheid van 't geval heeft de Wel Ed. Agtb. Regering dier Stad bewogen den Heer *Daniel Viergever*, Secretaris aldaer, toe te ſtaen eene viſie van alle de Papieren daer toe betrekkelyk, om met derzelver behulp, uit het verdere hem deswegens bekende, een getrouw verhael van 't beloop dier geſchiedenisſe op te ſtellen, en ſin 't licht te geven. Het hoofdoogmerk, hier mede bedoelt, is, om het zelve te doen dienen ter getrouwe waerſchouwinge voor Ouderen en Kinderen; waer toe het, als eene wezenlyke Gebeurtenis, niet min bevorderlyk kan zyn, dan vele verdichte Geſchiedenisſen, die met dat inzicht geſchreven worden. De zeldzaemheid en affchuwelykheid van 't voorgevallene, benevens de echtheid van 't verhael, beweegt ook ons in dezen, om 'er kortlyk op ſtil te ſtaen, en een beknopt bericht van 't beloop der zake, zo ver het in dit eerſte Deel vervat is, den Lezer onder 't oog te brengen.

De zogenaemde *Johan Cato Kamerling* is eerst in *Brouwershaven* gekomen, op den 24 February 1764; hy was, naer zyn voorgeven, ongehuwd, omtrent veertig jaren oud, een man van middelen, en een Doctor in de Medicynen, die eenige jaren te *Rhynberg* gepractizeerd had, en begerig was om zich te *Brouwershaven* als Med. Doctor ter neder te zetten. Hy kwam voor als een byzonder Godsdienſtig Christen, die zeer veel op had, met het bevindelyke van 't innige Christendom; en daer over ſpreken kon, op zodanig eene wyze, dat hy by uitnemendheid voldeed aen allen, die aen deze manier van denken overgegeven zyn: ook wendde hy voor, dat hy grootlyks bewoogen was, om van *Rhynberg* te vertrekken, in *Brouwershaven* zyne verdere levensdagen te ſlyten, om zich aldaer in meer ſtilte en gerustheid aen de uitoefening van 't innige Christendom over te geven: hebbende zich alleen voorgeſteld zyne kunst als Med. Doctor aen de hand te houden, tot welwezen van den Naesten, en ter verlustiginge van zyn Geest,

Digitized by Google

Geest. Door dit middel, gepaerd met eene bevallige houding, wist hy zich eerlang by vélen aengenaem te maken, en eene algemene agting te verwerven; te meer daer hy zich in geſprekken, over verſcheidenerleie onderwerpen, gedroeg als een man van vernuft en oordeel, die toonde dat hy zeer wyduitgeſtrekte kundigheden en eene groote ervarenheid bezat; welk laetſte hy aenduidde verſchuldigt te zyn, aen zyn menigvuldig reizen, waer toe hy genoodzaekt geweest was, geduurende eenigen tyd, dat hy, met zyne Zuster in compagnie, een zwaren koophandel gedreven had. Dit had ook ten gevolge, dat de Wel Ed. Agtb. Regering hem wel dra de inwoning toeſtond, onder voorwaerde van het vertonen zyner Doctorale Bulle en Attestatie van goed gedrag; 't welk hem aenleiding gaf om eene reis na *Rhynberg* voor te wenden ten einde zyne documenten te halen. — Voor zyn vertrek bevestigde hy de reeds verkregene agting boven al, door zyn gedrag omtrent eenige zieken; die hy niet alleen naer 't lichaem, maer ook tevens naer de ziel, naer eens ieders onderſcheiden gemoedsſtand, met alle oplettendheid en zorgvuldigheid, behandelde. In 't laetſte opzicht boven al, gedroeg hy zich zo ernſtig, gemoedlyk en innemende, dat geen Leeraer van die leiding hem daer in kon overtreffen. — Vervolgens vertrokken, en, naer zyn voorwenden, van *Rhynberg* wedergekeerd zynde, leverde hy zyne Kerklyke Attestatie en Doctorale Bulle ter behoorlyker plaetſe over; waer op hy alhier met algemeen genoegen, tot Lidmaet der Gemeente aengenomen werd, en zich als Med. Doctor ter nederzettede. In dien tyd ſprak hy, ten aenzien van Rykdom, (waer over hy zich echter niet uitliet dan met de houding van iemand wiens hart los is van de Waereld,) niet alleen van de groote goederen, van hem en zyne Zuster te *Rhynberg* gelegen, maer maakte ook gewag van den Hoog Ed. Geb. Heer *Johannes Jacobus Winkelman*, Raad, Edel Heer en Directeur van gansch Nederlands Indiën; dien hy beſchreef als zeer Godvrugtig, bovenmate met Rykdom bedeeld, en hem en zyne Zuster zeer toegenegen. Deze, zeide hy, was zyn eigen Neef, en had, buiten hem en zyne Zuster geen Familie hebbende, hunlieden by Testamentaire dispoſitie een Capitael van 2430,000 Guldens beſproken; hier benevens gaf hy voor berichten te hebben, dat zyn Hoog Ed. aengetast was van eene hand over hand toenemende teringziekte en waterzugt, die hem wel haest den weg van alle vleesch zou doen gaen, zo hy denzelven niet al ten einde gebragt had. — Verder ſtaefde hy zyne agting, die ſteeds hand over hand toenam, zo door zyne uitwendige Godsvrugt

vrugt in 't algemeen, als door 't uiterlyke betoon van zyn medelyden en weldadigheid jegens behoeftige of verlegene perſoonen, en verdere byzondere verrigtingen; waer door zyne agting dermate gevestigd wierd, dat de vermoedens van deze en gene perſoonen, ten zynen nadeele, hem eindelyk geen de minſte afbreuk konden toebrengen. Het kwam wel inzonderheid velen vreemd voor, dat hy *Rhynberg*, alwaer hy zeide een voortreflyk Huis, eene prachtige Lustplaets en groote goederen te hebben, verliet, en verkoos te *Brouwershaven* te woonen; doch, behalven andere gemene reden, gaf hy ook nu en dan, (maer niet dan onder zeer ſterke betooningen van een eerbiedigen indruk,) te kennen, dat het geſchiede op een uitdrukkelyken last, hem van God in den droom gegeven. Voorts toonde hy, by gelegenheid, menigvuldige Brieven, die hy voorgaf van zyne Zuster van *Rhynberg* en van zynen Neef *Winkelman* uit de Indiën te ontvangen; en wist van 't een en 't ander, daer toe behoorende, zo veel op te geven, en zich in 't overige uitwendig zo voorbeeldig en ſtichtelyk te gedragen, dat men hem als een Beſchermgod van de plaets begon te eerbieden.

Doctor *Kamerling*, die zich al van den beginne byzonder in de gunst van een Burgermeester van *Brouwershaven* had weten in te dringen, kreeg in dezen tyd, toen zyne agting gevestigt was, de gunſtigſte gelegenheid, om het oogmerk, (het geen men nu van agteren ſtelt zyn hoofd-doelwit geweest te zyn,) te bereiken. De eenige Dochter naemlyk van dien Burgermeester was doorgaende zeer zwak, en somtyds buiten gemeen ongeſtelt; men had veele Doctoren reeds vergeefsch geraedpleegt; de jonge Juffrouw, zo veel hoorende ſpreken van Dr. *Kamerling*, ſlaet den ouden Heer voor om hem met dit oogmerk te ontbieden; te meer, daer 'er een algemeen gerugt liep, (het welk de Dr. omzigtig te wegen gebragt had,) dat hy zeer bekwaem was om dergelyke ongeſteldheden te genezen. De voorſlag word goedgekeurd; men ſtelt de zaek den Dr. voor; hy vleid zich haer te zullen redden; en 't geluk wil, dat hy, (dien men niet weet dat anders in eenige gewigtige ziekte merkelyke hulp toegebragt heeft,) ſlaagt in zyne onderneming, ten minſte in zo ver, dat ze zich in veel beteren ſtaet bevonde. Dit had ten gevolge een Minnehandel, waer in de twee Gelieven elkander wel dra verſtonden; die de Dr. eindelyk den Burgermeester openbaerde, met een beleefd verzoek om daer in te bewilligen. De oude Heer ſloeg de gedane voor-

Digitized by Google

voorſtelling niet volſtrekt af, maer gaf te kennen, dat hy zich deswegens nog eenigen tyd moest beraden, en hem voorts de vryheid liet, om, naer gewoonte, gemeenzaem aen zyn Huis te verkeeren.

In dien tyd ontſtond 'er een nadeelig geval voor hem. In de nabuurſchap had een Med. Doctor, *Christiaan Pool*, die omtrent dergelyke dingen als Dr. *Kamerling* van zich voorgegeven had, zich op eene ſchelmagtige wyze jegens zyne Minnares aldaer gedragen, en voorts de vlugt genomen. Men begon te vermoeden of Dr. *Kamerling* niet wel die zelfde Dr. *Pool* mogt zyn; en 't werd zo ver gebragt, dat het hem wezenlyke moeilykheden baerde: doch hy kwam deze verdenking te boven; en zyne zuivering in dit geval deed hem dienst: men zag alle andere verdere verdenkingen aen als kwaedaertige vermoedens, en hield zich verzekert van zyne oprechtheid en onſchuld. In die dagen leî hy eenen byzondere Oefening aen, met zulke die voor Godvreezende Lieden gehouden werden, en liet zich ook tot een openbaer Cathechizant aennemen, 't welk zyne agting op nieuw ſtyfde. Hier by kwam nog dat hy alles, wat hem eenigzins kon benadeelen, kragtig wist tegen te gaen, door brieven, die hy quanswyze van *Rhynberg* ontving; niet alleen van zyne Zuster, maer ook van de Regering dier Stad; niet ſlegts aen hem, maer te gelyk aen den Secretaris van *Brouwershaven*, mitsgaders aen des Doctors aanſtaanden Schoonvader; waer door men zo wel getuigenis verkreeg van des Doctors groote bezittingen aldaer, als een bericht ontving van eene graſſerende Pestziekte in die plaets; 't welk de overkomst van zyne Zuster, (die, naer zyn voorwenden, vastgeſteld was,) en eene reis des Burgermeesters na *Rhynberg*, (daer de Doctor hem toe overgehaeld had,) verydelde. Door deze en andere byzondere listen ſmoorde hy alle kwade verdenking by velen, en nam den ouden Heer verder door zyn gedrag dermate in, dat dezelve ten laetſte zyne toeſtemming tot het voltrekken van 't Huwelyk gave. Te *Brouwershaven* ondertrouwd zynde, liepen zyne geboden te *Rhynberg* ook ongeſtoord af, gelyk hy voorwendde, en toonde, met het overleveren eener verdichte Attestatie van den Eerw. Kerkenraed aldaer; die vergezelt ging van een listigen brief, quanswyze door zyne Zuster geſchreven; waer op zyn Huwelyk met des Burgermeesters Dochter voltrokken werd, den 31 July 1764.

Na het voltrekken van 't Huwelyk hield hy het gepleegde bedrog nog eenigen tyd verborgen; inzonderheid door eene ge-

Digitized by Google

gewaende briefwisseling met zyne Zuster; doch eerlang bevond hy zich in eene zeer nauwe engte. Daer bleven, niet tegenstaende alle zyne pogingen, by deze en gene byzondere persoonen, verdenkingen ten zynen laste, die niet beter tegengaen konden worden dan door eenige goede Vrienden een speelreisje na *Rhynberg*, (daer de Pestziekte, volgens zyn voorgeven, reeds afgelopen was,) te beloven: dit stilde wel een weinig de ongerustheid, maer toen 't 'er op aen kwam, om de belofte ter uitvoering te brengen, was zyne list byna ten einde. 't Gelukte hem egter deze ontdekking af te wenden, door gebruik te maken van des Burgermeesters ongenegenheid, om zyne eenige Dochter, die van eene zwakke gesteltenis bleef, zodanig eene reis toe te staen. En toen één dier Vrienden, aen welken de Dr. groote beloften van vordering te *Rhynberg* gedaen had, op de vervulling hier van bleef aendringen, wist hy denzelven eerst nog op deze en gene wyze af te zetten; maer eerlang hield zich dezelve genoegzaem verzekert, dat Dr. *Kamerling* een Schelm en Bedrieger moest wezen, 't welk ook de verdere uitkomst met volle zekerheid geleert heeft, gelyk de Secretaris *Viergever* in 't vervolg van zyn Verhael staet te melden.

Digitized by Google

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos* LXV — LXXXV.

Tweede Berigt.

METons voorgaande berigt gekomen zynde tot aan den LXX Pſalm, zo ſtaat ons in deezen met den Hoog-Leeraar *Venema* in de eerſte plaatze in agt te neemen, dat de LXX Pſalm eene herhaaling zy van Pſ. XL. 14 — 18; welk gedeelte hier, met eene zeer geringe verandering, die in den zin op 't zelfde uitkomt, overgenomen wordt; en dat dit overgenomene gedeelte met regt aangemerkt mag worden, als eene inleiding of voorafſpraak van den LXXI Pſalm, des men deeze thans twee onderſcheidene Pſalmen voor een enkel Lied hebbe te houden. — Het eerſte gedeelte, of de voorafſpraak ſtelt ons dan voor oogen den ongelukkigen ſtaat van den Dichter, waar in hy zich eertyds bevonden heeft; en in 't verdere, of den zogenaamden LXXI Pſalm, hooren wy den Dichter, nu reeds uit de grootſte benaauwdheid gered, God danken van wegens zyne verloſſing, en met vertrouwen ſmeeken, om de aanhoudende beſcherming des Allerhoogſten tot aan 't einde zynes leevens. Deeze twee Pſalmen hangen dus onmiddelyk te zamen, en 't laatſte lid, dat ook geen byzonderen tytel heeft, is met het eerſte verknogt; hier by komt nog, dat 'er Pſ. LXXI. 13, 14 uitdrukkelyk geoogd wordt op de ſmeekingen in den LXX Pſalm voorgeſteld, gelyk onze Hoog-Leeraar in de nadere verklaaringe van dit Lied onderſcheiden tragt te doen zien. — Daar 't nu uit het voorgaande bekend is, dat de XL Pſalm behoort onder het getal der Zangſtukken, die David opgeſteld heeft met betrekkinge tot zyne omſtandigheden in zyn vlugten voor Abſolom (*); is 't gereedlyk te raamen, tot welken tyd men den LXXI Pſalm, met dit gedeelte van den XL, in den LXX, verbonden, te brengen heeft; te weeten tot den tyd van 't afloopen zyner rampen in die dagen; werwaards ook alle de kenmerken, in den LXXI Pſalm voorkomende, ons als met de hand leiden.

De Dichter is een perſoon die, van der jeugd af, zich tot

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* V *D. bl.* 222.

Digitized by Google

ter Godsvrugte bevlytigd, en op den HEER vertrouwd heeft, vs. 5, 6, 17. Hy heeft van Gode byzondere beloften erlangd, op welker vervulling hy altoos, zelfs in de grootste rampen, gehoopt heeft, dat hem grond geeft om zich op Gods geregtigheid en getrouwheid ter zyner reddinge te beroepen, vs. 2, 15, 19, 22. Hy is ook menigmaal op eene doorslaande wyze door God beweldaadigd, vs. 6, 7, 17; en nu nog onlangs uit de handen zyner vyanden, ter beschaaminge zyner haateren, gered, vs. 23, 24. Deeze redding is echter nog zo volkomen niet, of hy smeekt God, ter verdere verlossinge, vs. 4. Hy bevindt zich nochtans tegenwoordig in zo gunstige omstandigheden, dat hy zyne geloften, wel eer gedaan, kan vervullen, en God deswegens in 't openbaar verheerlyken, 't welk hy ook belooft te zullen doen tot aan 't einde zynes leevens, vs. 14 — 16, 22 — 24. Het blykt eindelyk, dat hy reeds merkelyk gevorderd was in jaaren, maar nog in de kragt zynes leevens; en dat hem niets meer ter harte ging, dan Gods byblyvende gunst in den naakenden ouderdom, waarom hy vuurig smeekt, vs. 3, 9 en 18. Alle deeze kenmerken zyn duidelyk betrekkelyk tot Davids omstandigheden in en naa zyne rampen door Absoloms wederspannigheid; ze leiden ons zeer klaar tot die dagen, toen David reeds weder in Jerusalem was; en 't bezef, dat zyne rampen nog niet geheel ten einde waren, gelyk hy zo vers 4 bidt, om *bevryd te worden van de hant des godtlooſen, des genen die verkeerdelick handelt, ende des opgeblaſenen*, bepaalt ons eenigzins nader tot het tydstip, gemeld 2 Sam. XX. Toen *Absolom* overwonnen, en *David*, door Juda voor Koning erkend, weder in Jerusalem gekomen was, maar *Seba* den opstand onder de andere stammen aankweekte; toen *David Joab* uitzond om *Seba* agter na te jagen. Op deeze omstandigheden slaan de gemelde kenmerken eigenaartig, en de benaamingen van *godtlooſen*, van iemand *die verkeerdelick handelt* en *opgeblaſen* is, zyn regt toepaselyk op *Seba*.

Men mag derhalven op goeden grond denken, dat David dit Lied by deeze gelegenheid gedicht, en een gedeelte van den XL Psalm voor 't zelve gevoegd heeft, om des te duidelyker te doen opmerken in hoe groote rampen hy eertyds geweest was. Hy stelt dan dit Zangstuk op, om God openlyk te danken voor zyne redding tot dus verre; om zyn vertrouwen op God aan te duiden; en hem te smeeken om verdere bescherming, en 't byblyven van des Heeren gunst tot in den ouden dag: het welk den Godvrugtigen

ter

Digitized by Google

ter vertroostinge en aanmoedigingе kon strekken. — Men heeft gevolglyk deezen Psalm tot dien tyd te bepaalen, en denzelven niet te brengen tot de dagen van den Messias. Men vindt toch geen byzonder kenmerk van den Messias of de Christelyke Kerk in dit Lied; alles slaat in tegendeel uitdrukkelyk op den bovengemelden tyd: en in zodanig een geval een Psalm betrekkelyk te maaken tot laatere dagen, zou eene willekeurige en hersenschimmige manier van verklaaren zyn. Ook kan zodanig een denkbeeld hier te minder plaats hebben, nadien het gezegde raakende den ouderdom en deszelfs ongevallen, vs. 9, 18, met geene welvoegelykheid op den Messias of de Christelyke Kerk overgebragt kan worden.

Geheel anders is 't gesteld met den hier aan volgenden LXXII Psalm, die, gelyk zyn Hoog-Eerwaarde aanmerkt, duidelyk slaat op Vorst Messias; en wel indiervoege, gelyk hy onderscheiden tragt te toonen, dat het eerste deel, vs. 1—4, onmiddelyk zyne betrekking heeft tot *Salomo*, het tweede vs. 5—17 onmiddelyk tot den Messias, hoewel met eene aanhoudende zinspeeling op het Koningryk van Salomo. Het opschrift van deezen Psalm לשלמה, door de onzen overgezet, *Voor Salomo*, is eenigzins twyfelagtig, en kan ook even gereed vertaald worden, *Van Salomo*, gelyk het ook vertolkt is Ps. CXXVII; en onze Hoog-Leeraar helt in deezen mede tot dat denkbeeld over, om dat zulks beantwoordt aan de gewoone schryfwyze aan 't hoofd der Psalmen. —— *Salomo*, een *Koning* en *Konings zoon* vs. 1, zendt dan vs. 1—4 zyne smeekingen tot den throon des Allerhoogsten, om den Godlyken zegen over hem en zyn Ryk af te smeeken, en wordt daar door opgeleid om zyne gedagten te verheffen tot het Koningryk van den Messias:

Dit vastgesteld zynde is 't natuurlyk te denken, dat men 't dichten van dit Lied te brengen heeft, tot dien tyd, toen *Salomo*, in 't Ryksbestier gesteld zynde, in den droom de Godlyke toezegging erlangd had, dat hy hem niet alleen met wysheid, maar ook met rykdom en eere zou begiftigen. 1 Kon. III. en 2 Chron. I. Deeze omstandigheid wekte 's Vorsten geest eigenaartig op tot het t'zamenstellen van een Zangstuk van deezen aart, en gaf hem tevens aanleiding om te denken op Gods toezeggingen raakende het ryk van den Messias: zo om zyne begeerte, in den droom voorgesteld, nader te bevestigen, en de vervulling van Gods beloften af te smeeken; als om zich den Messias in deszelfs Ryksbestier tot een voorbeeld zyner navolginge te stellen.

Digitized by Google

Zodanig een Lied kon ook, indien 't gemeen gemaakt wierde, ſtrekken ter verſterkinge der Godvrugtigen, en hun dienen tot een voorſchrift, naar 't welke zy hunne gebeden voor den Vorst hadden in te rigten.

Onze Hoog-Leeraar merkt in 't beſluit van dit Lied nog aan, dat men het ſlot vs. 18 en 19, heeft te houden voor een ſlot van het tweede Boek der Pſalmen, even als Ps. XLI. 14. van 't eerſte Boek; en dat dus die woorden niet toe te eigenen zyn aan de Maakers deezer Liederen, maar aan hun, die dezelven in onderſcheidene boekdeelen (*) geſchikt hebben. Dat men dus ook de woorden vs. 20. *De gebeden Davids, des ſoons Iſai hebben een einde*, niet bepaald betrekkelyk kan maaken tot deezen LXXII Pſalm, om daar uit af te leiden, dat dezelve niet van *Salomo*, maar van *David* gedicht zou weezen. Want die uitdrukking, zegt hy, heeft haar opzigt op alle de voorgaande Pſalmen, die in deeze twee boeken vervat zyn; welke allen, eenige weinigen uitgezonderd zynde, *David* ten Dichter hebben: deeze ſchynen 't allereerst by elkander verzameld te zyn, mogelyk al in de dagen van *Hiskia;* waar op deeze verzameling met dit ſlot beſlooten zal zyn (†). De overige Pſalmen zyn in laatere dagen by een vergaderd, waarſchynlyk in de dagen van *Ezra;* en deeze laatere verzameling behelst de Zangſtukken van verſcheidene Autheuren, waar onder ook eenige van David gevoegd zyn.

De LXXIII Pſalm is, naar 't oordeel des Hoog-Leeraars, een Leer- en Zedekundig Lied, geſchikt om het geloof en de hoop der Godvrugtigen met opzigt tot het toekomende leeven te verſterken. De Dichter ſtelt zich voor de Godlyke Voorzienigheid te verdeedigen, tegen de zwaarigheid, welke ontſtaat uit het geluk der Godloozen en de rampſpoed der Godvrugtigen in dit leeven. Men heeft in 't verklaaren van dit Dichtſtuk de volgende zaaken byzonder in 't oog te houden. Voor *eerst;* Hier wordt niet geſproken van Jooden en Heidenen, maar van Godvrugtigen en Godloozen onder het Joodſche Volk. Geen character van Heidenen komt hier in voor, maar dat van ongelukkige Godvrugtigen en gelukkige Godloozen onder 't zelfde Volk; ook wordt 'er niet ge-

(*) Het Boek der Pſalmen naamlyk is in vyf deelen verdeeld. Het eerſte vervat Ps. I—XLI; het tweede Ps. XLII—LXXII; het derde Ps. LXXIII—LXXXIX; het vierde Ps. XC—CVI; het vyfde Ps. CVII—CL.

(†) Vide *Gataker. in Cinno L. I. C.* 10.

Digitized by Google

gesproken van een algemeenen Volksramp, maar van drukkende onheilen, die de Godvrugtigen treffen, en waar van de Godloozen bevryd zyn: en dit baarde de zwaarigheid, de Joodsche Wet beloofde den Godvrugtigen heil, en dreigde den Godloozen met rampen; het tegendeel had nu plaats, en 't scheen derhalve als of God in zyne Voorzienigheid geen agt sloeg op 's Menschen daaden, gelyk dit aangeduid wordt, vs. 11. Ten *tweede;* Het Gemeenebest komt hier voor als in een vreedzaamen en gerusten staat; men vindt hier geen woord van Volksrampen; de Godloozen zyn gelukkig; en de onheilen der Godvrugtigen, waar van gewag gemaakt wordt, zyn gewoone onheilen deezes leevens. Ten *derde;* Het Gemeenebest was in die dagen zeer bedorven, 't getal der Godloozen had de overhand, zy waren ryk en magtig; de Godvrugtigen leefden in laagen staat, en werden onderdrukt. Ten *vierde;* De Godloozen, alleszins gelukkig, waren ook trotsch en moedwillig, leiden zich uit op onderdrukking, en sloegen als Ongodisten of Epicuristen geen agt op de Godheid, vs. 6—9; het welk de Godvrugtigen, in 't midden hunner onheilen, in gevaar bragt van te twyfelen aan Gods Voorzienigheid. En *eindelyk;* Deeze zwaarigheid was zo groot, dat ze, uit de overweeging der wettische bedeelinge, die tydelyke zegeningen en rampen voorstelt, op een godvrugtig of godloos gedrag, niet wel weggenomen kon worden; dat de Godvrugtigen in te groter gevaar van twyfeling deed komen, waar uit ze niet wel gered konden worden dan door eene byzonderer onderrigting in de min duidelyke leer van een leeven na dit leeven, waar toe de Dichter, ter zyner vertroostinge, zyne toevlugt neemt, vs. 18—28.

De kenmerken, welken ons dit alles uitlevert, zyn intusschen zo algemeen, dat ze ons geen bepaalden tyd aanduiden; alleen kan men 'er uit afleiden, dat dit Lied gedicht zy, in een tyd, toen 't Gemeenebest voorspoedig, doch zeer bedorven was; toen de Godloozen, door de voorspoed opgeblazen, de Godvrugtigen onderdrukten; en in een tyd, toen men by die gelegenheid twistte over de Godlyke Voorzienigheid, en zulks aan zommige door Gods geest verlichte Mannen aanleiding gaf, om de leer van een leeven naa dit leeven algemeener bekend te maaken. Het een en 't ander staat niet oneigen op de laatste dagen der regeeringe van Koning David, of op den tyd van Salomons Ryksbestuur; in welken het getal en de moedwilligheid der Godloozen, met de aanhoudende voorspoed van 't Gemeenebest, toegenomen

men zal hebben; en by welke gelegenheid de leer van een leeven naa dit leeven duidelyker dan voorheen voorgesteld kan zyn. Hier mede komt ook zeer wel over een, dat 't een *Asaph*, aan wien dit Lied als Maaker in 't hoofd wordt toegeeigend, in deeze tydsomstandigheid geleefd heeft, naar uitwyzen van de Boeken der Chronyken. Doch 't zou zeer wel konnen zyn, dat de Godlyke Dichter zich zodanig eene tydsomstandigheid ten voorbeelde voorgesteld had, om onder die afschildering deeze Leer voor te draagen, met het oogmerk om zodanig eene tegenwerping te wederleggen, en de min bekende leer van een leeven naa dit leeven algemeener voor te stellen, dat het groote doelwit is van deezen Psalm, en met welk oogmerk hy op onderscheidene tyden gedicht kon worden. — Dit is althans wel zo gegrond, als denzelven met anderen te brengen, tot het byzondere geval van Absolom, Nabal of Sanherib, tot de laatere tyden van den Antichrist, of de Sadduceeuwen onder de dagen van 't Euangelie; welk laatste in geenen deele beantwoordt aan de byzondere onderrigting waar van in deezen gesproken wordt, nadien de leer van een leeven naa dit leeven onder het Euangelie ten duidelykste geopenbaard is.

Wat verder den LXXIV Psalm betreft, de algemeene inhoud, waar in geen byzondere characters van de Christelyke Kerk voorkomen, bepaalt ons uitdrukkelyk tot de Joodsche Kerk, die hier in ramp en tegenheid gemaald wordt, en 't nagaan der byzondere kenmerken zal ons onderscheiden genoeg toonen, welke hier de bedoelde ramp zy. Men vindt ter ontdekkinge hier van, in dit Lied, kenmerken die ons het volk, waar van gesproken wordt, byzonder met opzigt tot deszelfs Godsdienstigen staat aanduiden; die ons den ramp der Natie te kennen geeven; die ons derzelver Vyanden afschetzen, en eindelyk eene beschryving van hun uit het Volk, die zich tegen de Vyanden stelden.

I. Het Volk, waar van gesproken wordt, is de Joodsche Natie; dit is blykbaar uit de omschryving van God als hunnen Koning, vs. 12—17; de melding van den berg Sion, vs. 2, en 't verderven van Gods Heiligdommen, vs. 3—8; als mede het klaagen van 't gemis eenes Propheeten onder hen, vs. 9. Dit Volk komt hier voor als een Godsdienstig Volk, by God bemind vs. 1, 19, dat boven al klaagt over den ongelukkigen staat daar 't zich in bevindt, met opzigt tot den Godsdienst, vs. 6—8, 10, 18, en aanduidt, dat God zo toornig niet kan zyn, dat hy zyn Volk zou verstooten, vs. 1. Hier benevens leidt ons het achtste vers tot een denkbeeld,

Digitized by Google

beeld, dat men diestyds niet alleen den Tempel te Jeruſalem, maar ook andere Godsdienſtige *Vergaderplaatzen in den lande* had; en 't negende vers toont ons, dat zy in die dagen geen Propheet hadden, gelyk ze anders wel gewoon waren: en eindelyk ſchynt ons vs. 20 te kennen gegeeven te worden, dat 'er zich ook volſtrekte Godloozen onder 't Volk bevonden, 't welk Gods toorn, vs. 1. gemeld ontſtak.

II. De ramp, welke de Natie treft, komt hier voor als een Godlyk oordeel, vs. 1; dezelve wordt hun aangedaan door wreede Vyanden, die God en deszelfs dienst haaten; uit kragt hier van wordt Gods Heiligdom verdorven, de Afgodendienst daar in gepleegd, 's HEEREN naam gelasterd, en de Godvrugtigen worden ter dood gebragt, vs. 3, 4, 6, 10, 18, 19. Deeze rampen zyn reeds tot zo hoogen trap geklommen, en de euvelmoed der Vyanden gaat zo verre, dat men den ondergang van 't Gemeenebest te gemoet zie, zo Godt het niet op eene wonderdaadige wyze verhoede. Dit is het doelwit der Vyanden, dit bedreigen zy, en zy roemen 'er reeds op als of het al voltrokken ware, gelyk vs. 5—8 te kennen gegeeven wordt (*). Hun ſtaat was te meer te bejam-

(*) De Uitleggers zyn gemeenlyk van gedagten, dat 'er vs. 5—8 eene reeds voltrokkene verwoesting beſchreeven wordt, maar onze Hoog Leeraar is van oordeel, dat hier geſproken wordt van eene verwoesting, die in 't kort ſtond voor te vallen, zo God dezelve niet wonderdaadig afwendde, en men heeft die verzen in deezen zin te vertaalen.

5. *'t Sal bekent gemaeckt*, of *'t ſal verſpreydt worden*, [dat ſy nu] *als een die de bylen, om booge aenbrengbt in de dichtigheyt van een geboomte.*

6. *Dat ſy nu de graveerſelen des HEEREN te ſamen met houweelen ende beuckhamers in ſtucken ſullen ſlaen.*

7. ['t Sal verſpreydt worden,] *Sy hebben uwe Heyligdommen in 't vyer geſett; ter aerden toe, hebben ſy de wooninge uwes naems ontheyligbt.*

8. *Sy ſeggen in haer hertte; Wy ſullenſe te ſamen uytplunderen: ſy hebben* [in haer herte] *alle Gods vergaderplaetſen in den lande verbrant.*

De zin deezer uitdrukkingen komt dan in 't zaakelyke hier op uit. Men zal 't wel dra zien; zy zullen den Tempel met alle deszelfs cieraaden gewelddaadig vernielen; en terſtond verbreiden, dat zy alles in vlam gezet en tot den grond toe verwoest hebben. En men heeft 'er niet aan te twyfelen, want zy hebben 't vastlyk voorgenomen, en ſtellen zich de uitvoering zo zeker voor, dat men, naar de meening hunner harten, wel moge zeggen, zy hebben 't gedaan; 't welk onzen ſtaat, buiten Gods byzondere hulp, hoopeloos maakt.

Digitized by Google

jammeren, om dat ze geen Propheet hadden, die hun den uitslag kon voorspellen, vs. 9, en 't volk te zwak was, om den Vyand, zonder Gods buitengewoone hulp, tegenstand te bieden, vs. 21, 't geen ook opgeslooten ligt in 't voorstel, vs. 12—19. Ten laatste staat hier nog aan te merken, dat deeze rampen hen in Canaan treffen; zy klaagen vs. 9, *dat zy haere teeckenen niet sien*, te weeten, de tekenen van den Joodschen Godsdienst, Burgerstaat, en 't Krygsweezen, 't welk aanduidt, dat ze niet in ballingschap zyn, (waar van ook geen woord hier voorkomt,) maar in hun eigen land woonen, daar die tekens van hun Gemeenebest gevonden moesten worden.

III. Wat de Vyanden betreft, deeze worden hier beschreeven als Afgodendienaars, vs. 4, ten uiterste wreed en gewelddaadig vs. 3, 8, 20, die tegen den HEER en deszelfs Volk, en wel als zodanig, vyandig zyn, die des HEEREN dienst tragten uit te rooijen, en deszelfs Volk geheel te verdelgen, vs. 10, 18, 23; met één woord als Vervolgers ter zaake van den Godsdienst.

IV. Eindelyk, aangaande hun uit het Volk, die zich tegen de Vyanden stelden, deeze bestonden uit eene kleine en zwakke menigte, vs. 21.

Alle deeze kenmerken zyn zo eenstemmig met het voorgevallene in de dagen van Antiochus Epiphanes onder de Jooden, dat men niet wel konne twyfelen van deezen Psalm tot dien tyd betrekkelyk te stellen: byzonder zyn 'er vier kenmerken, die ons daar toe alleen bepaalen. (1.) Het afschaffen van den waaren Godsdienst, en 't invoeren van den Afgodsdienst in den Tempel, vs. 4. (2.) Dat de Tempel niet voorkomt als verwoest, maar verdorven en ontheiligd, vs. 3, 4. (3.) Het misten van een Propheet, vs. 9. (4.) Het vervolgen ter zaake van den Godsdienst, vs. 4—8, 10, 18, 23. En als men 't oog vestigt op de byzondere spreekwyzen daar omtrent gebruikt, bemerkt men gereedlyk, dat men hier boven al heeft te denken, om die dagen, toen de elende al eenigen tyd geduurd had, toen des Vyands oogmerk baarblykelyk was, en eenige Godvrugtige yveraars zich reeds daar tegen aan hadden beginnen te kanten, 't welk ons tot den tyd van Judas den Maccabeër bepaalt, toen de Tempel door de Maccabeen nog niet heroverd en gezuiverd was.

Vraagt men verder of deeze Psalm in dien tyd eerst gedicht werd, de omzigtige *Venema* antwoordt, dat men zulks, naar zyn inzien, niet wel beslisfend kan beantwoorden. Niets noodzaakt ons op eene voorzegging te denken, en 't zou

Digitized by Google

zou wel konnen zyn, dat 'er in die dagen een Dichter, met naame *Asaph*, (aan wien men dit Lied heeft toe te eigenen als *eene onderwyfinge Asaphs*,) geleefd heeft, en dat het zangſtuk door hem in dien tyd is opgeſteld. Doch het zou ook zeer wel konnen zyn, dat men hier op *Asaph* had te denken, welke in de dagen van Koning *Hiskia* geleefd heeft, volgens 2 Kon. XVIII. 18; dat deeze door den Geest geleid was tot de beſchouwing van den ſtaat van Gods Volk, en daar op dit Zangſtuk te zamen geſteld had. Zo toch wordt de LXXIX Pſalm, die mede *Asaphs* naam op 't hoofd draagt, 1 Macc. VII. 16. aangehaald als een Propheetisch Lied, dat voorheen gedicht, en op dien tyd betrekkelyk is. Dit zo zynde zou men mogen giſſen, dat de inval van *Sanherib* in de dagen van *Hiskia* den Dichter aanleiding gegeeven heeft, om, op aandryven des Geestes, den ſmaadlyken handel en 't gedrag van *Antiochus Epiphanes* te voorſpellen. —— Wat men hier van ook te houden hebbe, 't is uit den geheelen inhoud blykbaar, dat het Lied betrekkelyk is tot die omſtandigheden, en grootlyks dient om der Kerke door alle tyden te ſtrekken tot een gedenkſtuk van de zwaarſte verdrukking, die haar kan overkomen, ter verſterkinge in Geloof en Deugd, zo zulks haar treffe: midsgaders om Gods Volk te leeren, hoe zich in zodanig eenen tyd te gedraagen, hoe God te bidden, en op hoedanigen grond hunne gebeden aan te dringen, waar toe hun in deezen een voorſchrift verleend wordt.

Heilige Leerredenen over de voornaamſte Waarheden van den Chriſtelyken Godsdienſt. Door JOHAN ERNST SCHUBERT. *Abt van Michaëlſtein, Hoogleeraar in de heilige Godgeleerdheid, Conſiſtoriaal Raad van zyne Koninglyke Maj-ſteit in Zweeden, en Predikant by de Mariënkerk te Gryphswalde. Uit het Hoogduitsch vertaald. Door* GEORGE MICHAEL NEBE. *Tweede en Derde Stuk. Te Amſterdam, by* P. Spriet en Zoon 1765. *Behalven het Voorbericht voor 't tweede Stuk*, 402 *bladz. in groot octavo.*

VAn het eerſte Stukje dezer Leerredenen hebben wy, by eene voorgaende gelegenheid, een bericht gegeven (*), en in de Voorreden van 't tegenwoordige tweede Stukje wordt ons gemeld, dat men, met de uitgave van 't eerſte, nog

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* V D. bladz. 63.

Digitized by Google

nog geen gedagten had, om meer Leerredenen van zyn Eerwaerden te vertalen. Doch *het genoegen*, zegt de Vertaaler, *waar mede dezelve zyn geleezen, en de begeerte om 'er meer van in onze taal te zien, heeft my aangespoord om te vervolgen, en alle deszelfs in het licht gekomene Leerredenen over te zetten; te meer, dewyl men heeft opgemerkt, dezelve in 't algemeen zeer leerzaam, duidelyk verhandeld en byzonder stichtende zyn;* waer toe zeer veel toebrengt, dat zyn Eerwaerde, gelyk we voorheen aenmerkten, en zulks ook in dit verdere vervolg gewaar worden, volgens zyne Theologische gronden, zyne onderwerpen met zeer veel bezadigdheid behandelt.

De Stoffen welken in deeze twee Stukjes verhandelt worden, zyn de volgende. „ De verhoorgenheid der Heilige „ Drieëenheid, 1 *Joh* V. 7. De bekeering van een gewee„ tenloos Zondaar, *Jes.* V. 10—17. De Menschwording „ van Jesus Christus, *Heb.* II. 14, 15. De toerekening der „ vreemde zonden, *Rom.* V. 18, 19. De voordeelen die „ Christus ons door zyn Hoogpriesterlyk Amt verworven „ heeft, *Heb.* IX. 11—15. De goddelyke roeping der men„ schen tot boete, *Matth.* XI. 28 en 29. De Godzaligheid „ eene vrucht van Jesus geboorte, *Tit.* II. 11—14. De noodzaakelyke pligt om den naasten zyne feilen te vergeeven „ en zich met hem te verzoenen, *Matth.* XVIII. 23—35. „ De barmhartigheid van God een vruchtgevolg der ge„ boorte des Heilands, *Tit.* III. 4—7. En eindelyk Gods „ gewisse wraak over de onboetvaardige Zondaars, *Luc.* „ XIII. 6—9." Deze 10 Leerredenen behelzen met de vier, die in 't voorgaende Stukje vervat zyn, de helft van 't Hoogduitsche Werk, en de 14 nu nog overige staen insgelyks in drie agtervolgende Stukjes het licht te zien. Met derzelver uitgave zullen wy op nieuw gelegenheid hebben, om den Lezer een en ander staal uit deze Leerredenen mede te deelen; waerom wy 'er thans niet op staen zullen blyven; maer alleen nog onder 't oog brengen, 't geen ons in de Voorreden gemeld wordt, wegens de tweederleie soort van leerwyze in dezen gehouden. De Eerwaerde *Schubert* naemlyk heeft het Hoogduitsche Werk in twee deelen uitgegeven, en de verdeeling indiervoege geschikt, dat het eerste *Analytische* en het tweede *Synthetische* Leerredenen behelze. Deze schikking heeft men nu in de Nederduitsche uitgave niet konnen volgen, om dat 'er, in 't eerste Stukje, toen op zich zelve staende, reeds vier *Synthetische* geplaetst zyn; 't welk den Vertaler nu bewogen heeft, ze voorts door elkander het licht te doen zien, en ze doorgaende zo te verdeelen, dat

Digitized by Google

dat nu eene *Analytiſche* dan eene *Synthetiſche* door hem afgegeven worde; om ze dus in ieder Stukje, ten gevalle van den verſchillenden ſmaek der Lezeren, te doen voorkomen; waer omtrent hy nog, ter opheldering hier van, het volgende uit 's Mans Voorreden voor het Hoogduitſche tweede Deel opgeeft.

„ Hoewel de analytiſche Leerredenen van eene byzondere nuttigheid zyn, hebben echter de ſynthetiſche by hem „ in veele ſtukken een' grooten voorrang. Die geenen, die „ eenig begrip van de geestelyke welſpreekendheid hebben, „ zullen ongetwyfeld weeten, dat men door de eerstgenoemden zulke Leerredenen verſtaat, waar in de geheele „ text moet verklaard, en dat tot een hoofd-inhoud genomen worden, waarop alle omſtandigheden van den text „ betrekkelyk zyn; en dat in tegendeel de laatstgemelden „ een iegelyk de vryheid vergunnen, om eene waarheid tot „ derzelver inhoud naar eigen goedvinden te verkiezen, „ indien ze maar eenigzins uit den text kan worden afgeleid, of anders met dezelve eenige verbintenis heeft. En „ daar hy de analytiſche Leerreden niet verwerpt, maar veel „ meer op ſommige tyden nodig acht; en inzonderheid van „ die geenen, die als gewoone Leeraars hunne Gemeenten „ moeten onderwyzen, en aan eene Kerklyke textorde gehouden zyn, begeert, dat zy ten minſten éénmaal over de „ gewoone texten analytisch prediken; zo noemt hy echter eenige voordeelen op, die de ſynthetiſche Verhandelingen belooven, en welke door de analytiſche of geheel „ niet, of ten minſten niet in zulk een' ruime maate kunnen verkregen worden. En deeze zyn kortelyk: I. De „ gelegenheid die ze verſchaffen om eene ſtelregel volledig „ af te handelen. II. De vryheid, die ze altoos geeven om „ eene zaak tot inhoud te verkiezen, welke eene hoofdwaarheid van den Christelyken Godsdienst, en bygevolg „ een grond des geloofs en der godzaligheid is. III. De „ ſchikking, waar door alle waarheden, tot het geloof en „ de godzaligheid behoorende, in een taamelyke ſaamenhang en orde kunnen worden voorgeſteld. IV. De geduurige uitbreiding en vermeerdering der kennisſe zyner leerlingen. En eindelyk ten V. Eene geſtadige verhandeling „ van zulke waarheden, die zich het best voor de toehoorderen ſchikken".

Nacht-

Digitized by Google

Nachtgedachten over het Leven, den Dood en de Onſterfelykheid der Ziele, uit het Engelsch van den Eerwaarden Heere EDUARD YOUNG *vertaald, en met opheldernde aanmerkingen, enz. voorzien; door* JOANNES LUBLINK, *den jongen. Twee Deelen. Te Amſterdam, by* P. Meijer 1766. *Behalven de Voorrede* 833 *bladzyden in groot octavo.*

EEn t'zamenloop van droevige omſtandigheden heeft, naer luid der Voorrede, aenleiding gegeven, tot het opſtellen dezer *Nachtgedachten*. De Heer YOUNG naemlyk had zich in den Egt begeven met eene aenzienlyke Dame, welke eene Voordogter had, die verloofd was aen een Minnaer naer haren ſtaet. Het verloofde Paar deed, in gezelſchap dezer Egtgenooten, eene reis na Vrankryk, die geſchikt was ter herſtellinge van de gezondheid der jonge Dame. „ Deeze jonge Lieden, wegens hunne uitmuntende ver„ dienſten van elk bemind, ſtierven beide op deeze reis, „ kort na elkanderen; welk dubbel ſterfgeval nog gevolgd „ wierd door dat van de Vrouw van onzen Schryver, die „ door deezen ſaamenloop van ontroerende gebeurtenisſen „ in de bitterſte droefheid gedompeld, daar en boven nog „ op zyn te rug reis van *Calais* naar *Douvres* door eene ge„ weldige heete koorts wierd overvallen, welke hem op den „ oever des doods bragt". —— Deze hartgrievende voorvallen gaven den Eerwaerden YOUNG aenleiding tot het opſtellen van een Dichtſtuk, het welk hy den naem gaf van *Nachtgedachten*; als behelzende de gedachten van iemand, wiens ſlaap in den nacht geſtoord wordt, door 't herinneren der wederwaerdigheden die hem getroffen hebben, 't welk hem opleidt tot ernſtige beſpiegelingen van het Leven, den Dood en de Onſtervelykheid.

Dit Dichtſtuk, allenskens uitgebreid, behelst, in een aental van Negen Zangen, eene menigte van beſpiegelingen hier toe betrekkelyk, die gemeenlyk voorkomen als losſe gedagten, welke uit elkanderen gebooren of door voorkomende omſtandigheden verwekt worden, en die nu of dan de aendagt des Dichters bepaelder vestigen, om zyne onderwerpen verder na te ſpooren, en te beredeneeren. De drie eerſte Zangen zyn voornaemlyk betrekkelyk tot de ſmertlyke rampen die hem overgekomen zyn, en vervatten in zich de gedagten, die in een Godsdienſtig gemoed, op het beſchouwen en overwegen van tegenheden van die natuur, verwekt worden; ten aenzien van 't Leven, den Dood,

de

de Vriendſchap, den Tyd en de Eeuwigheid. De hier aen volgende Zang is meer bepaeld tot het nagaen van redenen, die de vrees tegen den Dood moeten doen afnemen, en behelst voorts in zich eenige ernſtige beſpiegelingen over 't voortreflyke der Godsvrugt, en de uitmuntendheid der Euangelieleere. De vyfde Zang doelt inzonderheid op het herdenken aen den dood der overledene jonge Dame, dat den Dichter opwekt om de nuttigheid der beſpiegelingen des Doods te beſchouwen, en hem verder opleidt tot denkbeelden die betrekkelyk zyn, tot de verraſſingen des Doods, en de wisſelvalligheden dezes levens. Hier aen zyn gehegt twee Zangen, die byzonder geſchikt zyn om het gewigt van de Leer der Onſtervelykheid te toonen, en de bewyzen voor derzelver zekerheid aen te dringen. Voorts vindt men in den achtſten Zang eene verdediging der Deugd, tegen deze en gene uitvlugten van hun die een waereldsgezind leven leiden. En eindelyk ſtelt ons de negende of laetſte Zang voor oogen, hoe 'er eenmael een tyd zal komen, wanneer 'er, met het vergaen van al de heerlykheid der Waereld, een onherroepelyk vonnis over ons geveld zal worden, ter verdoemenisſe of ter zaligheid, en 't nuttige gebruik dat men hier van behoorde te maken. Hier nevens komt in dezen Zang eene aendagtige beſchouwing van den Hemel, zo als die zich in een helderen nacht vertoont, en ons opwekt tot eerbied voor den Allerhoogſten; waer op dit Stuk met eene loffpraek der Godheid, en eene vermaning aen de Waereldlingen beſlooten wordt. —— De Vertaling dezer Dichtſtukken in proza is door den Heer *Lublink* met de uiterſte nauwkeurigheid volvoerd, en hy heeft den Lezeren van dit geſchrift zeer veel dienst gedaen, met niet alleen hier en daer des Autheurs gedagten door zyne Aentekeningen op te helderen; maer wel byzonder aen 't hoofd van ieder Zang, een algemenen inhoud of ontleding te plaetzen, die den Lezer ten geleidraed kan ſtrekken, om des Dichters invallende gedagten gereeder na te gaen. — Het Werk zelve komt alleszins voor, als dat van eenen by uitſtek vindingryken, en waerlyk Godsdienſtigen Dichter; wiens leſen van alle zyden ſtrekken ter bevorderinge van de ernſtigſte Godsvrugt: jammer is 't maer dat de Eerwaerde YOUNG hier in vele gevallen zyne verbeeldingskragt zo ver den ruimen teugel viert, dat hy, gelyk we by eene andere gelegenheid reeds hebben aengemerkt (*), het verhevene najagende,

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* I D. bl. 612, 698—704.

de, tot het windrige overſlae, en in 't lage verval le. Zie een voorbeeld van 's Mans ſchryfwyze, in de volgende beſpiegelingen van den aert, den oorſprong, het aenbelang, de ſnelheid des tyds, en 't ongelukkige gevolg van 't voortpresſen van deszelfs vaert; met eene daer op volgende aenſpraek aen de kinderen der weelde, en aenmerking, indien een korte tyd hen dus verveelt, hoe onverdragelyk hen de eeuwigheid zal vallen, en voor al het getrouwe verſlag van hun geweten.

„ De geheel dierlyke mensch acht den Tyd als niets, dewyl hy dien noch ziet, noch gevoelt (*a*); en echter, „ niets anders is den mensch waerlyk eigen: al het andere „ is toevallig (*b*). De Tyd is eene Godheid. Hebt gy nimmer van het alvermogen des Tyds gehoord? wat wonderen kan hy niet vóór of tegen ons verrichten, en zal hy niet verrichten? want volſtrekt onzydig te blyven verſmaad hy. Neen, op zulke voorwaarden wierd de Tyd, „ die vreemdeling in den Hemel, in zyn gewigtig gezantſchap aan den mensch niet afgevaerdigd. Neen, LORENZO! „ in het voor lang beſtemde uur, van eeuwigheid ryp geworden, in het gedenkwaardig uur van wondere geboorte, toen de geduchte Opperheer, neigende tot voortbrengen, tot het baaren der natuur (*c*), in zyn verſtand gevormd, zich in zyne magt verhief, en de ſchepping te voorſchyn riep door Goddelyk vermogen, 't geen zich door duizend waerelden verſpreidde: (want toen wierd de Tyd geboren,) op zulke voorwaarden wierd toen de „ Tyd

(*a*) „ *Acht den tyd als niets, dewyl hy* enz. Navolg. *Fallit autem illos, quia (tempus) res incorporalis est, quia ſub oculos non venit: ideoque viliſſima eſtimatur, imo pæne nullum pretium ejus est.* Sen. Brev. Vit. C. 8.

(*b*) „ *Niets anders is den mensch* enz. Navolg. *Omnia, mi Lucili, aliena ſunt tempus tantum noſtrum est.* Sen. Ep. 1.

(*c*) „ *Neigende tot voortbrengen, tot het baaren der natuur, enz.* In deeze metaforiſche manier van ſpreeken, heeft, de Heer *Young* waarſchynlyk gedoeld op eene niet minder ſtoute uitdrukking by den Profeet Jeſaias, Hoofdſt. LXVI. 9. *Zoude ik de baarmoeder opbreeken, en niet genereeren? zeid de Heere; zoude ik, die genereere, voortaan toeſluiten? zeid uw God.* Van welke ſpreekwyze in den mond der Godheid, wegens de geboorte van de Kerke des Nieuwen Testamentes, onze Dichter hier gebruik maakt, om de geboorte der natuur krachtig te beſchryven.

Digitized by Google

„ Tyd niet van de lange dagen des Hemels (a), van den
„ onbegrypelyken kring der oude eeuwigheid afgezonderd,
„ en beneden de Hemelen geworpen, de Hemelen, die
„ hem in zyn nieuw verblyf bewaaken, en zyne beweegin-
„ gen, door omwentelende bollen, dat uurwerk van God-
„ delyke uitvinding, afmeeten. Uuren, dagen, maanden
„ en jaaren, zyne kinderen, ſpeelen, als ontelbaare vleu-
„ ge'tjes, rondom hem als hy vliegt, of liever als ongelyke
„ pluimen, vormen zy zyne breede wieken, ſnel als uitge-
„ ſchoten blikſemſtraalen om zyn' eindpaal te winnen, om
„ zyn aêloude rustplaats te bereiken, en zich op nieuw te
„ vereenigen met de Eeuwigheid, uit welke hy voortkwam,
„ om in haare onveranderlykheid te verblyven, wanneer de
„ waerelden, die nu zyne kreitſen rekenen, op de luidklin-
„ kende leuze van het lot uit haare naven gerukt, in den
„ tydeloozen nacht en baaijert, waar uit zy opreezen, ne-
„ derſtorten. Waarom de ſnelle nog aangeſpoord? waarom
„ door vluchtige vermaaken de korte, zeer korte dagen in
„ hunne te ſnelle vlucht met nieuwe vleugelen voorzien?
„ Weet gy wel wat gy doet, of wat gy gedaan hebt? De
„ mensch vlucht van den tyd, en de tyd van den mensch:
„ deeze dubbele vlucht moet maar al te ſchielyk in eene
„ jammerlyke ſcheiding eindigen; en waar zyn wy dan? (*)
„ waar, LORENZO! zyn dan uwe vermaaken? uwe praale-
„ ryen? ik beken het, in een' ſtaat niet geheel ontbloot van
„ eerzucht; in het geplooide doodkleed, onder den triomf-
„ boog uwer graftombe uit Paros marmer gehouwen. Heeft
„ zo ook de dood zyn' bedriegelyken opſchik, laat dan vry
„ het leven met zyn' vederbos pronken, en in zyn' regen-
„ boog ſchitteren.

„ ô Gy fraai Getooiden! gy Leliën van ons Vaderland!
„ gy mannelyke Leliën, die nimmer arbeid of ſpint (†),
„ gelyk uwe zusterlyke Leliën nog zouden konnen doen,
„ ſchoon niet zo wys, echter prachtiger dan Salomon voor
„ het gezicht! Gy weeke Zoonen der Wellust, die voor u
„ zel-

(a) „ *De lange dagen des Hemels.* Een ſpreekmanier, waarſchynlyk ontleend uit Ps. LXXXIX, 30. By *Milton* geſchied ook de plegtige voorſtelling van den Zoon Gods, op zulk een' dag als het groote jaar des Hemels voortbrengt.

„ — — — *on ſuch day*
„ *As heav'n's great year brings forth* — — —
Par. Lost B. V. 582.

(*) „ Job XIV. 10. (†) „ Matth. VI. 28, 29.

Digitized by Google

„ zelven onverdraaglykst niets verdraagen kunt; voor wel-
„ ken de roos in den winter moet bloeijen (*a*); en de zon,
„ in het teken van den leeuw, met gemaatigder ſtraalen
„ ſchynen; voor welken de zachtblaazende zefirs nog zach-
„ ter moeten blaazen, of van u beſtraft worden; voor welke
„ andere waereldeelen, zangen, geuren, ſauſen, drachten,
„ begrippen, allen vreemde voortbrengzels, moeten leve-
„ ren! ô Gy LORENZOOS onzer eeuw, die elk oogenblik
„ zonder vermaak uitkryt als eene ondraaglyke elende voor
„ den zwakken mensch! gy, die met drift ſchreeuwt om
„ kinderbellen, waar op uwe zinnen kunnen zeveren; om
„ ratels en ſnuisteryen van allerhande ſoort; om gedurige
„ verwisſeling van zotheden en ververſchingen van vreug-
„ de, om dus uwe lyders de verdrietlyke lengte van eenen
„ korten winterſchen dag door te ſleepen! ſpreekt, gy Wy-
„ zen! ſpreekt, Orakels van het Vernuft! ſpreekt Droomers
„ van vrolyke droomen! — hoe zult gy een' eeuwigen nacht
„ uitharden, alwaar zulke middelen u ontbreeken?

„ ô Hoe verraaderlyk is het Geweeten! het ſchynt, door
„ Syreenenzang in ſlaap gezust, op mirthen en roozen te
„ rusten, het ſchynt zyn' pligt te verſlaapen, den ſlappen
„ teugel der hollende begeerte te laaten vallen, en ons ge-
„ heel aan losbandigheid over te geeven, zonder ons te rug
„ te roepen of gade te ſlaan: — Dring door dit vermomd
„ voorkomen heen, en zie hoe de looze aanklaager geduu-
„ rende het zelve ieder misdryf zorgvuldig optekent, en
„ zyn vreeslyk dagregister met yslykheden aanvult; hy
„ houd zyne pen niet alleen bezig met zwaare misdaaden,
„ maar, als een waakzaame vyand, begluurt hy zelfs de
„ lichte bende der verbeelding: de gevaarlyke beſpieder be-
„ luistert het gemompel van ons leger, bekruipt de eerst
„ opkomende voorneemens in ons hart, en let zelfs op de
„ nog onvoldraagen vruchten van ongerechtigheid. Gelyk
„ alles naar zich ſchraapende woekeraars het boek hunner
„ inkomſten voor alles doorbrengende erfgenaamen verber-
„ gen, dus behandelt ook met de wreedſte toegeevenheid
„ het Geweeten ons, doorbrengers van den onwaardeerbaa-
„ ren tyd. Ongemerkt tekent het ieder misbruikt oogen-
„ blik naauwkeurig aan, en ſchryft onzen gantſchen levens-
„ loop op bladeren, duurzaamer dan bladeren van metaal:

„ eene

(*a*) „ *Voor welken de roos in den winter moet bloeijen.* Navolg.
„ *Non vivunt contra naturam, qui bieme concupiscunt roſam?* Sen.
„ Ep. 122.

Digitized by Google

„ eene geſchiedenis welke de dood in het eige
„ der beangſt misdaadiger zal leezen; welke
„ richt zal openbaar maaken; openbaar maa
„ waerelden dan deeze, en de eindelooze ee
„ naare zuchten doen weêrgalmen. LORENZO! zo
„ die ſlaaper in uwen boezem, dus zyne ſluimering, dus zy
„ wraak over het verachten van zynen raad, dus uw toeko
„ mende vrede, — en gelooft gy nog dat gy te vroeg wys
„ kunt zyn"?

Papieren rakende de mogelykheid of onmogelykheid van het beſtaen der Spooken.

TOen het *Beredeneert Vertoog* van PROBUS, (waer van we melding gemaekt hebben (*),) eerst het licht zag, dachten velen, dat dit Spookverſchil nog al eenige gevolgen zou hebben, maer de Eerwaerde *Nieuwland* heeft het zelve met zeer veel voorzigtigheid kort doen afloopen. In een Geſchrift, dat ten tytel voert, *Noodige Aanmerkingen op het beredeneerd Vertoog*, ſtelt hy zynen Tegenſchryver voor, dat hy zo min denkbeeld heeft van het daedlyk ſpooken in *een populairen zin* als deze Autheur; maer dat hy, het woord *Spook* en *Spooken* gebruikende, het zelve verſtaen wil hebben in *een Philoſophiſchen zin*. In dien zin verſtaet hy door een Spook, *eene verſchyning van goede of kwaade Engelen, vatbaar voor onze zintuigen:* en het hoofdwerk van zulk eene verſchyning is, *iets daer te konnen ſtellen buiten zich*; of *door magt te kunnen werken op lichaamen, die van hun afſtaan*; en daer omtrent is de vraeg, *kunnen zulke werkdadigheden plaats vinden in het geheel-al?* welke vraeg de Eerwaerde *Nieuwland* met *Ja* beantwoord, gevende tevens de bewyzen hier voor aen de hand, met aentoninge van de zwakheid der redeneringe van *Probus* tegen dit gevoelen: waer op hy betuigt geen genegenheid te hebben, om meerder over dit onderwerp te twisten.

Kort hier op kwam van de Pers *Probus Afſcheid van het Spookgeſchil*: een Stukje waer in die Schryver zyne verwondering betuigt, over de nooit voorheen gehoorde bepaelde betekenis van 't woord *Spook*, volgens welke het verſchynen der Engelen aen Abraham en dergelyken ook onder de Spookeryen te tellen is. Voorts geeft hy te kennen dat hy op de voor-

(*) Zie *boven bl.* 9—13.

Digitized by Google

voorgeſtelde vraeg met den Eerwaerden *Nieuwland* ook *Ja* zou zeggen, mits dat zodanig een Engel daer toe onmiddelyk macht en verlof van God verkreege; en ſtelt zyne verdeedigde *Theſis*, die hy ook blyft beweren, aldus voor. *Een Geest, wie hy zy, heeft, door zyn eigen natuurlyke vermogens, geen macht, om lichamelyk te verſchynen, of te ſpooken, en als hem die macht verleend word, geſchied zulks tot wyze en Gode betaamelyke Einden. Welke Verſchyningen ik nooit te vooren Spookeryen heb hooren noemen.* Verder tracht hy de *Noodige Aanmerkingen* van den Eerw. *Nieuwland*, zo ver ze zyne redenering betreffen te wederleggen, en zegt in 't ſlot, dat hy over dit onderwerp nooit weder een Letter op 't Papier zal zetten.

Intuſſchen zag men ook in 't licht gegeven, *Een Brief aan den Wel Eerw. en zeer Geleerden Heer* PETRUS NIEUWLAND, *door* N. N. *Godgeleerden*, met betrekkinge tot deze ſtoffe, ter verdeedigínge van 't daedlyk ſpooken, die eerlang van een tweeden en ten ſlot van een derden gevolgd werd; welken gezamenlyk dit gemeen hebben, dat ze zeer in 't wilde ſchermen, en ver zyn van 't onderwerp met nauwkeurigheid te behandelen.

Hier by kwam nog een Tractaetje in Dichtmaet, onder den tytel van, *De beſpookte Waereld ontſpookt, de Duivel geſchaemt en het Euangelie van den Spinnerok wederlegt.* De Schryver van dit Dichtſtuk betoont zich zeer belezen in de Spookhistorie, gaet deze ſtoffe op dergelyke gronden als *Probus* na, en ſtelt de Spookeryen, in dien zin als *Probus* dezelven bepaelt heeft, op eene geestige wyze in een beſpotlyk licht. Die begerig is eene reeks van benamingen der Spooken, op geen onaertige wyze, by elkander gevoegt te zien, die ſlae het oog op de volgende regels, welken wy niet konnen nalaten in dezen over te nemen. Al wat my voorkomt, zegt hy,

onder naem van diergelyke grollen,
Van Molik, Bullebak, van Boldergeest, van Kollen,
En Toverteeven, van Kabouterman, van Schaeuw
Schim, Demons, Taimelaers, Dwaalliohtjes, Bytebaauw,
Spektakel, Nikker, Hex, Nachtmerri, of Sint felten,
Oom Hendrik, Zwarte Piet, of Joris op de ſtelten;
Al wat van Eunjer, Droes, van Drommel, of Harpy,
Centaurus, Hydra, of zulk soort van zotterny,
En heidens fabelkwyl, zich immers zou vertoonen;
Al wat 'er van Sireen, van Saters, Mirmidoonen,

Gry-

Gryp-vogels, of Griffoens, en Tunjers is bekend;
Chimeren, en Gorgoons, en Furiën, omtrent
De honderd zottigheên waar van de ouden ſchryven:
Weêrwolven, boldermans, of duikers, witte wyven;
Hamadryâden en Najaden; deeze ry,
Met 't gansch Scharminkelheir van beiſche razerny,
Nachtſchimmen, ſchaduwen, en Avondſtond-godeſſen,
En fantazyën, breinverbeeldingen, Inpreſſen,
En meerder zulken: Dit of ſoortgelyk geſpook
En naamen; noem ik niet dan iedelheid en rook.

Onder het doorbladeren dezer Papieren is ons een Stukje ter hand gekomen, 't welk in 't jaer 1765 te *Batavia* in 't licht gegeven is, dat wel geen betrekking heeft tot deze twistſchriften, maer in 't welke het zelfde onderwerp behandelt word; waerom wy 't niet oneigen achten hier van by deze gelegenheid gebruik te maken. Het opgemelde Stukje behelst eerst eene Verhandeling, waer in de Eerwaerde *Hendrik Rudolph Lopke Eccl. Luth. Bat. Proponens* zich beylytigt om te doen zien, „ dat de oorſprong van het kwaad en „ der Zonde, geenſins van het Opper-Wezen voortkomt; „ veel min, dat de toelating derzelve tegens de Godlyke „ volmaaktheden ſtryde: en dat in tegendeel, 's Menſchen „ Zondenval in alle desſelvs enkelvoudige omſtandigheden, „ met de Goedheid, Almagt en Geregtigheid Gods wel kan „ beſtaan". Op deze Verhandeling, die, naer 's Mans gronden, wel uitgevoerd en der overweeginge waerdig is, volgen des Autheurs *Bepaalde Gedagten over de Verſchyningen der Geesten en Doden*, die in eene geregelde orde geſchikt zyn; doch juist dat point, waer op wy thans het oog hebben, en dat ook de Schryver, naer luid der Inleidinge, byzonder ſchynt te bedoelen, niet zo onderſcheiden behandelt, als men in zodanig een geval wel zou begeeren.

Hy ſtelt zich in de eerſte plaets de Vraeg voor. *Zyn 'er Geesten of niet?* en beantwoordt dezelve bevestigender wyze, met aentooninge, dat het Vernuft ons gronden van waerſchynlykheid, en de Openbaring die van zekerheid verleent, om daer uit het beſtaen van goede en kwade Geesten af te leiden. Hier op volgt met opzicht tot de onderſcheidene claſſen van Geesten, de goede Engelen, de zielen van Godvrugtige overledene Menſchen, de kwade Engelen, en de zielen der Godlooze geſtorvene menſchen, eene tweeledige Vraeg: *Kunnen dezelven verſchynen? Zullen ze ook in onze dagen verſchynen?* die met betrekking tot ieder Claſſe afzonderlyk beantwoord wordt. — De goede Engelen, zegt hy,

kunnen verſchynen, naer uitwyzen der voorbeelden in de H. Schrift, doch 't is niet te wagten dat ze in onze dagen zullen verſchynen, als zynde zulks thans van geene nuttigheid. — De Zielen der Godvrugtigen zyn waerſchynlyk, (buiten het byzonder geval van 's Heilands verheerlyking op den berg,) nimmer aen de Menſchen verſchenen, en daer is grond om te denken, dat ze ook in onze dagen niet zullen verſchynen; aengezien dit niet beantwoord aen den ſtaet van Rust en Gelukzaligheid, waer in ze zich, volgens de Openbaring, na den dood bevinden. — Op eene dergelyke wyze ontkent hy ook alle verſchyningen van de Zielen der Godloozen; nadien dezelven rechtdraeds ſtryden met het denkbeeld haarer beſtendige rampzaligheid in de plaetſe der Verdoemenisſe, zonder eenige verpoozing, naer luid der gewyde Bladeren. —— Doch wat betreft de kwade Engelen, hier omtrent ſpreekt onze Autheur, naer 't ſchynt, wat beſchroomder. Op de Vraeg, *Kunnen ze verſchynen?* antwoord hy *Ja*, en grond zulks voornaemlyk op de verſchyningen in de Bybelſche Schriften gemeld; waer neevens hy te kennen geeft, dat de ondervinding veeler menſchen ten dezen opzichte in latere dagen hem niet geheel ongeloovelyk voorkomt. Maer op de Vraeg, *Zal dan ook in onze dagen de Satan zigtbaar op Aarde den Menſche vervolgen, en hem door allerlei blindwerk, in 't verderf konnen ſtorten?* is 't antwoord, dat de Satan zekerlyk heden zo veel magt niet heeft over den mensch, als hy voor 't Verlosſings-werk had, en dat zulks ook niet zou overeenkomen met Gods Eigenſchappen. „ Egter is niet te min, (*vervolgt hy*,) zeker en gewis, „ dat deze boze Vyand nog ten hedigen dage den Mensch „ op een listige manier vervolgd, om hem in zyne ſtrikken „ gevangen te krygen. De Heilige Schrift bevestigd dit „ uitdrukkelyk 1 Pet. V. 8, Jac. IV. 7. en Eph. VI. 16 en 17. —— Men ziet terſtond dat dit antwoord niet ter zake doet, en we ſtaen verwonderd, dat onze Autheur, die anders vry onderſcheiden en bepaeld antwoord, 'er hier zo los over heen loopt. —— Deze Gedagten worden voorts beſlooten met drie Regels, die men omtrent de Leer der Geesten in agt heeft te nemen. I. *Met de lere van de Geesten moet geen vernuftig Mensch den ſpot dryven.* Daer worden veel Fabelen hier toe betrekkelyk verteld; doch men kan daer uit niet afleiden, dat alles wat des aengaende verhaelt word valsch is. II. *De vrees voor Geesten moet een vernuftig Man dempen en verſtikken.* Voor de goede Geesten hebben wy niet te vreezen, en wat de kwade betreft, die zyn met Ketenen der

Duis-

Digitized by Google

duisternisse gebonden, en konnen niet verder gaan, dan God toelaet: het Geloof, Gebed en Gods Woord stellen ons ook veilig tegen hunne aenvallen. III. *Wy moeten zo veel mogelyk, ons bemoeijen, den weg der ongeregtigheid te verlaten, en op den weg der Geboden Gods te gaan*, „ als dan zal de Sa„ tan geen gelegenheid kunnen vinden ons met zyne ver„ schyningen te ontrusten".

La Réalité & l'Eternité des peines de l'Enfer, démontrées par des Raisons Philosophiques, contre l'Irreligion & la Superstition. A Amsterdam, chez Jean Schreuder 1766. *In octavo pp.* 83 *sans la Préf. & la Table des Chapitres.*

De Wezenlykheid en Eeuwigheid der Helsche Straffen, door eene Philosophische Redenering, bewezen tegen het On-en By-geloof.

DE Schryver dezer Verhandelinge beschouwt de Eeuwige Helsche Straf in een gezicht-punt, waer op mogelyk niemand voor hem het oog gevestigt heeft; ten minste het staet ons niet voor het denkbeeld van onzen Autheur desaengaende elders aengetroffen te hebben; het welk ons bewogen heeft een kort bericht daer van mede te deelen.

De Godgeleerden, die 't onder elkander eens zyn, dat den Godloozen na dit leven eene eeuwige straf gedreigd word, slaen zeer verschillende wegen in, als 't 'er op aenkomt, om te toonen, dat dit oordeel in de H. Schriften aengekondigt, over een te brengen is, met het denkbeeld van Gods oneindige Goedheid. Maer 't is zo ver van daer, dat onze Autheur hier in eenige zwarigheid zoude vinden, dat hy, in tegendeel, de noodzaeklykheid van het daedlyk daer zyn eener eeuwige straffe afleide, van Gods oneindige Goedheid; en trachte te doen zien, *dat 'er noodzaeklyk eene eeuwige rampzaligheid der Godloozen moet wezen, om dat de eeuwige gelukzaligheid der Godvruchtigen zonder dezelve niet zou konnen bestaen.* —— Het komt hem voor, dat zyne manier van redenering deswegens alle anderszins opgeworpene zwarigheden, over dit onderwerp, uit den weg ruimt, of 'er geen plaets voor over laet; dat dezelve de ongegrondheid van zommige bygeloovige denkbeelden daer omtrent ten kragtigste toont, en hem tevens gelegenheid geeft, om het ongeloof te doen bemerken, dat 'er een nauw verband is, tusschen deze Leer van het toekomende leven, en de noodzaeklykheid dat Jesus Christus God Mensch is, als mede

Digitized by Google

dat hy door zyn leven en ſterven, in onze plaetze, Gods wetten volbragt, en een lyden ondergaen heeft, 't welk gelyk is aen de ſtraffen der verdoemden.

Men kan niet ontkennen dat de Verhandeling met ſchranderheid opgeſteld zy, en van hun, die vermaek ſcheppen, in dit onderwerp van alle bedenkelyke zyden te beſchouwen, min of meer met genoegen gelezen konne worden; maer we zyn tevens niet vreemd van te denken, dat noch het Bygeloof noch het Ongeloof zich hier door zal laten overtuigen; en dat velen, die op bondigheid zien, meermaels zullen klagen, dat de Schryver zich te zeer bedient van een redeneertrant, die geſchikt is naer de wyze van een *Dilemma*, of zogenaemde Strikrede; dat zeker niet ongeoorlofd is, doch waer omtrent dikwerf in aenmerking komt, of alle de deelen wel ten nauwkeurigſte uitgedrukt, ten bondigſte bewezen, recht tegen over elkander geplaetst, of wel volkomen opgetelt zyn. —— Het byzonderſte denkbeeld, dat in deze Verhandeling voorkomt, en boven al aenmerking verdient, is dat de Gezaligden, volgens onzen Schryver, hier namaels niet ſtandvastig zouden konnen blyven in 't betragten der plichten, die God van hun eischt, zo ze niet afgeſchrikt wierden van daer van af te wyken, uit vreeze voor de eeuwige ſtraf, waer aen ze de verdoemden voor hunne oogen onderworpen zien. Het denkbeeld dat een verſtandige Godvrugtige, die eene mindere of meerdere hebbelykheid van Deugd erlangt heeft, hier op Aerde niet Godvrugtig zou konnen leven, zonder door de vreeze voor ſtraf van de Zonde afgeſchrikt te worden, zal velen reeds vreemd voorkomen; maer 't zal hun ongetwyfelt nog vreemder klinken, als men hun wil beduiden, dat daer toe eene vrees voor de eeuwige helſche ſtraf voor de Gezaligden in den Hemel noodig zal wezen.

Laet ons, om kort te gaen, den Schryver eens toeſtaen, dat de Gezaligden in den Hemel nog bloot geſtelt zouden zyn, voor ongeregelde driften, en verzoekingen ten kwaade; dat ze als dan nog noodig zouden hebben, door vrees voor ſtraf afgeſchrikt te worden van dezelven in te volgen; ja dat zelfs een denkbeeld van zeer zware ſtraffen daer toe vereischt zou worden; en laet ons dan eens zien, hoe hy bepaeldlyk bewyst, dat zulks niet voorgekomen kan worden, dan door eene vrees voor eeuwige ſtraffen op het overtreden van Gods geboden. Dus luid zyne redenkaveling desaengaende.

„ Het is noodig dat de helſche ſtraffen eeuwig duuren.

„ God

Digitized by Google

„ God moet nimmermeer die geenen, welke hy ter helle, „ gedoemt heeft, vernietigen, noch hen onder het getal der „ gezaligden brengen. Want indien hy hen verloste uit „ hunne pynen, op welke maniere het ook mogte geſchie- „ den, zo zou hy den Gelukzaligen den wil of de geneigd- „ heid om hunnen plicht te betragten ontnemen". [Hy zou hen van die aenſpooring berooven, waer door ze alleen bewogen konnen worden, om Gods geboden te willen gehoorzamen.] „ Om hier van verzekert te zyn, zo merke men „ aen, dat God, indien hy den verdoemden geene andere „ dan eindige ſtraffen toegeſchikt had, zou moeten verkla- „ ren, of dat hy de misdadigen altoos met dezelfde ſtraffen, „ zou ſtraffen; of dat hy aen zich zelven het regt behield, „ om de ſtraffen, naer eisch der omſtandigheden, of als 't „ nodig was, zwarer en geſtrenger te maken. Indien hy „ verklaerde, dat hy altoos dezelfde misdaden op dezelfde „ manier zou ſtraffen, dan zouden de eindige ſtraffen, hoe „ zwaer ze ook mogten wezen, niet genoegzaem zyn, om „ den gelukzaligen een onmisbaren goeden wil in te boeze- „ men", [om hunnen wil beſtendig ten goede te neigen.] „ De rede hier van is, dat zy geen denkbeeld zouden heb- „ ben van de wezenlyke hoegrootheid der ſtraffe, die God „ vastgeſtelt had. Want om die te konnen bepalen, was 't „ noodig, dat zy de hoegrootheid der misdaden ten nauw- „ keurigſte kenden, en wisten van hoe grooten gewigt de „ wetten waren, die met hunnen ſtaet overeenkomen, „ 't welk onmogelyk is. Doch zo God zelfs al verklaerde, „ dat hy de misdaden niet wil ſtraffen volgens eene beſten- „ dige regelmaet, maer de ſtraffen, als 't noodig is, verzwa- „ ren; om hun te verſtaen te geven, dat zy veel zwarer dan „ de verdoemden geſtraft zullen worden, ingevalle zy „ eenige misdaden bedryven; dan nog zouden eindige „ ſtraffen niet geſchikt zyn, om hun de wetten te doen eer- „ biedigen. Want vermits ze niet konnen weten, dat God „ dit of dat zal doen, indien ze niet dergelyke gevallen ge- „ zien hebben, waer in hy 't gedaen heeft, zo zouden ze „ niet gelooven, dat God nog zwarer ſtraffen zou oefenen, „ dan de verdoemden nu daedlyk lyden. Dit zo zynde, is 't „ noodzaeklyk, dat God den misdadigen eeuwige ſtraffen „ aankondigt, en dat hy hen ook in der daed eeuwige ſtraf- „ fen doet ondergaen".

Onze Schryver ſtelt hier veel, maer bewyst waerlyk niets; en vormt een veel ſlegter denkbeeld van de menschlyke natuur, dan wy dezelve hebben leeren kennen. Zyn enkel

zeggen is niet genoeg, om ons te overtuigen, dat het noodig is de wezenlyke hoegrootheid der ſtraffe te kennen, om 'er door afgeſchrikt te worden; en dat de Helſche ſtraf, zonder eeuwig te zyn, niet tot zulk eene zwaerte gebragt zou konnen wezen, dat ze genoegzaem ware, om invloed te hebben op den Mensch, en vooral op de Gezaligden in den Hemel. En even zo min is hier bewezen, dat de Gezaligden niet zouden gelooven, dat God hen, zo hy 't openlyk verklaerde, zwarer zou ſtraffen, dan hy tot nog de verdoemden geſtraft had, om dat zy 'er geen voorbeeld van gezien hadden. Het een en 't ander is zo los ter nedergeſtelt, dat men, op die manier handelende, even gereed het tegendeel zou konnen beweren; waer uit men ligtlyk, (overeenkomſtig met de denkbeelden van onzen Autheur, aengaende het van tyd tot tyd afnemen, en eindelyk te niet gaen der ongeregelde driften in de Gezaligden, die trapswyze en ten laetſte volkomen in 't goede bevestigt worden,) geheel andere gevolgen zou konnen afleiden. —— Men zal derhalve op deze grondlagen, naer ons inzien, niet wel overtuigt konnen worden, van de wezenlykheid en eeuwigheid der Helſche ſtraffen; en zy, die desaengaende eenige bedenkelykheden of zwarigheden voeden, zouden wy eerder aenpryzen het lezen en overwegen eener Verhandelinge over dit onderwerp, geſchreven door den Hoog-Leeraer *Joh. Alph. Turretin*, in zyne Verklaring over de Brieven aen die van Theſſalonica, by gelegenheid van 's Apostels woorden, 2 Theſſ. I. 7—9, wanneer hy ſpreekt van *de openbaringe des Heeren Jeſu van den hemel met de Engelen ſyner kracht, met vlammenden vyere, wrake doende over de gene die Godt niet en kennen, ende over de gene die den Euangelio onſes Heeren Jeſu Christi niet gehoorſaem en zyn: dewelcke ſullen [tot] ſtraffe lyden het eeuwigh verderf, van den aengeſichte des Heeren, ende van de heerlickheyt ſyner ſterckte.*

Digitized by Google

B. S. ALBINI *Academicarum Annotationum Liber Septimus. Continet anatomica, physiologica, pathologica.*

Akademiſche Aanteekeningen; zevende Boek. Vervat ontleed-, natuur-en ziektkundige zaaken, door B. S. ALBINUS. *Te Leiden, by* J. *en* H. Verbeek 1766. *gr. quarto* 104 *blaaz. met twee Plaaten.*

Eerſte Berigt.

VAn het zesde Boek der Akademiſche Aanteekeningen, van den uitmuntenden Hoogleeraar ALBINUS, hebben wy onze Leezers eenig berigt gegeeven (*); en wy twyfelen niet of dezulken onder hen, wien de toegang tot het Werk zelve, wegens onkunde der Latynſche taale geſlooten is, zullen het zelfde, aangaande dit zevende Boek van ons verlangen; waar in wy hun gaarne, zo veel wy kunnen, genoegen willen geeven; zo uit achtinge, welke wy voor deezes Mans Schriften hebben, als om dat wy wel willen medehelpen, dat ze, ten minſte, eenigzins gekend worden van lieden die geene gelegenheid hebben, om zich dezelven eigen, of 'er gebruik van te maaken. Wy zeggen eenigzins; want de Aanteekeningen beknopt geſchreeven zynde, kan men 'er geen volkoome begrip van geeven, zonder dezelven geheel over te ſchryven, 't welk men van ons niet kan verwagten.

In het eerſte Hoofdſtuk vindt men eenige ophelderingen raakende het gebruik en de geſteldheid der Tweebuikige Spieren van de Onderkaak. Het is bekend, dat deeze Spieren, van veelen, als katrol-ſpieren zyn aangemerkt geworden: om datze in een regte ſtreek van hun beginzel voortgaande, de Kaak niet naar beneden zouden konnen beweegen. Onze Auteur is, in tegendeel van gevoelen, dat ze dit wel kunnen doen, en dit zegt Hy, bewyzen de Proeven van WINSLOW, en Hy bewyst het met zyn eigene, en toont dat het zo kan en moet geſchieden, dewyl ze achter en beneden de knokkels van de geleding der Kaak gelegen zyn en voort loopen tot het onderſte van de Kin, welke zy, door inkortinge, naar haare beginzels willende trekken, zullen de knokkels der geleding gebogen worden, en de Kaak naar beneden doen open gaan.

Vee-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* Deel V. bladz. 240.

Digitized by Google

Veelen hebben geſteld, ſchoon niet allen op dezefde wyze, dat de Tweebuikige Spieren, om dat zy een hoogen beginzel hebben, dan haare inplanting, in het laagſte van de Kin, de *Stylohyoideus* doorbooren, om van daar opwaards te klimmen, en de Kaak daar naar toe, en zo naar beneden, beweegen; waar tegen wordt aangemerkt, dat de gemelde Spier *Stylohyoideus* te zwak is, om zulk een tegenſtand aan de Tweebuikige Spieren te verſchaffen, dat derzelver werking een andere rigting erlange; en 'er ook geen eigenlyke doorbooring plaats heeft. De *Stylohyoideus*, zegt de Heer ALBINUS, ſchynt uit twee Spieren, welken, by den oorſprong en inplanting, vereenigd zyn, ſomtyds ook wel geheel verdeeld zyn, te beſtaan; en derhalve is 'er, eigenlyk, niet anders dan een ſpleet, welke de pees van de Tweebuikige Spier doorgaat; en geenzins voor een katrol kan verſtrekken, voor de werking van de Tweebuikige Spier; en zulk een ligament als een ring, aan het Tongbeen vast, waar van COWPER, en uit hem BOERHAAVE gewag maakt, wordt 'er niet gevonden. Onze Schryver geeft evenwel toe, dat SPIGELIUS niet kwaalyk heeft aangemerkt, *dat een vlies aan de byliggende deelen vast, de pees omvangt, en een ſoort van katrol vertoont*; en erkent dat over het uiterſte van de pees los gelegen is een peesagtig uitſpanzel, waar in de ſamenkomst van de Spieren *Sternohyoidei*, *Coracohyoidei*, *Stylohyoidei* en *Mylohyoidei* van buiten omvangen is. Dit wordt onder de beweging der Spieren eenigzins ſamengetrokken, en vertoont iet naar een katrol zweemende, om welke de pees gebogen wordt.

Men moet echter onzen Hoogleeraar geenzins zo verſtaan, als of hier wezenlyk eene werking van een katrol plaats hadt, en de Kaak door de Tweebuikige Spier, naar het Tongbeen getrokken wierdt: want hier toe zou nodig zyn, dat het gemelde been zo gevestigd en vastgehouden wierdt, dat het minder beweeglyk naar boven, dan de Kaak naar beneden ware; want anders zou het Tongbeen, door dezelfde Spier, naar boven opgeligt worden. Het zeggen van COWPER, dat men niet kan ſlikken, als de Kaak geopend is, om dat dan de opryzing van het Tongbeen en het Strottenhoofd belet worden; wederſpreekt de Heer ALBINUS, ſtellende, dat men immers kan ſlikken al is de Kaak naar beneden getrokken; ten minſte, men kan het, met eenige moeite, doen, en het zich gewennen. De Spieren van het Tongbeen worden niet geoordeeld in ſtaat te wezen, om het zelve zo te vestigen, dat het de werkinge van de Twee-

Digitized by Google

Tweebuikigen, in een regte ſtreek, zou konnen verhinderen. Behalve dat men ook niet kan zeggen, als de Kaak naar het Tongbeen wierdt bewogen, ze dan naar beneden getrokken zou worden: want het hoofd regt gehouden en de Kaaken geſlooten zynde, bevindt men het Tongbeen op gelyke hoogte met het onderſte van de Kin, en, de Kaak geopend zynde, hooger. Als dan de Tweebuikige Spieren de Kaak naar het Tongbeen zouden beweegen, zouden zy dezelve niet naar beneden, maar naar achteren, of naar om hoog trekken. En het is eigentlyk een verkeerd begrip, dat de Kaak, om geopend te worden, naar beneden getrokken moet worden. Als de Tweebuikige Spieren regt worden, door haare ſamentrekking, buigen zy de knokkels van de Kaak naar achter, en dus wykt de Onderkaak van de bovenſte. Datze zo ver van de geleding ingeplant zyn, maakt de kracht te grooter, gelyk uit de natuur der hefboomen openbaar is.

De Tweebuikige Spieren alleen zyn in ſtaat de Kaaken te openen, de onderſte niet alleen, maar ook de bovenſte; ſchoon deeze niet dan met het bekkeneel beweegd kan worden. Men kan dezelve alleen beweegen, als men de onderſte geſlooten houdende, met de kin ergens op ſteunt, zo dat de Onderkaak niet beweegd kan worden. Het Bekkeneel beweeglyk zynde op de Onderkaak, en het eerſte en tweede Wervelbeen van den hals, en nu beweeglyker dan de Onderkaak, zal het, door dezelfde Spieren, naar achteren geboogen worden, en gevolglyk de Bovenkaak van de onderſte wyken, of geopend worden. En dit moet niet toegeſchreeven worden aan de Spieren, welken het hoofd naar achter uitſtrekken; want deezen beweegen het geheele hoofd, met de Onderkaak, en niet de Bovenkaak van de onderſte.

Voorts wederlegt de Schryver de redenen waarom men geoordeeld heeft, dat de beweging van de Onderkaak naar beneden, door de Tweebuikige Spieren alleen niet kon verrigt worden; en onderzoekt of andere Spieren, welken geoordeeld worden hier toe medetewerken, zulks inderdaad doen of kunnen doen: gelyk de Heer MONRO hier toe heeft willen brengen de Spieren *Sternohyoidei* met de *Geniohyoidei*, de *Coracohyoidei* met de *Mylohyoidei*, de *Sternothyroidei* met de *Thyrohyoidei*, de *Hyoglosſi* en *Genioglosſi*, als twee veelbuikige Spieren; de *Sternohyoidei* met de *Geniohyoidei*, als tweebuikige Spieren aangemerkt; als ook de *Coracohyoidei* met de *Mylohyoidei*: en eindelyk de *Sternothyroidei* met de *Hyothyroidei*, *Hyoglosſi* en *Genioglosſi*, als twee veelbuikige Spieren van de

Digitized by Google

de Kaak. De medewerking van deeze Spieren, tot behulp van de Tweebuikigen wordt ontkend; en zo men, ten ſtrengſte genomen, denkt 'er iet van te merken, meent onze Auteur, dat het maar toevallig geſchiedt, gelyk wel eens met andere Spieren ook kan plaats hebben. Het gevoel met de vingers op de Spieren, als de Kaak naar beneden beweegd wordt, kan dit niet bewyzen; om dat al de gemelde Spieren niet even ligt te voelen zyn, en de bewegingen niet zo enkelvoudig zyn, dat het gevoel ons hier in niet zou konnen bedriegen. Het ſtrydt tegen de gewoone eenvoudigheid van de Natuur; en tegen onze bevinding, om dat wy de beweging van de Kaak, het Tongbeen en Strottenhoofd, elk op zich zelve, in ons bedwang hebben. De breedſte Spieren van den Hals, welken ook van ſommigen geoordeeld worden de Onderkaak naar beneden te trekken, worden ook, wegens haaren aart en geſteldheid, hier toe onbekwaam gevonden.

Eindelyk onderzoekt de Profeſor nog, of de Tweebuikige Spieren, behalven datze de Kaaken openen, ook het Tongbeen en met hetzelve het Strottenhoofd opligten, terwyl wy ſlokken, en een voornaam werktuig van de ſlikking zyn; gelyk WINSLOW en MONRO gewild hebben. Hy beſluit, neen: want de Onderkaak wyd en met kracht geopend, en, gevolglyk de Tweebuikige Spieren geſpannen zynde, zegt Hy, kan Ik ſlokken, Ik doe het gemaklyk, volkoomelyk en met kracht; en onder dit heffe Ik het Tongbeen met het Strottenhoofd in de hoogte; en, zekerlyk, dan niet door de Tweebuikige Spieren: want die zyn nu regt en geſpannen. En zo Ik met de geopende Kaak, het Tongbeen met het Strottenhoofd kan opheffen zo veel als tot de ſlikking nodig is, zonder de werking van de Tweebuikige Spieren, wat zal my doen gelooven, dat de Tweebuikigen hier toe medewerken, als de Kaak geſlooten is? Behalve dat tot de gemelde opheffinge byzondere Spieren gegeeven zyn, welken hier toe voldoende geoordeeld moeten worden.

Tot ſlot zegt de Heer ALBINUS, wyl de Tweebuikige Spier, geſchikt om de Kaaken te openen, op geen andere wyze geplaatst kon worden, isze zo gemaakt, dat ze geene belemmering lyde van de nabygelegen deelen, of ook dezelven belemmere. Hierom heeftze twee vleeſchige of dikker deelen, buiken genoemd, en een dunner peezig deel in 't midde.

In het tweede Hoofdſtuk wordt geſproken van eenige afdwaalinge van de Uitmelkende ader. Onze beroemde Hoog-

leer-

Digitized by Google

leeraar vondt in een bejaard menſche, de linker Nierader, niet gelyk gewoonlyk, voor, maar achter de groote ſlagader voortgaande, en vervolgens ook achter het beginzel van de Nierſlagader, behalve dat zy zich om het onderſte van deeze ſlagader naar vore boog, en dan voor dezelve, op de gewoone wyze, naar de Nier voort liep. Zy werdt, door de groote ſlagader, zo zeer tegen de Ruggraat gedrukt, dat het bloed uit de Nier, bezwaarlyk, door dezelve, in de holle ader heeft konnen overgaan; en niet dan wanneer de groote ſlagader zich ſamentrok, en de ader hier door vryheid verkreeg. Doch dit geſchiedt meer in ons lichaam, en ſommigen meenen, dat de klopping van de ſlagaderen, op ſommige plaatſen, tegen de aderen, behulplyk is, om het aderlyke bloed voort te dryven.

In het derde Hoofdſtuk vindt men iet aangaande de Vaten van de Opperhuid. RUISCH hadt vrymoedig gezegd, dat de Opperhuid geene Vaten heeft: voorzichtiger hadt hy, volgens onzen beroemden Auteur, geſchreeven, dat hy 'er geenen vondt: nademaal in de Opperhuid opgevulde Vaten getoond konnen worden, ſchoonze tot de Opperhuid niet behooren, maar Vaten van de tepeltjes zyn, welken in de afgeſneede Opperhuid zyn gebleeven en verdroogd, zo dat men de Vaten alleen maar ziet. De Heer ALBINUS zegt, Hy bewaart een ſtuk Opperhuid, waar in zich veele uiteinden van opgevulde Vaten vertoonen. Hy hadt de ſlagaderen, door de tepeltjes loopende opgevuld, en 'er was iet van de ſtoffe uitgeborſten, 't welk aan de ſcheedjes, welken de tepeltjes omvangen, geronnen aanhing, en de gedaante van Vaatjes vertoonde. Nodig is het derhalve, beſluit Hy, niet alleen te zien, maar grondig te onderzoeken wat het zy 't gene men ziet.

Het vierde Hoofdſtuk heeft tot opſchrift: Van de Ruiſchiaanſche en Vaatrok van het Oog. Van het buitenſte gedeelte van den Vaatrok van een mensch, hadt onze Hoogleeraar een aanmerklyke gedeelte geſcheiden, zonder de Vaten opgevuld te hebben, zo dat Hy dezelve te dier plaatſe in twee geſcheiden hadt. Eenigen tyd hier na vertoonde Hy dit aan den Heer RUISCH; en dees ſchreef, dat de Ruiſchiaanſche rok niet getoond kon worden, zonder opvullinge der Vaten; vergeeten hebbende, dat de Heer ALBINUS hem dezelve vertoond hadt, en geſcheiden, zonder voorgaande opvullinge van Vaten.

Belangende deeze rokken, de binnenſte, welke de Zoon van RUISCH *Ruiſchiana* genoemd heeft, wordt hier gezegd

te

te wezen een dun en vast vlies; de buitenſte, welke den naam van Vaatrok heeft behouden, beſtaat uit die ontelbare en digt opeengepakte Vaten, welken, uitwendig op den Vaatrok gezien worden, met een teder vliesagtig wezen, waar in ze verſpreid zyn; waar door hy, te gelyk met de Vaten, zo met den binnenſten rok is vereenigd, dat ze, zonder ſcheuring of afſnyding, niet konnen geſcheiden worden. Gemaklyker is dit te zien in het oog van een ſchaap, van een kalf of een os; en allerbest van een walvisch zonder eenige ſcheiding. Gelyk men den zenuwagtigen rok der Darmen van de binnenſte kan onderſcheiden, zo ſchynt men ook, zegt de Heer ALBINUS, het buitenſte van den Vaatrok van het binnenſte te kunnen doen. Als het maakzel maar wel verſtaan wordt, is 'er, naar zyn oordeel, weinig aan gelegen, of men dezelven in één of twee verdeelt: gelyk ook, of men het Netvlies, of den Netrok van het oog, in een binnenſten, welke vaatagtig, en een buitenſten, welke mergagtig is verdeelt; dan zegt, dat het binnenſte van het Netvlies vaatagtig en het buitenſte mergagtig is.

In het vyfde Hoofdſtuk wordt geſproken van de Monden en ſamenſtelling van het Maagdelyk Lid. In het zesde, van de Been-wording. De meeste hoofdſtukken zyn kort, doch dit is; gelyk het eerſte, zeer uitgebreid. Hier in worden eerst voorgeſteld de gevoelens der Ouden, HIPPOCRATES, ARISTOTELES, GALENUS, PLATO; en dan van nieuwer Schryvers, VESLINGIUS, STENONIS, C. BARTHOLINUS, welken twee laatſten geſtéld hebben, dat de beenderen, in het begin, peezen waren geweest. De redenen, welken zy hier voor gaven, worden onderzogt, onvoldoende gevonden om dit te bewyzen, en wederlegd. VERDUC, doch voornaamlyk MONRO hebben geſteld, dat de groei der beenderen geſchiedde, „ om dat elke vezel, en elk gedeelte derzelve, „ door de poging van te groeijen, elk naastgelegen deeltje „ moet dringen, en dus het middenſte meest gedrukt wor„ den, waarom de deelen hier de meeste vastheid krygen: „ en deeze is de plaats waar de beenwording begint". Hier tegen worden verſcheidene omſtandigheden ingebragt, welke de Natuur zelve aan de hand geeft. Het been welk zich allereerst, in 't midde van het kraakbeen voordoet, is yler dan kraakbeen, ja yler dan puimſteen, en het kraakbeen digt. De beenderen der vingers van de derde rye, beginnen niet in 't midde, in been overtegaan, maar van de uiterſte punt. En de drukking, welke de beenwording, in 't midde, heeft begonnen, aanhoudende, „ moet het voornaamſte deel, tus-

„ ſchen

Digitized by Google

„ schen deszelfs uiteinden, noodzaaklyk altyd harder en „ vaster zyn, dan de anderen, en de deelen, welken het „ middepunt naast zyn, vaster dan de afgelegenen". Waar tegen de Heer ALBINUS aanmerkt, hoe men dan niet kan begrypen, op welk eene wyze, in het midde van de pypagtige beenderen, eene holte gemaakt worde om het merg te bevatten, hoedanige holte 'er in 't begin niet is.

Anderen hebben gewild, dat de slagaderen, in de beenderen ingegaan zynde, naar het midden der beenderen voortgaande, en daar de meeste takken afgeevende; of in 't midde van de beenderen ingaande, door haare kloppinge, hier aan iet toebrengen, om hardheid en vastheid te veroorzaaken. Hier tegen wordt aangemerkt: zo de klopping van kleine en geringe slagaderen, hier toe iet kan doen, die van groote slagaderen nog meer zal moeten doen. Ondertussen, als het Dy-Scheen-Kuitbeen, en de beenderen van den Boven- en Onderarm reeds beengreintjes vertoonen, zyn de lichaamen der Wervelbeenen, waar tegen de sterkkloppende groote slagader gelegen is, nog geheelenal kraakbeen; en de dwerse uitsteekzels der Wervelbeenen van den hals, welken de Wervelslagader doorgaat, hebben nog niets dat naar been gelykt. Dat de onderlinge wryving van beenderen, welken met elkander geleed zyn, niets doe om de kraakbeenige aanvoegzels in been te doen overgaan, blykt, om dat de deelen, welken de meeste wryving uitstaan, gelyk de knokkels, altyd kraakbeenig blyven, daar het overige in been overgaat. Ja als, door belette beweeging in een gewrigt, deeze kraakbeenige korsten geene wryving lyden, wordt het gewrigt styf, het kraakbeen vernietigd, en de beenderen van het Lid groeijen aan malkander, 't welk men *Ancylosis* noemt.

Aan uitwendige drukking heeft men veel toegeschreeven. Men zegt, de beenderen worden meer dan andere deelen gedrukt, door zwaarten, welken zy moeten ondersteunen; door een geweldige samentrekking der Spieren, welken 'er aan vast zyn; door het geweld van den groei der deelen, welken zy binnen in zich bevatten. Hier door worden de beenvezelen meer in malkander gedrongen, de vogten in derzelver Vaten gehouden, of derzelver deelen, welken hier toe bekwaam zyn, met dezelven te samengevoegd, de andere in de aderlyke Vaten te rug gedreeven; en naar maate de beenderen vaster, worden de Vaten, naar gelang minder. Verscheiden zwaarigheden worden, van den Heer ALBINUS, hier tegen ingebragt. Het koomt Hem ongeloofbyk voor, dat

dat de Natuur, in andere gevallen, zo eenvoudig in haare werking, zich hier van zo veele oorzaaken zou bedienen, om been te maaken. Dat zy geen uitwendige drukking nodig hebbe, blykt, wyl in het hol van de Neuze beenderen zyn, welken geene drukking geleeden hebben; de Gehoorbeentjes zo vroeg been en hard zyn; en het binnenſte van de holligheden des Voorhoofdsbeens, zulk een harde korst hebben. En op het gene men hier byvoegt, en 't voorgaande mede meent te verſterken; dat door ſterke drukking vleeſchige en zagte deelen been worden; wordt geantwoord: dat zulks niet altyd van een gelykredige drukking kan afgeleid worden. De Hoogleeraar heeft zulke beenhardigheden gevonden in de Kropſlagaderen, Darmſcheilſlagaderen en anderen; terwyl de groote ſlagader, welke volgens de onderſtelling, dit eerst en meest moest ondergaan, geheel vry werdt bevonden. Als ook dat in last-beesten, de kraakbeenen tusſchen de Wervelbeenen van den rug, dikwils, in been overgaan, en met de Wervelbeenen maar één ſamengegroeid been uitmaaken; hier op antwoordt onze Auteur: dat als de Ruggraat van zodanige beesten, door zwaare lasten gedrukt wordt, de lichaamen der Wervelbeenen, eer van en uit malkander, dan ſamengedrukt worden. En dat zulk eene aaneengroeijing kan geſchieden, zonder dat hier toe eenige uitwendige drukking nodig zy, ziet men aan het Heiligbeen, 't welk eerst uit verſcheiden ſtukken beſtaande, eindelyk een enkel vast been wordt. Van even weinig gewigt is alles, wat ingebragt wordt, dat de beenwording voornaamlyk begint, waar de beenderen voor de zwelling en drukking der Spieren meest zyn bloot geſteld. Men doe hier by, zegt de Heer ALBINUS, dat een been-greintje, in het kraakbeen, waar het zich vertoont, yler is, dan kraakbeen. Kan door een ſamendringende drukking het kraakbeen in een beenige hardheid gedrukt, en te gelyk yler van ſamenſtelling worden?

Men heeft nog bygebragt, om te tooneu, wat de drukking der Spieren vermag: dat ſommige beenderen, gelyk het Schouderblad en Darmbeen, welken, aan weerzyden, door zwaare Spieren gedekt zyn, in volwaſſenen ſamengedrongen en dun zyn, waar de buiken der Spieren geplaatst zyn, terwyl ze in kinderen dikker zyn; en het middenſte gedeelte van deeze beenderen, waar de meeste vezelen zyn, in volwaſſenen veel dikker moest zyn, ten zy dit geweld geſchied ware; en in kinderen, welken de Spieren niet veel te werk ſtellen, is het niet zo verdund. Het antwoord hier op is; dat

Digitized by Google

dat hier uit niet kan opgemaakt worden, dat de Natuur zich van deeze drukking bedient om been te maaken. Zo de drukking in de gemelde voorbeelden iet doet; het is de werking van de Natuur, door welker kracht het been ſamengedrongen en verdund wordt. Men moet bedenken, of 'er niet een eerſte werkende oorzaak zy, welke, volgens de natuur, uit eene hier toe bekwaame ſtoffe, been maake en het gemaakte hard doe worden; en eenige uitwendige drukking hier bykoomende, waar door die werkende oorzaak belet wordt, om het been in de dikte te doen toeneemen, het zelve dunner doe worden; gelyk de Heer MONRO, niet ten onregte, aangemerkt heeft, dat de Slaapſpieren eene algemeene uitzetting van het hoofd, naar de zyden beletten.

Zo iemant, evenwel, nog wil blyven aandringen, dat de drukking alleen oorzaak is van de beenwording; de Heer ALBINUS raadt hem, naauwkeurig acht te geeven, op haar eerſte beginzels, en hoe dezelve door het kraakbeen toeneeme. En men zal begrypen, dat, waar een beginzel van been gezien wordt, een korst als 't ware, door het kraakbeen allengs voortkruipt of uitgeſtrekt wordt, of, in 't nabyzynde kraakbeen, een nieuwe korst voortkoomt; terwyl de vorige yler wordt, en het inwendige meer en meer yl wordt, tot dat, in de pypagtige beenderen, eene holte, het merg bevattende, worde overgelaaten. En dit geſchiedt op gelyke wyze, als uit het zelfde kraakbeen meer dan één been moet voortkoomen. Daarenboven, de beenderen van de Neuze en van de Bovenkaak worden eer hard of volkoome, dan van den Arm, de Dye en het Been, en worden, evenwel, niet meer dan deezen gedrukt. De Ring van het Slaapbeen is reeds been en hard, als zyn ſteenagtig gedeelte nog kraakbeen is. En dit wordt nog met meer andere voorbeelden bevestigd.

Aangaande de ſtoffe welke in been veranderd, of waar uit been gemaakt wordt, ſtelt men; dat de Vaten naar de beenderen gaande, een vogt afſcheiden, 't welk, als het zyn dunſte deelen verlooren heeft, ligt in been kan overgaan; en bewyst dit uit het groeijen van beenweer als 'er beenderen gebroken zyn. Onze uitmuntende Hoogleeraar wil dit wel niet geheel ontkennen; Hy meent echter, dat 'er veel overſchiet, om te verklaaren wat het doe, en hoe dit het kraakbeen in been doe overgaan, of in zyne plaatſe doe koomen; als ook alle veranderingen, welken in het ſamenſtel der beenderen voorkoomen.

De giſſing dat kraakbeen been wordt, om dat de *Lympha*,

Digitized by Google

of het waterige, welk in de kraakbeenderen bevat is, op het vuur tot een zeer hard lichaam kan gebragt worden; en de verbeelding, dat 'er zich ſteenagtige deeltjes, of naar Wynſteen gelykende, zouden tuſſchen voegen, om dus een hard lichaam te maaken; wordt van den Heer ALBINUS, voor zo veel dit alleen als eene giſſing wordt opgegeeven, weinig antwoord waardig geacht. Als men al eens toeſtondt, zegt Hy, 't gene geſteld wordt, zou daar uit niet volgen, dat zulk een hard lichaam been ware; al wat hard is, is geen been.

Na dit alles vraagt onze Auteur, „ wat weeten wy dan „ van de beenwording, van de wyze hoe, de ſtoffe waar „ uit, en de oorzaak, waar door dezelve wordt uitgewerkt? „ Wy weeten wat geſchied is, en, door naauwkeurige waar„ neemingen, wat geſchiedt. Men mag zich voorſtellen, dat „ een beginzel van kraakbeen, hoe klein, zagt en een vogt „ gelyk, in den oorſprong van een menſchelyke vrugt ge„ worden is; of ten minſte zo iet geworden, waar uit naderhand kraakbeen en niet iet anders voortkoomt. Maar, „ hoedanig de inwendige natuur zy van kraakbeen, van „ been; hoe het toega, dat been koomt in de plaats van „ kraakbeen; hoe het kraakbeen of het been groeije uit on„ ze voedzelen; hoedanig en welk een gedeelte onzer vog„ ten het zy, waar uit zy groeijen, moeten wy bekennen „ niet te weeten, en misſchien nimmer te zullen weeten".

Eindelyk beſluit de Heer ALBINUS dit Hoofdſtuk met deeze vermaning: „ Ik had geſchreeven, dat kraakbeen in „ been overging, veranderd, van het zelve ingenomen, „ door het zelve verteerd en beenig wierdt, en zo voort. Ik „ had geſchreeven naar het gemeen gevoelen. Voorzichtiger had Ik gedaan, indien Ik, my ſchikkende naar de „ gewoonten van anderen, geſchreeven had, dat been kwam „ in de plaats van kraakbeen; of gewaarſchouwd, dat men „ het inderdaad zo moest verſtaan: want dit leert ons de „ waarneeming met zekerheid. Of het kraakbeen waarlyk „ in been veranderd wordt, zo dat het gene te vore kraak„ been was, nu been geworden is, dan het kraakbeen ver„ looren gegaan zynde, been in plaats koome, heb Ik niet „ willen betwisten".

Men denke nu niet, wat nut doet deeze wydluftige wederlegging van anderen, wyl de Heer ALBINUS niets beeters in de plaats weet te geeven, en alleen zyne onkunde belydt. Wie doolingen uit een zekere weetenſchap wegneemt, en wel zodanige, welken, van veelen, als waarheden zyn aan-

aangenomen, doet zodanig eene weetenſchap eenen wezenlyken, eenen grooten dienst. Dit nu heeft gemelde Heer, in dit Hoofdſtuk, gedaan, 't welk, derhalve, van veelen, met vermaak en nut zal geleezen worden.

Ons beſtek laat niet toe van de overige Hoofdſtukken iet te melden; waarom wy dit tot een andere gelegenheid moeten uitſtellen.

Grondbeginſelen van het Wiſſelrecht, door J. G. HEINECCIUS, *in zyn leven, Hoogleeraar in de Rechtsgeleerde Faculteit te Gottingen. Als mede Verhandeling over de Voetſporen van den Wiſſelhandel by de Romeinen, door* G. H. AYRERUS, *Hoogleeraar van het Staatsrecht in de Hooge School te Göttingen. Uit het Latyn vertaald en met eenige Aanmerkingen vermeerderd, door Mr.* K. K. REITZ G. O. F. *Praktiſerend Advokaat te Middelburg in Zeeland. Te Middelburg, by* C. Bohemer, 1766. *Behalven het Voorwerk en 't Register* 225 *bladzyden, in groot octavo.*

Dit wel doorwrochte Werkje van den beroemden Hoogleeraer *Heineccius*, ter handleidinge zyner Leſſen over het Wiſſelrecht gebezigt, behelst in de eerſte plaetſe eene ontvouwing van 't Wiſſelrecht in 't algemeen en deszelfs oorſprong; hier aen volgt een byzonder bericht van de wiſſels en derzelver onderſcheiden ſoorten; voorts gaet het zelve over de onderhandelingen in den wiſſel, den loop der wiſſelbrieven, de wiſſelhandelende perſoonen, de wiſſelverbintenis, en eindelyk 't geen betrekkelyk is tot het wiſſelgeding. Aen dit geſchrift is gehegt eene Verhandeling, waer in de Hoogleeraer *Ayrerus* den oorſprong van den wiſſelhandel, en wel byzonder deszelfs voetſtappen by de Romeinen, naſpoort. — Het een en 't ander is door den Heer en Mr. *Reitz* in de Nederduitſche ſprake overgezet, en met eenige aenmerkingen vermeerdert, die of tot opheldering en bevestiginge van 't gezegde dienen, of ſtrekken, om de daer in voorgeſtelde grondbeginſelen tot de wiſſelordonnantien van ons Vaderland over te brengen. Door deze aentekeningen, en wel byzonder die van de laetſte ſoort, is dit Geſchrift, dat by alle kenners eene algemene achting heeft, van te meerder nuttigheid geworden voor onze Kooplieden, Rechtsgeleerden en alle dezulken die verder eenige betrekking tot den Wiſſelhandel hebben. — Dit Stuk doorbladert hebbende is 't ons niet oneigen voorgekomen, ten gevalle

Digitized by Google

onzer Lezeren in 't algemeen, by deze gelegenheid ſtaen te blyven op 't geen ons in dit geſchrift geleert word, rakende den oorſprong en oudheid van den Wiſſelhandel.

De Hoog-Leeraer *Heineccius* onderricht ons dat men de ongemakken, welke uit de ruiling of verwiſſeling van waren (de oudſte manier van handelen) voortkomen, bezeffende, wel dra overging tot het gebruik van 't geld. Doch dit had ook, vervolgt hy, zomtyds zyne zwarigheid; de verkooper of ſchuldeiſcher weigerde wel eens eene zeker ſoort van geld te ontvangen; en dit gaf eerlang aenleiding tot het verwiſſelen van geld; waer op zommigen 'er hun werk van maekten, om verſcheiden ſoorten van geld, aen hun die 't benoodigd waren, voor beter of ſlechter ſoort van geld te verwiſſelen, om daer uit winſte te trekken. Dan deze manier van geldwiſſeling, gelyk hy aenmerkt, heeft niets gemeens met den tegenwoordigen Wiſſelhandel, waer in men geen ſoort van geld voor eene andere ſoort verwiſſelt, maer in welken eene verwiſſeling van zekere hoeveelheden geſchied, door middel van Wiſſelbrieven, op welken, zo veel ik op de eene plaats aen A betaeld heb, 'er ook even zo veel op eene andere plaets aen een derden door B voldaen word. — „ Of „ dit laatſte ſoort van wiſſel, 't geen hier eigentlyk behan„ deld wordt, reeds den Romeinen zoude bekend zyn ge„ weest, is, *zegt hy*, onder de Geleerden noch een groote „ twist. Vele zyn 'er zekerlyk, die zulks meenen, om „ reden, dat by de Ouden reeds in gebruik waren de *Teſſe„ ſeræ Collybiſticæ*, die zy *Wiſſelbrieven* overzetten: maar deze „ briefjes waren veel eer *aſſignatien* dan wiſſelbrieven. — „ Nader by onze Wiſſels komt de gewoonte der Ouden, „ om op zoo een wyze geld te wiſſelen, dat het geen ie„ mand te *Romen* betaalde, zulks aan een derden te *Athenen* „ wierd wedergegeven". Uit de voorbeelden van dit gebruik kan men, volgens onzen Autheur, afleiden, dat de Koopmans Wiſſel den Romeinen niet onbekend geweest zy; ſchoon dezelve echter eenigzins te onderſcheiden zy van onzen hedendaegſchen Wiſſelhandel; die inzonderheid tot volkomenheid gebragt ſchynt te zyn, door middel der *Venetiaenſche* en *Longobardſche* Kooplieden: van waer ook de kunſtwoorden van dezen handel gemeenlyk *Italiaenſche* termen zyn. By voorbeeld *Tratta*, wiſſeltrekking. *Valuta*, waerde. *Indoſſamento*, op den rugſchryving. *Aviſo* of *Auviſo*, bericht. *Scontro*, rekening enz.

Dit denkbeeld, inzonderheid met betrekking tot de Romeinen, word ons in de hier aengehechte Verhandeling van den

Digitized by Google

den Heer en Mr. *Ayrerus* breeder ontvouwt. Hy maekt een aenvang met het nagaen van den oorſprong der woorden, *cambium* (wisſel,) *cambire cambiare* en *campſare* (wisſelen;) die eene ruiling van hand in hand aenduiden, en van zommigen afgeleid worden van een oud woord *cham* (hand), welks oorſprong men zoekt in het Griekſche woord καω (houwen) wegens de inſnydingen der handen. Doch wat hier van zy, 't is gegronder, zegt hy, het woord *campſare* af te leiden van 't Griekſche woord καμπτω, 't geen *ruilen*, *verwisſelen* betekent. Deze werkwoorden, gelyk hy verder toont, zyn al van oudsher in gebruik geweest, en zyn dus ook betrekkelyk tot de oudſte manier van handel, door ruiling en verwisſeling van waren, die al in de vroegſte tyden der Waereld plaets gehad zal hebben. In latere tyden echter, toen de geldwisſeling ſtand greep, heeft men deze eendergelyke woorden bepaelder beginnen te gebruiken, ter aenduidinge van 't verwisſelen der ſpecien, 't welk door de zogenaemde *Collybiſtæ* of *wisſelaers* voor minder of meerder winst gedaen werd; waer uit trapswyze van tyd tot tyd de hedendaegſche wisſelhandel geſprooten, en alleńskens tot meerder volmaektheid gebragt is; zo dat het eerſte veel ouder zy dan 't laetſte.

Het is het oogmerk van onzen Autheur juist niet den oorſprong van den wisſelhandel te bepalen; nogtans teekent hy by deze gelegenheid het volgende kortlyk aen. „ Ik ben „ niet van meening in 't breede na te gaan, of men de eer „ dier uitvinding moet toewyzen aen de *Joden*, of aen de „ *Florentyners* of wel aen de *Gothen* en *Longobarden*? Het is „ bekend, dat elk dezer volkeren op dit ſtuk hunne voorvegters en beſchermers hebbe gehad, die wy met recht „ alhier met ſtilzwygen voorbygaen. Dan dat de *Longobarden*, die men zeker weet hunnen koophandel in ver afgelegene landen ſterk te hebben gedreven, het eerst de geldante aen de wisſelbrieven gegeven hebben, kan genoegzaam uit de kunstwoorden zelfs, aen dezen handel eigen, bewezen worden, terwyl niemand lichtelyk in twyfel zal trekken, dat die alle van *Longobardiſchen* oorſprong zyn.

„ Dat wyders ten tyde der *Gibellinen* en *Guelphen* de wisſel meer in gebruik zy gekomen by de kooplieden in *Lombardien*, toonen de openbare gebouwen, ter geldwisſeling geſchikt, en die wy gewoonlyk *Lombaarden* noemen, duidelyk aen; den oorſprong van welke huizen men liever tot den wisſelhandel, dan tot bergen van barmhartigheid wil brengen. —— Al verder bewyzen de *Italiaanſche*

„ woorden, by onze wisſelaars in gebruik, dat vervolgens
„ de wisſelhandel van de *Italianen* tot de Duitſchers over-
„ gekomen zy. En of ſchoon men wegens die eenige
„ bewysreden, uit het gebruik der kunstwoorden gehaald,
„ den *Italianen* de eerſte uitvinding der wisſels niet toewy-
„ zen kan; zal echter niemand ontkennen, dat onze Voor-
„ ouders tot het verbeteren van dien handel zeer veel hebben
„ toegebracht, en dat dus in *Duitschland* zelve met den aan-
„ was des koophandels ook de wisſelhandel tot zyn hoog-
„ ſte toppunt geraakt zy".

Ter bevestiginge van 't bovengemelde beroepen zich de Heeren *Ayrerus* en *Reitz*, in de aentekeningen, op etlyke plaetſen uit verſcheidene Schriften, als daer zyn, *Franckii* Inſtit. Jur. Camb. *Savary* Parf. Neg. *Ricard* Traité général du Commerce. *Senckenbergii* Diſc. de mont. piet. *Marpergus* in der beſchreibung von Banquen, en *Du Puys* de art. Litt. Cambii. — De Heer en Mr. *Reitz* voegt 'er nog wel byzonder de volgende aentekening by. „ SAVARY *Parf. Neg. pag.* 104, en LE LONG *in den Koophandel van Amſterdam I Deel* 8 *Cap. p.* 126, hem hier in volgende, ſchryft de uitvinding der Wisſelbrieven toe aan de *Gibellinen*, die door de *Guelphen* verdreven zynde hun wyk naar Amſterdam namen, en de eerſte zouden geweest zyn, die dit middel van wisſel in 't werk hebben geſteld, om hunne goederen, welke zy in *Italien* achtergelaten hadden, by zich te krygen, zoo dat zy dus den wisſelhandel, by hun *Poliza di Cambio* genoemd, begonnen. Gelyk dan ook aan hun de uitvinding van *herwisſel* moet toegewezen worden, dien zy verzonnen en in zwang bragten onder den naam van vergoeding van alle kosten, ſchaden en intereſſen, zoo hun wisſelbrieven met protest te rug kwamen.

„ Doch de wezendlyke oorſprong van de wisſels, zoo wel
„ als van het wisſelrecht, hier te lande, en in *Duitschland*,
„ beſtaat hier in. In de 13. en 14. eeuw, wanneer men hier
„ noch van geen wisſelbanken wist, waren 'er een zeker
„ ſoort van kooplieden, die men *Lombards* noemde, welke
„ de luiden van geld verzorgden, en daar en tegen weder-
„ om allerhande waren en koopmanſchappen voor geld ont-
„ fongen, die zy dan wederom uitventten en verhandelden.
„ Dit was de eerſte en eenige opkomst en begin van onzen
„ Koophandel, en te gelyk de oorſprong van onze Leenban-
„ ken, die wy noch met den naam van *Lombards* benoemen.
„ Die kooplieden nu waren meest al *Italianen*, welke hier of
„ factoors waren, of in *Italien* hunne correspondenten had-
„ den,

Digitized by Google

„ den, waar mede zy handelden, en die hun de groote som-
„ men gelds moesten verzorgen, welke zy, zoo voor hunne
„ *Lombarden*, als handel, benoodigd hadden. Ter dier tyd
„ en reeds vroeger was de wisfel en wisfelhandel in *Italien*
„ zekerlyk reeds in zwang, zoo dat de kooplieden, die her-
„ waards waren vertrokken, den voorgemelden handel met
„ hunne correspondenten in *Italien*, na costume van dat
„ land, door tusschenkomst van wisfels dreven. Hier door
„ werd het gemak, de nuttigheid, ja noodzakelykheid der
„ wisfels by ons bekend, en begon de wisfelhandel met des-
„ zelfs *Italiaansche* kunstwoorden by ons in gebruik te ko-
„ men. En dat 'er waarlyk zulke kooplieden hier te lande
„ zyn geweest, blykt uit een aanmerkelyk privilegie en
„ octrooi, aan hun door *Hertog* AALBRECHT gegeven *den* 10
„ *oct.* 1359. waar by hy onder anderen toestaat, dat geduu-
„ rende den tyd van het octrooi geen andere Kooplieden,
„ Toscaners of Joden binnen *Zierikzee* zouden mogen wo-
„ nen. MIERIS *Groot Charterboek III Deel fol.* 107. De vry-
„ heid van een *Lombard* te houden, werd door denzelven
„ *Hertog* op den 3 Nov. 1369 aan vyf personen te *Zierik-*
„ *zee*, die denkelyk ook *Italianen* zullen geweest zyn, ver-
„ gund. MIERIS *d. l. fol.* 243 (*).

De Hoogleeraer *Ayrerus*, zyne Verhandeling vervolgende, bepaeldlyk met opzicht tot de Romeinen, toont eerst, dat men al vroeg onder de Romeinen Bankiers had, die zich bezig hielden, met het verwisfelen van geldspecien, als mede met geld op interessen te geeven, rekeningen op te maken, geld op bodemery te lenen en dergelyken; midsgaders dat men onder hen *Basilicæ argentariorum* (Wisfelhuizen) had, die eenigermaate met onze *Koopmans-Beurzen* vergeleken mogen worden. Verder doet hy zien, dat 'er ten tyde van *Cicero*, als uit verscheidene plaetsen blykt, niet alleen plaets had, „ een *cambium reale, minutum seu manuale*, (geldwis-
„ seling,) wanneer verscheidene geldspecien aanstonds ter
„ banke verwisfeld worden; maar ook een *cambium locale*,
„ *trajectitium*, *trasfatum seu litterale*, (koopmans-wisfel,)
„ waar by, door tusschenkomst van wisfelbrieven, de rui-
„ ling dus geschiedt, dat voor geld, ter eener plaatse gege-
„ ven, evenveel op eene andere plaats te rug worde ontfan-
„ gen. En hier uit mag men, zynes oordeels, besluiten,
„ dat in de zaak zelfs de koopmanswisfels by de Romeinen
„ niet

(*) [Vergelyk hier mede het bygebragte uit J. WAGENAARS *Beschr. van Amst.* in de *Vaderl. Letter-Oef.* VI D. *bl.* 329—331.]

Digitized by Google

„ niet geheel al en onbekend zyn geweest, of ſchoon men
„ dezelve buiten gebruik noemt", gelyk door verſcheidene Rechtsgeleerden, in dezen aengehaeld, geleert word.

Ten ſlot merkt hy nog aen, dat de Rechtsgeleerden, die alles, 't geen zelfs in de laatere eeuwen eerst uitgevonden, ten minſten geheel en al veranderd is, volgens het Roomſche Recht willen bepalen, het niet eens zyn, in 't beantwoorden der vrage, tot welke der Romeinſche onderhandelingen deze koopmanswisſel gebragt moet worden. Zommigen, zegt hy, maken 'er eene *eenvoudige*, anderen eene *wettige* toezegging van; by eenigen is 't eene *onbenoemde onderhandeling*; etlyken zien het aen als eene *verbruikleening*, deze en gene weder als eene andere onderhandeling; ook zyn 'er nog die 't aenmerken als eene ſoort van *lastgeving* en wel eene *lastgeving* in geſchrift. Doch de wisſel, zegt hy, gelyk ze thans in gebruik is, kan, zo als door anderen zeer wel is aengetoont, geenſins tot eenige dezer overeenkomſten gebragt worden.

„ En hierom meent HEINECCIUS (*a*) te recht, dat de wis-
„ ſelhandel een eigen ſoort van onderhandeling zy, 't geen
„ buiten het Roomſche Recht hedendaags voornamelyk in
„ gebruik is gekomen, doch voor zoo verre eene onderhan-
„ deling ter zake van ſchrift gezegd kan worden, als de-
„ zelve door ſchrift word voleindt, en 'er alleen uit hoofde
„ van het ſchrift een wettelyke verbintenis ontſtaat.

„ Ondertusſchen, wyl de wisſels niet alleen uitgevonden
„ zyn wegens de verſcheidenheid van munt, in onderſchei-
„ dene plaatſen gebruikelyk, en de moeilykheid om het geld
„ van de eene plaats naar de andere veilig over te voeren,
„ maar ook, op dat de betalingen en handelingen des te ze-
„ kerder zouden gaan, wegens de dadelyke uitwinning
„ daar aen verknocht, kan de wisſel tot byzondere onder-
„ handelingen van verbruiklening, bewaargeving, koop en
„ verkoop, huur en verhuur, lastgeving, ja alle onbenoem-
„ de overeenkomſten worden gebracht. En dit heeft RE-
„ CHENBERGIUS, voorzittende in de Rechtsgeleerde *facul-*
„ *teit* te *Leipzig* en in den grond der zaken zeer ervaren,
„ volgens de practyk aangemerkt, terwyl hy de onderſchei-
„ dene ſoorten van wisſels en derzelver aard, duidelyk, en
„ naaukeurig, volgens zyne gewone manier, voorſtelt (*b*).

(*a*) HEINECCII *Diſ. de nat. & indole negot. collyb.* §. 17.
(*b*) RECHENB. *Regul. Jur. priv. Lib. III. Tit.* 20.

Digitized by Google

Boeren-en Overheids-Stryd; en de overige Latynſche Gedichten van P. J. BERONICIUS; *welkers eerſte in* Nederduitſche *Vaarzen is nagevolgd, door* J. B. *Waar by gevoegd is het zonderling Leven des Dichters; een goed getal van Nederduitſche Aanteekeningen; en een keurig zestal van fraaije koperen Platen. Te Goes en Middelburg, by* J. Huysman *en* J. van de Zande. 1766. *Behalven het Voorwerk* 178 *bladz. in groot octavo.*

DE Latynſche Dichter dezer Stukjes, (wiens natie en afkomst onbekent is, die geleeft heeft, in 't afloopen der voorgaende eeuwe,) is by alle Liefhebbers der Latynſche Dichtkunde, van wegens zyne bekwaemheid in deze oefening, ten hoogſte geacht. Hy geneerde zich, gedurende zyn leven, met Schoorſteenvegen en Schaerſlypen, en was intusſchen door en door ervaren in de Latynſche en Griekſche Taelkunde. Zyne ſlordige en onmatige levenswyze ſcheen geen nadeelige gevolgen op zynen geest te hebben; ſchoon hy zich ten buitenſpoorigſte aen den drank overgave, behield hy echter de bekwaemheid, van op ſtaenden voet, als hy maer eenigzins ontnuchtert ware, Latynſche en Griekſche verzen te maken, die de hoogſte goedkeuring der Kunstkenneren verdienden. Eenige weinige dichtſtukken van dezen zonderlingen Geest zyn der vergetelheid ontrukt, en voor de nakomelingen bewaerd. Onder dezelven is, inzonderheid betrekkelyk tot 's Lands Geſchiedenisſen, boven al beroemd zyne *Georgarchontomachia* of *Boeren-en Overheids-Stryd;* welke thans, in eene vernieuwde uitgave zyner Latynſche Gedichten, met eene nieuwe Nederduitſche berymde Vertaling het licht ziet.

De Dichter zingt hier, op eene Satyriſche wyze, op Heldentoon, het inneemen van Middelburg in Zeeland, in 't jaer 1672, door een hoop Landlieden, die geſteld waren om het Strand te bewaken, en in den waen van verraed vielen, of zulks voorgaven, om dat hun het Wachtwoord op den gewoonen tyd niet bekend was gemaekt: het welk ten gevolge had, dat zy, zich meester van de Stad gemaekt hebbende, voorts door het gemeen, en inzonderheid door een achttal Muitelingen, (die zich kwanswyze als Middelaers tusſchen de Overheid en de Burgery gedroegen,) ondersteund, de Regeering jammerlyk mishandelden, en aen dezelve baldadig de wet ſtelden. De Nederduitſche Dichter heeft, in zyne navolging, den ſmaek van *Beronicius*, meerendeels zeer wel in acht genomen. Om 'er den Lezer nog

Digitized by Google

een ſtaeltje uit mede te delen, zullen wy ons bepaelen tot het verſlag dat ons hier gegeven wordt, van 't naſpooren van den Heer VRYBERGHE, nae dat ze hunnen euvelmoed betoond hadden in de Abtdy, welke ten zetel ſtrekt van alle de hooge Vergaderingen en Collegien van Zeeland.

Deez' Hofplaats klampt de Boer zeer ſtout aan, vliegt, vermetel,
De groote Zalen door, ſchiet in den eed'len Zetel
Zyn Buskruid-blixems, 't welk de Lucht met rook verdikt,
En rent naar VRYBERGH' (*) *been; een Heer van rang, geſchikt*
Om, by den Staat, de zorg der zaken, hem bevolen
En 't welzyn voor te ſtaan van zyne Stad, van Tholen;
En dien men, te onrecht hadt, met de anderen, beklad,
Als of by zulks verſmaad, en, ſchelmſch, verräden hadt.
De Boer wil hem te lyve, en weigert te gelooven
Dat hy ware, in 's Lands Dienst, naar Holland, of ten Hove;
Dies, op het ſluiten van den ingang, al 't geſpuis
Bonst op de deur, en rukt en trapt het hek van 't huis;
En weet zich, ligtelyk, een open weg te banen.
's Mans zieke Bedgenoot, die, zwemmend in haar tranen,
't Zwak hoofd, met naar gekerm, ten Venſteren uitſteekt,
Poogt hen te ſtillen; maar, 't zy wat ze vleidt of ſmeekt,
Geen zoete Vrouwentaal kan ſtuggen Boer bewegen;
Hy wil 't heel huis doorzien; daar geldt geen praten tegen.
Straks loopt hy Kamers, en zelfs diepe Kelders, door;
Hy ſnuffelt 'er, met licht, in Kasten, en Kantoor;
En vindt ook Dukatons in een der open' kisten,
Die hy, vermits ze juist 't Oranje-wapen (†) *misten,*
En lagen, door den angst der Dienstbode, onbewaard;
Voor eigen goed, en winst, en vryen buit, verklaart.
In 't Vrouwen Kabinet vondt hy Confyt *te ſmullen,*
Maar, niet gewoon de Maag met zulk een' kost te vullen,
Druipt hem, terwyl hy likt, de zever langs den bek.
Hy ſchiet van blydſchap met los kruit, en ſchreeuwt, als gek,
Door de open' Venſters; doch, intuſſchen, hoort men boven
Iets ſtomm'len, 't geen terſtond de Kinkels doet gelooven,

Dat

(*) „ Deze Heer woonde, als Gedeputeerde van de Stad *Tho-*
„ *len*, de vierde in rang der ſtemmende Steden van *Zeeland*, de
„ Staatsvergadering by; doch was nu, 't zy om eigene, of, welk
„ naast te denken is, om 's Lands zaken, naar *'s Hage* verreisd;
„ welk de Boeren nogthans niet gelooven wilden.

(†) „ De Verklaarder denkt dat dit misſchien een kluchtje is,
„ door den Dichter, om zyn Werkje op te ſieren, enkel verzon-
„ nen, om de domheid en drift der plompe Boeren te beter te
„ doen afſteken.

Digitized by Google

Dat VRYBERG' *door het dak te ontvlieden zocht bunn' band;*
Men ylt dan Torenwaarts, en ſchiet, van allen kant',
Ja meent den Man alreê te hebben by de lurven;
Maar 't was, och arme! een Kat, die ſpeelde met de Turven.
Dies de Ezels zien 't vergryp, en vloeken 't angſtig Beest,
Als de oorzaak bunner ſchande; en, toen bunn' wrev'le Geest;
Verzaad van binnens buis te zoeken en te woelen,
Nu niets meer vondt, waar aan den fellen moed te koelen,
Vertrekken zy van daar, en ſtappen door de Abtdy,
Al juichende op dit feit, na dat ze, intuſſchen, by
't Vernielde bek en puin zes kloeke Wachters ſtelden.

Redenen tegen *het droogmaaken, en* voor *het bedwingen der Haarlemmer Meer, byzonderlyk, aan den kant van Aalsmeer; kortelyk voorgeſteld door* DIRK SLOB, *Schout van Aalsmeer, Kudelſtaart enz. Te Amſterdam, by* Yntema en Tieboel, 1766. *In groot octavo* 12 *bladzyden.*

DE Heer *Slob* verlediget zich in dit Papier, om aen te toonen, dat het van de uiterſte noodzaeklykheid is de Haerlemmer Meer, aen den kant van *Aelsmeer*, te bedwingen, zo ten behoud van *Aelsmeer*, als ten nutte van 's Lands Finantien, en ter beſcherminge van 't binnengelegen: mitsgaders dat de daer toe vereischte kosten door 's Lands Caſſe behoorden gedragen te worden. Hier aen hecht hy enige conſideratien, tegen het project van de Haerlemmer Meer te bedyken en droog te maken; het welk, zyns achtens, op veel hooger kosten zou loopen, dan men tot nog gerekend heeft; en wel indiervoege, dat het ruim twee millioenen guldens meer zou kosten, dan de landen waardig zouden konnen zyn; waer benevens hy tracht te doen zien, dat dit ontwerp aen onoverkomelyke zwarigheden bloot geſtelt is. Hy heeft zyne gedachten deswegens in handen van enige Regenten bezorgt, die in ſtaet zyn om over de wettigheid of onwettigheid zyner conſideratien te konnen oordeelen, en dezelven, zulks goedvindende, ter vereischter plaetſe, nader aen te dringen.

Berigt aengaende de Oneenigheid ontſtaen tusſchen de Regenten der Stadt Monnickendam. *Met de Bylagen daer toe betrekkelyk. Te Amſterdam, by* J. Schreuder 1766. *in folio 70 bladz.*

DEze Papieren zyn betrekkelyk tot verregaende onlusten, die onder de Leden der Regeringe der Stede *Monni-*

Digitized by Google

nikendam ontſtaen zyn; by gelegenheid van de vacature van de Ontvangersplaetſe der Gemene Middelen aldaer, en 't verkiezen van eenen uit hun ter waerneminge van die Bedieninge. De oneenigheden daer uit voortgeſprooten, hebben zommigen aenleiding gegeven, om zich te ontſlaen van het contract van Harmonie, voorheen onderling aengenomen, en te beſluiten, om alle de Ampten en Commisſien, de ganſche Magiſtraetsbeſtelling der Stad, aen zyne Doorluchtige Hoogheid, den Here Erfſtadhouder te cedeeren en op te dragen, om die, zonder eenige reſerve te bevelen in zyne D. H. handen en vrye dispoſitie: waer tegen de meerderheid blyft protesteren, en hare Remonſtrantien aenvoert.

Roſe. *Of de Uitwerkzelen van den Haat, de Liefde en Vriendſchap. Te Amſterdam, by* S. v. Esveldt 1766. *Behalven het Voorbericht* 222 *bladzyden in octavo.*

EEn wel aen een geſchakeld Verhael, waer in het gedrag van een eerlyk Man, eener deugdzaeme Minnaresſe, van getrouwe Vrienden, en dat van eene haetdragende wraekzugtige Vrouw, in een t'zamenloop van gevallen, op eene niet onaertige wyze geſchetst worden.

Studeerkamer voor de Nederlandſche bevallige Jufferſchap. Werd uitgegeeven te Utrecht, by H. Spruit enz. *Behalven het Voorbericht* 19 *bladzyden in groot octavo.*

EEn niet verbeterde maer eer verſlechte Nadruk van een Dichtſtukje van Mejuffrouw *Elizabet Wolff*, geb. *Bekker*, waer van we voorheen gewag gemaekt hebben (*).

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI *D. bl.* 42.

Het leeven van den iongen Uilenſpiegel. Eerſte Deel. Gedrukt by de Erven de Wed. Jacobus van Egmont. *Behalven de Voorreden* 92 *bladzyden in octavo.*

HEt hoofdcharacter van den Vader was dat van een Schalk, maer dat van den Zoon is het character van een Schelm zonder Geest: de levensbeſchryving van den eerſten is niet veel byzonders, maer die van den laetſten is nog veel minder; en dit Stukje is een der ſlegtſte prulſchriften, die ons onder 't oog gekomen zyn; hoe ſlegt wy het zelfs van de opgemelde Drukkery niet verwagt zouden hebben.

Naamfeest van de Godinne Venus.

EEn ſtekelig Prulſchrift, in zyne ſoort niet beter dan het voorgaande.

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Volledig Uittrekzel uit de Zedenleer der H. Schrift, in zeven Deelen vervat, door den beroemden J. L. MOSHEIM, *in een kort begrip gebragt door deszelfs Schoonzoon* J. P. MILLER. *Waar by gevoegd is een korte Schets van een agtſte Deel, behelzende de byzondere pligten der Christenen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* R. de Meyere *en* J. v. Schoonhoven 1766. *Behalven de Voorrede en 't Register* 416 *bladzyden in groot octavo.*

VOor enigen tyd hebben we gewag gemaekt, van een Geſchrift, dat ten tytel voert, *Kern uit de Zedeleer der Heilige Schrift, beſchreeven door den Heer* J. L. MOSHEIM, *zamengeſteld door* G. F. SOMMERAU; — (*) thans komt ons, onder den hier bovengeſtelden tytel, in zekeren zin een ſoortgelyk Werk in handen, doch op ene andere wyze uitgevoert. In de Voorreden van dit laetſte word ons gemelt, dat de Heer *Miller*, niet tegenſtaende de opgemelde *Kern* reets het licht zage, voor dat dit zyn *Uittrekzel* ter drukperſe overgegeven wierd, echter geoordeelt heeft, geen overtolligen arbeid te zullen doen, met dit zyn Geſchrift het Gemeen mede te deelen. — De hoofdrede hier van is, dat de *Kern* niet zo zeer eene doorgaende ſchets van 't uitvoerige Werk van dien beroemden Zeden-Leeraer behelst, als wel enige uit het zelve uitgekipte Verhandelingen, over deze en gene onderwerpen, vervat; zo dat het niet geſchikt zy, om den Lezer een geregelt denkbeeld van 't beloop van des Schryvers Zeden-Leere te doen vormen, waer toe de Heer *Miller* dit zyn Werk bepaeldlyk ingericht heeft. — In gevolge hier van behelst dit *Uittrekzel* een aeneengeſchakelt kort begrip, van 't geen in 't groote Werk, van den geachten *Mosheim*, breedvoerig is voorgeſtelt; en wel indiervoege dat het zich niet bepale, gelyk de *Kern*, tot de zes deelen, die door hem uitgegeven zyn, maer ook tevens gae over het zevende deel, waer mede onze Autheur het Werk van zynen Schoonvader achtervolgt heeft; mitsgaders eene Schets voordrage van het achtſte deel, dat de Heer *Miller* noodig geacht heeft by het Werk te voegen, volgens eene Schets van den Heer *Mosheim* zelven wel eer gegeven.

— Het

(*) Zie *Vaderl. Letter Oef.* VI D. bl. 93. VII D. bl. 139.

Digitized by Google

— Het een en 't ander maekt dit *Uittrekzel*, ſchoon de *Kern* van ene wezenlyke nuttigheid zy voor 't gemeen der Lezeren, van ene uitgebreider nuttigheid voor hun, die de Zedenleer bepaeldlyk beoefenen.

Dit Uittrekzel zelve is verdeelt in drie deelen, als handelende over den *Staet der Natuure* en *'s Menſchen overgang* uit denzelven in den *Staet der Genade*. Voor af gaet ene algemene *Voorbereiding*, over de natuur der Zedekunde, 't geen men in 't voorſtellen van dezelve heeft in acht te nemen, de misſlagen die hier in dikwerf plaets hebben, het onderſcheid dat men tuſſchen de natuurlyke en geopenbaerde Zedenleer in 't oog moet houden, en het doelwit der geestlyke Zedeleere, die tweeledig is, als gaende over de inwendige en uitwendige heiligheid van den Mensch. Hier aen is nog gehecht ene geſchiedkundige ontvouwing van de verſchillende leerwyzen der Zedenleeraren, in vroegere en latere tyden. Het *eerſte deel* behelst vervolgens ene ontvouwing van het *natuurlyk verderf des menſchen*, en der *oorzaaken, door welke de menſchen in den ſtaat des verderfs gehouden worden.* Het *tweede*, handelende over de middelen om uit den Staet der Natuure in den Staet der Genade te geraken, ſtelt ons voor oogen, *de natuur en geſteldheid der Bekeering*, midsgaders derzelver *Kentekenen.* Het *derde* deel eindelyk ſtrekt, ter verklaringe van den *Staat der Genade zelf;* (*) eerst van de *inwendige heiliging der ziele*, en den *wasdom in den Staat der Genade*, als mede der *middelen daar toe dienende*: en voorts, van de *uiterlyke heiliging des Leevens en des Wandels*, die in de eerſte plaets in 't algemeen voorgedragen, en voorts afzonderlyk ontvouwt word, in 't nagaen, zo der *uiterlyke algemeene pligten, welke alle Christenen verbinden, jegens God, zich zelven en anderen in het gemeen*, als in 't overwegen van de *byzondere pligten der Christenen, die ze als natuurlyke Leden van de Maatſchappye elkanderen ſchuldig zyn te bewyzen*, waer toe ze *in de Burgerlyke Maatſchappye* en eindelyk in eene *geestelyke Maatſchappy*, gehouden zyn. ——

Tot een byzonder ſtael der ſchryfwyze in dit *Uittrekzel* gehouden, dienen de volgende aenmerkingen over de *Tydbeſteeding* en de *Uitſpanning*.

„ God

(*) Schoon met den aenvang van dit derde Deel en vervolgens gehandelt worde van den *Staat der Genade*, ſtaet echter tot in 't ſlot van 't Werk boven aen 't blad, *Van den Staat der Natuur*, 't welk vermoedelyk ene ſchryf of drukfeil is, hoedanige 'er maer al te veel in dit Werk voorkomen.

Digitized by Google

„ God heeft aan yder mensch een zekere maat, niet al-
„ leen van inwendige kragten, maar ook van uiterlyke ge-
„ legenheden gegeven, om door de nutte en spaarzaame
„ aanwending zoo wel van deezen als van geenen, veel
„ goeds uit te voeren; maar hy heeft hem ook een zekere
„ taak gesteld, welke hy ten gemeenen beste dagelyksch
„ moet volvoeren. En in deezen opzigt heeft yder mensch
„ zynen, hem byzonder eigenen tyd, *Matt.* 24: 42. *Ps.*
„ 31: 16. *Joh.* 7: 6. 2 *Kor.* 6: 2. die hy ook ter uitwerking
„ van zyn eigen heil, met de gemoedelykste verlochening
„ van alle zoorten van ongeoorlofd tydverdryf moet uit-
„ koopen. *Kol.* 4: 5. *Eph.* 5: 15, 16. *Rom.* 13: 11—14.
„ *Heb.* 3: 7. een middel, het welk alle klagten over al te
„ groote kortheid en vlugheid van het menschelyk leeven
„ overtollig maakt. *Joh.* 9: 4. *Luc.* 13: 33.

„ Maar ook even deeze tot hier toe aanbevole inspanning
„ van alle onze kragten, zal ze eindelyk geheel stomp maa-
„ ken en verderven, in zoo verre dezelve niet nu en dan
„ door een maatig, kort, onschadelyk, en onschuldig ge-
„ bruik van zekere uitspanningen, de waardigheid en het
„ beroep der toekomende erven der heerlykheid passende,
„ opgewekt en weder verkwikt worden. De schrift, welke
„ ons alleen de maatigheid beveelt, heeft vergunt zoo wel
„ de geschenken der natuur als der konst ter onschuldige
„ verlustiging onzer zinnen aan te leggen, en het is eene
„ onbevoegde aanmaatiging, wanneer eenige zwaarmoedige
„ en al te gestrenge Leeraars den Christenen alle, ook de
„ onscheidelykste, zoorten des zinnelyken vermaaks verbie-
„ den willen. 1 *Kor.* 3: 22. *Gal.* 5: 1. even als of de Chris-
„ ten reeds hier geheel en al een geest was; of, als of het
„ zinlyke vergenoegen even daar door zondig wierdt, wyl
„ het kort en vergankelyk is. *Salomo* heeft in zyn *Prediker*
„ een ongelyk gezondere beschouwing (*) van de onschul-
„ digste wyzen, om zich te vermaaken, gegeeven, (†) en
„ *Paulus* beveelt den geloovigen, niet de volle onthouding
„ van

(*) „ Theorie.

(†) „ Ik denk niet dat alle Godgeleerden *Salomons Prediker*
„ geheel in den smaak van *Mosheim* op deeze wyze verklaaren.
„ Het is wenschelyk dat de *Utrechtsche* Hoogleeraar *Bonnet* zyne
„ Leerredenen over dat Boek voltooie en in het licht geeve, zul-
„ lende dat Werk ongetwyfelt het beste zyn van het geen tot
„ hier toe in het Engelsch of Nederduitsch over het zelve ge-
„ schreven is. (V.

Digitized by Google

„ van allen aangenaam genot der ſchepzelen, maar alleen
„ de maatiging in, en by dezelven. 1 *Kor.* 7: 29—31. En
„ alle vooroordeelen aan een zyde geſteld, welke byzonder
„ door den ouderdom, den ſtand en het temperament onder-
„ ſteund worden, is het ligt te zien (1) dat het vergenoe-
„ gen in en voor zich zelven iets onſchuldigs is, (2) dat
„ het zinlyke geduurende onze verbinding aan de lighaame-
„ lyke waereld niets zondigs is; te minder daar (3) de H.
„ Schrift in de beſchryvingen van het hemelsch vergenoe-
„ gen Zinnebeelden van het aardſche ontleent. Behalven
„ dat, was (4) het Paradys zelf ter verlustiging der zinnen
„ ingerigt. (5) En de Apostelen, welke nergens het genot
„ van rykdommen en goederen verwerpen, beſtraffen in te-
„ gendeel de ſterk gedrevene geestelykheid der Gnostiken,
„ *Rom.* 14: 2. *Kol.* 2: 16. of zulke menſchen, welke, na
„ dat zy zich in de hoogte van hun *pleroma* of ingebeelde
„ lichtwaereld verheven hebben; de natuur der dingen, der
„ menſchen, en des Godsdienſtes gansch uit het oog ver-
„ liezen. Hunne, van de misbruiken ontleende, gronden
„ kunnen daarom onmogelyk den kinderen des Allerhoog-
„ ſten het wys en nuttig gebruik der goedertierenheden
„ hunnes Vaders onttrekken.

„ Intusſchen kan toch het genot der vermaakelykheden,
„ maar als dan eerst het hemelſche beroep en de waardig-
„ heid eens Christens overeenkomſtig zyn, wanneer zy
„ daar door zoo wel tot de dankbaarſte aandoening over de
„ ontelbaare goedertierenheden Gods, als ook op nieuw tot
„ een getrouwe uitoeffening van hun beroeps bezigheden,
„ na verkrege ſterking, en aanwakkering hunner kragten
„ aangeſpoord worden.

„ Op dat men dit nog te duidelyker en grondiger erken-
„ nen moge, moet men zoo wel op de omſtandigheden, als
„ op de zoort en wyze van hun vergenoegen zien, en de vol-
„ gende regelen aanmerken. (1) Alle onze vermaakelykhe-
„ den moeten ten deele in zich iets geoorlofds, iets goeds en
„ iets volkomens zyn, maar ten deele ook de volkomenheid
„ onzer ziele, of onzes lighaams te gelyk bevorderen.
„ Zonder deeze eigenſchappen zyn het kinderlyke laage en
„ veragtelyke ſpeelen, en geen middelen van verkwikking.
„ (2) Wy moeten by onze vermaakelykheden geen een van
„ onze hoogere verpligtingen overtreden, nog ons gewiſſe
„ kwetzen, of anderen aanſtootelyk worden. *Rom.* 14: 21.
„ 1 *Kor.* 8: 13. (3) Onze vermaaken moeten overeenkom-
„ ſtig hun oogmerk zoo bepaald worden, dat nog de krag-

„ ten

Digitized by Google

„ ten van onzen Geest, nog van ons Lighaam daar door
„ verzwakt worden. Zoo draa een lust boven de paalen
„ van maatigheid gedreeven wordt, is zy ook naby de smer-
„ te. (4) Wy mogen alleen zulke oogenblikken aan onze
„ vermaakelykheden geeven, welke wy, zonder nadeel der
„ uitoeffening van gewigtiger pligten onttrekken kunnen?
„ (5) Wy moeten by de verkiezing onzer uitspanningen
„ op den welstand, op onzen ouderdom, ambt, en overige
„ uiterlyke omstandigheden zien. (6) Wy moeten ons aan
„ geen zoort van tydverdryf, en vergenoegen zoo gewen-
„ nen, dat wy dezelve ook niet even zoo ligt ontbeeren
„ kunnen. Alle zoorten van verlustigingen, waar by deeze
„ regelen overtreden worden zyn laag, schadelyk, kwaad
„ en zondig, en wel ook voornaamelyk om dies wil, wyl
„ zy niet toelaaten, dat onze Geest in eene bestendige ge-
„ meinschap met God blyve, by eene onafgebrooke uitoef-
„ fening van alle pligten.

„ Wyl ons tegenwoordig oogmerk geen historisch en
„ geleerd narigt nog van den oorsprong van veelerleye
„ zoorten van vermaakelykheden, nog van den stryd over
„ de te onregt zoo genoemde onverschillige handelingen,
„ maar wel een naauwere beproeving der bekendste zoorten
„ van dezelve vordert; zoo waagen wy het, de uitspannin-
„ gen in de volgende klasen te verdeelen.

I. „ De natuurlykste, ongemaaktste, en nuttigste zoorten
„ van vergenoeging zyn zulken, welke te gelyk den Geest
„ opwekken, en het lighaam nieuwe kragten toevoegen.

„ Daar toe behoort de vrye aanschouwing der werken van
„ onzen Hemelschen Vader in het ryk der natuur, wanneer
„ men dit schouwtoneel met de oogen, en de vroome aan-
„ doeningen van *Nieuwentyd*, *Derham*, *Fenelon*, *Thompson*,
„ *Brokes*, *Hervey*, *Pluche*, *Sulzer* en anderen beschouwt,
„ by het wandelen, hovenieren en verblyf op het Land (*).

„ Hier

(*) „ *Mosheim* teldt ons hier alleen uitlandsche Schryveren op,
„ *Nieuwentyd* uitgezondert. Men kon hier by nog aanpryzen
„ het onlangs op nieuws gedrukte en vermeerderde Werkje van
„ J. RAY *Gods Wysheid geopenbaard in de Werken der Scheppinge*,
„ en andere. Edog wat behoeven wy ons altoos en alleen met
„ vreemden op te houden, en waarom zullen wy de Schriften
„ onzer Vaderlanderen versmaaden. Heeft nog niet onlangs een
„ Geleerd, dog aan het gemeen nog onbekende Schryver n
„ twee *Proeven van Bespiegelingen in den Winter en in den Herfst*,
„ gedrukt te *Amst.* 1764 en 1765 by *Yntema* en *Tieboel*, (welke

Digitized by Google

„ Hier toe behooren ook de zamenkomſten en zamenſpree-
„ kingen van wyze en regtſchape Vrienden, en de maatige
„ gastmaalen, als welke de Heiland zelf bygewoond heeft;
„ verre 'er van daan, dat hy naar het valſche voorgeven van
„ *Chubb Luc.* 14: 12—14 dezelve verworpen, en daar en
„ tegen verlangd hadde, men alleenlyk armen en kreupelen
„ in plaatze van zyne vrienden vergasten moest.

II. „ De tweede ſoorten van uitſpanningen zyn, waar
„ door wy onzen geest eene even zoo zeer onſchuldige en
„ betaamelyke als aangenaame afleiding geeven kunnen.
„ Deeze Geleerde verkiest de ſchoone ſchriften der Ouden;
„ een ander verkwikt zich door Reisbeſchryvingen; een
„ derde door tekenen en ſchilderyen; een vierde door kun-
„ ſtige en *mechaniſche* bezigheden enz. en wy neemen niet
„ in bedenken, ook de ſchouwſpelen tot deezen rang te
„ brengen, in zoo verre zy maar eerst volkomen naar hun
„ oogmerk ingerigt worden. Dan wie kan het ontkennen,
„ dat zy ten deele wegens zoo veele aanhitzingen voor de
„ zinnen, maar dat in 't byzonder de klugtſpelen wegens
„ hun gewoonlyken inhoud voor de jeugdige geesten in het
„ byzonder, ten hoogſten gevaarlyk zyn kunnen; (†) en
„ dat

„ wy hoopen dat van twee andere over de *Lente* en *Zomer* ras
„ gevolgt mogen worden) getoont, dat 'er ook nog onder onze
„ Landgenooten gevonden worden, die door den Geest van *Her-*
„ *vey* bezielt zyn. In deeze twee fraaie Werkjes leert hy ons,
„ hoe wy op het Land en elders, uit de Schepzelen de Wysheid
„ en Goedheid Gods leeren kunnen. Volgen wy in onze tuinen
„ niet alleen *Hervey*, maar laat ons ook toonen, dat wy door
„ eenen ſchranderen Landgenoot ons willen laaten opleiden tot
„ de aandagtige overweeging der Werken Gods; een aangenaam,
„ betamelyk en nuttig ſtuk inderdaad, dat van veele vroome
„ Christenen, ook dan, wanneer zy zich op het Land of in Ho-
„ ven bevinden, zeer veel verzuimt wordt. Wat is aangenamer,
„ dan overal de zigtbare bewyzen van een Almagtig, over al te-
„ genwoordig, geduurig werkend en goedertieren Opperweezen
„ zoo duidelyk te vinden! wat lieflyker, dan dat onze Geest,
„ terwyl wy ons met eene wandeling verkwikken, tevens geleerd
„ en geſtigt wordt! Hoe verrukkelyk was voor veele Heiligen
„ des O. Verbonds de aandagtige beſpiegeling van 's Scheppers
„ werken? Zy, of ſchoon door de genade geleerd en nog dage-
„ lyks leerende, wilden ook uit de werken der Natuur onderwe-
„ zen worden. Wy kennen deeze voorbeelden, waarom volgen
„ zoo veele opregte Christenen deeze zoo weinig na? (V.

(†) „ Aan alle Voorſtanders der hedendaagſche Schouwtoo-
„ nee-

Digitized by Google

„ dat het zwaar zy hun nadeel tegen eenen *Rousseau*, *la* „ *Motte*, *Baillet* en ontallyke anderen door eige overtuiging, „ en een gerust gewisſen te loochenen? daar intusſchen de„ zelve in koninglyke en andere volkryke ſteden byna nood„ wendig zyn, was het te wenſchen, dat het ſchouwtoo„ neel onder het gezag der Overigheeden naar de regelen „ der zedekunde en der goede ſmaak gebeterd, en naast het „ treurſpel in plaats van de gewoone klugten, naar het voor„ ſtel van *Gellert* het woelende blyſpel in zwang gebragt „ wierde, op dat daar door het ſchouwſpel eene natuurlyke „ en leevendige ſchool der zeden, en des menſchelyken „ leevens mogt worden.

III. „ Zoodanige zoorten van ſpelen, welke het lighaam „ een voordeelige beweeging geeven, zyn ten deele onſchul„ diger, als de oeffeningen der ouden in wedloopen, wor„ ſtelen, werpen, zwemmen, ryden en verſcheide bewe„ gingen van onze jeugd; ten deele zulken, welke met „ zekere bedenkelyke bygevoegde omſtandigheden verge„ zeld gaan.

„ Van dit zoort is het thans gewoone dansſen. Als eene „ natuurlyke uitborſting der vreugde, en als een gemeene „ verlustiging tusſchen jonge perzoonen van eenerley ge„ ſlagt beſchouwd, zyn de, ten deele alle natuurlyke, ten „ deele naar zekere regelen van eenſtemmigheid ingerigte „ dansſen onberispelyk. *Spr.* 3: 4. Maar zoo regt kan men „ nog van de buitenſpoorige dansſen des gemeenen volks, „ nog zelfs van de kunſtige dansſen der Voornamen oor„ deelen, zo dra men zich daar by het gevaar voorſtelt, het „ welk eene nog niet genoeg bevestigde deugd en Godza„ ligheid by den vertrouwelykſten omgang van beide ge„ ſlagten met elkander, by de aanhitzing van 't bloed, by „ zoo veele gezogte aanhitzingen en by de onvermydelyke „ verſtrooijing des gemoeds, bloot geſteld zyn.

IV. „ 'Er zyn ſpelen, welke nog den vermoeiden geest „ een waardig vergenoegen, nog het lighaam eene aan de „ gezondheid dienſtige beweeging en verkwikking ver„ ſchaffen. Van deeze zoort zyn de zoodaanigen, by welke „ men zich van het kaart en dobbelſpel bedient. Wil men „ van deze, onder ons gewoone zoorte, recht oordeelen „ moet

„ neelen vraage ik, of de Deugd met zulke leevendige aange„ naame couleuren afgeſchildert en vertoont wordt, gelyk het „ behoorde? Laat dit ſtuk eerst beſlist worden, eer men 'er zich „ voor of tegen verklaare. (V.

Digitized by Google

„ moet men de ſpelen, de ſpelers zelve, hun oogmerken,
„ en hun zeer verſchillend gedrag wel van elkander onder-
„ ſcheiden, en naar de bovengeſtelde regelen onderzoeken.
„ Het geldſpelen toch kan bezwaarlyk, een hazard of ge-
„ lukſpel in het geheel niet verdedigd worden. Niets toch is
„ geſchikter om gemoederen, welke nog eenig gevoelen
„ van regtſchapenheid hebben, van het geldſpelen af te trek-
„ ken, dan wanneer men hun, als een Engelſche Prediker
„ zyne Kerkelyke *Beſchermheeren* gedaan heeft, het menig-
„ vuldig goed voorrekent, dat zy hadden kunnen bevorde-
„ ren, maar waar in zy door het ſpelen zyn verhinderd ge-
„ worden. Men zegge eindelyk wat men wil, de ſpeeltafe-
„ len zyn de klippen, waar aan redelykheid, vriendſchap,
„ trouw jegens echtgenooten en kinderen te berſte ſtooten,
„ en welke reeds zo dikwils door moorden zyn afſchuwelyk
„ gemaakt. Dies te meer moet men in plaats van deeze, in 't
„ byzonder van de laatſte zoorten van uitſpanningen, zekere
„ onſchuldige, edele en vernuftige aanbeveelen, waar toe
„ men de bronnen in de ryke natuur, in de ſchoone weten-
„ ſchappen en kunſten, en in de gezelligheid ontdekt (*).

(*) „ Zommige jonge Dames in *Vrankryk*, gelyk ook eenige
„ in ons Vaderland, beginnen haare uitſpanningen zeer wyſelyk
„ in deeze Weetenswaardige zaaken te zoeken. Wy wenſchen,
„ dat veele andere dit edel voorbeeld volgen mogen. (V.

Leerrede van TACO SIBELIUS, *Predikant te Alphen, by gelegenheid van het ſluiten der Hooge Kerkvergadering van Zuid-Holland*, 18 *July* 1766. *Te Leiden, by* J. le Mair 40 *bladz. in quarto.*

Leerrede van ADRIANUS BECOL, *Predikant te Amſterdam, ter openinge van het Noordhollandſche Synode* 29 *July* 1766. *benevens deszelfs Aanſpraaken tot de Edelmoogende Heeren Commisſarisſen Politiek. Te Amſterdam by* M. Magerus 51 *bladz. in quarto.*

Leerrede van JOHANNES TRELLONT, *Predikant te Haarlem, ter ſluitinge van het Noordhollandſche Synode* 7 *Aug.* 1766. *Te Haarlem, by* N. Beets 38 *bladz. in quarto.*

DRie Leerreden, welke ene plaets verdienen in ſoortgelyke Verzamelingen der Liefhebberen. De eerſte is inzonderheid, van wegens den aert van 't onderwerp, de her-

Digitized by Google

herhaelde lezing, zo der Leeraren als der byzondere Leden der Gemeente, overwaerdig. De Eerwaerde *Sibelius* ſtelt hier, na 't ontvouwen der woorden 2 Cor. VI. 3. *Wy en geven geenen aenſtoot in eenig ding, op dat de bedieninge niet gelastert worde;* met zeer veel beſcheidenheid en ernst voor, hoe de Leeraers hebben toe te zien, *dat zy geenen aenſtoot geven in eenig ding*, en de Gemeente, *dat zy de bedieninge niet lasteren:* twee pligten die wederzyds zeer hoog te achten zyn, en in welker waerneming de Godsdienst een uitnemend groot belang heeft.

Leerrede van GERRIT KARSDORP, *Leeraar der Mennoniten tot Hamburg en Altona, op den dag der plechtige gebeden, om de voorſpoedige Regeering van Syne Majeſteit Koning* CHRISTIAAN VII. *Erfkoning van Dennemark en Noorwegen, enz. enz. 25 Mai* 1766. *Te Hamburg, by* J. L. C. Koning, 32 *bladzyden in groot quarto.*

ENe Leerrede, welke in hare ſoort evenaert aen die van dezen Autheur, op het overlyden van zyne K. H. FREDRIK V., waer van we onlangs melding gemaekt hebben (*).

(*) Zie boven *bl.* 139.

Vrugten der Eenzaamheid, dewelke in en onder het Nederdaalen, van den ſtillen en zagten dauw des Heemels, den dauw van Gods Liefde en Genade, die in Jeſus Christus onzen Heere is, geſchreeven en Vergadert zyn. Waar agter bygevoegt zyn, eenige Brieven in Antwoord, geſchreeven aan een Vriend in Noord-Holland. Gedrukt voor den Autheur, en te bekoomen te Haarlem, by C. H. Bohn 1766. *in octavo* 227 *bladz.*

EEn welmenend Geſchrift van enen Vriend, die zich tekent PIETER LEENDERS, *Gebooren in Cleef* 1678, *den* 13*de der eerſte Maand.* Wat de zaeklyke inhoud zy, of wat byzonder doelwit de Autheur zich voorſtelle, konnen wy niet melden; alleen konnen we 'er uit op maken, dat de Schryver zyn Evennaesten zoekt te ſtichten, op die wyze als de Vrienden, die men gemeenlyk den naem van *Kwakers* geeft, meermaels elkander doen. Men oordeele over die wyze van ſtigting, uit het volgende, zo als de Autheur zyn geſchrift aenvangt.

„ Zalig is het Volk, (gelyk als 'er geſchreven ſtaat,) die

Digitized by Google

„ het geklank des Heeren hooren, ja Zalig zyn alle die geene, die het geklank, het ſtille en zagte Zuyzen des Heeren, daar in de Heere is, gelyk Elias zeyde, in haare herten, van tyd tot tyd komen te hooren en te gehoorzamen, die zullen hoe langs hoe meer, ja zelfs in haar hooge en Oude Jaaren zien en bevinden, dat de Heere ſomtyts in en door dit ſtille en zagte zuyzen, daar in de Heere is, een woordje tot Vertroostinge voor haare Ziele zal koomen te ſpreeken, en tot haar te zeggen, en Vreest niet, want ziet ik ben by U, met U, en in U, tot aan het eynde uwer dagen.

„ Gelooft, en Gedankt zy de Heere onze God, die niet na en laat, om zyne Vaderlyke Liefde, Genade, en Barmhertigheden nog heeden dagelyks, aan zyne Arme Kinderkens (die in zynen Naame gelooven, en die zyne Verſchyninge lief hebben,) nog heden dagelyks komt te bewyzen, ja meerder dan eene van Outs zeyde dan de morgens zyn.

„ Komt tot de Watere̊n, ô gy alle die Dorst, ja komt en koopt van my zeide de Heere, beyde Wyn en Melk, zonder Geld en zonder Prys, waarom geeft gy uw Geld uit zeid de Heere voor het geene geen Brood en is, en uwen Arbeid, voor het geene dat niet verzaden en kan: komt en Luistert aandagtiglyk na my, en uwe Ziele zal leven zeid de Heere.

„ Die my vind, die vind het Leven zeit de Heere, en zyne Ziele trekt een welgevalle uit my.

„ Ik ben zeide de Heere Jeſus de Opſtandinge en het leeven, die in my Gelooft, die zal leeven, alwaar hy ook geſtorven, want ik leeve en gy zult leeven zeidt de Heere, die in het hooge, en in het Verhevene woond, en by alle die geene; die van een gebroken Herte en van eenen Verſlagen Geest zyn, en die voor myn woord beeven, het welk leevendig en kragtig is, en Scherper dan eenig twee ſnydent Swaart, het welk doorgaat tot de Verdeelinge der Ziele ende des Geestes, en der zamenvoegſelen ende des Mergs, en het is een oordeelaar der gedachte, en overlegginge des Herten. —— Dus vangt het geſchrift aen, en op dien zelfden trant is al 't volgende voorgeſtelt.

Digitized by Google

Brieven van Dr. G. W. ALBERTI, *Over den tegenwoordigen toeſtand van den Godsdienſt en de Weetenſchappen in Groot Brittannien. Uit het Hoogduitſch vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg 1766. *Behalven het Voorwerk* 260 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Tweede Deel, dat op eene dergelyke wyze uitgevoerd is als het Eerſte, waer van we voorheen verſlag gegeven hebben (*), behelst in de eerſte plaetze een bericht van verſcheidene gebouwen in Engeland, Schotland en Ierland, welken ter voedinge, onderſteuninge en verzorginge van zieken, zwakken, armen en behoeftigen dienen, midsgaders van eenige Godsdienſtige ſchikkingen in Walles. Hier aen volgt eene melding van zommige voorname verzamelingen van natuurlyke zeldzaamheden en kunstſtukken in Engeland; mitsgaders eene beſchryving van de vermaeklykheden der Engelſchen, als daer zyn hunne *Schouwſpellen*, *Redouten*, *Vauxhall* enz. Verder vind men nog in dit geſchrift eene beſchryving van het character der Engelſchen in 't algemeen, benevens een verhael van de merkbare bewyzen eener Godlyke Voorzienigheid over Engeland. En eindelyk ontmoeten we hier nog eenige aenmerkingen over de Vrygeestery en 't Bygeloof in Engeland. — Het byzonderſte, dat 'er ons in voorgekomen is, is het bericht, welk de Autheur ons geeft rakende de onkunde der inwoonderen van *Walles*, en de verwaerloozing van hun onderwys, ten opzichte van den Godsdienst, waer tegen men echter in 't vervolg van tyd betere ſchikkingen heeft beginnen te maken.

Volgens het getuigenis van onzen Schryver, „ is de on„ weetendheid aldaar zoo groot geweest, dat veelen van „ hun het onderſcheid tuſſchen den *Zondag* van de andere „ daagen niet wisten, nog hunnen Heiland kenden, en dat „ aan veele plaatzen noch overblyfzels van het Heidendom „ gevonden worden: om niet te zeggen, dat ze hunne ei„ gene moederſpraak niet leezen, of ſchryven, konnen". — En dit heeft ſtand gehouden, niet tegenſtaende „ dat 'er „ Christelyke Leeraars in Walles aangeſteld zyn, die des „ *Zondags* preediken". — Dit komt natuurlyk zeer vreemd voor, maar 't verwonderlyke verdwynt, als het volgende bericht volkomen geloof verdient.

„ De onweetendheid onder de *Walliërs* ontſtaat voornaam„ lyk

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI D. bl. 322.

Digitized by Google

„ lyk daar uit, dat zy de Engelſche ſpraak niet verſtaan, en „ 'er weinigen Geestlyken zyn, die de Walliſche ſpraak vol„ komen verſtaan, en in dezelve preediken. Daarom hebben „ de *Walliſche* gemeinten Engelſche Preedikanten, welke „ zy zoo min verſtaan, als onze boeren de *Hebreeuwſche* „ taal; of de Preedikanten ſtellen uit een *Wallisch* Woor„ denboek eene Preedikatie te zaamen, die voor de gemein„ te eeven zo onverſtaanbaar is als eene Engelſche Preedi„ katie. De Heer *Jones* (een gebooren *Walliër* en Predikant „ te *Llandowror*,) getuigt deeze dingen, en ſcherpt het „ geweeten van de Preedikers, die het amt van eenen Ziel„ verzorger onder de *Walliërs* op zig neemen, zonder zig „ de moeite te geeven, om hunne ſpraak te leeren. Men „ vindt *Walliërs*, die de Engelſche *Formulieren* by den „ Godsdienst naa zeggen, zonder één woord daar van te „ verſtaan. En de genen, die aan de grenzen van Engeland „ woonen, vermengen hunne moederſpraak met de Engel„ ſche, zoo dat zy zoo min eene Engelſche, als eene *Wal„ liſche*, Preedikatie volkoomen konnen verſtaan. Dit word „ men gewaar by de dienstbooden in *London*, die *Walles* tot „ hun Vaderland hebben". — Onze Autheur tekent verder aan, dat 'er in verſcheidene plaatzen „ geen Cathechizatien „ gehouden worden, geen Schoolen zyn, in welke arme „ kinderen haare eigene moederſpraak, gezweegen eene an„ dere, leeren leezen, of in het Christendom onderweezen „ worden". En nadien zulks op andere plaatzen, daar men, als boven gezegd is, op eene bykans onverſtaenbare wyze predikt en cathechizeert, zeer ſlecht toegaet „ kan men, „ gelyk de Heer *Alberti* zegt, reeds begrypen, dat het moo„ gelyk zy, dat een kind in *Walles* de woorden van den En„ gelſchen Cathechismus half opzegge, maar niet verſtaan „ kan; of dat de *Biſchop* het zelve op het getuigenis van „ den Preedikant, dat het den Cathechismus in zyne moe„ derſpraak weete op te zeggen, *confirmeere;* (want de Bis„ ſchop vraagt by de *confirmatie* alleenlyk uit den *Kerken* „ *Cathechismus*) op dat het, gelyk met de arme kinderen „ pleegt te geſchieden, met de overige tot het Heilige „ *Avondmaal* toegelaaten worde. Het wascht vervolgens „ op, hoort alle *Zondaagen* eene Preedikatie in de Engelſche „ ſpraak, die het niet verſtaan kan, of eene Preedikatie in „ zyn eigene moederſpraak, maar die ook booven zyn ver„ ſtand gaat, naardien geene gronden by hem gelegd zyn; „ het kan niet leezen, en daarom kan het met den Bybel, of „ eenig ander goed boek, geen nut doen: dus blyft het in „ zyne onweetendheid". On-

Digitized by Google

Onze Schryver dus de onkunde der *Walliërs*, en de hoofdoorzaak hier van ontvouwt hebbende, geeft voorts een bericht van eenige poogingen, welken aangewend zyn om het onderwys der *Walliërs* op een beteren voet te brengen. Wel byzonder roemt hy deswegens het gedrag van den opgemelden *Jones*, die te wege gebragt heeft, dat 'er hier en daer meer en betere *Vrye Schoolen* dan voorheen opgerecht zyn, in welken jonge en ouden onderwys konnen ontvangen, en opgeleid worden tot het kennen van den Godsdienst, en het beſchaven hunner zeden. Ook heeft men, volgens zyn verhael 'er veel werks van gemaakt, om hun in de Schoolen mede te deelen, of voor half geld te verkoopen, Bybels, Nieuwe Testamenten, Pſalmen, Cathechismusſen en andere goede Boeken, in de *Walliſche* tael: waer toe *het Genootſchap ter bevordering van de Christelyke Kennis* insgelyks de behulpzame hand heeft gebooden. — Deze poogingen hebben een redelyk goeden uitſlag, doch ze zouden, naer 't oordeel van onzen Autheur, beter voortgezet worden, indien 'er niet zo vele tegenſtanders waren, die van oordeel zyn, dat men de *Walliſche ſpraek* in vergetelheid moest trachten te brengen; voornaemlyk, zo hy gelooft, om die rede, dat het moeielyk is *Walliſche* Geestelyken te verkrygen: dezulken kanten zich daerom beſtendig tegen de opgemelde ondernemingen, om dat daar door de *Walliſche ſpraek*, die men niet dulden wil, behouden wordt.

Voorts ſluit hy dit bericht met het volgende verhael van de verſcheidene uitgaaven van den *Walliſchen* Bybel. „ Ten „ tyde van Koningin *Elizabeth* begon zeekere *William*, de „ *Euangelien* en *Epistelen*, welke des *Zondags* pleegen ver„ klaard te worden, in de *Walliſche* ſpraake over te zetten „ en te laaten drukken. *Johannes Priſe* voegde het *Onze Va„ der*, het *Geloof* en de *Tien Gebooden* daar by. Eenigen tyd „ daar naa maakten de genoemde *William* en de *Biſchop* van „ *St. David* eene overzetting van het geheele Nieuwe Te„ tament, welke de eerſte gedrukte is. Twintig jaaren daar „ naa, niet lang voor den dood van de Koningin, onder„ nam D. *William Morgan Biſchop* van *St. Aſaph* de overzet„ ting van het Oude Testament, overzag het Nieuwe Te„ tament, en liet met hulpe van eenige *Biſchoppen*, die een „ deel der kosten van den druk droegen, den geheelen By„ bel drukken. Onder de volgende Regeering bezorgde „ een ander *Biſchop* van *St. Aſaph*, D. *Richard Parry*, eene „ verbeeterde uitgaave van den geheelen Bybel *in Folio*. „ Maar om dat deeze voor de arme *Walliërs* te kostbaar was,

„ be-

Digitized by Google

„ bezorgden eenige medelydende burgers in *London* met
„ groote kosten eene uitgaave *in octavo* in het jaar 1630,
„ welke hun goeden dienst gedaan heeft. *Zeeven en veertig*
„ jaaren daar naa bezorgde *Thomas Gouge* eene zeer ſchoone
„ uitgaave van den Bybel, van welke agt duizend exemplaa-
„ ren zyn gedrukt geworden. Waar van duizend onder de
„ armen om niet uitgedeeld, en de overigen voor eenen
„ geringen prys verkogt, zyn geworden. Deeze *Gouge* is
„ een waardig Voorganger van den Heer *Jones* geweest. Hy
„ ondernam, op aanraaden van den Aarts-Bisſchop *Tillotſon*
„ en anderen, het onderwyzen der onweetende *Walliërs*,
„ en verzaamelde tot dat einde liefde gaaven van goedhertie-
„ ge Engelſchen. Hy liet in het jaar 1674. een *Bericht* hier
„ van drukken, uit welk men ziet, dat Hy één en vyftig
„ *Vrye Schoolen* opgeregt, en in dezelve 812. arme kinderen
„ onderweezen hebbe, en onder hen 500. exemplaaren van
„ den *Ganſchen pligt des menſchen*, 240. *Nieuwe Testamenten*,
„ en 32. *Bybels*, in de *Walliſche* ſpraake laaten uitdeelen. Hy
„ merkt te gelyk aan, in het *Bericht*, dat 'er niet meer
„ exemplaaren voor handen zyn geweest. Ook heeft dit
„ *Bericht* eene goede uitwerking gehad, want *Tillotſon*, *Stel-*
„ *lingfleet* en anderen bragten geld te zaamen tot onderwy-
„ zing van vyf honderd kinderen. Eeven deeze mannen, ge-
„ lyk ook veele anderen, ondersteunden den genoemden
„ *Gouge*, om eenen nieuwen druk van den *Walliſchen* Bybel
„ te bezorgen, en daar van een groot getal exemplaaren uit
„ te deelen. In het jaar 1714. ondernam het meermaals ge-
„ roemde *Genootſchap ter Bevordering der Christelyke Kennis*
„ eenen nieuwen druk van den Bybel, die vier jaaren daar
„ naa ten einde gebragt wierd; en van welke over de dui-
„ zend exemplaaren onder de armen uitgedeeld zyn. Eenige
„ jaaren daar naa wierd de Bybel in een kleiner formaat ge-
„ drukt; en nu twee jaaren geleeden heeft het gezegde *Ge-*
„ *nootſchap* weederom eenen nieuwen druk van 15000 exem-
„ plaaren bezorgd, waar toe veele liefdaadige Engelſchen
„ de behulpzaame hand gebooden hebben. Maar het verlan-
„ gen der *Walliërs* naar Bybels is zoo groot, dat bynaa die
„ geheele druk vertierd zy, en het *Genootſchap* reeds weder-
„ om op eenen nieuwen druk denke, tot bevordering waar
„ van in het jaar 1749. honderd en vyftig pond ſterlings
„ aan liefdegiften ingekoomen zyn.

Digitized by Google

Inwydingsrede, betoogende de noodzakelykheid, om de beoefening der Wiskunſte met eene goede opvoedinge gepaart te doen gaan, in het Latyn uitgeſproken, door JOHANNES FREDERIK HENNERT, *wanneer hy het gewoone Hoogleeraarampt in de Wysbegeerte, Wis- en Sterrekunde, in Utrechts hooge School plegtig aanvaardde, op den agtienden van Slagtmaand* 1765. *Vertaald door een letterminnend genootſchap, onder de zinſpreuk:* Unitis Conatibus Scientiæ excultæ nectuntur. *Te Rotterdam, by* A. Bothall 1766. *in quarto* 35 *bladz.*

TOen ons voor énigen tyd de Franſche uitgave dezer Redenvoeringe in handen kwam, hebben wy een bericht van deszelfs inhoud gegeven (*): om nu den Lezer nog een ſtaeltje uit deze Nederduitſche vertaling mede te deelen, zullen wy hem dat gedeelte onder 't oog brengen, waer in 's Hoog-Leeraers aenſpraek zich byzonder tot Nederlands jeugd richt, 't welk aldus luid.

„ Beſchouw met my, gy jonge Neederlanderen, de geſteldheid van ons Vaderland. Deszelfs voortbrengſelen kunnen in geenen deele toereiken om het groote veeltal zyner „ inwoonders te onderhouden, en de inkomſten van den „ akkerbouw zoo wel als van het veld, verſchaffen aan de„ zelve geene beezigheid genoeg. De Koophandel die zy „ dryven met andere volkeren, en die altoos in een zeer „ bloeienden ſtaet geweest is, maakt het grootſte vermoogen van den Staat uit. De beroemde Koophandel der Hollanders lokt vreemdelingen van alle oorden der waereld „ uit, om hier aan een ontelbaar getal, van kunstwerktuigen en *Manufactuuren* te arbeiden: beſchouw maar eens „ het krioelen der menſchen die aan den Scheepsbouw werken, 'er zoude te veel tyd voorby glippen, wanneer ik „ alles moest optellen 't geen vereischt word om een Schip „ in dier voegen te voltoien, dat het de tuimelende zee-golven kan weerſtaan, en gelukkig in een gewenschte haave „ aanlanden. Aan de eene kant omſingelt ons de zee, die „ zoo nuttig voor ons vaderland is; daar het ſtraud door de „ voorſienige natuur zoo gevormd is, dat het zich als bergen „ verheffende, ons beveiligd tegens de invallen der vyanden. „ Maar aan een andere kant heeft de Natuur het Vaderland „ geheel opengelaaten, en bloot geſtelt voor de benyders „ der vreedzaamheid van dit gemeenebest. De Kunst heeft „ verſchanſingen opgeregt om den vyand ontzag in te „ boe-

(*) Zie boven bl. 20.

Digitized by Google

„ boezemen, en daar door de vreede zeeker en duurzaam
„ te maken. Ons vreedzaam gemeenebest heeft egter te
„ worstelen met Inlandsche vyanden, die de geruste woo-
„ ningen van derzelver inwoonderen dreigen te plonde-
„ ren, ja zelfs geheel te verwoesten. Men moet de rivie-
„ ren die over haare boorden stroomen stuiten en afleiden
„ door dyken en sluizen, op dat de Stuurman zyn Schip met
„ volle zeekerheid zoude kunnen bestieren, en de akkerman
„ zonder vrees den milden oogst in zyne schuuren mag op-
„ hopen.

„ Tot hoe veel zorg en beezigheid verbind u het welzyn
„ van het vaderland; gy boven al, die u in de Regtsge-
„ leerdheid oeffent, aan wien men als gemagtigde zeer vee-
„ le lastbevelen betreffende den Koophandel, de groote
„ Scheeps- en Zeevoogdyschap, den Oorlog, en het opzigt
„ van Rivieren en waterborstweringen zal toevertrouwen.
„ Wat al kennis behoord men van derzelver aart te hebben,
„ om ampten van zoo veel gewigt te bekleden. Indien gy
„ de Natuur- en *Wiskunde* niet verstaat, zoo zult gy verpligt
„ zyn u blindelings aan werk- en ambagtslieden te gedra-
„ gen; De Werklieden zyn niet alleen winstgierig, maar
„ daar en boven nog vyanden van nieuwe uitvindingen, zy
„ houden zig aan hunne oude gewoonte, waar van de proef-
„ neming hun eenige reizen gelukt is; voor het overige
„ weet gy ook niet of men die niet met een beetere zoude
„ kunnen verwisselen. Het is niet alleen de pligt van een
„ goed Burger voor het behoud van de gemeene zamenlee-
„ ving te arbeiden, maar hy is ook gehouden deszelfs welzyn
„ meer en meer te bevorderen. Hoe wilt gy over vesting-
„ werken oordeelen, en 't geen men nieuwlinks voor-
„ draagt? moet gy niet over uwe onwetendheid schaam-
„ root worden, wanneer gy den toevlugt zult moeten nee-
„ men tot den hef des volks, dat in plaats van zich onder
„ uw bevelwoort te bukken, u dan wetten zal voorschry-
„ ven. Maar laat voor het overige de veelheid van zaken
„ die gy leeren moet u de moed niet doen ontzinken. Het
„ zal genoeg zyn, zoo gy de zuivere *wiskunst*, de begin-
„ zelen der werktuig- en waterweegkunde op de Rechts-
„ oefening toegepast, teffens met de Natuurkunde poogt
„ te kennen. Wy eischen zelfs niet eens van u eene die-
„ pe kundigheid van zaken, waar toe de arbeid van een
„ mensch alleen vereischt word. Wy raden u de gronden
„ van de samenstelzels der Werktuigen, en de stoffen die
„ men 'er toe gebruikt, te verstaan. Zekerlyk moet de ken-
„ nisse der Natuur- en *Wiskunst* een gedeelte van Neder-
„ lands Regtsgeleertheid uitmaaken. Anec-

Digitized by Google

Anecdotes de Medecine, ou Choix des Faits ſinguliers qui ont rapport a l'Anatomie, la Pharmacie, l'Hiſtoire Naturelle &c. auxquels on a joint des Anecdotes concernant les Medecins les plus celebres. A Lille, chez *J. B. Henry.* 1766.

Zeldzaame gevallen der Geneeskunde, of Verzameling van zonderlinge gebeurtenisſen, betrekking hebbende tot de Ontleedkunde, de Artzenykunde, de Natuurlyke Historie enz. waar by gevoegd zyn onbekende ſtukken raakende de vermaardſte Geneesheeren. In twee Deelen. 12mo. *het eerſte* 312, *het tweede* 309 *bladz.*

DE Schryver van dit Werkje, welke gezegd wordt te zyn de Heer DUMONCHEAU, Geneesheer van het Hospitaal te Douay, geeft hier eene Verzameling van byzondere en aanmerklyke gevallen, ondervindingen, zeldzaame vertellingen, vreemde gezegden enz., ſommige van meer, andere van minder belang, uit een groote menigte van Schryvers, zo Geneeeskundige als anderen byeen gezogt, voornaamlyk opzicht hebbende op de Geneeskunde. Veele ſtukjes, van deeze Verzameling, zyn bekend by allen die eenige ſchriften over de Geneeskunde geleezen hebben, en de Schryvers, waar uit ze genomen zyn, zyn in elks handen. Anderen uit periodique en andere Werken minder gemeen aangehaald, en in 't algemeen, minder bekend, worden ligter vergeeten. De Schryver ſchynt voorgehad te hebben, het zonderlinge welk hy ergens vondt 'er in te voegen, het zy dan meer of minder bekend, en met het verwonderlyke zeer ingenomen te zyn, of gedagt te hebben zyne Leezers 'er mede te zullen vermaaken. Ook zoekt Hy door zyn eigen ſtyl, by wyze van inleiding of ſlot van eenig geval, zyne Verzameling aangenaamheid by te zetten en te doen behaagen; ſomtyds door een beredeneerde aanmerking, ook wel door een boertig woord, naar de gevallen zyn.

Over het geheel genomen kan men het voor een nuttig Werkje houden, om dat men hier, in 't kort, by malkander vindt, 't gene in veele Werken is verſpreid, en niet dan door zodanige Werken te leezen tot onze kennisſe koomt; en veele ſtukken zeer wetenswaardig zyn. Wy zullen onze Leezers eenige ſtaaltjes opgeeven, op dat ze konnen zien, hoedanige byzonderheden hier byeen gevoegd zyn.

Digitized by Google

In het eerſte Deel vinden we een opſchrift: *Zonderling Uitwas.* „ Het is geen kwaade ſcherts, te zeggen, dat de „ Geneeskunde geene middelen weet te vinden tegen een „ zonderling gebrek, 't welk men noemt *Affectus Cornutus.* „ *Tourillon*, een Franschman van geboorte, droeg een „ hoorn van een Ram op het midden van zyn voorhoofd. „ De Heer THUANUS zegt deezen man gezien te hebben in „ 't jaar 1600. CHRISTIAAN FABRICIUS en BARTHOLINUS „ ſpreeken insgelyks van hem, en verzekeren dat het geen „ bedrog was. Alhoewel dit gebrek zeldzaam en ongemeen „ is, vindt men echter verſcheide waarneemingen aan- „ gaande menſchen van gelyke natuur. Maar al wat ver- „ ſcheiden Geneeskundigen hier van aanteekenen, is niets „ in vergelyking met een jonge dogter in het Canton Bern; „ op welker beenen, rug en armen hoornen waren uitge- „ wasſen, waar van ſommigen twee dwerſſe vingeren lang „ en omgekromd waren.

„ *Verlies van 't Gebeugen geduurende de groote hitte van „ den zomer.* Is het volgende niet een bewys, dat een meer „ of min volmaakte werktuiglyke geſteldheid van onze her- „ ſenen de balans is van de volkomenheid der werkingen „ van onze ziele? Het geheugen van een kind van agt jaa- „ ren, hing zo zeer af van de veranderingen der lugt, „ dat het, geduurende de grootſte hitte van den zomer, „ byna alles vergat wat het geleerd hadt. De koude twee „ of drie dagen weerom gekoomen zynde, gaf het zyn ge- „ heel geheugen weder. Deeze herſenen toonden, door de „ vergetelheid, den ſtaat van een verhitten dampkring, op „ de wyze van een *Thermometer* ".

„ *Water belet van honger te ſterven, terwyl men eenigen tyd „ geen ſpyze gebruikt.* Met water te drinken, kan men ee- „ nigen tyd de ontbeering van ſpyze verdraagen, zonder „ van honger te ſterven. Een Zee-Officier, een geloofwaar- „ dig man, hadt aan den Heer SMITH (*) verhaald, dat „ hy gezonden zynde naar Straffort, om te zien naar eenige „ menſchen, welken men met geweld genomen hadt, om „ op zee te dienen, en welken men aan boord bragt, hy 'er „ eenen vondt in de gevangenisſe, waar in men hen be- „ waarde, die gezwooren hadt, dat hy zich liever zou dood „ hongeren dan ter zee gaan. Hy hieldt zich ook ſtiptlyk „ hier aan; en de Officier bevondt, by naauwkeurig onder- „ zoek,

(*) Schryver van het boekje, *Van de geneezende kragt van 't gemeene Water.*

Digitized by Google

„ zoek, dat hy vier en twintig dagen lang geweigerd hadt
„ eenig voedzel te gebruiken. Hy dronk alleen, in een
„ dag, drie pinten water, hopende zich dus te verlossen.
„ Doch ziende dat zyne hope ydel was, en dat zy in twee
„ dagen allen naar Londen zouden gaan, gaf hy zich over
„ om eenige spyze te gebruiken, beginnende met weinig
„ en langzaamerhand. Dezelfde Officier merkte, dat hy
„ zo kragtig was op den gang als de sterkste van den
„ hoop.

„ Een krankzinnige te Haarlem, in een huisje, opgeslo-
„ ten, leefde veertig dagen, zonder ander voedzel te ge-
„ bruiken dan Water en Tabak te rooken". Is 'er in het water, zegt nu onze Schryver of Verzamelaar, eenige voedende stoffe, of strekt het water alleen, om de verdrooging der vezelen, en de ontwikkeling van de loogzouten der vogten te beletten, en dus deeze menschen voor eenen dood door ontlediging te bewaaren? Dit laatste dunkt hem waarschynlyk; want het gemeen gevoelen is, dat wy door deeze twee oorzaaken sterven, als wy van honger sterven. De vaste deelen worden styf, de zoutenworden ontwikkeld, de koorts ontsteekt, en men sterft raaskallende.

„ *Puisten boven de Schaamdeelen, welken zo veel melk uit-*
„ *gaven, als een zoogende Vrouw uit de borsten.* Zouden de
„ Borsten in de beide sexen, de eenige werktuigen zyn tot
„ afscheiding van de melk? Alles stemt over een om dit te
„ bevestigen. Maar zyn deeze werktuigen de eenige loos-
„ plaatsen, om dezelve te loozen? Het volgende geval toont
„ baarblyklyk het tegendeel. De Heer BOURDON, Ge-
„ neesheer te Kamerick, zegt in een brief, geschreeven aan
„ den Heer LEMERY, onder zyne beoefening van de Ge-
„ neeskunde, gezien te hebben een dogter van twintig jaa-
„ ren, die zo veel melk, uit eenige kleine puisten, wel-
„ ken ontstaan waren op het bovenste van de linker dye,
„ boven de Schaamdeelen, loosde, als een voedster uit haa-
„ re borsten kon geeven. Deeze melk gaf room, kaas en
„ wei, als de melk van eene koe: zy verschilde niet van
„ eenige andere, dan door een geringe scherpheid op de
„ tong van de genen die dezelve proefden. De dye, waar
„ uit de melk liep, hadt een zugtige zwelling, zonder pyn;
„ welke zagter werdt en verminderde, naar maate 'er melk
„ uitliep; en somtyds stroomde ze zo overvloedig, dat men
„ ze door een band en drukdoeken op de puisten moest te-
„ gen houden; want de overvloedige uitloop verzwakte de

Digitized by Google

„ dogter zeer. Zo lang zich de melk vertoonde, hadt zy „ de Maandſtonden niet, maar was, behalve haare verzwak- „ king, gezond".

De Schryver voegt hier by nog een geval, waar in melk, in plaats van bloed, was gekoomen uit den voet van eene vrouw, welke de Geneesheeren hadden doen aderlaaten, om haar te geneezen van de koorts, haar na de kraam bygebleeven? Een kundig Filozoof, en geloofwaardig, hadt hem verzekerd, in Languedock, eene vrouw gezien te hebben, welker melk zwart was. Het geval is waar, ſchoon zeer wonderlyk. Zou men dan nu niet konnen vraagen, of de witte kleur een noodzaaklyke en wezenlyke eigenſchap is van de melk?

„ *Een Jongeling was door een anderendaagſche koorts van* „ *het gebruik van zyne ſpraak beroofd, tot zo verre, dat by* „ *niet meer dan één uur op een dag kon ſpreeken.* Dees „ jongeling, welke door een anderendaagſche koorts was „ ſtom geworden, was van Wittemberg. Hy kon, na dien „ tyd, niet ſpreeken, dan één uur op een dag, ſtiptelyk „ van twaalf tot één uuren. Men dagt, in 't begin, dat 'er „ eenige ſtoutigheid onder ſchuilde, men ſloeg hem ver- „ ſcheiden maalen: doch men zag ſedert, dat het niet was „ een grilligheid van zyn geſtel. Zyne tong was als een „ ſlot, 't welk niet open ging dan ten einde van vier en „ twintig uuren. Men mogt de Uurwerken voort- of ach- „ ter-uit zetten, om te zien of het ſlaan van twaalf iet „ deedt om zyne tong los te maaken, doch dezelve werdt „ hier door niet geregeld; zy begon zich te doen hooren, „ voor of na het twaalf uuren was geſlagen, naar dat men „ het uurwerk voort of achter-uit gezet hadt. Als hy in „ het veld was, en door het ſlaan van de klokken niet kon „ weeten, welke tyd het ware, liet hy niet na op het gewoo- „ ne uur te ſpreeken, zo dat men ſtaat kon maaken, dat „ het dan twaalf uuren was. Men deedt al wat men kon „ om hem te geneezen, doch vrugteloos".

Wy zullen uit het tweede Deel ook nog een of ander Stukje opgeeven. Eén Artikel vinden wy tweemaal, eens in het eerſte en dan wederom in het tweede Deel: naamlyk *Van de ongemeene hitte, welke men in Languedock hadt in* 1705.

„ *Een gedeelte van het lemmer van een mes gevonden tuſſchen* „ *de herſenpan en de herſenvliezen, agt jaaren na de kwetzing.* „ Een oneerlyk vrouwsperſoon, dronken zynde, ransde de „ voorbygangers aan, en onder deezen een karel die ook „ dron-

Digitized by Google

„ dronken was. Zy voer kwaalyk door hem aan te doen;
„ hy beantwoordde haar met ſlagen: hy gaf haar een op het
„ hoofd, met een mes, welke haar deedt ter aarde vallen,
„ buiten kennis. Men bragt haar in huis, zy bleef verſchei-
„ den dagen zonder gewaarwording; doch herſtelde einde-
„ lyk. Agt jaaren hier na ſtierf zy in het Hospitaal, aan een
„ kwaadaartige koorts. Men opende het lichaam, en vondt
„ tuſſchen het bekkeneel en de herſenvliezen, de helft van
„ het mes, welk haar te vore gekwètst hadt; het was hier
„ verroest, en hadt geen het minſte kwaad gedaan; ten
„ minſte zy hadt nergens over geklaagd.

„ *Zonderlinge verbysteringen van twee melancholieken, en*
„ *der zelver geneezing.* De maalery van de melancholieken
„ gaat niet dan over één onderwerp. Men ſpreeke met hun
„ van iet anders, dan het gene hunne zotheid aangaat, men
„ vindt hen redelyk, ja als verſtandige menſchen; maar
„ raakt men de ſnaar, welke by hen ontſteld is, alles is mis,
„ de reden is om een lugtje. Men heeft zodanige lyders tot
„ ongerymde en belachlyke dingen zien overſlaan. Men
„ heeft 'er gevonden die zich verbeeldden een glaazen neu-
„ ze, of beenen van ſtroo te hebben; anderen, dat zy haa-
„ nen geworden waren, en zy wilden kraaijen. BOERHAA-
„ VE ſpreekt van zulk een zot, wien, op zekeren dag in 't
„ hoofd kwam niet te willen piſſen, uit vreeze, dat hy de
„ geheele ſtad zou doen overſtroomen. Hy zou in zulk een
„ zotte luim geſtorven hebben, zo de Geneesheer niet be-
„ dagt hadt, hem te doen toeroepen, en te beduiden dat de
„ ſtad in gevaar was van verteerd te worden, zo hy niet
„ wilde piſſen, om den brand te blusſchen. De Melancho-
„ lieke vondt deze reden zo gewigtig, dat hy piste en hy
„ was geneezen. En zulke middelen moet men gebruiken
„ om hen te geneezen. Men moet hun toegeeven al wat
„ zy willen, en dan hen tragten te bedriegen. Wat zouden,
„ by voorbeeld, gemeene middelen gedaan hebben, op
„ iemant die zich inbeeldde altoos koude te hebben, die, ge-
„ duurende de grootſte hitte van den zomer, een groot
„ vuur voor zich liet ſtooken; en 'er zich zodanig by briedt,
„ dat men genoodzaakt was hem vast te binden, om te be-
„ letten dat hy 'er zich geheel in wierp. Wat middel om
„ zulk een gek te geneezen? Een Portugeesch Geneesheer
„ ſtelde 'er een te werk, 't welk gelukte. Hy gaf hem ge-
„ lyk dat het verſchriklyk koud was, en dat hy zeer wel
„ deedt met zich te verwarmen; waar na hy hem te kennen
„ gaf, dat wyl men hem volſtrekt niet zo digt by het vuur

Digitized by Google

„ wilde laaten koomen, als hy verkoos, hem te raaden, dat
„ hy zich van het hoofd tot de voeten in bont zou kleeden,
„ waar door hy middel zou vinden om zich te verwarmen.
„ De Lyder ſtemde toe zich te dekken zo als men voorſtel-
„ de. Men beſtommelde hem met ſchaapen-vagten, welken
„ men doornat hadt gemaakt met voorloop; en zo dra hy
„ hier mede wel gedekt was, ſtak 'er de Geneesheer de
„ brand in; alles vloog ten eerſten aan; de uitzinnige, die
„ nu wezenlyk was in het midden der vlammen, ſprong 'er
„ vlug uit; hy was ten hoogſte vervrolykt. Na eenige
„ oogenblikken riep hy, dat hy nu eindelyk warm was ge-
„ worden; en hy was ſedert geneezen van zyn zotte in-
„ beelding.

„ *Een boer kon niet geneezen worden van een aanhoudende*
„ *koorts, om dat hy te wel opgepast en gevoed werdt; men moest*
„ *hem aan zyne wyze van leven weder overgeeven om hem te*
„ *geneezen.* Een boer heel ziek aan een geſtadige koorts,
„ werdt in 't Hospitaal gebragt; het was daar wel, men
„ plaatſte hem op een goed bed, gaf hem goede geneesmid-
„ delen, goede ſoupe enz. Ondertuſſchen zyne ziekte
„ werdt erger, en zyne droefgeestigheid met zyne kwaal;
„ hy was ten uiterſte neerſlagtig, en hieldt niet op van klaa-
„ gen. Op zekeren tyd kwam de Geneesheer by hem, en
„ vraagde hem, waarom hy zo klaagde, en of hy niet te
„ vrede was met het gene men hem gaf. Ach myn Heer,
„ zei hy, in tegendeel, het is om dat ik hier al te wel ben,
„ dat ik my zo ſiegt bevind! Wat wilt gy dan zeggen? Als
„ men voortgaat my zo te behandelen gelyk men doet, zal
„ ik geen vier-en-twintig uuren meer leeven. Wat zal ik
„ met zulk een zagt bed; negentien jaaren zyn 'er verloo-
„ pen, dat ik het niet gezien heb. Een weinig ſtroo is al
„ wat ik nodig hebbe. Ik ſlaap allerbest op den grond; en
„ wat wilt gy dat ik doe met alle uwe ſoupen en gerſte-
„ dranken? ik drink water, en men moet my maar uijen
„ en een ſtuk kaas geeven, als men wil dat ik weder gezond
„ worde. De Geneesheer geen groote verwagting van dee-
„ zen zieken hebbende, dagt dat hy hem niets moest wei-
„ geren van het gene hy begeerde; hy was ſtervende. Even-
„ wel men nam hem, leidde hem op ſtroo; men geeft hem
„ uijen, zout, brood en water, en laat hem zo, denkende
„ dat hy niet ver loopen zou. Maar men bedroog zich,
„ want 's anderen daags vondt men hem overend, welvaa-
„ rende en met de gebeeterden aan den haard zitten.

„ *Zonderlinge edelmoedigheid van den vermaarden* MEAD *je-*
„ *gens*

„ *gens den beroemden* FREIND". , Men zegt wel dat 'er geen erger jalouzy is dan tusschen Geneesheeren: doch dit moet alleen gepast worden op Geneesheeren van een laag karakter. Tusschen regtschaapen Geneesheeren heeft dit geene plaats; zy toonen achting, opregtheid en grootheid van geest, in hun gedrag met hunne medebroeders, die zulks waardig zyn. Zie hier van een uitmuntend voorbeeld in den beroemden MEAD, uitmuntend Engelsch Geneesheer, gestorven in 1754, en den doorlugten FREIND, zynen vriend, gestorven in 1728, eerste Geneesheer van de Koninginne van Engeland'.

„ FREIND in 't jaar 1722 in het Parlement geassisteerd „ hebbende, als lid van de burg van Lanceston, hadt met „ kracht uitgevaaren tegen het Ministerie. Dit gedrag „ deedt hem beschuldigen van hoog verraad, en in de maand „ Maart in den Tour van Londen opgesloten worden. Omtrent zes maanden hier na wordt de Staats Minister ziek; „ en zondt om MEAD, die, na de ziekte onderzogt te hebben, aan den Minister zeide, dat hy hem zyne geneezing „ beloofde; maar dat hy hem niet zo veel als een glas water wilde geeven, voor dat FREIND, zyn vriend, uit „ den Tour was ontslagen. De Minister, eenige dagen hier na, zyne ziekte ziende verergeren, smeekte den Koning, „ FREIND zyne vryheid weder te geeven. De ordre afgevaardigd zynde, geloofde de Zieke, dat MEAD hem zou „ voorschryven 't gene zyn staat vereischte; maar dees Geneesheer wilde niets ordonneeren, voor dat zyn vriend „ losgelaaten was. Na deeze loslaating behandelde MEAD „ deezen Minister, en herstelde hem in 't kort tot volkoome gezondheid. Den zelfden avond bragt hy FREIND „ omtrent vyf duizend guinies, welken hy tot betaling „ ontfangen hadt van de zieken van FREIND, welken hy, „ geduurende des zelfs gevangenis, hadt opgepast, en drong „ hem dezelven aan te neemen, schoon hyze, met regt hadt „ konnen houden, als de vrugt van zynen arbeid.

„ Wee de verstaalde harten, welken door zulk eene edelmoedigheid niet getroffen worden! Gevoelige en weldoende zielen, die ondervinding hebt van de heuglyke voldoening, van eenen ongelukkigen te helpen; het is om „ u in een zo loflyke gesteldheid te ondersteunen, dat Ik „ dit schryve; en om u Onbarmhertige ryken, menschen „ die doof zyn voor het geschrei der behoefte; harten die „ geslooten zyn voor de klagten van eenen vriend, te doen „ bloozen. *Leest*, en *oordeelt*, zo gy immer 't hart hebt".

Digitized by Google

Natuurlyke Historie, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Eerſte Deels negende Stuk. De Inſekten.*

Tweede Berigt.

WY hebben in een voorgaande Berigt (*) van eenige algemeene aanmerkingen, over de Inſekten, geſproken; en oordeelen het onze Leezers niet onaangenaam te zullen zyn, ook iet aangaande eenigen van dit Gedierte, in 't byzonder gemeld te vinden. Wy zullen ons voornaamlyk bepaalen aan zulken, waar van het huishoudlyke eenigzins bekend, en der opmerkinge van verſtandige beſchouwers van de werken der Natuure waardig is; na vooraf den Inhoud der volgende Hoofdſtukken kortelyk te hebben voorgedraagen. In het vierde Hoofdſtuk vindt men eene beſchryving van het geſlacht der Torren, en van eenige byzonderen. In het vyfde, van het geſlacht der Torretjes, waar onder eenigen hunnen bynaam krygen van de ſtoffen, welken zy knaagen of opvreeten, anderen van het geluid welk zy maaken, of van de plaats waar zy zich onthouden, of van de geſtalte. In het VI. van het geſlacht der Mestkevertjes. In het VII. van het geſlacht der Doodgraavers. In het VIII. van het geſlacht der Schildpadjes. In het IX. van het geſlacht der Lievenheers Haantjes. In het X. van het geſlacht der Goudhaantjes. In het XI. van de Olyphantjes of Snuit-Torren. In het XII. van de Bastaard-Olyphantjes. In het XIII. van de Bok-Torren. In het XIV. van de Bokjes. In het XV. van de St. Jans Vliegen. In het XVI. van de Springkeveren. In het XVII. en laatſte van de Zandloopers.

In het voorgemelde IV. Hoofdſtuk vindt men eene beſchryving van den Gouden Tor, ten opzichte van zyn uiterlyke gedaante, in ons Land, en zelfs den kinderen bekend. Zelden, zegt de Heer HOUTTUIN, is de kleur eigenlyk goudagtig of als verguld, zweemende meer naar die der Smaragden, met een glans van Brons of glimmend geel Koper; hierom is hy ook, van LINNÆUS, de glad Koperige Tor geheeten. De Worm wordt gezegd de wortelen der boomen en planten aan te taſten, en de Tor gemeenlyk in de tuinen, voornaamlyk op de bloemen van Roozen en Peonie, gevonden te worden. Onze Schryver zegt, dat hyze altoos meest gevonden heeft op de Pluis-Akeleijen, wanneer dezel-

(*) Zie bladz. 185 van dit zelfde Deel.

Digitized by Google

zelven in een tuin zyn, of anders op de witte en Gelderſe Roozen; ook wel op de Vlier- en Damast-bloemen, wyl zy de welriekendſten beminnen.

Omtrent de voortteeling en verandering, zegt Dr HOUTTUIN, zal Ik wat omſtandig zyn, om datze niet algemeen bekend is; en hier in de waarneemingen van FRISCH volgen.

„ Het is een der Pillen-Torren, dat is, van de zodanigen, „ wier Kwatworm, tot de verandering, zig een Tonnetje „ maakt van aarde of iet aardagtigs, even als de Zwaluwen „ haare nestjes bouwen. Deeze Worm zoekt haar voedzel „ in de aarde, en wordt veel gevonden daar men 't onkruid; „ in de tuinen, byeen ſchraapt, of aan een hoop laat liggen „ te rotten. Zo lang het een witte dikke worm is, knaagt „ hy allerlei wortelen, onder de aarde, weg. De Kop is „ geel, gelyk ook de zes pooten; het overige wit; en de „ zak, waar in de half en heel verteerde ſpyze is vervat, „ blinkt zwartagtig door. De Knypers aan den bek zyn krom „ en zwart, met twee tanden en kleine voelertjes of proe„ vertjes daar aan, die mede open en toe gaan. De Snuit, „ dien de worm uit kan ſchuiven, heeft wederom twee by„ zondere ſprietjes. De Voeten beſtaan ieder uit vyf eironde „ leden, waar van het uiterſte een ſtompe ſpits is, met twee „ haakige klaauwtjes. Die van het voorſte paar zyn de kort„ ſten, en de anderen worden allengs langer. Aan het lyf „ zyn, wederzyds, tien uitpuilingen, en daar op tien geele „ vlakjes, dat de lugtſtippen zullen zyn; en tuſſchen ieder „ uitpuiling is weder een wrong, die den worm tot het „ voortgaan in de aarde dient. Op zyde heeft hy aan de „ Halskraag een geele ruit, waar van de punten naar de rug „ en borst geſtrekt zyn. Op het geheele Lyf ſtaan kleine „ hairtjes, dunnetjes verſpreid.

„ Dewyl nu dit Tonnetje, [van den gemelden Kwat„ worm] zegt FRISCH, 'er niet anders uitzag, dan of het „ van enkele Muizekeutels te ſamen was gekleefd, zo hield „ Ik het ook daar voor: maar naderhand bevond Ik, dat het „ de uitwerpzelen van den Worm zelf waren: want de Worm „ hadt zich zulk een Tonnetje of Pil in een glas gemaakt, „ daar geen muizen konden bykoomen. Eene pil een wei„ nig openende, om de verandering van den Worm te zien, „ vond Ik hem in een huid, die over alle leden zodanig was „ uitgeſpannen, dat men ze duidelyk daar doorheen kon „ zien. Deeze huid borst eerst op het voorſte van de rug, „ door het menigvuldig wryven, door de beweeging van „ het onderlyf en de uitzetting van den Tor, van binnen.

„ Daar op wierdt de huid, en de deelen van den kop en het
„ bovenlyf, te gelyk met de huid, ſtyf en droog, en de huid
„ ging van 't bovenlyf af. De Tor haalde de vleugelen uit
„ haare ſcheeden, waar in zy zeer digt te ſamen geplooid
„ hadden gelegen, doch toen ſchielyk uit elkander gingen.
„ De ondervleugels waren ſneeuwit en langer dan het ach-
„ terlyf: de boven vleugels kreegen eene groenagtige kleur,
„ en werden langs hoe groener, tot dat de onder-vleugels,
„ na eenige beweeging, zig weder ſamen plooiden, en on-
„ der de boven-vleugels verborgen. Na dat de pooten ſtyf
„ genoeg waren geworden, begaf de Tor zig uit de pil en
„ kroop in de aarde, daar zy zo lang in blyven, tot dat het
„ ſaiſoen warmer wordt, als wanneer zy uit de aarde te
„ voorſchyn komen, en aan 't vliegen gaan. De verande-
„ ring van deeze Kwatwormen geſchiedt ſomtyds in 't Voor-
„ jaar, ſomtyds eerst in den Zomer".

De Tor, het Vliegend Hert genaamd, in het V Hoofdſtuk beſchreeven, wordt gezegd te zyn de grootſte der Torren van Europa, zynde ſomtyds vier of zes duimen lang. Men kan deeze Torren, zegt de Schryver, niet gehoornd noemen, dewyl de hoornen wezenlyk nypers zyn, niet op den kop, maar nevens den bek geplaatst, en eenigermaate met Kaakebeenen overeenkomſtig. De Kop, Bek, Oogen, Sprieten, het Borſtſtuk en Pooten, het Achterlyf en de Vleugels, benevens de Ingewanden worden, met naauwkeurigheid, beſchreeven. SWAMMERDAM heeft aangemerkt, dat hy in het Vliegend Hert vondt die zuiger of dubbele tong, welke deezen Tor ſchynt te dienen, om het vogt in te haalen, dat van de Eikeboomen afloopt, en eenigermaate naar dunne honig gelykt. Als hy den Tor eenige honig aanboodt op de punt van een mes, liep dezelve hem na als een hondje.

„ 't Schynt" zegt de Heer HOUTTUIN, „ dat men wel eer
„ den naam van Vliegende Stier aan deezen Tor heeft ge-
„ geeven, wegens de zonderlinge manier, op welke hy zig
„ verdedigt. Ingevalle eenig deel van zyn lighaam aange-
„ raakt wordt, ſtelt hy zig in postuur om den genen, die
„ hem beledigd heeft, aan te randen met zyne hoornen, en,
„ hoewel hy daar mede niet ſtootende kwetst, kan hy 'er
„ doch een vinger, dien hy vat, zodanig mede knypen, dat
„ het bloed 'er, niet zonder groote pyn, uitſpringt. In de
„ Mey-maand, en verder den geheelen zomer, vindt men
„ hem in de bosſchen; alwaar hy zig, over dag, gemeenlyk
„ ſtil houdt, boven aan den ſtam, in de mikken of in gaten
„ verborgen, komende na zonne ondergang te voorſchyn.

„ On-

Digitized by Google

„ Onder 't vliegen hangt zyn lyf byna loodregt, met de
„ hoornen opwaards geſtrekt, die hy onder 't loopen ook
„ opgeheven houdt, en de dekſchilden blyven onbewoogen,
„ zynde alleenlyk uitgeſpannen, om de ſpeeling der vleu-
„ gelen niet te belemmeren. Hy vliegt niet zeer ſnel, doch
„ taamelyk hoog boven den grond, maakende middelerwyl
„ een brommend of ſnorrend geluid, dat vry ſterk is. Zon-
„ derling is 't, dat wanneer men den kop van 't overige des
„ lighaams ſcheidt, de beide deelen, elk in 't byzonder, bly-
„ ven leeven, maar de kop het langſte; zo dat de hoorens,
„ na verloop van eenige dagen, nog vinnig knypen. Zyne
„ kragten zyn zeer groot; 't welk inzonderheid blykt, wan-
„ neer men hem levendig in een doos gedaan heeft; maa-
„ kende als dan een onverbeeldelyk geraas of gekraak, en
„ weetende, hoe vast men hem ook ſteeke, de ſpeld 'er uit
„ en de doos open te krygen, indien men daar voor geen
„ zorg gedragen heeft".

Nog wordt in dit Hoofdſtuk geſproken van het Kloptor-retje, en volgens GEOFFROY aangemerkt, dat dit Diertje niet zo zeer opmerking verdient, wegens de kleuren die geene glans hebben, of wegens de geſtalte, waar in niets byzonders is, als uit hoofde van een zonderling geluid, welk het maakt, tot ongerustheid van ſommige menſchen. „ In-
„ dien men zig in ſtilte bevindt in een vertrek (gelyk by
„ het bewaaken van kranken) hoort men, ſomtyds, inzon-
„ derheid naar de venſteren toe, een regelmaatig kloppen,
„ dat dikwils lang aanhoudt, en zeer gelykt naar het tikken
„ van een zak-orlogie. Sommigen hebben deeze kloppingen
„ aan Spinnekoppen, anderen aan een ſoort van Luisjes toe-
„ geſchreeven; die in oud hout voorkomen, deswegens
„ Klopluisjes genaamd. Anderen zonder het Inſekt te ken-
„ nen, welk dit geluid maakt, of daarom te denken, heb-
„ ben dit tikken genoemd het uurwerk des doods, het zel-
„ ve als een kwaad voorteken aanmerkende. Maar noch de
„ Spinnekoppen, noch de Houtluisjes kunnen oorzaak zyn
„ van dit kloppen; het welk veroorzaakt wordt door de
„ Fretjes, die by herhaalingen op het oude hout ſlaan, om
„ het zelve te doorbooren en zig daar in te huisvesten.
„ De plaats, naamelyk, onderzoekende, waar dit geluid
„ van daan komt, is het zeldzaam geen klein gaatje te vin-
„ den, waar in een van deeze Inſekten arbeidt. Het tikken
„ houdt, wel is waar, dikwils op, by de minſte beweeging
„ die men maakt, waarſchynlyk om dat daar door het kleine
„ Diertje verſchrikt wordt; maar als men zig weder ſtil
„ houdt,

Digitized by Google

„ houdt, hervat het zynen arbeid wel dra, en men kan het „ somtyds daar in betrappen" (†).

In het zevende Hoofdſtuk worden de Doodgraavers, gemeenlyk Kreng-Torren of Vuilnis-Torren getyteld, beſchreeven. Van den bonten Doodgraaver ſpreekende, zegt onze Schryver: „ Het is maar weinig jaaren geleeden, dat men „ kennis kreeg aan eene zonderlinge eigenſchap van dit „ Diertje, mooglyk een der wonderlykſten die ons de huis„ houding der Inſekten uitlevert. Ik heb hier de begraaving „ van de Mol op 't oog, die 'er, door ſommigen, den naam „ van Mollengraaver aan doet geeven, dat evenwel wat par„ tikulier is, dewyl men zeker weet, dat deeze Inſekten „ niet op de Mollen alleen zodanig verſlingerd zyn, of zy „ bewyzen ook wel de laatſte eer aan doode Muizen en an„ dere krengetjes. Dit gaat zelfs zo ver, dat ROESEL hem „ den Scharmaus-begraaver tyteIt. Ik noem deezen, in „ onderſcheiding van den grooten zwarten, de bonte Dood„ graaver.

„ Gemelde eigenſchap is wereldkundig gemaakt in de „ Verhandelingen der Koninglyke Akademie van Berlyn, „ van den jaare 1752, door den Heer GLEDITSCH, die ver„ haalt, hoe zeker Predikant, door eenen brief aan die Aka„ demie, hem 't allereerst de oogen daar op hadt doen ves„ tigen. Een doode Mol, vry nedergeleegd zynde op eene „ aarde, die niet te hard of te nat is, en ook niet te grof „ of kleiagtig, verdwynt, als 't zeer warm weêr is, in „ eenige uuren, en anders, zegt hy, zekerlyk binnen den „ tyd van drie dagen. Uit de proefneemingen, door dee„ zen Heer, in den jaare 1750, daar omtrent genomen, „ bleek, dat dit verſchynzel veroorzaakt werdt, doordien „ zekere Torren een graf maakten voor dit niet alleen, maar „ ook voor andere krengen, welken zy op de aarde liggen„ de

(†) [Wy hadden gevallig eens een Kloptorretje gevangen, en in een ſuikerglaasje gezet. Wy konden het Diertje aan 't kloppen krygen, zo dikwils als wy wilden: en voor ons gezicht. Als wy met den nagel of een pennetje, tegen het onderſte van het blad van den tafel, waar op het Diertje in zyn glaasje gezet was, of tegen iet anders, zagtelyk tikten, begon het ook te kloppen tegen het glaasje; ſcheidden wy uit met tikken, het Diertje hieldt zich ook ſtil; tikten wy wederom, het Diertje begon ook terſtond op nieuw. En dit gebeurde niet een enkele reize, maar telkens en zo dikwils als wy 'er, op verſcheide tyden, de proef van namen.]

Digitized by Google

„ de aantroffen, en die allengs geheel begroeven: ſtrek-
„ kende dezelven vervolgens tot huisvesting van hun
„ kroost, de Wormen naamelyk, uit hunne eijertjes, in
„ het kreng waarſchynlyk gelegd, voortkomende. Doode
„ vogeltjes en visjes, ja ſtukken oſſen lever, werden op de-
„ zelfde wyze onder de aarde geſtopt, en men bevondt, dat
„ de beenderen zelfs, ten meesten deele, verbryzeld wor-
„ den door deeze Inſekten. Het is gebleeken, dat één
„ Tor in ſtaat zy, om dus een geheele Mol, binnen een
„ etmaal tyds te begraaven. Het zelfde geſchiedde ook
„ met een doode Pad, die aan een ſtokje, digt by den
„ grond, opgehangen was; wordende het ſtokje, als met
„ overleg, omver gearbeid door deeze Torren".

Onder de Olyphantjes of Snuit-Torren wordt geſproken van den Palmiet-Tor, zo genaamd, om dat de Worm van deezen Tor zich in het merg van den Palmiet-boom, waar van de Indiaanen de Sago bereiden, onthoudt. Pater LABAT, die de zelven op het eiland Martenique hadt waargenoomen, zegt, volgens onzen Schryver; „ De Wormen
„ die in 't hart van deezen boom groeijen, zyn zo dik als
„ een vinger, en omtrent twee Duimen lang. Hy kon de-
„ zelven, gelyk ze hem voorgezet werden, niet beter ver-
„ gelyken, dan by een klomp kapoene vet, dat in een
„ dun, doorſchynend velletje was beſlooten, en waar aan
„ men niets dan den zwartagtigen kop onderſcheiden kon.
„ Ook worden zy, op dergelyke manier als boter of vet,
„ aan het ſpit gebraden, beſtrooijende hen met geraspt
„ brood, waar onder zout en een weinig peper gemengd is;
„ 't welk dan een korstje daarom heen maakt. Gebraaden
„ zynde, legt men ze in 't ſap van Citroen- of Orange appe-
„ len, zynde als dan een zeer aangenaame ſpyze. Zy wor-
„ den ook wel ingelegd met wyn, ſpeceryen, Orange-
„ ſchillen en eenige welriekende of geurige kruiden".

In het XII Hoofdſtuk wordt onder de Bastaard-Olyphantjes, geſproken van een Byenvreeter. REAUMUR volgende zegt Dr. HOUTTUIN: Daar zyn wilde Byen, die haare nesten van ſteen maaken, en hierom Metzelaars genoemd worden. Schoon derzelver nesten uit aaneen gelymde brokjes ſteen beſtaan, zyn doch de jongen en honigraaten niet voor verſlinding beveiligd. De Wormen van de Boor-Wespen, vreeten een celletje of hokje uit: maar een ander ſoort van Worm of Made doorboort den wand van het naaste celletje en verſlindt verſcheide jongen van deeze Byen. Deeze Worm verandert eindelyk in een zeer aartig Torretje; wel-

ke

Digitized by Google

ke verandering, ſomtyds, eerst geſchiedt ten einde van omtrent drie jaaren.

In het dertiende Hoofdſtuk worden de Bok-Torren of zo genaamde Bokken beſchreeven. De Maskers van deeze Torren verſchillen van de Kwatwormen; zo, doordien zy in het hout der boomen, en niet in den grond gevonden worden, als dat zy zo ſnotterig week niet zyn; en dan verder, om dat zy, in den eerſten opſlag, geen pooten in 't geheel ſchynen te hebben: evenwel als men ze op een vlakte legt, wordt men in het voortkruipen, de zes pooten, welken zeer kort zyn, duidlyk gewaar. Zy onthouden zich gemeenlyk in de ſtammen van boomen, of in hout, waar van zy de zelfſtandigheid uitknaagen, of tot poeijer vermaalen, maakende daar in een gat van grootte als hun lyf. „ Sommigen van deeze Houtwormen veranderen in die zelf-„ de gaten, door hen geboord; anderen kruipen in de aar-„ de. Het ſchynt dat eenigen wel twee of drie jaaren leeven, eer zy de verandering ondergaan. Men kan hen „ daar toe brengen, mids zulk een Houtworm in het glas „ of potje, daar men hem in bewaart, ſpaantjes by zig gee-„ vende van hout, dat hem tot voedzel ſtrekt, of ook eeni-„ ge kleverige aarde; waar van hy dan een Tonnetje, pil „ of bal maakt, gelyk ſommige Torren doen. De Poppen „ der Bokken zyn kenbaar aan de knobbelige ſprieten, die „ zig aan haar duidelyk vertoonen. Onder de Bok-Torren „ vindt men de aanzienlykſten van alle Schildvleugelige „ Inſekten. De geſtalte is ontzaglyk zonder affchuwelyk-„ heid; de kleur, in veelen, ongemeen fraai. Sommigen „ hebben een aangenaame reuk, gelyk de Rooze bokjes, die „ daarom dus genoemd worden. De grootte der Uitland-„ ſchen is verbaazend: men vindt 'er in de Verzameling „ van PETIVER een afgebeeld van tuſſchen de vier en vyf „ Duimen; en SWAMMERDAM heeft 'er, onder anderen „ twee gehad, waar van de een over de vier en een half, „ de andere meer dan twee Duim lang was. Ik zwyg „ thans van de verbaazende langte der ſprieten, in ſommi-„ gen, die, hoe langer, hoe meer zy hunnen kop verſie-„ ren". De Afbeeldingen doen overal de beſchryving te beter begrypen.

Onder de St. Jans Vliegen wordt, in het XV Hoofdſtuk, de Glimworm beſchreeven. De Wyfjes geeven meer licht dan de Mannetjes. In het Wyfje welk ongevleugeld is, is dit licht, ſomwylen zo ſterk als van een vonk of gloeijende koole, en de ſtoffe, welke het zelve voortbrengt, ſchynt een

Digitized by Google

een waare *Phosphorus* te zyn, welke uit haar lichaam zweet. „ Dit is te waarſchynlyker, om dat in heete Landen, de „ vliegende Mannetjes ook licht geeven. Zelfs wordt dit „ licht, in het Wyfje, verflaauwende, opgewekt en ver„ ſterkt, als men het zelve plaagt, tergt en in beweeging „ helpt. Dat het de Wyfjes zou dienen om van de Manne„ tjes gevonden te worden, kan waar zyn: maar hoe kun„ nen dan de andere Inſekten, gelyk Nagtkapellen, by „ voorbeeld, elkander vinden? Dit is egter zeker; dat men „ zulk een Glimworm in de hand houdende, terwyl dezel„ ve licht geeft, dus dikwils het Mannetje, dat daar op „ toevliegt, kan vangen. Het zelve heeft ook eenige lich„ tende ſtipjes". Aanmerklyk is het van deeze Schepzeltjes, dat zy zo wel licht geeven, wanneer zy zich nog onder de gedaante van een zespootig wormpje bevinden, als wanneer zy de geſtalte van een Tor hebben aangenomen. Het Mannetje en Wyfje worden in Plaat; gelyk ook de Worm en de Pop, vertoond.

Zeedige Aanmerkingen over de Veengraveryen in Friesland. Te Leeuwarden by H. A. de Chalmot 1766. *in groot octavo* 43 *bladzyden.*

BY gelegenheid van de deliberatien der Heren Staten van Friesland, over het al of niet verbieden van 't vergraven der Veenlanden in die Provintie, en het toelaten hunner Ed. Mogenden aen alle Onderdanen, om hunne gedachten over dit onderwerp mede te deelen, neemt de Schryver van dit geſchrift de vryheid, om zich tegen het verbieden te verklaren, en zyne reden deswegens op te geven.

Op den grondſlag, dat zodanig een verbod niet zou konnen geſchieden, dan uit hoofde van het *Dominium eminens*, uit kracht van 't welke „ een Souverein, in zommige ge„ vallen, goederen van particulieren wettig na zig mag ne„ men, of die verergeren", ſtelt hy zig wel inzonderheid voor te onderzoeken, „ of, en, in hoe verre van het *Domi„ nium eminens*, in dit geval, en in die Provintie, wettig „ gebruik zoude kunnen gemaakt worden"? en in het onderzoeken hier van tracht hy te doen zien, dat het *Dominium eminens*, in 't ſtuk der Veengraveryen, wel te pas kan komen, met betrekking tot het toezien, „ dat geen Veen„ graveryen ſchade kunnen doen aen Dyken, Wegen of „ Paden"; maer dat het geenzins toepaſſelyk is, op het

hier

Digitized by Google

hier bedoelde verbod van 't vergraven der Veenlanden. Ter aentooninge hier van brengt hy eerst onder het oog, hoe voordeelig de Veengraveryen voor Friesland zyn, en ſtelt vervolgens voor, hoe aenmerkelyk eene ſchade der Provintie buiten noodzake toegebragt zou worden indien men dezelven verbood. Midsgaders dat dit niet zou konnen geſchieden, zonder zekerlyk onregtvaerdigheden te begaen, en misſchien kwaedaertige ſchade-aendoeningen te wege te brengen: als mede dat 'er voor zodanig een verbod noch ernſtige, noch dringende, noch ſpoed vereiſchende reden gevonden worden; en dat het, zo men zulks in 't werk ſtelde, onmogelyk zou wezen de ſchade, die men den eigenaren toegebragt had, op eene behoorlyke wyze te vergoeden. In zodanige en dergelyke omſtandigheden kan men, zegt hy, geen gebruik maken van 't *Dominium eminens*; als welks gebruik bepaeld is, door verſcheidene reſtrictien, waer onder de opgemelde omſtandigheden zekerlyk te tellen zyn.

Vertoog over de Veengraveryen, opgeſteld door den Ed. Heere Jr. JOHAN VEGELIN VAN CLAERBERGEN. *Grietman over Doniawerſtal. Te Leeuwarden by* W. Coulon. 1766. *in groot octavo* 184 *bladzyden.*

DEze Verhandeling van den Heer van CLAERBERGEN is vyfledig, en behelst eene ontvouwing der volgende zaken.

„ I. De aard en eigenſchap van de Veenen.

„ II. De geſteldheid daar van in Vriesland in 't bezonder.

„ III. Die van de andere Provintien, waar in zig gelykzoortige Veengronden bevinden.

„ IV. De noodzaakelykheid om te waken tegens de ruineuſe gevolgen, en opgevinge van eenige middelen, die meriteren overwogen te werden, of ze voldoende voorkomen, en of 'er andere en betere zyn om het totaal bederf van een aanmerkelyk gedeelte van Vriesland te prævenieren, te vertragen of te belemmeren.

„ V. En eindelyk eenige oplosſingen van zwarigheden, die men gemeenlyk daar tegens inbrengt.

Ieder dezer Leden wordt met veel oordeel en naeuwkeurigheid ontvouwt; en men vindt in 't nagaen der drie eerſte verſcheidene aenmerkingen over de Veengraverye in 't al-

Digitized by Google

't algemeen, en de gesteldheid der Veenlanden zo in Vriesland, als in Holland, Utrecht en Overysſel, in 't byzonder, die, zelfs buiten het point in questie, met genoegen en nut gelezen konnen worden. In 't vierde Lid geeft hy eene uitbreiding van de volgende conſideratien, die, zynes oordeels in acht te nemen zyn, tot het bepalen der vergravinge.

„ 1. Dat niemand eenige ontgrondinge van laage klynlanden mooge onderneemen, als die daar toe behoorlyke permisſie heeft verkreegen.

„ 2. Dat 'er een bepaalinge gemaakt werde, om een gedeelte lands akkers gewyze, zoo in 't lang als over dwars, onvergraven te moeten laaten leggen, om daar door een ſchielyke aanwas der waterplasſen voor te koomen.

„ 3. Dat uitgevonden werde een genoegzaam fonds, tot hoedinge van alle reëele lasten, leggende op de te vergravene gronden, zoo nopens het Landſchap in 't algemeen, als van de Zeedyken, Grieteny en Dorp in 't bezonder.

„ 4. Eenige equivalente vergoeding voor de deterioratie, die 's Lands finantien koomen te lyden, door 't gemis van alle verdere zoo perſooneele als conſumtive middelen.

„ 5. Aanmoediginge en noodige voorzorge tot weder droogmakinge en bepolderinge van het uitgegravene.

„ 6. Bepalinge van de reſpective distantien, waar binnen niet zal moogen werden gegraven.

„ 7. En eindelyk de eevenreedigheit met andere Provintien, om dien uitvoert met impost of pasſagiegeld te bezwaaren.

De tegenwerpingen, die in 't laetſte Lid overwoogen worden, en welken de Heer *van Cluerbergen* tracht te wederleggen, zyn deze.

„ 1. De algemeene vryheid, zynde een voorrecht van een vry gebruik van een yders vry eigen bezittingen.

„ 2. De bepaalde magt van den Souverein ten dezen opzigte.

„ 3. De gunſtige gelegentheid der tegenswoordige winst, om de Ingezetenen te verryken.

„ 4. Een ſtrengheid om die door nieuwe wetten te belemmeren.

„ 5. Het regt dat elk verkregen heeft, niet alleen door de adjudicatien en betalingen van de regten daar toe ſtaan-

Digitized by Google

„ de, maar ook door koop, by de Provintie zelfs uitgege-
„ ven, over gedaane verkoopingen en betaalinge der koop-
„ ſchatten.

„ 6. Het nuttig en noodzakelyk gebruik der turf, zo tot
„ haardbrand als fabrycquen vereischt.

„ 7. En eindelyk de præmature bekommernis, over lang
„ agter nakomende inconvenienten, die men door een ver-
„ grootende vooruitzigt afreede vertegenswoordigt.

Verzameling van drie diverſe Stukken over het Regt van Vergraving der laage Veenlanden &c. Met een naukeurige Kaart der Turfbaare Veengronden en aangroeijende Landen in Oude en Nieuwe Haske. Te Leeuwarden by H. A. de Chalmot 1766. *in groot octavo, ruim* 170 *bladzyden.*

BEhalven de zo even gemelde Papieren, over 't point der Veengraverye in Vriesland, is ons de bovenſtaende Verzameling ook nog ter hand gekomen, welke de drie volgende ſtukken behelst. Eerst eene *Remonſtrantie aan de Edele Mogende Heeren van* Vriesland *over het Regt van Vergraving der laage Veenen, in de Grietenyen* Ængwirden, Schoterland, Haskerland *en* Weſtſtellingwerf, *door de Geïntresſeerden van dien ingediend den* 15 *Augusty* 1766. De Geïntresſeerden bevlytigen zich in deze Remonſtrantie, om hun Edel Mogenden onder 't oog te brengen, zo de algemene geſteldheid der Veenlanden, die ter verturvinge in de Provincie geſchikt zyn, als het voordeel dat de Provincie, uit het vergraven der lage Venen, erlangt; mitsgaders om de zwarigheden, door den Heer *Vegelin* tegen het veengraven ingebragt, op te losſen, en te doen zien, welke onherſtelbare nadelige gevolgen, uit het projet van dien Heer, zo 't te werk geſteld wierde, zoude voortvloeijen.

Het tweede Stukje heeft ten tytel, *Middelweg in 't Stuk der Veengravery, ter beoordeeling voorgeſteld door* H. Oneïdes, *Vaandrich in het Battaillon van zyne Excellentie den Heere Lt. Generaal* E. van Glinſtra. Deze Heer is van oordeel, dat het vergraven der Landen, zo als 't nu geſchied, wel gevaerlyk en ſchadelyk is; maer 't komt hem ook tevens voor, dat de Heer *Vegelin* de zaek te ver getrokken, en een projet voorgeſtelt heeft, welks uitvoering met het welzyn der inwoonderen dier Provintie niet beſtaenbaer is: dat hem bewoogen heeft een middelweg in te ſlaen, volgens welken het

Digitized by Google

het veengraven eenigzins bepaeld, en de bepoldering der reets vergravene, en nog te vergravene landen begunſtigt wordt; het welk, zyns oordeels, zo voor 't algemeen, als voor de byzondere leden, niet anders dan van eene wyduitgeſtrekte nuttigheid kan wezen.

Een derde Geſchrift eindelyk vervat, Eenige *Conſideratien op de Veengraverye in Friesland, en inzonderheit op het Vertoog van den Hoog Wel Geboren Heer* Vegilin *omtrent die materie, door* J. Gerlsma, *Secretaris en Convoymeester te Sloten.* De Opſteller verdeelt deze zyne Verhandeling in drie deelen.

„ Het eerſte, *zegt hy*, zal behelzen eene betoging, dat „ de Heer *Vegilin* de ſchadelyke gevolgen van de hedendaagſe Veengraveryen in de lage Landen te zeer extendeert, zonder (als alleen in tranſitu) de goede vrugten „ daar van te deduceren.

„ Waar aan geannecteert zal zyn, eene ſchets nopens de „ voordeelige gevolgen, voor de Provintie, uit de Graveryen thans profluerende.

„ Het tweede deel zal contineeren eene demonſtratie, dat „ de bepalingen, tot heil van de Provintie tegens de Veengraveryen aan te wenden, zoo als ze van den Heer *Vegilin* zyn voorgeſteld, niet behoren geäppliceert te werden: „ met eene aanwyzinge van bepalinge, en de manier hoe „ dezelve aan te wenden.

„ Het derde Deel zal beſtaan in eene korte Deductie, ter „ aanwyzing dat de Objectien, welke de Heer *Vegilin* heeft „ gelieven te proponeeren, op zyn Hoog Welgebr. Plan „ reëel zyn paſſende, en dat myne propoſitien en conſideratien daar van zyn gelibereerd.

De Heer *Gerlsma* is mede voor het nader bepalen der veengraverye, en begunſtigt het denkbeeld van inpoldering; doch met eenige andere ſchikkingen, dan de Heer *Oneïdes*, in 't voorheen gemelde Geſchrift.

Eenzaame Nagtgedagten of zedelyke Betrachtingen over de Waereld en Waereldſche voorvallen. Door P. L. S. MULLER. *Profeſſor in de Philoſophie te Erlangen. Tweede Deel. Tweede Stuk. Te Amſterdam by* Arend Diderik Selſchap. 1766. *in groot octavo* 178 *bladzyden.*

DE Hoog-Leeraar *Muller*, zyne Beſpiegelingen vervolgende, laat in deezen, op eene gelyke manier als in

't voorgaande (*), zyne gedagten gaan over de *Schepping*, de *Zondvloed*, den *Jongſten Dag*, den *Patriot*, de wonderen der Natuure, in 't beſchouwen van een *Natuur Kabinet*, de *Zugt na het Vaderland*, waar in hy tevens zyne zugt voor Nederland uitboezemt, en waar aan hy eindelyk nog hegt, zyne *Gelukwenſchinge aan de Nederlandſche Republiek, met de Meerderjaarigheid van Haren Doorlugtigen ERF-STADHOUDER.* — Om 'er, naar gewoonte, een ſtaaltje uit mede te deelen, zullen wy het oog vestigen op zyne beſchouwing van den *Patriot*.

Naa eene voorafgaande inleiding over den valschlyk gewaanden Patriotſchen geest van veelen, merkt onze Hoog-Leeraar in de eerſte plaatſe aan, dat men geen Patriot van een Land kan weezen, zo men 'er niet eene merkelyke betrekking toe heeft, 't zy door Geboorte, Opvoeding, Beroep, Bezittingen, Maagſchap, of wat van dien aert meer zy; en gaat daar op tot eene nadere voorſtelling van 't vereischte in een Patriot over.

„ Het is noodzakelyk, *zegt hy*, dat iemand om aan de „ hoedanigheid van een Patriot te voldoen, aan het Land, „ waar in hy woont, een geduurzaam Welzyn toewenscht, „ en zulks wel in alle die omſtandigheden, Tyden, Betrek-„ kingen en Zaaken, waar door het Land wezenlyk wel „ vaart en gelukkig is. Edog wat zal en mag de dryfveer „ van zyn wensch zyn? 'Er zyn verſcheide Redenen, „ die iemand bewegen kunnen, deezen wensch te doen, „ het is of *Eigen belang*, of eene ingezogene *Liefde voor* „ *het Land en voor de Natie*, die het zelve bewoond, of eene „ *eigenzinnige kregelheid*, die hy 'ten opzigte van het zel-„ ve gevoeld, of *Staatkunde*, of eindelyk *Redelykheid en* „ *Godsdienst*.

„ Het *Eigen belang* is de *eerſte* natuurlyke Dryfveer, die „ ons het beste voor het Vaderland doet wenſchen, want „ ziende, dat met het Land ook onze Rust, Bezittinge, „ Beroep, Welvaart en Vermaak verknogt is, wie zoude „ dan niet het Welzyn van het eene wenſchen, om het ge-„ luk van het andere te bezitten? want hy is onverſchillig „ tegens zig zelve, die in dit geval onverſchillig omtrent „ het Vaderland is. Deeze natuurlyke Dryfveer vind min-„ der of meer by de meeste Ingezetenen Plaats, die iets „ te verliezen hebben, wanneer het Land niet bloeid; en „ het is niet ongeoorloft een goed Hart en een goede Zugt „ voor

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* V D. bl. 50.

Digitized by Google

„ voor een Land uit hoofde van dit Gezigtspunt te hebben;
„ maar het is op deze wyze ook geheel *geen kunst* een *Pa-*
„ *triot* te zyn.

„ De *andere* Dryfveer is meer door Konst in ons verwekt;
„ wanneer wy namentlyk uit *Liefde voor een Land en voor de*
„ *Natie*, Patriotten zyn. De Luchtſtreek, de Vrugtbaarheit
„ van het Land, de gelegentheid, de aangename Afwisſe-
„ lingen in de Natuur, de Voortbrengſelen van het Land en
„ dergelyke kunnen in ſtaat zyn, ons, wanneer die dingen
„ naar onzen ſmaak zyn, zo te bekooren, dat wy eene Lief-
„ de voor een Land krygen, en uit dien hoofde aan het
„ zelve meer goed toewenſchen, als aan eenig ander Land,
„ om de Volmaaktheeden die wy 'er in vinden, nog meer
„ verheeven te zien. Dog wat de Natie belangt, zo kan
„ haare Arbeidzaamheid, geeſtryke inval, Gedienſtigheid,
„ vriendelyke of leerzaame omgang, Handhavinge van Ge-
„ regtigheid of Belydeniſie van Godsdienſt ons zodanig in-
„ neemen, dat wy nooit onder eenige andere Natie zouden
„ wenſchen te leeven. Ook deeze Dryfveer is niet onna-
„ tuurlyk, maar vereiſcht ſlegts eenen meer opmerkzaamen
„ Inwoonder, die de Voorregten van het Land en deszelfs
„ Ingezetenen eeniger mate weet te wikken en te weegen,
„ en dus een *Patriot* te zyn gaat met een grein meer Ver-
„ ſtand gepaart, tot welken trap egter nauwelyks de helft
„ der Inwoonderen van een Land geraaken, nademaal de
„ meesten ſlegts Patriotten van den eerſten aart zyn.

„ De *derde* oorzaake waarom wy voor *Patriotten* kunnen
„ aangezien worden, rust op eene *eigenzinnige kregelheid*,
„ en ze is het uitwerkzel van onze *Hartstogten en Driften*.
„ Nooit zouden de Natien met zo veele verbitteringe tegens
„ elkander woeden, nooit het eene Volk het andere zo al-
„ gemeen vervloeken en een Tegenzin of natuurlyken af-
„ keer toonen, indien ze niet voor het grootſte gedeelte
„ door deeze *eigenzinnige kregelheid* gedreven wierden. Het
„ is dus mogelyk, dat iemand een Patriot gelooft te zyn,
„ om dat hy, onbewust om welke reden, zyn Land en zyne
„ Natie voor de beste en volmaaktſte houd, en alle andere
„ voor ſlegt, ſchoon hy nooit eenig ander Land of Volk ge-
„ zien heeft. Hy gelooft uit hoofde van deeze eigenzinnige
„ kregelheid, dat het Opperweezen alleen maar de Godt
„ van zyn eigen Land is, en zig het meest aan het zelve
„ laate geleegen leggen, zonder zig veel om andere Landen
„ en Natien in de Waereld te bekommeren. Hy meent dus
„ ook, dat al wat goed en volmaakt is alleen maar in zyn

Digitized by Google

„ Land behoorde te zyn, en ziet het voor iets ongehoords
„ aan, indien dit eens mislukt. Zulke kortziende menſchen
„ zyn Patriotten van een zeer eenvoudig Verſtand, gelyk
„ de Kinderen Patriotten van hun Moeders Haardſtede zyn,
„ en egter worden 'er niet weinige Patriotten van dien aart
„ zelfs onder Geletterden en opentlyke redenaars gevonden.

„ De *Staatkunde* is eene Dryfveer van eene geheel andere
„ Natuur, waarom ſommige Perſonen het Welzyn van een
„ Land wenſchen; 'er word een doorſleepen Verſtand toe
„ vereischt, om uit deeze Grondbeginſelen een Patriot te
„ zyn; en niemand loopt meer gevaar het wezen van een
„ Patriot te verliezen, dan die in de Staatkunde niet vast
„ gewortelt is, of verkeerde maximen gebruikt, om aan
„ andere Natien tot ſchade van zyn eigen Land de Punt te
„ bieden, en dus met grooter verlies te zegenpraalen. Want
„ de Staatkunde werkt meer uit Beweeggronden van Eere,
„ als Liefde, en is zeer ligt tot al te verre gaande ſchree-
„ den, of tot arglistige treeken te verleiden, daar van men
„ het eene zo min als het andere *Patriottis* noemen kan.

„ Geen Beweeggrond is edeler, als die van *Redelykheid* en
„ *Godsdienst*, en deeze maakt den besten Patriot. De *Rede-*
„ *lykheid*, gebouwd op het Regt der Natuur en der Volke-
„ ren, ziet de onvermydelykheid der Menſchelyke Maat-
„ ſchappyen in, houd het voor een Pligt van den Inwoon-
„ der, alles tot gemeene Welzyn toetebrengen, dat den
„ ſtaat ſterk, veilig, en gerust maaken kan. Hy bemind dus
„ alle, die met hem in eene gemeenſchappelyke Verbinte-
„ niſſe ſtaan, en zyn Oog op de geheele Maatſchappy en
„ het algemeen Belang vestigende, word hy een Vyand van
„ Baatzugt. Dit grondbeginzel is het verſtandigſte, het
„ wordt onderſchraagt door den *Godsdienst*, en de Patriot-
„ ſche Inborst wordt geſterkt door het vergenoegen, dat
„ een *goed geweeten* toebrengt. Voor deeze laatſte Beweeg-
„ grond is een iegelyk medelid van den Burgerſtaat vatbaar,
„ als hy maar een Godsdienſtig, verſtandig en deugdzaam
„ Mensch is, en uit dezen Hoofde kan een iegelyk Inge-
„ zeten op zyn manier een Patriot zyn.

* *
*

„ Het is niet genoeg, de *Gronden* te toetſen. Wy heb-
„ ben eene niet min gewigtige Vraage voor te ſtellen. *Waar*
„ *in beſtaat het Weezen van een Patriot?*

„ Het Wezen van een Patriot beſtaat daar in, dat een In-
„ woonder, hy zy Regent of Onderdaan, hy zy van hoogen

„ of

Digitized by Google

„ of laagen rang, in geen ſtuk eene manier van denken voe-
„ de, die tot eenig nadeel van het algemeene belang kan
„ verſtrekken; maar uit eene gezonde wyze van denken
„ werkelyk doet, wat aan het algemeen belang voordeel
„ toebrengt, daar en tegen onderlaat, en ook by anderen te
„ keer gaat, wat het Welzyn van den Staat minder of meer
„ krenken kan, en zulks alles naar maate van de betrekkin-
„ ge, waar in hy by de Maatſchappy ſtaat. Het koomt dus
„ in dit geval eerst op *wel denken* en dan op *wel doen* aan.

„ *Wel te denken* vooronderſtelt een goed begrip te hebben,
„ zo van zyn eigen als van het algemeene belang. Zo veel
„ duizend Menſchen in een Land woonen, zoo veel maal
„ veranderd de geſteltheid van het eigen belang, en hier in
„ moet een iegelyk zelve weeten, wat zyn eigen best is, en
„ wat hy zig met een goed geweeten aanmatigen kan. Maar
„ het *algemeen Belang* te kennen, beſtaat ſlegts in deezen
„ Regel: Het belang van een ander, zo verre het regtma-
„ tig is, niet alleen niet te krenken, maar, zo veel zonder
„ merkelyke ſchaade geſchieden kan, te bevorderen. Deeze
„ algemeene Regel word behartigt, wanneer de Ingezete-
„ nen zoeken *wel te doen*, en in praktyk te brengen, wat zy
„ van hun eigen en hunner Medeburgeren belang denken
„ te zyn.

„ *Wel doen* is dus nog iets anders als wel *zwetſen!* Hoe
„ veel verwaande Sprekers worden 'er in den Burgerſtaat
„ gevonden, die veel van het algemeen belang zwetſen,
„ maar tot het zelve geen oog vol toebrengen? (om nu niet
„ te zeggen, dat zy 'er niet eens Verſtand toe bezitten, om
„ ſlegts het allergeringſte tot nut van den Staat te doen.)

„ Hy doet *wel* in den Burgerſtaat, die zig in ſtilte en niet
„ Eeren geneert, die, beſcheiden tegens zynen Medebur-
„ ger, niemand met woorden of werken beleedigt, die nie-
„ mand bedriegt, eenen iegelyken in Rust en Vreede laat,
„ anderen ten besten raad en naar vermogen voorthelpt,
„ Vreede ſtigt, zig tegen Ongeregtigheden aankant, zyn
„ ampt en beroep trouw waarneemt, de Overheid eert, de
„ nodige Schattinge gewillig opbrengt, en zig niet met zaa-
„ ken moeit, waar toe hy niet geroepen is.

„ Dit te ſamen genoomen is Patriottisch *denken* en Pa-
„ triottisch *doen*, en deeze Regel maakt een iegelyk van den
„ gemeenſten Man af, tot den Regent toe, tot den besten
„ Patriot in een algemeenen zin genomen.

„ Het is ligt in te zien, dat wy by deeze Overweginge
„ noodzakelyk op zekere trappen vervallen moeten, om het

Digitized by Google

„ onderſcheid tuſſchen den gemeenen Man, die een Patriot
„ is, en tuſſchen een voornaam Ingezeten, of tuſſchen een
„ aanzienelyk Regent, die voornamentlyk een Patriot ge-
„ naamd word, aan te toonen; en dit is het wat ons nu
„ nog te overweegen ſtaat.

* *
*

„ Een gemeen Man, die een Patriottisch Ingezeten is,
„ munt voor het gemeene oog niet zeer uit, hy leeft ſtil,
„ men hoort van hem niet veel, en wat hy doet heeft niet
„ zeer veel Invloed Om deze reden pleegt men aan deeze
„ eerlyke en brave Lieden den Eernaam van Patriot te wei-
„ geren, om dat men gewoon is, denzelven aan grooter
„ Lieden te geven, of ten minſten aan zulken, die groot
„ opdoen, en voorgeven wonderdaaden voor het Vaderland
„ uit te regten. Maar, hoe weinige waare Patriotten zou-
„ den in dat geval, (als de aanzienlyken alleen maar Patriotten
„ zullen genaamt worden,) in een Land gevonden worden?
„ en aan hoe weinige deeze Eernaam maar alleen kan gege-
„ ven worden, zulks zal de volgende Beſchryvinge leeren.

„ Het zy zoo, wy willen den Naam van Patriot alleen
„ maar aan aanzienelyke Lieden, die groote dingen voor
„ het Vaderland doen, geven; *wat behoort 'er dan al toe, een*
„ *Patriot te zyn*? Immers deeze dingen zyn onontbeerlyk.
„ (1) Eene goede *kennisſe* van Lands en Staatszaaken, (2)
„ eene goede *bekwaamheit*, om de Theoretiſche kenniſie
„ van Staats Zaaken in practyk te brengen, (3) een goed
„ en aanzienelyk *emploi*, waar in men in ſtaat is zyn Talent
„ aan te leggen, en (4) een *eerlyk Hart*, om dit Talent ten
„ voordeele, en niet tot nadeel te gebruiken.

„ Belangende het *eerſte*, zo is 'er niets belachelykers, als
„ zig voor een Patriot van een Land uit te geven, zonder
„ eenig begrip of kennisſe te hebben, van 's Lands groot-
„ heid en gelegenheid, van der Inwoonderen Aart en Hand-
„ tering, van 's Lands aangelegenheden, van de Ziele der
„ inkomſten, van de Staatsbelangen omtrent de Nabuuren,
„ van de wezentlyke geldmiddelen, ſchatten of ſchulden
„ van een Land, van de onheilen die een Land drukken, en
„ derzelver waare oorſprong, van de Geregtigheden die
„ enkelde Perſoonen, of die zeekere Dorpen, of Steden in
„ een Land hebben, en dergelyke. Immers by *gebrek deezer*
„ *kennisſe* is men niet in ſtaat, een woord van Lands Zaaken
„ te ſpreeken, veel min iets te onderneemen *dat Patriots*
„ *genaamt kan worden*; want wat men ſpreekt of doet zal

„ al-

Digitized by Google

„ altoos tegens een ander belang aanloopen, en men zal by
„ Lieden, die des Landszaaken kundig zyn, belachelyk
„ worden. Zo dan, wanneer een gewaande Patriot of Groot-
„ spreker, van agter zynen Weversstoel, of Snyders Tafel,
„ of Winkeliers Toonbank opryst, en wil van Staats Zaa-
„ ken zwetsen, ontwerpen maaken, Volk ophitsen, Over-
„ heden bedillen, Staatsbesluiten afkeuren en dergelyke,
„ *wat kan belachelyker en wat laakbaarder zyn?*

„ Maar *ten tweeden*, genomen, iemand hebbe de kennisse
„ die vereischt word, zo zal hy dog den Naam van Patriot
„ niet verdienen, indien het hem aan bekwaamheid ont-
„ breekt, de Patriotsche kennis in een goede practyk te stel-
„ len. Men stelle dat iemand, de beste kennisse van 's Lands
„ inkomsten hebbende, duidelyk in zag, dat 'er eene Heffin-
„ ge van nieuwe Middelen te doen ware, dat hy in staat wa-
„ re te berekenen, hoe veel ieder quartier van 't Land daar
„ toe op te brengen hebbe, is hy daarom dan terstond wys
„ genoeg, de maniere van heffinge der Middelen, den Ty-
„ tel, onder welke dezelve moet voorgenoomen worden, de
„ Beweeggronden die het Volk gewillig maaken, de voor-
„ deelen die men in staat is daar tegen aan de Ingezetenen
„ te vergunnen, en alle de gevolgen die daar uit in veele
„ Jaaren ontstaan kunnen, uit te cyfferen? Het is minder
„ kunst, Maatregelen in een Land te beramen, dan uit te
„ voeren, en de beste Stierlieden zyn doorgaans aan Land.

„ Ondertusschen wat zoude ook, *ten derden*, deeze be-
„ kwaamheid iemand baaten, indien hy zig by den Staat van
„ het Land in geen zodanige Bedieninge gestelt zag, waar in
„ hy wezentlyk nut voor den Lande doen kan. Met verdig-
„ te Patriotten of Patriotten op Papier is het Land niet ge-
„ dient. Ondertusschen vereischt dog de orde in de geheele
„ Waereld, dat niemand zig in vreemde Zaaken menge, ten
„ zy daar toe wettig, en van de regte Persoonen geroepen,
„ en is dit zeker, zo kan niemand onder den naam van Pa-
„ triot in aanmerking komen, dan die in eenige opentlyke
„ Bedieninge staat, en naar maate van zyn beroep gelegent-
„ heid ontvangen heeft, om te toonen dat hy een Patriot is.

„ Maar nu komt *ten vierden* de grootste knoop. Als iemand
„ dan al de voorgaande vereischten heeft, zo komt het nog
„ op een *eerlyk Hart* aan, dat zo zelden gevonden word.
„ Hy behoort als dan te blaken van yver, om naar vermogen
„ en inzigt den Lande goed te doen, *geen Muitzugt* tegen
„ Mede-of hogere Regenten, *geen Heerschzugt* over het ge-
„ meen, *geen redenlooze Eigenzin, geene onbesuisde Drift*, en

„ voor-

Digitized by Google

„ vooral geen *Eigenbaat*, maar in tegendeel *Liefde*, *Behoedzaamheid*, *Eerlykheid*, *Mededogenheid*, *Geregtigheid*, *Trouwe* en *Godsdienst* behoorde zyn dagelykſche Zinſpreuk te zyn. Die zig dus van het eerſte geheel vry kent, en het tweede bezit, die verdiend den Eernaam van *Patriot*. Het Volk zal hem daar voor erkennen, en de Overheid beloonen.

Brief van den Heer DE VOLTAIRE *aan Mr.* D'AM..... *betreffende de zaak van* Calas *en* Servin. *Uit het Franſch vertaalt. Door Mevrouwe* M. G. DECAMBON. *Gebooren* van der Werken. *In 's Gravenhage by* H. Bakhuyſe 1766. *met de bygevoegde Verzen*, 37 *bladzyden in octavo.*

HEt hoofdzaeklyke van dezen Brief, zo ver dezelve het voorgevallen omtrent *Calas* en *Servin* betreft, hebben we den Lezer reeds medegedeelt (*), des 't niet noodig zy hier op ſtaen te blyven. Men heeft 'er bygevoegt eene Nederduitſche vertaling van 't Dichtſtuk van den Heer *de Voltaire*, waer in *Calas*, als op 't Moordſchavot ſprekende, word ingevoert. We hebben voorheen gelegenheid gehad om melding te maaken, van eene Nederlandſche overzetting van dit gedicht, door den Heer *Pla*, en 'er een ſtaeltje van opgegeven (†); die 't lust kan 'er de volgende regels uit deze vertolking mede vergelyken. —— De ongelukkige *Calas*, het deerlyk aenſtaende noodlot zyner kinderen met ſmert beſchouwende, laet zich in dezer voege tot zyne Rechters hooren.

Laat hun myn dood bevryden,
Zoo lyde ik dien met vreucht; dooft hier uw gramſchap uit.
Draagt zorg dat gy uw hand in feller ſlaagen ſtuit.
Als 't vuur der wraakzugt eens zal hebben uitgeſcheenen,
Dan zult gy, ſchoon te laat, de onnozelheid beweenen.
't Aanſchouwen van uw kroost zal aan uw wroegent hart
Wanneer 't u ſtreelt en vleit niet ſtrekken dan tot ſmart,
't Rampſpoedig voorwerp van uw haat vol onmedoogen,
Zal wader ge uw keert óf weêd verſchynen voor uw oogen.
Terwyl de naare ſtem vol ſchriks uw oor vervult.
Eens gryzaards ſtervende op het Moordkruis zonder ſchuld.
En deze plaats zal u, naar myn elendig ſneeven,
Noch rookend van myn bloed als gy die naakt doen beeven.

Gy

(*) Zie *Mengelwerk* VI *D. bl.* 226.
(†) Zie *Letter-Oef.* VI *D. bl.* 426.

Digitized by Google

Gy Rechters, die de wet verdedigt door uw magt;
Hoort voor de laatſte maal myn droeve jammerklagt!
Gy werd door ſchyn misleid, de ſtem des Volks aan 't woeden
Baart achterdocht; men hoort, en voed het vals vermoeden.
'k Vergeef u myne dood, uw dwaaling, al myn ſmart,
Myn lot is de oorzaak, niet het onrecht van uw hart.
De ſtrengheid van de wet maakt vaak een Rechter ſchuldig;
Ik ly het Vonnis, dat gy uitſpraakt, dan geduldig.
Maar, ach! laat myne dood, myn wreede ſtraf, myn pyn,
Zoo lang de Werreld is altoos een voorbeeld zyn,
En laat myn onſchuld, eens voor uw gezicht gebleken,
Voor myn onnoozel kroost, en nagedagtnis ſpreeken.

Hier aen is nog gehegt een *Lierzang aen den Heer de Voltaire*, waer in Mevrouwe *Decambon* den lof diens grooten Dichters op een zwellenden toon vermelt, en eene reeks van Goden en Godinnen deel doet nemen in 't verbreiden van 's Mans roem, 't welk haer ook ten ſlot doet betuigen.

Myn Nimf ontleent van de eigenſchappen,
Haars grooten Dichters nieuwen gloed,
Zy durft de wieken ſamenklappen,
En heft den nagalm van der Zang-godinnen ſtoet.
VOLTAIRE *duld, dat ze u dien nagalm op moog draagen.*
Zoo voert haar dees uw gunst de ſterflykheid voorby!
Zoo zal geen nyd haar yver ooit belaagen.
Uit eerbied voor uw Poëzy!

Deductie en Bylagen in de zaake van JOHANNES SPURDE, *Diacon van de Nederduitſche Gereformeerde Gemeente en Regent van het Diaconie oude Vrouwen en Kinderhuis in 's Gravenhaage*, pretenſen geappelleerden *contra den grooten Kerkenraad met Diaconen van de voorſchreven Gemeente*, Appellanten *aan de Christelyke Synodus van Zuid-Holland.* 1766. *In 's Hage by* H. Bakhuyſe 1766. *in quarto* 226 *bladzyden.*

EEn bondel papieren betrekkelyk tot een Kerklyk geſchil, in 's Hage, dat eerst ontſtaen is uit des Deducents weigering, om eenige bezwaerbeurten, tot welker vervulling hy zich niet verplicht oordeelde, waer te nemen. Dit heeft voorts aenleiding gegeven tot eenige hatelyke, en, zo men oordeelt, beledigende uitdrukkingen ten aenzien van etlyke Kerkenraeds-leden; het welk ten gevolge gehad heeft het

Digitized by Google

het cenſureren en ſuspenderen van den Deducent. En hier uit is voortgeſprooten dat deze zaek eerlang Clasficael behandeld, en vervolgens, (na dat ze intusſchen door den grooten Kerkenraed voor den waereldlyken Regter gebragt was, voor zo ver de Deducent zich geregtigt oordeelde om zynen dienst te blyven waerneemen,) in eene Synodale Commisſie by Accord afgedaan is, in maniere als volgt.

1. „ Dat JOHANNES SPUEDE, ſchriftelyk zal verklaren, „ geene intentie gehad te hebben, om iemand te beleedigen, „ dan daar hy zulks al evenwel, al is 't dan niet moedwillig, „ gedaan heeft, de Broeders te verzoeken, zulks in liefde te „ vergeeten, met betuiginge van zyne geneygtheid om in af- „ legginge van alle haat en vyandſchap met hun te verzoenen.

2. „ Dat ten blyke van deze verzoening de Diaken SPUEDE „ en de tegenwoordige Gecommitteerden van den Ker- „ kenraad, als repreſenteerende den grooten Kerkenraad „ met Diakenen, elkander wederzyds de hand van Broeder- „ ſchap in tegenwoordigheid der Synodale commisſie zullen „ geeven. En

3. „ Dat met deze verklaring van den Diaken SPUEDE al „ het voorgevallene tot dato dezes zal zyn vergeeten en „ vergeeven, en de Cenſure en Suspenſie zullen gehouden „ worden opgeheeven te zyn.

Historisch Verhaal van het voorgevallene in de berugte zaak van Do. DE COCK, *Predikant te Beetgum, onder de Claſis van Leeuwaarden. Te bekoomen te Groningen, by* de Wed. Spandau, *en elders,* 126 *bladz. in groot octavo.*

Dit Geſchrift behelst een geregelt, en zo ver wy uit de berichten, die ons van tyd tot tyd toegekomen zyn, oordeelen konnen, een redelyk naeuwkeurig verhael van 't geen, by gelegenheid der bewuste Leerreden van Do. *de Cock* over *Joh.* XV. 17. is voorgevallen. Men vind hier by elkander de Copyen van de voornaemſte Papieren, zo Kerkelyke als Politike, die voorheen afzonderlyk het licht gezien hebben, midsgaders eenige anderen, die tot dit onderwerp betrekkelyk zyn. De Schryver heeft zyn Verhael doorzaeit met aenmerkingen over de voornaemſte byzonderheden, welken indiervoege ingerigt zyn, dat ze niet zo zeer voorkomen als Reflexien van hem, als wel van 't Publiek, die hy zo van de eene als andere zyde meld; doch op zodanig eene wyze dat men duidelyk konne bemerken, dat hy tot die genen behoort, welken van oordeel zyn, dat de Kerk in deezen in haer Regt benadeelt is.

Digitized by Google

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos LXV-LXXXV.*

Derde Berigt.

IN den LXXV Pſalm, tot aan welks beſchouwing wy in ons voorige berigt gekomen zyn, ontmoeten ons de volgende kenmerken, die ons eenigermaate den tyd der te zamenſtellinge aanduiden. (1.) De Spreeker komt voor als iemand, die, in de hoogſte waardigheid geſteld, het hoogſte gezag heeft in 't Burgerlyke en 't Kerklyke beſtier der Joodſche Natie; wiens zaak het was *gantsch recht te richten*, en *de hoornen der godloozen af te houwen*, vs. 3, 11; en die den vervallen ſtaat van 't Gemeenebest herſteld had, vs. 4. (2.) God wordt gezegd zynen naam zo beroemd gemaakt te hebben, dat men zyne wonderen alomme verhaale, vs. 2. (3.) Het Gemeenebest wordt hier voorgedraagen, als vervallen geweest, doch nu herſteld, vs. 4. (4.) Men verwagt dat de openbaare byeenkomſten, zo Godsdienſtige als Burgerlyke, eerlang in de hofplaats van deezen Vorst gehouden zullen worden, op dat hy allen regt konne doen, vs. 3 (*). (5) Men vertrouwt eindelyk, dat de tyd op handen is, waar in God zyne oordeelen zal uitvoeren tot ſtraf der godloozen.

Als men deeze kenmerken nagaat wordt men natuurlyk bepaald, of tot den tyd van *David*; toen hy, in 't Ryk bevestigd, de Ark in Jeruſalem ſtond te ontvangen, en die Stad te maaken tot de plaats der Godsdienſtige en Burgerlyke t'zamenkomſten, 2 Sam. VI: of tot den tyd van *Simon den Maccabëer*, toen hy, de vryheid en den vrede van zyn Volk herſteld hebbende, verklaard werd tot *Hoogepriester en Veld-Overſten, en Overſten des volcks der Joden, en der Priesteren, om over allen te gebieden*, 1 Maccab. XIV. —— Onze Hoogelee-

(*) Men heeft naamlyk het tweede en derde vers, volgens *Venema*, in deezen zin te vertaalen. *Wy loven u, ô God, wy loven. Oock is uwen naem naby: men vertelt uwe wonderen. Om dat ick de vergadering ſal ontfangen; ik gantsch recht zal richten.* Of. *Als ik de vergadering ſal ontfangen hebben; ſoo ſal ik gantsch recht richten.* De *vergadering te ontfangen* zegt dan, de Godsdienſtige en Burgerlyke Vergaderingen of Byeenkomſten tot zynen Rykszetel te brengen.

Digitized by Google

leeraar erkent, dat het niet geheel vreemd is, op dit laatſte de gedagten te vestigen; doch hy betuigt egter meer tot het eerſte denkbeeld over te hellen. Niet ſlegts om dat *Aſaph* als maaker van dit Lied voorkomt, dat evenwel ook aanmerking verdient; nadien men, buiten zeer gewigtige reden, niet behoort af te zien van den beroemden *Aſaph* in de dagen van *David*; maar wel byzonder uit hoofde der volgende aanmerkingen. 1. Om dat de ſpreekwyze vs. 4, *ik hebbe ſyne pilaren vast gemaeckt*, beter ſlaat op *David*, dan op *Simon*; ter oorzaake dat *David* zulks alleen gedaan heeft, terwyl *Simon* maar gezegd kon worden voltrokken te hebben, 't geen *Judas* en *Jonathan* begonnen hadden. 2. Om dat de waardigheid van Regter ook beter aan *David* dan aan *Simon* toegeſchreeven kan worden: in de dagen van *Simon* was de bediening van 't regt in de handen van den Grooten Raad; maar *David* regeerde als Koning. 3. De nadruk der ſpreekwyze van *de vergadering te ontfangen* is beter te betrekken tot *David*, toen hy de Godsdienſtige en Burgerlyke byeenkomſten in Jeruſalem overbragt, dan op *Simon*, toen hy in Jeruſalem kwam, om zyn *ampt*, dat door 't woord מוֹצֵד geenszins aangeduid wordt, te aanvaarden. Hier by komt nog 4. dat Ps. CI, door *David* by die zelfde gelegenheid opgeſteld, van een gelyken inhoud is als deeze, met opzicht tot het handhaaven van regt en geregtigheid. —— Men mag derhalve denken dat *Aſaph*, (want deezen Pſalm op zyn perſoon toe te paſſen komt niet in bedenking,) dit Lied gedicht heeft in den tyd toen Jeruſalem, onder *David*, de zetel van den Godsdienst en Burgerſtaat ſtond te worden, en hier naar den dichterlyken ſtyl *David* ſpreekenden invoert. Alle de kenmerken bepaalen ons dus tot dien tyd, en daar is geen rede te vinden, om met zommigen deezen Pſalm tot de laatere dagen van den Meſſias te brengen. Eigenaartig werd ook dit Lied in die omſtandigheden gedicht, om God te looven van wegens de herſtelling van 't Gemeenebest, om 't Volk het geluk des Lands onder 't oog te brengen, het character des Konings af te maalen, en den Vorst een voorſchrift in de hand te geeven, waar in hy zelf die voortreffelyke hoedanigheden uitdrukt, en zich tot zodanig een gedrag openlyk verbindt; dat ook de rede kan zyn, waarom de Vorst zelf ſpreekende voorkomt.

De volgende LXXVI Pſalm behelst zo duidelyke kenmerken van den tyd van 't wonderdaadige vernielen des Asſyriſchen legers, in de dagen van Koning *Hiskia*, dat het genoeg zy dezelven kortlyk te melden. God had in die dagen den

Digitized by Google

den Joodſchen Staat zonderling bewaard, en deszelfs vyanden wonderdaadig ter neder geveld, vs. 1—4 Dit oordeel had allen anderen vyanden zodanig een ſchrik ingeboezemd, dat ze zich ſtille hielden, en Gods Volk in blyde gerustheid leefde, vs. 5—7 Ook ſtrekte het tot een zinnebeeld van Gods toekomende beſcherming der zagtmoedigen tegen hunne vyanden, vs. 8—10 (*). En 't gevolg van dit oordeel was, dat men alomme bewoogen werd dien gedugten God te vreezen en te eerbieden. Dit Zangſtuk wordt aan *Aſaph* als Maaker toegeeigend; men zou het konnen aanmerken als opgeſteld door *Aſaph*, in de dagen van *David*, door den Propheetiſchen geest; of anders, gelyk ook met opzigt tot Ps. L gezegd is, konnen denken, dat 'er ook een Godlyk Dichter van dien naam in de dagen van *Hiskia* geleefd heeft; die dan dit gedicht gemaakt zal hebben, naa dat het vyandlyk leger vernield was, en 't Volk zich beveiligd zag; gelyk 'er zo geſproken wordt van eene reeds gebeurde zaak. —— Een Lied van dien inhoud was volkomen overeenkomſtig met die aanmerkelyke omſtandigheid, en zeer geſchikt, om de gedagtenis van deeze geſchiedenis te bewaaren, het Volk aan te zetten tot het vermelden van den lof des HEEREN, en hen in hun geloof en hoop te verſterken.

Wat verder den LXXVII Pſalm aangaat; 't is zo gereed niet te bepaalen, by welke gelegenheid dezelve opgeſteld mag weezen, vermids de kenmerken hier in voorkomende zeer algemeen zyn. Hy is zeker gedicht met betrekking tot een tyd van benaauwdheid, en wel van eene verregaande benaauwdheid, waar in God zyn Volk voor eeuwig ſcheen verſtooten te hebben, vs. 2—10. En dewyl de Dichter zich zelven opbeurt, door 't beſchouwen van Gods kragtige hand in

(*) De Hoogleeraar *Venema* is van oordeel, dat men deeze woorden aldus heeft te vertaalen.

Gy vreeslick zyt gy: en wie zal voor u beſtaen van wegen de ziedende hitte uwer neuſe, of *uwes toorns.*

(*Gy hebt een oordeel doen hooren uyt den hemel; de aerde heeft gevreest en wert ſtille.*)

Als God ſal opgeſtaen zyn ten oordeel, om alle verdrukte en ſachtmoedige der aerde te verloſſen.

Het 9de vers heeft men indeezervoege aan te merken als eene tusſchenreden, en 't 8ſte en 10de aan elkanderen te hegten. De Dichter ſtelt vs. 8. het vreeſelyke van Gods oordeel voor, en herhaalt vs. 9. het reedsgemelde oordeel, als een zinnebeeld van een volgend, dat hy vs. 10. als toekomſtig voorſpelt.

Digitized by Google

in 't verlosſen van zyn Volk uit Egypte, vs. 11—21; zo is 't meer dan waarſchynlyk, dat de ongelukkige omſtandigheden des Volks eenige overeenkomst gehad hebben, met deszelfs voorigen toeſtand in Egypte, en dat deeze verlosſing hier bygebragt wordt, als een aanmoedigend voorbeeld, om ook nu nog op redding te hoopen.

Deeze algemeene kenmerken geeven zeer natuurlyk aanleiding, om te denken op den toeſtand der Jooden in de Babyloniſche gevangenis, te meer daar de Godſpraaken raakende de verlosſing uit Babel dikwils gewag maaken van, en zinſpeelen op de verlosſing uit Egypte, als Jez. LXIII, Hoz. XII. 10. Micha VII. 15. Hab. III. en elders. Onze Hoogleeraar is ook eertyds niet vreemd geweest van deeze gedagten, en zou dan dit Lied brengen, tot den tyd van *Darius den Meder*, toen het Volk op verlosſing hoopte, maar die niet erlangende wankelmoedig wierd, toen ze met *Daniel*, Dan. IX, vuurige ſmeekingen om verlosſing ten hemel zonden. —— Doch alles nader overweegende komt het hem nu voor, dat men dit Lied veel eer heeft te brengen tot het begin der verdrukkinge der Jooden door *Antiochus Epiphanes*, toen alles hoopeloos ſcheen. Men vindt toch in dit Lied geen kenmerk dat ons tot de Babyloniſche gevangenis bepaalt, en de verlosſing uit Egypte komt nog beter overeen met de redding der Jooden uit deeze verdrukking; dewyl Gods magt daar in veel duidelyker doorgeſtraald heeft. Behalve dit algemeene merke men hier nog aan. (1.) Dat de beſchryving der verregaande benaauwdheid vs. 3, naar den ſtyl der Heilige Schriften, en in den regten nadruk, veel beter ſlaat op de omſtandigheden der Jooden in de dagen van *Antiochus*, dan in de Babyloniſche gevangenis. (2.) Dat de wanhoopende klagten, hier ten ſterkſte uitgedrukt, eigenaartiger in den mond van een Jood gelegd worden in die laatere, dan in de vroegere onheilen; vermids ze aangaande het afloopen der Babyloniſche gevangenisſe eene zekere en in tyd bepaalde belofte bezaten. Men voege hier nog by (3.) dat de LXXIV Pſalm, welke tot deezen tyd betrekkelyk is, van een gelykſoortigen inhoud, en door denzelfden Autheur gedicht is, 't welk dit denkbeeld ook begunſtigt. Men heeft hier dan niet te denken op eene vervolging der Christen-Kerke in 't laatſte der dagen, waar toe dit Lied geen aanleiding geeft; maar op den ongelukkigen ſtaat der Joodſche Kerke, door de verdrukking van *Antiochus Epiphanes*, waar op het volkomen toepasſelyk is. Het ſtrekte zeer geſchikt tot een gedenkteken van het gedrag der Godvrug-

ti-

Digitized by Google

tigen in die tyden van benaauwdheid; en kan voorts, door alle eeuwen, van dienst zyn, om den Godsdienstigen een voorbeeld te geeven, waar door zy zich, zelfs in de hoogste bekommernissen, voor wanhoop konnen bewaaren.

De LXXVIII Psalm behelst een dichtstuk van een voortreffelyken Redenaar, die een verhaal geeft van Gods wegen met Israël, zo geduurende hun omzwerven in de woestyne, als wel byzonder in de dagen van den Priester *Eli*. Hoe de HEERE dit wederspannige Volk met weldaaden begiftigd, langmoedig verdraagen, veelszins gekastyd, en eindelyk zeer zwaar gestraft heeft. Hoe hy nogtans dit Volk niet geheel vernield, maar weder roemrùgtig hersteld heeft, zo met de Vaderen in vroegere tyden Canaän te doen bezitten, als de Natie in laatere dagen door David te verlossen, en dat Ryk voor altoos te bevestigen. —— Men brengt dit Lied niet ongegrond tot de dagen naa *Davids* verheffing tot den throon, en 't brengen der Arke op den berg Zion, naar uitwyzen van vs. 68—72. Doch 't is waarschynlyk, dat het niet lang naa dien tyd opgesteld zal zyn, niet slegts om dat 'er alleen van Davids regeering gewag gemaakt, maar ook om dat 'er vs. 72 ten deele in den voorleeden, ten deele in den toekomenden tyd gesproken wordt, gelyk men zo die woorden heeft te vertaalen. *Oock heeft hy se geweydt na de oprechtigheyt synes herten, en sal se leyden met een seer verstandigh beleyt syner handen:* Daar en boven beantwoordt dit tydstip zeer wel aan 't groote oogmerk van dit Lied, het welk is, het Volk te overtuigen, dat de stam van Juda en 't huis van David door God verkoozen is, om 'er den vasten zetel van 't Ryk en den Godsdienst in te vestigen. En men heeft te denken, dat het overbrengen der Arke op Zion, tot een getuigen hier van, aanleiding gegeeven heeft, tot het te zamenstellen van dit Dichtstuk: nadien de geheele inhoud, onder anderen, dient, om het Volk te overtuigen van dit voorregt van *Juda;* waarom de Dichter vs. 60—67 zo uitdrukkelyk toont, dat *Ephraim* met regt hier van verstooken is, en vs. 68—72, dat God de stam van *Juda* hier toe verkoozen heeft.

Men heeft dus deezen Psalm tot dien tyd te brengen, en den Spreeker aan te merken als een voortreffelyken Redenaar, die in de dagen van David met opzigt tot die omstandigheden spreekt. Maar als men nagaat, dat hy met den aanvang vs. 2. te kennen geeft, dat hy *spreuken* of *gelykenissen* en *verborgenheden* zal voortbrengen; zo geeft hy niet onduidelyk te kennen, dat deeze voorbeelden van Gods wegen met Israël aan te merken zyn als geheimzinnige afbeeldin-

Digitized by Google

gen van toekomende zaaken. Dat gevolglyk de verwerping van Ephraim eene afbeelding is van de toekomende verwerping van 't geheele vleeschlyk Israël; en de verkiezing van Zion en David een zinnebeeld der opregtinge van 't Ryk van den Messias, van de Christen-Kerk in laatere dagen, werwaards ons ook de nadruk der spreekwyzen vs. 68 en 69 leidt. Het Lied dus beschouwende, dan komt de Spreeker in als een voorbeeld van den Messias, en deszelfs taal als die van den Messias zelven; weshalve die woorden, in eene propheetische en geheimzinnige betekenis opgenomen, gezegd mogen worden *in Jesus vervuld te zyn*, gelyk zo de Evangelist schryft Matth. XIII. 34, 35. Het Lied strekt dan wel in de eerste plaatze, om te toonen, dat God Ephraim van die voorregten beroofd, en dezelve aan Juda geschonken heeft; mitsgaders om het Volk van de vastheid van 't Ryk van Juda, in tegenstelling van dat van Israël, (hier onder den naam van Ephraim aangeduid,) dat verwoest stond te worden, te verzekeren; maar ook vervolgens om het vleeschlyk Israël in laatere dagen onder het oog te brengen, hoe zy van wegen hunne wederspannigheid gestraft, en 't geestelyke Ryk van den Messias in eeuwigheid bevestigd zou worden.

In den LXXIX Psalm ontmoeten ons de bittere klaagtoonen van een ongelukkig volk, dat vuurige smeekingen ter zyner verlossinge ten hemel zendt. Het volk, en den staat waar in 't zich bevindt, leert men duidelyk uit de volgende kentekenen. Het zyn Israëliten, die wel niet onschuldig zyn, maar berouw hebben over hunne overtredingen, den waaren Godsdienst oprecht omhelzen en standvastig wenschen te betragten, en die om hunne Godsdienstigheid van hunne vyanden bespot en mishandeld worden. Deeze leeven in dien toestand, dat ze den Tempel ontheiligd en Jerusalem verwoest zien; veele Godvrugtigen, inzonderheid rondsom Jerusalem, zyn reeds ter dood gebragt; andere zyn gevangen en hebben het zelfde lot te dugten; het volk is grootelyks in getal afgenomen, leeft in veragting, en wordt, byzonder ter zaake van den Godsdienst, van de nabuuren bespot. Men vindt ondertusschen geen gewag van eenige verdryving uit het Land; die onheilen treffen hen in 't Land zelve, en wel voornaamlyk in den omtrek van Jerusalem. De onderdrukkers eindelyk, waar over ze klaagen, komen voor als Heidenen, die in de nabuurige Landen woonen; en worden beschreeven als wreede hoofdvyanden van Gods Volk, die den HEERE en deszelfs dienst een doodlyken haat toedraagen, en den geheelen ondergang van den Joodschen Godsdienst bedoelen. Dee-

Digitized by Google

Deeze kenmerken nagaande bemerkt men wel dra, dat dit Zangſtuk niet betrekkelyk is, tot de Babyloniſche gevangenis, noch tot de verwoesting door de Romeinen, maar tot den rampzaligen ſtaat der Jooden onder *Antiochus Epiphanes*. In de andere dagen was het Volk tot afgodery vervallen, of ten uiterſte verbasterd; ze waren in die omſtandigheden geen voorwerp van ſpotterny, uit hoofde hunner Godsdienſtigheid; de Tempel werd ook in dien tyd niet ſlegts ontheiligd, maar geheel verwoest; hunne rampen bepaalden zich als toen niet in hun Land, ze werden niet alleen gevangen en gedood, maar ook uit Canaän verdreeven; weshalven deeze Pſalm niet tot de twee eerstgemelde omſtandigheden, maar alleen tot dien laatstgenoemden tyd, op welken dezelve duidelyk ſlaat, gebragt kan worden; overeenkomſtig waar mede ook 1 Macc. VII. 16. te zien is, dat men dit Lied, in die dagen, als hier toe betrekkelyk beſchouwd heeft. —— Vraagt men nog nader tot welken tyd deezer onderdrukkinge dit Lied dan te betrekken zy, onze Hoog-Leeraar antwoordt, dat men hier ongetwyfeld te denken heeft op de eerſte drie jaaren, of den tyd voor 't herwinnen van Jeruſalem door *Judas den Maccabeer*. De Tempel tog was nog ontheiligd en de Stad verwoest; de nabuuren ſpotteden nog met hun, en ze konden de ſpottaal, *waar is uw God*? tot nog niet kragtig wederleggen; ze waren nog ſteeds aan de gevangenis en den dood bloot geſteld, en een zwak magteloos Volk; welk alles ſtand hield, tot dat Judas in zyne poogingen, ter verlosſinge van zyn Volk, gelukkig ſlaagde, naar uitwyzen der geſchiedeniſſe. Voor 't overige is dit Zangſtuk van denzelfden aart als de LXXIVſte Pſalm, des het verdere daar omtrent gezegde ook hier toepaſſelyk zy.

Wat den LXXXſten Pſalm aangaat, dezelve is ook zeer gelykvormig aan Ps. LXXIV en LXXIX. De Joodſche Kerk, eertyds door Gods kragtigen arm uit Egypte verlost, en door 's HEEREN gunst ten hoogſten trap van heerlykheid geſteegen, komt hier voor als klaagende over de onderdrukking, die haar door een wreeden Vyand wordt aangedaan: waar tegen ze God om hulpe ſmeekt, en hem wel byzonder bidt om zynen zegen over de poogingen dier Helden, die zich, op God vertrouwende, ter hunner verlosſinge aangegord hebben. Het nagaan der kenmerken hier in voorkomende, in vergelyking met de eenſtemmige kentekenen, die in de opgemelde Dichtſtukken gevonden worden, zal ons genoegzaam zyn om te zien, tot welken tyd men dit Lied te brengen heeft. (1.) De Joodſche Kerk was reeds, voor

Digitized by Google

het treffen deezer rampen, waar onder ze nu zugtte, wyd en zyd buiten Canaän verſpreid, Ps. LXXX vs. 12. (2.) Zy had ook diestyds veele Synagogen in Canaän, Ps. LXXIV. 8. (3) Zy was niet meer bedeeld met eene geſtadige agtervolging van Propheeten. Ps. LXXIV. 9. (4.) Hoe zeer ze ook verdrukt ware, 't blykt niet dat ze uit Canaän verdreeven was: de *wyngaard* tog komt niet voor als verplant, maar als van zyne omtuining beroofd en verwoest. Het gebed is wel Ps. LXXX. vs. 4, 8 en 20 *brengt ons weder*, doch dit kan men gevoegelyk of verſtaan van 't wederbrengen der verſtrooide Jooden, of betrekkelyk maaken tot het wederkeeren van Gods gunst ter hunner reddinge, in welken zin 'er vs. 15 gebeden wordt, *keert doch weder*. (5.) Het volk werd gevangen en gedood ter zaake van den Godsdienst. Ps. LXXIX. vs. 10, 11. (6.) Hoe groot ook hunne rampen mogten zyn, zy waren nogtans niet geheel in de hand hunner Vyanden overgegeeven; zy waren wel zeer verzwakt, doch niet geheel t'onder gebragt, Ps. LXXIV. 19, LXXIX. 8, de *wyngaard* was wel tot een jammerlyken ſtand gebragt, maar ſtond egter nog in de aarde: en, 't geen byzondere aanmerking verdient, ze bidden om Gods zegen over de onderneeming hunner Helden ter hunner verlosſinge, Ps. LXXX. 18. — Die deeze kenmerken eenigzins bezeft, en 't beloop der Joodſche Geſchiedenisſen kent, begrypt ligtlyk, dat alle overbrengingen van deezen Pſalm tot de Asſyriſche of Babyloniſche gevangenis, of de dagen van den Mesſias, niet gegrond zyn volgens deeze kenmerken; dat die in tegendeel volkomen overeenkomen met de omſtandigheden der Jooden, onder de verdrukking van *Antiochus Epiphanes;* en wel byzonder in die dagen, toen de Maccabeeſche broeders zich met een gewenschten uitſlag tegen de onderdrukking der Natie begonden aan te kanten, 't welk hun, onder 's HEEREN zegen, op eene kort aanſtaande verlosſing deed hoopen. In zodanige omſtandigheden dichtte de Opſteller der voorige Zangſtukken ook zeer geſchiktlyk dit Lied, wel byzonder met oogmerk, om het Volk, aan de grootſte onheilen bloot geſteld, te onderrigten, hoe zy weder tot het bezit hunner vryheid zouden geraaken, en in een gelukkigen ſtaat herſteld worden.

PAU-

Digitized by Google

PAULUS *Brief aan de Romeinen, geopend, ontleed, verklaard en tot zyn oogmerk toegepast, door* GISBERTUS MATTHIAS ELSNERUS, *Doctor en Profesſor der H. Godgeleerdheid op de Academie, en Bedienaar des Godlyken Woords te Utrecht. Te Utrecht, by* G. *en* A. van Paddenburg. *Behalven het Voorwerk, Eerſte Deel* 672 *bladz. en Tweede Deel* 957 *bladz.*

DE beroemde Hoogleeraer *Elsnerus* verleent den Liefhebberen van 't beoefenen der Heilige Bladeren, in dit Werk, ene zeer uitvoerige opheldering van 's Apostels Brief aen de Romeinen; die zich in deze twee eerſte deelen tot aen het VIIIſte Hoofdſtuk van dien Brief uitſtrekt. — In 't doorbladeren van deze ontvouwing ontdekt men ten klaarſte 's Mans onvermoeiden vlyt en uiterſte oplettendheid, om 's Apostels redeneerwyze na te ſpooren; mitsgaders zyne geleerdheid en oordeel, in 't verklaren der byzondere voorſtellingen en ſpreekwyzen, die in dezen Brief voorkomen; en eindelyk niet minder zyn ernst in 't voorſtaen van de Leer der Kerke, zo als hy dezelve verſtaet, tegen hen, die over deze en gene Leerſtukken, hier in vervat, anders denken, welken hy met ene Christelyke beſcheidenheid tracht te wederleggen. —— Zyn Hoog-Eerwaerde bevlytigt zich gemeenlyk, om eerst het redenverband des Apostels, in ieder verhandelde hoofdzaek, naer zyn inzien, onderſcheidenlyk voor te dragen; voorts de byzondere voorſtellingen en ſpreekwyzen te verklaren; en ten laetſte alles, in een kort begrip of uitbreiding, tot het oogwit des Apostels over te brengen; waer aen ook zomtyds gehecht is ene aenwyzing van het gebruik dat men van de voorgeſtelde Leer te maken heeft. — Zie hier een gedeelte van 's Hoogleeraers uitbreiding van het VIde Hoofdſtuk, ter proeve van zyne ſchryfwyze.

„ Wat zullen wy dan zeggen? Volgt uit onze leer van de „ rechtveerdiging des zondaars uit genade, zonder de wer„ ken der wet, waar van wy geſproken hebben, *Cap.* V. 15. „ tot het *einde*, inzonderheid *vers* 20, 21. dat, waar de zon„ de meerder geworden is, aldaar de genade veel meer over„ vloedig geweest is, op dat, gelyk de zonde geheerscht „ heeft tot den dood, alzo ook de genade zoude heerſchen „ door rechtveerdigheid tot het eeuwige leeven, en wy uit „ dien hoofde in de zonde volherden moeten, om *Gods* ge„ nade des te heerlyker te doen uitſchitteren en overvloe„ diger te maaken? gelyk de ongeloovige *Jooden* tegen wier-

Digitized by Google

„ pen, en min of meer in de harten der *Joodschgezinde*
„ *Christenen* opkwam, om de leere der genaderyke recht-
„ veerdiging verdacht te maaken. Maar dit zy van my en
„ alle rechtzinnige gemoederen verre geweerd! wy, die,
„ door *Gods* genade, der zonde geſtorven zyn, en met haar
„ zo weinig gemeenſchap, wat onzen reinen toeleg betreft,
„ willen hebben, als een geſtorvene en afgezonderde onder
„ de dooden met de leevendigen op aarde, hoe zullen wy
„ noch verder in dezelve uit een verdorven grondbeginzel
„ met opzet en genoegen werkzaam zyn?

„ Of gy moest niet weeten, van welks tegendeel ik ten
„ vollen verzekerd ben, dat zo veelen, als wy in *Christus*
„ *Jeſus* gedoopt zyn, het plechtig teken en zegel van
„ ons leevendig Christendom ontvangen hebben, en naar
„ Hem genoemd zyn, in zynen dood, de gemeinſchap aan
„ zynen dood gedoopt zyn, om met *Christus* der zonde af
„ te ſterven. En, dewyl de begraffenis op de dood volgt,
„ dat wy met Hem begraven, onze oude mensch met Hem
„ bedolven, bedekt en uit het oog weggenoomen is in het
„ graf, door de indompeling in het water by den doop,
„ oudtyds leevendig vertoond, ter verzekering dat wy der
„ zonde waarlyk geſtorven zyn, op dat wy, gelykerwys
„ *Christus* door een betoog van 's Vaders luisterryke deug-
„ den en magt, op eene heerlyke wyze, uit den dooden op-
„ gewekt is, en een glansryk en hemelsch leven geleid
„ heeft, wy ook alzo, met *Christus* leevendig gemaakt, aan
„ onze nieuwe verbintenis en plechtige inwyjing tot zynen
„ dienst, beantwoorden en in nieuwigheid des leevens wan-
„ delen en geduurig werkzaam zyn zouden. En dit kan
„ niet anders weezen, want, indien wy met Hem eene
„ plante geworden zyn, in de gelykmaakinge Zynes doods,
„ op eene gansch innige en verborgene wyze, door het
„ heilvattend geloove tot een gemaakt, allernaauwst ver-
„ knogt aan Zynen dood en het bitter ſap en kracht, ter
„ doodiging der zonde, uit Zynen dood ontvangen, zo
„ zullen wy het ook zyn in de gelykmaaking Zyner opſtan-
„ ding, in het deelgenootſchap en gemeinſchap aan de
„ vruchtbaar maakende leevens-ſappen van den verreezenen
„ *Leevens-boom.*

„ Dit weetende, en wel ter harte neemende, dat onze
„ oude mensch, in zyne voorgaande en verdorvene vermo-
„ gens, in het gedichtzel van zyn hart, dat ten allen dage
„ en geheel al boos, oud en leelyk was, en verdorven werd
„ door de begeerlykheden, ons van nature zo eigen en lief,

„ met

Digitized by Google

„ met Hem *gekruisigd* is, en alle deszelfs werkkragten zo
„ sterk en nadruklyk zyn aangetast en aangeklampt, op dat
„ het lighaam der zonde, het geheele zaamenstelzel der zon-
„ de, uit veele leden zaamen gevoegd, en dicht in een ge-
„ slooten, te niete gedaan en krachteloos gemaakt wierde,
„ om niet meer, gelyk te vooren, der zonde met alle krach-
„ ten en op eene heerschende wyze te dienen, handen naar
„ verbodene vruchten uit te steeken, en voeten te bewee-
„ gen om te wandelen in den raad der godloozen en te staan
„ in den weg der zondaaren. Want die gestorven zyn,
„ het zy de *Heere Jesus*, of de geloovigen in en met Hem,
„ die zyn gerechtveerdigd, vry gesprooken en uit dien
„ hoofde losgelaaten van de opgenoomene schuld en heer-
„ schappye der zonde, zo dat zy tot de voorige schuld en
„ dienstbaarheid niet meer kunnen verweezen worden, om
„ zonde voor hun te worden en der zonde te dienen.

„ Is het nu waarachtig, gelyk het is, dat wy in de ge-
„ meinschap met *Christus* gestorven zyn, zo dat de zonde
„ noch op Hem noch op ons, wegens de vereeniging met
„ Deszelfs dood, eenige aanspraak of recht hadt, zo neem-
„ men wy voor eene zekere waarheid door den geloove
„ aan, dat wy ook met Hem, door denzelven *Geest* des lee-
„ vens, die in den verreezenen Heiland was en is, be-
„ wrogt en bezield, nu en voorts tot in de eeuwigheid lee-
„ ven zullen. Als weetende, ten vollen verzekerd, dat
„ *Christus* uit den dooden van den *Vader*, als *Richter* opge-
„ wekt, niet meer sterft, niet weder sterven *zal*, de dood
„ heerscht niet meer over Hem, de dood heeft geen recht
„ en aanspraak verder op Hem, overzulks *kan* Hy niet meer
„ sterven. Want, dat Hy gestorven is, wat Zynen Dood
„ en sterven betreft, dat is hy eenmaal der zonden gestor-
„ ven, ter voldoening van haaren eisch, uit kracht van
„ *Gods* rechtveerdigheid, en daarom *kan* Hy niet meer ster-
„ ven, en wat Hy, na Zyne opstanding en hemelvaart,
„ leeft, dat leeft hy *Gode*, geheel en al ter verheerlyking
„ van *Gods* grootmagtigheden en deugden, zo wel op de
„ aarde, als in den hemel, en dieswegen *zal* Hy niet meer
„ sterven.

„ Na dat *Paulus* in den *eersten persoon*, in zynen en der
„ geloovigen naam, de noodigste gronden heeft bygebragt,
„ ten bewyze, dat een waar *Christen*, die zynen doop zoekt
„ te beleeven, en met *Christus*, in Des Zelfs dood en lee-
„ ven, vereenigd is, onmogelyk in der zonden dienst kan
„ volherden: zo past hy dit nader en regelrecht, in den

„ *twee-*

„ *tweeden perſoon* op de geloovige *Romeinen* toe". In deze nadere toeëigening poogt hy, gelyk onze geëerde Uitlegger toont, eerst de gemoederen in te nemen door ene wegbanende voorafſpraek, en vermaent hen vervolgens tot het betrachten van den Gode aengenamen dienst; waer aen hy voorts, v. 15 tot in 't flot van dit Hoofdſtuk, hecht ene wederlegging ener ongerymde gevolgtrekkinge; waer in hy toont dat de bevryding van de wet der zonde, en de overbrenging onder en tot de wet der genade, een krachtig beweegmiddel was, om hunne heiligmaking in Gods vreeze voort te zetten. — Dit gedeelte breid zyn Eerwaerde op ene dergelyke wyze uit, als het voorgaende; doch wy zien tans hier van af, om de bepaeldheid van ons beſtek, en om nog ruimte te hebben, tot het byzonderer melden van 's Autheurs verklaring der ſpreekwyze vs. 7. *want die geſtorven is, die is gerechtveerdight van de zonde*; waer door men de bovenbygebragte uitbreiding dier ſpreekwyze beter zal konnen verſtaan.

De Hoogleeraer *Elsnerus* kan zich niet verenigen met hun, die, in 't verklaren dezer ſpreekwyze, afwyken van de gewone betekenis, die 't woord *rechtveerdigen* in de brieven van Apostel *Paulus* heeft. Het komt hem met anderen waerſchynlykst voor „ dat *Paulus* hier eene toeſpeeling „ maake op misdaadigers, die, geſtorven zynde en de verdiende ſtraffe ondergaan hebbende, gerekend worden aan „ de vyerſchaar en haaren rechtmaatigen eisch voldaan te „ hebben, zo dat hier op de aarde by de menſchen niet „ meer ten hunnen laste ligt, maar de richter in tegendeel „ verklaart, dat zy aan 't volle recht en eisch der ſtrafvorderende misdaad en gerechtigheid, door eenen geweldigen en naar de misdaad geëvenredigden dood genoeg gedaan hebben, en by gevolg van alle volgende beſchuldiging diervoegen vry geſprooken zyn, dat alle verdere aanklagte haar eisch ontzegd, en zy van alles, dat verder tegen hen ingebragt mogt worden, gerechtveerdigd zyn. Dit komt met den zamenhang van het voorgaande, die van eenen geweldigen dood, eene kruiſiging, gewaagd heeft, en met het volgende overeen, en behoudt de gewoone betekenis van rechtveerdigen.

„ Paſen wy nu zulks toe op *Paulus* oogmerk, dan vloeit „ hier uit deeze zin.

„ N Met betrekking tot de eerſte woorden, *die geſtorven „ is*, naamlyk: *der zonde*, by eene woordelyke aanvulling „ uit *vers* 2. en eene zaaklyke uit *vers* 6. en het vervolg.

„ En

Digitized by Google

„ En wel by vooronderſtelling, dat *Christus* der zonde ge-
„ ſtorven is, als *Borge*, ter genoegdoening van haaren
„ eisch, door eene, naar de opgenomene ſchuld, geëven-
„ redende gehoorzaamheid en ſtraffe. En dan by eene daa-
„ delyke ſtelling, dat zy der zonde geſtorven zyn, wel by
„ toerekening van *Christus* verzoenenden dood, maar in-
„ zonderheid naar Paulus oogwit alhier, dat zy niet meer
„ onder de heerſchappye en wreede dwinglandye der zonde
„ leeven en uit een zondig grondbeginzel der verdorven-
„ heid werken, maar der zonde afgeſtorven zyn in het
„ deelgenootſchap aan en navolging van *Christus kruiſi-*
„ *ging* en dood.

„] Zodanig een *is gereshtveerdight van de zonde.* Gelyk
„ *Christus*, door der zonde, als *Borge*, te ſterven, voldaan
„ heeft aan den eisch der *Godlyke* gerechtigheid, en, op die
„ wyze geleeden hebbende, en geſtorven zynde, gerecht-
„ veerdigd is van de opgenomene ſchuld en alle ſtraffelyke
„ gevolgen der zonde: zo worden de geloovigen in *Chris-*
„ *tus* gereekend, geacht en gehouden aan *Gods* recht vol-
„ daan te hebben, en daarom vry geſprooken te moeten
„ worden van alle verdere aanſpraak der zonde, zo dat zy
„ hen, die *Christus* door den geloove aangenomen hebben,
„ niet meer verdoemen, noch, en dit is het, dat de *Apos-*
„ *tel* voornaamlyk bedoelt, onder haare heerſchappye ge-
„ vangen houden kan, en hoe meer zy de kracht en over-
„ blyfzelen der zonden verbreeken en dooden, in de ge-
„ meinſchap van *Christus* door zyn woord en verworven
„ *Geest*, dies te leevendiger bewyzen ontvangen zy, dat
„ zy van de zonde en haar ſtraffelyk gevolg, de heer-
„ ſchappye derzelver, gerechtveerdigd zyn. Hoe meer
„ de yzere ketenen en banden der zonden in *Gods* kracht
„ verbryzeld worden, dies te ſterkere verzekering ver-
„ krygt een geloovige, dat hy in de hemelſche vyerſchaar
„ is vry verklaard.

„] Was dit nu waarachtig, dan gaf 't eene gepaste grond-
„ rede op, waarom *Paulus* zeggen kon en moest: dit wee-
„ tende, dat onze oude mensch met Hem *gekruiſigd* is, op
„ dat het lighaam der zonde te niete gedaan worde, om niet
„ meer der zonde te dienen, *want* die geſtorven is, is ge-
„ rechtveerdigd van zonde, naardien hy van de verbinte-
„ nis, die de zonde op hem, en hy op de zonde hadt, *in*
„ *Christus* plechtig ontſlaagen is. En heeft hy eens in en
„ met Hem haaren tol en ſchatting ten vollen betaald, en
„ de opperſte Richter dieswegen den ouden mensch aan den

„ dood

Digitized by Google

„ dood toegeweezen en overgegeeven, zo moet het lig-
„ haam der zonde te niete gedaan worden en eindlyk ver-
„ gaan, en zo kan de knecht, die door zynen dood vry is
„ van zynen heere Job. III. 19. en de geloovigen, aan
„ hunnen gewelddryvenden *tyran*, naamlyk: der zonde,
„ geſtorven en gedood, niet gedoemd en verweezen wor-
„ den ter voorgaande dienstbaarheid. De doode kan
„ niet wederkeeren tot zyn voorig leeven, noch ver-
„ kocht worden wegens zyne ſchulden, om op nieuws
„ in der zonden dienst te treeden: want zo wel de toe-
„ komende, als verledene zyn tot den laatſten penning
„ toe voldaan.

Levendige Afteekening van het beſtaan en gedrag der Kerkelyken; nevens eene Ernſtige Verdediging van die Afteekening, door JOHN WITHERSPOON, *Predikant te Paisley in Schotlandt. Naar den 2den Druk uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by de Wed.* J. v. Poolſum, *en te Rotterdam by* P. Holſtein 1766. *in groot octavo* 207 *bladzyden.*

GElyk voor etlyke jaren *de Zedemeester der Kerkelyken* (*), onder enige Geestlyken van Nederlands Kerk veel gerugts maekte, zo heeft ook dit Stukje van den Eerwaerden *Witherſpoon*, onder zommige Geestlyken der Schotſche Kerke, daer 't eigenlyk toe betrekkelyk is, gedaen. Beiden komen ze hier in overeen, dat het groote doelwit is, zommige heerſchende gebreken, welke onder enige Geestlyken ſtand gegrepen hebben, ten toon te ſtellen, en te hekelen; of 't ook mogte ſtrekken, om die gebreken, zo niet geheel uit te rooijen, ten minſte te doen afnemen.

De Eerwaerde *Witherſpoon* heeft het raedzaemst geoordeelt, dit eerst, onder den tytel van ene *Levendige Afteekening*, op een ſchertzenden trant te doen; en te ſchryven, als of ook hy zelf behoorde tot die ſoort van Geestlyken, die hy bedoelt, en die hy met den naem van *Gematigden*, in onderſcheid van de *Orthodoxen*, benoemt; als of hy zich voorſtelde hunne leerwyze, gedrag en handel met alle kragt voor te ſpreken. Dit geſchied van hem in dat geſchrift waer-

(*) Deze *Zedemeester der Kerkelyken* is tans op nieuw te bekomen by een der Uitgeveren dezer *Letter-Oefeningen*, te weten *A. v. d. Kroe.*

Digitized by Google

waerlyk op ene geestige wyze, indiervoege, dat men te midden van de ſcherts het ernſtig oogmerk des Schryvers vernuftig zie doorſtralen. — Toen hy vervolgens, al kort na de uitgave, bemerkte dat deze zyne handelwyze van zommigen zeer euvel werd opgenomen; en wel byzonder, dat men vry algemeen ten zynen nadeele oordeelde, *dat de Schryver een man van een ondeugend hart moest zyn, en dat geen goed Man zulk een Stuk ſchryven kon;* zo werd hy bewoogen hier op te laten volgen ene *Ernſtige Verdediging van de Levendige Afteekening.* In dit tweede Stukje, dat hier het eerſte vergezelt, verdedigt hy, nu alle boert ter zyde ſtellende, zyne gehouden handelwyze op 't ernſtigſte; wel byzonder bevlytigt hy zich in dit geſchrift, om ten klaerſte te toonen, dat verſcheiden Leeraers der Schotſche Kerke maer al te veel aenleiding gegeven hebben tot het opſtellen van zodanig een geſchrift; by welke gelegenheid hy den ſtaet der Schotſche Kerke, ten aenzien der Leere, Kerktugt en Kerkbeſtier, zo als hy dien beſchouwt, onderſcheidenlyk nagaet, om de gebreken, die hy dienſtig oordeelt te melden, in een helder daglicht te zetten. Zyn Eerwaerde doet in dit tweede Stukje zien, dat hy niet minder geſchikt is, om zyn onderwerp ernſtig dan boertig te verhandelen.

Men kan, deze papieren doorbladerende, zeer wel zien, dat 'er genoegzame grond is, om te denken, dat vele Schotſche Kerkelyken in verſcheiden opzichten zeer berispelyk zyn. Maer als men tevens in agt neemt, dat 'er, inzonderheid zedert het jaer 1732, geen geringe oneenigheid tusſchen de Leeraers dier Kerke, voornaemlyk in twee partyen verdeeld, ontſtaen is; zo heeft men tevens rede om te vermoeden, of niet hier in ook min of meer plaets heeft, 't geen gemeenlyk zulke omſtandigheden vergezelt. Te weeten, dat men zeer ligt overſlaet, om zyne tegenovergeſtelde party van de ongunſtigſte zyde te beſchouwen, en, als men de pen opvat desaengaende, ten ſcherpſte te ſchryven. Dit ſchynt een zwak der menschlykheid te wezen, waer aen de Geestlyken geen minder deel hebben dan de Waereldlyken. — Wat hier van ook zy, waer van men beter in Schotland dan in Nederland kan oordeelen, zie hier de grondregels, die de Eerwaerde *Witherſpoon* opgeeft, als zulken, volgens welken die Gematigde Mannen zig gedragen.

„ I. Alle Kerkelyke Perſonen, van welken rang zy ook „ mogen zyn, 't zy Regenten van Kollegiën, Hoogleer-

„ aars

„ aars in de Godgeleerdheid', Predikanten, Proponenten
„ of Studenten, die ooit of ooit van Kettery' verdacht ge-
„ raken, moeten voor Menſchen van grooten Geest', uit-
„ gebreide Geleerdheid', en ongemeene waardye en voor-
„ treflykheid' gehouden, en, door alle mogelyke middels,
„ voorgeſtaan, gehandhaafd en beſchermd worden.

„ II. Als iemandt beſchuldigd word, van een los of on-
„ gebonden levensgedrag, of van eene overhellinge tot be-
„ dryven, tegen de goede zeden ſtrydig, moet men hem,
„ zoo veel doenlyk is, beſchutten en beſchermen, in 't by-
„ zonder, als de fouten, *hem ten laste* gelegd, *misſlagen of*
„ *gebreken zyn, uit een goed humeur* of *lugthartigheid voort-*
„ *komende:* zoo als zeker jongeling van goede hope, en die
„ laatst vry wat geruchts gemaakt heeft, onvergelyklyk aar-
„ tig en welgepast, dezelven onlangs, in een zyner Pre-
„ ken, genoemd heeft.

„ III. 't Is een noodzaaklyk gedeelte der Kenſchetſe van
„ een' Gematigden Man, om nooit, dan met een ſpottend
„ grinniken, van de Geloofsbelydenisſ' te ſpreken: of
„ looslyk, van ter zyde, te kennen geven, dat hy dezelve
„ niet, in den grond', geloofd, als ook, om 't woord Or-
„ thodoxie tot een' ſchand- en ſmaadnaam te maken.

„ IV. Een goed Predikant moet niet alleen alle de voren-
„ gemelde, en hier navolgende Grondbeginzels van Gema-
„ tigheid' in zich hebben, als de bron van alles wat goed
„ is; maar ook daarënboven nog de volgende byzondere
„ kenmerken en teekens van een goed Preektalent bezitten.
„ (1.) Dat hy zyne onderwerpen enkel aan de gezellige
„ plichten bepale. (2.) Dat hy dezen, uit enkele redelyke
„ gronden aandringe, als uit hoofde van de ſchoonheid' en
„ welgepaste evenredigheid' der Deugd', en van deszelfs
„ voordeelen voor het tegenwoordige Leven, zonder eenig
„ opzicht tot eenen toekomenden Staat', of eenig uitge-
„ breider zelfs belang. (3.) Dat hy zyne bewyzen, en zyn
„ Gezag uit de *Heidenſche Schryveren* moet ontleenen, GEE-
„ NE, of zoo weinigen, als doenlyk is, uit de H. SCHRIFT;
„ en ten (4.) dat hy zeer önäangenaam moet zyn, voor 't
„ gemeen gros der Toehoorderen.

„ V. Een Predikant moet trachten zoo groot eene maat
„ van beſchaafdheid zich eigen te maken, in al zyn gedrag
„ en handel, en zoo veel van het air, de zeden, en hou-
„ ding' van een net en wellevend Heertje, te volgen, als
„ maar eenigſins mogelyk is.

„ VI. Het is niet alleen onnoodig voor een' Gematigd'
Man,

Digitized by Google

„ Man, vele geleerdheidt te bezitten; maar hy behoord
„ zelfs vervuld te zyn, met eene verächting van alle ſoor-
„ ten van Geleerdheid', eene enkele uitgezonderd: te we-
„ ten, die, van 't ontwerp van LEIBNITS grondig te ver-
„ ſtaan, welks voornaamſte gedachten zoo fraai geſchil-
„ derd, en zoo kunſtig en lieflyk bezongen zyn, door
„ Lord SCHAFTSBURY, als welvoegelyk, in order ge-
„ ſchikt en beſchaafd, door den onſterflyken Heer HUT-
„ CHESON.

„ VII. Een gematigd Man moet trachten, zoo veel, als
„ hy maar, met eenige voegzaamheid kan, allen ſchyn van
„ Godsdienſtigheid af te leggen, en alle onnodige oefenin-
„ gen van Godsdienſtig Eerbewys, 't zy openbare of by-
„ zondere, te vermyden.

„ VIII. In Kerkelyke Beroepen, die voornaame zaken
„ zyn, welke voor Predikanten ter beöordeeling' komen,
„ moet het eenige ding, waar men op acht geeft, beſtaan,
„ in een onderzoek voor welk ëene Party, de PATROON,
„ COLLATOR of BEGEVER der *Præbende*, en de Grooten en
„ Edelen, of voorname *Stelngerechtigheden* zich verklaren;
„ want de zin en neiging van het gemeene Volk moet men
„ ten uiterſten verächten.

„ IX. Terwyl men met een Beroep bezig is, moet de
„ *Kandidaat*, tegen wien een groote tegenſtandt van de
„ zyde der Gemeene beſpeurd word, aangemerkt en alöm
„ uitgetrompet worden, als een Perſoon van groote ver-
„ dienſten, en aanmerklyke gaven en bekwaamheden: alle-
„ ſins nochthans zorgdragende, dat, zoo die zelve Preker,
„ na dat hy de plaatst heeft verkregen, moeite doet en
„ ſlaagt in 't winnen van des Volks gunſt', hy als dan zoo
„ laag, beneden zyn Karakter, uitgekreten en ten toon ge-
„ ſteld worde, als hy te voren hoog opgevyzeld en daar bo-
„ ven verheven was geworden.

„ X. Wanneer wy nu een Beroep, in weerwill', mogelyk
„ van 't gantſch ligchaam der Gemeente, of van 't geheel
„ gros der Parochiänen, door eene liſtige verkregene meer-
„ derheidt, in de algemeene Vergaderinge, hebben door-
„ gedrongen, moet deze overwinning nog meer bevorderd,
„ en van dezelve een goed gebruik gemaakt worden, door
„ ſommigen der Orthodoxe Tegenkanters van het beroep op
„ te leggen, om het zelve zyn beſlag te geven: inzonder-
„ heid zulken onder hen, die voorwenden: dat hun gewe-
„ ten bezwaard zoude worden, als zy, in zoodanig een Be-
„ roep de minſte werkzame handt hadden of leenden.

Digitized by Google

„ XI. De naam of 't Kenmerk, 't welk de Gematigde Lie-
„ den, aan hunne Tegenpartyën van de *Orthodoxe* Party
„ moeten geven, behoord altoos dien van *Guiten* of *Gekken*
„ te zyn, en als de gelegenheidt het toelaat, moet dezelve
„ Perſoon, (zoo het maar pas geeft) nu eens als een
„ *Schurk*, dan eens als een *Zot* vertoond worden.

„ XII. Een Gematigd Man moet, voor de Waereld in 't
„ algemeen, en dus ook, voor Lieden, die *Atheïsten* en
„ *Deïsten* van Grondbeginzel zyn, als mede voor Perſonen
„ van een los, ergerlyk en ondeugend levensgedrag, zeer
„ vele liefde betoonen; maar geene genegenheidt altoos
„ voor Lieden van ſtipte en eerbiedige Godsdienſtigheid',
„ en die, in allen hunnen handel, geregeld en deugdzaam
„ betoonen te leven.

„ XIII. Eindelyk. Alle Gematigde Lieden zyn, door
„ den naauwſten bandt van verëeniging', aan elkänderen
„ verknocht, en laten nimmer na, om elkänder tot het
„ uiterſte toe te helpen, en te verdedigen: laat de zaak,
„ waar in zy ingewikkeld zyn, wezen wat zy wille.

Deze Grondregels worden, ieder afzonderlyk, door onzen Antheur voorgeſproken; en met reden zulker ſtellingen waerdig verdedigt. Men oordeele hier van enigermate uit zyne redenering over den Vden Grondregel, die wy nog ten voorbeelde zullen mededeelen, waer omtrent hy zich aldus laet hooren.

„ Dit is, in 't gemeen, een onderſcheidend Kenmerk,
„ tuſſchen een Gematigden en tuſſchen een *Orthodoxen*
„ Leeraar; en hoe vele voordeelen wy hier uit voor ons zel-
„ ven trekken, is ten uiterſten baarblykelyk. Goede ze-
„ den zyn, onder alle menſchelyke begaafdheden, onge-
„ twyfeld, de alleruitſtekendſten, en vervullen, in zekere
„ mate, alle de overigen, die men mogt' ontbreken. En,
„ zeker, niëts is noodiger en gepaster, niets ſtaat fraaijer
„ en ſierlyker voor een Prediker van 't Euängelie. Hier
„ door verkrygt hy zeer gemaklyk den toegang by de groo-
„ te, en wellevende waereld, en ontſlaat zich van die
„ ſtuurſche ſtrengheid', die velen onzer Medebroederen
„ zoo hatelyk en verfoeilyk in 't oog der beſchaafde Lie-
„ den maakt. In vorige tyden leiden de Bedienaars der
„ Gemeentens, zulkëen afgeſcheiden en eenzaam Monni-
„ ken leven, en waren, als ze in 't openbaar verſchenen,
„ gemeenlyk zoo ſtemmig en deftig: dat al het vrolyke ge-
„ deelte des Menſchdoms, en in 't byzonder de losbandige
„ en vrygeesten hun gezelſchap ſchuwden, en voor hun

„ weg-

Digitized by Google

„ wegliepen; of, zoo zy, by geval, gedwongen waren het
„ by te wonen, zoo ſtil, achterhoudend en wantrouwig
„ waren, dat ze naauwlyks den mondt dorſten openen;
„ maar laat nu een Gematigd, wel opgebracht, en naar den
„ hedendaagſchen beſchaafden trant gevormde Leeraar, in
„ een gemengd gezelſchap komen, daar zal geen Deugniet,
„ Vrygeest of Losbol wezen, die in 't minſte voor hem be-
„ ſchroomd is, maar zy zullen vloeken en zweren, als naar
„ gewoonte, met onbedenklyke vrymoedigheid. Zie nu
„ eens wat voordeel hier op zit. Zulke onbedwongen bot-
„ viering van drift', geeft den Leeraar' gelegenheidt het
„ *Karakter* van zulke Lieden in den grond te leeren ken-
„ nen, en by gelegenheid, op eene zeer beſchaafde en
„ vriendlyke wyze, een Preek tegen het vloeken en zwe-
„ ren te doen. Schoon dit nu zelden ſtrekt tot verbete-
„ ring' van dezulken, het heeft echter dat goede nog,
„ dat het byna nooit kwaalyk van hen genomen word:
„ het welk toont, dat de gegeven Raadt en Grondregel,
„ met een zeer hoogwys oordeel, bedacht en vaſtge-
„ ſteld is.

„ Want, zeg eens, Leezer: hoe kan een Leeraar toch
„ de boosheidt grondig verſtaan, ten zy dat hy, of zelf in
„ perſoon' die plege, ('t welk, zoo 't wat grof ging, de
„ waereld niet zou willen laten doorgaan:) of dat hy toe-
„ late dat anderen zoo ſtout zyn, van dezelve in zyne te-
„ genwoordigheid te plegen. Die anders te werk ging,
„ zou toonen, dat hy gelyk was, met zekere naauwhartig-
„ ge, beſchroomde en bygelovige Studenten, van myne
„ kennisſe, die ik weet, dat, in 't ſtuk van beſpiegeling'
„ angſtvallig zyn en afkeerig om de Boeken der Tegenpar-
„ tyën te lezen, dewyl zy vol dwalingen zyn: daar het
„ klaar is: dat men geene dwalingen kan wederleggen, ten
„ zy men dezelven in den grond' verſta.

„ Als men de verſchillende Kenſchetſen der Predikanten
„ in dezen, maar eens vlak tegen elkanderen overſteld, zal
„ men de gemelde waarheidt buiten allen twyfel zetten, en
„ zoo klaar maken, even als de Zon der Waarheid' alle de
„ ſlonkerſtarren van dwalinge doet vermyden, en dwars
„ door dezelve haar glansſen heen ſchiet. Daar zyn ſom-
„ mige Leeraars, die men aan hunnen opſchik, hun defa-
„ tig en ſtemmig gelaat, en hunne naauwkeurige, ſtemmige
„ en zedige verkeering', terſtond als zoodanigen, kan ken-
„ nen. Hoe laag, hoe verächtelyk is dit! hoe maakt men
„ zich, dus doende, met de geringſte handwerken gelyk;

„ en handeld dus evenëens, of wy Matrozen waren, die „ aan hunn' danſenden gang', of Snyders, die aan 't bevend „ optrekken hunner ſchouderen te kennen zyn? Maar onze „ waarlyk beſchaafde Geestlykheidt daar tegen, heeft wy„ ſelyk alles afgelegd, waar aan men haar of hare Bediening „ kenne, 't zy men haar, op de ſtraten ontmoet, of aan „ hare huizen bezoekt, of met haar in gezelſchap verkeerd, „ of een avondje in de herberg' ſlyt; niemand kan denken, „ of vermoeden, dat hy een' *Preker*, by zich heeft; en in „ overeenkomst' met dezen welbedachten regel, geheugd „ my een voortreflyk zegswoord, van zekeren voornamen „ Heer, tot aanpryzing van zulk ëen Leeraar gebruikt; *dat* „ *hy*, namelyk, *niets aan zyn geheele lyf had, 't welk naar* „ *een' Kerkelyken geleek.*

„ Nog een' enkelen raadt heb ik te geven, nopens de „ wyze om deze volmaaktheidt te erlangen, en dan „ heb ik ook met dezen Grondregel' gedaan. Om de„ zelve te bereiken moeten Studenten, Proponenten en „ jonge Predikanten, terwyl hunne ligchamen en geesten „ nog buigzaam zyn, verkeeren en gedurig gezelſchap hou„ den, zoo veel maar mogelyk is, met Officieren van 't Le„ ger, die beneden de 25 jaar oud zyn, welker getal onder „ onzen Landaart niet gering is; als ook met jonge Heer„ tjes van fortuin', die door den vroegen en gelukkigen „ doodt hunner Ouderen, hun erfgoedt in 't bezit gekre„ gen hebben, eer zy mondig of meerderjarig zyn. Onder „ dezen is 'er naauwlyks een, of hy ſtrekt ten fraaijen toon„ beelde om 'er zig na te vormen: want zy hebben de be„ kwaamſte gelegenheidt gehadt, om, in alles, naar de „ Natuur te leven, dewelke de alles in zich bevattende Re„ gel der Ouden is; en te gelyk om zich eene vryë en on„ bedwongen wys van denken, ſpreken en handelen eigen „ te maken, zonder met eenige pedante Geleerdheid' be„ ſmet, of met eene ſtyfheid' bevlekt te zyn, die een ſtipt „ aankleven aan de gronden der waereldſche voorzichtigheid „ iemand byzet.

„ Maar, met dit alles, geloof ik toch; dat ik de moeite „ wel had kunnen ſparen, van dezen Grondregel op te ge„ ven, wyl het tegenwoordig Geſlacht der Leeraren uit „ zich zelf genoeg geſchikt ſchynd, om dezelven zorgvul„ dig waar te nemen. Dit, denk ik, hebben zy, van na„ ture, mede ter waereld', gebracht, of anders mogen zy „ 't geleerd hebben, van den onnavolgbaren Lord *Shafts*„ *bury*, die, op zulkëene levendige wyze het kwaadt en

„ de

„ de nadeelen der Hooge Scholen (in zyne *Characteristics*) „ heeft ten toon' gesteld; en aan dezelven, uit dezen hoof- „ de, den omgang, met de beschaafde *Peripatetici*, als den „ eenigen weg, om tot ware kennisse te geraken, nadruk- „ lyk aanpryst.

Vertoog over de Gelukzaligheid van het toekomende leven; en derzelver trapswyze vordering en aanwas. In 's Gravenhage by E. Boucquet 1766. *behalven het Voorbericht* 126 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Geschrift, oorspronglyk in 't Engelsch opgesteld, is reets voor enige jaren uit die tale in onze spraek overgezet, en in 't licht gebragt onder den tytel *de Staat van 't Eeuwig Leven*: men heeft het in dezen op nieuw, naer de Fransche uitgave, getytelt, *De la Felicité de la Vie à venir*, meerendeels nagevolgt en vertaelt te voorschyn doen komen. De Uitgever schynt, volgens het Voorbericht, hier toe grootlyks bewoogen te zyn, door het geen hy, betreffende het onderwerp hier in verhandelt, gelezen had in de *Letterverlustigingen* van den Wel Eerw. Heer *P. Nieuwland*, wiens gedachten deswegens in 't wezenlyke met die van den Schryver van dit Vertoog overeenstemmen. Om deze rede deelt hy ook voor af mede, het geen de Eerw. *Nieuwland* desaengaende in zyne *Letterverlustigingen* bygebragt heeft, en vlecht ook hier en daer in 't Vertoog zelve enige bedenkingen van dien Heer, mitsgaders van zich zelven over dit onderwerp.

Het hoofdbedoelde van dit Vertoog is, te toonen, dat 'er reden zyn, die ons bewegen konnen, om te denken, *dat de Kennis der Gelukzaligen in den toekomenden staat geduurige voortgangen maken zal.* Dit voorstel verklaert de Schryver indezervoege. „ Ik neme het woord *kennis* in zyne al- „ leruitgestrektste beteekenis, en in den algemeenen en on- „ bepaalden zin voor alle soorten van kennisse, door welk „ middel en op welke wyze ook verkregen, of te verkry- „ gen zynde. Door derzelver *eeuwigen voortgang*, versta „ ik den geduurzamen aanwas en vermeerdering derzelve „ tot in 't oneindige, zoo dat zy nimmer die volmaaktheid „ zal bereiken, welke geene trappen meer heeft. Deze „ Waereld is eindig, en derzelver uitgebreidheid is beperkt „ en bepaald; de golven der Zee hebben palen, welken God „ aan dezelven gezet heeft, *om ze nooit te overschryden*; maar

Digitized by Google

„ 't Menschlyk Verſtand is onbegrensd, en wast en neemt
„ toe, tot in eeuwigheid.

„ Door den *toekomenden ſtaat*, verſta ik den toeſtand der
„ Gelukzaligen na hunnen dood. 'Er is een Leven na dit
„ tegenwoordige; en 's Menſchen Ziel, van 't Lichaam
„ afgeſcheiden, blyft in dat andere leven beſtaan, en vor-
„ dert als dan, zoo wel als nu, in kennisſe: want, dat dit
„ hier plaats heeft, erkent elk; en ik zie geen reden al-
„ toos, waarom het ook niet hier namaals zoude ſtand hou-
„ den; dewyl de Natuur onzer Ziele my voorkomt zooda-
„ nig te zyn, dat het onmogelyk is, haar, de zucht om te
„ leeren, te ontnemen. En ik kan niet denken, dat de
„ dood zulk eene groote Verandering in onze Vermogens
„ zoude te wegen brengen, dat iets, welk hier natuurlyk
„ onmogelyk is, niet alleen mogelyk, maar zelfs noodwen-
„ dig en onvermydelyk zoude worden: want dit moet onze
„ kennis worden, zoo 't waar is, dat ze volmaakt zoude
„ gemaakt worden, ten eerſten na onzen dood. — Door de
„ *Gelukzaligen* verſta ik de zoodanigen, welken God zal
„ waardig keuren, om deel te hebben aan *de Erve der Heili-*
„ *gen in het Licht*. Want, die hier in dit Leven in de waa-
„ re Vreeze van God, oprechtelyk en ſtandvastiglyk, naar
„ zyne heilige Wetten geleefd, en aan de Voorwaarden van
„ het Euangelie, met alle trouwe en vlyt voldaan hebben,
„ zyn uit vrye gunſte, om CHRISTUS wille gerechtigd
„ tot den ingang in 't eeuwig Paradys, tot het eeten van
„ den Boom des Levens, en om mede aan te zitten aan de
„ groote *Bruiloft* des LAMS.

Ten bewyze van dit Voorſtel beroept zich onze Schryver in de eerſte plaatze op de *Natuur van God* en *die van den Mensch*. God bezit oneindige volmaaktheden; de Mensch, hoe volmaekt hy ook moge worden, is en blyft altoos een eindig ſchepzel; zyn vermogen van kennis is en blyft bepaeld; gevolglyk kan hy de oneindige volmaektheden van God nimmer volmaekt kennen, maer hy kan 'er ſteeds in toenemen, en hy heeft hier in ene onuitputbare bron ter vermeerderinge zyner kundigheden. De Mensch heeft ook ene begeerte om God te kennen, kan zonder die kennis niet gelukzalig wezen, en kan namaels hier in toenemen, zo door 't beſchouwen van Gods werken, als door 't ontvangen van ene bovennatuurlyke Openbaring. De Mensch heeft daar en boven ene natuurlyke zugt tot het vermeerderen zyner kundigheden; en 't is 's Menſchen Geest eigen werkzaem te zyn; des zodanig ene werkzaemheid ter verkry-

Digitized by Google

kryginge van uitgebreider kennis wezenlyk tot 's Menſchen gelukzaligheid behoore.

Onze Autheur uit deze denkbeelden de waarſchynlykheid van zyn Voorſtel afgeleid hebbende, gaet vervolgens over om dit nog nader te bevestigen, uit overweging der zaken, *welke in de toekomende Waereld de Voorwerpen onzer Beſpiegeling en Overdenking zullen uitmaken;* komende, gelyk hy in 't ſlot dier beſchouwinge zegt, hoofdzaeklyk hier op uit. „ Dat „ de Waereld, welke wy bewoonen en beſchouwen, van „ eene zeer groote uitgebreidheid, en dat 'er een groot ge„ tal Schepzelen van verſcheiden ſoorten in te vinden zy; „ dat 'er ook nog andere Waerelden voor de gene, die wy „ nu bewoonen, kunnen plaats gehad hebben, en dat men „ na deze nog meer anderen kan hebben, die nooit eindigen „ zullen: dat alle Gods Werken verkondigers zyner heer„ lykheid zyn; maar dat ze nutteloos zouden wezen, ten „ aanzien van derzelver voorname eindens, zoo 'er geen „ redelyke en verſtandige Wezens waren, die dezelven be„ ſchouwden, en 'er God uit leerden kennen en pryzen; dat „ de Engelen Gods Werken zien en beſpiegelen hier op „ Aarde; en dat het, myns bedunkens, niet onwaarſchynlyk „ is dat gevolgelyk de verheerlykte Gelukzaligen Gods heer„ lykheid ook in de werken zyner Scheppinge in de vele „ andere Waerelden, buiten de onze, zullen kunnen beſpie„ gelen en leeren kennen, en dat deze misſchien oneindig „ groote verſcheidenheid aan hun eeuwigduurende voorwer„ pen van beſchouwinge, en eene kennisſe zal byzetten, „ die tot in eeuwigheid blyft toenemen". — De melding van *vele andere Waerelden* in deze beſchouwing heeft den Vertaler van dit Vertoog aenleiding gegeven, om hier aen te hechten *eene Uitweiding over 't gene het Samenſtel der* VEELE WAERELDEN *betreft.* In 't zelve ſtelt hy ons voor 't geen de Eerwaerde *Nieuwland* in zyne *Letterverlustigingen* bygebragt heeft, om het denkbeeld van *'t beſtaen veler Waerelden*, en derzelver *bewooning door redelyke Wezens* te betoogen; ſchoon men, gelyk de Uitgever zelve vervolgens nader doet zien, op goeden grond moge beweren, *dat 'er geen Menſchen van onze ſoort, in die andere Waereld-Lichamen woonen:* waer by hy tevens aenmerkt, dat men zich niet moet toegeven, om uit dit denkbeeld van vele Waerelden alle willekeurige beſluiten af te leiden.

De Opſteller van dit Vertoog tracht eindelyk, ter ſtavinge van zyn voorſtel, den Lezer onder 't oog te brengen, dat de vier hoofdmiddelen, waer door wy in dit leven onze kun-

Digitized by Google

digheden vermeerderen, ook waerſchynlyk in 't toekomende leven plaets zullen hebben, en ſtrekken om onze kundigheden in de eindelooze eeuwigheid te doen toenemen. Deze vier hoofdmiddelen zyn; het Gezigt, de Verkeerig met anderen, ene Godlyke Openbaring en onze Redenering. „ Doch, op dat men my wel begrype, *zegt hy*, ik beweere „ niet ſtelliglyk, dat de Gelukzaligen noodig hebben hunne „ Kennisſe, in het toekomend leven, op deze vierderlei „ wyze, te vermeerderen, of dat 'er niet nog eenig ander „ middel tot derzelver aanwas zoude zyn; maar alleen dat „ het mogelyk en zelfs waarſchynlyk is, dat dezelve op de„ ze vierderlei wyze ook in den Hemel toenemen zal". — Dit poogt hy vervolgens van ieder dezer middelen onderſcheidenlyk te toonen, en tevens te doen opmerken hoe 'er voor ieder middel onnadenkelyk veel voorwerpen zyn, die onze aendacht in de eeuwigheid werkzaem konnen houden. — Men hoore, tot een byzonder ſtael, 's Mans redenering over den grond, op welken men, naer zyne gedachten, het gebruik van 't redenerende vermogen ook den Gelukzaligen heeft toe te eigenen.

„ Indien het Verſtand der Gelukzaligen oneindig ware, „ geloove ik niet dat ze noodig zouden hebben te redenee„ ren; maar dewyl het zekerlyk bepaald is, zoo begrype ik „ niet, hoe zy zich zonder dit van hunnen' pligt zouden „ kunnen kwyten, en hunne Vermogens ten opzichte van „ God oefenen; 't welk, gelyk de geheele Waereld toe„ ſtemt, de bezigheid en gelukzaligheid der Gelovigen uit„ maakt. Of, kunnen zy God beminnen, zonder dat zy „ zyne Volmaaktheden kennen? Kunnen zy hem gehoorza„ men, zonder zyn rechtmatig gezag, en de groote en ver„ ſcheide weldaden, die zy van hem ontvangen hebben, en „ nog geduurig verkrygen, behoorlyk te kennen? En zyn „ deze kennis, liefde en gehoorzaamheid niet de uitwerk„ zels van hun Redeneer-vermogen? — Men kan niet ont„ kennen, dat ſommige zaken in deze Waereld beter bekend „ zyn, dan anderen, en ik achte dat ADAM, in den ſtaat der „ rechtheid, dit zelf ondervonden heeft; ja, ik twyfel niet, „ of hy kende even als wy, beter de eerſte gronden der din„ gen, dan de groote meenigte der gevolgen, welken men „ daar uit trekken kan. Hy zal beter geweten hebben, dat „ de verſcheide Linien uit het middelpunt van een *Cirkel* „ getrokken, gelyk waren, dan dat hy wist dat alle de hoe„ ken van een *Drieboek* gelyk zyn met egale *Cirkels*, en dus „ vele andere zaken. Zoo dit waar is, hier op aarde, en

„ het

Digitized by Google

„ het dus zelfs plaats hadt, voor de zonde, waarom zoude „ het dan in den Hemel mede niet aldus wezen"? Onze Autheur dit nader opgeheldert hebbende, met te doen opmerken, hoe 'er in verſcheidene ſoorten van wetenſchappen altoos ene overvloedige ruimte van ſtoffen gevonden zal worden, waer op het redenerend vermogen der Gelukzaligen werkzaem zal konnen zyn, vervolgt daer op indezer voegen.

„ 't Is derhalven, meene ik, uit het gezegde wel te zien, „ dat de Gelukzaligen hier namaals hunne kennisſe zullen „ kunnen vermeerderen. De weinige voorbeelden, die ik „ hier van bygebragt hebbe, zullen misſchien overtuigende „ bevonden worden. Maar, wie zoude kunnen zeggen, hoe „ vele millioenen zaken het andere Leven opleveren zal, om „ hunne kennisſe door dit middel te vergrooten; en hoe „ verre die kennis gaan zal? — Het is zeker dat 's Menſchen „ Geest gemaakt is om God te kennen; die uit en door zy„ ne Werken bekend wordt. Maar 't is ook zeker, dat de „ verſcheide Volmaaktheden dier Werken, niet gelykerwy„ ze of even klaar zyn; waarom het waarſchynlyk in het „ andere Leven, ten dezen aanzien even eens zal zyn, als „ hier op aarde. Hier ontdekt de Mensch, door Redenee„ ring, de Natuur van onbekende zaken, door middel der „ genen, die hy kent. Ik meen dat de Gelukzaligen het „ zelfde zullen kunnen doen. 't Vermaakt hier den Geest „ zonderling, het eene gevolg uit het andere af te mogen „ leiden, en dit zal bedenkelyk geen minder genoegen ge„ ven in het verblyf der heerlykheid.

„ Wel verre dat de andere Waereld de loffelyke neigingen „ van des Menſchen Geest vernietigen zoude, zal ze die „ niet alleen niet verminderen, maar zelfs vermeerderen, „ en volmaken. De zucht om door Redeneering te kennen, „ is, naar 't my voorkomt, natuurlyk, en het Wezen zelfs „ onzer Ziele: dit zoo zynde, kan men 'er zich zoo min „ van ontdoen als van ons Wezen zelve. Ik onderſtelle eer„ biedigly dat het Koningryk der Hemelen dit vermogen „ vermeerderen en volmaken, en deszelfs gebruik gemak„ lyker, aangenamer en gelukkiger maken zal. Een eindig „ verſtand, zonder dit vermogen, en zonder de magt om „ het te gebruiken, is zoo veel als een wonderſpreuk by „ my, of veel eer eene tegenzeglykheid. Dat een bepaald „ verſtand alle dingen zoude kennen, uitgezonderd de eerſte „ Grondbeginzelen, en de zekere Voorwerpen der Zinnen, „ en dat het alles zoude kunnen doen, 't gene Gode en zich

Digitized by Google

„ zelve waardig is, komt my ten eenenmale onwaarſchyn-
„ lyk, om niet te zeggen, gantsch onmooglyk voor. Doch
„ ik heb hier van reeds genoeg gezegd.

„ Een bepaald verſtand is niet in ſtaat, om alles in een-
„ maal te kennen. Deszelfs kennis neemt by trappen toe.
„ Gelyk de Wezens van elkanderen afhangen, aan elkander
„ verknocht zyn, en het eene uit het andere dikwils volgt,
„ of voortvloeit, zoo is het zeer waarſchynlyk, dat men ze
„ zal leeren kennen op gelyke wyze, als zy beſtaan, dat is
„ te zeggen, door 't een uit het andere af te leiden of te
„ redeneeren. Zoo men anders ooit iets in 't andere leven
„ kennen zal door deszelfs uitwerkzelen, welk ik geloove
„ buiten twyfel te zyn, zoo kan dit niet, dan door rede-
„ neering, geſchieden; want de oorzaak en eigenſchappen
„ eener zaak, door de natuur en hoedanigheid der uitwerk-
„ zelen, te bepalen, is redeneeren, en van gevolg tot gevolg
„ te gaan van 't gene klaar en gemaklyk is, tot het geen
„ ons duister en moeilyk voorkomt.

„ Ja, ik vraag nog eens, of het een redelyk Schepzel
„ waardig is, te werken, zonder dat het wete, wat het doe?
„ Betaamt het wel aan een verſtandig Wezen te werken,
„ als natuurlyke Werkers, of als domme Dieren? Dus ten
„ minſten zou men handelen als men niet redeneerde. Ge-
„ hoorzaamt en dient men Gode, als men geen gebruik van
„ zyne Reden maakt? Kan men God liefhebben en eeren,
„ als men niet let op zyne voortreflykheid, goedheid en
„ magt, en dezelven aanmerkt, als den grondſlag van onzen
„ dienst? Ik weet niet, hoe anderen hier over denken; maar
„ ik ben wel verzekerd, dat alle Gehoorzaamheid, welke
„ wy aan God betoonen, alle liefde, welke wy Hem bewy-
„ zen, de uitwerkzels zyn van onze Reden; en dat deze
„ dienvolgens voor ons in 't andere Leven zoo noodzaak-
„ lyk zy, ter vermeerdering van onze kennisſe, als om onze
„ liefde en gehoorzaamheid te doen toenemen.

„ Gelyk ik het nu waarſchynlyk achte, dat de kennis en
„ het geluk der verheerlykte Heiligen geduuriglyk zal toe-
„ nemen, zoo ſta ik ook gereedlyk toe, dat dezelve onmid-
„ delyk, na derzelver intrede in den Hemel, zal vermeer-
„ deren. Ik erkenne boven dien, dat hunne Vermogens
„ zeer veel grooter, en zy uit dien hoofde veel bekwamer
„ tot redeneering zullen zyn. 't Zal hun zeer veel gemak-
„ lyker vallen, dan in dezen ſtaat van zwakheid en gebrek-
„ lykheid, om onwraakbare gevolgen, uit vaste *premiſſen* te
„ trekken; en, dienvolgens zullen zy de mate hunner ken-

„ nis-

Digitized by Google

„ nisse zeer vergrooten, 't welk ik geloove dat tot in het „ onbepaalde, zoo niet tot in alle eeuwigheid toe, zal blyven duuren".

Voorts wordt dit Vertoog beslooten met ene *Korte Beantwoording der Tegenwerpingen tegen het gedane Voorstel gemaakt*; en het voordragen eniger *Gevolgen*, die uit het gezegde, met betrekking tot den toekomenden gelukstaat, af te leiden zyn.

Onze Schryver behandelt dit zyn onderwerp in alle opzichten met zeer veel zedigheid, en wil zyne gedachten desswegens niet hooger, dan als waerschynlyke denkbeelden, geacht hebben, die hy ter toetse overgeeft. Een onbevoordeeld oplettend Lezer zal 'er ongetwyfeld hier en daer byzondere gedachten in vinden, aen welken hy zyne toestemming niet gereedlyk zal verlenen; maer over 't algemeen, twyfelen we niet, of des Schryvers gevoelen zal hem aennemelyk voorkomen.

B. S. ALBINI *Academicarum Annotationum Liber Septimus. Continet anatomica, physiologica, pathologica.*

Akademische Aanteekeningen; zevende Boek. Vervat ontleed-, natuur- en ziektkundige zaaken, door B. S. ALBINUS.

Tweede Berigt.

WY hebben van de zes voorgaande Hoofdstukken onze Leezers berigt gegeeven (*), en by gebrek van plaatse, de overige tot een andere gelegenheid moeten uitstellen, welke wy nu zullen waarneemen. Het zevende heeft tot opschrift: Van de Vaten der Gezigtzenuwe, en derzelver sponsagtige natuur. De Professor RUISCH hadt de Gezigtzenuw sponsagtig beschreeven. De Heer ALBINUS de flagaderen van de Hersenen opgespoten hebbende, zag veele Vaten in het merg van de Gezigtzenuw opgevuld; en als de inspuiting zo gedaan was, dat het vogt door de aderen terugkeerde, nog veel meer. En hoe meer Vaten opgevuld waren, hoe minder van de gemelde sponsagtige zelfstandigheid gezien wierdt; en men zag opgevulde Vaten in plaats van gaten of openingen, welken de sponsagtige natuur vertoonden. Hier uit bleek, dat die openingen zelven waren afgesneedene en ledige Vaten. Onze Hoogleeraar staat echter toe, dat de Zenuw, alsze in water wordt afgespoeld, eenig-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VII D. bl. 229.

Digitized by Google

eenigzins geweekt, en een gedeelte van het merg geſpild wordt, terwyl de Vaten, welken vaster van weefzel zyn, overblyven, eenigzins ſponsagtig konnen worden, of zich zo vertoonen. Na de opvulling der Slagaderen, heeft de uitmuntende Schryver ook Vaten in het dunne bekleedzel van de Gezigtzenuw gevonden.

In het agtſte Hoofdſtuk wordt geſproken van den ſpierigen Rok van de ſlagaderen der Herſenen. Men heeft gemeend, dat de ſlagaderen de Herſenen ingaande, den ſpierigen Rok afleidden: waarſchynlyk, om dat men dezelven zagter vonde, dan ſlagaderen van gelyke grootte, op andere plaatſen. Ook zynze hier, wezenlyk, dunner, en hier door, als zy vat vol bloed zyn, ook rooder; evenwel dikker dan de aderen. Zy leggen, volgens den Heer ALBINUS, niets af, maar worden dunner.

Het onderwerp van het negende Hoofdſtuk is een zonderling gebrek in de Holader. Byna ongelooflyk zal het ſchynen, dat de Holader, by den oorſprong der Darmbeensaderen, geheel toegegroeid was, zonder dat zich eenig gebrek, in de onderſte ledemaaten, of deelen, omtrent het Bekken gelegen, vertoonde: dit werdt, evenwel, inderdaad, van onzen Hoogleeraar zo bevonden, en zyne toehoorders getoond in een volwaſſen menſche, die van eene ziekte was geſtorven, en het geheele lichaam vermagerd hadt. De Holader was zodanig ſamengegroeid, datze met de Wervelbeenen als één lichaam, vereenigd ware. Noodzaaklyke bezigheden riepen onzen Schryver hier af, zo dat Hy geene naſpooring hadt gedaan van de wegen, door welken het bloed van de onderſte deelen koomende, naar het Hert terugvloeide.

In drie volgende Hoofdſtukken vindt men waarneemingen aangaande den ſteen der Blaaze. In het jaar 1718 zag de Heer ALBINUS, eenen met ſteen in de Blaaze ſnyden door RAU; den ſteen niet kunnende vatten, moest hy denzelven laaten blyven. De Lyder geſtorven zynde, vondt hy een vry grooten ſteen, in het verwydde uiteinde van den Pisleider, met zyn ronde gedeelte, door den mond van den Pisleider, in de Blaaze uitpuilende; 't welk hy hadt konnen raaken, maar niet vatten. In het zelfde jaar werdt, door VAN BORTEL, een man geſneeden van veertig jaaren. De ſteen met de tang gevat zynde, liet zich ſamen drukken als een ſtyf deeg, veel zandige ſtoffe kwam 'er voor den dag, en eindelyk een ſtuk van een bies, driemaal ſamengevouwen, en met zand bekorst; 't welk ontvouwen zynde een ſpan lang was. De man verhaalde, dat hy, te vore, dikwils, ſteentjes, met

de

Digitized by Google

de pis geloosd hadt; dat als op zekeren tyd een, wat grooter, in den hals van de Pisbuis bleef ſteeken, en de lozing van de pis belette, hy het, met het ſtuk van de bies, hadt getragt te rug te ſtooten, en de bies niet wederom hadt konnen terughaalen. Van dien tyd af hadden zich teekenen, van ſteen in de Blaaze, by hem voorgedaan; en eindelyk werdt zulk een weeke gevonden. In een kind van tien jaaren, aan een heete koorts geſtorven, was de Blaas zeer ſamengetrokken. Geopend zynde, vondt men, in dezelve een ſteen van een byzondere gedaante. Het onderſte gedeelte lag in een zak, aan de regter zyde van de Blaaze, boven de Pisbuis, en het bovenſte gedeelte ſtak binnen de Blaaze uit. De mond van den gemelden zak omving het midden van den ſteen, waar hy een hals hadt. Het bovenſte was met een dikke lymige ſtoffe en veel kleine ſteentjes gedekt. De ſteen wordt in plaat vertoond, waar door het begrip te gemaklyker gemaakt wordt. Deeze waarneeming is den Heer ALBINUS medegedeeld door Doctor LEDEBOER.

In het dertiende Hoofdſtuk vindt men een geval van uitloopinge der pis door het Fondament. Een voornaam Man, onder het opzicht van den beroemden HOVIUS, loosde zyne pis door den gewoonen Pisweg, en door het Fondament. Als hy zyn water maaken moest, loosde hy eerst veel door den gewoonen weg, en zo dra dit ophieldt, veel door het Fondament, en met geweld, als in een Buikloop. Onze Hoogleeraar een vinger in het Fondament gebragt hebbende, vondt eene verzweering, waar door de Blaas in den regten Darm open ſtondt. Als de pis uit het Fondament kwam, voelde de Lyder zeer ſcherpe pyn. Hem, werden eenige dingen gegeeven om de ſcherpte van de pis te matigen, en verzagtende middelen in den regten Darm gebragt. De uitſlag wordt niet gemeld.

Het veertiende Hoofdſtuk heeft tot opſchrift: Van de Milt. De Heer ALBINUS, de natuurlyke plaatſing der Ingewanden van den buik, in een geopend volwaſſen lichaam willende vertoonen, en tot aan de Milt koomende, vondt 'er geen, en niets in plaats van dezelve. Aan de Darmen zynde, haalde hy uit het Bekken, welken daar in gelegen waren, en vondt de Milt, in het Bekken, groot en vry; alleen gehegt aan de vliezen, door welke zy natuurlyk verknogt is met het Middenrif en de Maag; en dezelven waren dermaate gerekt, dat ſchoon het Middenrif en de Maag op de gewoone plaatſe bleeven, de Milt in het Bekken gelegen was. De Vaten van de Milt waren, op gelyke wyze langer

ge-

Digitized by Google

geworden. Een ander geval voegt de vermaarde Schryver hier by; hy vondt een kleine tweede Milt, behalve de groote, in haar natuurlyke plaatſe, van grootte als een Okkernoot, een duim breedte van de groote, een waare Milt, alleen in grootte van de andere verſchillende, waar van ze als afgeſcheiden was, en hadt takken van de Miltvaten.

In het vyftiende Hoofdſtuk vinden we een Gezwel aan de Voorhand en palm van de hand van eene Vrouw. Dat aan de binnenzyde van de Voorhand was breed, plat, eenkleurig met de huid, zagt, niet pynlyk; en dat in de Palm van de hand was hier aan gelyk. Als het gezwel op de Voorhand gedrukt werdt, rees dat in de Palm van de hand op en werdt geſpannen; en weerkeerig: en het bleek één gezwel te zyn, 't welk van de Voorhand, onder het binnenſte Ligament van de Voorhand voortging tot de Palm van de hand, en vogt in te hebben. Als het van de eene zyde gedrukt wendt, liep het vogt onder den Band door in de andere, met een dof geruisch; zo dat met het vogt eenige lichaampjes ſcheenen beweegd te worden. Dat op de Voorhand geopend zynde, liep 'er vogt uit met veele lichaampjes: en de Palm van de hand gedrukt wordende, werdt het geheel ontledigd. Door een geſtadige drukking van de Palm van de hand, en veretering van de wond werdt het gebrek geneezen. De lichaampjes geleeken naar boonen, behalve datze geen naveltje hadden, waren eiwyzig, plat, van buiten glad, hard, hoornagtig, evenwel buigzaam, in kleur en geſteldheid gelykende naar het afvoerend Vat; van binnen was een kleine holte, naar de gedaante van het lichaampje. De grootſte van deeze boonen hadt de lengte van bykans een halven duim, anderen waren kleiner en ſommigen zeer klein. Zy waren niet vast aan het vlies van het Gezwel, en men kon niet zien, datze ergens vast geweest waren. Hoe zynze voortgekoomen, hoe aangegroeid, geheel afgeſcheiden van het lichaam? Vraagt de Heer ALBINUS: geevenze niet te kennen, dat de Natuur vermag, het gene wy, door geene redenkaveling, kunnen verklaaren?

Het onderwerp van het zestiende Hoofdſtuk is een Bloedgezwel op het Ooglid. Een Moedervlak, gelyk men zodanige gezwellen gemeenlyk noemt, op het bovenſte Ooglid van een kind van twee maanden, welke van een kleine ſtip grooter was geworden, en nu bykans het geheele ooglid bezet hadt, werdt door onzen Hoogleeraar, met een tang, hier toe vervaardigd en afgeheeld, in haar geheel gevat, zo dat het geheel gezwel, boven de tang uitſtak, zonder dat

het

Digitized by Google

het binnenſte vlies van het ooglid gevat was, en op de tang afgeſneeden. De geneezing was gelukkig en het gezwel kwam niet weerom.

In het zeventiende Hoofdſtuk wordt geſproken van de Samenſtelling der Beenderen. Men vindt hier in zeer veele aanmerkingen raakende het geſtel der beenderen, en de veranderingen, welken, door den groei en ouderdom hier in voorvallen, waar van men geen begrip kan maaken, zonder het geheele hoofdſtuk te leezen.

Het agttiende Hoofdſtuk handelt van de Tepeltjes van het dunne Gedarmte. Dikwils, zegt onze Auteur, meenen de menſchen iet te zien, het gene zy inderdaad niet zien, inzonderheid als het hun gevoelen begunſtigt. Ten voorbeelde hier van kunnen ſtrekken de Zenuwtepeltjes der dunne Darmen, welken RUISCH in een mensch gezien heeft. Deeze zyn niet alleen geene Tepeltjes, maar iet gebrekkig en door konst voortgebragt. Als hy de aderen van een menschlyken Darm ſterk opgevuld hadt, zag hy des zelfs binnenſte gedeelte vol roode knobbeltjes welken ook overbleeven, na dat de Darm gedroogd was: hy beſloot ſchielyk, dat het Zenuwtepeltjes waren. Ondertuſſchen worden ze gemaakt door een misſlag van de opvulling; als door een ſterke opſpuiting van de aderen, het vogt in de uitbreidingen van den zenuwagtigen Rok, welken in de pluisjes zyn, uitloopt, en dezelven opvult en uitſpant, terwyl het door den uitwendigen Rok der pluisjes wordt tegengehouden; zo dat het de pluisjes zelven zyn, dus tegennatuurlyk uitgezet. Door zulk een doen loopt het vogt zelfs in den zenuwagtigen Rok van den Darm, en vervult denzelven, als het geſtold is, als met roode klompjes. Ik toonde hem dit, zo gedaan hebbende, als hy my t'eenigen tyd bezogt, zegt de Heer ALBINUS, om zeker te wezen; en hy zeide, dat het de Tepeltjes fraai vertoonde.

Volgt het negentiende Hoofdſtuk. Van de Vaten van het glasagtige en kristallyne Vogt van het Oog. Hier ontkent en verbeetert de geachte Auteur 't gene hem van anderen kwaalyk en verkeerdelyk was toegeſchreeven. En in het twintigſte of laatſte Hoofdſtuk, wyst Hy aan eenige misſlagen, in het Kabinet der doorlugte Schryvers van onzen tyd, raakende zynen perſoon, begaan. In het gemelde Werk wordt gezegd: *voornaamlyk heeft hy zyn vlyt aan de Ontleedkunde beſteed.* De Heer ALBINUS zegt, dat Hy zich niet meer op de Ontleedkunde dan op andere deelen hadt uitgelegd; ja dat zyn meeste liefhebbery op

de

Digitized by Google

de Kruidkunde en de Natuurlyke Historie was gevallen. Maar als Hy de post van de Ontleedkunde te onderwyzen, door aandryving van zynen Vader, hadt aangenomen, zich toen aan die oefening hadt overgegeeven. En wyders: *dat hy* RUISCH *byzonderlyk hadt aangekleefd. En deeze hem, een zoon van zyn Collega en vriend, tot een discipel verkreegen hebbende; en gemeenzaamlyk met hem omgaande, niets hadt achtergehouden, wat nodig is om bekwaam, handig, en met lof deeze uitneemende konst te behandelen, en ook het geheim van de kleinſte Vaten met wasch te vullen, voor hem niet bedekt hadt.* Waar op de Heer ALBINUS antwoordt, dat Hy RUISCH ſlegts een reis of twee, en alleen by gelegenheid, gezien hadt, eer Hy tot het onderwyzen van de Ontleedkunde was aangeſteld; en geen discipel van RUISCH is geweest. Dat RUISCH ook geen Amptgenoot van zynen Vader is geweest, welke te Leiden woonde, en RUISCH te Amſterdam. Dat RUISCH Hem de konst van de kleinſte Vaten met wasch op te vullen, niet heeft ontdekt: maar Hy zelf verſcheide wyzen beproefd hebbende, zich aan de beſte hadt gehouden. En daarna, *dat hy zynen Vader tot Amptgenoot hadt.* Tot Amptgenoot, is 't antwoord, hadt Hy hem niet gehad. Hy was Lector beroepen, en die heeft geene Profeſſoren tot Amptgenooten. Zyn Vader geſtorven zynde, werdt hy Profeſſor gemaakt. *Dat de Leidſche Akademie een byzonder bewys van achtinge aan hem betoond hadt, dat hem de Promotie, zonder voorgaand examen en Dispuut, was opgedraagen;* beantwoordt de Heer ALBINUS op deeze wyze: Ik hadt examen ondergaan, eer Ik naar Parys trok. Hier na te rug koomende, als my het Lectoraat in deeze Akademie, nog te Parys zynde, was opgedraagen, heeft de Akademiſche Senaat my het Doctoraat, zonder dat Ik een Dispuut gaf, geſchonken: en dit wordt meer gedaan. By het beeltenis van onzen Hoogleeraar, gemaakt naar dat 't welk hier uitgekoomen was, zyn geſlachtwapens gevoegd, welken zyne niet zyn; en Hy wyst met eene aanteekening, waar men de zynen kan vinden.

Am-

Digitized by Google

Amſterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geſchiedenisſen enz. beſchreeven door J. WAGENAAR, *Historieſchryver der Stad. Negende Stuk. Te Amſterdam by* I. Tirion. 1766. *in groot octavo* 475 *bladzyden.*

DE beroemde Historieſchryver deezer Stad, in 't voorgaande Stuk, de Gebouwen, en 't geen daar toe betrekking heeft, afgehandeld hebbende, gaat nu, met het Vierde Deel van dit zyn Werk, over, tot het beſchryven van *Amſterdams Koophandel*, dien hy met regt aanmerkt als de voornaame oorzaak van den aanwas en grootheid der Stad. — Om dit op eene geregelde wyze uit te voeren, onderſcheidt hy den Koophandel van Amſterdam in *drie* ſoorten. „ I. Voor zo ver dezelve beſtaat in het vertieren van „ waaren, die in de Stad gemaakt, bereid of gebragt, en „ ook gebruikt worden. II. Voor zo ver dezelve gelegen „ is, in het ontvangen en verzenden van waaren, van en „ naar elders, binnen deeze Landen: en III. Voor zo ver „ dezelve, in het ontbieden of afzenden van waaren, van „ of naar buitens Lands beſtaat". In gevolge hier van behelst het eerſte Boek van dit Vierde Deel, een berigt van *den Handel in de Stad ten gebruike van de Ingezetenen zelven;* waar in ons de Heer *Wagenaar* zeer onderſcheiden meldt, welke *Openbaare Markten* daar toe geſchikt, en welke *Gilden* van *Neeringen*, *Handwerken* en *Arbeiders*, ten dien einde ingeſteld zyn, midsgaders welke *Voornaame Neeringen* of *Traficquen*, die tot geen byzondere Gilden behooren, ten deezen opzichte in de Stad gedreeven en gehandhaafd worden. Het tweede Boek beſchryft ons den *Binnenlandſchen Koophandel*, en verleent ons een naauwkeurig beſcheid van de menigvuldig opgeregte *Veeren*, die van hier en herwaards binnenlands bevaaren worden. Het derde Boek, waar mede dit ſtuk beſlooten wordt, brengt ons den *Buitenlandſchen Koophandel* onder 't oog; en geeft den Leezer een duidelyk berigt van de *Scheepvaart*, en den *Handel*, welke, door dit middel, alhier buitenlands gedreeven wordt; 't welk onzen Autheur ook aanleiding geeft, om zich in 't byzonder uit te laaten over den *Wisſelhandel*, die hier plaats heeft; waar by hy ten ſlot nog voegt eene beknopte melding van de *behulpzels* en *bedienden*, die ten behoeve van den Binnen- en Buitenlandſchen Handel geſteld zyn: als daar zyn, de *Posteryen*, *Boden*, *Wagenaars*, *Jagers*, *Pakkers* en *Ballasters*. — Het een en 't ander tot dit onderwerp betrekkelyk

Digitized by Google

wordt hier, naar de gewoonte van onzen Schryver, met de uiterſte oplettendheid beſchreeven, en met de tot nog ongedrukte of zeldzame bylagen verrykt.

Om uit dit Stuk, dat grootlyks over byzonderheden loopt, waar van wy niet wel gebruik konnen maaken, nog iets mede te deelen, dat onder eene algemeener beſchouwing valt, zullen wy ons bepaalen, tot het geen ons de Heer *Wagenaar* aan de hand geeft, wegens de vroegere wisſelhandeling, het laater invoeren der Wisſelbrieven hier te Lande, en eindelyk het opregten der Wisſelbanke te Amſterdam: tot welke keuze wy te eerder overſlaan, om dat we onlangs uit de Verhandeling van den Hoogleeraar *Ayrerus* eenig berigt gegeeven hebben, van den oorſprong en de oudheid van den Wisſelhandel in 't algemeen (*).

De Kooplieden, gelyk onze Hiſtorieſchryver aanmerkt, oudtyds gewoon zynde van Stad tot Stad te reizen, om den koophandel te dryven, zó ontſtond hier uit al vroeg in de Koopſteden van Holland, gelyk elders, de noodzaaklykheid, om hunne munten te verwisſelen; dat den Landsheeren, by welken het regt der Munte als een Heerenregt werd aangemerkt, aanleiding gaf, om *Wisſels* of *Wisſelhuizen* op te regten en *Wisſelaars* aan te ſtellen, by welken de Kooplieden hunne munten konden verwisſelen: in gevolge waar van de Graaven van Holland zulks ook deeden in de Hollandſche Koopſteden.

„ Te Dordrecht, was 'er, reeds een, in 't jaar 1322, die „ toen, voor een honderd en zestig guldens 's jaars, van „ wege den Graave, verpagt werdt (*a*). Naderhand, „ kwam 'er nog een by. Zy werden in 't begin der vol„ gende eeuwe, beide, insgelyks verpagt. (*b*) Te Leiden, „ en te Schiedam, werden de Wisſels, in 't jaar 1351, aan „ de Steden geſchonken. (*c*). Hertog Albrecht van Beije„ ren, in 't jaar 1388, beſlooten hebbende, eenen nieuwen „ gouden penning, genaamd *Dordrechtſche Schild*, en eene „ zilveren Hollandſche groot, met derzelver gedeelten, te „ doen ſlaan; verboodt, ten zelfden tyde, alle vreemde „ munt, uitgenomen zekere Keizerlyke, Franſche, Engel„ ſche, Brabantſche en Vlaamſche penningen, en Rynſche, „ Dordrechtſche Gelderſche, Ooiſche, Luikſche en Utrecht„ ſche guldens. Ook verklaarde hy toen, te Dordrecht, „ twee, en in elke andere Stad van Holland, eenen Wisſe„ laar

(*) *Zie boven bl.* 240—243.

(*a*) MIERIS *Charterb.* II *D. bl.* 290. (*b*) *ibid.* IV *D. bl.* 154, 231. (*c*) *ibid.* II *D. bl.* 806, 807.

Digitized by Google

„ laar te zullen aanſtellen, die *haer wisſel wel verborgen* zou-
„ den, en de genoemde munten *ghengen*, of gang doen heb-
„ ben, zonder, voor hunne moeite van 't wisſelen, meer te
„ mogen genieten, dan twee penningen hollandsch van ieder
„ Schild. (*d*) In 't jaar 1393, kwam hier in eenige veran-
„ dering, en werdt toen, uitdrukkelyk, vastgeſteld, dat nie-
„ mant, hier te Lande, *Wisſelbouden* zou, van 's Graaven-
„ wege, *hi en* zou *eerst verbonden weſen aen* 's Graaven *hant*,
„ *tot* zynen wille. (*e*) Het aanſtellen der Wisſelaaren ge-
„ ſchiedde, gelyk de Ordonnantien ſpreeken, om *ghemeen*
„ *nutſcip der Coeplude*. Doch van 't voordeel, welk de Graaf-
„ lykheid van den Wisſel trok, werden de ingezetenen van
„ ſommige Plaatſen, even als van de Graaflykheids tol, nu en
„ dan, vry verklaard. (*f*) De Wisſelaars zyn, ongetwy-
„ feld, voor 't einde der veertiende eeuwe, of eerder, ook
„ reeds in Amſterdam geweest; ſchoon ik 'er geene melding
„ van vinde voor 't jaar 1417; wanneer Vrouw Jacoba haa-
„ ren *wisſel binnen* der *Stede van Aemſterdam* Burgermeester
„ *Tsbrand Heynen*, die dit Ampt, reeds by 't leeven van haa-
„ ren Vader, Willem den VI., bekleed hadt, op nieuws,
„ aanbeval. (*g*) Hy wordt, in de Lysten der Regeeringe,
„ op het gemelde jaar, *Tsbrand Heyn Meynertsz. Wisſelaer*
„ genoemd. En buiten hem, mogt niemant, hier ter Stede,
„ 't zy heimelyk of in 't openbaar, eenig geld verwisſelen. (*h*)
„ Het Ampt van Wisſelaar bleef in wezen, en was zelfs in
„ aanzien, (*i*) tot dat de Italiaanen, in de vyftiende en zes-
„ tiende eeuwe, het gebruik der Wisſelbrieven uitvonden, of
„ op nieuws invoerden. Sommigen meenen, naamlyk, dat
„ de aangeſtelde Wisſelaars zelven, als men 't begeerde, ook
„ briefjes, in de plaats van geld, in betaaling plagten te gee-
„ ven, op welken men, elders, de waarde ontvangen kon:
„ en dat zy dus reeds eene ſoort van Wisſelbrieven hadden in-
„ gevoerd, eer de Italiaanen dezelven verder in gebruik brag-
„ ten. (*k*) Doch, wat hier van zy, de Wisſelbrieven maak-
„ ten het wisſelen van geld voor geld, om het ingewisſelde,
„ of ter plaatſe, daar de inwisſeling geſchiedde, of elders, te
„ gebruiken, in veele gevallen, noodeloos of ondienſtig. Men
„ betaalde of ontving geld, en nam of gaf daar voor een'

„ Wis-

„ (*d*) *ibid.* III *D. bl.* 504. (*e*) *ibid.* III *D. bl.* 593.
(*f*) Zie *Handv. van Kennemerl. bl.* 56. (*g*) MIERIS *Charterb.* IV *D. bl.* 429. (*h*) *ibid.* IV *D. bl.* 154, 231. (*i*) Zie *Groot Plakaath.* I *D. kol.* 2586, 2613, 2616, 2638, 2710. (*k*) VELLY & VILLARET *Hist. de France Tom.* XIV *p.* 212.

Digitized by Google

„ Wisselbrief, op welken de waarde, in eene andere plaats, „ wederom ontvangen en betaald werdt: 't welk zo groot een „ gemak in den Koophandel gaf, dat het gebruik der Wisselbrieven, door den tyd, in de voornaamste Koopsteden van „ Europa, werdt ingevoerd. In Holland, en byzonderlyk „ te Amsterdam, werdt, eindelyk, de Wisselhandel van byna gantsch Europa geregeld: (*l*) doordien 'er genoegzaam „ geene, of, mogelyk, geene Koopsteden in Europa zyn, „ waar de bezittingen en het geloof of *Credit* der Koopluiden, „ zo vroeg, uitsteekend groot zyn geweest, dan Amsterdam.

„ Ondertusschen, verliepen 'er in 't eerst, veele jaaren, „ zonder dat, hier ter stede, eenige Keuren of Ordonnantien „ op den handel in Wisselbrieven of Wisselhandel gemaakt „ werden. Men hieldt zig, doorgaands, aan de *Coustumen* „ of Gewoonten der Stad Antwerpen, (*m*) de eenigsten, die „ uitgegeven werden, in den eersten Druk der *Handvesten* „ *van Amsterdam* van den jaare 1597. (*n*) Volgens deeze „ Coustumen, mogt men geenen Wisselbrief voor den vervaltyd voldoen, dan op zyn eigen gevaar. Ook was de „ Houder van eenen Wisselbrief verpligt, denzelven, binnen den derden dag na de vertooning, te doen *protesteren*, „ in geval de betrokkene weigerde, denzelven te *accepteeren*, „ dat is, de voldoening daar van ten vervaldage aan te neemen. De Coustumen van Antwerpen behelsden nog eenige andere byzonderheden, die, ten deele, stand hielden, „ ten deele, door den tyd, in ongebruik, geraakt zyn.

„ Het wisselen van geld voor geld bleef egter, in Holland, „ in gebruik; doch mogt niet geschieden dan door beëedigde „ Wisselaars, schoon 'er zig, dikwils, ook anderen mede „ geneerden. (*o*) In 't jaar 1590, hadt men, te Amsterdam, zwaarigheid gemaakt, om dit wisselen te gedoogen, „ voor dat 'er nader orde op de Munte gesteld ware: (*p*) 't „ welk niet voor 't jaar 1596 geschiedde. (*q*) Men hadt, „ midlerwyl, gearbeid aan eene nieuwe Instructie voor de gezwooren Wisselaars, (*r*) waar van, eerlang, in den Haage, een ontwerp gemaakt was, (*s*) welk hier ter Stede goedgekeurd werdt. (*t*) Ook werden, in 't jaar 1603 en se-

„ dert,

(*l*) Voiez *Esprit des Loix. L.* XXII. *Ch.* X. *p.* 253. (*m*) Zie *Handv. bl.* 544. (*n*) *bl.* 168. (*o*) Zie *Groot Plakaatb.* I *D. kol.* 2710, 3038, 3040. (*p*) *Resol. Vroedschap N.* 6. 7. *Feb.* 1590. (*q*) *Groot Plakaatb.* I *D. kol.* 2740. (*r*) *Resol. Vroedsch. No.* 10, 18 *Feb* 1595. *f.* 40, 42. (*s*) *Groot Memor. N.* II *f.* 208. 218. (*t*) *Resol. Vroedsch. N.* 25 *Sept.* 1603. *f.* 403 *verso.*

Digitized by Google

„ dert, by 's Lands Staaten, verſcheiden' Ordonnantien ge-
„ maakt op 't ſtuk der Munte, waar by de prys der vryge-
„ ſtelde en gedoogde Geldſpecien bepaald werdt. (*u*) Doch
„ men bevondt, eerlang, met naame hier ter Stede, dat ver-
„ ſcheiden' Perſoonen, en de Casſiers inzonderheid, hun
„ werk maakten, om de zwaare penningen uit de ligten te
„ ſchieten, de eerſten, tegen 's Lands Plakaaten aan, (*v*) ten
„ Lande uit te zenden, om daar mede hun voordeel te doen,
„ en de laatſten der Gemeente, tot den gewoonen prys, op
„ te dringen. Hier tegen werdt wel, by eene Keure des jaars
„ 1601, voorzien. Doch 't kwaad hieldt ſtand, onaangezien
„ de Keure, tot zo verre, dat het geld, in den tyd van vier
„ jaaren, tot negen ten honderd, boven de waarde, die by 's
„ Lands Plakaaten bepaald was, ſteigerde, en uitgegeven
„ werdt. Men was dus genoodzaakt, by eene Keure van den
„ twaalfden July des jaars 1608, te beveelen, dat men geene
„ Wisſelbrieven, Asſignatien of Obligatien in betaalinge gee-
„ ven of ontvangen zou mogen; dat niemant, voor eenige
„ Koopluiden, Casſe zou mogen houden, of penningen, voor
„ anderen op asſignatien, wisſelbrieven, overwyzingen by
„ monde, of anderszins, ontvangen of betaalen; dat niemant
„ eenige penningen hooger zou mogen ontvangen of uitgee-
„ ven, dan by 's Lands Plakaaten was vastgeſteld; en voor
„ al ook de zwaarſte niet uit de ligtſte weegen, om daar me-
„ de voordeel te doen. (*w*) Doch 't leedt naauwlyks veer-
„ tien dagen, of men moest deeze Keur, eenigszins, ver-
„ zagten. De Koopluiden vonden zo veel gemaks by 't ge-
„ bruiken van Casſiers, dat men raadzaam oordeelde, toe
„ te ſtaan, dat 'er Casſiers buitens huis waren, mids elk hun-
„ ner maar éénen Koopman bediende, en zy zig verbonden,
„ om 't geld niet hooger uit te geeven, dan volgens de Pla-
„ kaaten, en niet op vreemde Munten te handelen, noch
„ penningen te *biqueteeren*, of de zwaarſten uit de ligtſten te
„ weegen. Ook werdt veroorlofd, dat een ſchuldenaar, eene
„ enkele reis, met zynen ſchuldeiſcher, gaan mogt, om zyn
„ geld te ontvangen, daar het zelve gereed was, en dat men,
„ in geval van ongerustheid voor zyne betaaling, wel een
„ Wisſelbrief of Asſignatie in betaaling zou mogen ontvan-
„ gen, mids men voortaan alleen zage op hem, ten wiens
„ laste die Wisſelbrief of Asſignatie hieldt. (*x*) Doch de
„ toe-

(*u*) *Groot Plakaatb.* I *D. kol.* 2660, 2700, 2908. (*v*) Zie *Groot Plakaatb.* I *D. kol.* 3041. (*w*) *Keurb.* H *f.* 253 *verſo.*
(*x*) *ibid. f.* 254 *verſo.* Zie ook *Handv.* druk van 1613. *bl.* 213, 214.

Digitized by Google

„ toegeevenheid der Wethouderſchap, die zy egter, na ver-
„ loop van eenigen tyd, wederom eenigszins bepaalen moest;
„ (y) werdt mi: bruikt. De verwarring en ſteigering in 't
„ ſtuk der Munte bleef duuren. Men moest dan op ande-
„ re middelen bedagt zyn, om dezelven te voorkomen. Te
„ Venetie, te Seville, en in andere Koopſteden van Europa,
„ waren Wisſelbanken opgeregt, in welken, men, gemunt
„ of ongemunt goud en zilver ontving, en verwisſelde of
„ beleende. Zulk eene Wisſelbank beſloot men, ook hier
„ ter Stede, op te regten, na dat men daar toe van 's Lands
„ hooge Overheid verlof zou bekomen hebben. In de Vroed-
„ ſchap deezer Stede, was, reeds in 't jaar 1606, geraad-
„ pleegt op dit gewigtig onderwerp (z) Doch 't liep aan
„ tot in July des jaars 1608, juist den tyd van het verzagten
„ der Keure van den twaalfden der gemelde maand, eer 'er
„ toe beſlooten werdt. (a) Men verwierf 'er volmagt toe
„ van 's Lands Staaten, en de daadlyke opregting geſchied-
„ de, in January des volgenden jaars. (b)" — De Heer *Wagenaar* hegt vervolgens aan dit berigt eene byzonderer naauwkeurige beſchryving van de natuur der Wisſelbank te Amſterdam, raakende den oorſprong van de *Agio* of Opgeld van de Bank, en de verdere ſchikkingen omtrent den Wisſelhandel, hier ter Stede.

Diatribe Academica de Dea *Angerona*. Trajecti Batav. Ex Officina *J. Broedelet*. 1766. in quarto ch. m. 65 pp. cum triplici effigie Deæ Angeronæ.

Academiſche Oefening over de Godin Angerona, *met eene nevensgaende plaet, behelzende eene drievoudige afbeelding dier Godinne.*

DEze Academiſche Verhandeling, welke de Heer *Joachimus van Vliet*, onder het opzicht van den Hoog-Leeraer *Christophorus Saxe*, op Utrechts Hooge School, onlangs openlyk verdeedigt heeft, is, zo ten aenzien van 't onderwerp, als met betrekking tot de uitvoering, eener byzondere meldinge waerdig — Het Onderwerp is eene Romeinſche Godin met name *Angerona*, waer van men tot nog

(y) *Hand.* druk van 1613. *bl.* 216. (z) *Reſol. Vroedſch. N.* 10. 10 *May* 1606. *f.* 96 *verſo.* (a) *ibid.* 26, 28 *July* 1608. *f.* 173. (b) *ibid.* 29 *Jan.* 1609 *f.* 184, 187. *verſo.*

Digitized by Google

nog maer weinige afbeeldingen heeft; en waer van 'er twee zeer byzondere gevonden worden in 't beroemde Kabinet van Oude Gedenkſtukken van zyne Doorluchtige Hoogheid, Nederlands Erf Stadhouder. —— Het beſchouwen dier Gedenkſtukken heeft den Opſteller dezer Verhandelinge genoopt, dit Onderwerp wat onderſcheidenlyker na te gaen, en zyne gedachten over 't geen die Godin betreft gemeen te maken, 't welk in dezen met zo veel oordeel, naeuwkeurigheid en geleerdheid geſchied, dat het de aendacht der Liefhebberen verdiene: weshalve dit Stukje een beter lot dan 't gros der Academiſche Oefeningen waerdig zy.

Het vangt aen met eene beknopte ontvouwing van 't nut der Oude Gedenkſtukken, die inzonderheid ſtrekt om te toonen, hoe de Schriften en de Gedenkſtukken der Ouden elkanderen wederzyds licht byzetten. Verder vind men hier, in de eerſte plaetze, een onderzoek na de rechte benaming dezer Godinne, en hoe men dezelve behoorlyk van anderen hebbe te onderſcheiden. Ten tweede, een bericht van de byzondere eigenſchap dezer Godinne, waer toe dezelve inzonderheid ſtrekte. Ten derde, eene naſpooring van den dienst, waer mede de Romeinen haer gewoonlyk eerden. En eindelyk eene melding van de afbeeldingen dezer Godinne, zo als ze reets door anderen opgegeeven zyn, mitsgaders eene byzondere beſchryving van de twee bovengemelde, die, als gezegt is, in 't Vorstlyk Kabinet bewaert worden. Het een en 't ander is doorvlochten met Tael- en Oudheidkundige Aenmerkingen, die ter opheldering van verſcheidene plaetzen der Oude Schryveren, en byzonderheden van Gedenkſtukken, konnen dienen. — Niet twyfelende, dat zy, die Liefhebbers dezer Oefeninge zyn, de byzonderheden liever in de Latynſche *Diatribe* zullen nagaen, dan ze gedeeltlyk in dit ons geſchrift lezen, zullen wy ons daer mede niet ophouden; maer, alleen ter voldoeninge eener algemener nieuwsgierigheid, het hoofdzaeklyke van het hier gegeven bericht, rakende deze Godin, mededeelen.

De rechte benaming dezer Godinne is *Angerona*, en niet *Angeronia*, veel min *Angnerona*; ook is 'er geen rede om haer naem te ſpellen, *Angenora* of *Angenoria*, en men heeft haer niet te vermengen met eene andere Godin *Agenoria*, of *Ageronia*, noch met *Angitia*. De benaming *Angerona* komt ongetwyfelt van 't werkwoord *ango*, oudtyds mogelyk ook geſchreven *angero*, dat zo veel zegt, als *benaeuwen*, *bedwingen*; welke naem haer gegeven zal zyn, om dat zy den mond der genen die willen ſpreken benaeuwt of bedwingt, en hun

de

de ſtilzwygenheid oplegt. Deze benaming is overeenkomſtig met hare byzondere eigenſchap, als zynde zy eene Godin der *Stilzwygenheid*; doch niet der ſtilzwygenheid in 't algemeen, maer in 't byzonder in een tweeërleie opzicht. Eerst ten aenzien van 't verzwygen van den geheimen of waren naem van *Rome*; welke niet genoemt mogt worden, op dat ze den Vyanden niet bekent wierde; dat, volgens de denkbeelden van dien tyd, den ondergang der Stad met zich zou ſlepen. En ten tweede, met betrekkinge tot het ſtilzwygen onder ziekten en moeilykheden; om rampen en tegenheden met lydzaemheid te verdragen, als het beste middel tegen drukkende onheilen, voor al zulken die niet afgeweert konnen worden. Als zodanig eene Godin der ſtilzwygenheid, in die byzondere betrekking, was zy, (hoewel geen Beſcherm-Godin van Rome, gelyk zommigen verkeerdlyk willen,) niet ſlegts in naem, maer ook in der daed, eene Godin der Romeinen, zo wel als *Harpocrates* een God der ſtilzwygenheid onder de Egyptenaren. Ze had ook merkelyke overeenkomst met *Harpocrates*; doch men mag hier uit niet afleiden, dat de Romeinen haer van de Egyptenaren overgenomen hebben; dewyl 't genoegzaem te bewyzen is, dat de Romeinen haer van geen ander Volk ontleend hebben; en dat *Angerona* eene eigen Godin der Romeinen geweest is, geſchikt om het geheim van Romes naem te doen bewaren, en de ongelukkigen hunne rampen in ſtilzwygenheid met lydzaemheid te doen dragen.

Wat nu verder den dienst aengaet, waer mede de Romeinen *Angerona* eerden, hier omtrent kan niet veel met zekerheid gemeld worden. Men heeft gronds genoeg om te vermoeden dat haer eerdienst onder de Romeinen al van overoude tyden ſtand gegrepen heeft, ſchoon men 't met zommigen niet durve brengen tot den tyd van Koning *Numa*; doch zeker is 't, dat de dienst van *Angerona* reeds lang voor de dagen van *Varro*, of het 690ſte jaer van Romes bouwing, plaets gehad heeft, en men mag vry waerſchynlyk ſtellen, dat men haer al merkelyken tyd vroeger heeft beginnen te eeren. Doch wat hier van ook zy, 't is aenmerkelyk, dat men geen het minſte gewag vind van eenig Heiligdom, dezer Godinne byzonder eigen; de Ouden maken alleen melding van twee beelden ter harer eere plegtig opgericht. Het eene ſtond in eene *Curia* van *Rome*, naestdenkelyk de *Curia Calabra*, of het ſtaetlyk geſticht, dat, niet ver van 't Capitool gelegen, byzonder ter regelinge van Godsdienſtige zaken ingericht was. Het tweede was geplaetst in 't Heiligdom van de Godin *Volupia*, of die der Welluste, dat niet ver van de opgemelde *Curia*

Digitized by Google

ria Calabra gebouwd was; ſtaende het beeld *in ara Volupiæ*, dat is, gelyk men 't ſchynt te moeten verklaren, *juxta aram Volupiæ*, by, of naest den altaer van *Volupia*. —— Men mag denken dat het eene beeld, in *Curia Calabra*, betrekkelyk was tot het verzwygen van den geheimen naem van *Rome*; en 't andere, in 't Heiligdom van *Volupia*, zyn opzicht had tot het ſtilzwygen in rampen. —— Indien men met zommigen wilde denken, dat het eeren van *Angerona* ook geſchiedde, uit hoofde eener bevrydinge van eene *Angina* of Keelontſteking, die eertyds in 't Roomſche gebied op menſchen en vee jammerlyk gewoed zou hebben, zou men dit ook betrekkelyk konnen maken, tot het laetstgemelde beeld: doch hier voor is geen den minſten grond van zekerheid te vinden. —— Voor 't overige kan men van de manier op welke *Angerona* geëerd werd, niet zekers zeggen; veelligt is dezelve een geheim geweest, dat niemand dan den Priesteren bekend was; men vind 'er althans niets van gemeld, dan dat haar feest gevierd werd, op den 21ſten December, en dat men de plegtige waerneming hier van noemde, het houden der *Angeronalia* of van den *feestyd der Godinne Angerona*.

Betreffende eindelyk de gedaente der beelden van *Angerona;* de Ouden geven ons eene tweeërleie beſchryving van dezelve. Zy ſtond volgens het eene bericht, als iemand *die een vinger na den mond brengt*, om het zwygen aen te duiden; en, volgens een ander bericht, *met een gebonden-, rondsom bewonden of verzegelden mond.* Men heeft tot nog maer zes of zeven oude gedenkſtukken afgemaeld, die men voor echte beelden dezer Godinne houdt; waer van men 'er echter, naer 't oordeel van onzen Oudheidkundigen, twee uit te ſluiten heeft, die andere Godinnen aenduiden. Deze beelden, hier breeder beſchreven, komen daer in met elkanderen overeen, dat ze, eenſtemmig met het eerstgemelde bericht, deze Godin vertoonen als iemand *die den voorſten vinger van de rechter, of van de linkerhand, of de voorſte vingers van de linkerhand, na den mond brengt, op den mond legt, of op de lippen drukt.* Dus had men reets het eerſte bericht door Oude Gedenkſtukken geſtaefd, maer 't laetſte was tot nog indiervoege niet opgeheldert: en hier toe verleent de keurige verzameling van den Oranje-Vorst de gunſtigſte gelegenheid. Men vindt naemlyk in dat Kabinet, (een kostlyken ſchat van vele byzonderheden,) onder anderen ook twee Oude Gedenkſtukken, die ons het beeld van *Angerona*, overeenkomſtig met het laetſte bericht vertoonen; als heb-

Digitized by Google

bende *den mond met een band omwonden*, op zodanig eene wyze, *dat 'er een band onder de benedenlip ligge, die als eene twee-hoornige maen, omtrent tot de hoogte der neusgaten, opwaerds gaet;* indiervoege dat de lippen niet bedekt worden, maer *de mond als gebonden zy.* Het eene, een ſtandbeeld, heeft door een of ander toeval de armen verlooren, des men van 't voorige kenteken hier niets konne vinden; maer 't andere, in een kornalynſteen gegraveerd, heeft ook in zo ver het kenmerk, in 't eerſte bericht gemeld, dat het den rechterarm even opwaerds brenge, en met den voorſten vinger op de bewonden lippen wyze. — Beide deze zeldzame en hoog te ſchatten Gedenkſtukken heeft onze Oudheidkundige in deze Verhandeling, in alle derzelver byzonderheden, naeuwkeurig beſchreven, met nevensgaende melding van den grond, waer op hy zich van derzelver echtheid verzekert houd. Ter nadere opheldering is dit Stuk ook verrykt met eene weluitgevoerde plaet, waer in het ſtandbeeld, eens van vooren en eens van ter zyde, en de kornalynſteen met het daer in gegraveerde afbeeldzel, een ieder in zyne wezenlyke grootte, onderſcheidenlyk gemaeld zyn.

Het is te wenſchen, dat 's Vorſten Kabinet, niet ter ydele prael, maer ter bevorderinge der Geleerdheid geſchikt, in dit en andere opzichten, meermaels aenleiding moge geven tot het behandelen van onderwerpen, die dezen en genen tak der Geleerdheid bevorderlyk zyn, om 't een of ander, gelyk in dezen geſchied, eenig nieuw licht toe te brengen.

Aan myn Geest. Door Jongvrouwe..... Te Breda. Gedrukt by Willem Oukoop 1766. *behalve eene korte Voorreden* 12 *bladzyden in groot quarto.*

DIt vloeibare Dichtſtuk, dat we met vermaek gelezen hebben, behelst eene korte en zeer wel voorgeſtelde Verdeediging van 't beoefenen der fraeie Weetenſchappen door de ſchoone Kunne, als hier toe niet minder bekwaem dan de Manlyke Sexe, wanneer ze zich in ernſte daer op toelegt; waer van ons Nederland, niet minder dan eenig ander Gewest, de luisterrykſte Voorbeelden aan de hand kan geven. De Jongvrouwe ....., die tot nog verkiest haren naem verborgen te houden, en zich voorſtelt hier mede *te beproeven, in hoe verre het haar gelukken zal, hare Landgenoten in 't algemeen te behagen*, zal, zo we vertrouwen, het geluk ge-

Digitized by Google

genieten, van door den uitſlag verder aengeſpoord te worden.

De Jongvrouwe komt hier voor als haren Geest het beoefenen der fraeie Wetenſchappen in 't algemeen afradende; uit inzicht dat het niet overeenkomt met het geen in de Vrouwlyke Sexe geëischt wordt.

Een Vrouw, wel onderricht in huisſelyke zaaken,
Die zich bevallig kleed, naar eisch der nieuwſte ſmaaken,
Die 't aan bebendigheid in ſpel noch dans ontbreekt,
Die cierlyk van het weer en van de Mode *ſpreekt;*
Die, zeg ik, weet volſtrekt, wat ze ooit beboeft te weeten,
En 't is Pedanterie *zich meerder te vermeeten.*
Dat dan de Wysgeer vry verſtand en oordeel wett',
Laat hem de booge-ſchool; gy, boudt u by 't Salet.

Dit denkbeeld word wederlegd, uit aenmerking, dat men te lage denkbeelden voedt, wanneer men de Vrouwen tot verſtandige beſpiegelingen onbekwaem oordeelt, en dat men haer onrecht doet, wanneer men haer, indien ze haar huislyke zaken behoorlyk waarneemen, de Letter-Oefeningen verbiedt. 't Is zeker

—— —— dat een Vrouw van 't rede ſpoor zou doolen,
Zo haar van 't huisbeſtier de zorg ware aanbevoolen,
En zy, ondanks dien plicht, haar boeken voor liet gaan,
Het nuttig moet altyd voor 't nodige achterſtaan,
En yder naar zyn ſtaat en zyne jaaren leeven:
Maar al de oplettendheid daar enkel aan te geeven,
Dat keur ik nimmer goed; ô neen, ik blyf 'er by,
't Is onvergeeffelyk, 't is laag, voor wie 't ook zy.

Zy tracht voorts haren Geest te doen opmerken, dat Geleerdheid den Vrouwen geen voordeel geeft, dat eene onkundige op 't *Salet* meer roems behaelt dan eene Geleerde, want

—— zo eens hier of daar al een Pedant *mag weezen,*
Die Vrouwen toe wil ſtaan te denken en te leezen;
Voor een die 't pryslyk vindt, ontmoet ge 'er duizend wis,
By wien dit in uw Kunne een lout're dwaasheid is.

Doch dit geeft den Geest geen zwarigheid, hy ſpot met het behagen aen een zotten hoop, zo hy maer gevallig mag wezen aen éénen recht verſtandigen; en vergenoegt zich voorts met de nutte gevolgen der Wetenſchappen, als men daar door gebragt wordt tot dien ſtaat

Digitized by Google

——— —— —— — dat men zich zelfs verwint,
En 't zy in lief, of leed de rust der ziele vindt.

Hy erkent wel dat alle zyne Studiën daer toe niet betrekkelyk zyn, maar duid tevens aen dat zommigen hem dienſtig zyn in de Dichtkunde .... Hier op valt de lastige tegenſpreekſter hem in, en tracht het toeleggen op de Dichtkunde in 't byzonder in een beſpotlyk licht te ſtellen; en dit voor al af te raden, zo, om dat het zeer bezwaerlyk is daer in eer te behalen, als om dat men zich daer in uitmuntende, zeer ligt aan den Nyd vind bloot geſtelt. De Geest laet zich hier door niet affchrikken, maer geeft te kennen, dat zwaarigheden hem eer nopen dan wederhouden, en dat de achting van brave Verſtanden het grimmen van den Nyd ryklyk kan vergoeden. Doch wat 'er ook van die natuur plaets moge hebbe, wat wil, zegt hy,

Wat wil toch eindelyk *uw yd'le twist met my?*
Heeft elk geen tydverdryf, dat hem byzonder zy?
Men ziet Leucothoë *zich op de zangkunst leggen,*
Dorine *tekent graag; wat vindt ge 'er op te zeggen?*
Het ſpel in tegendeel is Silvia's *vermaak:*
Ik dan, mag ik alleen niet leeven naar myn ſmaak?
Heb ik de vryheid niet, om naar myn welbehaagen
Op 't een of ander ſtuk myn herſſenen te plaagen?
Zo 't lukt, 't is alles winſt, en zo 't my niet voldoet,
Het is tot krul-papier ten minſten altyd goed.
Hy, die my zulks benydt, moet wel afgunſtig weezen:
Ik bidde u, ſtoor my dan in dichten noch in leezen.
My dunkt, ik heb myn zaak nu wel genoeg bepleit,
'k Blyf by myn leevens-wys; dat 's eens voor al gezeid.

Niet tegenſtaende dit antwoord ſtaet zy echter niet af, maer ſtelt haren Geest voor, hoe die levenswyze ten gevolge heeft, dat men minder in ſtaet is, dan andere, om zich in gezelſchap met beuzelingen te vermaken; doch dit beantwoord de Geest met aen te merken, dat ieder zich in de gezelſchappen vermaekt met dat gene, dat met zyne genegenheden overeenſtemt, en dat hier in eene groote verſcheidenheid plaets heeft. Voor 't overige bied hy ten laetſte aen de Wetenſchappen vaer wel te zeggen, onder de volgende voorwaerde.

Wel aan, ik ſtap 'er af, maar toon my eerst een leeven,
Dat my onſchuldiger' en beter' vreugd kan geeven:

'k Vind

Digitized by Google

'k Vind nu, zo vaak ik wil, al 't zoet, daar ik naar baak
Elk uur, elk oogenblik verſchaft me een nieuw vermaak;
Ik woon gezelſchap by, ik kan 'er vrolyk weezen,
Maar 'k hoef, wat vreugd 'er heerſch', het ſcheiden nooit te vreezen.
Ik vind myn liefſte feest, myn zoetſten wellust weer,
Wanneer ik in my zelf en tot myn boeken keer,
En, 't geen my menigmaal verrukkingen kan baaren,
Vermaaken van dien aart, verdubb'len mét de jaaren.

De Jongvrouwe beſluit eindelyk haren Geest niet meer deswegens te plagen, en getroost zich met het vooruitzicht, dat het van zelve een einde zal neemen, met het Huwelyk en de beſlommeringen van den Echten Staet, en zegt.

'k Bedrieg me, of 'k zie u dan voor uw Latynſche boeken
Een ſchuilplaats tegen 't ſtof en het gewormte zoeken,
Voor 't Fransch is geen gevaar, zo lang men niet beſlis',
Of iemand, die 't niet ſpreekt, een reedlyk wezen is;
Maar Pope *uw Lyftrauwant en* Milton *mogen beeven,*
Haast wordt een duist're kas ben tot verblyf gegeeven;
'k Voorzie een derde Arrest: *helpt Muzen, wien of 't geld!*
Uw Verzen, 't is gedaan, hun vonnis is geveld.
Vaart wel dan Wysbegeerte, en taalen, en Poëten!
De huiszorg zal in 't eind dit alles doen vergeeten.

Een gelukkige Echt, die niet meer dan eene gematigde huiszorg eischt, wederſpreke een goed gedeelte dezer voorſpellinge, en gunne den Geest van Jongvrouwe ..... nog ſteeds eenige uuren van uitſpanning, tot het beoefenen der Wetenſchappen!

Verdere Papieren rakende de Oneenigheid ontſtaen tusſchen de Regenten van Monnickendam.

OP het *Berigt* aengaende die Oneenigheden, waer van we onlangs gewag gemaekt hebben (†), is eerlang gevolgt een *Contra Berigt*, waer in die van de andere zyde hunne conduites trachten te justificeren: en hier op heeft de remonſtrerende party verder in 't licht gegeven, enige *Bylagen*, *welke nog kunnen gevoegt worden by 't eerſte en egte berigt*, waer in zy by hun voorverhaelde perſiſteren, en het

(†) Zie boven *bl.* 248.

Digitized by Google

het *Contra Berigt* trachten te refuteren. Men beſchuldigt elkander over en weder van kwade trouw en vervalſching in 't verhalen, en mengt 'er eene menigte van hatelykheden in, die niet rechtſtreeks tot de zaek behooren; dat het lezen dezer papieren, die op zich zelven niet gevallig zyn, nog lastiger maekt.

Meetkunde voor Kinderen, die hun verſtand willen ſcherpen by hun onderwys. Opgeſteld door A. F. E. JACOBI, *Veld prediker by het in dienst van hun H. H. M. M. zynde Regiment Saxen Gotha. Met koperen Platen. Te Zwolle by* S. Clement 1766. *behalven de Voorreden* 47 *bladzyden in octavo.*

EEne beknopte handleiding tot het leeren van de eerſte beginzelen der Meetkunde; waer van een bekwaem Leermeester zich met vrucht zou konnen bedienen; om de vroege jeugd, na dat ze de beginzelen der Rekenkunde hebben leeren verſtaen, een ſmaek voor de Meetkunde in te boezemen, en hen voor verder onderwys beter vatbaer te maken.

Karakter van een Redenaar. Zo op den Kanzel als voor de Baly, ten dienst van alle Perſoonen van Rang en Staat, om zich tot het doen van openbaare Redenvoeringen bekwaam te maaken. Te Amſteldam by Ph. Doorewaart *en* J. Kok. 1766. *in groot octavo* 19 *bladzyden.*

DIt Vertoog over de vereischte hoedanigheden in een Redenaer, deszelfs opvoeding, den loop zyner Studien en 't geen 'er verder ter volmakinge van zodanig eenen noodig is, behelst niet anders dan algemene kundigheden, die op eene oppervlakkige wyze beredeneert, en in een onbeſchaefden ſtyl en ſchryftrant voorgeſteld worden.

Voorlooper van Gedenkſchriften, behelzende het leeven van den jongen Slenner-Hincke, *en zyn Gemaalin* Souillone Salopje, *geboortig van Nonchalante. Op het Klinkend Eiland, by* Hans Hendrik Stultus. 189 *bladzyden in octavo.*

DIt Stukje heeft meer gerugts gemaekt in de Advertisſementen onzer Couranten dan 't waerdig is; 't is in zyne ſoort niet beter, en mogelyk in zeker opzicht ſlegter, dan 't leven van den jongen *Uilenſpiegel*, dat onze Autheur ſchynt gelezen te hebben, onlangs gemelt. De ſcherts, die 'er in ſchynt te willen heerſchen, met opzicht tot de zodanigen, die andere trotſeren, wanneer ze, langs allerhande wegen, uit een lagen ſtaet tot eenig fortuin gekomen zyn, is doorgaende laf, en de manier van verhalen zo plomp en wild, dat het doorbladeren van eenige bladzyden reets vervelende zy.

Digitized by Google

AGGÆI HAITSMA *Commentarius ad Geneſin, quo difficiliores Sacri Textus péricopa, per omnia Capita in nexu, & ſcopo, ſi requiritur, obſervatis ſelectis, ex Linguæ Orientalis ſignificatione originaria, privisque eidem loquutionibus & ritibus, perpetuo, indagantur & illustrantur. Harlingæ.* H. T. *distribuit* Volkerus van der Plaats. 1766. *absque præfatione* 476 *pp. in quarto.*

Taal- en Oudheidkundige Aanmerkingen van den Eerwaarden A. HAITSMA, *over zodanige plaatzen in 't Boek* Geneſis, *die min of meer bezwaarlyk te verſtaan zyn, of eene byzonderer opheldering behoeven.*

DE Eerwaarde HAITSMA deelt hier mede een aantal van aanmerkingen, welken ter opheldering konnen dienen van verſcheidene plaatzen in Mozes eerſte Boek, of den Liefhebberen van Taal en Oudheidkunde opleiden, om zyne gedagten, over deeze en geene byzonderheden, na te gaan, hunnen geest op nieuw te ſcherpen, en dus aan te ſpooren, om 't een en 't ander, dat veelen min of meer duister voorkomt, of gewoonlyk niet naar behooren begreepen ſchynt, nader te verklaaren, en eenig nieuw of meerder licht by te zetten. Zyn Eerwaarde heeft zich bevlytigd om 't oorſpronglyke naauwkeurig te onderzoeken, de kragt en den nadruk der taale ernſtig na te yorſchen, de oudheidkunde opletteud raad te pleegen, en den t'zamenhang van het voorgeſtelde met het voorgaande en 't volgende, daar zulks noodig mogte zyn, aandagtig gade te ſlaan. In deeze zyne poogingen heeft hy zich niet willen laaten leiden door vooroordeel of gezag; maar zich voorgeſteld, met een vry oordeel, van zyne verkreegene kundigheden gebruik te maaken. Langs deezen weg kon 't niet wel anders weezen, of zyn Eerwaarde moest hier en daar van de denkbeelden veeler Vertaaleren en Uitleggeren merkelyk verſchillen; en 't zou dus ligtlyk konnen zyn, dat zommigen zyner Verklaaringen veelen in den eerſten opſlag vreemd voorkomen; doch hy weet ze gemeenlyk met zo veel oordeels voor te draagen, dat zy, die agting voor deeze ſoort van oefening hebben, wel dra konnen bemerken, dat 's Mans gedagten, ſchoon ze al niet overtuigend geöordeeld mogten worden,

Digitized by Google

egter geenszins te veragten, maar in tegendeel der overweeginge waardig zyn. Zyne afwykingen van den gewoonen weg, in 't verklaaren van deeze en geene plaatzen der Heilige Schrift, zullen ook, zo we vertrouwen, te minder by zommigen aanstootelyk zyn, om dat zyn Eerwaarde in verscheidene gelegenheden doet zien, dat hy des niet tegenstaande de rechtzinnige leer van Nederlands Kerk helpt handhaaven. — 't Is te hoopen, dat dit gedeelte van zynen arbeid zo gunstig ontvangen moge worden, dat het hem aanmoedige, om zyn oogwit te vervolgen, om naamlyk zyne verdere aanmerkingen over de volgende boeken van Mozes, als mede over eenige byzondere plaatzen der gewyde Bladeren, in 't licht te geeven. — Om 'er eenigermaate eene proeve van mede te deelen, zullen wy den Leezer onder het oog brengen, den zaaklyken inhoud van 's Mans gedagten over het verhaal van Mozes Gen. II. 18 — 23.; waar in wy egter niet staan zullen blyven op zyne uitvoerige en naauwkeurige taalkundige redeneeringen en bewyzen; als die niet geschikt zyn om in een geschrift van deezen aart plaats te hebben, en ten rechten verstande in 't Werk zelve geleezen moeten worden.

Het voorstel vs. 18, door de onzen overgezet, *ick sal hem eene hulpe maken* [*die*] *als tegen hem over sy*, heeft men, volgens den Eerwaarden *Haitsma* te vertaalen; *ick sal hem eene hulpe maken na fijne ontdekking*, dat is, naar zyne ondervindelyke kennis, zo als hy, naa een onderzoek der zaake, erkennen, en duidelyk ontdekken zal. Overeenkomstig hier mede is ook, Adams taal, vs. 23, naa dat hy geene hulp voor hem onder het gedierte gevonden had, en Eva tot hem gebragt was; *Dit* [*voorwerp*] *is ten volle*, of *eindelyk*, *been voor myn been en vleesch voor myn vleesch; daerom sal het gesellinne genaemt worden, om dat het voor den man geschikt is:* of, *gewisselick, men sal het gesellinne heeten, om dat het door den man genomen sal worden*, te weeten, tot eene gesellinne, tot eene Egtgenoot. In deezen zin vertaalt zyn Eerwaarde dit vers, 't welk wy hier, ter opheldering van 't bovenstaande bygebragt hebben. Dit was het gevolg van Adams onderzoeking, en dus maakte God hem eene hulp, die hy erkende en duidelyk ontdekte. In 't naspooren van al het gedierte, vs. 19, 20. ontdekte Adam geene hulp voor zich, maar toen God, vs. 21, 22, Eva gemaakt en tot Adam gebragt had, werd hy ten laatste duidelyk gewaar, gelyk hy betuigt vs. 23, dat dit een voorwerp ter zyner hulpe was, in welken zin ook Paulus zegt 1 Cor. XI. 9. *Want ook en is de man*

Digitized by Google

man niet geſchapen om, of voor, de vrouwe, maer de vrouwe om, of voor, den man. Zo dra hy Eva gewaar wordt, erkent hy, dat dit een voorwerp is overeenkomſtig met zyn perſoon, geſchikt ter naauwſte vereeniginge, als van één been en van één vleesch; een voorwerp gevolglyk dat den man ten gezellinne moest verſtrekken, waar mede hy de tederſte verbindtenis had aan te gaan.

Om Adam tot deeze ontdekking op te leiden, diende het brengen van het vee, het gedierte des velds en 't gevogelte des hemels tot hem, op dat hy het benoemen zoude, gelyk Mozes vs. 19 en 20 verhaalt, welke plaats de Eerwaarde *Haitsma* in deezen zin vertolkt. *Ende de HEERE Godt dede alle 't gedierte des velts, ende al 't gevogelte des hemels van der aerde keeren, ende brachtſe tot Adam, om te ſien*, of, zo men dit tot Adam brengt, *om te overleggen, hoe hy zich zelven en al* [*het aengebrachte*] *noemen ſoude; die ſich Adam*, of *Mensch noemde*, [*ende ſeyde*] *levendige ziele is desſelven name*, of duidlykheids halve *levendige ziele is de name* [*van al het aengebrachte*,] ofte [*ende*] *levendige ziele was de name* [*van al het aengebrachte.*] *Ende Adam heeft namen gegeven aen al het vee, ende aen 't gevogelte des hemels, ende aen 't gedierte des velts, ende aen den mensch:* [*maer*] *hy en vont geene hulpe na ſijne ontdecking*, dat is, die hy, naer zyne ondervindelyke kennis als eene hulp voor hem kon erkennen. Uit dit berigt heeft men, naar de gedagten van onzen Autheur op te maaken, dat al het Vee afgeſcheiden was van de woonplaatze des menſchen, toen God den mensch in den Hof, in de landſtreeke van Eden, plaatſte; zweevende rondsomme buiten den Hof op den Aardbodem. Dat God nu, by deeze gelegenheid, al het omzwervende Vee de weide, of hun ruim verblyf, deed verlaaten, om het tot Adam te brengen, op dat die het zelve met een aandagtig oog zoude beſchouwen; om, het onderſcheid dat 'er tuſſchen hem en al het Vee was gade ſlaande, na te gaan, met hoedanig eene characteriſeerende benaaming hy zich zelven en al het Vee van elkanderen zou onderſcheiden. Dat Adam daar op zich zelven *Adam* of *een Mensch* noemde, eene beſtaanlykheid, die niet alleen eene leevende, maar ook eene redelyke ziel bezit, welke met Gods Beeld begaafd is, volgens Gen. I 26.; en aan het Vee de algemeene benaaming gaf van *levendige zielen*, van beſtaanlykheden, die met het leeven bedeeld zyn. En eindelyk dat Adam dus, al het Vee, met de algemeene benaaming van *levendige zielen*, en zich zelven, in onderſcheid daar van, met den naam van

Adam of *Mensch* benoemende, overeenkomstig met Gods oogmerk in deezen, in 't brengen van al het Vee tot Adam, ondervindelyk gewaar werd, en duidelyk ontdekte, dat 'er geene hulp voor hem in derzelver gezelschap te vinden ware. —— Adam leerde dit ondervindelyk uit deeze onderscheidende benaaming; nadien hy, daar veele Hebreeuwsche naamen tekenen der zaaken zyn, en als eene beknopte te zamentrekking of eigenaartige verklaaring van dezelven behelzen, zich zelven en al het Vee onderscheiden benoemende, by ondervinding bemerkte, dat hy zeer veel van al het Vee verschilde. Hier by komt nog, dat men uit het bygevoegde zeggen, *hy en vont geene hulpe na sijne ontdecking*, zou konnen afleiden, dat Adam, naa het geeven deezer onderscheidende benaaminge, volgens dezelve, als volgens eenen zekeren regel, onderzoek gedaan heeft op den byzonderer aart van alle soorten van hulpen, waar van ieder geslacht voorzien was; en eindelyk, op zich zelven ziende, en alle de onderscheidene geslachten nagaande, of 'er geen was, dat hy den naam van *Mensch* kon geeven, duidelyk bezefte, dat 'er geene hulp voor hem te vinden was; terwyl hy 'er door opgeleid werd, tot het bezef, dat het wenschelyk ware, ook met eene hulpe gepaard te zyn.

Volgens deeze vertaaling en uitlegging, kan men uit dit verhaal van Mozes niet afleiden, dat Adam, gelyk vry algemeen begreepen wordt, aan alle de byzondere soorten van dieren byzondere benaamingen, en wel naar hunnen onderscheiden aart, gegeeven heeft; welk denkbeeld uit onze gewoone vertaalingen vry natuurlyk afgeleid wordt, en met deeze overzetting geheel vervalt. Dit beweegt onzen Autheur om hier onder het oog te brengen, dat onze gewoone vertaalingen, naar zyn inzien, niet bestaanbaar zyn met den Grondtext; en dat dezelve ons uitdrukkelyk bepaalt tot het denkbeeld van zulk eene algemeene en onderscheidende benaaming als boven gemeld is. Ook geeft hy ons, buiten dit, nog eenige reden aan de hand, welken strekken om te doen zien, dat dit gemeene gevoelen, het welk de Jooden schynen uitgedagt te hebben, om het denkbeeld van de Godlykheid der Hebreeuwsche Spraake te begunstigen, ver van waarschynlyk is.

1. Als men de naamen der dieren, welken ons in de heilige Bladeren voorkomen, die, volgens dit denkbeeld, denzelven door Adam gegeeven zyn, nagaat, bemerkt men wel dra, dat ze niet slegts ontleend zyn van hunne uitwendige eigenschappen, als coleur, geluid, gestalte en

wat

Digitized by Google

wat meer van die natuur zy; maar ook wel van hunne inwendige hoedanigheden, die voor 't menschlyke oog niet zigtbaar zyn, en eerst door een langduurig gebruik gekend konnen worden. Zo draagt, volgens den geleerden *Bochart*, by voorbeeld, *de Kameel* den naam van גמל, om dat hy, *hoewel voor 't overige het zagtmoedigſte dier, eenen ontvangene beledigingе zeer lang gedagtig is:* en *eene Ezelin* dien van אתון, van wegen zyne kragt, om dat hy *een zwaarer laſt kan draagen dan eenig ander dier van zyne grootte.* Men ſtaa deeze verklaaring eens toe, brenge die benaaming over tot Adams tyd, en vraage zich zelven, of Adam deezen dieren zodanige benaamingen heeft konnen geeven, zonder eene byzondere Godlyke openbaaring; daar hy tot nog geen tyd of genoegzaame gelegenheid gehad had, om deeze eigenſchappen dier dieren door ondervinding te leeren kennen? Maar op wat grond zal men hier om eene Godlyke Openbaaring denken? op geenen voorwaar! Men moet hier, zo men het gemeene gevoelen wil ſtaande houden, met Rabbi *Abarbanel*, zonder dat men 'er grond toe heeft, zeggen, *dat God, gelyk hy de kundigheden der Godlyke waarheden haar licht heeft laaten verſpreiden in Adam, zonder eenig onderwys, naſpooring en onderzoek, dat hy zo ook deszelfs verſtand met een licht bedeeld heeft, waar door hem natuurlyk eigen geworden zyn, de wortelwoorden of eerſte beginzelen dier taale, welke volkomen eenſtemmig is met de natuur* enz. Men ziet daar in het verband en het gevolg, dat de Jooden verzonnen hebben: Adam heeft kennis gehad van de Godlyke waarheden zonder voorafgaand onderwys, (dat egter door Rabbi *Aphodus* ontkend wordt, die ſtelt dat Adam eerst door God onderweezen is;) derhalven heeft hy ook eene taal gekend overeenkomſtig met de natuur der dingen. Hy had kennis aan de Godlyke waarheden, gevolglyk ook aan eene Godlyke taal.

a. Men zou hier mogen vraagen, heeft Adam van alle zaaken denkbeelden gehad? zo neen, dan ook niet van de geheele taal, waar door alle mogelyke of beſtaande zaaken benoemd hebben konnen worden, en in 't vervolg van tyd benoemd zyn; terwyl de taal, gelyk alle andere dingen, door het gebruik en de kunst, beſchaafd heeft konnen worden.

b. Kan eene taal, waar door men Godlyke zaaken leert kennen, daarom Godlyk genaamd worden? dan konnen ook andere taalen, die mede dat voordeel deel-

Digitized by Google

agtig zyn, als de Griekſche van het Nieuwe Testament, dien eernaam draagen.

c. Heeft Adam, de byzondere kennis van dingen, die niet zeer noodzaaklyk is, gelyk deeze van de dieren voor den mensch geagt mag worden, verkreegen *door*, of *zonder* Openbaaring? Zegt men het laatſte, dan eigent men Adam een byna Godlyk Verſtand toe, nadien zyn Verſtand zich dus doende zeer wyd uitgeſtrekt moet hebben; zo dat hy de verborgene eigenſchappen der dingen, welken de ſtervelingen niet dan naa verloop veeler eeuwen ontdekten, reeds doorgrond hebbe. Neemt men zyne toevlugt tot het eerſte, dan behoort men eenig bewys by te brengen: want buiten rede van noodzaaklykheid mag men geene buitengewoone openbaaring vooronderſtellen: om nu niet te zeggen, dat men 'er geen den minſten voetſtap van in de Heilige Schriften vindt. De *Alkoran* ſpreekt 'er op deeze wyze van: *En God leerde Adam de naamen aller zaaken: vervolgens ſtelde hy ze den Engelen voor, en zeide; noemt my de naamen deezer dingen, zo gylieden waarachtig zyt.*

2. Het gemeene gevoelen is daar en boven onwaarſchynlyk, nadien het brengen van al het Vee tot Adam geenszins tot dat einde ſtrekte. Het doelwit was, gelyk uit het voorgezegde blykt, op dat Adam zoude nagaan, met welk eene algemeene onderſcheidende benaaming hy zich en het gedierte zou benoemen; om daar door opgeleid te worden tot het bezef dat 'er geen hulpe voor hem gevonden wierd, en dat dezelve voor hem wenſchelyk ware.

3. Daar is ook eindelyk niets waarſchynlyker, dan dat de kennis der zaaken en van derzelver natuur, inzonderheid van de eigenſchappen der dieren, die zeer moeilyk te verklaaren en te ontvouwen zyn, toen eerst trapswyze is toegenomen, toen ze, met de vermenigvuldiging van 't menschlyke geſlacht, van meerder dienst en tot veelvuldiger onderſcheiden gebruik geſchikt zyn geworden; dan van Adam, *op den zesden dag*, kon geſchieden; het welk ook de zo zeer menigvuldige naamen, die den meesten gegeeven zyn, ten overvloedigſte bewyzen.

Naa dat God Adam dus opgeleid hadde tot een bezef dat eene hulpe, die voor hem wenſchelyk ware, onder al het Vee niet gevonden werd, zo gaat hy over, om hem eene hulpe, die hy erkennen zou voor hem geſchikt te zyn, te formeeren, het welk Mozes, volgens de vertaa-

Digitized by Google

taaling van den Eerwaarden *Haitsma*, in deezer voege voorſtelt. *Ende de HEERE Godt heeft Adam een beginſel des ſlaeps* of *eene ſluimering, doen overkomen, ende hy viel in ſlaep: ende hy heeft eene van ſijne ribben genomen, ende vleesch in der ſelver plaetſe geſloten. Ende de HEERE Godt heeft de ribbe, die hy van Adam genomen hadde, tot eene vrouwe gebouwt;* of *die hy tot eene vrouwe voor Adam genomen hadde, gebouwt: ende hy heeft ſe tot Adam gebracht.*

Zommige Uitleggers, zegt onze Autheur, denken hier juist om een zeer diepen ſlaap, om dat ze dan, hunnes oordeels, te gereeder konnen verklaaren, hoe God de volgende werkzaamheid heeft konnen oefenen, zonder Adam eene geweldige pyn aan te doen, dat met den ſtaat der rechtheid niet wel ſchynt over een te komen: doch het komt zyn Eerwaarden voor dat een ſlaap, hoe zwaar men ook denzelven zou konnen begrypen, daar toe niet genoegzaam is; en dat God de aandoenlykheid zeer wel op andere wyzen heeft konnen voorkomen. Anderen denken hier om een ſlaap, die met eene verrukking van zinnen, met een Godlyk gezigt vergezeld gaat, om dat ze anders te groote zwaarigheid vinden, om te verklaaren, hoe Adam, volgens de algemeene overzetting vs. 23, te kennen kon geeven, dat hy wist, dat Eva *been van ſyne beenen en vleesch van ſynen vleeſche was.* Dit zelfde beweegt ook zommigen om het woord *ribbe* in den text niet te verſtaan van eene *ribbe* op zich zelve, maar van *eene ribbe met vleesch bekleed*, en 'er uit af te leiden, dat God een gedeelte uit eene van Adams zyden genomen heeft, dat met vleesch en been voorzien was. Doch de zwaarigheid, welke hun hier toe aanleiding geeft, vervalt by onzen Autheur, uit kragt zyner overzettinge en verklaaringe dier woorden reeds gemeld, dewyl men, de woorden dus opgenomen zynde, 'er niet uit kan afleiden dat Adam zulks wist, of 'er zodanig iets mede te kennen wilde geeven; maar alleen dat Adam 'er mede aanduidde, hoe hy Eva erkende voor een gelykſoortig voorwerp met hem, dat naar zyn wensch bekwaam was om den Man tot eene gezellinne te zyn.

Volgens de verdere taalkundige aanmerkingen van zyn Eerwaarden ligt 'er in de ſpreekwyze יטל חרמה על האדם niets opgeſlooten, dat ons beweegt om te denken op een zeer diepen ſlaap, of Godlyk gezigt, daar mede vergezeld; en geene der nevensgaande omſtandigheden leiden ons tot zodanige denkbeelden. De kragt der ſpreekwyze dient alleen om ons aan te duiden het kragtdaadig verwek-

Digitized by Google

ken van iets dat den slaap voorgaat, en waar uit de slaap ontstaat; waar door de mensch, hier van bevangen zynde, een gerusten slaap ontvangt. —— En de uitdrukking וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה bepaalt ons eenvoudig tot het wegneemen van eene enkele rib, (indiervoege dat deszelfs plaats alleen en niet meer ledig gelaaten wierde,) en 't vervullen dier ledige plaatze, daar door ontstaan, met vleesch, dat met het overige geslooten en verbonden werd: zo dat de nadruk der taale ons alleen aan de hand geeve, dat God eene ribbe op zich zelve heeft weggenomen, en een vleeschig gedeelte in derzelver plaatze gevoegd. — Men kan, volgens zyne gedagten, de woorden, *die hy van Adam genomen hadde*, wel op zich zelven neemen, gelyk onze overzetting heeft; doch 't komt hem voor dat ze, dus beschouwd, eenigermaate overtollig zyn; en dat men de kragt der voorstellinge beter uitdrukt als men ze t'zamenhegt met het woord *vrouwe*, en dus leest, *die hy tot eene vrouwe voor Adam genomen hadde*; voor al als men dan het woord לָקַח in deszelfs nadruk verklaart, als aanduidende *een neemen om het bekwaam te maaken*; des die spreekwyze ons te kennen geeve, dat God de ribbe uit Adam genomen had, om dezelve tot eene geschikte gezellinne voor Adam te formeeren.

Men kan gevolglyk uit dit verhaal afleiden, dat God Adam, die anderszins niet overhelde tot den slaap, door middel van de lugt of langs andere wegen, eene sluimering, eene slaaperigheid, heeft doen overvallen, die zo kragtdaadig was, dat Adam daadlyk in slaap geraakte. Mogelyk verwekte God dit in Adam, op dat hy niet zage het geen God stond te verrigten; het welk hem veelligt met schrik en vreeze aangedaan zou hebben, dat met zynen blymoedigen stand in den staat der rechtheid niet wel overeenstemde. Verder leert ons dit berigt, dat God, toen Adam in slaap gevallen was, eene ribbe uit deszelfs lichaam genomen, en de ledige plaats weder met eene vleeschige zelfstandigheid vervuld heeft. Dat het neemen deezer ribbe strekte om daar uit eene Vrouwe voor den Man te formeeren; en dus dezelve niet alleen met het dierlyke leeven en de gaave der vrugtbaarheid te bedeelen, maar ook met eene verstandige ziele, die met Gods beeld verrykt was, te begiftigen; om zo dit voorwerp tot eene geschikte gezellinne ter hulpe van den Man te maaken. En eindelyk dat God haar dus, regt bekwaam gemaakt hebbende tot het oogmerk dat hy bedoelde, tot Adam, toen hy uit den slaap ontwaakt zal zyn, bragt, in zyne tegenwoordigheid deed verschynen; of, gelyk men het

He-

Digitized by Google

Hebreeuwſche woord hier gebruikt in zyne volle kragt kan neemen, plegtig tot Adam deed naderen, op dat hy ze zich ter Vrouwe zoude neemen. Waar op dan Adam, gelyk reeds gemeld is, naar den inhoud van vs. 23, op het gezigt van Eva terſtont erkent, dat dit een voorwerp is overeenkomſtig met zyn perſoon, regt geſchikt om 'er de tederſte verbindtenis mede aan te gaan.

Vertoog wegens het verhevene, en de welſprekendheid, in de gewyde Schriften uitblinkende. In 's Gravenhage, by Engelbert Boucquet, 1766. *Behalven de Voorrede* 252 *bladzyden in groot octavo.*

DE Schryver van dit Vertoog heeft zich voorgeſtelt den Lezer onder het oog te brengen, dat de gewyde Schriften „alomme by de heldere klaarheid, een edel vuur, en eene „ hartveroverende kracht, paaren; en in het midden zelfs „ van derzelver zuivere eenvoudigheid, de ſierlykſte ſchoon„ heid, de waare hoogdravendheid, en eene zielſtelende be„ valligheid bezitten": om daer door een ieder op te wekken tot eene eerbiedige hoogagting voor, en naerſtige beoefening van dezelven. Met dit oogmerk heeft hy eene ganſche menigte van Reden- en Dichtkundige cieraden, die onder verſcheidene hoofden gebragt zyn, by een verzamelt, welken tot ontegenzeggelyke bewyzen daer van verſtrekken. Hier benevens bepaelt hy zich somtyds, om deze en gene plaetſen der Heilige Schriften byzonderlyker na te gaen, om het ſierlyke, het kragtige, het verhevene, het harttreffende enz. nader te ontvouwen en den Lezer te doen opmerken; volgende in dit alles, gelyk hy in zyne Voorreden te kennen geeft, het voetſpoor van kieſche en doorgeletterde Bybelkundigen. De voorbeelden zyn over 't algemeen wel uitgekoozen, en doorgaens, daer ze byzonder opgehelderd zyn, in hunne kragt voorgedragen: het Stukje zelve is in een levendigen ſtyl geſchreven, die aen 't oogmerk beantwoord. Men kan juist niet zeggen dat 'er eene geregelde orde in gehouden word, dat egter misſchien zyne nuttigheid gehad, maer 't veelligt min levendig gemaekt zou hebben. Men heeft het, naer 't ons voorkomt, aen te zien als een geſchrift, opgeſtelt door iemant, die in 't ſchryven met zyn onderwerp ingenomen, en als eenigermate vervoert was; wanneer men niet wel op eene bepaelde orde kan denken, maer gebruik maekt van de denkbeelden, die ons voor den geest

Digitized by Google

komen. Hier door zal 't ook wel eens gebeuren, dat men voorbeelden ontmoet, die een bezadigder oordeel waerschynlyk agtergelaaten zou hebben, doch hier omtrent zouden de gedagten altoos blyven verschillen; en dit neemt niet weg, of het Stukje is over 't geheel der aenpryzinge waerdig. — Men leze, tot een staeltje van dit geschrift, des Autheurs aenmerkingen over de uitmuntende schikking der gelykenisse door onzen Zaligmaker voorgesteld, volgens Lukas X: 30—37. Voor af aengemerkt hebbende, dat de Leerwyze door gelykenissen „ de geringste begrippen te ge„ moete komt, en nogthans zoo veel verhevener is, boven „ het klaare en van sieraaden ontblootte Voorschrift, als de „ verlevendigde tooneelen van een wel uitgewerkt Treur„ spel indrukbaarer en aandoenlyker zyn, dan een eenvou„ dig Verhaal van het bloote geval", zoo vervolgt hy aldus.

„ Zoo werd, by voorbeeld, onze ZALIGMAKER, door een' „ jongen Wetgeleerden gevraagd, *wie is myn Naasten?* welk „ te gelyk eene andere Vraag insloot: *hoe moet ik hem lief „ hebben?* De Onderzoeker, zeer sterk met zich zelven voor„ ingenomen, was nogthans onkundig van de Waarheid, en „ nalatig in zynen Pligt. Hadt de Alwyze Leermeester „ hem geantwoord: *gy weet niets van het eerste, en gy doet „ niets van het laatste;* zoo zoude de Vrager, waarschynlyk, „ met verontwaardiging, schaamte, en toorne weggegaan „ zyn. JESUS derhalven, stelt hier, op dat hy hem *over„ tuige* van zyne dwaling, zonder zyn gemoed *te verbitteren*, „ een antwoord aan hem voor, zoo beminlyk in deszelfs „ manier, als gepast tot het oogmerk.

„ Zeker Persoon (zegt onze Heiland in LUC. X. 30, enz.) „ van *Jerusalem* naar *Jericho* afkomende, viel onder de „ Moordenaars. Dezen, niet vergenoegd met hem van zyn „ Geld te berooven, trokken hem zyne Kleederen uit; sloe„ gen en verwondden hem, met groote wreedheid, en lie„ ten hem half dood liggen. Kort daar na komt een Reizi„ ger langs dien zelfden weg; een Priester, een van de *ge„ wyde Orde*, die aan anderen de heminlyke Lessen van ont„ ferming en liefdadigheid leeraarde, en, gevolglyk, zelfs „ verpligt was, het voorbeeld daar van door zyn eigen ge„ drag te geven, met aan dien Elendigen terstond eene ge„ negen hulp te bewyzen. Hy, aan de plaats gekomen, laat „ zyne oogen op het meêdoogenswaardige Voorwerp vallen; „ ziet hem naakt op den kouden grond, en gewenteld in „ zyn bloed liggen, maar neemt geene verdere kennis van „ Zaken. Ja, om de moeite en last van 't onderzoek te ont-

„ gaan,

Digitized by Google

„ gaan, gaat hy tegen over hem, of, aan de andere zyde, voor-
„ by. Naauwlyks was dees vertrokken, of een *Leviet* komt
„ aan die plaats. Hy *treedt nader*, en *ziet het* beklagenswaar-
„ dig voorwerp *aan*; hy neemt den tyd, om het met aandacht
„ te beſchouwen; en, niet tegenſtaande iedere wond in het
„ van bloed vloeijend lichaam, om medelyden ſchreit en
„ pleit, heeft deeze Dienaar van 't Heiligdom noch troost,
„ noch hulp voor den armen Elendeling over. Op 't laatst
„ komt 'er een *Samaritaan*, een uit die afſchuwlyke *Natie*,
„ die by de *Joden* met de alleruiterſte kwaadaartigheid ge-
„ haat werd. Hoewel de *Leviet* eenen ſtervenden Broeder
„ verwaarloosd, en de *Prieſter* zyn medelyden geweigerd
„ hadt aan eenen uit het Volk van GODS eigendom; dees
„ echter ziet den ongelukkigen Lyder zo dra niet, of zyn
„ hart ſmelt van ontferming. Hy vergeet de *ingekankerde*
„ *bitterheid*, en den bykans *onverwinlyken haat* der tegen-
„ party, en let eeniglyk op den *deerniswaardigen Mede-*
„ *menſch*. Hy ſtygt van zyn paard, of laſtdier, af, en houdt
„ zich met het droevig voorwerp bezig: Niet, om het enkel
„ aan te kyken, en daar door nog meer tyd te verliezen;
„ maar om aan 't zelve, door zynen *Wyn* en *Olie*, welken hy
„ tot zyne eigen verfriſching en dienſt met zich voerde,
„ eenen verzachtenden Heelbalſem toe te dienen. Hy ver-
„ bindt de Wonden, zet den magteloozen Vreemdeling op
„ zyn beest, en leidt hem, met alle de *oppaſſing* van eenen
„ *Dienſtknecht*, en met alle de *teederheid* eenes *Broeders* tot
„ de naaſte Herberg. Hier geeft hy geld voor de tegen-
„ woordige behoefte, en wat den Elendigen noodig was;
„ hy beveelt den Waard, niets te verzuimen van 't gene
„ tot dienſt en troost van zynen Gaſt verſtrekken mogt, en
„ belooft alle de kosten te betalen van deszelfs huisvesting,
„ onderhoud en genezing.

„ Zoo dit ſlechts eene *Gelykenis* en geen waar *Geval* ge-
„ weest is; wie moet dan niet verwonderd ſtaan over de
„ naauwkeurigheid van onzen ZALIGMAKER, zoo *in het*
„ *plaatſen van het Tooneel der Zaken*, als in het *uitkiezen* van
„ de *omſtandigheden*? Hoe zeer waarſchynlyk is ook de toer
„ van bewyslykheid, in deze heilige onderſtelling van 't ver-
„ haalde Geval. De Weg van *Jeruſalem* naar *Jericho*, door
„ eene Woestyne gaande, was zeer onveilig, en diende den
„ Struikroveren tot hunne geweldige oogmerken. Wat was
„ 'er gebeurlyker dan dat dezelve door veele *Prieſters* en
„ *Levieten* bewandeld wierde; daar *Jericho* niet minder dan
„ twaalf duizend Tempeldienaars in zich bevattede.

„ Met

„ Met hoe veel oordeel word de *voorname Figuur*, van de
„ *waarſchynlykſte Omſtandigheden* voorzien? Was het *Ongeluk*
„ geſteld, als eenen *Samaritaan* overgekomen, zoo zou het
„ bedenkelyk maar flaauwe indrukzels van medelyden in den
„ *Wetgeleerden* verwekt, en die van den onverzoenlyken
„ haat zynes Volks tegen dezen, maar al te zeer verleven-
„ digd hebben. Nu de Lyder als een *Jood* verbeeld word,
„ moest de Hoorder wel belang nemen, in het leed van zy-
„ nen Broeder. Indien de hulp ook door een *Jood* was toe-
„ gediend geworden, zoo zou de Weldaadigheid in een veel
„ doover licht zyn vertoond geworden. Maar nu, komende
„ uit de handen van eenen *Samaritaan*, wien alle *Joden* ge-
„ reedlyk verfoeiden, vervloekten, en in één rang met
„ de Duivelen der Helle plaatſten, hoe ſtrelend, hoe inne-
„ mend, en hoe onwêerſtaanbaar heerlyk moest de glans
„ van zulk eene Liefde niet in elks oogen ſchitteren, en
„ alle harten aandoen!

„ Laat men de gemoedsgeſteltenis eens overwegen, welke
„ in dit wrokkend gezeg doorſtraalt: *Zeggen wy niet wel,*
„ *dat Gy een* SAMARITAAN *zyt, en den* DUIVEL *hebt*, JOAN.
„ VIII. 48. Laat men deze *ingewortelde boosaartigheid* verge-
„ lyken met den *weldoenden* en *medelydenden* Geest van dezen
„ beminnelyken Reiziger; en laat men dan eens zeggen,
„ waar eene vernuftiger en ſtouter warring te vinden zy; of,
„ waar men, over 't geheel genomen, de *ſchikking* van ſchry-
„ vend ſchilderen, *netter ontworpen*, of *gelukkiger uitgevoerd*
„ gezien heeft? Wyders, hoe natuurlyk ontdekt zich de
„ zeer verregaande afkeer van den *Jood* in de verſmadende
„ vraag van den Wetgeleerden", [*dit is zeker ene ſchryffeil, lees*, in het verſmadende antwoord van den Wetgeleerden,
op de vraag,] „ *wie de naasten van den ongelukkig gewonden*
„ *gewêest was?* 't Is, die *Barmhartigheid* gedaan *heeft*. Want
„ hy ſchynt zelfs den naam van *Samaritaan* niet te willen
„ noemen, voor al in eene gebeurtenis, daar dezelve niet
„ dan met êere en lof gemeld kon worden. Zoo naauwkeu-
„ rig zyn de onderſcheide hoedanigheden van ieder Perſo-
„ naadje, in de gewyde Verhalen, in acht genomen, zoo
„ krachtig en eigenaartig zyn dezelven geteekend!

„ Maar welk een levende Schildery van de belangeloosſte
„ en dadelykſte Liefde en Goedwilligheid blinkt 'er in 't ge-
„ drag van den medelydenden Reiziger zelven uit! Eene
„ Weldadigheid, die geene Perſoonen, zelfs geene Vreem-
„ den of Vyanden, van haar ontfermend toevoorzigt uit-
„ ſluit, die geene toegevenheden nalaat, en over geenerlei

„ moei-

Digitized by Google

„ moeite of kosten in hare Werken van Liefde te onvreden
„ is. Kon enige manier van overtuiging *krachtiger* en *aan-*
„ *dringender*, en te gelyk *behaaglyker* en *innemender* zyn, dan
„ des Heilands vraag: *Wie van deze drie dunkt u den Naas-*
„ *ten geweest te zyn van den genen, die onder de Moordenaars*
„ *verviel?* Of, waar kan 'er een raad gegeven worden, meer
„ *paſſende* op de gelegenheid, *gewigtiger* in deszelfs aart, of
„ met *zinryker* kracht uitgedrukt, dan dit laatſte Woord:
„ *ga heen, en doe desgelyks.* In dit geval onderwyst en ver-
„ oordeelt de Overtreder zich zelven. 't *Bygeloof* hoort het
„ aan, en laat de vooroordeelen vaaren. En, daar de Zede-
„ les zich zoo ongevoelig, en zo lieflyk aanpryst, leent de
„ Hoogmoed gereedlyk haare ſlugge ooren aan de Vermaning.

Leerredenen over verſcheiden gewigtige Onderwerpen. Uit het Engelsch van den Eerwaarden Here JOH. YOUNG, D. D. *vertaald. Te Amſterdam, by* Yntema en Tieboel 1766. *Twee Deelen, te zamen, behalven de Voorreden,* 372 *bladzyden in groot octavo.*

DE onderwerpen in deze Leerredenen verhandelt zyn de volgende. In 't eerſte Deel. *Het werk des Heeren, of de pligten eens waren Kristens*, en *De gelukkige gevolgen eener getrouwe en ſtandvastige pligtbetragtinge*, in twee Redenvoeringen over 1 Cor. XV. 58. *De afval en deszelfs oorzaken*, mitsgaders *Eenige beheodmiddelen daar tegen, aangedrongen door de gevolgen van deze zonde*, in twee Leerredenen over Heb. X. 38. *De natuur der Kristelyke Vryheid*, in twee Verhandelingen over Gal. V. 1. *De natuur der Zelfverlochening*, als mede *Het kruis opnemen, en de navolging van Jeſus Kristus*, in twee Beſchouwingen, naer het geleide van Matth. XVI. 24. *Het waar beginzel der Kristelyke Deugd*, in twee Beſpiegelingen, volgens de les van Paulus, Col. III. 17. *Het zelfbedrog en deszelfs oorzaken*, in drie Overweegingen ontvouwt, in gevolge der waerſchuwinge van Salomo, Spr. XXX. 12. —— In 't tweede Deel. *De verbintenis en de beweegredenen tot een Godsdienſtig leven*, in twee Redenvoeringen over Joz. XXIV. 15. *De groote zegeningen der Goddelyke genade en goedheid*, als mede het bezef, *dat alle geestelyke zegeningen, tot ons door Jeſus Kristus afgedaald, en wy daar door tot dankbaarheid verpligt zyn*, in twee Leerredenen over Efez. I. 3. *De verpligtingen welke wy aan Jeſus Kristus hebben, en welke dankbaarheid, en verheerlyking wy hem daar voor ſchuldig zyn*, in twee Ver-

Digitized by Google

Verhandelingen over Ps. CXVI. 13. *De Goddelyke voortreffelykheden van 's Heilands zedelyk Karakter*, in twee Beschouwingen, naer 't geleide van Joh. I. 14. *Het sterven in den Heere*, en *De gelukkige dood van vroome Christenen*, in twee Bespiegelingen volgens Openb. XIV. 13. *Het verwagten van Jesus Kristus toekomste*, mitsgaders *De wyze zyner verschyninge ten oordeel*, en eindelyk *De toekomende gelukzaligheid*, in drie Overweegingen ontvouwt, in gevolge der onderrigtinge des Godlyken Schryvers, Heb. IX. 28.

Men kan uit het nagaen dezer Onderwerpen duidelyk genoeg opmaken, dat deze bondel van Leerredenen meer betrekking heeft tot betrachtende dan tot beſpiegelende waerheden; en 'er eigenaertig uit afleiden, dat ze niet zo zeer geschikt zyn, om ons des Autheurs gedachten over deze en gene netelige geschillen der Godgeleerden te leeren kennen, als wel om ons te onderrichten in de kennis, en op te leiden in de betrachting van die waerheid, die naer de Godzaligheid is, in de hoope des eeuwigen levens, door Gods genade in Jesus Kristus. En aen dit denkbeeld beantwoord de inhoud dezer Redenvoeringen ten volle; ze behelzen ook daerom geen afgetrokkene redeneringen, en zyn in geen winderigen styl opgeſtelt, maer ontvouwen ons klaer en overtuigelyk, eenvoudig en bondig, zodanige waerheden, als ons van 't grootſte belang zyn, te kennen en ter betrachtinge over te brengen: des wy niet twyfelen, of zy, wier gemoederen geschikt zyn, om schriften van dien aert aendachtig na te gaen, zullen deze Verzameling over 't geheel met genoegen doorbladeren. — Men leze hier, om 'er enigermate over te oordeelen, den korten inhoud zyner leeringe over de voornaemſte oorzaken van het Zelfbedrog, waer van hy de hoofdbronnen ontdekt in de drie laetſte Leerredenen van 't eerſte Deel.

Het is naemlyk, gelyk zyn Eerwaerde met den aenvang doet opmerken, zeer gemeen, dat de menſchen zich zelven bedriegen, zo ten aenzien van hun algemene character, als van hunne byzondere daden; en 't is zeker dat zodanig een gedrag ten hoogſten nadeelig is voor 's menſchen grootſte belangen; weshalve 't wel der moeite waerdig zy, na te ſpooren, welke toch de voornaemſte oorzaken zyn, waer uit dit gebrek voortſpruit. In 't nagaen hier van is 't hem voorgekomen, dat „ die eenzydigheid en dat zelfbedrog, „ welke de overhand heeft onder de menſchen, en hen dryft, „ om zig zelven te misleiden, zo wel ten opzigte van hun „ karakters in 't algemeen, als hunne byzondere daden en

„ han-

Digitized by Google

„ handelwyze", grootlyks ontſtaet uit de volgende oorzaken. (1.) Ene byzondere achting voor ons zelven, tot in het diepſte van onze geſteldheid ingewortelt, beweegt ons natuurlyk om dikwils gunſtiger denkbeelden van ons zelven te vormen, dan met de waerheid beſtaenbaar is. (2.) Een beginzel van eigenliefde, of ene overheerſchende trek naar gemak en vermaek, en een afkeer van ſmart en moeite, zet ons aen, wanneer wy eens tot enig bezef van onze verkeerdheid komen, om die pynlyke gewaerwording te vermyden, en haelt ons over om onze gedagten elders heen te wenden; hier door niet lettende op den ontſtelden ſtaat van ons gemoed, vervallen wy wel dra in dwaling, en verbeelden ons vervolgens te wezen, 't geen we in der daed niet zyn. (3.) De menigvuldige voorbeelden, die, ſchoon ver van pryslyk, echter door 't gebruik goedgekeurd zyn, ſleepen ons mede: wy oordeelen gereedlyk dat ons gedrag wel is, als 't van onze Landsgenooten geacht word, en met de gewoone burgerlyke levenswyze overeenſtemt. (4.) De Opvoeding ſtrekt niet zelden om ons averechtſche denkbeelden in te boezemen, en verkeerde heblykheden eigen te maken, naer welker aert en neiging wy verder over ons gedrag oordeelen; en waar door wy, in ene blinde onderwerping aen menſchlyk gezag voortgaende, ons onvatbaer maken voor betere overtuiging. (5.) Het gebruiken van verkeerde benamingen, waer door dronkenſchap, by voorbeeld vrolykheid, ontuchtig geſnap geestigheid en dergelyken genaemd word, doet veelen zich onbedachtzaem inwikkelen in een ondeugend gedrag: men ziet de zaken, die een zo onſchuldigen, en zomtyds zelfs goeden naem dragen, niet meer als haetlyk aen, geeft 'er zich ligtlyk toe over, en oordeelt dat men niets kwaeds bedryft. (6.) Hier by komt eindelyk nog het koesteren van valſche denkbeelden van God en zynen Dienst; naer welke denkbeelden men voorts zyn gedrag inricht en zyn gemoed beoordeelt; waer door men zich zelven kan diets maken, dat men aengenaem is in de oogen van den Schepper, terwyl men ene rol ſpeelt, waer in de Duivel een welgevallen heeft. — Deze laetstgemelde oorzaek ontvouwt zyn Eerwaerde in verſcheidene opzichten: zie hier, hoe hy zich hooren laet, met betrekking tot dezulken, die de heilige gehoorzaemheid, welke het Euangelie vordert, door hun bedriegelyk beleid, plaats doen maken, voor naebootzingen van allen Godsdienst, bygeloof, dweperye en willekeurige aenbidding.

„ Niets

„ Niets, *zegt hy*, kan yveriger ingeprent worden, in de „ Heilige Schriften, dan regtvaardigheid, barmhartigheid „ en matigheid; regt te doen, weldadigheid lief te hebben, „ en ootmoedig met God te wandelen, word ons altyd voor- „ gesteld, als de gewigtigste delen der wet, het ware we- „ zen van den Godsdienst, en zonder welke alle voorwend- „ zels daar van blykbaar ongegrond en ydel zyn. En egter „ is het duidelyk, dat zeer velen zig te vreden houden, „ met zulke zaken te betragten, welke God Almagtig tot „ gene delen van onzen pligt gesteld heeft, of zig verge- „ noegen met de middelen en werktuigen van Godsdienst „ te gebruiken in stede van het einde en oogmerk van den- „ zelven? Zy stellen of aan de ene zyde de geboden en „ overleveringen der menschen in de plaatze van 't gezag „ van den groten God, of, dat even schadelyk is, zy zyn „ zeer juist en nauwkeurig in het agt slaan op de stellige in- „ zettingen van 't Kristendom, terwyl zy leven in een „ schandelyk en schaamteloos verzuim van deszelfs zedely- „ ke en onveranderlyke delen. — De bedevaarten der boet- „ vaardigen, het knielen der Roomschgezinden, de afgo- „ dische eerbied, welke zy voor hun zwakke en dwaze Hei- „ ligen en Martelaren betonen: de Godsdienst, dien zy stel- „ len in hun hoogagting voor beelden en klederen, kruis- „ sen en kinderagtige overblyfzelen; met een woord, hun „ blinde onderwerping aan de belachelyke besluiten van Pau- „ sen en Kerkvergaderingen, terwyl zy zig ondertusschen „ openlyk toegeven, over het schenden van alle de wetten „ der algemene liefde en barmhartigheid: dit alles is een „ kennelyk teken van de waarheid in het eerste geval, en „ daar is geen een Kerk in 't Kristendom, die geen ontel- „ bare voorbeelden in 't laatste oplevert. Want hoe velen „ zyn onder ons zelf, die, als zy den vastgestelden loop „ van Godsdienst-oefeninge rond gegaan hebben, als zy „ enigen tyd hebben besteed in het horen of lezen van Gods „ woord, hunne gebeden opgezegd, 's Heren Avondmaal „ gehouden, of een Godsdienstig gezelschap bygewoond, „ oordeelen, dat zy genoeg gedaan hebben, en alles ver- „ rigt wat God van hun eischt: wanneer zy ondertusschen „ de geringste moeite niet doen willen om te onderzoeken, „ wat invloed deze Godsdienstoefeningen gehad hebben „ op hun leven en gesteldheid, en of zy met de daad iets „ toegebragt hebben, om hen of wyzer of beter te maken. „ Nu door zulk een handelwyze als deze, bedriegen de „ menschen zich zelven grotelyks; want het is baarblyke-

„ lyk

„ lyk, dat dit alles een verder en groter einde bedoele: wy „ lezen en horen Gods woord, ten einde wy onzen pligt „ omtrent Hem en onzen evenmensch leren, en beweegre„ denen hebben die in ſtaat zyn ons ter betragtinge daar„ van aan te hopen: wy ontfangen het Heilig Bondteken, „ om onze liefde jegen God en Jeſus Kristus gaande te ma„ ken; om ons een wezenlyken haat tegen de zonde in te „ boezemen, en onze voornemens van een heilig en deugd„ zaam leven kragt by te zetten; en wy dragen onze gebe„ den den Vader der Barmhartigheden op, niet alleen om „ zulke geestelyke en tydelyke zegeningen, welke wy no„ dig hebben, maar ook ten einde onze gemoederen, door „ deze Godsdienſtige verrigtinge, verheven mogen worden, „ en bekwaam gemaakt om dezelve met dankbaarheid te „ ontfangen, en geſchikt om een wys en heilig gebruik daar„ van te maken, welke de enige geſteldheid en hoedanigheid „ des harten is, om ons voegzame voorwerpen der Godde„ lyke genade en goedheid te doen worden. — Naardien „ dit het groot einde ware welk God Almagtig ten doel „ hadde, wanneer hy dezelve inſtelde, doen zy, die hier in „ te kort ſchieten, en zig met de middelen te vreden hou„ den, terwyl zy geheel agteloos en onverſchillig zyn om„ trent de einden daar van, niet dan zig zelven te bedriegen, „ en de waarheid is niet in hun. Overeenkomſtig hier me„ de, horen wy onzen Heer en Zaligmaker ons verzekeren: „ *dat niet een iegelyk, die tot hem zegt Here, Here, ingaan zal „ in het Koningryk der Hemelen; maar hy, die doet den wil „ van zynen Vader die in de Hemelen is.* Het is geen glimpige „ eerbied voor de uitwendige omſtandigheden en aanhang„ zels van den Kristelyken Godsdienſt, nog ene luidruchtige „ belydenis van denzelven, hoe yverig die ook moge blyken; het is gene juiſte en beſtendige aandagt op inſtel„ lingen, ſchoon van Godlyk gezag, welk genoeg is om „ het werk te verrigten; nog is het onze vereniging met „ deze of gene ſekte of party van Godsdienſt, veel minder „ ene kwaadaartige en bittere yver, welke men in het ver„ dedigen van de beginzels, welke wy omhelzen, of de „ party, die wy kozen, laat blyken; het is gene van dezen „ zegge ik, nog die allen te zamen, hoe noodzakelyk zom„ migen daar van ook op zig zelven mogen wezen, welke „ iemand, ontbloot van Gods genade, en de deugden van „ een goed leven, welbehagelyk en aangenaam kunnen ma„ ken voor zynen Schepper, want, 's menſchen genegen„ heden mogen omgekogt en verraden worden; dog dit kan

Digitized by Google

„ gewisselyk nimmer voorondersteld worden het geval te
„ zyn, ten aanzien van God, die verre verheven is boven
„ alle zwakheden. En daarom word ons gezegd, dat, ten
„ dage des oordeels, die genen, welke op zulke beuzelag-
„ tige gronden van aanneminge steunen, zig te deerlyk te-
„ loor gesteld zullen vinden. 't Zal dan niet genoeg zyn-
„ den Regter der gantsche aarde voor te houden, hoe Hy
„ gepredikt werd op onze straten, of hoe wy de instellingen
„ van zyn Euangelium in agt genomen hebben; hoe wy
„ geprofeteerd hebben, duivelen uitgeworpen, en vele won-
„ deren gedaan in zynen name: wy zullen dan niet gevraagd
„ worden, hoe lang wy gebeden hebben? hoe dikwils wy
„ Avondmaal gehouden hebben? of hoe vast wy geloofd
„ hebben? Maar hoe opregt wy in alles waren; wat goed
„ wy deden; en hoe vroom wy leefden? Zo dat, by aldien
„ wy gebrekkig en nalatig in dezen opzigte zullen bevon-
„ den worden, welke ook onze Belydenis, hoe groot ook
„ onze eerbied voor de uiterlyke pligten van den Gods-
„ dienst moge geweest zyn; wy niet in staat zullen we-
„ zen, dat schriklyk vonnis te ontvlieden: *gaet weg van*
„ *my, gy vervloekten, in het Euwige vuur, welk voor den Dui-*
„ *vel en zyne Engelen bereid is.*

KLAAS DE VRIES, *Leeraar by de Doopsgezinden te Amsterdam; geschetst, in eene Lykrede, door* A. HULSHOFF, *A. L. M. Phil. Doct. en Ampgenoot des Overledenen. Te Amsterdam, by* de Wed. K. v. Tongerlo *en* Zoon, *en by* A. v. d. Kroe, 1766. *Behalven de Lykzangen* 40 *bladz. in quarto.*

DEze Lykreden is in een zeer verschillenden smaek van den gemenen trant opgesteld, 't welk ons beweegt, om derzelver beloop kortelyk voor te dragen. De Eerwaerde *Hulshoff*, ten texte afgelezen hebbende, Heb. XIII. 7, bepaelt zich niet tot het verklaren van dit duidelyk bevel, noch het aendringen van deszelfs nut en redelykheid, maer gehoorzaemt terstond aen 't bevel des Apostels, zo uit hoofde van de rykheid der stoffe, als om het ongeduld der Toehoorderen te gemoet te komen. Terstond derhalven ter zake tredende, geeft hy in de eerste plaetze een beknopt eenvoudig verhael van den levensloop en 't uiteinde van zyn geachten Ampt-genoot, waer in hy zich van den gemeenzamen onderrich-tenden styl bedient. Hier op gaet hy over tot het beschou-wen van 's Mans Gaven en Hoedanigheden, om hem te schet-

zen,

Digitized by Google

zen, eerst in het algemeen, als Mensch en Christen, ten aenzien van zyn Verstand, zyn Hart, en zyne Verkeering; en voorts in 't byzonder als openlyken Leeraer, zo met opzicht tot zyne Gevoelens en Denktrant, als Leerwyze, en innerlyke en uiterlyke gaven van Welsprekenheid; mitsgaders als Opziender der Kerke, als Medebroeder en als Amptgenoot. In dit gedeelte maekt onze Redenaer gebruik van dien manlyken styl, welke ons de zaken, niet met een opgesmukte tael, onder een overvloed van leenspreuken en bloemen ener zogenaemde hoogdravenheid, voorstelt, maer met de kragtigste en eigenaertigste woorden en uitdrukkingen, als in een deftig tafereel met natuurlyke verwen maelt. Men zou, dit gedeelte lezende, zeer ligt bewogen konnen worden, om te denken, dat de Eerwaerde *Hulshoff* zich hier vervoeren liet, om *Lofspraaken uit te brommen ten koste der Waarheid*, gelyk hy ook zelf betuigt, dat hy voor zulk ene Verdenking bedugt zou zyn, *indien hy niet omringd ware, door eene Wolke van bevoegde Getuigen*; die ook nu nog, (gelyk 'er ons etlyke voorgekomen zyn, welken gemeenzaem met hem verkeerd hebben;) den Lofredenaar vry spreken van vleiery, en erkennen dat hy niets gezegt heeft, dan 't geen by velen als ene onlochenbare waerheid bekent staet. Eindelyk is 'er aen gehecht ene toepassende vermaning geschikt naer de tyds omstandigheden, welke hier voorgedragen word met dien innemenden styl, die geschikt is, om de gemoederen ener Gemeente uit te lokken, tot het betrachten van haren pligt. — De geleerde *Hulshoff*, die zich reeds beroemt gemaekt heeft, door 't beredeneren van afgetrokken stoffen, toont in dezen, dat hy niet minder bekwaem is, in 't behandelen van onderwerpen die meerder levendigheid vereischen: en een ieder, die deze Lykreden leest zal, schoon hy aen andere byzondere denkbeelden van Godsdienst toegedaen zy, en uit kracht hier van zyne goedkeuring niet aen alles konne geven, niet konnen nalaten, deze Leerreden een Meesterstuk van onvernischte Welsprekendheid te noemen; hoewel hy misschien zoude wenschen, dat de styl doorgaende wat vloeibaerer ware (*).

(*) *De Uitgeevers hebben den Leezer nog te berigten, dat hun, niet tegenstaande hunne oplettendheid, éene zinstoorende drukfeil ontsnapt zy; op bl.* 35 *reg.* 20 *staat* in te storten, *lees* uit te storten.

Digitized by Google

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem. Vervattende vyf Antwoorden op de VRAAGE? Hoe moet men het Verſtand en het Hart der Kinderen beſtieren enz. *Door de Heeren* FORMEY, HULSHOF, CHATELAIN, VAN DER PALM, en **. *Den Eerſten met eenen Gouden, de overigen met Zilvere Gedenkpenningen vereerd.* IX *Deel. Te Haarlem by* J. Bosch *twee Stukken; het eerſte* 548, *het tweede* 738 *bladz.*

DIt IX Deel der *Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen* verſchilt van de voorgaande. Men heeft 'er altyd in gehad Verhandelingen, Waarneemingen en Gevallen raakende de Natuurkunde, Wiskunde, Geneeskunde en andere zaaken hier mede meer of min gemeenſchap hebbende; door de Leden der Maatſchappye en ook andere bekwaame Mannen, dezelve vreemd zynde, aan haar medegedeeld, tot bevordering of verbeetering van gemelde of andere deelen der Weetenſchappen. In deeze twee Stukken vindt men nu niets zodanigs, zonder dat in de Voorrede hier van eenig berigt of reden gegeeven wordt. Men vindt hier in eenigly k de vyf Antwoorden gelyk de Titel meldt. Antwoorden, welken, gelyk ze van bekwaame handen koomen, en wel uitgevoerd zyn over eene Vraage van het allergrootſte belang voor het welzyn van het menſchdom, voor elk mensch zo wel als de ſamenleeving in 't algemeen, zeer waardig zyn gemeen gemaakt en van een iegelyk geleezen te worden; wyl veele van onze Vaderlanders wel eenige goede onderrechting aangaande de zedelyke Opvoeding hunner Kinderen nodig hebben. Doch de andere gemelde Verhandelingen zullen ook van veelen met verlangen worden te gemoet gezien.

Om van deeze Antwoorden eenig berigt te geeven zullen wy vooral de Schryvers derzelven wat omſtandiger doen kennen dan op den Titel uitgedrukt is. De Schryver van het Antwoord welk de Maatſchappy boven allen heeft gewaardeerd is de Heer FORMEY, aanblyvend Secretaris van de Akademie te Berlin. Die van het tweede hier aan volgende is de Heer A. HULSHOF, Meester der Vrye Konſten, Doctor in de Philoſophie en Leeraar der Doopsgezinden te Amſterdam. Van het derde de Heer H. A. CHATELAIN, Fabrikeur in Goude en Zilvere Galonnen te Amſterdam. Van het vierde de Heer K. VAN DER PALM, Fransch en Duitsch

Kost-

Digitized by Google

Kostschoolhouder te Rotterdam. De Schryver van het vyfde Antwoord heeft niet goed gevonden zynen naam bekend te maaken.

Het eerste Antwoord van den Beroemden FORMEY is zeer uitvoerig, zo dat het bynaar meer naar een Boek over de Opvoeding, op zich zelve, dan naar eene enkele Verhandeling gelykt. Hetzelve is echter verre van langwylig te zyn; het vervat veele zeer nutte zaaken, welken allen maar kortelyk voorgesteld en verklaard worden. De Vraag om deeze vooraf te laaten gaan, was, in haar geheel dusdanig:

Hoe moet men het Verstand en het Hart van een Kind bestieren om het te eeniger tyd een nuttig en gelukkig mensch te doen worden?

De Vraag zegt de Schryver', verdeelt zich weder in twee andere vraagen, die door een verdere onderdeeling 'er vier uitleeveren. I. Hoe moet men het verstand oefenen? II. Hoe moet men het hart bestieren? III. Hoe kan men den mensch gelukkig maaken? IV. Hoe kan men den mensch nuttig maaken? en hier naar is deeze Verhandeling verdeeld. De eerste van deeze Verdeelingen is uitvoerigst behandeld van bladz. 10 tot 407. terwyl de drie andere met malkander veel minder beslaan. Doch de Heer FORMEY geeft daar van de reden, dat het gene tot oefening van het verstand gezegd is, veel invloed heeft op de bestiering van het hart, zo wel als op het geluk en de nuttigheid van een mensch, waarom deeze laatste verdeelingen korter hebben konnen afgedaan worden.

Op deeze Verdeeling volgen eenige voorafgaande Aanmerkingen, waar van de eerste is; „ dat de Zedelyke Opvoeding „ in de voorwerpen aan welken men ze geeft, de bekwaamheid onderstelt om dezelve te ontvangen. Hunne ziel „ moet niet beladen zyn met boeijen die niet kunnen verbroken worden, noch verduisterd door dikke nevelen, daar „ niets door heen kan dringen. Een tweede voorafgaande „ Aanmerking is, dat men geen ontwerp maaken kan van „ een algemeene opvoeding, om de verscheidenheid van natuurlyke gaaven en inborsten, als ook omstandigheden, „ waarom het niet mooglyk is, dat alle menschen geoefend „ en allen even zeer geoefend zouden konnen zyn. De derde is, dat men by gebrek van een algemeen ontwerp van „ opvoeding, het ontwerp moet zoeken van de best mogelyke Opvoeding, zodanig ingerigt, dat 'er geen enkel „ mensch zy, die 'er geen nut van hebben, of geen huisge-

Digitized by Google

, zin, daar men dezelve niet te paſſe kan brengen. De vierde
, en laatſte is, dat de best mooglyke opvoeding zich niet te
, veel moet verwyderen van de aangenomen denkbeelden en
, de ingevoerde gebruiken, ſchoon die denkbeelden en ge-
, bruiken niet alle volmaaktheid hebben, waar toe ze te
, brengen zyn'.

Hier na gaat de Schryver over tot het eerſte Deel van zyne Verhandeling, waar van het onderwerp is de Oefening van 't Verſtand. Gezegd hebbende wat het Verſtand is, begint Hy met een Kind te beſchouwen van de wieg af. En ſchoon hier in wel eenige dingen gezegd worden, welken tot de lichaamlyke, en niet zo eigenlyk tot de zedelyke opvoeding ſchynen te behooren: Hy oordeelt dat de eene zo veel betrekking tot de andere heeft, dat men ze niet in alle opzichten van malkanderen kan of moet ſcheiden? „Een algemeene hinderpaal voor „de Opvoeding is, dat geene Ouders alle regelen van Opvoe-„ding, welken hun voorgeſteld worden, opvolgen; men kan „maar van enkelen verwagten, dat ze eenigen zullen in acht „neemen'. Veele nutte aanmerkingen worden hier gemaakt over de al te groote liefde en toegeeflykheid voor de Kinderen; dat men een Kind tydverdryf moet geeven; hoe men gewilligheid of gezeglykheid in het zelve moet zoeken voort te brengen; het gevaar van de Kinderen te plaagen, waar over de Heer FORMEY zich dus ernſtig uitlaat;

„Het geen Ik hier zegge aangaande de handelwyze met „Kinderen, leidt my tot eene uitweiding, doch minder eene „uitwelding dan eene gewichtige aanmerking, die tot myn „onderwerp behoort, en hier gevoeglyk plaats vindt. De-„zelve ziet op het plagen, 't welk veel luiden gewoon zyn „de Kinderen onophoudelyk te doen, en waar door zy, ge-„lyk Ik geene zwaarigheid maak te betuigen, hen vergifti-„gen en doorgrieven. Deze luiden kunnen onmogelyk een „Kind zien, zonder hem ſtraks heen en weer te trekken, hem „potſen te ſpelen, en in alles en overal tegen te gaan; om „zich dus te vermaken met zyne verlegenheid, zyn weder-„ſtand, misnoegen, driftigheid en eindelyk, met zyne gram-„ſchap. Doodelyke vermaken, zo 'er ooit waren! Een Kind „weet niet, wat men van hem hebben wil, noch waarom „men hem kwelt? En hoe zou hy het weten, daar zyne „kwelgeesten zelve het niet weten? Hy ſtaat verbaast, hy „beeft, hy wordt driftig en benaauwd; en zoo dergelyke „vertooningen dikwyls herhaald worden, krygt hy eene heb-„belykheid van ongerust, wantrouwig, en altoos gereed te „zyn om toornig te worden. Meent men dan de Kinderen

„dus

Digitized by Google

„ dus handelende, met jonge Honden te doen te hebben? „ Merkt men niet, dat 'er uit deze kuren voor hun geen voor„ deel, maar in tegendeel groot nadeel te halen is? Dat zy „ derhalve, die hunne Kinderen lief hebben, hier op wel acht „ geeven, en niet ontzien, ieder een, van welken ſtaat hy „ zyn moge, die zich tot zoo hoogen prys vermaken wil, „ daar van af te houden. Daar kunnen, in 't byzonder, in „ 't midden der huisgezinnen, treurige gevolgen uit voort„ komen: wanneer Broeders en Zusters van een kwade in„ borst, eenige jaaren ouder zyn dan de overige Kinderen, „ maken zy dezen wanhoopig door hunne plageryen, wel„ ke menigmaal tot wezenlyke ſmerten en ſtraffen verſtrek„ ken. Ik heb met myne eigen oogen dergelyke ouder Kin„ deren gezien, die dwingelanden en beulen waren; die van „ de Kindsheid hunner Broeders en Zusters een ſamenweef„ zel van elende maakten, en daar door derzelver inborst „ verbitterden, of hen in eene ongeneeslyke domheid deden „ vervallen ".

Menigvuldige regelen volgen hier op aangaande het beſtier en de zorgvuldigheid over jonge Kinderen, waar onder ook eenige fraaije aanmerkingen gemaakt worden over het Kastyden: , of men moet kastyden, en hoe men moet kastyden; , het eerſte wordt voor onbetwistbaar gehouden: aangaande , het tweede, worden de middelen afgekeurd welken ſommi, ge Ouders in plaats van kastydingen gebruiken, als Liefko, zingen en Redeneeringen. Dan wordt eindelyk onderzogt , hoe men moet kastyden: dat het niet moet geſchieden uit , kwaadheid, veel min in toorn of in een haastige bui; ze , moet niet zo geſchieden, dat ze aanſtonds of in 't vervolg , ſchade aan het lichaam kan toebrengen: en deeze les is ver, knogt met de voorgaande; die niet in drift of toorn kastydt, , zal best de maat weeten te houden. De kastyding moet niet , dikwils geſchieden; doch begonnen zynde ook niet geſtaakt , maar volvoerd worden. Na de kastyding moeten de Ouders , niet jegens de Kinderen verſtoord blyven, maar zich weder, om vriendelyk jegens dezelven betoonen. De Ouders moe, ten elkanderen in de ſtrafoefeningen niet dwarsboomen. Ein, delyk wordt hier nog bygevoegd hoe lang men kastyden , moet, dat is te zeggen, hoe lang de Kinderen de kastyding , der Ouders onderworpen blyven? waar van geen vaste be, paaling gegeeven kan worden, om dat de Kinderen van on, gelyke geaartheid zyn. In 't algemeen zal ze minst lang be, hoeven te duuren, als 'er vroegtydig een goed gebruik van , is gemaakt ".

Digitized by Google

Hier op wordt ook een onderzoek ingeſteld raakende vergeldingen, waar van men zich bedient om Kinderen aan te moedigen; en dan koomt de Schryver tot een verderen voortgang der Opvoeding, als een Kind eenig bezef begint te krygen; hoe men het Geſnap der Kinderen moet beſtieren; wat gebruik men van de Weetgierigheid moet maaken. „ Men moet „ beletten dat de Weetgierigheid niet een en 't zelve worde „ met Wispelturigheid. De Weetgierigheid der Kinderen „ mag in 't begin algemeen zyn, vermids zy in een algemeene „ onkunde zyn. De Kinderen mogen vraagen doen, maar zy „ moeten geene heblyke aanhoudende verveelende vraagers „ worden. Onnutte vraagen moeten van de Ouders met verachting verworpen worden; en van ſommigen moet men hun „ tragten te beduiden dat zy nog niet in ſtaat zyn om de antwoorden naar behooren te verſtaan, en ook ſommige dingen „ in hunnen tyd niet hoeven te weeten'.

De loop der Letteroefeningen koomt vervolgens in overweeging, welken hier echter maar bepaald worden tot dingen welken men de Kinderen in 't algemeen laat leeren. Hier vindt men ook eene Beoordeeling raakende de openbaare Opvoeding in de Schoolen en de byzondere Opvoeding aan huis. En de Heer FORMEY zegt: „ Zo het myn raad is welken „ men vraagt, zal Ik voor de Opvoeding der algemeene Schoo„ len ſtemmen; maar Ik zal tevens bepalen wat Ik hier mede „ verſta. Ouders die hunne onbekwaamheid merken, of welken het, dezen aan tyd, geenen aan geduld ontbreekt, om „ zelven te onderwyzen, of om ſlechts eenvoudiglyk eene Op„ voeding aan hunne Kinderen te geeven, ontlasten zich 'er „ van, met hen buiten huis te zenden, en verbeelden zich al„ les volbracht te hebben, wanneer zy hen aan eene beſtiering, „ hoe die ook zyn moge, hebben toevertrouwd. Ondertuſſchen valt 'er vry wat keur te doen ten opzicht derzelver „ beſtieringen; en zelfs dan wanneer men de beste heeft uit„ gekozen, moet het toeverzicht van rechtgeaarde Ouders, „ zonder ophouden waakzaam zyn omtrend de wyze, waar „ op de Kinderen uit de zorgen, die men aan hun beſteedt, „ nut trekken". De Stads Schoolen worden afgekeurd: om dat men de jonge luiden daar plaatst by paaren op kamers; daar zyn honderd of twee honderd onder één huisdak; en het is byna onmooglyk, dat 'er niet eene menigte van guiteryen gepleegd worden, en dat Scholieren, die zich tot dien tyd toe, wel gedraagen hebben, niet bedurven worden door den omgang met losbollen. De Kostſchoolen, waar in Kinderen beſteed worden, worden voor de besten gehouden, mids dat de

Ou-

Digitized by Google

„ Ouders Onderzoek doen naar zulken, waar in zy denken „ de Kinderen vertrouwd te mogen worden, en niet nalaaten „ acht te geeven, of dit hun vooruitzicht beantwoord wordt"; waar op nog eenige aanmerkingen over de openbaare opvoeding volgen, waar tegen de huislyke zo door de Ouders zelven, als door een byzonderen Leermeester, of verſcheide Meesters, met der zelver ongemakken wordt overgeſteld.

Hier op volgt nu; hoe men de neiging der Kinderen tot een Beroep moet beſtieren; van de Gezelſchappen der Kinderen; eene Uitweiding aangaande de Gouvernanten; van de Opvoeding der Dochters. Hier zegt onze beroemde Schryver: „ Ik zou hier de plaats vinden, om over de opvoeding „ der Dochters, in 't algemeen, te handelen; maar dit is een „ ſtuk, waar mede Ik niet van voornemen ben, my in 't byzonder bezig te houden. De goede ſchriften, die over deze ſtoffe „ in 't licht zyn gekomen, kent men, en men kan tot dezelven toevlucht nemen. Omtrent de Zielen heeft geen onderſcheid van Geſlacht plaats; derhalve ſteunt de Opvoeding „ der Dochters op dezelfde grondbeginzels, als die der Zoons; „ het komt by beiden aan, op het beoeffenen van hun verſtand „ en hun hart, op het bevorderen van hun geluk en van hunne nuttigheid. Men moet in 't byzonder aan de Dochters „ eene Opvoeding geeven, waar door zy waardige Huisvrouwen en waardige Moeders kunnen worden".

De onderlinge Verkeering der Kinderen, en hunne Spelen worden ook in aanmerking genoomen; en dan wordt een overgang gemaakt tot de aanmaderende Meerderjarigheid; waar in men eenige nutte regelen vindt aangaande het verkiezen en de Plichten van een Gouverneur; de noodzaaklykheid van den Godsdienst. Dus laat zich de Heer FORMEY hier over uit, na dat hy de noodzaaklykheid, met kracht heeft aangedrongen: „ Wanneer Ik van den Godsdienst ſpreek, verſta Ik daar door „ den waren Godsdienst, eenvoudig, zuiver, en ontlast van „ al het menſchelyke, dat 'er de Stervelingen hebben willen „ ondermengen. Het is deze Godsdienst, dien Ik wil, dat „ men de Kinderen leeren zal, zoo dra zy in ſtaat zyn, om „ om 'er zich goede denkbeelden van te vormen, door hun „ deeze denkbeelden op zulk eene wyze voor te ſtellen, als „ met hunne jaren overeenkomt, en door dezelven verder uit„ tebreiden, naar mate der vermeerdering van hun begrip. De „ voornaamſte grondſlag van dezen arbeid is de Godsdienſtigheid der Ouderen zelven, de eerbied, waar mede zy ver„ vuld zyn voor Gods Woord, en de bewyzen, die zy nooit „ ophouden daar van te geven, voor al de openbare oeffening

Digitized by Google

„ eener oprechte en mannelyke Godsvrucht ". Een onderzoek van de Katechizeermeesters, en der Toelating tot het Heilig Avondmaal besluiten dit eerste Deel der Verhandeling.

Wy hebben reeds in 't begin gezegd, dat de Schryver over de drie andere deelen kort is in vergelyking met het eerste; en Hy geeft 'er met den aanvang van het tweede Deel, de *Bestiering van het Hart*, deeze reden van: „ Een ieder die betracht en wel betracht zal hebben, al 't geen wy, als dienende ter oeffening van het verstand, aangepreezen hebben, zal reeds verre gevorderd zyn in die van het hart; en hy zal het genoegen hebben, van het hart, zoo ik my dus mag uitdrukken, te zien opwassen in overeenkomst, en in eene volmaakte evenredigheid met het verstand; om dat alle zins, om by deeze gelykenis te blyven, dit eerder twee spruiten zyn van den zelfden stam, van een gemeenen wortel gevoed, en uit een zelfde zaad voortgekomen, dan twee afzonderlyke spruiten, twee planten, die samen moeten vereenigd en ingeënt worden. De onderscheiding tusschen het verstand en het hart is meer denkbeeldig dan wezenlyk — Het is onloochenbaar, dat wy, alvorens eenig besluit te nemen, en de vermogens van onzen wille te gebruiken, de voorwerpen aan ons verstand vertegenwoordigen, dezelven overwegen en beoordeelen, volgens de voorheen verkregen denkbeelden, en overeenkomstig met onze gewone wyze van denken. Het is bygevolg wezenlyk het verstand, 't welk het hart bestiert; en, indien een van beiden bedrogen wordt, is het noodzaaklyk het Hart, 't welk niets anders doet, dan berusten in 't geen de School-geleerden noemen, het *laatste besluit van 't verstand*. En dit blyft waar schoon het hart door byzondere neigingen, de voorwerpen het verstand eenigzins verkeerd doen voorkoomen, en het zelve schynt te dwingen eerder volgens de gemoedsneigingen, dan volgens de denkbeelden tot een besluit te komen. Des niet te min als men 'er wel oplet, het verstand verliest nooit zyne voorrechten; en dan zelfs, wanneer het door de hevigheid der allersterkste driften wordt weggesleept, voelt het, dat deze driften hem aan 't dwaalen brengen, dat zy hem tegen de reden doen handelen, dat zy zyne plichten ontluisteren, en zyne eigen belangen benadeelen". De Schryver heeft echter goedgevonden, verscheiden raadgevingen byeen te stellen, die geene plaats hebben konnen vinden by het gene aangaande de oefening van het verstand gezegd is".

Dus

Dus vindt men dan hier: Dat een Kind het liegen moet haaten; Eerlykheid bezitten; Weldadig moet zyn; Geneigd tot Vergeven. Om de menigvuldige onheilen welken uit het tegendeel van deeze geneigdheid volgen, „ is niets noodzaaklyker en heilzaamer, dan deeze neigingen reeds, om „ zoo te zeggen, in de wieg te ſmooren, en voor dat zy een „ merklyken aanwas hebben genomen, waar door zy zo duurzaam als ons leven zelf worden. Hier toe kan veel helpen „ de Kinderen te waarſchouwen voor ergwaanende en wantrouwig te zyn; hen te doen begrypen, dat men wel doende, naar een anderen niet hebbe om te zien, wat hy van „ ons oordeele; tegen de hoogmoed te wapenen, welke iemant ligt doet denken beledigd te zyn, en herſtelling daar „ van eiſchen; hun knibbelaryen en vitteryen of bemoeijingen met alle dingen te ontleeren; en alle vyandſchap en „ geneigdheid tot wraak uitrooijen'. Vervolgens moeten de Kinderen de welvoeglykheden in acht neemen; dat is te zeggen, „ die ware betaamlykheid, welke zo weinig menſchen kennen, om dat dezelve verknogt is met de Wet „ der Natuur zelve en met onze oorſpronglyke plichten; betaamlykheid welke een wys man noit moet verlaaten, wat „ 'er ook van moge koomen'. Wyders, aan elk ding zyne waarde te geeven; zich in alle gevallen te onderwerpen; waare Grootmoedigheid te verkrygen.

Hier op volgt het derde Deel der Verhandeling; *De Weg tot het Geluk*. En eerst het onderling verband van alle deelen des Geluks. En hier maakt de Heer FORMEY die aanmerking, dat byna alles, wat hier van gezegd kan worden, in 't voorgaande begreepen is: „ Die zyn verſtand met een zuivere kennis verlicht, voorziet zynen wil van gepaste regels voor alle deszelfs werkingen. Die zich zelven leert „ kennen, ontdekt binnen in zich de grond-beginzels van „ de wet der Natuur, en verheft zich wel haast tot den „ oorſprong van die grond-beginzels, tot het Opperwezen, „ aan wien hy, teffens met zyn beſtaan, ook de bekwaamheid, om volmaakt en gelukkig te worden, verſchuldigd „ is. Hy, die de Natuur volgt, gehoorzaamt aan de Reden, „ en begeeft zich op de paden der deugd. Hy die de deugd „ verkrygt en oeffent, bezorgt zich een geluk, overeenkomſtig met de vorderingen, die hy in 't verkrygen en oeffenen derzelve maakt. Hy, wiens vorderingen nooit afgebroken worden, maar altoos toenemen, is zoo gelukkig, „ als men hier op aarde zyn kan; hy bezit het hoogſte tydelyk goed ". En ſchoon eenige algemeene bedenkingen van

van het voorgaande genoeg zouden konnen zyn, worden 'er evenwel nog eenige byzonderheden bygevoegd: als een opgehelderd Reden-licht; de vrede des Gemoeds, waarlyk een ryke bron van geneugte en Geluk. Hier wordt bygevoegd de Gezondheid, de grond waar op alle de genietingen van dit leven rusten; algemeene achting, inzonderheid van deugdzaame menschen; de onafhanglykheid, „ die ware on„ afhanglykheid, door welke, in plaats van ons aan de we„ reldsche zaken te onderwerpen, van ons aan de tydelyke „ wisselvalligheden over te geven, wy in tegendeel dezel„ ven aan ons onderwerpen en onderdanig maken". En hier wordt tot slot bygevoegd de Verwachting van het toekomende Geluk; „ het gene den geluk-staat van een mensch, die „ eene Opvoeding, zo als wy beschreven hebben, ontvangen „ heeft, tot den hoogsten top brengt, is, dat deze Opvoe„ ding op den Godsdienst gevestigd staat; het is, dat de „ kracht van zyn verstand voornaamlyk bestaat in het tegen„ woordige van het toekomende te kunnen onderscheiden, „ en het eerste niet te achten, dan voor zoo verre het hem „ op de beste wyze bereidt en geleidt, om aan 't einde der „ loopbaan, de eer en verheerlyking, de vreugde en de lief„ lykheden te verkrygen, welken God voor zyne Kinderen „ heeft weggelegd".

„ Het vierde en laatste Deel deezer Verhandeling heeft tot „ onderwerp, *De Bron der Nuttigheid.* Doch dit is ook genoeg„ zaam in 't voorgaande afgehandeld en als uitgeput. Immers „ zyn het zeldzaame omstandigheden, waar in iemant zou „ twyfelen, of het Hart en het Verstand der Kinderen te vor„ men, ook van eenige nuttigheid ware? of een kundig Man „ nutter ware voor de samenleeving dan een weetniet? een „ braaf mensch dan een ondeugend? Een Kind derhalve met „ een welgevormd verstand en hart, wordt uit eigen aart een „ nuttig mensch". Het eerste waar over hier nog eenige aanmerkingen worden gemaakt is: Algemeene Beginzels der Nuttigheid van een deugdzaam Mensch. Hy doet al het goed dat hy kan, hy doet het goede op de beste wyze die hem mogelyk is. En dit wordt met ernst aangedrongen, „ om „ dat de menschen aangemerkt worden hier in 't algemeen „ in gebreken te blyven, en zelfs niet schynen te verstaan „ wat men hun zegt, wanneer men tracht de kenmerken „ der zedelyke rechtheid voor hun open te leggen. Deze „ rechtheid bestaat, in elke daad zoo volkomen over een te „ brengen met al het geen dezelve volmaakt kan maaken, „ dat 'er in 't geheel niets aan ontbreekt, noch aan den

„ kant

„ kant van het licht des verſtands, noch aan den kant van „ de neigingen der wil, noch eindelyk aan den kant der „ uitwendige handelingen, die nodig zyn, om dezelve ter „ uitvoer te brengen". De Schryver verklaart en heldert dit nog op met eenige voorbeelden, en beſluit dan zyn geheele Verhandeling. Dit Berigt reeds wat lang geworden zynde zullen we hem niet verder volgen; maar onze Vaderlandſche Vaders en Moeders, van huisgezinnen met Kinderen, raaden het Werk van den Heer FORMEY zelf te leezen en 'er gebruik van te maaken. De plaats laat niet toe om van de overige Verhandelingen der Zedelyke Opvoeding, in het tweede Deel van dit IX Stuk te gewaagen, waarom wy dit tot een andere gelegenheid moeten verſchuiven.

Nova Variolis medendi Methodus. Cum Specimine Obſervationum miscellarum Rem Medicam illuſtrantium. Auctore JOH. FREDERICO CLOSSIO, Artium liberalium Magistro, Philoſophiæ ac Medicinæ Doctore. *Trajecti ad Rhenum, apud* R. de Meijere & Joann. a Schoonhoven, 1766.

Nieuwe Wyze van de Kinderpokjes te geneezen. Hier nevens eene Proeve van gemengde Waarneemingen tot opheldering van de Geneeskunde. Door J. F. CLOSSIUS. Octavo 144 bladz.

DE Nieuwe Wyze van Geneezing in de Kinderpokjes, hier voorgeſteld, beſtaat alleen in het aanleggen van Spaanſche Vliegen. De Heer CLOSSIUS zegt, dat Hy, dikwils gezien hebbende, als men door Stuiptrekkingen of Slaapzugtige toevallen, welken de Pokjes dikwils voorgaan, genoodzaakt wordt, Blaartrekkende of Spaanſche Vlieg-pleisters aan te leggen, dat de ziekte dan doorgaans, in 't gevolg, gemaklyk afliep; Hem dit gelegenheid gaf te denken dat dit middel, in alle gevallen van Pokjes gebruikt wordende, alle kwaade toevallen zou konnen voorkoomen of weeren. De Ondervinding zegt Hy, heeft dit ten vollen beantwoord; en dit Hem bewoogen deeze behandeling wereldkundig te maaken.

De wyze hoe Hy hier mede te werk gaat, is deeze. Zo dra Hy by eenen Zieken wordt geroepen, by welken zich eenige teekenen van aanſtaande Pokjes voordoen, legt hy terſtond, na een gedaane Aderlating, indien 'er niets is 't welk deeze verbiedt, aan beide beenen, na datze eerst in warm water gewaſchen en met ruwe doeken wel gewreeven zyn,

Digitized by Google

zyn, een groote Spaanſche Vlieg-pleister. Men moet hier mede vooral niet wagten, tot dat Stuipen en dergelyke toevallen hier toe noodzaaken. En ſchoon het kan gebeuren, dat men zich in het begin van eene ziekte, welke men oordeelde de Pokjes te zullen aanbrengen, bedrogen vindt en 'er geene Pokjes volgen, kan een Spaanſche Vlieg-pleister, in alle ziekten, welken zulk een aanzien hebben, zo weinig of geen nadeel doen, dat men zich hier door niet moet laaten afſchrikken.

De bereiding van het Blaartrekkend middel geſchiedt door onzen Schryver dus: Hy neemt Melote-pleister of eenige andere verzagtende pleister, zo veel genoeg is; doorkneedt ze met *Acetum ſcillinum* of Zee-Ajuin-Azyn, ſtrykt dezelve uit op leder of dik linnen, en beſtrooit ze dan ryklyk met versch geſtoote Spaanſche Vliegen. Verouderde Spaanſche Vliegen worden gezegd haare kracht te verliezen, ook minder te werken, als ze in de zalf t'ondergebragt zyn, gelyk in de gewoone Spaanſche Vlieg-pleisters geſchiedt. En of wel ſommigen meenen, dat de Azyn de kracht van de Spaanſche Vliegen verzwakt, de Heer CLOSSIUS houdt zich van het tegendeel, en inzonderheid, van het *Acetum ſcillitiſcum* verzekerd. Deeze pleisters moeten dan aan de beenen gelegd en wel bevestigd worden: zo nogtans dat gelegenheid gelaten worde dat eene blaare kan opryzen. De verzwoore plaatſen moeten, de geheele Ziekte door, opengehouden worden. Het welk op tweeërleie wyze verrigt wordt. Als de Spaanſche Vlieg-pleister niet zo veel gewerkt heeft als genoeg geoordeeld wordt, kan men het *Emplaſtrum album coctum* of witte gekookte Pleister, of *de Spermate ranarum*, de Kikvorsch-pleister, of *de Minio*, de Menie-pleister, met een vierde van de gewoone Spaanſche Vlieg-pleister vermengd, op de opene plaatſe leggen. Maar de eerſte werking genoeg zynde, kan men vervolgens met Theriaak, op linnen, by wyze van een pleister geſmeerd, verbinden; en hiet mede genoegzaame Etter-dragt maaken. Zie daar deeze behandeling van onzen Schryver.

Vervolgens van het beſtuur ſpreekende, wil Hy de Zieken gehouden te worden naar de wyze van SYDENHAM en anderen, welken met hem van 't zelfde gevoelen zyn, dat is te zeggen koel en lugtig; en dat men hun geen andere dan ligt verteerbaare ſpyze en drank zal geeven.

Hier op ziet men een' lyst van alle de goede uitwerkingen, welken door het vroeg aanleggen van Spaanſche Vliegen veroorzaakt worden. De eerſte is: zy ſtremmen de eerſte Koorts,

Digitized by Google

Koorts, of verligten dezelve merklyk. Dit ſtrydt tegen het gevoelen van veelen, die meenen, dat de Spaanſche Vliegen veel eer Koorts maaken: doch de Schryver beroept zich op zyne ondervinding in het geval van de Pokjes. En om te betoonen dat dit met reden mag geſteld worden, verklaart Hy zich over de werking der Spaanſche Vliegen. Deezen voor zo ver derzelver deelen door de inſlurpende Vaten naar binnen gaan, werken op de Vogten, door dezelven te verdunnen en vloeibaarer te maaken. De Pokjes, naar zyn oordeel, een' Ziekte van Ontſteeking zynde, waar in het bloed dik en taai is, meent Hy, volgt hier uit van zelve, datze in deeze Ziekte veel goeds moeten doen, en de Koorts kunnen wegneemen. Het bewys hier voor is, dat het bloed voor de aanlegging der Spaanſche Vliegen afgelaaten, dik en taai is; na het aanleggen der Spaanſche Vliegen, om Proeven hier van te neemen, afgetapt, altyd zonder korst en genoegzaam verdund is. Doch hoe dikmaals zulke Proeven genomen zyn, wordt niet gemeld, welken veelvuldig zouden moeten zyn, om alle twyfeling hier omtrent weg te neemen. Door dezelfde werking verhaasten de Spaanſche Vliegen ook de uitbotting der Pokjes; en ſchoon veelen haar niet gaarne vroeg zien uitkoomen, de Heer CLOSSIUS vindt hier in geene zwaarigheid. Zy beletten het weder inſlaan van de Pokjes, ja ingeſlaagen zynde, wordenze door de Spaanſche Vliegen wederom naar buiten gelokt. By deze gelegenheid pryst de Schryver het *Sulphur Antimonii auratum* voor de ingeſlaagen Pokjes, met en nevens het gebruik der Spaanſche Vliegen, welken door aanprikkeling op de vaste deelen de onzichtbaare doorwaasſeming herſtellen of in ſtant houden, waar door de Pokjes voor inſlaan beveiligd worden. De Spaanſche Vliegen maaken ook dat 'er minder Pokjes opkoomen; en geen ſamenloopenden heeft de Autheur, op het gebruik van de Spaanſche Vliegen, zien volgen. Doch wy merken hier op aan, dat de ſamenloopende Pokjes, in ons Land, zeer zelden gezien worden, en die 'er nog voor opgegeeven worden, het dikwils niet zyn. Het zou derhalve een ligtvaardig beſluit zyn: de Schryver heeft ze niet gezien, by gevolg men heeft ze niet te vreezen, als 'er vroeg Spaanſche Vliegen gelegd zyn. Zy weeren dezelven van het Aangezicht; beſchermen de Oogen tegen de ongemakken van de Pokjes; en het Aangezicht voor geſchonden te worden. Zy weeren de Na-koorts, of maaken dezelve zeer ligt; en verhinderen de overblyfzels der Pokjes.

Men ziet hier veel beloofd, en breed voorgedaan; de tyd zal

zal moeten leeren wat hier van proef kan houden. Wy hebben meermaalen groote voorgeevingen laag zien neerkoomen. Wy wenſchen dat het met dit Werkje niet zo moge zyn, om dat, al wat de gevaarlykheid van de Ziekte der Pokjes kan verminderen, van groot nut wordt voor de menſchelyke Maatſchappye. Indien de gemelde uitwerkingen inderdaad volgen, zouden wy dezelven meer toeſchryven aan een geſtadige ontlasting welke gemaakt en aan den gang gehouden wordt, dan aan de voorgegeeven verbreeking of verdunning der Vogten, door de Spaanſche Vliegen.

Wat de Waarneemingen of Aanmerkingen belangt, welken by dit Werkje gevoegd zyn, dezelven zyn niet alle even gewigtig. Hy ſpreekt van *Vlakken van zwangere Vrouwen;* En zegt, dat een dienstmaagd Hem kwam raad vraagen wegens opſtopping der Maandſtonden, door een ſchrik veroorzaakt. „ Niet weetende of Ik haar mogt gelooven, vond Ik niet goed „ haar eenige middelen voor te ſchryven, voor dat Ik door de „ Vrouw, by welke zy diende, van haare eerlykheid verzekerd „ ware. Ik beval haar na veertien dagen weer te koomen, „ voorgeevende dat het nu geen tyd was om middelen voor de „ Maandſtonden te gebruiken. By geval was toen by my zekere eerlyke Vrouw, welke my zeer roemde, dat Ik haar „ zonder iet had weggezonden, nademaal zy wel aanſtonds „ gezien hadt, dat zy zwanger was. Vraagende waar aan, „ antwoordde zy: zaagt gy niet die breede vlakken van een „ ſchaduwagtige kleur, welke haar aangezicht mismaakten? „ Deeze geeven met zekerheid te kennen, niet alleen dat zy „ zwanger, maar ook dat zy van een meisje zwanger is. Zy „ voegde 'er by, dat zy zelve, moeder van tien kinderen, zo „ dikwils als zy van een dogtertje hadt zwanger gegaan, de„ zelfde vlakken hadt gehad, en het zelfde in honderden an„ dere vrouwen hadt opgemerkt. En haare voorzegging werdt „ bevestigd. De dienstmaagd, welke wezenlyk zwanger was, „ geweest, beviel, met de negen maanden, van een dogtertje „ in de kraam. Naderhand op deeze vlakken meer acht gee„ vende, hebbe Ik onder meer dan dertig zwangere vrouwen, „ welken daar mede beſmet waren geen eene gevonden welke „ geen meisje baarde. Dezelfde vrouwen op andere tyden van „ een manlyk kind zwanger gaande, zag Ik datze 'er geheel „ van vry waren".

De Heer CLOSSIUS ſpreekt van een *Moeder-Vlak*, *welke aanſtaande ziekten voorſpelde.* Zeker perſoon hadt een Moeder-Vlak op den arm, een weinig boven den dwerſen Band van de Voorhand, naar een rype Aardbey gelykende. Hy hadt opge-

Digitized by Google

gemerkt, dat als de kleur van deeze vlak bleek wierdt, zulks een zeker voorteeken van een aanſtaande ziekte was. Hy toonde op zekeren tyd den Schryver, dat zyne vlak, welke een dag of vier te vore hoog rood geſtaan hadt, nu miskleurig en blaauw was. Hy was toen nóg wel geſteld van lichaam en geest. Doch na weinige dagen gevoelde hy zich niet wel, en viel in een hevige ziekte, waar uit hy niet dan met veel moeite herſteld werdt. Dit is niet moeilyk te verklaaren, zegt onze Auteur, als men aanmerkt dat veele ziekten niet op een ſtoot, maar langzaam in 't lichaam beginnen, zonder dat de mensch 'er nog gevoel van heeft: maar dat ondertusſchen reeds eenige verandering in den omloop der Vogten plaats heeft. Deeze dan met minder drift naar den omtrek van het lichaam gedreeven wordende, zal wel de kleur overal minder levendig zyn dan te vore, doch allerzichtbaarst in zodanig een Vlak. En om dat zulk eene verandering van kleur een waarſchynlyk vermoeden geeft van verminderde onzichtbaare doorwaaſeming, meent de Heer CLOSSIUS, dat men, op zulk een tyd, de doorwaaſeming moet bevorderen, op hope van daar door zulk een voorſpelde ziekte te voorkoomen.

De XVII Waarneeming meldt een *toevallige Geneezing van een uitteerende Koorts.* Een Jongeling van omtrent vyftien jaaren, te vore zeer gezond, valt, zonder eenige blykbaare oorzaak, in een Teering-Koorts. Veele geneesmiddelen vrugteloos gebruikt hebbende, zag hy van alles af, en wilde, zo lang hy nog leefde, zyne natuur den vryen toom geeven. Op zekeren tyd dronken geworden zynde, en moetende braaken, gaf hy drie groote ronde wormen over. Zyne dronkenſchap uitgeſlaapen hebbende, vondt hy zich ongemeen verligt, en was, in 't kort, geheel herſteld. Zeldzaam is het, dat de Lyder noit over pyn in de Maag of in den Buik geklaagd hadt.

In de XXVIII Aanmerking geeft de Schryver een middel op tegen de Kinkhoest der kinderen, waar van Hy de voornaamſte kracht ſtelt in de *Sulphur Antimonii auratum.* Acht poejertjes maakte Hy, waar van elk beſtondt uit witte Suiker, twaalf greinen; Arabiſche Gom, agt; *Antimonium Diaphoreticum non ablutum*, vyf; en *Sulphur Antimonii auratum, tertium præcipitatum* een halve grein. Hier van moest alle drie uuren één gegeeven worden. Dit middel gebruikt en nog eens herhaald wordende, neemt deeze ziekte weg, zonder afgang of braaking te verwekken, en gevolglyk, naar het oordeel van den Heer CLOSSIUS, door de werking van het *Sulphur Antimonii auratum* tegen Stuipagtige beweegingen.

Digitized by Google

De Staat der Menslyke Natuure afgeschetst, ten nutte van alle Menssen zo wel als van Doktoren: gedaen in een' Redenvoering voor de Geneeskundige Maatschappye te Londen. Uit het Engelsch vertaald.

Ἔνι τὰ πρὸς σοφίην
Ἐν ἰατρικῇ πάντα.

HIPPOCRAT.

Homo nullo modo perfectus est:
Sed est quædam particula perfecti.

CIC.

In 's Gravenhage. By J. Gaillard, 1766. *In groot Octavo. Behalven de Opdragt*, 40 *bladz.*

IN de Opdragt van dit Werkje, door den Heer J. T. LA FARGUE, als Vertaaler, aan Doctor T. TAME, ziet men dat de Schryver van het zelve is Dr. HOLLINGS; en het Werkje, derhalve, het zelfde welk men by HALLER, in de *Methodus Studii Medici* van BOERHAAVE, pag. 553 gemeld, vindt onder den titel: J. HOLLINGS, *Status naturæ humanæ expositus in Oratione coram Medicis Londinensibus, die festo* 1734.

Het oogmerk van dit Geschrift schynt te wezen, aan te wyzen, dat al wat tot het welzyn van 't lichaam en den Geest des menschen nodig is en dient, uit de menschelyke natuure voortvloeit; en deeze derhalve van elk een, en in 't byzonder van alle Geneesheeren wel behoort gekend te worden; dat dezulken, die hier van grondige kennisse hebben, alleen den naam van Doctoren waardig, en hier door van Kwakzalvers te onderscheiden zyn. Wy vinden in het Werkje geen groote klaarheid; en te weinig byzonders om 'er onze Leezers mede op te houden. Het Geschrift, klein zynde, kan, van een iegelyk, dien het lust, gemaklyk geleezen worden.

Nederlandsche Insecten beschreeven en afgebeeld, door C. SEPP. *Vierde Stuk, agtste Verhandeling; en zesde Stuk, vierde Verhandeling.*

IN het eerste van deeze twee Stukjes, zynde de agtste Verhandeling over de Nagtvlinders, van het Tweede Gezin der Eerste Bende, vindt men hier eene beschryving van den Vlinder de Riet-Vink, zo genaamd, om dat hy zich voornaam-

naamlyk op Riet onthoudt, en in staat van Rups 'er zyn voedzel van neemt. Rietagtig gras kan haar ook tot voedzel ſtrekken als het Riet ontbreekt, anders verkiest zy dit. Om de menigte van Riet is dit Insect in ons land niet zo zeldzaam, als in hoogere en droogere Landen, welken weinig van dit Gewas voortbrengen. De Eijeren welken gemeenlyk aan het Riet, ſomtyds echter ook aan het Gras, by ſchooltjes gevonden worden, liggen niet altyd even lang eer de Rupsjes 'er uit koomen, en dit hangt eenigzins af van de geſteldheid van 't Saiſoen. „ Ik heb 'er gehad' „ zegt de Heer SEPP, „ die maar twaalf dagen, en op een ander jaar, die „ ruim vierentwintig dagen gelegen hadden, eer de Rupsjes „ gekipt werden. Het jonge Rupsje eet, ſtraks na zyne ge„ boorte, den ledigen dop van het ei voor een gedeelte op, „ en aast dan op de bladen van het Riet. De groei gaat wat „ langzaam voort, vermids het overwinteren moet, en dus „ zeer lang als Rups leeft. Gemeenlyk vervelt het twee„ maal, voor den winter; en als het Riet in 't Najaar ver„ welkt, houdt het op met eeten, en brengt den geheelen „ winter door zonder iet te nuttigen, waar onder ook veelen „ ſterven; maar met het jonge Riet en Gras koomen zy we„ derom te voorſchyn'. De Schryver merkt ook aan dat deeze Rupſen zeer geplaagd worden door Wespen en Vliegen, welken 'er hun Zaad op leggen, en de wormpjes hier uit koomende, eeten de Rups van binnen ledig, en doen haar een pynlyken dood ſterven.

„ In de Maanden Juny en July vindt men deeze Rupſen „ volwaaſen, en dan beginnen zy zich in te ſpinnen om in „ Popjes te veranderen. Zy maaken haare ſpinzels aan het „ Riet. De manier op welke de Rups het ſpinzel, uit haar „ eige zelfſtandigheid vervaardigt, is zo verwonderlyk, dat „ men dezelve moet zien om 'er een begrip van te vormen'. Dit Nest wordt, volgens den Schryver, zo wel van haar bezorgd, dat 'er geene vreeze is voor regen, wind enz. om dat niets tot binnen kan doordringen. Nog is hier omtrent aanmerklyk, dat de Rups „ met het Hoofden-end altoos naar „ boven gekeerd ligt, vermids het ſpinzel aan dien kant „ veel dunner en teender bewerkt is, dan voor de rest, om „ dat de Vlinder, gebooren zynde, aldaar moet doorbree„ ken en naar buiten gaan".

De Vlinder, zegt de Schryver, koomt doorgaans in Augustus te voorſchyn, ook wel wat vroeger of laater, naar de geſteldheid van het Saiſoen. In een rustenden ſtand heeft hy deeze byzonderheid, dat zyne Onderviekken voor een groot

Digitized by Google

gedeelte, aan de zyde der Bovenvlerken vooruitſteeken. *De* „ mannetjes zyn altoos van ongemeen breede Sprieten voor„ zien, en daar door als mede door de gedaante van het Ach„ terlyf, zeer kenbaar van de wyfjes onderſcheiden. En dee„ ze Vlinders zyn, in 't algemeen, niet altyd van dezelfde „ hooge kleur '. De Eitjes, Rups en Vlinder worden als naar gewoonte van den Heer SEPP, naar 't leven en met natuurlyke kleuren in plaat vertoond.

In het tweede Stukje welk wy voor ons hebben, zynde de Vierde Verhandeling over de Nagt-Vlinders van 't Tweede Gezin der Tweede Bende, wordt de Vlinder Anomalus beſchreeven. Dit Inſect meent de Heer SEPP dat de meeste Liefhebberen nog onbekend is, en de beſchryving en afbeelding daarom te aangenaamer zal zyn. Als Rups nuttigt dit Inſect niets anders dan de Naalden van Denneboomen, hoe hard dezelven van zelfſtandigheid zyn. In September van het jaar 1763 vondt de Schryver voor 't eerst verſcheiden van deeze Rupſen, op de Hofſtede der Heeren *van Renſelaar*, buiten Naarden, *Crailoo* genaamd, in welker ruimen omtrek een aanzienlyk Dennebosch is.

„ De Eieren van deezen Vlinder vindt men in de Maand„ Juny, en zy zyn altoos aan de Denne Naalden gehegt, en „ doorgaans 6, 7 of agt naast elkander op eene Naald. Van „ kleur zynze eenigzins groenagtig, van gedaante ovaal„ rond, boven op plat, en in 't midden met een flaauw kuiltje. „ Wanneer het Rupsje ſtaat gekipt te worden, maakt het aan „ de zyde van het Ei een gaatje, en kruipt door het zelve „ naar buiten, laatende verder het ledige Ei onaangeroerd „ liggen, zonder van den dop, gelyk veel anderen denzel„ ven opeeten, iet te nuttigen '.

De Rups wordt gezegd tien pooten te hebben, een Span- of Krammetjes Rups te zyn; moeilyk te vinden, om datze niet alleen in kleur en geſtreeptheid met de gemelde Naalden de grootſte overeenkomst hebben; maar ook om datze in rust zynde, digt aan dezelven als gekleefd en regt uitgeſtrekt zitten. „ De groei deezer Rupſen gaat langzaam „ voort, en duurt gemeenlyk ruim drie maanden, zy ver„ vellen derhalve ook niet dikwils, maar met lange tusſchen„ poozingen ".

„ Om in Popjes te veranderen begeeven zich deeze Rupſen „ in de aarde, doch niet diep: zy maaken daar ook nog een „ teer en lugtig ſpinzel, doch 't welk geene aanraaking ver„ draagen kan. Zy blyven den geheelen winter over in de „ aarde liggen. De vroegtydigſten van deeze Vlinders koo-

„ men

Digitized by Google

, men in 't begin van Mey te voorſchyn. In een rustenden , ſtand, de vlerken overend zettende, gelyk zy doorgaans , doen, ziet men de teekening en kleur der Vlerken van , onderen, zynde aan die zyde genoegzaam geen onderſcheid , tusſchen de mannetjes en wyfjes van deeze Vlinderen; , doch het zelve is zo veel te grooter ten aanzien van de bo- , venzyde der Vlerken, daar ze ten eenemaal van elkanderen , verſchillen, meer dan eenige anderen. Dit moet in de ne- , vensgaande Afbeeldingen gezien worden. Hier by wordt , nog aangemerkt, dat deeze ſoort van Vlinders maar eens , in 't jaar voortteelt, dat de mannetjes in de maanden Juny , en July, by menigten door de Denne-Bosſchen heen en we- , der zwerven, maar dat men het wyfje zelden te zien krygt, , om dat het zich meest altyd in de boomen ſchuil houdt".

De Heer SEPP heeft aan deezen Vlinder die nog geen naam hadt, den naam van *Anomalus* (onregelmaatige) gegeeven, om de gemelde groote ongelykheid tusſchen de mannetjes en wyfjes Vlinderen, zo in teekening als in kleur. Vindt iemant echter geen genoegen in deezen naam, hy laat hem denzelven een anderen naar zyne zinlykheid geeven.

Wy hebben onze Leezers dit Werk zo dikwils aangepreezen, en de behaaglykheid der Afbeeldingen geroemd, dat wy het niet nodig achten 'er iet meer van te zeggen. Het is een blyk van het algemeen genoegen, dat men geſtadige klagten hoort, dat de Heer SEPP geen voorraad van Exemplaaren genoeg uitgeeft, om allen die 'er begeerig naar zyn te voldoen.

Reize naer de Zuid-Zee met het Schip de Wager, *onder het opzicht van den Heere* GEORGE ANSON. *Ondernomen in den Jaere* 1740. *Zynde een Vervolg op de Reize van den Heere* GEORGE ANSON. *In 't Nederduitsch vertaald, en met kunstprinten verſierd. Te Leiden, by* J. le Mair enz. 1766. *Behalven het Voorwerk en 't Register* 212 *bladz. in groot quarto.*

ZY, die het naenwkeurig bericht der Reize van den Heer G. *Anſon* met genoegen gelezen hebben, zullen ook dit Stuk met vermaek doorbladeren; het welk hun het wedervaren van het afgedwaelde Schip *de Wager* vermeld; en eene reeks van byzonderheden vervat, ten aenzien der Volken en Landen, welken de zwervende Schipbreukelingen, onder 't uitſtaen veler tegenheden, ontmoet en doorgetoogen hebben.

Digitized by Google

Het Schip *de Wager* naemlyk, door een hevigen Storm, die de Vloot even buiten de Straet *le Maire* verſtrooide, ſtrandde eindlyk, na vele ontramponeringen op een onbekend Eiland, aen de Weſtkust der *Patagons*. By mangel van een behoorlyk beſtier, of by gebrek van vereiſchte onderwerping, en veelligt van beiden, raekten de Officieren en 't Opperhoofd op 't Eiland wel dra in onmin, 't welk hen in twee partyen verdeelde. Het gevolg dier onenigheid was, dat de Capitein, met eenige weinigen, op het Eiland bleef; terwyl de grootſte menigte, onder het bevel van den Luitenant, met een daer toe gereed gemaekt Vaertuig Zuidwaerds ſtevende. Deze voeren door de ſtraet van *Magellaen*, kwamen voorts op de kust van *Braſilien*, alwaer ze eindelyk, zo velen 'er nog in leven waren, na veel omzwervens, gelegenheid verkregen, om hunne reis verder voort te zetten, en weder naer *Europa* te keeren. Acht perſoonen, die ze by zekere ongelegenheid, terwyl dezelven aen Land waren, op de Oostkust van *Patagonie*, hadden moeten verlaten, ſtonden voor byzondere onheilen bloot; vielen in de handen der Indianen van die kust; en ſlechts drie van hun hadden ten laetſte het geluk van te *Buënos Aires* te komen, en, na vele wederwaerdigheden, naer 't Vaderland over te ſteken. De Capitein, die op 't eerstgemelde Eiland gebleven was, had intusſchen met zyn gezelſchap, een Vaartuig vervaerdigd hebbende, den koers Noordwaerds genomen, doch was genoodzaekt geweest weder naer 't Eiland te keeren; op 't welke ze zich onthielden, tot dat ze, door middel eeniger Indianen, van daer op 't Eiland *Chiloe* geraekten; van 't welke ze vervolgens op de kust van *Chili* overgevoerd werden; daer ze, na veel ſukkelens in alle die omſtandigheden, waer onder etlyke geſneuvelt of verſtrooit waren, ten ſlot gelegenheid vonden, om de te rugreize naer Engeland te nemen. — Onder de beſchryvingen der byzondere Gewesten, in dit verhael voorkomende, is die van *Chili* geene van de minſte, waerom wy dezelve den Lezer ter proeve zullen mededeelen.

„ Het Ryk *Chili* is taemlyk groot, en heeft, om een der „ ſchoonſte Landen der waereld te worden, aen niets an„ ders gebrek dan aen vlytige Inwooneren. Het beſtaet in „ de lengte een langen ſtreek van de Weſtlyke Kust van „ *America*, welke kust van vyf treffelyke Havens voor„ zien is.

„ *Baldivia*, ten zuiden op veertig Graeden zuiderbreette, „ is een grensſtad, welke de *Spanjaerden* van een ſtrydbaer

„ *In-*

„ *Indiaensch* volk afscheidt, met welk volk de *Spanjaerden* „ steeds in oorlog zyn, en 't welk hun nooit het leeven „ schenkt. Men verzekerd dat deeze *Indiaenen* de rykste „ Zilvermynen van gansch *America* bezitten; en dat deeze „ Bergstoffe zoo gemeen by hen is, dat zy 'er hunne paer- „ den meede beslaen. Eenige jaeren geleeden tastten zy „ drie der fraeiste steden, den *Spanjaerden* toebehoorenden, „ te gelyk aen; zy overrompelden dezelve in den nacht, „ en lieten alle Inwooneren over de kling springen. Deeze „ Indiaenen zyn zeer dappere lieden, naer de konst oorlo- „ gende, en die in zulke goede orde slag leveren, dat den „ *Spanjaerden* de lust vergaen is, om hen te beledigen. *Bal-* „ *divia* is met Vestingwerken voorzien, welke dezelve te- „ gen de overvallen van dit geduchte volk beschermen.

„ *Conception* is eene andere Haven. Hier koomen jaer- „ lyks in de maend *December* alle nabuurige *Indiaenen* by „ een, om in tegenwoordigheid van den *Gouverneur* het „ Vreede-verbond, tusschen hen en de *Spanjaerden* plechtig „ te vernieuwen, of het zelve te breeken. Wanneer de par- „ tyen over de voorgestelde punten overeengekoomen zyn, „ vertoonen de *Indiaenen* een Lam, het welk zy, tot teken „ van aenhoudenden Vreede, den kop afslaen; maer zyn „ het de partyen niet eens geworden, zoo neemen zy hun „ Lam leevendig wederom meede; en dit is de Oorlogs- „ verklaering van hunne zyde. Deeze *Indiaenen* weeten „ van geene weetenschappen, hoe genaemt: om zich de „ dingen, die zy te verrichten hebben te binnen te bren- „ gen, en om hunne rekening te maeken, bedienen zy zich „ van eene lange snoer, vol knoopen; en door het tellen „ van deeze knoopen brengen zy zich de zaeken te binnen, „ die hun te doen staen. Deeze *Indiaenen* munten uit in de „ konst, om fraeije dekkleeden te maeken, die ze aen de „ *Spanjaerden* verkoopen.

„ *Velprisio* is de voornaemste Haven van *Chili*. De Stad „ is echter zeer klein, en alle haere Inwooners zyn Ma- „ troozen, of andere Menschen, welke hun bestaen van de „ Schepen winnen. Daer koomen in 't geheel zeven en „ twintig Schepen 's jaers aen; en dat is veel met opzicht „ op den geringen handel, dien *Europa* op deeze Kust dryft. „ De Stad heeft twee Kasteelen; op het eerste, 't welk in „ zeer goeden staat is, liggen zo Metaelen en twee yzeren „ stukken: het tweede, het oude Kasteel genaemt, is aan „ den voet van eenen berg gesticht, en bestrykt de gehoele „ Haven.

„ *Cockimbo* en *Corpeepo* zyn de twee laetſte Havens: dan, „ de handel van deeze twee plaetzen is van weinig belang. „ De goederen welke men van hier naer *Lima* verzendt, „ zyn muilezels, tarwe, pekelvleesch, ſtaefgoud, en het „ kruid van *Paraguai*; daer tegen ontfangen zy van *Lima* „ zuiker en grof linnen tot gebruik van hunne *Indiaenen* „ en Zwarten. Zy zenden ook wyn, vruchten en gemunt „ geld naer *Buënos aïres*, waer voor zy fluweel, zyde en al„ lerhande kleeding van daer ontvangen; doch deeze laet„ ſte handel is verbooden en kan niet dan ter ſluik ge„ ſchieden.

„ Het Klimaet van *Chili* is zoo ſchoon en gezond, als 'er „ een in de waereld gevonden kan worden. Wy hebben te „ *San Jago*, daer wy den langſten tyd hebben doorgebracht, „ noch ſtrenge koude noch overmaetige hitte ondervonden. „ Deeze Stad, op 33 Graeden zuiderbreette gelegen, zou „ men oordeelen, moest, natuurlyker wyze, aen eene „ brandende hitte blood geſteld zyn; doch de nabyheid van „ 't gebergte de *Andes*, wiens toppen, boven de wolken „ reikende, ſteeds met ſneeuw bedekt zyn, verſchaffen in „ den heetſten zomer eene aengenaeme tempering van lucht. „ De grond is 'er ongemeen vruchtbaer, en men behoeft „ denzelven ſlechts om te ſpitten en te bezaeijen, om 'er, „ zonder verdere moeite, een hondertvuldigen Oogst van „ in te zamelen. Men vindt daer alle ſoorten van vruch„ ten, appelen, peeren, perſikken, abrikoozen, pruimen, „ kersſen, druiven, limoenen en orange-appelen, alle wel„ ke vruchten hier zeer gemeen zyn. De weilanden zyn „ treflyk, en men weidt daer ongelooflyk veel beesten vet. „ Het Oſſen- en Schaapen vleesch heeft men daer voor „ niet, en het is 't lekkerſte vleesch dat 'er geproeft kan „ worden.

„ De Inwooners van *Chili* hebben zeer mooiſe paerden, „ geſchikt tot allerhande gebruik. Ik heb 'er gezien, die „ zoo hard ſtapten als anderen gewoonlyk rennen. De „ mans zyn alle goede ruiters; voor hunne huizen ſtaen „ ſteeds gezadelde paerden gereed, daer zy zich van bedie„ nen, al is de weg, dien zy af te leggen hebben, noch zoo „ kort; ja, al was 't alleenlyk van 't eene huis tot het an„ der. De landlieden zyn zeer ſterk; maer de vruchtbaer„ heid des Lands, 't welk meer levert dan ze noodig heb„ ben, maekt hen zeer lui en vadzig.

„ *Chili* is ryk van Goud- Zilver- Koper- Yzer- Tin- Loot- „ en Kwikzilver - Mynen. Waren deeze Schatkamers in

„ han-

Digitized by Google

„ handen gevallen van zulke menſchen, welken 'er gebruik
„ van wisten te maeken, men zou 'er ſchatten uit haelen,
„ die yders verwachting en verwondering te boven zouden
„ gaen; maer de Inwooneren hebben de vereischte kennis
„ niet om 'er een recht gebruik van te maeken, en dus brengen
„ dezelven hun ook weinig voordeels toe. Zy weeten 'er
„ het Kwikzilver niet uit te haelen: het Loot is by hen in
„ geene waerde; het Goud, ſchoon overvloedig, blyft,
„ wegens gebrek aen bekwaeme werklieden, in de onder-
„ aerdſche Schatkameren verborgen, en 't geen men 'er
„ noch uithaeld is, in vergelyking by dat, 't welk men 'er
„ uit zoude kunnen haelen, zeer gering. Dat deeze Schat-
„ kameren op eene zoo domme wyze over 't hoofd ge-
„ zien worden, is voor 't grootſte gedeelte toe te ſchryven
„ aen de werklieden zelve. Want zo dra deezen eene zekere
„ ſomme by een vergadert hebben, ſtaeken zy hunnen ar-
„ beid, en doen geen ſlag meer voor deeze ſomme verteerd
„ is. De eenigſte bergſtoffe, daer men in *Chili* eenigen
„ handel meede dryft, is het Koper. Geheel *Peru* word
„ 'er van voorzien. De *Franſchen*, aldaer ter zee koomen-
„ de, koopen 'er veel van op; en dit is voor deezen een tak
„ van Koopmanſchap, daar veel winst op is, niet alleen
„ uit hoofde dat zy het zeer goedkoop inkoopen, maer ook
„ daerom, dat het veel Gouds voert, dat zy 'er weeten uit
„ te haelen.

„ De Inwooners van *San Jago* zyn, behalven de Slaeven,
„ deels *Spanjaerden*, deels *Indiaenen*. De *Spanjaerden* zyn,
„ gelyk over al, trots, en ſtellen in hunne kleeding veel
„ pracht en grootheid. Zy zyn, in het algemeen be-
„ ſchouwd, goede menſchen, en zeer vriendlyk jegens
„ vreemdelingen; hunne Vrouwen wenden alle moeite aen
„ om kennis met dezelven te maeken. De ſmaek van dee-
„ zen om zich op te ſchikken overtreft alles, wat lichtvaer-
„ dige Vrouwen van begeerlykheid en lichtvaerdigheid el-
„ ders anders kunnen vertoonen. Zy verſpillen groote
„ ſommen gelds aen den opſchik voor zich zelven, en aen
„ Meubelen in haere Huizen. Haere kleederen zyn minder
„ zedig dan bevallig. Zy dragen Japonnen, wier mouwen
„ van fyn lynwaet gemaekt zyn. Haere onderrokken, wel-
„ ke zeer kort zyn, zyn van vooren tot aen de kniën open,
„ en de eene zyde ſlaet over de andere heen. Zy draegen
„ geene hoepelrokken, doordien ze 't voor een der groot-
„ ſte ſchoonheden houden, van onderen dun te zyn. Zy

„ draegen ſchoenen zonder hakken, en ſcheppen daer groot
„ behaegen in, om die de verwonderlykſte gedaentens te
„ geeven. Zy gaen in 't hair gekapt, en weeten de krullen
„ op eene gansch inneemende wyze te ſchikken: in 't kort,
„ ſchoon haere wyze van kleeding van onze *Europeaenſche*
„ mode verſchilt, gaet dezelve nochtans met eene bevallig-
„ heid verzeld, welke onze Vrouwen, op haer best uitge-
„ dost, haer mooglyk zouden benyden. Wat de *Indiaenen*
„ betreft, deeze worden als wezenlyke Slaeven van de *Span-*
„ *jaerden* gehandeld, en hun toeſtand is niet beter dan die
„ der *Negers*; de *Corregidor* laetze, zonder hen te ontzien,
„ het geheele jaer door werken, en loont hen vervolgens
„ naer believen.

„ De wilde ſtieren jacht is een der voornaemſte vermae-
„ ken der *Spanjaerden*, waer in ze zeer behendig zyn. Zy
„ loopen dezelven van achteren op, en werpen een ſtrik op
„ hen uit, die hen of aen den bals of aen de hoorens vangt.
„ Het beest, voelende dat het gevangen is, ſpartelt uit al
„ zyn macht om los te geraeken, en de veelvuldige poogin-
„ gen, die het in zyne woede doet, zyn 't, die den aen-
„ ſchouweren tot vermaek verſtrekken.

„ *San Jago* is de Hoofdſtad van het gantſche Koningryk
„ *Chili*. Zy ligt in eene vermaeklyke vallye. De Stad is
„ zeer wel gebouwd, niet tegenſtaende de huizen laeg en
„ gelyks gronds zyn, wegens de Aerdbeevingen welke men
„ hier ſchier alle weeken ontwaer wordt. De vallye, in
„ wier midden de Stad ligt, is door verſcheiden Rivieren
„ doorſneeden, welke veel visch en inzonderheid treflyke
„ Forellen leveren. In 't kort, ik weet niet dat ik gedu-
„ rende al myn leeven heerlyker Land heb gezien. Was
„ het zoo ſterk bewoond als het zou kunnen bewoond wor-
„ den, en door andere menſchen als *Spanjaerden*, uit wier
„ daeden meêr trotsheid dan naerſtigheid doorſtraelt, ik
„ zoude durven ſtaende houden, dat het Ryk *Chili* een der
„ fraeiſte landen zoude wezen, die onder den Hemel be-
„ kend zyn.

Zes

Digitized by Google

Zes aardige en vermakelyke Blyspeelen, door wylen den Baron LODEWYK HOLBERG, *In leven Professor der Historien: Ouderling en Rentmeester van de Academie: Assessor van 't Consistorie: Lid van de Koninklyke Societeit der Weetenschappen te Koppenhagen. Tweede Deel. Te Amsterdam by* Steven van Esveldt 1766. *in octavo* 476 *bladzyden.*

DE Uitgever dezer Verzamelinge heeft reeds, in 't jaer 1747, een zestal Blyspelen van den beroemden *Holberg*, uit het Hoogduitsch vertaelt, in 't Nederduitsch van de drukpers te voorschyn doen komen, welken diestyds met een algemeen genoegen het licht gezien hebben. Deze zyn: *Het Arabisch Poeder*, strekkende ter beschimpinge van hun, die zich, op eene regt onzinnige wyze, toeleggen op het Goud maaken, midsgaders van zulke menschen, die trots zyn op hun vermogen, en van die genen, welken de Ryken geveinsdlyk vleien. *De Hovaerdy en Armoede*, waer in de trotsheid van een kalen Adel bespotlyk ten toon gestelt word. *De gelukkige Schipbreuk*, 't welke de verachtlykheid van enkel baetzugtige Huwelyken, en 't haetlyke van een Schryver die zyne pen alzins verhuurt, ontvouwt. *De Bezige*, of het character van een mensch, die veel omhaelt en niets wezenlyks uitvoert. *De bedroge oude Vryer*, anders ook genaemd *de Trouwlooze Stiefvader*, dat voornaemlyk bedoelt onder 't oog te brengen, het afschuwelyke van 't gedrag eens Stiefvaders, die zynen Zoon trouwloos behandelt, en in zyne hooge jaaren uit gierigheid eene jonge Juffrouw ten huwelyk begeert. *De Masquerade*, of *het Bacchus-Feest*, dienende om het gevaerlyke der Maskeraden te doen opmerken.

Het tweede Zestal, dat thans in de Nederduitsche sprake uitgegeven word, behelst de volgende spelen. *De Staetkundige Tingieter*, in 't welke de gesprekken en redeneeringen van 't Gemeen over Staetszaken, en hunne comparitien deswegens, mitsgaders de hoogmoed van hun, die uit een geringen staet tot hooge eerampten geraken, gehekeld worden. De *Kraemkamer*, waer in de dwaesheid der lastige viziten en verdere hoflykheden in de Kraemkamer gebruiklyk afgebeeld worden. *De Onzichtbare*, doelende op het bespotlyke der Romaneske vryeryen. *De reize naar het Bad*, dat betrekkelyk is tot de gevaren voor jonge lieden in 't zo gewone reizen naer deze of gene bronnen, en byzonder ziet op de grote verbeelding die velen hebben van de kragt eener bron niet ver van *Koppenhagen*, werwaerds ze, boven al in *St. Jans* Nagt, in menigte ter bedevaert gaen. *Hendrik en Pernille*, 't welk dient ter bespottinge van dezulken, die een groot vertoon van Rykdom maken, met oogmerk om anderen te misleiden, inzonderheid om langs dien weg, zo ze 'er in mogten slagen, boven hunnen Staet te huwen. En eindelyk *de Wa-*

Digitized by Google

Wawelaar, of *de praatzugtige Barbier*, ſtrekkende ter beſchimpinge van hun, die geſtadig, by alle gelegenheden, een gezelſchap, waer in ze zich bevinden, lastig vallen met het vertellen hunner geliefde Historien, of dergelyken. —— Alle deze Blyſpelen zyn meerendeels geſchreven in den ſmaek van die van *Moliere*, en de characters zyn gemeenlyk zeer wel uitgevoerd: de Schryver houd beſtendig eene goede Zedekunde in 't oog; en zyne Blyſpelen, ſchoon niet ten naeuwſten beantwoordende aen de Aristoteliſche Toneel-regelen, zyn echter over 't geheel gevoeglyk geſchikt; zo dat ze Lieden van ſmaek gevallig konnen wezen.

Men vind eenig verder bericht van 't oogmerk van den Autheur in 't opſtellen dezer en nog veertien andere Spelen, en 't wedervaren van derzelver openbare vertooning, in de *Levensbeſchryving van den Heere Baron* LODEWYK HOLBERG, by den Drukker dezer Spelen in 't voorleden jaer uitgegeven, waer van we in 't bovengemelde ook eenigzins gebruik gemaekt hebben (*). —— Om 'er den Lezer nog een byzonderer ſtaeltje van mede te deelen, zullen wy op 't laetstgenoemde Blyſpel, *den Wawelaar*, kortlyk ſtaen blyven.

„ Dit Blyſpel, (zegt de Autheur in zyne *Levensbeſchryving*,) „ mishaagde allen den aanſchouweren zo zeer dat zeer veelen „ weggingen voor dat de Comedie nog ten einde was. Eenigen „ ſloopen heimelyk weg, maar zommigen gingen openlyk uit „ den ſchouwburg. Dit had ik my nooit verbeeld om dat ik „ dit blyſpel, altoos, byna boven alle anderen den voorrang ge„ geeven had. Toen ik de rede vernam waarom deze Comedie „ eene zo geringe goedkeuring gevonden, en, dat het den Toe„ hoorderen verveeld had dat eene zelfde reden zo menigmaal „ herhaald wierd: zo ſtelde ik eene voorreden voor deze Co„ medie op, waar in ik ze verdedigde en 't oogmerk derzelve „ ontdekte. Juist die geduurige herhaaling was de kern der *Satyre*; en dit blyſpel ontbrak niets, dan dat men den *barbier* in „ plaats van drie historien, waar mede hy zyne vrienden ver„ moeidde, ſlegts eene in den mond gaf en hem dezelve immer„ liet herhalen. Toen ik dus den misſlag weggenomen had ver„ anderden ook de gemoederen; en, die voorheen dit blyſpel „ ten uiterſten veragt hadden, hielden het nu voor een der al„ leraangenaamſte tooneel-ſpeelen ". Het beloop van dit Spel, 't welk uit maar één bedryf beſtaet, is als volgt.

De Heer *Leonard* heeft ten oogmerk *Leonora*, de dochter van *Gilbert* den Apotheker, ten huwelyk aen te zoeken; doch hy ver-

(*) Men zie in dat Stukje bl. 136 --- 148, 233, 234. en leze des Autheurs gedagten over *Terentius* en *Plautus*, als mede over *Moliere* bl. 276, 277, mitsgaders het geen hy deswegens meld in zyne *Korte Verhandeling* voor den *Deenſen Wysgeer*, door *F. de Kruyf* en *A. v. d. Kroe* in 't voorleden jaer op nieuw uitgegeven.

Digitized by Google

verſtaet uit een geſprek, 't welk zyn knegt *Hendrik* met *Gilberts* dienstmaegd *Pieternel* gehouden heeft, en hy zelf met haer hervat, dat de Vader reeds zyn woord gegeven heeft, aen *Gunilde*, ten voordeele van haren Zoon *Gerrit*, en dat de jonge Juffer, ſchoon *Gerrit* geene liefde toedragende, egter met haars Vaders wil te vrede is. Het huwelyk, gelyk ze hem bericht, is alleen nog niet geſlooten, om dat *Gerrit* tot nog zyn voorſlag aen *Leonora* niet gedaen heeft: telkens als hy 'er aen huis komt, raekt hy aen 't praeten over andere dingen, en komt niet tot zyne boodſchap. Hy babbelt geſtaeg „ van een oude biſchop in „ Jutland, die Arius hetede, en om een zeker boek, dat hy „ uitgegeven had, vervolgt werd; van de Kreitsgraven in „ Duitschland; van de Turken, en van een reis, die hy van „ Hadersleben naar Kiel gedaan heeft". Over deze onderwerpen rammelt hy geduurig, en verveelt een ieder door zyn gewawel. —— Onder dit verhael komt *Leonora* op 't mat; *Leonard* maekt een verward compliment, vertrekt, en *Pieternel* onderrigt de jonge Juffrouw aengaende 't oogmerk van dien Heer, dat zy in den wind ſlaet, doch op zodanig eene wyze dat *Pieternel* wel konde giſſen hoe de jonge Juffrouw daer over dagt.

Op dit geſprek volgt een onderhoud tuſſchen *Gilbert* en *Gunilde*; waer in de eerſte zich beklaegt over de laſtige praetziekte van *Gerrit*, en zyn gewawel over dingen die niet ter zake doen; waer tegen de laetſte belooft, dat *Gerrit* nog dezen dag het huwelyk tot ſtand zal brengen. Zy ſpreekt voorts *Gerrit*, beduid hem dat *Gilbert* met rede misnoegd is over zyne babbelaryen, dat hy hier van moet afzien, en de zaek voort zetten, of 'er van afſtaen. — Hier op gaet *Gerrit* naer zyne Beminde, maer eer hy aen 't huis is, ontmoet hem *Pieter*, een knegt van den Apotheker; met dezen raekt hy in 't geſprek, en zo dra als dezelve te kennen geeft dat hy te *Hadersleben* in een Apotheek geſtaen heeft, en hem vervolgens vraegt of hy ook aldaer bekend is, begint *Gerrit* terſtond.

„ Zekerlyk ben ik in Hadersleben bekent. Ik reisde eens van „ daar naar Kiel. Die reis zal ik myn leefdagen niet vergeeten. „ Onder anderen was onder onze reisgenoten een Hoedenmakers „ knecht, een groot ſterk kaarl, die nog te Kiel woond, en „ aldaar voor den besten werkbaas gehouden word. (Alle de „ Hoeden, die ik tot noch toe gedraagen heb zyn van zyn werk, „ want hy maakt ze zo trouw en ſterk als iemant in Jutland) „ *ſumma ſummarum*, wy reisden met malkander naar Kiel, een „ ieder op zyn handwerk, om ons fortuin te zoeken; want Kiel „ is voor een Ambagtsman een goede Stad "..... Op dien trant gaat *Gerrit* voort, en vertelt hoe goed koop het te Kiel is, hoe veel een pond ſpek enz. kost; de ander toont dat het verhael hem verveelt, doch *Gerrit* weet van geen einde te maken, tot dat hy eindelyk merkt dat *Pieter* weggeſloopen is, en hem alleen heeft laten rammelen. —— Zich voorts na 't huis begeven,

Digitized by Google

ven, en by de Juffrouw aengediend hebbende, word hy van *Leonora* vriendlyk ontvangen: by gelegenheid dat hy in een kamer merkelyk geſprek gehoord heeft, zegt hy; „ Ik hoorde in de „ groote kamer zo veel gerucht en gſtommel, of men een Ryks- „ of Kreitsdag hield". Dit doet de jonge Juffrouw ongelukkig vragen, „ Wat is dat: een Kreitsdag?" Op die vraeg moet *Leonora*, hoe zeer ze 't ook zocke af te breken, hem over de zeven Keurvorſten hooren babbelen, tot zo lang, dat het haar dermate vervele, dat ze hem alleen late zitten.

Gunilda komt vervolgens by *Gilbert* en *Leonora*, daer ze verſtaet hoe *Gerrit* zich gedragen heeft; ze verzoekt deswegens verſchooning, en men komt over een, om 't nog eens te beproeven. — *Gunilda* brengt haren Zoon zyne verkeerde handelwys nogmaels onder 't oog; en *Gerrit*, terwyl hy zyn gedrag zoekt te verdedigen, begint op nieuw by Moeder van de zeven Keurvorſten te wawelen; doch eindelyk doet hy betere beloften. — *Gerrit* keert daer op weder naer *Leonora*, die hem, op zyn verzoek, die mispas vergeeft; maer hy heeft het ongeluk van onder anderen te zeggen, dat *beneiside lieden* gaerne ſpreken van 't geen zy gehoord en gezien hebben; en als *Leonora* daer op zegt, „ Hebt gy gereist? Dat wist ik waerlyk noch niet". zo begint *Gerrit* terſtond. „ Gewis heb ik gereist. Ik reisde eens van „ Hadersleben naar Kiel; die reis zal ik nooit vergeeten. enz. „ enz." *Leonora* moeilyk wordende wil verrekken, by vaagt haer te wederhouden, en met zyne historie lastig te vallen, doch ten laetſte dreigt zy hem een paer oorvygen te geven, en ontwykt hem.

Gunilda komt op nieuw by *Gilbert* en *Leonora*; ontvangt weder ſlegte berichten; maer brengt het nogmaels zo verre, dat men 't over 't hoofd zie; en toeſtae dat hy wederkome, doch voor 't laetſte, zo hy zyn rammelen niet palate. — Vervolgens vind men *Gerrit* in een geſprek met een *Procureur*, over het procederen tegen den Apotheker, over de mishandeling die hem, zo hy waent, is aengedaen. In dit geſprek valt *Gerrit* weder op 't verhael zyner reize van Hadersleben naar Kiel; de *Procureur* ſtelt hem intuſſchen voor, hoe men den eisch moet opmaken; en dewyl de een den ander wil doen zwygen, raken ze ten laetſten handgemeen. — *Gunilda* komt op dat pas aldaer; beſtraft *Gerrit* over zyn gewawel, en geeft hem te kennen, hoe de zaken ſtaen. *Gerrit* doet op nieuw goede beloften, en zal zich in acht nemen.

Intuſſchen is de Heer *Leonard* verzekert dat *Leonora* genegenheid voor hem heeft, dat de Vader ook niet tegen hem is, maer dat men zich verpligt acht het gegeven woord te houden. *Pieternel* geeft *Leonard* in een volgend geſprek deswegens hoop, en een verder geſprek met *Leonora*, en haren Oom *Godard*, die op *Leonards* zyde is, doet hem een goeden uitſlag verwagten. —— Volgens de afſpraek van *Gilbert* en *Gunilda*

zal

zal *Gerrit* te 5 uuren in den avond komen, en de Notaris zal by de hand wezen, om 't Huwelyks contract te sluiten, zo dra *Gerrit* om 't jawoord vraegt: overeenkomstig hier mede spreken ook dezen af, dat *Leonard* als dan insgelyks by de hand zal zyn, en dat Oom *Godard* zyn best zal doen om *Gerrit* aen 't wawelen te helpen.

Hier op verschynt *Gerrit*, die eene vaste resolutie neemt om op zyne hoede te zyn, en als de *Notaris* by hem komt, exerceert hy zich, om eene proef te nemen, hoe hy zich by de Juffrouw zal konnen gedragen; en schoon dit eenigermate slegt uitvalle, vermids hy op nieuw van zyne reize van Hardersleben na Kiel begint te spreken, zo verzekert hem de *Notaris*, dat het wel zal gaen, om dat hy zelf zyn misslag bemerkte. Ten laetste komt hy met den *Notaris* by *Leonora*, by welke zich ook *Pieternel* en *Godard* bevinden. Na een kort gesprek met *Leonora* over 't voorgevallen, mengt *Godard* zich in 't zelve, en de t'zamenspraek vervolgt aldus.

„ GODARD.

„ Maar gy goede lieden zyt een weinig te delicaat. Ik wensche in der daat, dat ik altoos de heer Gerrit by my konde hebben; want ik ben een liefhebber van discoersen, en voor zo „ veel ik reeds gehoort heb, spreekt hy mannen taal.

„ GERRIT.

„ Ey. Ik danke u gedienstig voor de goede gedachten, die gy „ van my hebt.

„ GODARD.

„ Maar waar aan stooten zich de menschen het allermeest? „ spreekt hy van ongerymde dingen?

„ GERRIT.

„ Dat laatste kan my niemand na geven. Ik spreek alleen van „ geleerde en fraije zaken.

„ PIETERNEL.

„ Ik zal u hier op dienen, heer Godard! De heer Gerrit is een „ mensch die gereist heeft. Op zulke reizen moet men zeer veel „ uitstaan, en braaf geld verteren. Het enigst nut, dat men 'er „ noch van heeft, is alleen, dat men, te rug gekomen zynde, „ zyne reizen aan anderen vertelt.

„ GODARD.

„ Dan heeft de heer Gerrit gereist?

„ GERRIT.

„ Neen, zonderling niet.

„ PIETERNEL.

„ Echter mene ik eens gehoort te hebben, dat hy naar Kiel „ gereist was.

„ GERRIT.

„ Dat's eigentlyk waar. Voor eenige jaren reisde ik van Ha„ dersleben naar Kiel, die reis zal ik nooit vergeeten. Onder-

„ aan-

„ anderen was in ons gezelschap een..... *Hy zwygt plotzelings* „ *stil, en houd een neusdoek voor zyn mond.*

„ GODARD.

„ Wie was mede in het gezelschap?

„ GERRIT *met de neusdoek voor zyn mond.*

„ Niemand.

„ GODARD.

„ Hoor, heer Gerrit! Dewyl gy alleen van reizen en historien „ vertelt, kan ik niet begrypen, waarom men u dit kwalyk ne- „ men zoude.

Godard wikkelt vervolgens den praetzieken *Gerrit* in een gesprek over de *Torrys* en *Wigs* in Engeland; intusschen gaet *Pieternel* om *Gilbert* en *Leonard* te halen; en terwyl *Gerrit* vast voortwa- welt, wordt het huwelyks-contract tusschen *Leonard* en *Leonora*, (die onder zyn rammelen van hem afgeweken is,) aen eene an- dere zyde van 't vertrek geslooten en getekend; zo dat *Gerrit*, zich eindelyk bedenkende, op zyne vraeg, *Waer is Juffrouw Leonora?* ten antwoord kryge; „ Zy is al gereed, en wierd met „ dezen jongen heer getrouwd, toen de heer Gerrit in Engeland „ was". — *Gerrit* ziende dat alle hoop ten einde was besluit na eene andere plaets te gaen, daer de geleerdheid, zo hy zegt, meer geacht word, en *Gilbert* wenscht hem geluk op reis.

Ordonnantien en Gebruiken van verscheiden soorten van Kaartspellen, als mede van het Koninglyk Schaakspel, Billiard, Verkeer- en Kaatsspel. Op nieuw na de Hedendaagsche Manier op Order ge- schikt, door H. D. K. *Te bekoomen te Dort by* Blussé *en elders, in octavo 222 bladzyden.*

WE zyn niet ervaren genoeg in 't *Kaertspelen*, (dat ons als eene van de verdrietelykste *a la modische* bezigheden voorkomt, en de aendagt van een verstandig wezen niet schynt te verdienen,) om 'er enigermate over te oordeelen, of de Ordonnantien en Ge- bruiken van 't zelve hier naer behooren ontvouwt worden. Doch zo ze geen meer byzonderheden behelzen, dan we in de onder- rigtingen van 't *Schaekspel* en 't *Billiard* gewaer geworden zyn; dan vermoeden we, dat 'er niet meer uit te leeren is, dan 't geen een ieder gereedlyk bevat, die besluiten kan zynen tyd en verstand nu of dan aen 't *Kaertspel* op te offeren.

O! *Jan Bruyneelen Hoe koomen wy hier te pas? Iets Raars. Te bekomen in 's Hage en elders*, 176 *bladz. in octavo.*

MEn leze hier, voor *Iets Raars*, liever *Niets Raars*: als zynde dit Stukje een geestlooze Roman, die niets gevalligs heeft.

Digitized by Google

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos* LXV — LXXXV.

Vierde en laatſte Berigt.

DE Hoogleeraar *Venema*, tot aan het ontvouwen van den LXXXI Pſalm gekomen zynde, maakt geen de minſte zwaarigheid van terſtond te ſtellen, dat dit Zangſtuk gedicht zy, by gelegenheid der plegtige vieringe van het Paaschfeest, onder Koning *Hiskia*; toen die Vorst beval *dat ſe den HEERE loven ſouden, met de woorden Davids ende Aſaphs des Sienders*, en het feest zo luisterryk gehouden wierd, dat 'er *van de dagen Salomons desgelycks niet en geweest was in Jeruſalem*, volgens 2 Chron. XXIX. 30. en XXX. 26. De inhoud van den Pſalm toch, hier aan beantwoordende, beſtaat uit eene aanmaaning der Israëliten, in onderſcheid van de Jooden, of die van het Ryk van Juda, om den HEERE vrolyk feest te houden, en zich tot God te bekeeren; in de hoope eener ſpoedige verlosſinge uit de hand hunner vyanden; die te meer te hoopen was, om dat de rampen, welken het Ryk van Israël overgekomen waren, ontſtonden, niet uit hoofde van Gods mindere liefde jegens zyn Volk, maar alleen uit des Volks hardnekkigheid.

Het nagaan der volgende kenmerken zal ons hier in nader konnen bevestigen. 1. De Israëliten worden hier aangeſproken in onderſcheid van de Jooden, als uit de benaamingen *Israël* en *Joſeph* blykt; midsgaders uit de manier van opwekking is af te neemen. *Singht Gode onſe ſterckte; blaest de baſuyne op onſen feestdagh.* Met opzigt tot deezen was 't noodig, gelyk hier geſchiedt, hun te herinneren, dat ze volgens Gods bevel hier toe verpligt waren; en deeze herinnering toont dat de Dichter tot zulken ſpreekt, die waanden dat het feest der Jooden niet zo zeer tot hen betrekkelyk was. 2. Het Volk, dat aangeſproken wordt, wordt uitdrukkelyk vermaand ter bekeeringe; en 't feest, waar toe de Dichter hen roept, is het Paaschfeest, gelyk in 't zesde vers aangeduid wordt; met de meldinge, dat God het ingeſteld heeft, *als hy uitgetogen was tegen Egyptenlant*; dat op geen ander feest kan ſlaan. 3. Eindelyk, de ſtaat van 't Volk, waar onder de Dichter zich bevindt, is zeer verſchillende van dien van het Volk, dat aangeſproken wordt;

Digitized by Google

het eerste is in een gelukkigen en blyden staat, en 't laatste zugt onder rampen, die deszelfs ondergang dreigen, zo als de doorgaande spreekwyzen van dit Dichtstuk toonen.

Een ieder, die dit vergelykt met de bovengemelde tydsomstandigheden, zo als ze verhaald worden 2 Kon. XVII, 2 Chron. XXIX en XXX, kan niet wel twyfelen, of deeze Psalm tot dien tyd gebragt moet worden. En men heeft dus te denken, dat dit Lied gedicht zy, met oogmerk om de Israëliten aan te moedigen, tot het vieren van dit Paaschfeest, om weder te keeren tot den dienst van den waaren God, en, door boetvaardigheid, hunnen naakenden ondergang af te wenden: midsgaders om de Jooden hier door op te wekken, tot eene standvastige aankleeving van den Godsdienst, dien *Hiskia* nu hersteld had, op dat het den Lande wel mogte gaan.

Men brenge hier tegen niet in, dat *Asaph* deezen Psalm gedicht hebbe, en dezelve dus tot *Davids* tyd te brengen zy; want, behalven dat men zou konnen denken, dat *Asaph* dit Lied in de dagen van *David*, prophéteerende opgesteld heeft, zo komt hier als waarschynlyker in gedagten, dat 'er ook in de dagen van *Hiskia* een *Asaph* geleefd heeft, die dit Zangstuk opgesteld kan hebben. Dat 'er een *Asaph* omtrent dien tyd geleefd heeft is genoegzaam af te neemen, uit de melding van deszelfs Zoon, die althans kort daar naa in hooge waardigheid was aan 't Hof van *Hiskia*, volgens 2 Kon. XVIII. 18. En men heeft te meer grond om hier op deezen *Asaph* te denken, vermids 'er 2 Chron. XXIX. 30 uitdrukkelyk gesproken wordt, van *den HEERE te loven met de woorden Davids ende Asaphs des Siender*. 't Is waar men denkt hier gemeenlyk op *Asaph* in de dagen van *David*, en zo heeft onze Hoogleeraar voorheenen ook gedagt; doch hy neemt hier in aanmerking, dat die *Asaph* niet alleen niet voorkomt met den eernaam van *Siender*, maar dat 'er zelfs niet duister schynt aangeduid te worden, dat hy geen Opsteller der Psalmen geweest is. In de opnoeming der Zangeren 1 Chron. XXV. 1—5, komt *Asaph* voor met de onschryving, van *wen des Koninghs handen te propheteeren*; en de drie Opperzangmeesters *Asaph*, *Jedithun ende Heman* met die van *aan de handen des Koninghs te syn*; om te kennen te geeven, dat zy het gezang schikten naar 't bevel des Konings: maar *Heman* wordt daar en boven uitdrukkelyk *de Siender des Koninghs* genaamd; 't welk aanleiding geeft om te denken, dat *Heman* alleen met Godlyke inblaazingen begiftigd is geweest.

In

In het hier aan volgende Zangſtuk komen deeze, als de hoofdbyzonderheden voor. 1. De Regterſtoelen van Gods Volk worden ons vs. 2 afgemaald, als op eene verregaande wyze en van overlang met onregt vervuld. 2. Daar wordt vs. 1 aangeduid, dat de tyd genaakt, waar in God deeze zyne Stedehouders zal oordeelen. 3. Hier op ſteunt eene openbaare beſtraffing en vermaaning, welke, tot meerder nadruk, vs. 2 en 3 voorgeſteld wordt, als van God zelven uitgeſproken. 4. Daar aan is gehegt eene voorſpellende betuiging van den propheteerenden Dichter, die te kennen geeft, dat de Regters dermaate verbasterd zyn, dat die beſtraffende vermaaning geen invloed op hen ſtaa te hebben; maar zy zullen voortgaan tot de geheele omkeering van 't Gemeenebest; gelyk men zo het vyfde vers in den toekomenden tyd heeft te vertaalen. 5. Dit zo zynde, zo volgt de uitſpraak van het vonnis door God zelven, vs 6,7; het welk, eindelyk, vs. 8. door den Dichter goedgekeurd wordt.

Vermids in dit alles niets volſtrekt bepaalend voorkomt, zo denken veelen dat men hier ſlegts op eene algemeene leering het oog heeft te vestigen; anderen leiden ons tot Abſolom, en zommigen willen dat dit Lied gedicht zy, met betrekkinge tot den grooten Raad of de voornaamſte Hoofden der Jooden in de dagen van den Meſſias. Het eene en 't andere voldoet den oplettenden *Venema* niet, om verſcheidene reden die hy daar tegen inbrengt. Men heeft, zynes oordeels, te denken, dat dit Zangſtuk opgeſteld is, door den voorheen gemelden *Aſaph*, in 't begin der regeeringe van *Hiskia*, met oogmerk om het zelve te doen dienen ter verbeteringe der gerigtshandelingen; en dat de Dichter, de vrugtloosheid zyner pooginge voorziende, den rampzaligen ondergang van 't Gemeenebest, door de verwoesting der Chaldeen, voorſpelt. De naam van *Aſaph*, zegt hy, bepaalt ons tot den tyd van *David* of dien van *Hiskia*; dewyl hy ſpreekt van iets dat tegenwoordig plaats had, en niets ons noodzaakt om op eenen anderen *Aſaph* te denken. Tot den tyd van *David* kan men dit Lied niet wel brengen, nadien de geregtshandeling toen niet zo zeer verbasterd was, volgens Pſ CXXII. 5. Jez. I. 21. en andere plaatzen. Maar deeze beſchryving ſtaat zeer wel op den ſtaat des geregtes onder de regeering van *Hiskia*, naar uitwyzen van 't geen ons gemeld wordt, raakende de poogingen van dien Vorst ter hervorminge van den Kerk- en Burgerſtaat der Jooden, vergeleeken met de taal van Jeſaïa, in 't I en XXII

Digitized by Google

Hoofdſtuk zyner Godſpraaken. Als men ook dat eerſte Hoofdſtuk van Jeſaïa, het welk op het begin der regeeringe van *Hiskia* ſlaat, met dit Lied vergelykt, kan men niet wel twyfelen, of hier ook van dien zelfden tyd geſproken wordt. Hier by komt nog, dat het Godlyke oordeel als kort aanſtaande gedreigd wordt, dat niet wel overeenkomt met het voorgevallene kort naa *Davids* tyd, maar gevoegelyk ſlaat op de geſchiedenis der Jooden kort naa de regeering van *Hiskia*; wanneer het Godlyke vonnis in de dagen van *Manaſſe* werd vastgeſteld. En, zo 't geoorlofd zy eene gisſing voor te ſtellen, men zou mogen denken, dat de woorden, vs. 7, *als een van de Vorſten zult gy vallen*, betrekkelyk zyn tot het heillooze lot van *Sebna*, den Hofmeester van *Hiskia*, voorgeſteld, Jez. XXII; wiens wedervaaren den onregtvaardigen Regteren ten voorbeelde kon verſtrekken. —— 't Is waar, Hiskia wordt gepreezen van wegen zyne aangewende hervorming, maar de geſchiedenis, en de taal van Jezaïa, geeft duidelyk te kennen, dat hy gelukkiger ſlaagde in 't herſtellen van den openbaaren Godsdienst, dan van de zaaken des Geregtes. Ook is 't baarblykelyk dat de verkeerdheid der Regteren, ſchoon ze onder *Hiskia* al eenigzins verbeterd mogte zyn, onder *Manaſſe* en vervolgens, tot verderf van 't Gemeenebest, weder is toegenomen, welk toekomend verderf in 't 5de vers inzonderheid bedoeld wordt. Voor 't overige heeft men hier in 't oog te houden, dat het doelwit van dit Lied, volgens het reeds aangemerkte, was, zodanig eene hervorming der gerigtshandelingen te bevorderen.

Maar ſchoon dus dit Lied bepaaldlyk te betrekken zy tot de dagen van *Hiskia*, kan men 't egter, gelyk onze Hoogleeraar aanmerkt, ook zeer gevoegelyk overbrengen, tot den ſtaat der Jooden in de dagen van den Meſſias, en de eindelyke verwoesting van hun Gemeenbest door de Romeinen. Te meer, daar de Propheeten dikwerf op zodanig eene wyze ſpreeken van 't Godlyke oordeel door de handen der Chaldeen; dat ze tevens een uitzigt ſchynen te hebben op het zwaarer oordeel dat God het Joodendom in laatere dagen, door de Romeinen, zou doen overkomen.

De inhoud van den LXXXIII Pſalm is zeer klaar. Het Lied behelst een zeer ernſtig gebed, met een vast vertrouwen, tot den HEERE, om deszelfs hulp over Israël, tegen nabuurige vyanden, die zich te zamen verbonden hebben, om Gods Volk uit te rooijen. Maar 't is zo gereed niet te bepaalen, welke omſtandigheden van Israël hier byzonderlyk

Digitized by Google

lyk bedoeld worden; het welk de Uitleggers op zeer verſchillende tyden het oog doet vestigen. Dit intuſſchen ſtaat vast, gelyk de oordeelkundige *Venema* aanmerkt, dat het onderwerp van deezen Pſalm niet is de Kerk van 't Nieuwe Testament, maar Gods oude Volk Israël; vermids dit niet alleen uitdrukkelyk genoemd wordt, als het Volk dat men beſlooten had te verdelgen, maar men ook bepaaldlyk met naame gewag vindt van deszelfs vyanden. Daar is 'er, 't is waar, die hier onder deeze benaamingen dezulken verſtaat, wier daaden met deezer bedryven overeenkomſtig zyn: doch zodanig eene manier van overbrenging of toepaſſing ſlaat niet meer op dit, dan op andere deelen van Gods Woord, en doet niets tot de waare en eigenlyke verklaaring van dit Zangſtuk. —— Dit zo zynde, zo valt de vraag, of deze Pſalm geen kenmerken aan de hand geeft, die ons met eenigen grond konnen doen bepaalen, tot welke omſtandigheid van Israël dezelve betrekkelyk zy? De oplettende *Venema* is van oordeel, dat men 'er de volgende vry duidelyk in gewaar wordt. 1. In de opnoeming der Vyanden, die tegen Gods Volk opgekomen waren, vs. 7—9, worden de *Tyriers* onder dezelven geteld, maar van de *Syriers* of *Syriſche Damasceners* vindt men geen gewag gemaakt. Dit toont reeds dat het Lied niet gebragt kan worden tot den tyd van *David*, die met de *Tyriers* in vriendſchap ſtond, en met de *Syriers* oorlogde. De vyandige volkeren ten Oosten, ten Zuiden en ten Westen worden genaamd, maar die het Noordlykst woonden zyn niet gemeld. 2. Deeze vyanden komen vs. 4 en 6 voor, als Verbondelingen, die te zamen aangeſpannen zyn: zo dat hier niet geſproken worde van afzonderlyke vyandlyke aanvallen, op verſcheidene tyden, maar van een kryg, die Israël aangedaan werd, door vyanden, die zich met elkanderen verbonden hadden, om hen gelykermagt aan te tasten. 3. Het negende vers ſchynt ons bepaald aan te duiden, dat men den *Aſſyrier* in deezen oorlog niet heeft aan te merken, als de Aanvoerder van den kryg, maar enkel als een Bondgenoot; en dat de *Moabiten* en *Ammoniten* dit oorlogsvuur ontſteeken hadden. *Oock heeft ſich Aſſur gevoeght by haer, die den kinderen Lothe*, (dat is den Moabiten en Ammoniten,) *tot eenen arm zyn*: by de voorheen opgetelde vyandige Volkeren koomt ook *Aſſur*; deeze allen hebben zich met elkanderen vereenigd, om de Moabiten en Ammoniten te ondersteunen, ter verdelginge van Israël. Het was dus eigenlyk een oorlog der *Moabiten* en *Ammoniten* tegen Gods Volk, waar in de

Digitized by Google

andere opgenoemde Natien, als Bondgenooten, hulptroepen verleenden. 4. Daar benevens mag men, uit de vergelyking van 't voorgevallene met de *Midianiten*, in de dagen van *Gideon*, waar op de Dichter vs. 10 en 11 het oog heeft, afleiden, dat hier gebeden wordt om eene soortgelyke verlossing uit de handen der Vyanden; indiervoege dat zy zelven onderling handgemeen mogen worden, en elkander vernielen, op eenige uitwendige bedryven van Israël, zo dat Gods Volk niet te stryden hebbe. Dit Gebed aanmerkende, als uitgestort onder de inblaazing van Gods Geest, zo heeft men ook deeze byzonderheid in de geschiedenis, waar toe het zelve betrekkelyk is, byzonder in agt te neemen.

Als men deeze kenmerken gade slaat en een oplettend oog vestigt op de geschiedenis van Gods oude Volk, wordt men wel dra gewaar, dat 'er ons geene omstandigheden in voorkomen, waar op men deeze kentekenen regtmaatig kan overbrengen, dan die, in welken Israël zich bevond onder de regeering van Josaphat, gemeld 2 Chron. XX. Toen hadden de Moabiten, Ammoniten, Idumeërs en anderen zich tegen Israël vereenigd, en dit Volk dermaate benaauwd, dat het niet dan door Gods hulp te redden ware; het welk hen ook plegtig om des HEEREN hulp deed smeeken. In dien naaren toestand wekt een van Asaphs zoonen, door Gods Geest gedreeven, des Volks moed op, en verzekert hen van hunne verlossing. De uitslag is, dat 'er eene inwendige verdeeldheid ontstaat in het leger der Vyanden, en zy elkander ten verderve helpen, terwyl Israël een vreugdengeroep en lofzang aanheft; zo dat ze uit hunne benaauwdheid gered wierden, zonder den stryd aan te vangen. —— De overeenkomst deezer geschiedenisse met die kenmerken bepaalt ons niet alleen tot het denkbeeld, dat dit Lied daar toe betrekkelyk is; maar geeft ons tevens een waarschynlyken grond om te stellen, dat men hier door *Asaph*, in 't hoofd van 't Zangstuk als Opsteller genoemd, hebbe te verstaan, een der zoonen van Asaph, en wel met naame *Jahaziël*; van welken 2 Chron. XX. 14 — 17 aangetekend staat, dat hy, de Geest des HEEREN op hem gekomen zynde, den Koning en het Volk verzekerde, dat de stryd niet zou zyn de hunne, maar die van God zelven, welke hen, zonder hun stryden, zou verlossen. Dit in aanmerking genomen zynde, zo is 't niet vreemd, te denken, dat deeze zelfde Propheet ook dit Lied, by die gelegenheid, gedicht zal hebben.

Wat

Wat verder den LXXXIV Pſalm betreft, dezelve beſchryft ons den gelukkigen ſtand van zeker perſoon, ten aanzien van zyn verblyf in Gods Huis, te Jeruſalem gebouwd, of eerlang te ſtigten, en de vrye oefening van den openbaaren Godsdienst aldaar; in vergelyking van zyn voorigen ſtaat, toen hy, dit voorregt misſende, hevig daar na verlangde: het welk hier voorgeſteld wordt ter aanmoediginge en opbeuringe van allen. De Uitleggers, gemeenlyk op dit onderſcheid niet lettende, hebben dit Lied veel al verklaard, met opzigt tot een perſoon of perſoonen, die van dit voorregt verſteeken waren, of 't zelve niet dan met veel moeilykheid konden erlangen; daar 't intusſchen, als men 't wel nagaat, blykbaar is, dat de perſoon hier bedoeld zich thans in die gelukkige omſtandigheden bevond. De geheele inhoud van den Pſalm toch toont ons dat hy zyne vreugde deswegens betuigt, en, door zyn voorbeeld, de heilryke vrugten van op God te vertrouwen aan anderen ter aanmoediginge voorſtelt. Wel byzonder wordt ons in het derde vers, zo de voorleeden als de tegenwoordige ſtaat van dien perſoon, en deszelfs vooruitzigt, uitdrukkelyk afgemaald; nadien de woorden volgens den Grondtext aldus luiden. *Myn ziele beeft, kwynende ende bezwyckende van verlangen, verlangt, na de voorhoven des HEEREN: myn herte ende myn vleesch ſullen vrolyk roepen*, of, volgens den nadruk van het woord רנן, *een hel klinckend geluyt ſlaen, tot den levendigen Godt.* Deeze woorden, in eene zo verſchillende tydvoeging geplaatst, en zo onderſcheiden gemoedsgeſtalte uitdrukkende, geeven duidelyk een tweeledigen ſtaat te kennen. Hier in wordt men nog nader bevestigd, als men in aanmerking neemt, dat het vierde vers ſtrekt om aan te duiden, dat deeze perſoon diestyds gelegenheid had, om tot Gods altaaren te naderen (*). Als mede dat zyne taal vs. 7 en 8, waar in hy leert

(*) De woorden van 't vierde vers; *Selfs vint de musſche een huys, ende de ſwaluwe*, of liever *de boelduyf, een nest voor haer, daerſe hare jongbiskens legt, by uwe altaren*, verſtaet de Hoogleeraar in dien zin, als of 'er ſtond, [Gelyk] *de musſche een huys, en de boelduyf een nest voor haer vint*, [ſo vint ick ook ſchuylplaetſe] *by uwe altaren.* Of anders, *Zelfs eene musſche*, gelyk ik en anderen die met my zyn, hoe gering ook, *vint een huys enz.* Dus behelzen deeze woorden eene gelykenis, die de Dichter ontleent van Gods toeverzigt op het gevogelte, welke hy op zich zelven overbrengt. Deeze zin der woorden ſlaat volkomen op den voorigen ſtand waar in hy geweest was, en den gelukkigen ſtaat waar in

leert dat zy, die op God vertrouwen, niet tegenſtaande hun tegenheden overkomen, eindelyk *voor Godt in Zion ſullen verſchynen*, inſluit dat hy zich aldaar beyond. — Om nu nog nader te ontdekken, wie bepaaldlyk deeze perſoon zy, zo wil onze Hoogleeraar dat men het oog vestige op de volgende byzondere kenmerken. 1. Hy had eene vuurige genegenheid tot het handhaaven van den openbaaren Godsdienst te Jeruſalem, als uit den geheelen inhoud van het Lied blykt. 2. Hy had voorheen, als een heromvliegende vogel, buiten Gods Huis moeten omzwerven, gelyk het vierde vers te kennen geeft. 3. Hy had in voorige dagen veele moeilykheden moeten ondergaan, gelyk in 't zevende vers aangeduid wordt. 4. Hy had, zo als men uit dat vers, en het doorgaande verband van deezen Pſalm kan afleiden, in die omſtandigheden, beſtendig alleen op God vertrouwd. 5. Hy had nu het geluk erlangd, van zynen wensch vervuld te zien, en tot Gods altaaren te naderen, volgens vs. 4 en 8, midsgaders den doorgaanden inhoud van 't Zangſtuk. 6. Eindelyk mag men hier nog byvoegen, dat het geen gemeen, maar een aanzienlyk perſoon was, wiens voorbeeld van veel invloed kon zyn, en daarom verdiende aan anderen voorgeſteld te worden; te meer daar hy vs. 10. den naam van *Geſalfden* draagt, zo deeze geen ander maar de eigenſte perſoon zy, die hier ſpreekt, of ſpreekende wordt ingevoerd.

Deeze kenmerken nagaande komt het den oplettenden *Venema* in den eerſten opſlag niet vreemd voor, dat men hier op *Ezra* denke; doch in agt neemende dat de tegenwoordige ſtaat van deezen perſoon zo gunſtig beſchreeven wordt, dat men 't niet wel op *Ezra* konne overbrengen, ziet hy daar van af; te meer, om dat de benaaming van *Geſalfde*, vs. 10. gebruikt, nooit aan *Ezra* gegeeven wordt; daar dezelve in tegendeel in de Pſalmen meermaals met opzigt tot *David* of *Salomo* voorkomt. Op beter grond dan, oordeelt hy, mag men dit Lied tot David betrekkelyk maaken, aan wiens omzwerven en eindelyke inwoonen in Jeruſalem dit Zangſtuk volkomen beantwoordt. Wel byzonder heeft men hier dan het oog te vestigen op dien tyd, toen alles tot den Tempelbouw gereed was, en David zich in den geest verheugde, in 't vooruitzigt van deszelfs ſtigting door Salomo. In die dagen genoot hy reeds het vermaak van den openbaaren Godsdienst,

in hy zich nu bevond. En zo de hier bedoelde perſoon *David* is, mag men dit gezegde zeer wel vergelyken met de uitdrukkingen 2 Sam. XXVI. 20. en Ps. XI. 1.

Digitized by Google

dienst, voor de Arke op Zion, te mogen bywoonen, en verwagtte de luisterryke voltooijing hier van in de dagen van zynen Zoon; waar toe de uitdrukking vs. 10, *O Godt, ónſe ſchilt, ſiet: ende aenſchouwt het aengeſichte uwes Geſalfden*, mogelyk gebragt moet worden. — Op deezen grondslag zou 't ook niet oneigen zyn te ſtellen, dat deeze Pſalm eigenlyk geplaatst moet worden by den XLII Pſalm; en dat hier gevoogd wordt op dien ongelukkigen ſtand waar in zich David diestyds bevond, en uit welken hy nu gered was: overeenkomſtig waar mede men ook mag aanmerken, dat ze beiden aan dezelfde zangers, *den kinderen van Korah*, overgegeeven zyn. — David dan, het zy hy zelf deezen Pſalm gedicht hebbe, of dat een ander door Gods Geest gedreeven Dichter hem ſpreekende invoere, dat op het zelfde uitkomt, komt hier in die omſtandigheden voor, als iemand, die het vertrouwen op God van wegen deszelfs heilzaame gevolgen aanpryst; en de Godvrugtigen verder aanmoedigt, tot het handhaaven van den openbaaren Godsdienst, ſchoon ze zulks niet konden doen, dan met het ondergaan veeler moeilykheden.

De LXXXV Pſalm eindelyk, met welks beſchouwing het vierde Deel van dit voortreffelyke Werk beſlooten wordt, behelst de demoedige ſmeeking van eenige Israëliten, die in ballingſchap zwerven, om verloſſing uit hunne rampen; waar toe ze te kragtiger opgewekt zyn, door het bezef van den gelukſtaat van een groot deel des Volks, dat weder in Kanaän gebragt is: het welk met te meer vertrouwen van verhooring geſchiedt, om dat ze zich gronden op de Godlyke beloften, die eerlang haare vervulling ſtaan te erlangen. Ten duidelyker verſtande van deezen inhoud heeft men hier de navolgende zaaken in aanmerking te neemen. *Eerst.* De ſmeekende perſoonen in dit Lied zyn Israëliten, die buitenslands in ballingſchap zwerven, in onderſcheid van hun, die reeds wedergekeerd zyn na hun Vaderland. Dat ze Israëliten zyn blykt, nadien ze hun gebed gronden op 't geen God zynen Volke beweezen heeft, ten bewyze dat ze tot het zelfde Volk behooren; overeenkomſtig waar mede ze ook vs. 10 Kanaän hun land noemen, en vs. 9 ſteunen op de beloften die God zynen Volke gedaan heeft. Dat ze in ballingſchap zwerven is ontegenzeggelyk af te leiden, zo uit hunne taal, als uit het bezef, dat de verloſſing hunner Broederen aanleiding geeft tot hun ernſtig bidden; het welk dan tevens duidelyk toont, dat ze van de verloste Israëliten onderſcheiden zyn. Ook is 't blykbaar, dat ze onderſcheiden-

Digitized by Google

lyk van zich en andere verlosten spreeken; nadien ze te kennen geeven dat God zynen Lande en zynen Volke gunstig geweest is, en hem smeeken dat hy ook aan hun zyn heil schenke. *Ten tweeden.* Dat deeze Israëliten God smeeken om hunne verlossing, niet in onderscheidene tyden, maar in dien tyd, toen hunne Broeders in een gelukkigen staat het land Kanaän bewoonden. De tegenstelling is hier middagklaar; zo als ze betuigd hebben, *Gy zyt uwen lande gunstigh geweest enz.* laaten ze 'er terstond op volgen, *Breeght ons weder* enz. waar uit men gewaar wordt, dat hunne Broeders in gelukkige omstandigheden leefden, en zy nog onder veele rampen zugtende waren. Men mag hier derhalven niet denken, om eene tegenstelling van verschillende tyden van het zelfde Volk, maar van verschillende persoonen ten zelfden tyde. Ook vindt men hier geen het minste blyk van verschillende tyden, maar wel het duidlykste bewys van verscheidenheid der persoonen. *Ten derden.* Dat ze dit hun gebed ten hemel zonden, toen die tyd op handen was, welken men de dagen der *verkoelinge*, der *vertroostinge van Israël* en der *wederopregtinge aller dingen*, of de *dagen van den Messias* noemde. Dit kan men afleiden, uit de beschryving van den gelukkigen staat van het verloste Volk, vs. 2--4, die niet staat op den toestand der Jooden, dan naa het afloopen der Epiphanische verdrukkinge, toen de tyd der komste van den Messias naderde. Hier in wordt men bevestigd, als men nagaat dat deeze ballingen zich omtrent het afloopen van den tyd hunner rampen bevinden: het welk ze te kennen geeven, wanneer ze vs. 6 zeggen: *Sult gy eeuwelick tegen ons toornen? enz.* dat hier zo veel zegt, als, zult gy uwen toorn boven den bepaalden tyd uitstrekken? te weeten boven die *vele dagen*, waar van Hos. III. gesproken wordt. Waar by men mag aanmerken, dat zodanige spreekwyzen meermaals gebruikelyk zyn, als de tyd der verhooringe op handen is, en 't met Gods volmaaktheden niet overeenkomstig schynt, de verlossing langer uit te stellen. Zie Zach. I. 12, Jez. LXIII. 17. en elders. Ter staavinge deezer gedagten dient ook, dat ze vs. 9 en 10 te kennen geeven, dat die betere gewenschte tyden naaken, en zy op derzelver erlanging vertrouwen.

De algemeene inhoud van deezen Psalm in dit daglicht beschouwd zynde, zo kan men niet wel twyfelen, of de smeekende Israëliten zyn hier de overgebleevenen in de Assyrische gevanglyke wegvoering, die hier biddende voorkomen in dien tyd toen de Jooden onder de Maccabeen in de gelukkigste omstandigheden waren, en de dagen van den Messias naak-

maakten; vermids het opgemelde op geen andere omstandigheden van reeds verloste en nog in ballingschap zwervende Israëliten overgebragt kan worden. — Men mag derhalven als zeer waarschynlyk stellen, dat dit Zangstuk gedicht is, door iemand van Gods Geest gedreeven, in de dagen der Maccabeen; die 't opgesteld zal hebben ten dienste zyner Broederen, die in ballingschap zwierven: zo om de Godvrugtigen te bevestigen in de hoop hunner verlossinge, als om hun een voorschrift te geeven, naar 't welke zy hunne gebeden konden inrigten, midsgaders om de gemoederen van 't Volk te bereiden tegen dien gelukkigen tyd, wanneer de Messias zou komen. Dus bepaalt zyn Hoog Eerwaarde den tyd van 't opstellen deezes Psalms tot die gelukkige dagen; doch hy erkent tevens 'er niet tegen te zyn, zo iemand liever wilde denken, dat dit Zangstuk, door den geest der Prophetie, door vroeger Dichter gemaakt mogt zyn, die zich deeze tyden voorgesteld, en dit Lied indiervoege gedicht kon hebben, dat het, op deeze dagen betrekkelyk zynde, van de Godvrugtigen in deeze omstandigheden gebruikt kon worden; het welk hy, als niets ongerymds in zich bevattende, en met den geest der Prophetie niet onbestaanbaar zynde, geenszins zou willen verwerpen.

Brieven over eenige gewigtige Onderwerpen der Heilige Schrift en Wysbegeerte. Door den Wel Edelen Heere A. F. REINHARD, *Raadsheer van 't Hof van Justitie enz. enz. by zyne Doorluchtigheid den Hartog van Mecklenbourg-Strelitz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, by de Wed.* K. v. Tongerlo en Zoon, 1766. *Behalven de Voorreden 93 bladzyden in groot octavo.*

MEn vind in deze Brieven ene verzameling van denkbeelden, die niet weinig van den gewonen weg afwyken, waer van zommige gisfender wyze voorgesteld, en enige beredeneerd worden. Oordeelkundige Lezers zullen 'er ongetwyfeld gedagten in vinden, die der overweginge verdienen; maer ze zullen 'er ook tevens stellingen in ontmoeten, die ver van bondig bewezen zyn, en zulken die op zeer losse gisfingen steunen: edoch over 't geheel zullen ze den Wel-Edelen Heer REINHARD als een Vernuftig Schryver, die zyne denkbeelden in een vry gunstig daglicht weet te stellen, erkennen.

De eerste Brief behelst enige aenmerkingen over *de Schrif-*

ten

ten van Moſes, en byzonderlyk over zyn Verhaal wegens de Schepping, den Zondvloed, en de legging van het Paradys. In dezen word het gevoelen, 't welk velen Geleerden niet vreemd voorkomt, dat Moſes een voornaem gedeelte van zyn eerſte Boek te zamen geſteld heeft, uit de vroegere en latere berigten, dichtſtukken, gezangen en gedenkſchriften, die men elkanderen van hand tot hand overreikt, en onder de nakomelingen der Aerts-Vaderen bewaerd had, enigermate aengedrongen. By deze gelegenheid merkt onze Schryver wel byzonder aan, dat het vrugtloos is te zoeken, na de plaets daer eertyds het Paradys gelegen zou hebben, volgens de beſchryving van deszelfs ligging, Gen. II. Vooronderſteld zynde, dat dit ene beſchryving is, volgens de geſtalte van den Aardkloot voor den Zondvloed, als zynde dezelve voor dien tyd opgeſteld, kan ze ons heden ten dien opzigte van geen dienst wezen. Voor al niet, als men met den Heer REINHARD verder vooronderſtelt, dat het gedeelte van den Aerdkloot, 't welk nu Land is, voor den Zondvloed de bodem der Zee was; en dat het geen diestyds Land was thans door de golven der Zee bedekt is; 't welk hem gansch aennemelyk voorkomt.

In den tweeden Brief deelt onze Autheur zyne gedagten mede over de *zesdaagſche Schepping*, en geeft tevens enige nadere aenmerkingen over de melding *der rivieren van 't Paradys*, mitsgaders over *de historie van den Val des Menſchen*, die men, gelyk by in den voorigen Brief reeds aenduidde, naer zyne gisſing, heeft te houden voor ene Allegoriſche voorſtelling, vervat in een Dichtſtuk, dat voor de Zondvloed opgeſteld was, het welk Moſes overgenomen zal hebben. Zie hier zyne denkbeelden over de Historie der Scheppinge.

„ Misſchien is deze aarde langen tyd rondom met Water
„ overgedekt geweest, en met een Dampkring omgeeven,
„ welke met uitwaasſemingen en vogtigheden vervuld was.
„ Deze Dampkring was zoo dik, dat daar geene lichtſtra-
„ len doordringen konden. Dus was 'er niets dan Water en
„ Duisternis op de Aarde; gelyk het in het eerſte Boek van
„ Moſes, in het eerſte Hoofddeel, beſchreeven word. Dat
„ de Aarde een tyd lang in dezen toeſtand gebleven zy,
„ kan men uit het begin dezes Boeks gisſen, alwaar het
„ wordt uitgedrukt door deze woorden: *God ſchiep in den beginne Hemel en Aarde; de Aarde nu was woest en ledig.*
„ Het eerſte, dat God deedt, om de Aarde bewoonbaar te
„ maken, was, dat hy de groſſte en zwaarſte dampen, waar
„ mede de lugt vervuld was, liet nedervallen, waar door de

„ Lugt

„ Lugt dan zodanig veranderde dat het licht der Zonne de„ zelve konde doordringen, en de duisternis ophieldt. Ter„ wyl nu evenwel de Lugt nog met een dikke nevel ver„ vuld was, zo liet God die nevel in der hoogte opſtygen, „ en in het bovenſte gedeelte der Lugt een reeks van Wol„ ken formeeren, welke de geheele Aarde omgaf; maar „ naardien dezelve nu nog geheel met Water overdekt was, „ zo moesten de opgaande dampen de dikheid der Wolken „ ſteeds doen toeneemen; zo dat 'er wederom geen Hemel „ of Starren te zien waren. Hier op wierdt derhalven eerst „ het Water van het drooge afgeſcheiden; het Water be„ gon te zinken, het welk niet anders geſchieden konde, „ dan dat een groot gedeelte deszelven zig door de holen „ en openingen in het binnenſte van den Aardbol inſtorte„ de: dus kwam dat gedeelte van den ouden bodem der „ Zee, 't welk het hoogſte was, te voorſchyn, en wierdt „ droog land, maar het Water bleef daar, waar de grond „ laagst was, ſtaan, en formeerde de Zeën. De Aarde of „ het Land nu, het Water onttogen, begon aanſtonds Ge„ waſſen voort te brengen. Ondertuſſchen was een groot „ deel der Wolken, die den Hemel nog geheel bedekt had„ den, het zy in de gedaante van Regen, of by wyze van „ een Wolkbreuk, op de Aarde neêrgevallen, en gelyk 'er „ nu veel minder Water op de vlakte des Aardbodems was, „ zo konden ook zo veele dampen niet meer opwaards ſty„ gen, of zo veele en zo dikke Wolken maaken. Dus kwa„ men eindelyk de Hemelſche Lighaamen, de Zon, Maan „ en Starren te voorſchyn.

„ Tot dus verre hadt de Aarde nog geene levendige be„ wooners gehad, buiten die Schepſelen, welke zig op „ den grond der Zeën onthouden, en daar of vast zitten, „ of ten minſten zonder veel van plaats te veranderen, voed„ zel en onderhoud vinden kunnen; zodanigen zyn de „ Schelpdieren, veelvuldige *Crustacea* of Schaalviſſen, Dier„ planten, en zo verder. Van dezen wordt in de geſchie„ denis van Moſes niet gezegd, dat zy in de zes dagen ge„ ſchapen zyn, en het is waarſchynlyk, dat zy de Zee, waar „ mede de geheele aarde omringd wierdt, van den beginne „ af, bewoond hebben. Daar en tegen leezen wy, dat eerst „ op den vyfden en zesden dag, Viſſchen, Vogels en Die„ ren zyn voortgebragt geworden. Ten opzigte der eigen„ lyke viſſchen, is het zeer waarſchynlyk, dat zy in dien „ tyd, als de aarde nog geheel met water omgeeven en in „ duisternis bedolven was, nog niet in wezen geweest

„ zyn:

„ zyn: want aan den eenen kant kan men begrypen, dat „ de Dampkring, zo wel als het water, toen altoos in den „ hoogsten trap onrustig, stormagtig, en in eene gedurige beweeging moeten geweest zyn, het welk misschien „ door *den wind Gods die op de wateren zweefde*, wordt „ aangeduid, weshalven de Zee toen geen bekwaam verblyf voor die Vischen, welke zig niet altoos op derzelver bodem onthouden, kan geweest zyn; En aan den anderen kant, moet men hier in aanmerking neemen, dat „ de Vischen met oogen voorzien, en dus geschikt zyn „ om te zien, en dat het derhalven niet te vermoeden is, „ dat zy te dier tyd, als 'er nog geene lichtstraalen door den „ Dampkring konden dringen, maar alles duister was, reeds „ zouden bestaan hebben".

De derde en vierde Brief heeft ten onderwerpe *de formatie der Bergen*, als mede *die der Dieren en Planten*, dat aenleiding geeft tot enige bedenkingen over *de formatie der organische ligbamen, de diertjes in het manlyk zaad enz.* De Heer REINHARD is wel niet vreemd van te denken, dat vele Bergen eerst in Zee geformeerd zyn, schoon hy ook vermoede dat velen door enkele overstroomingen veroorzaakt zullen wezen; maer wat bepaeldlyk de groote Rotsagtige Bergen betreft, dezelven zyn, naer zyne gedagten, reeds van den beginne af op zodanige ene wyze voortgebragt. Met opzigt tot de Planten, Dieren enz. is onze Autheur van gevoelen, dat de eerste beginselen der organische lichaamen alomme verstrooid zyn; dat deze Elementen of eerste beginselen der stoffe begaefd zyn met een vermogen van beweging, en ene *Sympathie* en *Antipathie* bezitten; het welk ten gevolge heeft, dat ze zich natuurlyk poogen te verenigen met, of te vlieden van andere stofdeeltjes, naar gelade dat ze al of niet voor elkanderen geschikt zyn. Hier uit tragt hy het opwassen der *Planten*, het groeijen der *Dieren* enz. te verklaren; op dien grondslag zoekt hy reden te geven van de zeldzame vermenigvuldiging der *Polypen*, van het weder aenwassen van de afgebroken scharen der *Kreeften*, en dergelyken; ook schryft hy aen deze *Sympathetische* en *Antipathetische* werking toe die bewegingen, welken men in het *Manlyke Zaad* enz gewaer wordt, die zommigen hebben doen beweeren, dat 'er wezenlyke diertjes in gevonden werden.

De hier aen volgende Brief gaet over een onderwerp van een geheel anderen aert; en strekt om te toonen *dat Apostel Paulus en Jacobus, als ze over de Regtvaardigmaaking handelen*,

ten, dan zeer verſchillende onderwerpen ſpreeken, en dat 'er dus geene ſchaduwe van ſtrydigheid tuſſchen dezelve is. Men moet hier, volgens onzen Schryver, maer wel in 't oog houden, 't onderſcheid dat 'er is tuſſchen het handhaven der *Moſaïſche Wet* en 't betragten der *Chriſtelyke Deugd*; en in agt nemen, dat Paulus ſpreekt met opzigt tot Ongeloovigen, en Jacobus met betrekking tot geloovige Chriſtenen. — *Paulus* leert dan, „ dat de Mensch niet geregt„ vaardigd kan worden, door de volbrenging der Moſaïſche „ Wet; en dat hy, die voor God geregtvaardigd wil wor„ den, in Chriſtus als zynen Zaligmaker moet gelooven; „ dat ook de betragting der Chriſtelyke Deugd insluit". — *Jacobus* leert dan, „ dat de mensch niet geregtvaar„ digd wordt door het Geloof alleen, maar dat het Geloof „ en de Gehoorzaamheid jegens God; of de betragting van „ allerleie Chriſtelyke Deugden te ſaamen genoomen, de „ grond der Regtvaardigmaaking is. — Dus ziet men, *zegt „ hy*, dat hier de voortreffelykſte overeenſtemming is, en „ dat beide de Apoſtelen onderſcheidene waerheden voor„ draagen, welke malkanderen een aangenaam licht by„ zetten".

De zesde of laetſte Brief gaet eindelyk, by gelegenheid van den voorgaenden, over *de Wet van Moſes*. Deeze was, volgens den Heer REINHARD, eigenlyk eene Burgerlyke Wet, die alleen onder de aenkondiging van tydlyke belooningen en ſtraffen gegeven is: die ook van de Jooden, naer den letter, waergenomen kon worden, zonder deswegens deugdzame lieden te zyn. De Wet bedoelde mede wel, in een hooger en geeſtlyken zin, de wezenlyke betragting der Deugd, maer 't gros van 't Joodendom bleef ſlegts aen den letterlyken zin hangen; en de Joodſche Leeraers waren, ten tyde der komſte van Chriſtus in de Waereld, algemeen van oordeel, dat de Wet van Moſes het volmaektſte t'zamenſtel van Zedekunde was; maer ze geloofden tevens, dat men 'er volkomen aen voldoen kon, als men derzelver voorſchriften naer den letter betragte. Deze ſtelling, zegt onze Schryver, heeft Paulus op het oog, als hy met de Jooden over de wyze der Regtvaardiginge redentwist; en overeenkomſtig met het opgemelde denkbeeld, dat de Moſaïſche Wet in haer geheel bevang niet anders is dan eene ſtellige Wet voor de Joodſche Republyk, leert hy ons, dat Chriſtus ons vry gemaekt heeft van de Wet, dat de verpligting der Wet van Moſes, als Wet van Moſes, met de verkondiginge van 't Euangelie heeft opgehouden.

MATHO; *of Jongelings Waereld-beſchouwing. In tien Zamenſpraaken. Waar in de verſchynſels der ſtoffelyke waereld beknoptelyk verklaard, en daar uit de beginſels van den natuurlyken Godsdienst afgeleid en overtuigelyk bewezen worden. Naar de vermeerderde en verbeterde derde Uitgaave uit het Engelsch vertaald. Eerſte Deel. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel 1767. *behalven de Voorrede en den korten Inhoud,* 355 *bladzyden in groot octavo.*

HEt groote doelwit van dit Geſchrift is, de voornaemſte verſchynſels der ſtoflyke Waereld, op ene zo geleidelyke en duidelyke manier te verklaren, dat Jonge Lieden, die maar enigzins oplettend zyn, en wat lust hebben om zig in deze Wetenſchap te oefenen, het zelve gereedlyk konnen verſtaen. Het ſtrekt wel inzonderheid, om hen, door de beſchouwing van het geſchapene, op te leiden tot den Schepper; om hen in de ſchikking, beweging, werkzaemheid, en de gevolgen van de werken der Natuure, (gelyk men ze gewoonlyk noemt,) te doen opmerken, de doorſtralende bewyzen van de Kennis, Magt en Goedheid van dien grooten Werkmeester, die alles geſchapen, geſchikt, en in beweging gebragt heeft; die nog beſtendig alles regelt, in beweging houd, en deze werkingen zyner Schepzelen beſtiert, ter bereikinge van die gevolgen, die hy zich voorgeſteld heeft. —— Ter bereikinge van dit oogmerk voert onze Autheur een Jongeling, dien hy den naem van MATHO geeft, in, als iemand van goeden ſmaek doch niet onderweezen, en doet hem in een onderhoud treden met enen ervaren Natuurkundigen, dien hy PHILON noemt. Deze rigt zyn onderwyzend geſprek, zo veel 't maer enigzins mogelyk is, op zodanig ene manier in, dat Hy zynen Leerling geſtadig aenleiding geve, om gebruik te maken van de algemeene kundigheden die hy bezit; om zelf daer uit, als mede uit het geen Hy hem overtuigende voorgeſteld heeft, gevolgen af te leiden, en dus trapswyze voort te gaen: zo dat MATHO in vele gevallen niet zo zeer door PHILON onderwezen, als wel op den weg ſchyne gebragt te worden, om zelf de waerheid te ontdekken. In andere gevallen, daer zodanig ene leerwyze geen plaets zou konnen hebben, ſchikt zig PHILON ſteeds dermate naer de vatbaerheid van zynen Leerling, dat hy hem, zo door omwegen, als door tuſſchenſpraek en tegenſpraek, de zaken van

op-

Digitized by Google

onderſcheiden zyden doe beſchouwen; of van klarer denkbeelden tot duisterer opleide; tot zo lang dat men redelyker wyze mag vooronderſtellen, dat een oplettend Jongeling, aldus onderwezen, ten duidelykſte begrype het geen aen hem was voorgeſteld. Wel byzonder poogt hy zynen Leerling een diepſte in te prenten, en hem beſtendig gedagtig te doen zyn, *dat de ſtoffe eene* doode werkelooze zelfſtandigheid *is, en dat 'er, ter voortbrenginge van alle die verſchynzelen, welke ons in de ſtoffelyke Waereld voorkoomen, noodwendig vereischt word eene* ONSTOFFELYKE OORZAAK; *die, levende, door de geheele natuur werkzaam is, en het ſtoffelyke, om zo te ſpreken, bezielt.* Dit grondbeginſel leidt hem geſtadig, tot de eerbiedige erkentenis der aenbiddelyke Volmaektheden van dien eerſten OORZAEK; door wien alles beſtaet; door wien wy leven, ons bewegen, en zyn; en aen wien wy, in een levendig bezef van onze afhanglykheid, onder een diepen indruk van zyne weldaden, de bereidvaerdigſte gehoorzaemheid en hartgrondigſte dankbaerheid verſchuldigd zyn. Wy houden ons, na het doorbladeren van dit Werk, verzekerd, dat niemand het zelve met ene behoorlyke oplettendheid kan lezen, zonder zich tot deze ons Menſchen betamelyke en God verheerlykende aendoeningen op nieuw opgewekt te gevoelen.

De hoofdonderwerpen, welke in de zes eerſte Zamenſpraken, in dit Eerſte Deel vervat, verhandeld worden, zyn de volgende. *De ronde* (Spheriſche) *gedaente der Aerde, en de natuur der Zwaerte. De ſchikking van 't Stelzel van 't Heel-Al, en de onderſcheiden bewegingen der Lichamen in 't zelve, met de gevolgen, welken daer uit voortvloeijen. De verſchillende ſoorten van ſchepzelen, die op onzen Aerd- en Waterbol gevonden worden, de verſcheidenheid die 'er in plaets heeft, en de aeneenſchakeling van alles met elkanderen. Het onderſcheid dat men gewaer word in de bewegingen, die geſchieden in de Groeijende en Dierlyke lichamen; als mede de voortreffelykheid van den Menſch boven het Vee.* Deze onderwerpen worden, in de opmerkenswaerdigſte byzonderheden, ten klaerſte ontvouwd; en met zeer veel nadruk tot het opgemelde oogwit, ter verheerlykinge van den Schepper, die te pryzen is in der eeuwigheid, aengedrongen. —— Om 'er een voorbeeld van mede te deelen, zullen wy in dezen een weinig ſtaen blyven, op het beſchouwen van het *voortkomen der gewaſſen uit hunne byzondere zaden, en hunnen verderen groei;* waer van wy het voornaemſte door onzen Autheur gemeld, dewyl 't anders te breed zou uitloopen, alleen zullen opgeeven.

Digitized by Google

MATHO, begrepen hebbende dat men op goeden grond vastſtelt, dat de planten, die op de aerde groeijen, van zaden voortkomen, en dat ieder zoort door hare zoortlyke zaden regelmatig in ſtand gehouden word; brengt hier nogtans ene bedenking tegen in, die hen het geſprek aldus doet vervolgen.

„ *M.* Ik heb egter den ſtam van een ouden boom, wiens „ kruin was afgekapt, geheel bedekt gezien met uitgroeiſels, die verſchillende waren van de *paddeſtoelen*, en ver„ ſcheidene fraaije koleuren hadden. Deeze groeijen zeker„ lyk; en zy draagen egter geene *bloemen*, *vrugten* noch „ *zaaden*; maar ſchynen voort te ſpruiten uit het bederf der „ ſtervende boomen.

„ *P.* Het eerſte blyk van groeijing is zo gering, MATHO; „ dat wy het zelve bykans niet kunnen naſpooren, zelfs niet „ boven den grond. 't Is u bekend, dat wy ons zelven in „ de fynheid van de werking der natuur zeer ras verliezen. „ Dit is de reden, dat zommige zoorten van onvolmaakte „ gewaſſen (*) den onoplettenden misleiden, en by hem „ gehouden worden voor *onregelmaatige* uitgroeiſels, ſchoon „ zy ondertuſſchen inderdaad niets minder dan onregelmaa„ tig zyn. De zoorten van *ſponzen* (zo als men ze noemt) „ zyn zeer talryk: die, welke gy opgemerkt hebt, was eene „ van die zoorten. Het maakzel van zommigen derzelver is „ ongemeen fraai, zo als gy mogelyk gezien hebt; en de „ naarſtige onderzoekers der natuur hebben eindelyk ont„ dekt, dat zy van zaaden voortkoomen, en geenzins de „ *eigenwillige* voortbrengzels zyn van dood hout of eenig „ bederf; ſchoon het waar zy, dat zy uit dergelyke dingen „ hun voedzel trekken.

„ *M.* Ik heb inderdaad eenigen van het breedſte ſlag ge„ zien, met vlakke dunne toppen, hebbende eene zoort van „ dunne bladeren, welke, gelyk de ſtraalen van een cirkel, „ zeer regelmaatig uit het midden naa den buitenkant lie„ pen. Die zaaden moeten ondertuſſchen wel heel klein „ zyn, welke niet dan met zo veele oplettendheid kunnen „ ontdekt worden.

„ *P.*

(*) Men geeft, gelyk *Philon* by ene andere gelegenheid aenmerkt, den naem van *onvolmaekt* aen zommige gewaſſen en dieren, (ſchoon ze op zich zelven beſchouwd gantſch *volmaekt* zyn,) in vergelyking met andere dieren, die ons volmaekter ſchynen; om dat ze meer t'zamengeſteld zyn, en 'er dus meer kunſt in doorſtraelt.

Digitized by Google

„ *P.* Dit is het eenige voorbeeld niet, waar in het eerſte
„ blyk van groeijinge bykans buiten ons bereik is. Zo dik-
„ wils de zaaden voor het bloote oog onkenbaar waren, on-
„ derſtelden de ouden telkens, dat de voortbrengzels eigen-
„ willig en onregelmaatig waren; maar de uitvinding van
„ het vergrootglas heeft de Wysgeeren van deezen tyd in
„ ſtaat geſteld, om uitmuntende ontdekkingen te doen in de
„ Werken der Natuur: ſchoon ondertuſſchen de fynheid
„ haarer konſte verder gaa, dan het menſchelyk doorzigt
„ reiken kan. Deeze zaaden zyn zo klein, dat men 'er aan
„ twyfelt, of niet veele zoorten geſtadig door de lucht
„ heen en weer zweeven; om dat zy wortels ſchieten en
„ voortſpruiten, zo dra zy een' bekwaamen grond vin-
„ den. Want men heeft door middel van het vergroot-
„ glas ontdekt, dat de ſchimmeligheid van *bedorvene con-*
„ *fituuren*, *pekels*, en zelfs van zommige *zoorten van vog-*
„ *ten*, waar door zy met een witte korst bedekt ſchynen,
„ niets anders is dan ontelbaare troſſen van kleine padde-
„ ſtoelen".

Deze aenmerking geeft verder aenleiding tot een geſprek over meerder gewaſſen van die zoort, en enige byzonderheden daer toe betrekkelyk; wel byzonder over het waſſen van planten, niet alleen in versch, maer ook in zout water; dat hen voorts tot de zeegewaſſen brengt, en by die gelegenheid Gods goede, wyze en magtige ſchikking, in de verdeeling van onzen Aard- en Waterbol, in 't voortbrengen en 't onderhouden van ene onnadenkelyke verſcheidenheid van ſchepzelen, doet opmerken. Hier op weder tot ons bedoelde onderwerp keerende, gaet het geſprek van MATHO en PHILON, over de vermenigvuldiging der planten uit het zaed, en de vooronderſtellingen van de onderzoekeren der Natuure, ter verklaringe van dit verſchynzel. Dezen, hoe ſchrander ook uitgedagt, zyn, gelyk getoond word, niet voldoende, om ons te leeren, door welke hand of behendigheid het zaed, door alle de verſchillende gedaenten en veranderingen, welken het ondergaet, beſtierd word. Hier moet men zich ten laetſte, zo PHILON aenmerkt, „ beroepen op
„ de onmiddelyke werking der Godheid. Het zyn, *zegt hy*,
„ onze verkeerde bevattingen alleen, welke ons in zulke
„ gevallen een bekortend *hulpmiddel* voor de Godheid doen
„ uitvinden; overmits de onophoudelyke werkingen van haare
„ magt en wysheid, zelfs na het maaken van zodanige on-
„ derſtellingen noodzaakelyk blyven. De ſtoffe blyft toch
„ altyd zo wel in den ſtaat van groeijinge, als in de bewee-

„ ginge der heuvelsche lichaamen, eene doode, en met de „ kragt van tegenstand begaafde zelfstandigheid".

Dit gesprek vervolgende komt het MATHO insgelyks voor, dat ene enkel werktuigkundige verklaring niet voldoende is, om ons reden te geven van de verscheidenheid der gewassen, zo van *kruiden* en *bloemen* als *boomen* enz. die op denzelfden grond groeijen; en van de verschillendheid der deelen aen ieder der gewassen zelven, als daer zyn de *bladeren*, de *bast*, het *hout*, ene *murve vrugt* met een *harden steen* van binnen, en zomtyds bekleed met ene *harde schil*. In dit onderzoek maekt PHILON eindelyk gewag van de *scheidklieren* en derzelver werking, waer mede dit onderwerp voorts indezervoege afgehandeld word.

P. „ Daar zyn zekere *scheidklieren*, die aan de uiteinden „ haarer vaten openingen of monden hebben, welke zo ge„ schikt zyn, dat zy alleen zodanige voedende deeltjes door„ laaten, welke van een byzonder maaksel, en inzonderheid „ bevoegd zyn voor de plant of het dier, of voor het deel „ van een derzelver, waar van zy tot voedsel moeten strek„ ken; en die derhalven de deeltjes van eene andere gedaan„ te weg stooten en verwerpen.

M. „ Dit is alles nieuw voor my, PHILON; ik geloove „ egter dat 'er zodanige konst-werkingen in het dierlyk „ lichaam zyn moeten. Indien ondertusschen deeze *klieren* „ niets anders dan stoffe zyn, kunnen zy met geen grooter „ recht voor de oorzaken gehouden worden van die zoorte„ lyke verscheidenheden, waar over wy nu spreeken, dan „ de gereedschappen eens konstenaars de oorzaaken van zy„ ne konst zyn, waar toe ze alleen als werktuigen verstrek„ ken. 'Er moet een hooger beginsel zyn dan deeze *openin„ gen* en stofdeeltjes van eene byzondere gedaante. Want „ indien de opening, of het maakzel der kliere, zodanig zy, „ dat zy ook deelen van eene grooter gestalte binnen laate, „ hoe worden de kleinere dan buiten gekeerd? Indien zy „ alleen van de kleinste zoort binnen laate; hoe vinden dee„ ze een' ingang? Want by aldien zy onder de groote dee„ len vermengd waren, zouden deezen natuurlykerwyze de „ openingen verstoppen. En zo de beide soorten niet op „ een' tyd voorkoomen, dan moet, naar myne gedagten, de „ *afscheiding* reeds te vooren geschied zyn. En het geen „ van de *grootheid* deezer deelen gezegd is, kan ook op der„ zelver *gedaante* toegepast worden: openingen of doorgan„ gen geschikt om deelen van eene zekere gedaante door te „ laaten, moeten noodzaakelyk door die van eene andere

„ ge-

Digitized by Google

„ gedaante, welke onder dezelve vermengd zyn, verſtopt
„ worden. — Doch verder: hoe koomen deeze verſcheidene
„ deelen by deeze openingen? want van het *wegſtooten* en
„ *verwerpen* der deelen, waar van gy te vooren melding
„ maakte, kan men het zelfde zeggen als van der planten
„ *aantrekkinge* van gepaste zappen (*). Aantrekking en
„ wegſtooting zyn het werk niet der traage deelen. Ik her-
„ inner my, dat gy eens zeide, dat de hoeveelheid der een-
„ maal medegedeelde beweeginge, door de wederzydſche
„ werking der ſtoffe, geſtadig minder wordt. De mededee-
„ ling moet derhalven in dit geval aan die deeltjes elk oogen-
„ blik vernieuwd worden; of, om eigenlyk te ſpreeken, zy
„ moeten gedurig en wel in verſchillende rigtingen worden
„ voortgeſtuwd; doch niet door het vermogen der ſtoffe.

P. „ Wy koomen hier in over een MATHO, dat geen
„ mensch ooit een denkbeeld hadde van eene enkel werk-
„ tuigkundige afſcheidinge. Het verwonderlyk maakſel der
„ klieren of *kleinzers*, ja van ieder deel van het dierlyk
„ lichaam, is enkel *werktuigelyk*; maar het kan egter alzo
„ weinig aan een leevend als aan een geſtorven dier eenig
„ vermoogen mede deelen. 's Menſchen geest is vernuftig
„ om zich zelven te misleiden. Geen ander *vermogen* of *be-*
„ *ſtuuring* by der hand ziende waar op wy ons kunnen be-
„ roepen, onderſtellen wy, dat de ſtoffe van het dierlyk of
„ groeijend lichaam alle vermogens in haar zelve heeft,
„ welke noodig zyn om reden te geeven van deeze wonder-
„ lyke verſchynzels. De aanwas en groeijing van alle ſchep-
„ ſelen rondsom ons (om nu niet te ſpreeken van het maak-
„ ſel des dierlyken lichaams) is toch een geſtadig, verſchil-
„ lend en oneindig wonderwerk.

M. „ Dit voldoet aan myne verwagtinge, en ſtemt over
„ een met het geen wy in andere deelen van het geſchapene
„ hebben opgemerkt. Maar eer wy hier van afſtappen, zeg
„ my toch eens, om welke reden men 'er zo ſtyf op ſtaat,
„ dat de planten van zaaden voortkoomen? Laat het zaad de
„ toekoomende plant zo volkomen als men wil in zich be-
„ vatten; wanneer het zaad en de ingeſlootene plant *gefor-*
„ *meerd* zyn, moeten zy toch verſcheidene veranderingen
„ ondergaan, die boven het bereik zyn van het vermogen

„ der

(*) MATHO heeft naemlyk te vooren aengemerkt, dat de uitdrukking; *ieder plant* trekt *zodanige zappen tot zich, als voor haare zoort alleen geſchikt zyn*, niet anders ſchynt te willen zeggen, dan *dat ieder zoort van planten zich zelve voortbrengt.*

Digitized by Google

„ der traage ſtoffe: ze worden te zamengeſteld uit verſchil-
„ lende lichaamen, ja zomtyds uit de zappen eenes booms
„ van een gansch anderen aart (*). Het zaad doet derhal-
„ ven niet meer tot de regelmaatige duurzaamheid der plan-
„ ten, (en ik mag 'er veelligt byvoegen der dieren), dan
„ de plant doet tot de geduurige in ſtandhouding van de
„ zoorten der zaaden. Deeze beide gevallen ſchynen op een
„ uit te komen: beider maakſel is het gewrogt van eene ver-
„ ſchillende oorzaak; ſchoon het ondertusſchen [willeken-
„ rig] zo geſchikt is, dat het een het ander, als de vastge-
„ ſteide loop der Natuur, zoude opvolgen.

P. „ Vermits de Godverzaakers beweeren, dat alle dingen
„ in 't begin van zelfs vrywillig in weezen gekoomen zyn,
„ en dat gevolgelyk alles van alles kan voortkoomen; zo is
„ het eene zaak van eenige aangelegenheid, MATHO, om te
„ bewyzen, dat, zelfs in de minſte gewaſſen, eene plant
„ niet anders kan voortkoomen dan van een zaad van haar
„ eigen zoort; en dat een zaad alleen van eene plant kan
„ voortſpruiten. Dit is een bewys tegen de Ongodisten,
„ het welk ſteunt op de aanhoudende ondervindinge. Maar
„ ik vreeze dat het gros der menſchen te verre gaat, wan-
„ neer het onderſtelt, dat de regelmaatigheid der zoorten
„ van het zaad afhankelyk is: daar gy ondertusſchen zeer
„ wel heht aangetoond, dat de toekoomende plant alzo min
„ afhangt van het zaad, als het zaad van de voorgaande
„ plant. Het bewys in dit licht beſchouwd, en dus opge-
„ hel-

(*) Dit ziet op het groeijen en vrugt dragen van ingeënte boo-
men. Want „ als verſchillende zoorten van boomen, *gelyk* MA-
„ THO *voorheen heeft aangemerkt*, op denzelfden ſtam geënt wor-
„ den, ſchynen zy maar een zoort van ſappen tot zich te moeten
„ trekken. En nogthans behoudt ieder zoort haar byzondere
„ kleur, ſmaak, reuk; en de bladeren en het hout blyven van
„ alle anderen even onderſcheiden als voor de inenting". Dit laat
zich, zynes oordeels, niet enkel werktuiglyk verklaren. „ Want,
„ *vervolgt hy*, te zeggen, dat de *ſtam* de zaaden van alle andere
„ boomen tot zich trekt, welke op denzelven kunnen geënt wor-
„ den, en vervolgens zaad draagen, zoude even zo veel zyn als
„ te onderſtellen, dat ieder plant de zaaden van alle andere zoor-
„ ten tot zich trekt. En, ten zy wy ons de vryheid willen aan-
„ maatigen om dus in 't wild heen te praaten, de ondervinding
„ ſchynt zelfs te leeren, dat het niet waar is, dat 'er zodanige
„ zaaden in voorraad geſchapen en in gereedheid gebragt zyn;
„ maar dat zy zo wel als de vrugten of bladeren elk jaargety
„ voortgebragt worden".

Digitized by Google

helderd, toont ten duidelykſten, dat 'er onmogelyk eene eeuwige agter één volging van *zaaden* en *planten* kan geweest hebben; en ook niet van *vader* en *zoon*: want de zaak is geheel dezelfde. Men heeft dit ook zoeken te beweeren, en het den naam gegeeven van *eeuwige en oneindige opvolginge van oorzaaken en gewrogten.* Het zaad is de oorzaak niet van de plant, noch de plant de oorzaak van het zaad. Het was eene zeer gepaste aanmerking by uwe eerſte aankomst, *dat de loop der Natuur, en de ſchoonheid van het geſchapene, op een vaſten grondſlag moet ſteunen, dan alleen op de doode ſtoffe.* Eene plant wordt toch gemaakt van verſchillende ſtofdeelen, *welke geen plant zyn*; en het zaad van verſcheidene deelen, *welke geen zaad zyn.* Hier uit blykt des Scheppers volſtrekt vermogen over de ſtoffe, en dat Hy de onmiddelyke oorzaak is van beide deeze gewrogten. Hy heeft het ondertuſſchen zo beſchikt, dat het eene voortbrengſel het andere beurtlings zou opvolgen; op dat 'er een vaſtgeſtelde loop der Natuur zyn zoude, en de mensch telkens weeten moge wat hy te verrigten heeft. Met een woord, wy redeneeren maar ten halven met den Godlochenaar, wanneer wy hem bewyzen, dat alle gewaſſen voortkoomen van zaaden van hunne eigene zoort; zo wy hem niet tevens doen zien, dat deeze zaaden onmiddelyke gewrogten zyn van het Goddelyk vermogen. Zonder dit kan men de zaaden aanmerken als vormen, waar naar de Godverzaaker zyn werk kan fatzoeneeren, om niet in misſlagen te vervallen.

Verzameling van tegennatuurlyke Gevallen en Waarneemingen in de Vroedkunde, door WILLIAM SMELLIE, Medicinæ Doctor; *volbrengende zyn voorneemen om het Eerſte Deel, handelende over dit Onderwerp, op te helderen. Na het Derde Deel in 't Hollandsch gebragt door* MATTHYS VAN DER HAAGE, Heel- en Vroedmeester te Amſterdam. *Te Amſterdam by* Jan Morterre. 1766. *behalven de Verklaaringen der Plaaten* 304 *bladz. in gr. quarto.*

VErmids dit derde Deel van het Werk van SMELLIE na zynen dood is aan 't licht gekoomen, wordt van den Engelſchen Uitgeever, hier omtrent, eene bekendmaaking gedaan, om de Leezers te verzekeren, dat het inderdaad,

Digitized by Google

zo wel als de twee voorgaande Deelen, door Dr. SMELLIE is geſchreeven en in orde gebragt. „ Het zal niet ondienſtig zyn", zegt hy, „ aan een iegelyk bekend te maaken, „ dat dit Deel van *Tegennatuurlyke Gevallen* in de *Vroedkunkunde*, het Plan van den Heer Dr. SMELLIE's Werk „ zal volmaaken, en zyn beloften dien Hy gedaan heeft, in „ de *Voorrede* van zyn *Eerſte Deel* volbrengen: waar in hy „ zegt, , het andere *Deel* (meenende toen het tegenwoordige) is nu zo goed als gereed, en ſchoon ik het niet mogt beleeven, om het gedrukt te zien, zo zal het zekerlyk verſchynen, tot vervulling van myne beloften aan het Publiek gedaan". „ Deze vooruitziening was grooter „ dan zyne Vrinden konnen gewenscht hebben; want eenige jaaren verleeden ſcheide hy uit zyne beezigheden te „ Londen, en begaf zig, naar zyn geboorte Plaats, alwaar „ hy zyn leedige uuren beſteede, om zyne Schriften na te „ zien, in order te brengen, en zyn *Verzameling*, te voleindigen. Het *Manuſcript* wierd overgegeeven aan den „ Perzoon, welke zyn voorgaande Deelen, tot de Drukpars „ vervaardigd had, en het wierd juist overgegeven aan „ den Drukker, toen de Heer SMELLIE, in zyn Huis, „ naby *Lanerk* in *North Britain* in een hooge Ouderdom „ overleed".

„ Die geene, die een gezond oordeel hebben, en dit *Deel* „ met de voorgaande vergelyken, zullen zeekerlyk overtuigd worden van de echtheid, al hadden die geen andere „ Proef dan deze. Hy zal in het zelve dezelve voorzorge „ van het oorſpronkelyke oogmerk, oprechtheid, klaarheid, „ duidelykheid en nuttigheid waarneemen, welke uitblinken „ in de voorgaande *Deelen*".

Gelyk van het *eerſte*, hebben wy ook van het *tweede Deel* van dit Werk van SMELLIE, onze Leezers een begrip gegeeven (*). Dit *derde* nu ſlegts een gevolg zynde van het tweede, en in oogmerk en uitvoering daar aan gelyk, achten wy het niet nodig 'er iet meer van te zeggen.

De Vertaaler heeft voor dit *Deel* een vry uitvoerige *Voorrede* gegeeven, om voor het *eerſte Deel* geplaatst te worden. Dezelve vervat niet veel byzonders. Men ziet 'er uit, dat de Heer VAN DER HAAGE de Vertaaling ondernomen heeft zonder het Engelsch te verſtaan, moetende in het begin woord voor woord in het Woordboek van SEWEL opzoeken, waar door hem deeze arbeid verdubbelde ja menigmaal ver-

(*) *Vaderl. Letter-Oefen.* VII Deel, bladz. 178.

verdubbelde moeite heeft gekost. Zulk een yver is wel niet te mispryzen: doch men zou konnen zeggen, wie van zyne handen geeischt zou hebben het Werk van SMELLIE te vertaalen, daar hy het Engelsch niet verstondt? Hy hadt dit voor een anderen konnen overlaaten, die der Engelsche en Nederduitsche Taale kundig, het Werk, met gemak, en in een klaarer, zuiverer en zindelyker Hollandschen styl zou overgebragt hebben. Ons Spreekwoord zegt: *dat niemant verder moet willen springen dan zyn stok lang is.*

Gerechtelyke Geneeskunde, door den Heere CHRISTIAN GOTTLIEB LUDWIG, Deken van de Medicynsche Faculteit op de Hooge-Schoole te Leipsig. *Uit het Latyn vertaald door* J. DUPONT, Medicinæ Doctor *en* Vroedmeester. *Te Rotterdam by* H. Bernah. 1767. *in gr. octavo*, 231 *bladz.*

WY hebben van de Latynsche Uitgaave van dit Werkje van den Heer LUDWIG met achting gesproken (*) en een vry uityoerig berigt van het zelve gegeeven, om dat wy het waardig oordeelden gekend te worden. Wy zien, nu met genoegen dat het, ten dienste van onze Vaderlanders, door een bekwaame hand, vertaald is. Hier door zullen onze Heelmeesters, die mede aandeel in 't schouwen der Gekwetsten hebben, met nut, 'er gebruik van konnen maaken. Het zal niet nodig zyn tot aanpryzing van het Werk iet meer te zeggen. Wy zullen 'er alleen eenige regelen van opgeeven, op dat de Leezers ook van de Vertaaling mogen oordeelen; en hier toe uitkiezen wat in het Hoofdstuk over de Hoofdwonden, aangaande de Bekkeneelbreuken, gezegd wordt.

„ De kwetsingen en breuken der beenderen van de hersenpan zyn op zig zelfs niet doodelyk; dan zoo verre men die doodelykheid uit de veranderingen, die daar door op het hersenstel voortgebragt worden, verklaaren kan. De breuken, vooral die van het voorhoofds en opperhoofdsbeen, dewyl zy door een oplettend Heelmeester gemaklyker kunnen onderzogt worden, en men de ongemakken daar uit voortkomende ligter kan uit den weg ruimen, schoon dat de breuken dikwils vry groot zyn, worden egter onder dat soort van kwetsingen gesteld, 't

„ welk

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oefen.* VI Deel, 1ste Stuk, bladz. 274.

Digitized by Google

„ welk men door de konst verhelpen kan. Maar het onder-
„ ſte gedeelte van het voorhoofdsbeen, dat zig tot aan de
„ oogholten uitſtrekt, de dunheid van het zydelyke gedeelte
„ der ſlaapbeenderen, en de voortgang van het harde gedeel-
„ te derzelver naar den grond van het bekkeneel, (vooral
„ zoo 'er veel bloed uit de ooren loopt) en de breuken van
„ het agterhoofdsbeen, het welk en zeer oneffen, en zeer
„ naarby den grond van het bekkeneel gelegen is, verdie-
„ nen allen zeer naauwkeurig onderzogt te worden, om
„ daar door de verdere inwendige kwetſingen, zoo zulks
„ mogelyk is, met alle voorzigtigheid te ontdekken.

„ Zoo wel als men de gekwetſte deelen met aandacht
„ moet beſchouwen, moet men ook insgelyks het onder-
„ ſcheid der kwetſing in aanmerking neemen. Een ſtuk
„ beens, dat weggenomen is, of een groote wond tot op
„ het harde herſenvlies doorgaande, is dikwils minder ge-
„ vaarlyk dan een dreuning. Opene breuken, waar uit men
„ eenige ſtukken beens neemen kan, en waar uit het uitge-
„ ſtorte vogt langſaamerhand uitzypert, worden dikwyls
„ gemakkelyker geheeld, dan dunne haairfyne ſpleeten,
„ waar onder de inwendige deelen ſomtyds zwaar gekwetst
„ zyn, ſchoon 'er in 't geheel geen vogt uitloopt. Indeu-
„ kingen, die alreeds in kinderen moogelyk genoeg zyn
„ om te herſtellen, zyn by volwaſſenen nog meer te vree-
„ zen, alwaar men ſomtyds de inwendige plaat, de glasach-
„ tige genaamd, gebroken vindt, het welk de verborgen
„ kwaal aanwyst.

„ De kwetſingen van het harde herſenvlies, in het welk
„ men zonder gevaar een inſnyding doen kan, mag men
„ niet volſtrekt doodlyk noemen. Maar zoo 'er de een of
„ andere Boezem gekwetst word, zoo 'er eene groote tak
„ van eene ſlagader, in het harde herſenvlies verſpreid,
„ verſcheurd word, en de wond onder een onbeweeglyk ſtuk
„ van den herſenpan gelegen is, alwaar men terſtond geen
„ bloedſtempende middelen kan aanleggen; als 'er verders
„ eenige deelen van het verſcheurde en ſtrak geſpanne har-
„ de herſenvlies de ondergelegene zagte deelen ſterk klem-
„ men en drukken, om dat de ontſteeking en de andere
„ daar uit voortkomende ongemakken ſterk toeneemen;
„ voor dat men door de panbooring eenige verligtenis kan
„ te weeg brengen, dan is de geneezing zeer moeijelyk,
„ en het geval word dikwyls byna volſtrekt doodelyk ".

Digitized by Google

DE ARTZ OF GENEESHEER; *in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen op eene klaare en eenvoudige wyze leerende, wat men moet doen, om gezond, lang en gelukkig te leeven.* Tweede Deel 2de Stuk, en Derde Deel 1ste Stuk.

WY voegen deze twee Stukken nu by malkander, omdat wy van het eerste derzelver, toen het uit kwam, geene melding gemaakt hebben: voor het overige hebben wy in de berigten, die wy van de drie eerste Stukjes gegeeven hebben, onze gedagten wegens dit aangenaam en nuttig Werkje zo omstandig en duidelyk verklaard, dat thans niet anders noodig zyn zal, dan te zeggen, dat het steeds op dezelfde wyze voortgaat. Men berigt ons in eene korte Voorrede voor dit Vyfde Stukje, „ dat men voorneemens „ is, om, na het einde van het Werk, een volkoomen en „ nauwkeurig Register daar by te geeven, opdat het zelve „ niet slegts voor jonge Doctoren, Chirurgyns enz. van „ meerder gebruik worde, maar inzonderheid ook, om het „ voor allen, die óf geene gemaklyke gelegenheid hebben „ om goede Medici raad te pleegen, óf noodig achten om „ zig voor het bedrog van onkundige Zwetsers te wagten; „ voor allen met één woord, welken hunne gezondheid, „ lang, en gelukkig leven waard is, voor een dagelyks en „ nuttig handboek te doen strekken". Dit voorneemen keuren wy zeer goed, en dit zal het Werk eene merkelyk meerdere volmaaktheid geeven.

Om deze twee Stukken onzen Lezeren verder eenigzints te doen kennen, zullen wy den algemeenen *Inhoud der Vertoogen*, (niet woordelyk na schryven, dit zelfs zoude te veel plaats in het klein bestek van ons werkje wegneemen,) maar zeer verkort mededeelen, en met eene of andere byzonderheid uit het werkje, tot leering en vermaak onzer Lezeren belluiten.

Vertoog LXIII. *Historie van de Oesters en derzelver Wormen;* —— *Zy zyn altoos een schadelyke spyze* enz.

LXIV. *Over den Invloed van de Maan, Zon, en Planeeten op onze Gestellen.*

LXV. *Over de zekerheid en onzekerheid der Geneeskonst.*

LXVI. *Historie van de* JIGT, *en derzelver geneezing door de Moxa.*

LXVII. *Wat van de* VISCH, *als Spyze, te houden zy?*

LXVIII. *Over het gebruik en de gevaarlykheid van* BRANDEWYN *en andere heete dranken.*

LXIX.

Digitized by Google

LXIX. *Over het* SCHRIKKEN.

LXX. *Nadere byzonderheden wegens twee zeldzaame* NAGT-WANDELAAREN.

LXXI. *Over het vervalſchen van den* WYN, *en hoe dezelven door het Vriezen te verbeteren.*

LXXII. *Dwaaze Tegenwerpingen tegen de* GENEESKONST. —— *Brief van Simſon Tzerman over de Nutteloosheid van Dieet te houden*, &c.

LXXIII. *Over de nuttigheid enz. van het* DANZEN.

LXXIV. *Over de uitwerkzelen van de* ELECTRICITEIT *in verſchcide Ziektens.*

LXXV. *Over de* LUIZEN *van Dieren en Menſchen*, — *en het eeten van walgelyke ſpyzen.*

LXXVI. *Grondregels voor de Gezondheid door den Ridder* TEMPLE.

LXXVII. *Over het begraaven der Lyken in de Kerken.* —— *Spelden en Naalden in den mond te houden.*

LXXVIII. *Over den Winter*, *en hoe veele Dieren denzelven doorbrengen?*

LXXIX. *Over het* BROOD, *en het* BIER.

LXXX. *Over den* TOORN.

LXXXI. *Ingrediënten eener goede Huis-Apotheek*, — *Agt Regelen der Gezondheid.*

LXXXII. *Over angſtige voorſpellingen* —— *Hoe men de ſchadelyke gevolgen van nat weder of eene beginnende ongeſteldheid kan voorkomen.*

LXXXIII. *Natuurlyke Historie en uitwerkzelen van de* KOFFY.

LXXXIV. *Over het eeten van* WILD.

LXXXV. *Hoe men de* VERDRONKENEN *moet behandelen?* — *Gezondheids-regelen uit* PLUTARCHUS.

DERDE DEEL 1ſte STUK. Vertoog LXXXVI. *Schadelyke gevolgen van het Ligbaam te lang in dezelfde geſtalte te houden; en welke houdingen des Ligbaams inzonderheid nadeelig zyn,* —— *Voordeel der beweeging.*

LXXXVII. *Bereiding en uitwerking van de* PUNCH.

LXXXVIII. *Byzonderheden tot de Zeden en Gebruiken van verſcheidene Volkeren betrekkelyk.*

LXXXIX. *Over de kragt der* GEWOONTE.

XC. *Men kan met geene zekerheid bepaalen, of een Menſch waarlyk dood is, voor dat deszelfs Lyk eenige tekenen van bederving toont.* —— *De Gehoordeelen blyven langst onbedorven.* — *Verſcheide voorbeelden van Menſchen die geduurende hun gewaanden Dood bewustheid gehad, en zelfs geboord hebben.*

XCI.

Digitized by Google

XCI. *Over de Temperamenten met opzigt op de onderſcheidene Staaten des Levens.* —— *De Hiſtorie van de* CAVIAR.

XCII. *Verſchillende ſoorten van gemeen* WATER, *en deszelfs gebruik.*

XCIII. *De werking van de Lugt, en zelfs van toekomſtig* WEDER *op onze Geſtellen.*

XCIV. *Over den trek tot, en afkeer van zommige ſpyzen;* — *De walgelykſte ſpyzen worden gebruikt.*

XCV. *Nuttigheid van het Hout van den Wynſtok tegen de* VYT —— *Wyn te verdikken en te bewaaren.*

XCVI. *Over de* REINELYKHEID *en het gebruik der* BADEN.

XCVII *Over het* ADERLAATEN.

XCVIII. *Medicinaale beſchouwing van de Hartstogt der* LIEFDE.

XCIX. *Over het eeten van* BOONEN.

C. *Over den balzem van* MEKKA.

CI. *Heilzaame uitwerking van witte* PEPERKORRELS.

CII. *De Hiſtorie van de warme en koude Baden, en van het wonderbad van Bethesda.*

CIII. *Nadere aanwyzing uit Vader* LABAT *hoe de* VYT *te geneezen.* —— *Branden tegen de beeten van dolle honden.* —— *Lof der Roozen.*

CIV. *Over het Licht als eene oorſprong des Levens.*

CV. *Oorſprong en Kweekery der Kanarievogelen.*

CVI *Nut en gebruik van de* MELK —— *Room, Boter, Kaas, Wey;* —— *Geest van Melk* —— *Melk-Zout.*

CVII. *Een verwonderlyke Konst-arm;* —— *Eene zonderlinge wyze om Verlammingen te geneezen.*

CVIII. *Uitwerkzelen der* VREES. —— *Hoe deze Hartstocht te verminderen.*

CIX. *Natuurlyke Hiſtorie en gebruik der* KREEFTEN.

CX. *Bereiding en Gebruik van de* ACIA.

CXI. *Toeſtand van de Geneeskonst in Californiën en Malabar.*

Dit is de korte, maar, zo wy ons vleijen, zaakelyke Inhoud van alle de Vertoogen, welke dit vierde en vyfde Stukje uitmaaken. —— Nu zullen wy Dezelve laaten openvallen, en zien wat zig aanbiedt, om onzen Lezers voor te leggen. —— De Hiſtorie van de *Caviar* is kort, vry lugtig beſchreeven, en dit Toemaakzel niet algemeen bekend, laat ons het zelve opdiſchen. Dus neemen wy dit gedeelte uit het 91ſte Vertoog, 5de Stukje pag. 75. woordelyk over.

Digitized by Google

BRIEF VAN DEN HEER N. N. AAN DEN HEER W.

MYN HEER!

„IK zeg u wel hartelyk dank voor die ſchoone CAVIAR, „die gy de goedheid gehad hebt my te zenden, Ik kan u „verzekeren, dat ik ze voor eene der lekkerſte Spyzen „houde, en in dit opzigt geheel Ruſſiſch ben. O! Dat uwe „Vrienden in *Koningsbergen* toch niet aflaaten van deze uit„gelezene ſoort op te koopen, en dat de Winters dikwy„ler komen en ſtrenger wezen mogten, dan zy doorgaans „zyn, om des te meer en beter *Caviar* te kunnen hebben. „Dezelve was den laatſten winter uitſteekend goed, maar „daar kwam te weinig, al te weinig, aan; Dat is myn „bittere klagte. Toekomende jaar hoop ik 'er beter myn „deel van te hebben. Ik wenschte wel, dat gy, myn „Vriend, daar handel in wilde doen. Gy zult 'er ons „Proefjes van zenden, Preſenten van doen; wy zullen „uwe Waar *recommandeeren*, wy zullen 'er u zelven op ont„haalen, en wy zullen ze by u vinden, als wy u bezoe„ken; wy zullen dat edele geregt in de mode brengen, ge„lyk zo veele andere vreemde Spyzen, nu algemeen gegee„ten worden, en Gy zult de grootſte eer hebben van den „dienst, dien wy dus het Vaderland bewyzen zullen. On„ze Dames zullen 'er in het eerst wel wat misſelyk tegen „aanzien, want inderdaad ziet 'er de *Caviar* voor onbeken„den wonderlyk uit, maar dat is eene kleine zwaarigheid; „De Oesters, die 'er even als een brok ſlym uitzien, en „inderdaad ook maar ſlym zyn, ſmaaken egter op lekkere „tongen, omdat zy te duur zyn, om op gemeene tafels te „verſchynen: waarom zou de *Caviar* niet even gunſtig ont„vangen worden? zy ziet 'er uit als groene Zeep, 't is „waar, maar zy is het egter niet; en geloof my, al ware „het groene Zeep, wy zouden 'er evenwel ſmaak in heb„ben, als het ons heel uit Rusland gezonden, en onder de „gedaante eener kostbaare en lekkere Spyze voorgezet „wierdt. Of de Caviar gezond zy of niet, daar behoeven „wy ons niet over te bekommeren; Men moest maar eerst „weeten, dat het een *Delicateſe* is, en hier toe behoeft gy „maar eenige Koopmans-Zoonen op te maaken, die gereisd „hebben, die der Wereld vertellen dat zy ook in Rusland „geweest zyn, en dat aldaar de *Caviar* niet ſlegts van alle „Grooten, maar zelfs van alle fatzoenlyke Lieden, die ze „betaalen kunnen, gegeeten wordt. Gy zult welhaast „zien, welk eene verbaazende uitwerking dit zal heb-

ben.

Digitized by Google

„ ben. Geen Mensch zal meer vraagen, o *foe* Caviar „ gezond zy? zulke gemeene burger-vraagen koomen by „ eene Spys van dit fatzoen niet te pas. Schaf Gy ons „ slegts *goede* Caviar, meer hebben wy niet noodig.

„ Daar zyn inderdaad tweederleie foorten van Caviar, op „ welker eene gy my niet behoeft te onthaalen. Ik zal u „ het regte beschcid daar van geeven, terwyl ik de goede „ Caviar aanpryze. Dit is grooter verdienste, dan men in „ den eersten opslag zeggen zoude, misschien zelfs groo„ ter dan de Caviar zelve te bezorgen. De aanpryzing „ maakt de slegtste dingen goed, de afzienlykste Spyzen „ aangenaam, en daar is geen boek zelfs zo kwaad, of het „ kan, door de aanpryzing van een bekwaam *Journalist*, tot „ een voortreflyk werk gemaakt worden.

„ De CAVIAR, CAVEAR, of CAVIARD is eene ingemaakte „ Vischkuit. De Rusſische Zeën en Rivieren hebben een „ overvloed van Visch, waarvan veelen een verbaazende „ menigte eitjes in hunne kuit hebben. De lekkerſte on„ der deze Visschen zyn de BELAJA RYBITZA, welke in „ de *Wolga*, de *Oby*, en de *Irtis*, onder den naam van *Nel„ mo* gevangen worden, en doorgaands zo groot zyn als „ een *Salm*, schoon zomtyds tot dertig, veertig, ja vyftig „ Engelſche voeten lang, en byna agttien voeten dik. *Zy* „ worden gemeenlyk voor veel beter gehouden dan de „ STEUR, daar zy anders veel gelykheid mede hebben, be„ halven dat zy witter en vetter van vleesch zyn, waarom „ zy dan ook ingezouten, en buiten 's Lands verzonden „ worden. Van de kuit van deze Visch en de *Steur* wordt „ de meeste CAVIAR bereid, welke in alle landen van Euro„ pa, maar byzonderlyk die, welke aan de Middellandſche „ Zee liggen, gebruikt wordt. De Rusſen noemen ze *Ica„ ry*, maar de Italiaanſche Lekkerbekken, die ze rykelyk „ nuttigen, hebben 'er den naam van *Caviar*, of *Covear* aan „ gegeeven. De Waar is derhalven uit Rusland, maar de „ naam Italiaansch. Twee ſterke bewyzen, om dezelve in „ Holland voor eene lekkernŷ te houden, en malkanderen „ preſent te doen; Maar daar is nog eene andere rede. De „ uitvoer van de Caviar wordt in Rusland voor honderd„ duizend Roebels verpagt: en zonden wy zulk een Spys „ veragten? Als eens de uitvoer in 't geheel geſtaakt wierdt, „ omdat zy te weinig opbrengen konde, zouden wy de Ca„ viar dan niet gaarne vier dubbel betaalen? Of als dezel„ ve vry geſteld wierdt, en 'er zo veel overkwam, dat het „ Gemeen ook Caviar kon eeten, zouden wy ons dan niet

„ van

„ van eene groote lekkerny berooven? Beide ſtaat ons te
„ bedenken en te verhoeden. Wy moeten Caviar eeten,
„ maar wy moeten de regte hebben.

„ De Caviar van de *Nelmo* en van de *Steur* is insgelyks
„ de regte die ik meene. In de zwarte Zee wordt de kuit
„ van zommige Visch ook ingezouten, maar deze is geen
„ Caviar, maar heet *Boucarge*. In de Stad *Kaffa* wordt,
„ ten gevalle van de Jooden, de Kuit der *Karpers* insgelyks
„ toegemaakt, en naar *Conſtantinopel* gevoerd. Al van de
„ weg af! Wy willen geene gemeenſchap met de Jooden
„ hebben. Ook ziet hun Caviar rood, en de onze zwart-
„ agtig of donker groen, en zy eeten ze, naar Joodſche
„ manier, met Uijen, Peper, Edik, en Boom-oly, om tot
„ verwarming van de maag te dienen, en eene zwakke
„ maag te verſterken. Alle deze ſoorten van Caviar, en die
„ van nog andere Vischkuit verdienen onze opmerking niet;
„ wy moeten de Egte hebben.

„ De Vloeden in Rusland weemelen van Steuren, en men
„ vindt onder deze Visſchen, die zestien ja twintig pon-
„ den Kuit uitleveren. Dewyl nu dezelve niet allemaal
„ versch kan gegeeten worden, zo zyn de Ruſſen op de ge-
„ dagten gekoomen om ze in te maaken. Zy ſlaan ten dien
„ einde de Steurkuit met ſtyve roeden tot een Pap of Brey
„ en doen ze alsdan ingezouten in kleine vaatjes; Deze
„ weeke of vloeibaare Caviar is de eerſte en beste ſoort. De
„ andere is onſmaakelyk. Men perst de kuit ſtyf te ſaamen,
„ maakt 'er koeken van, en droogt dezelve om ze des te
„ langer goed te houden; Deze is kwaader te verteeren,
„ dan de ingezouten, welke men ook, tegen de gewoonte
„ der Ruſſen, rauw gebruikt, opdat zy niet alle kragten
„ en aangenaamheid verliezen mogen.

„ Nog wordt ons een ſoort van ingezouten Caviar toege-
„ voerd, die zo ſtyf ſaamengeperst is, dat men ze, even als
„ kaas, in ſchyven ſnyden kan. Weg met Deze! Men moet
„ ze eerst in 't water zetten, en dan laat men ze daar ligte-
„ lyk te lang in ſtaan, als wanneer ze alle deugd en ſmaak
„ verliest, of zo men ze daar te ſchielyk uit neemt, dan is
„ ze te zout en wreed. De regte Caviar, herhaale ik dan
„ nogmaals, let 'er toch op Myn Heer! is een Pap of Brey,
„ en deze pap moet het zout, dat haar goed gehouden heeft,
„ niet of nauwelyks laaten proeven. — Men gebruikt
„ dezelve op de navolgende wyze.

„ Men roost dunne ſneeden witte-brood, zonder dat de-
„ zelve branden, men beſmeert ze met boter, en op deze

„ bo-

Digitized by Google

„ boterham wordt de brey van de Caviar gelegd, hoe ryke-
„ lyker men 'er dezelve op legt, hoe lekkerder de boterham
„ wordt. Men drukt 'er zo veel Citroensap over, als ge-
„ noeg is om het vet van de Caviar te doen stollen, en
„ haare donker groene kleur onder eene witte vettige huid
„ te verbergen. Als dan strooit men 'er het fynste stof van
„ welgestooten Peper over, en eet dus zyn lekkere boter-
„ ham op. Als men versche vette lekkere Oesters met Ans-
„ jovies, in eene gelyke hoeveelheid, vermengde, zo ge-
„ loove ik, dat deze smaak den meesten overeenkomst met
„ die van Caviar zoude hebben.

„ Daar is niets ongezonds aan deze lekkere spyze; zy be-
„ hoort wel onder die spyzen, die flymerig zyn, en flym
„ maaken, dog men eet 'er zyn genoegen niet aan, maar
„ gebruikt ze alleenlyk voor eene verkwikking, derhalven
„ maatig, en dan kan ze weinig kwaad doen. Haare vettig-
„ heid zoude maag verslappen, zo men niet de Peper te baat
„ name. En het bederf, waar toe alle Vischspyzen overhel-
„ len, wordt door het inzouten tamelyk belet. Tot meer-
„ dere zekerheid eet men de Caviar met Citroenzuur, en
„ de dienst welken dit aan de Caviar doet, moet de maag
„ betaalen, welke van deze, met zuur vermengde, vettig-
„ heid ligtelyk eene brandende zoode ondervindt.

„ De wyn smaakt by deze spys voortreffelyk, en ik zou
„ niet in bedenken neemen, om 'er zo wel eene gansch ge-
„ zonde als lekkere spyze van te maaken, indien 'er niet
„ zomtyds tyden waren, dat de Caviar by ons zeer raar en
„ moeijelyk te bekoomen is. In zulke tyden, gaat het my;
„ gelyk de Koningin ATARGATIS, die eene groote liefheb-
„ ster van Visch zynde, en dezelve dikwils eetende, uit
„ vrees van 'er gebrek aan te zullen hebben, dezelve aan
„ alle haare Onderdaanen, als een zeer ongezond en schade-
„ lyk eeten, liet verbieden. Dus agte ik de Caviar, als 'er
„ weinig voor handen is, ook zeer ongezond voor alle men-
„ schen, behalven voor my alleen. Maar dit kwaad kunt gy
„ verhelpen, Myn Heer, laat toch de ruimte van Caviar
„ koomen; zy is ten minsten zo gezond als Oesters, zo dra
„ wy ze slegts even gemaklyk krygen kunnen. Nog eens
„ dan; schryf naar *Koningsbergen*. Veelen heeft de tytel
„ van Patriot eene oneindige moeite gekost. Gy kunt
„ denzelven voor eenige Tonnetjes Caviar bekoomen. Ik
„ ben enz.

De Hedendaagſche Historie, beſchreeven door een Gezelſchap van Geleerde Mannen in Engeland. Uit het Engelsch vertaald enz. IV Deel I Stuk. Te Leiden, by P. van der Eyk enz. *Behalven eene korte Voorreden* 454 *bladz. in quarto.*

DE Historie der Arabieren, onder de regering der *Khalifen*, in 't voorgaende Deel, afgehandeld zynde, zo vervolgen de hooggeachte Schryvers van dit Werk hun onderwerp met het ontvouwen der Turkſche Geſchiedenisſen, om, uit de Oosterſche en Westerſche Schryvers beiden, een bericht te geven van de lotgevallen der Ryken, die de Turken in *Tartarye* en *Neder Aſie* geſticht hebben; van die der *Seljukken* van *Irân*, *Kermân* en *Rûm*; mitsgaders van die der *Moguls* en *Tartaren*, ſedert den tyd van *Jenghîz Khân*, van welk laetstgenoemde Ryk men in dit Stuk een algemeen bericht kan vinden, zullende deszelfs geſchiedenisſen in 't vervolg breeder ontvouwt worden. —— Ons beſtek laet ons niet toe op de byzondere lotgevallen dezer Ryken ſtaen, te blyven; ook zou een beknopt bericht dier onlusten en omwentelingen niet dan lastig zyn te lezen; waerom wy ons liever in dezen bepalen, om uit dit Stuk den Lezer mede te deelen, het algemeen beloop der Turkſche Geſchiedenisſen, tot op den tyd van *Jenghîz Khân*, zo als men 't inzonderheid uit de Chineſche Jaerboeken opmaekt.

Volgens de Chineſche Jaerboeken zyn de *Hunnen* en *Turken* het zelve Volk. Zy geven hun de namen van *Hyong-nû* en *Tû-ki-ûk*, dat is *Hunnen* en *Turken*. De eerſte is de naem, welken ze reets voor de Christelyke jaertelling hadden; en de tweede die, welken een overſchot dezer *Hunnen*, die zich weder in *Tartarye* nedergezet hadden, aengenomen hebben, en welke hun niet dan omtrent het jaer 500 na *Christus* ſchynt gegeven te zyn. Zy hadden van overoude tyden af hunne woonplaets in de nabuurſchap van eene groote woestyn, die zich uitſtrekt van 't land *Korea* in 't Oosten, tot dat van de *Geten* in 't Westen. *Mau-ton*, de zoon van den laetſten Chineſchen Keizer van het eerſte of *Hya*-geſlacht, was, omtrent het jaar 1260 voor *Christus*, de eerſte *Tanjû*, (dat zo veel zegt als *Zoon des Hemels*,) of Keizer van deze *Hunnen*, en dezelve als *Ogûs Khân*, die nog zeer vermaerd is onder de tegenwoordige *Turken* en *Tartaren*, welken hem voor den eerſten ſtichter van hun gebied houden. Hy hield een hevigen oorlog tegen de Chinezen; en zyn nakomelingſchap regeerde een langen tyd over de ge-

Digitized by Google

geheele natie der *Hunnen*, onder den tytel van *Tanjû*. Doch eindelyk ontſtond 'er, onder de regering van *Puku Tanjû*, eene verdeeldheid, die ten gevolge had, dat het Ryk der *Hunnen* in tweeën geſplitst wierd, in noorder en zuider *Hunnen*, of, gelyk anderen die twee partyen noemen, in *Tartaren* en *Mogollen*.

De noorder *Hunnen* werden, na menigvuldige oorlogen met de *Chinezen*, die ſteeds door de zuider *Hunnen* ondersteunt werden, ten laetſte, onder de regering van den Chineſchen Keizer, *Hyau Ho-ti*, (die 't gebied aenvaert had in 't jaer 89 na *Christus*,) bykans geheel verſlagen. Van de dus overwonnene *Hunnen* bleven 'er eenigen in *Tartarye*, die zich vermengden met de ſtammen, welken aldaar uit de verſte deelen van 't oosten gebragt waren, om dit land weder te bevolken. Maer het grootſte gedeelte van hun trok na 't westen, door de landſchappen aen 't noorden van *Sarmakand*, tot dat ze de *Caſpiſche* zee en de deelen van *Astrakan* bereikten; van waer ze in later tyd over het *Mæotisch* Meir in *Europa* gekomen zyn, en zich, na verſcheidene verhuizingen, in *Pannonie* gevestigt hebben.

De zuider *Hunnen*, die in het land bleeven behielden hunne magt, tot op den tyd, dat een ſtam der Oosterſche *Tartaren*, *Jûyen* genaemd, hen t'eenemael onderbragt. Deze *Jûyen*, wier Vorſten den tytel van *Khân* of *Khakân* droegen, onderwierpen eerlang gehoegzaem de geheele uitgeſtrektheid van *Tartarye* aen hunne heerſchappy. De verdreevene *Hunnen* richtten voorts wel eenige Vorſtendommen op in Noorder *China*, maer dezelven werden, de een voor en de ander na, eerlang verdelgd; en de ganſche Natie vond zich ten laetſte tot die engte gebragt, dat ze de wyk namen na een berg van *Tartarye*, *Erkena Kom* geheten. Hier ter plaetſe werden ze, omtrent het jaer 500 na *Christus*, wanneer ze met den naem van *Tu-que*, of dien van *Turken* beginnen voor te komen, gebruikt tot het ſmelten en ſmeden van yzer ten dienſte der *Jûyen*, door welken ze overwonnen waren.

Geduurende deze onderwerping geviel het, dat de *Jûyen* aengetast werden, door eenige Natien, die ten westen van hun woonden; by die gelegenheid trok *Tu-mwen Khân*, van Vorſtlyke afkomst uit de *Hunnen*, en diestyds het Opperhoofd der *Erkena-Kom-Turken*, van den berg, aen het hoofd van dit Volk, en bragt den vyand de nederlaeg toe. *Tu-mwen*, zich dezen dienst aen den Keizer der *Jûyen* gedaen tot eene verdienſte rekenende, verſtoutte zich om des Kei-

Digitized by Google

zers Dochter ten huwelyk te verzoeken; welken voorslag de Keizer met verfinading van de hand wees. *Tu-mwen*, hier over verstoort, stond terstond tegen den Vorst op; maekte, na dat hy den gezant der *Jûyen* gedood had, een bondgenootschap met *Ven-ti*, Keizer van het noorder *China*; en begaf zich eerlang in optocht tegen de *Jûyen*; waer in hy dermate slaegde, dat hy, de overwinning behaeld, en den Keizer der *Jûyen* gedood hebbende, den Rykstytel aenname, en zich *Tu-mwen Ilkhân* liete noemen. En dus werd 'er in dien tyd, in *Tartarye* eene machtige heerschappy opgericht, die den naem verkreeg van het Ryk of Gebied der *Turken*.

De *Jûyen*, dus door de *Turken* uit hun Land verdreven, gingen naer allen schyn, na *Europa*; waer ze, bekent zynde met den verdichten naem van *Avares* of *Abares*, zich met de noordsche *Hunnen* vermengden, welken zich, als boven gemeld is, lang te vooren daer ter nedergezet hadden. En deze twee Volken, dus vereenigd, formeerden de Natie der *Hungaren*, dat is te zeggen, *Hun Ikorians*; welke laetste naem die geen is, waer onder de *Jûyen* in *Groot Tartarye* gaen.

Tu-mwen Ilkhân tastte, na dat hy de *Jûyen* overwonnen had, verscheidene andere Volken van *Tartarye* aen; en zyne Zoonen, 's Vaders voorbeeld volgende, stichtten eerlang een Ryk, 't welk zich van de *Caspische* Zee tot aen *Korea* uitstrekte. Dan nadien zulk een geweldig groot gewest, niet lang onder de beheersching van één Vorst kon blyven, verdeelde het de *Turken* eerlang in twee takken, als de oostersche en westersche, die elk hunnen byzonderen *Khân* hadden.

Het gebied der westersche *Turken* werd in later tyd vernield, door andere *Turken* eener horde *Whey-ke* geheten, die eene nieuwe heerschappy in het zelve land stichtte; en van welken men wil dat de *Seljükken* afkomstig zyn. De tak der Oostersche *Turken* werd insgelyks verdelgd, door een Volk, 't welk den naem had van *Khitân*, dat oorspronglyk uit *Oost Tartarye* kwam. En 't blykt dat het wyduitgestrekte gebied der *Turken*, 't welk zich eens over geheel *Tartarye* uitstrekte, in 't vervolg van tyd verdeelt is in kleine Vorstendommen; dat elke horde zynen byzonderen *Khân* had, en dat andere Natien hier door gelegenheid gekregen hebben, om hun van tyd tot tyd het grootste gedeelte van 't geen ze eertyds bezaten te ontnemen. De nakomelingen van *Tu-mwen Ilkhân* wel byzonder verdwe-

nen

een ongevoelig, en ſtonden op het punt om uitgeroeid te worden, of immers om geen groote figuur in *Tartarye* te maken, toen de groote *Jenghiz Khân*, die van dezen *Tu-mwen Ilkhân* afſtamde, omtrent het jaer 1200 verſcheen; die vervolgens in 't bezit van 't oppergezag geraekte, de *Tartaren* en *Mogollen* vereenigde, den tytel aennam van *den grooten Khân der Mogollen en Tartaren*, en eene zeer ontzachlyke Heerſchappy oprechtte, waer van in 't vervolg nader.

HIOB: *de Geestelyke Palmboom, in XII Boeken, door* J. LAGENDAAL. *Te Rotterdam, by de Wed.* F. de Vuyk *en* J. Hofhout 1766. *Behalven het Voorwerk* 288 *bladz. in quarto.*

GY ſtaart, met verwondering, Leezer, op deezen Tytel; ja, zo wel ter ſnede weet men, door eene figuurlyke benaaming, een elk bekenden naam zingeheimig te verklaaren. Hoor, hoe gelukkig de Poëet dezelve gevonden heeft, en hoe hoog hy dezelve ſchat. *Voorberigt*, op 't laatſt: „Eindelyk moet ik nog berichten, dat ik langen tyd, het Werk „ heb genoemd gehad, HIOB, HET PATROON DER LYDZAAMHEID, en dat ik wel had gewenscht, dat woord PATROON „ te kunnen gewettigd krygen". — De Poëet kon egter niet beſluiten het te houden; hy hieldt raad met *mannen van name en waardigheid.* Ten laatſten droeg hy het aan een Heer voor, *wiens doorſlaand oordeel zekerlyk overal genoeg bekend is*: na veel wikkens en weegens viel dien Heer, wonderlyk van pas, DE GEESTELYKE PALMBOOM in. „ Dit, vervolgt de „ Poëet, overwogen zynde, lachte my zoo eigenaartig, en „ tevens Poëtiſch toe: dat ik het zelve omhelsde: om dat „ ik daar niet van tusſchen kon.

„ De gelykheidt tusſchen JOB en eenen PALMBOOM is zo „ ongezocht, en fraai, dat ik onnodig oordeel daar van iet „ te zeggen.

„ Ik betuig zyn Ed. openlyk daar voor, hier nevens, dank". — Zulk een zorg voor den tytel moet elks begeerte, om het Werk in te zien, verdubbelen.

BRUNOOS JOB is lang al vergeeten. OUDAANS JOB is te geesteloos, en te onregtzinnig. Deeze Maas Poëet geeft ons een' regtzinnigen JOB, gelyk hy in 't *Voorberigt* zegt. Om onze Leezers dan, zo 't mogelyk zy, de tanden waterig te maaken tot het koopen en leezen van deezen *Geestelyken Palmboom in XII Boeken*, zullen wy het volgende nittrekken; wel getrouw, maar uit gebrek van plaats, bekort. Dus ſpreekt *Hiob* tot den Satan in 't Vierde Boek, pag. 95.

Sta af, vervloekte Geest, (is Hiöbs *tegenreden)*
Wat geeft gy eenen glimp aan veel werkheiligheden
Raadt gy die aan? Gy zyt een schepzel, vol bedrog.
Is alles, wat wy doen, niet zondig? en wat toch
't Geen zondig is, kan aan den Heiligen bevallen?
Godt is rontöm zyn Volk de sterkste muur en wallen;
Maar geen werkheiligheidt ontsluit de hemelpoort.

Op de volgende wyze eindigt de deftige taal van *Hiöb* tot zyne Beminde, op 't einde van dit zelfde Boek.

„ *Foei! schaam u zulkëen taal hier nog te komen voeren,*
„ *En, midden in myn leedt, den geest my te beroeren!*
„ *Is dit de troost, dien ik van u verwachten kan,*
„ *En hebt gy anders niet te zeggen aan uw' man?*
„ *Gy waart veel nuttiger dan van my weggebleven!*
„ *Godt gund my nog, dat ik alleen hem de eer blyf geven,*
„ *En gy komt hier, op dat gy my aftrekt van God'!*
„ *Zeg, wat gy wildt. De Heer is toch myn Deel en Lot!*
„ *Onzinnige, raadt gy my mynen Godt te vloeken!*
„ *Hy heeft uw idal geboord, en zal die, in u zoeken!*
„ *Moest* Hiöbs *eigen vrouw, in al zyn nood' en pyn',*
„ *Zyn vyändin, en (kon zy) zyn verleidster zyn!*
„ *Dit gaat, in al myn smert', myn smerten nog te boven!*
„ *Ik blyf, u ondanks, Godt, myn' hoogen Scheppee, leven!*
„ *Ik acht u hoog; maar nogonëindighooger Dien,*
„ *Door wien ik eerstmaal heb het levenslicht gezien,*
„ *En, die my naderhand, zelfs in myn bangste wegen,*
„ *Zoo wel, als midden in myn' voorspoed', gaf een' zegen.*
„ *Onzinnige, staak uw gesnap, en laat eens af!*
Triömf! nog staat de Heldt! noch schrik voor 't aklig graf,
Noch armoë, noch de pyn, noch raadt van uwe hinde,
Noch van uw eigen hart, kan u, ô welbeminde
Van den Drieëenen God', aftrekken van de deugd'
Gy houdt aan God', schoon u de voorspoedt niet verheugd,
Als toen gy 't goedt ontfongdt! uw deugdt word niet verbroken!
Gy hebt niets ongerymds van uwen God' gesproken!

Dus fraai begint de Poëet, in het XII Boek, de beschryving van HIOBS herstelling.

Godt greep den scepter en straks zwegen al de zangen.
Hy sprak: .... Genezing had nu 't hoogst bevel ontfangen,
En daalde, uit 's Hemels troon' by Vader HIÖB *neer,*
Daar hy nog dankende, den zegen van den Heer'
Erkende: zy doorkroop hem 't bloedt en de ingewanden.
Gezondtheidt naderde, met haar fluweele handen,

En

En nam de zweren van Aartsvader HIOB *wyf.*
Hy was niet meer onrein en als van zweren stryf.
Al 't ligchaam werd hem weer herstelt, gelyk voor heenen:
Terwyl zyn krachten als verjongd en frisscher schenen.
Zyn huisvrouw, die hem zelfs vervloekt had opgebist,
En Godt te zegenen geraên had, boos van list,
Strak nu eene andere taal. Hy werd niet meer verwezen,
Tot eenen mistboop, maar zyn lydzaambeidt geprezen.
Zy bracht hem weer in huis; en, door des Gods Handt gebeet
Gedreven, droeg zy zorg voor dit haar Echtjuweel,
En HIOB *moest hu niet als een verstooten leven,*
Noch; als onrein, waar by verblyf vond, vontom zweven.
Hy werd gebeel herstelt in een' gezonden stand.
Zyn magen, die voorheen hem sloten hart en handt,
En weigerden, in zyne elenden, hem te aanschouwen,
Verschenen vrolyk, om met hem opnieuw te bouwen
Den vriendschapstempel, die zoolang verwaarloosd was.

Jammer is het, dat de Poëet de Lofdichten, die, gelyk hy in het *Voorberigt* zegt, hem aangeboden of reeds behandigd zyn, heeft van de hand geweezen, zyn HIOB: of GEESTELYKE PALMBOOM, *in XII Boeken* hadt dezelven wel nodig gehad.

Gedagten, getrokken uit de Werken van den Heere DE VOLTAIRE. *Uit het Fransch vertaald. Te Rotterdam, by* Dirk Vis 1767. *Twee Deelen, behalven het Voorberigt, te zamen* 502 *bladzyden, in octavo.*

DEze twee stukjes behelzen ene verzameling van gedachten van den Heer *de Voltaire*, over deze en gene onderwerpen, byzonder de Wysbegeerte, Staatkunde, Letterkennis en Geschiedenis, die men hier en daer uit 's Mans Werken getrokken, en in dezen onder zekere hoofden gebragt, of als losse Artykels op zich zelven gesteld heeft. Men kan in ene verzameling van dien aert juist niet verwagten, dat alle de losse denkbeelden, die men hier en daer verspreid vindt, dus uit derzelver verband neemt, en op zich zelven ter neder stelt, hunne vereischte aengenaemheid, bondigheid en nuttigheid hebben; de smaken der Verzamelaers, en die der Lezeren zyn in zodanig een geval te menigvuldig onderscheiden. Doch wat hier van ook zy, men kan van deze verzameling zeer wel zeggen, dat ze over 't algemeen hare nuttigheid kan hebben, voor verscheidene soor-

ſoorten van Lézeren, die liefst hunne aendacht niet lang op één onderwerp vestigen; of ſmaek hebben in 't doorbladeren van zulke ſchriften, om hunnen geest eenige aenleiding tot het denken over deze of gene onderwerpen te verlenen. Tot een ſtaaltje hier van dienen de twee volgende voorbeelden.

Staatkundige Vryheid.

„ Een behoorlyke vryheid verheft den geest, en ſlaverny doet denzelven kruipen.

„ De vryheid beſtaat in alleen van de wetten af te hangen. Op dien voet is ieder mensch thans vry in *Zweeden*, in *Engeland*, in *Holland*, in *Switzerland*, in *Geneve*, in *Hamburg*; zelfs is men 't te *Venetien* en te *Genua*, ſchoon men in die beide plaatſen van geen aanzien zy, wanneer men 'er niet tot het lichaam der Souvereinen behoort. Maar men vind noch gantſche Provintien en uitgebreide Ryken, alwaar het grootst gedeelte der menſchen ſlaaf is.

„ In die landen zal 'er een tyd komen, dat een Vorst van meerder bekwaamheid dan de andere, den landbouweren zal doen begrypen, dat het geenzins voordeelig is, aan een' man die een of meer paarden heeft, een Edelman namentlyk, het recht te geeven om een boer te dooden, mits tien kroonen op zyn graf leggende. 't Is waar dat tien kroonen veel zyn, voor een' mensch onder zekere luchtſtreek gebooren, maar in 't vervolg van tyd zullen zy begrypen, dat zulks gering is voor een doodſlag. Te dier tyd zal 't kunnen gebeuren, dat het gemeen deel aan de regeering kryge, en dat het Engelſche en Zweedſche Staatsbeſtuur in de nabuurſchap van Turkye ſtand grype.

„ Een burger van *Amſterdam* is een mensch; eenige Graden lengte van daar, is een burger een lastdier.

„ Alle menſchen zyn in eene gelykheid geboren: maar een burger van *Marocco* vermoed niet deze waarheid beſtaat.

„ De gelykheid, het natuurlyk deel der menſchen, heeft in *Switzerland* zoo veel mogelyk is, plaats. Maar door dit woord moet niet verſtaan worden eene ongerymde en onmoogelyke gelykheid, door welke de knegt en de meester, de Magiſtraats perſoon en de Ambagtsman, de Pleiter en de Rechter, met elkanderen zouden vermengt worden; maar eene gelykheid, volgens welke de burger alleen van de wetten afhangklyk is; eene gelykheid die de vryheid der zwakken handhaaft, tegen de heerschzucht der ſterkſten.

„ De

„ Deze gelykheid beſtaat niet in de vernietiging der on-
„ dergeſchiktheid: wy zyn alle gelyke menſchen, maar
„ geenzints gelyke leden van den Staat. Alle natuurlyke
„ voorrechten komen zoo wel den *Bostangi* toe als den *Sul-*
„ *tan*, de een en ander mooten het zelfde vermogen hebben,
„ om over hunne perſoonen, over hunne goederen, en over
„ hunne huisgezinnen te beſchikken. De menſchen dan, zyn
„ in 't wezen der zaak gelyk, ſchoon ze verſchillende rol-
„ len op het tooneel ſpelen.

„ Dieren gewoon het juk te draagen, bieden'er zich zelfs
„ toe aan. Ik weet niet wat ſamenſtantſer der brieven van
„ Koninginne *Christina*, 't menſchelyk geſlacht den hoon
„ heeft aangedaan, de moord te rechtvaardigen van *Monal-*
„ *deſchi* te *Fontainebleau* gepleegt, op het bevel van eene
„ Zweedſche vrouw, onder voorwendzel dat deze vrouw
„ Koningin geweest was. Niemand als de moordenaars
„ door haar te werk geſteld, konden voorgeven, dat het
„ deze Vorſtin geoorloft was te *Fontainebleau* eene daad te
„ verrigten, welke te *Stokholm* een' misdaad zoude ge-
„ weest zyn.

„ Eertyds was het grootst getal menſchen in Europa, 't
„ geen zy nog in verſcheide plaatſen der weereld zyn, ſla-
„ ven van een' Heer, een ſoort van dieren, welke met het
„ land verkogt en gekogt werden. 'Er zyn Eeuwen nodig
„ geweest, om aan de menſchelykheid regt te doen gevoe-
„ len hoe barbaarsch het ware, dat het groote getal ſaaide,
„ en het kleine getal inoogſte; en is 't niet een geluk voor
„ de Franſchen en voor de Engelſchen, dat het gezach dier
„ kleine geweldenaren in *Frankryk*, door het wettig ver-
„ mogen der Koningen vernietigt is, en in *Engeland* door
„ het wettig gezach des Konings en der Natie.

„ *Over de Vrouwen die de Letteren beoeffenen.*

„ 'Er is in *Frankryk* en zelfs in gantsch *Europa* een tyd
„ geweest, dat de mannen het beneden zich dagten, on-
„ derwezen te worden, en de Vrouwen zich meenden te
„ onteéren, met buiten hunnen ſtaat te treeden. De eene
„ geloofden zich, eenigzyk voor den oorlog of de ledigheid
„ geſchikt, de andere waanden, niet als voor de *Coquette-*
„ *rie* geboren te zyn.

„ In eene beſchaafde eeuw, ſchenen deze vooroordeelen
„ der barbaarsheid, gebillykt te worden door den belag-
„ chelyken ſtand, waar in *Moliere* en *Despreaux* de geleer-
„ de Vrouwen geplaatst hebben. Doch *Moliere*, de Wet-

„ ge-

„ gever in de Zedekunde en in de welvoeglykheden der „ weereld, heeft geenszins, daar hy de Vrouwen ten „ toon ſtelt, beoogt de wetenſchap en het verſtand te „ beſpotten; hy heeft alleen het misbruik en de ge„ maaktheid ten Tooneele gevoerd; gelyk hy in zyne „ *Tartuffe*, de huigchelary en geenszins de deugd heeft „ uitgekreten.

„ De neiging tot wysbegeerte, maakt ſedert veertig „ jaren zoo veele vorderingen in *Frankryk*, dat, indien „ *Boileau* nog leefde, hy, die met een vrouw van aanzien „ den ſpot durfde dryven, om dat hy haar heimelyk met „ *Roberval* en *Sauveur* zage verkeeren; verplicht zyn zou„ de die vrouwen te verbieden en na te volgen; die thans „ openlyk zich de kennis en 't verſtand durven ten nutte „ maaken der *Maupertuis*'s, der *Reaumur*'s, der *Mairan*'s, „ der *Dufay*'s, der *Clairaut*'s, en van alle die ware Geleer„ den, die niets anders beoogen, als eene nutte weeten„ ſchap, die, aangenaam gemaakt zynde, ongevoelig nood„ zakelyk word voor onze Natie. Ik durf zeggen dat wy „ de tyden beleven in welke een Dichter Wysgeer zyn „ moet, en in welke een vrouw openlyk de wysbegeerte „ durft beoeffenen.

„ 't Is waar dat een vrouw die de plichten van haren ſtaat „ verwaarloost om de wetenſchappen te beoeffenen, te be„ ſchuldigen zyn zoude, wat vordering zy ook mogt ma„ ken. Maar dezelfde neiging die ter kennis der waarheid „ leid, is die, welke ons noopt onzen plicht te betragten. „ De Koningin van *Engeland*, (Gemalin van *George den* „ *tweeden*,) die beſlister geweest is tuſſchen de twee groot„ ſte overnatuurkundigen van Europa, *Clarke* en *Leibnitz*, „ en die hun geſchil kon beoordeelen, heeft daarom even„ wel geen oogenblik de plichten verzuimt van Koninginne, van vrouw, en van moeder. *Chriſtina* die den „ Throon voor de fraaije Konſten varen liet, werd in den „ rang der grootſte Vorſten geteld, zo lang zy regeerde.

„ Een der redenen waarom wy de vrouwen agten moe„ ten, die gebruik maken van haar verſtand, is, dat de „ ſmaak alleen haar bepaald. Zy zoeken 'er een nieuw ver„ maak in, waarom zy zeer te pryzen zyn. Wy mannen „ verſlyten veel tyds uit verwaandheid, en ſomtyds uit be„ lang ons leven in de beoeffening der Konſten. Wy ma„ ken 'er de werktuigen tot ons fortuin van, 't geen een„ ſoort van Heiligſchennis is".

Men voege hier by nog de volgende korte ſpreuken, die on-

onder anderen, in 't slot van deeze Verzameling, onder den tytel van *Verscheide Gedagten*, gevonden worden.

„ Alles moet voor een' Wysgeer een onderwerp ter be-
„ denkinge zyn; niets is klein in zyne oogen.

* * *

„ De Zegenpraal der reden bestaat in wel te leven met
„ lieden, die geene reden bezitten.

* * *

„ God behoeft onze offerhanden noch onze gebeden;
„ maar 't is ons noodig dat wy Hem offeren en bidden;
„ zyn dienst is niet voor hem geschikt, maar voor ons.

* * *

„ Byna geene der overnatuurkundige voorstellen heeft
„ invloed op het levensgedrag; 't is met de geschillen ge-
„ lyk met de ydele tafelgespraken; een yder is na den
„ maaltyd vergeten wat hy gezegt heeft, en gaat waar zyn
„ belang of smaak hem roept.

* * *

„ De Ambachts- en Kooplieden, wier lagen rang hun de
„ woedende staatzucht der Grooten onttrekt, zyn gelyk
„ muizen welke in stilte een veilig verblyf graven, terwyl
„ de Arenden en Gieren elkanderen verscheuren.

* * *

„ 't Is by de Beeldhouwers een oud gebruik, aan de voe-
„ ten der standbeelden van Vorsten, slaven te plaatsen; het
„ zoude beter voegen, 'er vrye en gelukkige burgers te ver-
„ beelden.

* * *

„ Wanneer menschen van een verlicht verstand lang re-
„ dentwisten, is het zeer waarschynlyk dat het geschil niet
„ klaar is.

* * *

„ 't Is de armoede niet die ondraaglyk is, maar de ver-
„ achting met welke op dezelve gezien word. Myne ar-
„ moede doed my geen hinder, maar ik wil, dat dezelve
„ onbekend zy.

Wis-

Wisſel Reductie, tuſſchen Vrankryk, Italien, Spanjen, Hamburg *en* Holland. *Kunnende daar in door enkelde Additie gezien werden, hoe veel de Wisſelſpetien van voorn. plaatſen alhier in Hollands Bankgeld rendeeren, en insgelyks het Hollands bankgeld in gemelde Wisſelſpetien Reduceeren. Door* GERARD SWAM. *Te Amſterdam by* S. v. Esveldt. 1766. *in octavo.*

Uitgerekende Wisſeltafels, ten gemak van hun die den wisſelhandel dryven, of daer toe enige betrekking hebben. Men vind een fray Werk van dien aert van den Heer *l'Espines*, doch het zelve is, gelyk onze Schryver aenmerkt, niet meer van een doorgaenden dienst, uit hoofde van de verandering der tyden, en het verloopen der Courſen; waer omtrent hy in dit Stukje de tegenwoordige omſtandigheden in agt genomen heeft. Hier by komt nog, dat de Tafels in dat Werk niet verder dan van één tot tien geëxtendeert zyn, daer ze in dezen van één tot honderd doorloopen. De grootſte verdienſte van zodanige Tafelen, dat ook den meesten arbeid in het t'zamenſtellen vereischt, is, dat ze vry zyn van alle misſtellingen; en hier omtrent verzekert de Opſteller den gebruiker, „dat ze zig gerust op deze Ta„felen konnen verlaaten, zynde dezelve met de uiterſte at„tentie geſteld, nagezien en gecollationeerd".

Beknopt verhaal van de Hiſtoriſche beſchryving wegens de Turkſe Slaverny, beſchreve door EMANUEL DE AIRANDA, *waar in men vind Particuliere Verhandeling van zaaken die geſchied zyn, terwyl hy in Slaverny geweest is. Eerſte Deeltje. Te Medenblik, by* J. Gorter 1767. *Behalven het Voorberigt* 141 *bladzyden in octavo.*

DE *Particuliere Verhandeling*, hier op het Tytelblad gemeld, ſtaet in het Tweede Deeltje te volgen, en zal, gelyk we uit het doorbladeren van dit *Beknopt Verhael* afgenomen hebben, verſcheidene Hoofdſtukken behelzen. 't Is niet onmogelyk, dat de *Particuliere Verhandeling* beter zal wezen, dan 't *Beknopt Verhael;* doch 't vooruitzigt is niet gunſtig. Dit eerſte Deeltje is verdrietig te lezen, 't behelst geen byzonderheden, die van enig belang zyn, en de ſtyl is bovenmate ſlegt.

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments. Door PHILIPPUS DODDRIDGE, *Doktor en Profesſor der H. Godgeleerdheid te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neerlandsch overgezet. Eerſte Deels. Tweede Stuk. Te Amſteldam, by* Pieter Meijer 1766. *behalven het Voorwerk* 328 *bladz. in groot octavo.*

MEt de uitgave van 't eerſte Stuk hebben wy den Lezer voor enigen tyd (*), een bericht gegeven van den aert dezes Werks, en tevens een voorbeeld van de daar in gehoudene ſchikking onder het oog gebragt: weshalven wy ons thans alleen zullen bepalen om nog een ſtaeltje mede te deelen, uit dit tweede Stuk, 't welk zich van 's Heilands *Eerſte* tot zyn *Tweede Paſcha*, (of wel, gelyk de oplettende Vertaler oordeelt, tot het *Pinxterfeest* des tweeden jaers van *Christus* openbaren dienst,) uitſtrekt. Tot ene proeve diene des Autheurs uitbreiding en aenmerkingen over het Gebed onzes Heren, aengetekend Matth. VI. 9—13.

IX. „ *Onze Vader die* op den troon der heerlykheit *in den* „ hoogſten *hemel zyt* gezeten, terwyl wy ons voor uwe ge„ dugte Tegenwoordigheid met den diepſten eerbied neder„ buigen, en wy U echter met kinderlyk vertrouwen nade„ ren, als tot onzen Algoeden en Medelioogenden Oir„ ſprong, vereenigende onze ſmeekingen aan U met harten „ door broederlyke liefde vervuld, en biddende voor elkan„ der om de zegeningen die wy ieder voor ons zelve zoeken. „ Dezer wyze herdenken wy onze betrekking tot U, om „ voor en boven alle dingen belang te nemen in uwe eer en „ glorie, en over zulks maken wy dit tot onze Eerſte Bede, „ *uw* doorluchtige en groote *Naem werde geheiligd!* ô dat „ all' 't geſlagt van 't menſchdom, ja de geheele werelt van „ verſtandige ſchepſelen, die pligtſchuldige hoogagting aen „ uwe Goddelyke Majeſteit bewyze (*a*), welke uwe onein„ dige Volmaektheden hoogst billyk eiſchen.

„ X.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI D. bl. 469.

(*a*) „ Die pligtſchuldige hoogagting aen uwe Goddelyke Maje„ ſteit.] De *Naem* van oon ſchynt eene ſpreekwys vry nae be„ antwoordende aen die van *Majeſteit*, wanneer men dezelve „ aen een aerdſchen Vorst of Koning geeft; gelyk Mr. BLAIR zeer „ wel ter ſnede heeft opgemerkt, in zyne *Sermons*, Vol. IV. pag. 42.

Digitized by Google

X. „ En ten dien einde, ô dat *uw Koningryk*, 't welk Gy „ nu onder de menſchen invoert, volmaekter *kome* (*a*)! Och! „ mogt het zelve met grooter kragt en uitwerking geves- „ tigd, klaerder en opentlyker ontdekt, en kloekmoediger „ gevolgd en gehandhaefd, worden! —— *Uw* altoos wyze „ en eeuwig genadige *Wil werde* goedgekeurd en *gedaen*, „ *gelyk in den* volzaligen *Hemel* van de Engelen, *zoo insgelyks* „ van ons hier *op aerde*; en ô mogten wy ſtervelingen ge- „ leerd worden, om denzelven aen te zien met eene over- „ gegevenheit, berusting, en gehoorzaemheit (*b*), zwee- „ mende naer die van de Hemelſche Geesten!

XI. „ En wat ons zelve aengaet, ô HEERE! wy willen „ de groote dingen dezes levens niet zoeken, wy willen „ niet angſtig bekommerd zyn over deszelfs toekomende „ omſtandigheden, die nog verre af zyn, maar ſmeeken oot- „ moedig, dat Gy uwe Algoede Hand, van welke wy geduu- „ rig afhangen, wilt open doen; *geef* [bidden wy] *ons dezen* „ *dag* goedgunſtelyk *ons daeglyks brood* (*c*), verzorgende ons „ van

(*a*) „ Dat *uw Koningryk*.... volmaekter *kome*!] Het is rede- „ lyk te gelooven, dat *deze bede* eenen zin, byzonder eigen aen „ den tydkring in welken zy wiert voorgeſchreven, heeft, en dat „ wy dezelve, onder de volmaekte openbaring van het Euange- „ lie, niet eigenlyk ſtipt in dezelfde meening gebruiken konnen. „ [Namelyk, dat de pas verkondigde Leer des Euangeliums zich „ alöm mogt uitbreiden.] Doch de ſpreekwys, die, op zich zel- „ ve, van een wydſtrekkende betekenis is, kan meer andere en „ breeder zinnen toelaten, ten minſten by *toepaſſing*, [dat ook „ nog heden de leer van 't Euangelie by alle die noch niet door „ deszelfs ſtraelen verlicht zyn, doordringe, en alle die het ge- „ nieten daer van een goed gebruik maken mogen;] gelyk de „ *Katechismus der Kerkvergadering* [van *Engeland*] deze bede, met „ een zeer welvoegenden ſchik, heeft opgehelderd. Ook geloof „ ik, dat 'er weinige zullen zyn, die 't gebruik van dit eerſte lid „ des volmaekten *gebeds*, om de bovengemelde reden zouden „ myden, wyl men dikwils de *ſchriftuurlyke uitdrukkingen* in nog „ grooter ruimte bezigt.

(*b*) „ Overgegevenheit, berusting en gehoorzaemheit.] Ik heb „ deze onderſcheidene uitdrukkingen hier saengevoegd, om dat „ ik niet in ſtaet ben, met zekerheit te bepaelen, welke van drieen „ met den tekst meest regtſtreeks bedoeld word. Daer is onge- „ meen veel fraeiheit en geest in de verklaring, die de Heer „ ADDISON van deze bede gaf, in den *Engelſchen Spektator*, Vol. „ III. No. 207.

(*c*) „ *Ons daeglyks brood.*] In 't Grieksch ſtaet: τον αρτον ημων „ τον

„ van een genoegzaemen voorraed voor onze tegenwoordi-
„ ge behoeftens, en leerende ons het overige te bevelen
„ aan uw Vaderlyk Toezigt!

XII. „ *En* alhoewel wy, in veele opzigten, ongehoor-
„ zaeme en ondankbaere Kinderen waren, zoo ſmeeken wy
„ U echter op het ernſtigſte, ô Alderbermhartigſte Vader!
„ *vergeef ons onze* overtredingen en zonden, waar door wy
„ in uw boek, als 't ware, aenſpraekelyk ſtaen voor *ſchul-*
„ *den*, welke wy nooit konnen afdoen; och! vergeef het
„ aen ons, en ſcheldt alles uit vrye ontferming quyt; *gelyk*
„ *wy óok aen onze ſchuldenaers*, dat 's aen alle die in eenig
„ opzigt ons beledigd en verongelykt hebben, wenſchen te
„ *vergeven* en quyt te ſchelden: ja, mogten wy van U, ô
„ onze GOD! zulk eene vergiffenis ontfangen, gelyk wy
„ gewillig zyn aen hen mede te deelen (*a*)!

XIII. „ *En breng ons* toch *niet in* omſtandigheden van drin-
„ gende en perſiende *Verzoeking*, op dat onze deugd niet
„ door dezelve overmeesterd, en onze zielen 'er niet door
„ in eeuwig gevaer gebragt, worden: *maer*, indien wy de-
„ zerwyze beproefd moeten zyn, zoo *verlos* en red *ons* uit
„ de magt [en list] *van den Boozen* (*b*), op dat hy niet triom-
„ fee-

„ τὸν ἐπιούσιον. Voor de verandering van welks gewoone *vertol-*
„ *king* ik geene reden zie. Ook kan ik niet nalaten, te berusten
„ in de aenmerking van den Eerw. Heer MEDE, dat ἐπιούσιος be-
„ tekent het *genoegzaeme* tot ons *tegenwoordig onderhoud* en be-
„ ſtaen; gelyk περιουσιος *overvloed* beduidt: zulks *deze bede* vry nae
„ gelyk ſtaet met die van AGUR, Spreuken XXX. vers 8. Men zie
„ JOS. MEDE's *Works* pag. 125. Voorts is dit eene uitmuntende
„ les, om ons aen den eenen kant maetiging van onze begeer-
„ tens te leeraeren, en aen de andere zyde ons een nedrig afhan-
„ gen van de Goddelyke Voorzienigheit, met opzigt tot het nood-
„ zakelyk onderhoud, in te boezemen, al waren onze bezittingen
„ of bequaemheden nog zoo groot.

(*a*) „ Zulk eene vergiffenis .... gelyk wy gewillig zyn aen hen
„ mede te deelen.] 't Is bykans onmogelyk, een kragtiger mid-
„ del uit te denken, om de *vergeving* van verongelykingen te
„ bevorderen, dan door te maken, dat zy een gedeelte is van ons
„ *daeglyks gebed*, om *zulk eene vergiffenis van* GOD te ſmeeken,
„ als wy aen onzen broeder en medemensch die ons beledigde
„ toedeelen. Want in dus eene omſtandigheit, zou ieder quaed
„ oogmerk tegen hem *deze bede* verkeeren in een *vloekbidding*,
„ waar door wy, als 't ware, de Toorn en Wraek van den AL-
„ DERHOOGSTEN zouden nederbalen over ons zelve.

(*b*) „ *Maer verlos ons van den Boozen.*] Het Oirſprongelyke

Digitized by Google

„ feere en roeme in onze zonde en ondergang! —— Deze
„ dingen, weten wy, kunt Gy voor uwe Kinderen doen,
„ en wy zyn in nedrigheit vrymoedig om te hopen, dat Gy
„ ze ook wilt doen voor ons: *want uwes is het Koningryk*
„ der geheele Natuur, (*a*) *en de* volheit van alvermogende
„ *Kragt, en de Heerlykheit* van oneindige Volmaektheden;
„ en aen U zy den roem en lof van alles toegeschreven, *eeu-*
„ *wiglyk! Amen!* Het zy zoo! Wy verlangen in alle opregt-
„ tigheit en hartgrondig, dat Gy [van ons en allen] ver-
„ heerlykt moogt worden, en dat Gy onze Beden zult hoo-
„ ren en aennemen!

Het toepasselyke Gebruik hier van te maken stelt zyn Hoog-Eerwaerde indezervoege voor. „ De HEERE CHRISTUS „ heeft

„ *Ρυσαι ημας απο του πονηρου* kan letterlyk dus vertaeld worden.
„ En zo betekent *ο πονηρος* in verscheiden plaetsen *den Boozen* dat
„ is *den Duivel*, wiens magtige invloed dus op de menschen be-
„ doeld wordt of uitgedrukt staet *Joan.* XVII. 15, *Eph.* VI. 16.
„ 1 *Joan* II. 13, 14, III. 12 en V. 18 en 19.

(*a*) „„ *Want uwes is het Koningryk, enz.*] Ik erken wel, dat 'er
„ eenige reden is, om aen de echtheit van deze *Lofzegging* te
„ twyffelen, ondanks alles wat de Eerw. Heer JONES, in zyne
„ *History of the Canon*, [Geschiedenis van de Regelmaet des N. T.]
„ Vol. I. pag. 141, 142. ter verdeediging van dezelve bybragt.
„ Zie Dr. MILL *in h. l.* en Mr. HALLET in zyne *Notes on Scripture*
„ Vol. I. pag. 133 seqq. Echter is dit *Lofzeggend* Besluit des vol-
„ maekten Gebeds zekerlyk zeer oud; en 't is, (gelyk Bisschop
„ HOPKINS, Mr. BLAIR, en andere voortreffelyke Schryvers, zeer
„ wel opmerkten,) zoo verwonderlyk juist slaende op, en klem
„ gevende aen, elke der voorgaende beden, dat ik van my zel-
„ ven niet heb konnen verkrygen dit Godverheerlykend Bedeslot
„ over te slaen of weg te laten. Voorts hope ik, dat geleerde
„ Lezers my verschoonen zullen, als ik in zaeken van belang zom-
„ tyds te overzorgvuldig schyn, om deze of die plaets voorby te
„ gaen, schoon zy in veele oude *Handschriften* met der daed ont-
„ breekt, en sommige beroemde Uitleggers, zoo oude als nieuwe,
„ dezelve overslœgen en voorby gingen. Ik ben van begrip dat
„ ik het myne doe, indien ik dezerwyze de twyffeling, door ge-
„ leerde Mannen deswegen gemaekt, aenroer, wanneer ik oor-
„ deel dat de redenen voor die twyffeling aenmerkelyk zyn. —
„ Wat voorts het woord *Amen* betreft, dat gemeenlyk *waerheid*
„ betekend, het zelve bedoelt, als het aen 't slot van onze gebe-
„ den, enz. gevoegd word, de opregtheit en ernst uit te druk-
„ ken, met welke wy de zegening begeeren die wy afsmeeken,
„ verzeld door eenige blymoedigheit van hope, dat onze gebe-
„ den een gelukkig gevolg zullen hebben".

Digitized by Google

„ heeft de toegevendheit gehad, van zelf ons te leeren *bid-*
„ *den.* Laat ons des, lettende op zyne bevelen, bezield met
„ zyn voorbeeld, en vervrymoedigd door zyne tusschen-
„ spraek, deze dierbaere en zielheiligende les volgen en te
„ werk ſtellen. , Stort, ô Hoogſte Goedheit! uwen *Geest*
„ *van Aenneminge tot Kinderen* uit in onze harten, op dat die
„ ons leere roepen ABBA! VADER! (*) om tot u te naderen
„ met den eerbied en 't vertrouwen van gehoorzaeme kinde-
„ ren, en met broederlyke liefde voor elkander, ja voor het
„ *gheheele huisgezin en geſlagte* dat Gy zoo genadig voor het
„ uwe erkent. Blaes ons dien yver voor uwen roem in, wel-
„ ke ons de eere van *uwen Naem*, den voorſpoed van *uw*
„ *Koningryk*, en de vervulling van *uwen Wil* ongelyk dier-
„ baerder doedt zyn, dan eenig belang van ons zelve! Och!
„ dat wy blymoedig van u afhangen in opzigt van *ons daeg-*
„ *lyks Brood*, en dat wy, *voedſel en dekſel* hebbende, 'er mede
„ te vreden zyn (†), zoekende met de meeste zorgvuldigheit
„ de *vergeving* van onze *vorige Zonden*, en de invloeden van
„ uwe Genade, om ons te bewaren voor *toekomende Verzoe-*
„ *kingen*, of ons in dezelve te beveiligen, ſons van den *Boo-*
„ *zen* te verloſen! Terwyl U toekomt en in alle eeuwigheit
„ toegebragt zy, den roem van uw Albezittend *Ryk*, Alver-
„ mogende *Kragt*, en Nooitſtervende *Heerlykheit!*] Amen!

(*) Gal. IV. 6. (†) 1 Tim. VI. 8.

Geloofs-Vastigheit van een Waar, ſchoon Ongeletterd, Christen. Door W. PEIFFERS, *Predikant te Amſteldam. Eerſte Stuk. Te Amſteldam, by* H. Vieroot 1766. *Behalven de Voorreden* 444 *bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaerde PEIFFERS, zyne Gemeente niet konnende ſtichten met den monde, benaerſtigt zich by aenhoudenheit om het talent hem toevertrouwd, door middel zyner penne, op winst uit te zetten, en dus te toonen, dat hy, als een gaerne getrouw dienstknecht des Heeren, zyn Ampt ter harte neemt. Hier van verſtrekt dit Werk, in dezen door hem aengevangen, tot een doorſlaend bewys; als waer in hy zich ene gewigtige taek voorſtelt, die het te wenſchen is, dat door hem, onder 's Heeren zegen, ter uitvoeringe gebragt mag worden: nadien men, 's Mans bekwaemheid kennende, en dit eerſte Stuk, als ene proef zyner Leerwyze in dit Geſchrift, doorbladerd hebbende, niet konne twyfe-

Digitized by Google

len of de goede Gemeente van Nederlands Hervormde Kerk zal 'er de wezenlyke nuttigheit van ondervinden.

Zyn Eerwaerde namelyk bezeffende, dat 'er velen onder het ongeletterd gemeen der Christenen gevonden worden, die door deze en gene bedenkingen nu of dan gevaer loopen van te wankelen in hun geloof; is op de gedachten gekomen, dat het wel der moeite waerdig zou zyn, hun op ene byzondere wyze de behulpzame hand te bieden, om dezulken te ondersteunen, en huns gelyken voor dat gevaer te behoeden. „ Ik weet wel", zegt hy, zyn oogmerk nader verklarende in zyne Voorrede, „ dat men u op elk stuk [te „ weten hunner bedenkingen] wel een of ander Autheur te „ lezen konde aanwyzen; maar ik wilde liefst dat alles, tot „ uw dagelyks gebruik, als in een handboekje in 't korte by „ een hebben. Dog iemand, die dat ondernam, moeste zyne „ eigene liefhebbery van schoolgeleerdheit zo ver, uit lief„ de tot u, verlochenen, dat hy ene wyze van denken en „ spreken aannam, den Geleerden niet alleen eigen, maar „ allen menschen in de wereld, naar de algemene menschelyke grondbeginzelen, gemeen; ook behoorde hy, uit al „ zynen schat, dien hy mogte bezitten, dat alleen uit te „ kippen, dat vast en bondig was, naar de vatbaarheid van „ elk gezond verstand, geleerd of ongeleerd; in tegendeel, „ al wat, met enigen schyn van goede rede, twyfeling en „ tegenspraak onderhevig was; of ook wat al te scherpzinnig scheen, moest hy edelmoedig varen laten; eindelyk „ diende hy zo kort te zyn, als de klaarheit en vastigheit „ van betoog lyden konden". —— Onze Leeraer dit plan meermaels aen anderen voorgesteld hebbende, om hen tot deszelfs uitwerking aen te moedigen, heeft zich eindelyk, door veler aenspooringen, laten overhalen, om dien last op zich zelven te nemen, en dus dit Werk aen te vangen, waer van thans het eerste Stuk het licht ziet.

Voor af gaet ene zeer wel ter zaek dienende aenleidende Verhandeling over de woorden van Apostel Paulus, 2 Tim. I. 12b. *Want ik weet, Wien ik gelooft hebbe; en ik ben verzekert, dat hy magtig is myn pand by Hem weggelegt te bewaren tot dien dag.* Deze tael des Apostels verklaert de Eerwaerde *Peiffers* zeer onderscheiden, en dringt ze, als die van een wel verzekerd Gelooviger, met nadruk vervolgens toepasselyk aen. Hier op verdeelt onze Leeraer zyne voorgestelde taek, naer 't getal der hoofdbedenkingen, die hy in zyne Voorreden opgeteld heeft, in zes voorname deelen. — Zyn oogmerk is, te toonen, hoe een Christen, (die wel geen geletterde of

school-

ſchoolgeleerde, maer echter ook geen ongeleerd en onvast mensch is,) die welgeoefende zinnen in de ſchole van Christus heeft, en een welgefondeerd Christen genoemd mag worden, midden onder alle die verzoekingen, welken uit zodanige gevaerlyke bedenkingen voortvloeijen, volle verzekering heeft van de volgende ſtukken. I. *Van zynen natuurlyken Godsdienst.* II. *Van zynen bovennatuurlyken Godsdienst.* III. *Van zyne byzondere Vereniging met die Gemeente, waar toe hy, onder de Christenen, behoort.* IV. *Van zyn Geloof, onder enige Verſchillen in die Gemeente zelfs.* V. *Van zyne byzondere Hertsverzekeringe, dat hy zo in zyn herte gelooft, dat hy, in den dood, daar mede niet beſchaamt zal worden.* En eindelyk, ten VIde, hoe hy, in die geloofsverzekeringe, *onder alle de tegenwoordige ergernisſen ook niet wankelt.* „ Ik zal zulk enen, „ zegt hy, over die zes ſtukken, als in éne alleenſpraak, dog „ met ſpraakwendingen tot Godt, en zomtyds ook tot een „ mensch, zyne innigſte hartgevoelens laten openbaren". — Het thans uitgegeven gedeelte van dit Werk gaet alleen over het eerſte, en een gedeelte van het tweede Stuk, betreffende den *natuurlyken* en *bovennatuurlyken Godsdienst.*

In 't behandelen van 't eerſte onderwerp doet zyn Eerwaerde zodanig een mensch nagaen, op welke gronden hy gelooft dat 'er een God is, als mede hoe hy hem heeft te kennen; en dat hy, mitsgaders op hoedanig ene wyze, verpligt is God te dienen. Hier vind hy in zich ene ſterke begeerte, die niet kan berusten in al wat eindig is, maer zich ſteeds verder uitſtrekt, en tot in het oneindige doordringt; benevens een geweten, dat hem ten regel van zyne daden ſtrekt. Het inwendige gevoel hier van leid hem op, tot het bezef van 't beſtaen eens Oneindigen Wezens, als het Hoogſte Goed, en om dien God te erkennen als zyn Wetgever. Verder het oog vestigende op het Heel Al in 't algemeen, op verſcheiden byzonderheden in 't zelve, en wel inzonderheit op zyn eigen geſtel, naer lichaem en ziel; zo ontdekt hy ene zeer groote menigte van bewyzen, die hem de ontwyfelbaerſte verzekering geven van het beſtaen, van een goed, wys en machtig Opper-Wezen. Hier door vind hy een vasten grond om in hem te gelooven als den Schepper aller dingen; die alles in zyne Voorzienigheit onderhoud en beſtiert; overeenkomſtig met zyne Eeuwige Beſluiten; en dit geeft hem te gelyk ene Geloofsvastigheit voor vele Eigenſchappen of Volmaektheden van dat Opper-Wezen. Dit doet hem tevens ten klaerſte bezeffen, op welke gronden hy verplicht is dien God te eeren, en hoe hy zich, in beant-

Digitized by Google

woording aen zyne betrekkingen heeft te gedragen, jegens God, jegens zich zelven, jegens zynen medemensch en alle andere schepzelen. —— In deze overtuiging gevoelt hy zich opgewekt, tot het nagaen der oorzaken van 't Ongeloof, en deszelfs dwaesheit; welke dwaesheit te grooter is, om dat ene aendachtige beschouwing hem ontegenzeggelyk leert, dat 'er, niet alleen hier in den tyd, maer ook na dit leven, van dien God straf en belooning te wachten is, naer 's menschen gedrag; volgens het wezenlyk onderscheid dat 'er is tusschen zedelyk goed en quaed. — Het komt hem te vreemder voor, dat men hier tot andere gedachten kan overhellen, daer de voorzichtigheit een ieder zelfs moest bewegen, om, zo 't al eens twyfelachtig ware, eer de zyde van 't Geloof dan die van 't Ongeloof te omhelzen, zo ten aenzien van dit als van een toekomend leven; te meer daer de Ongeloovige noit vaste gronden heeft, waer op dezelve zyne Ongelovigheit kan vestigen; en de tegenwerpingen en zwarigheden, gelyk hy na ene oplettende beschouwing bemerkt, of geen wezenlyke overweging verdienen, of althans niet in staet zyn, om de kracht der bewyzen voor de waerheid te verzwakken. —— Het een en 't ander vervult zyne ziel met vreugde, over de gegrondheit zyner overtuiginge; en doet hem tevens met ene gevoelige droefheit aengedaen zyn, over het algemene verval van den Godsdienst in onze dagen.

De gegrondheit van den natuurlyken Godsdienst dus betoogd zynde, komt verder die van den bovennatuurlyken in aenmerking. Hier omtrent stelt onze Leeraer zich voor, zyn waer, schoon ongeletterd, Christen te doen toonen, op hoe onwankelbare gronden hy de Godlyke Openbaring, in de Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds vervat, geloovig aenneemt, als de verplichtende regelmaet, volgens welke hy God heeft te dienen. Hier in komen in de eerste plaetse voor enige voorbereidselen, bestaende in ene beschouwing van de ongenoegzaemheid van den natuurlyken, en tevens de noodzaeklykheit, mogelykheid en waerschynlykheit van den bovennatuurlyken Godsdienst. Dit leid hem ter verdere overweginge, hoe men, als 'er een bovennatuurlyke Godsdienst geopenbaerd word, zyne Rede hebbe te gebruiken, om over derzelver waerheit of valschheit te oordeelen; en op hoedanige kenmerken hem acht stae te geven, om die Openbaring ten zekerste te beproeven, ten einde hy van *dezelver* Godlykheit ontwyfelbaer verzekerd moge worden. —— Om die zekerheit te erlangen „ kan ik, *zegt hy*, voor

„ eerst,

„ eerst, alles, wat historisch tot verzekering van de waar-
„ heit dezer gebeurtenisse dienen kan, in aanmerkinge ne-
„ men, zonder de openbaringe zelve als nog, in haren in-
„ houd, gevallen en gevolgen, opzettelyk te overwegen.
„ En, wanneer ik, in dit alles, historische zekerheit hebbe,
„ zo kan ik ten tweden de Openbaringe zelve, in haren in-
„ houd, gevallen en gevolgen ook voor my nemen, en dit
„ stuk, in twederley opzigt, opzettelyk beschouwen: voor
„ eerst, nu de historische zekerheit daar is, of 'er, in de
„ openbaringe zelve, zulke klaarblykelyke ongerymdheden
„ zyn, dat ik die openbaringe niet kan aannemen, al zyn 'er
„ ook voor af alle die historische blyken van zekerheit; dan,
„ of de Openbaringe in tegendeel zo gestelt is, dat ik die, om
„ haren inhoud, gevallen en gevolgen, nu die historische ze-
„ kerheit daar is, niet behoeve te verwerpen? ten tweden,
„ of die Openbaringe, op haar zelve, buiten die historische
„ zekerheit, de egte merktekenen van Goddelykheit met
„ zig brengt, en, als een gewrogte, van Godt haren Au-
„ theur, getuigt". — Het nagaen van de natuur en kracht van zodanige merktekenen, doet den oplettenden Christen eerlang vaststellen. *Een stuk, dat my voor ene Goddelyke Openbaring word opgegeven, 't welk zulke historische gronden van zekerheid ener Goddelyke Openbaringe heeft als nu zyn opgegeven, en daar by, in den inhoud, zulke merktekenen, en eindelyk nog zulke lotgevallen en gevolgen, dat is waarlyk Goddelyk.* — Dus een vasten grondslag hebbende, op welken hy over de Godlykheit ener Openbaringe kan oordeelen, gaet hy in de tweede plaetse over, om de Godlykheit der Openbaringe, door Moses en de Propheten des Ouden Verbonds bekend gemaekt, kortlyk aen dezo kenmerken te toetsen, en de voornaemste zwarigheden, die zommigen 'er tegen ingebracht hebben, te overwegen: welk alles ten krachtigste strekt om zyn geloof, aengaende de Godlykheit dier Openbaringe, onwankelbaer gevestigd te doen zyn. — Op ene dergelyke wyze staet hy vervolgens, doch wat breedvoeriger, de Godlykheit der Openbaringe van het Nieuwe Verbond na te gaen; om hier uit eindelyk de Geloofs-vastigheit van een waer, schoon ongeletterd, Christen, met opzicht tot den bovennatuurlyken Godsdienst, op te maken.

Digitized by Google

Vertoog over het Pſalmgezang. Door PROBUS. *Te Amſt. by* K. de Veer 1766. *Behalven het Voorbericht* 106 *bladz. in quarto.*

HEt hoofddoelwit van den Heer *Probus* in dit Vertoog is, gelyk hy zich in het Voorbericht uitdrukt, „ te „ toonen, dat niet zo zeer de Uitmuntendheid eener *Pſalm-* „ *beryming*, als wel de gepastheid der *Zangſtoffe* voor *Chris-* „ *tenen*, het Voorwerp der Hervorming diende te zyn: op „ dat men Gode in den Geest, en *met het Verſtand* moge „ zingen". By die gelegenheid ſtelt hy in de eerſte plaets voor, het geen men gemeenlyk ten laste der Beryminge van *Dathenus* bybrengt; welke hy echter hier en daer tracht te verdeedigen: ſchoon hy tevens erkenne dat de gebrekkelykheit daer van onbetwistbaer is, en het te wenſchen was, dat dezelve afgeſchaft wierd. Hier aen zyn gehecht enige Bedenkingen over den Openbaren Godsdienst, die inzonderheit ſtrekken om te doen opmerken, met hoe weinig aendacht velen van deszelfs deelen, en inzonderheit het *Pſalmgezang*, doorgaende gehandhaefd worden, en hoe berispelyk zodanig een gedrag zy. Op deze aenmerkingen rakende het *nuttig gebruik* en *onſtichtend misbruik* van 't *Pſalmgezang*, volgt ene Vergelyking van de oude en hedendaegſche *Berymingen der Pſalmen;* waer in hy zich bepaelt tot die van *Gbyzen*, *van der Meer* en *Gargon*, *Voet* en het *Kunstgenootſchap* onder de Zinſpreuk LAUS DEO, SALUS POPULO; nemende den eerſten Pſalm tot zyn onderwerp van vergelyking. Dit nagaende is 't blykbaer, dat de twee laetstgenoemden, (ſchoon ze niet in alle deelen volmaekt zyn, gelyk ook *Dathenus* in alles niet verwerpelyk is,) de anderen ver te boven ſtreven. —— Onze Autheur dit afgehandeld hebbende, ſtelt zich eindelyk de vraeg voor; *Zyn alle de Pſalmen, zonder uitzondering geſchikt, om in een Vergadering van Christenen by hunnen openbaren Godsdienst gezongen te worden!* en hy maekt geen zwarigheit van die Vraeg met *Neen* te beantwoorden. Hier uit neemt hy voorts aenleiding, om zyne gedachten „ eerbiedig aan alle Kerkelyke Vergaderingen (namentlyk „ de Proteſtantſche) van ons Gemeenebest voor te ſtellen, „ over *de wyze hoe de Pſalmen allermeest, volgens het oogmerk* „ *van het zingen, Godt verheerlykende, en de Gemeenten ſtich-* „ *tende, behoorden gebruikt te worden*". Het ſtaet vast, gelyk hy aenmerkt, dat het hart deel moet hebben, in 't Pſalmgezang; en 't is baerblykelyk, dat vele Pſalmen niet geſchikt

Digitized by Google

ſchikt zyn, om met hartlykheid, met toepaſſinge op ons zelven en onze omſtandigheden, in 't openbaer van ene geheele Gemeente gezongen te worden, zelfs niet naer de volmaektſte Berymingen. We zouden volgens dezelven somtyds iets moeten zingen, dat ten onzen opzichte volſtrekt onwaer is; en al dikwils zodanig iets, dat in genen deele op ons toepaſſelyk gemaekt kan worden, dat geen de minſte betrekking tot ons heeft, in 't geheel niet ſtaet op de tegenwoordige omſtandigheden der Christenen, en zelfs wel eens ſtrydig is met den geest van 't Euangelie. Men zie ten voorbeelde de berymingen van Ps. XXXVIII. 7, 8. Ps. LX. 9. LXIX. 23—29. CXXXVII. 7—9. CXLIII 12. Men kan in ene Gemeente der Christenen in 't algemeen zodanige en dergelyke zaken niet wel tot Eer van God of tot zyne eigene ſtichting zingen: en daer word dus wel duidelyk ene Hervorming vereischt, zo men, gelyk *Probus* zich uitdrukt, „ het Pſalmgezang niet wil aanmerken, als een Tydkorting „ voor de Menſchen, om zich te *amuzeeren* voor dat de Predikant begint te ſpreeken, of als een gevoeglyk Middel, „ om hunne Kleeren ondertusſchen in order te ſchikken, „ voor dat men opſtaat om den Zegen te ontvangen". Vraegt men hier op, waer in zou die Hervorming beſtaen? Hy antwoord. „ *Voor eerst.* Verre de meeste, byzonder de „ *Boet- Lof-* en *Dank-*, mitsgaders de *Hiſtoriſche Pſalmen* „ kunnen met veel Nut, ten allen tyden, in den Openbaaren Godtsdienst gezongen worden, en men had alleen „ zorg te draagen, de zulke die nooit op de Lippen der Christenen konnen voegen, of die voor een geheele Vergadering ongepast zyn, in de order over te ſlaan. *Ten tweede.* „ Daar kunnen zekere tyden zyn, dat den een of anderen „ Pſalm gepast is, en op andere tyden wederom niet. Ten „ derde eindelyk. Dewyl wy ons in de Gereformeerde Kerken, alleen tot de Pſalmen bepaalen, en de ſtichtelyke „ Liederen, die zo wel als de Pſalmen, uit Godts Woord, „ en wel meest uit het Nieuwe Testament genomen zyn, „ uitſluiten; (om welke redenen is my onbekend:) zo zoude men de Pſalmen, by het invoeren van een nieuwe Bery ming kunnen vergeestelyken, en op ons Land, op onze „ Tyden en Omſtandigheden toepaſſelyk maaken, zonder „ daar door het minſte Nadeel aan den Text toe te brengen". Om dit nader op te helderen toont hy door enige voorbeelden, hoe de beroemde en Godvreezende J. WATTS in de Engelſche tael enige Pſalmen berymd en vergeestlykt heeft; waer op onze Autheur ten ſlot zyn byzonder bedoel-

de

de te kennen geeft, zeggende. „ Konde nu den Heere VOET „ met het *Genootſchap* van Godgeleerden, Taal- en Dicht- „ minnaars. Mitsgaders, het *Kunstgenootſchap*, onder de „ Zinſpreuk LAUS DEO, SALUS POPULO, met andere Dich- „ ters bewogen worden, om hunne uitmuntende Gaaven, „ aan éene Pſalmberyming (*twee* moeten 'er om bekende „ Redenen niet zyn) gezamentlyk (onder de Goedkeuring „ en het Gezach van 's Lands Hooge Machten) te koste „ leggen, zo zouden de Pſalmen, *volgens het oogmerk van* „ *het zingen, Godt verheerlykende, en tot ſtichtinge der Ge-* „ *meentens kunnen gebruikt worden*".

Egt verhaal van 't voorgevallene in de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgſche Confeſſie binnen Delft, wegens het invoeren der Pſalmen en Gezangen van C. BEUDEKER. *Verhaalt door een Liefhebber van Rust en Vrede. Te bekomen te Delft by* V. d. Smout *en elders*, 8 *bladz. in groot quarto.*

EEn Liefhebber van rust en vrede verhaelt hier openlyk, dat de Lutherſche Broeders te Delft zeer onenig zyn, over de verandering der Pſalmen en Gezangen, die zommigen, volgens zyn bericht, met geweld, in de Kerk hebben willen invoeren. Indien de Autheur het niet zelf betuigde, zou men, op zulk ene handelwyze als deze, niet vermoeden, dat hy de rust en vrede lief had; dewyl dezelve veel eer een geest van bitterheid doet doorſtraalen. Hy moet intusſchen groot belang geſteld hebben in 't ſchryven van dit verhael, en wel op rym; vermids men zien kan dat het rymen hem veel mocite kost, en dus ook ſlecht ter hand ſtaet. Men zie ten blyke hier van de volgende regels.

Wanneer den Leerraar komt den Predikſtoel betreeden,
Brengt 't nieuwe Zangboek meê tot ſpyt der meeste Leeden,
Uit 't oude roept hy af, wat zuil werden gezongen,
Als of hy zeggen wil, hier ben ik toe gedwongen;
Voorts agt hy dit niet waard om God daar uit te looven,
Legt het verworpelyk neer, onwaardig been geſchooven,
En zingt met groote vlyt uit nieuwgerymde Boeken,
Moet men op deze wys, in Gods Huis vreede zoeken?
Is dat naar Saalmons bée? die Herder zyner Lamme,
Die tot Gods Bedehuis, bragt alle Isrels Stamme,
Die bragten eensgezint hun Offer tot den Heeren,
Maar hier in tegendeel ziet men de myd regeeren,

Die

Die tot dees nieuwigheen zig hebben laaten dwingen,
Die zyn meest onder 't jok en moeten 't met haar zingen,
En boven andre uit, verheffen haare ſtemmen,
Daar door de lieffelykheid van haar gezang te ſtremmen.

Beſtonden alle Gemeentens gelyk deze, men zou niet zonder rede ſchrikken op het denkbeeld der veranderinge van 't Pſalmgezang, in de Gereformeerde Kerke van ons Land; maer de ondervinding heeft reets in voorgaende dagen geleerd, dat alle Gemeentens niet van dien aert zyn; en het bezef van de geſchiktheid aller verſtandigen voor deze verandering geeft ons grond om betere dingen te hoopen.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem. IX Deels II Stuk.

WY hebben van het eerſte Stuk van dit IX Deel der *Verhandelingen*, vervattende alleen het Antwoord van den Heer FORMEY op de Vraage van de Maatſchappye, aangaande de zedelyke Opvoeding der Kinderen, onze Leezers een vry uitvoerig berigt gegeeven (*). Wy zullen nu dit tweede Stuk eens voorneemen, waar in nog vier Verhandelingen of Antwoorden op dezelfde Vraage voorkoomen. De TWEEDE welke de eerſte is van dit Stuk, is van den ſchranderen en Eerw. A. HULSHOFF. By wyze van Inleiding wordt aangemerkt, dat een mensch om tot een redelyk, gezellig en godsdienſtig ſchepzel op te groeijen, Opvoeding en verkeering in de Maatſchappy nodig heeft: doch de Opvoeding een zwaarwigtig werk is en veel oplettendheid vereiſcht; inzonderheid, wyl de natuurlyke Liefde der Ouders tot hunne Kinderen, dikwils, een beletzel is om dezelven te beſchouwen zodanigen alsze zyn, en maakt dat zy niet luisteren naar de onderregting van beredeneerde Liefde. De Verhandeling zelve is verdeeld in twee Hoofdſtukken, gelyk zich de Vraag natuurlyk verdeelt. Het eerſte heeft tot opſchrift: *Van het Beſtuur des Verſtands*, en het tweede: *Van het Beſtuur des Harten.* En elk derzelven heeft wederom twee Afdeelingen.

In de Eerſte Afdeeling van het eerſte Hoofdſtuk wordt voor aan gezegd: „ De grondſlag van alles is het opheldere„ en verryken des Verſtands in 't algemeen. —— De be-

„ den-

(*) Zie *Vaderl. Letter Oef.* VII D. bl. 229.

Digitized by Google

„ denkingen moeten hier meer vallen op de Wyze, dan op
„ de byzondere Stoffen: want in dit kort berigt is het werk
„ niet zo zeer, om te spreeken over byzondere Kundighe-
„ den, die verkregen moeten worden, ter bereiking van by-
„ zondere oogmerken; als wel over de wyze, om het Ver-
„ mogen zelve in den grond algemeen bekwaam, het Hoofd
„ gezond en sterk te maaken; om eenen goeden zwaai, eene
„ behoorlyke wending aan het Verstand by te zetten, en het
„ zelve de regte en wenschelykste Vaardigheden te doen
„ verkrygen tot alles, waar op men de aanwending ver-
„ kiest te maaken."

Hier op ter zaak koomende, I. worden Kinderen onderstéld waar mede men reeds eenigzins kan redeneeren. De eerste regel of raadgeeving is dan, de Weetlust in de Kinderen op te wekken, hen aantespooren en gewennen, te vraagen naar de Beteekenis en Geteldheid der voorkoomende dingen, waar op hun dan verstaanbaare verklaaringen moeten gegeeven worden. En om dat de Weetlust, in Kinderen ligt overslaat tot een nuttelooze Nieuwsgierigheid, moeten Ouders gestadig toeleggen, om de kinderen Bezef te doen krygen van het Onderscheid tusschen klaare en duistere begrippen van zaaken, en eene begeerte om van alles de Redenen te begrypen. En de Schryver wyst, door eene menigte van voorbeelden, aan, hoe de kinderen opgeleid en hunne verstandelyke vermogens bekwaam gemaakt kunnen worden, over voorkoomende dingen, met onderscheiding te denken en te oordeelen. Voorbeelden echter, welken meer kundigheden onderstellen in de Ouders dan by veelen gevonden werden. Doch dezelven zyn maar bygebragt om den trant en algemeenen toeleg van de Weetlust aan te kweeken, en niet om als een Wysgeer of Natuurkundige met hun om te gaan, of hen tot zodanigen te willen maaken.

II. Vervolgens moet men meer toezien op Bondigheid, Zuiverheid en Vastheid van oordeel, dan op het Getal der verkreegene Kundigheden of ook op de Geestigheid en Levendigheid? En waar dit laatste te veel heerscht en het eerste te weinig gevonden wordt, geeft de Eerw. HULSHOF eenige Regelen om dit te verbeeteren, waar in ook geen Filozoofsche voorbeelden ontbreeken.

III. Kortelyk wordt ook aangemerkt dat men de Kinderen moet doen letten op Doelwit, Verband en Schikking in verstandige Opstellen. Het welk inzonderheid nodig is voor de genen die tot de Letteren opgeleid worden. Hen lange Brieven te doen schryven en Vertellingen te laaten doen,

worden

Digitized by Google

worden geoordeeld bekwaame middelen om de Kinderen hier toe bekwaam te maaken?

IV. De Eerw. HULSHOF waarſchouwt vervolgens dat het onderſcheid der Jaaren en Bekwaamheden zeer in opmerking moet genomen worden? Het Geheugen moet in de eerſte jaaren het meeste werk hebben, dan de Verbeelding, en allengs het zuiver Verſtand. En hier naar moet zich de Opvoeding ſchikken, en men moet de Kinderen eerst opleiden tot zaaken welken meest op het Geheugen aankoomen en naderhand tot andere waar toe meer inſpanning van het Verſtand vereischt wordt. Schoon men dit evenwel niet zo ſtreng moet houden, dat men omtrent Kinderen, welken vroeg wat meer dan een gemeene maate van verſtand hebben, niet eenige uitzondering zou maaken? Hier vindt men eene uitweiding van den Schryver over de Lees-lust, de Orde en keuze in het Leezen, en het vormen van den ſmaak tot het zelve, voor Kinderen en aankoomende Jongelingen, welken overwaardig zyn in het Werk zelf geleezen te worden. Wy kunnenze niet verkorten en 'er de kracht van behouden.

Volgt nu de Tweede Afdeeling, welke geſchikt is tot het Godsdienſtig Onderwys. I. Met den Natuurlyken Godsdienst ſtelt onze Eerw. Schryver, moet men beginnen, om dat de kundigheden van deezen enkelvoudiger en minder ſamengeſteld zyn dan van den geopenbaarden. Wyst aan hoe men de kinderen het beſtaan van God zal bevestigen, des zelfs Eigenſchappen, de Voorzienigheid, de Eeuwigheid, onſterflykheid der Ziele en de Opſtanding der Dooden, zal doen begrypen. Waar op dan eene aanwyzing der Pligten moet volgen. En deeze kundigheden eenigen vat gekreegen hebbende moet men tot den Geopenbaarden Godsdienst overgaan; en voornaamlyk tot den Chriſtelyken, de bewyzen voor de Waarheid en de Leerſtukken?

II. Hier worden nog eenige onderregtingen raakende het voorgaande, by malkander gevoegd, zo wegens de Eenvoudigheid welke men in dit Onderwys moet houden; het van buiten doen leeren van Antwoorden en Gebeden; en het veel naar de Kerk brengen van nog zeer jonge Kinderen.

Wy koomen nu tot het Tweede Hoofdſtuk van deeze Verhandeling, *van het Beſtuur des Harten.* In dit Hoofdſtuk worden eerst eenige Voorſchriften medegedeeld, en daar na van de Hulpmiddelen geſproken. Het zelve is ook hierom in Twee Afdeelingen verdeeld.

Vooraf wordt aangemerkt, dat „ een Mensch, die de ken„ nis en Overtuiging wegens het praktikaale reeds voor uit „heeft,"

Digitized by Google

„ heeft, over 't algemeen welgeſteld wordt van Hart, —
„ als het Zedelyk Gevoel behoorlyk opgewekt, en als het
„ Gebied des Redelyken Vermogens zo geſterkt is, dat het
„ geleerd heeft te regeeren over de laagere Neigingen, dan
„ is de grond bereid waar uit alle Deugden ſpruiten."

I. Twee Hoofdzaaken ſtelt zich de Schryver voor. 1. „ De Zedelyke Gevoelens en Neigingen moeten opgewekt, „ gemaatigd en in een behoorlyke evenwigt gebragt wor„ den; want dan zyn de Smaak, Begeerten en Aandoenin„ gen doorgaans te regt: dan wordt 'er 2. maar vereiſcht, „ dat de Mensch die Zedelyke Vryheid, die kragt van Geest „ bezitte, waar door hy de logheid overwint, de hinder„ niſſen te boven koomt, kloekmoedig tot het goede kan „ beſluiten, en het geduldig uithouden in de goedgekeurde „ werkzaamheden. Deeze zyn de algemeene Roerſels van „ een welgeſteld Zedelyk Karakter." Hier op toont de Eerw. HULSHOF, dat men den Smaak moet zuiveren en eenige Aandoenlykheid moet inboezemen; en hoe zulks kan en behoort te geſchieden: gelyk ook vervolgens hoe men tot de voortreflyke Hoedanigheid van het Meesterſchap over zich zelve koome.

II. Na de algemeene gaat de Eerw. Schryver over tot eenige byzondere Deugden of Pligten, als de Geest van Orde, Zorgvuldige Bedagtzaamheid en Omzichtigheid; Vergenoegzaamheid en zelfs verlochening; te weeten: om een Kind, na het afſlaan van eenig verzoek, en het weigeren of beletten van eenig plaizier, zich te leeren voegen naar zyn Lot, en het overſchietend Vermaak, dat nog voor handen is, gretig aanneemen en wel getroost te genieten; de Eerzugt, welke niet uitgedoofd, ja opgewekt, doch ook beteugeld moet worden alsze te verre zou gaan; het beginzel van Geregtigheid, Billykheid en Edelmoedigheid, welk zeer kiesch en ſterk gemaakt moet worden; Mildaadigheid, welke ook vroeg geplant, doch met een indruk van Spaarzaamheid verzeld moet worden; Medelyden welk opgewekt, en de Wreedheid in alle opzichten moet tegengegaan worden; Zagtmoedigheid, Goedaartigheid en Gematigdheid over de daaden van anderen al hebbenze tot hunne beledigingen gediend; Ligtgeraaktheid welke voorgekoomen of geneezen moet worden; Afgunst, Veinzery en Leugens, waar van het geringſte blyk niet mag over het hoofd gezien worden.

In de Tweede Afdeeling van dit Hoofdſtuk wordt geſproken van eenige Hulpmiddelen tot het voorgaande, I. Ontzag en Liefde in de Ouders, wel gemaatigd naar de verſchillende tyd-

Digitized by Google

kydperken; zo dat het Ontzag eerst en meest werke, daar na de Liefde. II. Belooning en Beſtraffing. III. Een goed Voorbeeld in de Ouders. IV. Een algemeen Toezicht van de Ouders op de Kinderen.

Hier mede eindigt deeze Verhandeling; alleen volgt nog het Beſluit, waar in als een Schildery gegeeven wordt van een goede Opvoeding, welke een uitmuntend gedrag hadt bewerkt; naar welke Schildery alle regtgeaarte Ouders zullen wenſchen, dat hunne Kinderen, zo na het zyn kan, mogen gelyken.

De DERDE van deeze Verhandelingen, de tweede van dit tweede Stuk, is van den Heer CHATELAIN. Deeze is verdeeld in vier hoofd- of voornaame Deelen. I. *De Opvoeding beſchouwd in betrekking tot de Perſoonen, welke zy bevolen is.* II. *De Opvoeding beſchouwd in betrekking tot de Perſoonen, welken zy ten Voorwerp heeft.* III. *De Opvoeding beſchouwd ten opzigte van 't Hart.* IV. En eindelyk *de Opvoeding beſchouwd in betrekking tot eenige zaaken, die 'er een vervolg van zyn.* Ieder van deeze Hoofdverdeelingen is wederom in menigvuldige Onderdeelen verdeeld.

Wy vinden in deeze Verhandeling veele uitmuntend ſchoone aanmerkingen, doch zo kort, en by wyze van Spreuken voorgeſteld en zonder uitbreiding, dat wy 'er onmooglyk een kort begrip van kunnen geeven. De Schryver geeft zelf deeze reden van zyne Schryfwyze: Hy ſtelt vast dat zodanige Verhandelingen alleen geleezen zullen worden door die ſoort van luiden, in allerlei Staaten, die weeten te denken. „ Voor zulke luiden nu behoeft men niet uitvoerig te zyn. 't Is genoeg hun een ontwerp van Opvoeding „ aan te bieden, beſtaande uit raadgeevingen, die elk verſtandig Leezer zal *toepaſſen*, *plooyen*, of *inkorten*, *volgens de* „ *jaaren* der Kinderen, die opgevoed moeten worden, *hunne bekwaamheid*, *hun karakter*, *hunnen toeſtand*, *en de oogmerken*, *die men zig met hun voorſtelt.* Deezen voet heb „ ik derhalven gehouden in dit antwoord."

Wy kunnen evenwel niet afzyn onze Lezers door een of ander ſtaaltje 's Mans behandeling eenigzins te doen zien. In de tweede Hoofdverdeeling, over het *vormen van het vermogen van denken of de Rede der Kinderen* en derzelver *Oordeel* ſpreekende, vindt men het volgende aangaande den Smaak der kinderen: „ *Draag zorg voor den* SMAAK *der kinderen*,

„ Door hen kennis te doen krygen aan de beſte Boeken

„ in allerleie weetenſchappen, en hun een goede Boekerye
„ te maaken,
„ Door hen byzondetlyk Boeken van ſmaak te doen leezen,
„ Door hen het beste, dat zy vinden, te doen herleezen
„ en by een verzamelen,
„ Door hen aan te zetten, om nooit *eenige goede Predika-*
„ *tie, eenig gerugtmaakend Pleidooi, eenige Akademiſche Re-*
„ *denvoering, of eenig goed Toneelſtuk te verzuimen,*
„ Door hen alleen te doen verkeeren met luiden van *ge-*
„ *zond verſtand*, van *geest*, van *bekwaamheid*,
„ Door hen vroegtydig ſmaak te doen krygen in *het ſchoo-*
„ *ne eenvoudige, het natuurlyke, het waaragtige, het ver-*
„ *bevene*,
„ Door hen beſtendiglyk te wapenen tegen den kwaaden
„ ſmaak in *het nieuwe, het byzondere, het hoogdraavende*, en
„ tegen den kwaaden ſmaak van *de gedagte op te offeren aan*
„ *de wyze van voorſtellen*,
„ Door hen aandagtiglyk te doen nagaan, wat by elk on-
„ derwerp, dat men verhandelt, voegt,
„ Door hunnen ſtyl te vormen, die *klaar, net, beknopt*,
„ en *overeenkomstig met het onderwerp*, moet zyn."

Uit de derde Afdeeling, *De Opvoeding beſchouwd ten opzichte van 't Hart*, waar in zeer veel voortreflyke regelen voorkoomen, zullenwe nog iet neemen, raakende de Dankbaarheid:

„ Vorm het hart uwer Kinderen tot de *Dankbaarheid*, en
„ voorkom in hun de *Ondankbaarheid*.
„ Dring ſterk aan, dat dankbaarheid een pligt van regt-
„ vaardigheid, ondankbaarheid eene onregtvaardigheid is.
„ Scherp uwen Kinderen in, dat het *betaamlyk, ſchoon* en
„ *aangenaam* is dankbaar te zyn.
„ Boezem hun, omtrent de ondankbaarheid, al den af-
„ keer, en al de veragting in, die zy verdient.
„ Doe uw voordeel met alle, zelfs de geringſte voorbeel-
„ den van ondankbaarheid, om uwen Kinderen te toonen,
„ welk oordeel het Gemeen 'er over velt.
„ Gewen uwe Kinders tot de dankbaarheid; help hen,
„ ten dien einde, om oplettende te zyn, zelfs op de min-
„ ſte gunſten, die men hun bewyst, en de minſte dienſten
„ die men hun doet.
„ Gewen uwe Kinders, om zulken, die hun goed doen,
„ terſtond te bedanken.
„ Beweeg hen, om hunne dankbaarheid te betuigen door
„ daaden.

„Leer

Digitized by Google

„ Leer hen hunne dankbaarheid evenredig maaken aan 't
„ gewigt der ontfangen dienſten.
„ Vermaan hen om het oogmerk, dat men gehad heeft,
„ om hen te verpligten, niet ongemerkt te laaten voorby-
„ gaan, ſchoon dit oogmerk niet uitgewerkt geworden zy."

In het vierde Deel, *De Opvoeding beſchouwd in betrekking tot eenige zaaken, die 'er een vervolg van zyn*, wordt zelfs van het reizen en van het aangaan van huwlyken van jonge lieden geſproken.

De VIERDE Verhandeling, waar van de Heer K. VAN DER PALM de Schryver is, wordt eerst in twee voornaame Deelen onderſcheiden, als: I. Welk een mensch *Gelukkig* en *Nuttig* kan genoemd worden en, II. Hoedanige middelen moeten aangewend worden, om het *Verſtand* en het *Hart* van een Kind te bereiden, om het zulk een *Gelukkig* en *Nuttig* mensch te doen worden. Het eerſte kortelyk afgedaan hebbende, verdeelt hy het tweede in drie Tydkringen; 1. Den tyd der Onnozelheid. 2. Den tyd der Kindschheid. 3. Den tyd der Jongelingſchap. Den tyd der Onnozelheid bepaalt hy van de geboorte tot de zeven jaaren, ten langſte, 't welk uitzondering toelaat naar de meer of mindere vatbaarheid van jonge Kinderen. De tweede tyd is van de zeven tot vyftien jaaren. De derde ſtrekt zich uit van de vyftien jaaren tot den tyd dat een Jongeling bekwaam is zich in een huwlyk te begeeven.

In den vroegſten Tydkring moeten de vermogens der Kinderen beproefd worden waar voor zy vatbaar zyn, en hun moet geen onderwys gegeeven worden van dingen, welken hun verſtand te boven gaan. En deeze tyd moet ook niet verzuimd worden, om de kwaade gemoedsgeſtalten, die zich ontdekken, te keer te gaan; om dat het verzuim van deeze twee dingen ligt te weeg kan brengen, dat de Kinderen, de driften aangewaſſen zynde, ſlaaven derzelven, of door een al te veel en ontydig onderwys rot en zot worden.

Aan den tweeden Tydkrings koomende, betuigt de Heer VAN DER PALM van oordeel te zyn dat men de Kinderen voor de zeven jaaren aan geene oefeningen des verſtands moet zetten, zo om dat hunne geringe vatbaarheid maakt dat zy weinig vorderen, als om dat de meeste Kinderen voor dien tyd, 'er met veel tegenzin toe gedwongen moeten worden. Behalven dat 'er ook na den tyd van zeven jaaren tyd genoeg overſchiet voor de Kinderen, om in leezen, ſchryven enz. geoefend te worden. Vervolgens verdeelt hy de Kinderen 1. In Ambachtslieden, 2. Kooplieden, 3. Kunsten Weetenſchapoefenaars, 4. Krygslieden, om voor elk

Digitized by Google

naar, zynen ſtaat, eenige regelen van beſtuur te geeven.

In den derden Tydkring vervoegt zich nu de Schryver tot het verſieren van den geest der Kinderen; waar in hy eerst ſpreekt van de kennisſe van en de liefde tot God, welke men de Kinderen niet te vroeg kan inprenten, en waar op de eerbied voor het Opperwezen moet gegrond worden: zo evenwel, dat hy het vroeg leeren bidden, of gebeden te doen opzeggen, voor datze hier behoorlyk bezef van hebben, met veelen afkeurt. De grondbeginzels van den Godsdienst wil hy dat men hun van de teedere jeugd af inſcherpe, doch zulken welken de kinderlyke begrippen niet te boven gaan; en niet hun maar ganſche opſtellen van den Godsdienst, waar in dingen zyn verre boven hun begrip, laat van buiten leeren. En vooral zorge draagen om vooroordeelen te weeren; of zo eenige ſchadelyke, uit een onberaaden onderwys eenige wortelen in hun geſchooten mogten hebben, dezelven uit te rooijen.

Eindelyk ſpreekt hy ook van de tugt en kastyding der Kinderen. „ De Kastyding", zegt hy, „ die het laatſte middel moest zyn, dat men tot verbetering der Kinderen aanwendt, is niet zelden het eerſte, en naar mate men minder oordeel in het opvoeden gebruikt, wordt zy tot de geringſte daden uitgeſtrekt; even als of de redelyke Mensch, gelyk het redenlooze Vee, moest gehandeld worden". Drie algemeene regelen worden hier gegeeven aangaande de Kastyding. 1. „ Dat men noit een Kind kastydt, ten zy men by zich zelven overtuigd is, dat het de ſtraf heeft verdient, en daar van zelf overreed is. —— 2. Dat men naauwkeurig onderzoekt, door welke ſtraf zy best te leiden zyn. —— 3. Dat de grootheid der ſtraffe moet geſchikt zyn naar die van de ſchuld".

Aangaande Jongelingen die naar de Hooge Schoolen gezonden worden, merkt de Schryver aan, dat zulks doorgaans te vroeg geſchiedt, en dat men de jongelingen wat meer in de algemeene weetenſchappen, welken tot hun verkozen Studie betrekking hebben, vooraf moest laaten onderwyzen; zo, om datze dan ſchielyker vorderingen zullen maaken; als, om datze dan beter in ſtaat zullen zyn om het gene hun door de Profeſoren voorgeſteld wordt, te verſtaan; en dus voor tegenzin in de Studie, welke in 't begin, door het niet verſtaan, dikwils opkoomt, beveiligd zullen worden.

Voorts ſpreekt de Heer VAN DER PALM nog van het reizen van jonge lieden en het aangaan van huwelyken: doch wy oordeelen genoeg gezegd te hebben om te doen zien, dat

ook

Digitized by Google

ook deeze Verhandeling waardig is geleezen te worden.

Eindelyk moetenwe ook nog iet aanhaalen uit de VYFDE *Verhandeling*, de Schryver van welke zynen naam niet heeft geopenbaard, om dezelve eenigzins te doen kennen. Deeze is, na de Inleiding verdeeld in drie deelen. I. *Voorbehoedzelen en vroegſte Beginzelen der Opvoeding.* Hier in wordt de Ouders voorgehouden, waar voor zy zich, inzonderheid de Moeders, moeten wagten, om geene gelegenheid te geeven dat een kwaade gemoedsgeſteldheid van haar op het Kind overga. Voorts dat zy zeer vroeg moeten beginnen op de Kinderen acht te geeven, om kwaade heblykheden, zo veel mooglyk, te voorkoomen, en die 'er reeds mogten zyn tegen te gaan.

In de IIde Afdeeling, *Verdere Voortzetting der Opvoeding*, wyst de Schryver aan op welk een gemaklyke, en als ſpeelende wyze men de Kinderen de letters van het ABC, het ſpellen en het leezen zou konnen leeren. Dat men ondertuſſchen de eerſte beginzelen der Christelyke waarheden, en de voornaamſte geſchiedenisſen des Bybels, door een geduurige herhaaling, het geheugen der Kinderen moet inprenten; en vervolgens tot andere zaaken overgaan. Waar op eenige aanmerkingen volgen over de Schoolen, welken, om wigtige redenen, als een noodzaaklyk kwaad aangemerkt worden. En wat de Ouders by en onder het ſchoolgaan der Kinderen moeten betragten, inzonderheid in de onderrechting van den Godsdienst; 't welk met opzicht op verſcheiden pligten, zo jegens God als den naasten, op de beſtiering van het Hart opzicht hebbende wordt aangedrongen; en de Ouderen vermaand goede voorbeelden te geeven.

De IIIde Afdeeling heeft tot opſchrift, *Voltooijing der Opvoeding.* Hier worden Kinderen onderſteld van 10 of 12 jaaren, wat min of meer, naar de verſchillende vermogens, en vervolgens. Van de beſchaaving der Dogters, zegt de Schryver, „wordt te weinig werk gemaakt, inzonderheid die „van een geringe geboorte zyn; waar door zy zelven, Moe„ders geworden zynde, niet in ſtaat zyn iet van eenig be„lang tot onderwys van haare Kinderen toe te brengen; „hoewel 'er aan de Opvoeding van aanzienlyker Jongvrou„wen de nodigſte zaaken ook ontbreeken, terwyle met „nutteloozer bezig gehouden en in dezelven onderweezen „worden." Voor het gene zy doorgaans by de Franſche *Mademoiſelles* leeren, wilde hy haar geleerd hebben haare Moedertaal wel te ſpellen en te leezen, haare gedagten in brieven wel uit te drukken, de voornaamſte waarheden van den

Digitized by Google

Christelyken Godsdienst en de Zedekunde der Christenen te doen verſtaan, haar in de Rekenkunde, Aardryksbeſchryvingen, Historiekunde, vooral van ons Vaderland op te leiden; en eindelyk zulke handwerken te leeren, als in de huishouding van den meesten dienst kunnen zyn, behalven dat zy, in het huishouden zelve en het gene daar toe behoort, wel opgeleid moeten worden.

Van de Zoonen, die tot een neering of beroep geſchikt worden, wil de Schryver, dat de Ouders hier mede niet te vroeg in de weer moeten zyn, voor dat de Kinderen de behoorlyke bekwaamheid hebben; hy maakt eenige aanmerkingen over het verkiezen van eenen Meester of Werkbaas, en hoe men zich in het verkiezen van eene neering of ambacht voor zynen Zoon moet gedraagen. Hier na gaat hy over tot Zoonen van goeden huize, waar omtrent geen minder voorzorge in acht te neemen ſtaat; inzonderheid, dat zy de goede indrukzelen welken zy reeds mogen ontfangen hebben, niet wederom verliezen. Spreekt ook van het Krygsleven en de Zeevaart. En eindelyk van de Uitſpanningen der jonge lieden, voor welken hy den Schouwburg veroordeelt. „ Hoe veel men ook mag zwetzen", zegt hy, „ van „ het voordeel, dat dezelve by ouden en jongen kunnen te „ weeg brengen, in het ten toon ſtellen van de *menſchely*„ ke bedryven en dwaasheden, in het kweeken van edelmoe„ dige beginſels en diergelyke; ik heb altoos aan de waar„ heid hier van getwyffeld, en wenschte wel door de Voor„ ſtanders der Schouwſpeelen overtuigd te kunnen worden „ uit de voorbeelden van hun, die yverigſte den Schouw„ burg bezoeken, of deeze heilzaame uitwerking maar in „ eenigen hunner, door dit middel is uitgewerkt: maar zoo „ lang de grootſte Ligtmiſſen de yverigſte Schouwburgloo„ pers zyn, zoo lang zy onder het volharden hier in dezelf„ de blyven; dog tot inkeer en verbetering van hun gedrag „ komende, feldzaam of nooit zich in deeze plaatſen laaten „ zien, zal Ik ongeloovig blyven: my is niet onbewust, dat „ groote Mannen de zaak voor het tooneel opgevat, en de „ Minnaars van het zelve niet weinig geſtyfd hebben, maar „ Ik weet te gelyk, dat zy het niet verdedigd hebben, zoo „ als het inderdaad is, maar zo als het behoorde te wee„ zen: wie, die een weinig indruk van den Godsdienst, „ die eenige beginzelen van zedigheid en eerbaarheid bezit, „ zal de tegenwoordige verdorve geſteldheid der Schouw„ ſpelen durven goedkeuren? wie van de verleidende geaard„ heid der jeugd, geduurig naar het verbodene tragtende,

„ over-

Digitized by Google

„ overreed, zal hun het bywoonen van deeze vertooningen „ kunnen aanraaden en gelooven, dat zy uit de zelve ge„ ſchikte vorming hunner zeeden en verbetering van hun „ hert zullen wegdraagen? Zyn de meeste Treurſpelen hier „ toe geſchikt? Zyn de Blyſpelen daar toe ingerigt? Welke „ wel de gierigheid en eigenzinnigheid, en andere gebreken „ van Ouderen en Voogden doorſtryken; maar te gelyk „ veragting voor veelen derzelve inboezemen, welke men „ met hunne zwakheden eeren; maar bedriegeryen aanwy„ zen, omtrent dezulken in het werk te ſtellen, welke men „ alle trouwe bewyzen moest: worden 'er ſommige dwaas„ heden beſpot; grove fouten en misdaaden, vooral van „ onkuisheid en egtbreuk, worden 'er als beuzelingen en „ aartigheden voorgeſteld: heeft men eenige weinige Treur„ ſpelen, dewelke ſtigtende, en nog weiniger Blyſpelen, „ die geheel zuiver van ergerlykheden zyn, om te kunnen „ vertoonen, alles wordt weder omver geworpen en ver„ ydeld door een ontugtige Dans of vuile Klugt, welke men „ zich niet ſchaamt na het ſpeelen van gewyde rollen zelfs „ te laaten volgen". Om de wereld en de belachlyke dwaasheden der menſchen te leeren kennen, oordeelt de Schryver beter de Spectators van STEELE en ADDISON en van EFFEN te leezen, waar by eenige van de beste *Romans* kunnen gevoegd worden; en keurt voorts tot goede Uitſpanningen, de Muzyk en Schilderkonst; mids dat men bedenke, gelyk omtrent alle uitſpanningen waargenomen moet worden, datze ſlegts uitſpanningen en geen hoofdwerk zyn.

Men kan uit vergelyking van het gene wy uit deeze Verhandelingen hebben opgegeeven, ligt zien datze niet alle even net zyn in ſchikking en onderſcheiding; doch alle wel iet bevatten 't welk der opmerking van welmeenende Ouders waardig is. De Verhandeling van den Heer FORMEY in het eerſte, en van den Heer CHATELAIN, in dit tweede Stuk, zyn beide ook in 't Fransch, waar inze geſchreeven zyn, onder de Nederduitſche vertaaling gedrukt.

Digitized by Google

D. CASPAR NEUMANS, *in leven zeer vermaard* Professor Chymiæ enz. enz. te Berlyn. *Grondelyke en met Proeven bewezene Medicinale en Natuurkundige Chymie, om zyn groote nuttigheid uit 't Hoogduits vertaald, en hier en daar met opheldernde Aanteekeningen vermeerdert, door een Voornaam Liefhebber der Schey-Kunde. Eerste Deels eerste Stuk. Te Leeuwarden, ter Drukkerye van* H. A. de Chalmot, 1766. 404 *bladzyden in groot octavo.*

DE Chymie of Scheidkunde is van een algemeene nuttigheid in de Natuur- en in de Geneeskunde, en mag als een eigenlyk deel van beiden aangemerkt worden. Want daar de Natuurkunde zich, voor 't grootste gedeelte, vergenoegt, met de algemeene eigenschappen der lichaamen te onderzoeken, beproeft de Chymie meerder de byzondere eigenschappen van byzondere lichaamen. Zy maakt haar werk dezelven in derzelver deelen, waar uit zy bestaan, van elkanderen te scheiden, zo verre dit door menschelyke konst mooglyk is; of lichaamen met lichaamen, derzelver deelen met andere deelen samen te voegen, om de hoedanigheden, krachten en werkingen, onderling en op andere lichaamen, zo verre dit geschieden kan, te ontdekken. Zy is derhalve der Natuurkunde, een groot behulp. De Natuurkundigen weeten zich ook met voordeel van dezelve te bedienen. Van de lichtende lichaamen spreekende, b. v. maaken zy gebruik van den *Phosphorus*, welken zy van de Chymisten ontleenen; om, van 't Vuur handelende, te toonen dat twee lichaamen, welken op zich zelven, geene eigenschappen van vuur laaten blyken, by malkander gemengd of maar gestort, met een groot geweld in brand vliegen, neemen zy een fyne olie en sterke geest van Salpeter, welken hun de Chymisten verschaffen, zo wel als de aanleiding tot de Proeve zelve, om van geen andere omstandigheden in de Natuurkunde voorkoomende te gewaagen. In de Geneeskunde erkent een iegelyk datze onontbeerlyk is. Hoe zou zich een Geneesheer konnen bepaalen tot het geeven van veele Geneesmiddelen, zonder de eigenschappen en werkingen van zodanige middelen, door de Scheidkunde, geleerd te hebben. Wat zou hy doen, by voorbeeld, voor iemant die by ongeluk Kwiksublimaat in de Maag hadt gekreegen, indien hy onkundig was, dat de vergiftige eigenschap van dit lichaam bestaat in het scherp zuur, waar mede deeze bereiding van Kwik vereenigd is; en de geneezing afhangt van dit zuur schielyk krachteloos

loos en ſtomp te maaken; en zo in honderd andere gevallen. Hierom wordtze ook op de Hooge Schoolen geleeraard, en door de Profeſsoren in de Geneeskunde, werkdaadelyk getoond. Jonge lieden, de Akademien bezoekende, hebben dus gelegenheid hier van door mondelyk en daadlyk onderwys kennisſe te verkrygen. Doch die eenig werk van de Geneeskunde, Heelkunde of Artzenybereiding maaken, zonder gelegenheid te hebben zich naar eene Akademie te vervoegen, of de latynſche of andere uitheemſche taalen te verſtaan, kunnen hier toe zo gemaklyk niet geraaken. Het is waar dat in 't Latyn en eenige uitlandſche taalen, eenige zeer goede Werken over de Chymie het licht zien: maar in onze Vaderlandſche taale ontbreekt zulk een werk wezenlyk, en wy hebben al voorlang geoordeeld, dat zulk een gebrek door de Vertaaling van een goed Werk over de Chymie, behoorde vervuld te worden. Hierom zien wy het begin eener vertaaling van een Werk des kundigen en beroemden NEUMANNS, met genoegen, te voorſchyn koomen, in hope dat men 'er het begeerde en verlangde einde mede zal bereiken.

Dit eerſte Stuk, van het eerſte Deel, vervat meest algemeene zaaken, welken van nut zyn, geweeten te worden, voor dat men met den Schryver tot byzondere overga. Dit eerſte Stuk is verdeeld in vyf Afdeelingen. In de eerſte wordt geſproken *van de Natuur en eigenlyke Geſchapenheit der Chymie.* In de tweede, welke uit drie Hoofdſtukken beſtaat, wordt in het eerſte gehandeld *van de Chymiſche Schryvers, in de allereerſte Ouderdom der Chymie.* In het tweede, *van de Chymiſche Schryvers in de middelſte Ouderdom der Chymie.* In het derde, *van de Chymiſche Schryvers der nieuwere Tyden.* De derde Afdeeling heeft tot opſchrift, *van de Beginzelen der vermengde Lichaamen.* De vierde Afdeeling, *van de Chymiſche Werktuigen*, heeft twee Hoofdſtukken, I. *Van de middelbare of lydende Chymiſche Werktuigen.* II. *Van de aanlegging van een Chymisch Laboratorium.* De vyfde Afdeeling, *van de onmiddelbare Chymiſche Werktuigen*, beſtaat uit vier Hoofdſtukken, I. *Van het Vuur.* II. *Van de Lugt.* III. *Van het Water.* IV. *Van de Aarde.* Men kan uit deezen inhoud ligt zien, dat in dit eerſte Stuk veel aanmerklyke dingen verhandeld worden: wy zullen eenigen uit veelen aantoeren, om eenig denkbeeld van het Werk zelf te geeven.

Na de beſchryving en bepaaling van de Chymie toont de Heer NEUMANN hoe dezelve, in haar grootſte uitgeſtrektheid genomen, kan verdeeld worden, als:

1. „ *Chymia Pharmaceutica* of *Medica*, wanneer dezelve „ onderwyst hoedanig men met de toebereiding van *Medi-* „ *camenten* moet handelen.

2. „ *Docimaſia*, wanneerze leert, de Metaalen te probee- „ ren, en uit de *Minera's* of Ertzen het Metaal te verkry- „ gen, en 't zelve van hare overtollige Deelen te louteren „ en te zuiveren.

3. „ *Metallurgia*, alsze te kennen geeft, door wat middе- „ len men de Metalen tot ſmelting kan brengen en vloei- „ baar maken.

4. „ *Alchymia*, alsze aantoont, hoedanig onrype en onvol- „ komene Metalen, tot een grooter rypheid en volkoment- „ heid te brengen zyn.

5. „ *Halotechnia*, wanneer ze de Natuur, Hoedanigheid „ en eigentlyke Geſchapenheit der Zouten, haare eerſte be- „ ginzelen, te zamenzetting en evenredigheid met andere „ Lighamen, aantoont en ontdekt.

6. „ *Zymotechnia*, wanneerze leert hoe men uit vermengde „ Lighamen, die aan gesting onderworpen zyn, door mid- „ del van die gesting andere voortbrengzelen kan te we- „ ge brengen". Men ziet hier uit, met een opſlag van het oog, hoe verre zich het gebruik van deeze weetenſchap en konst uitſtrekt.

In de derde Afdeeling handelt de Schryver van de beginzelen der vermengde lichaamen, dat is te zeggen van de deelen, uit welken de ſamengeſtelde lichaamen beſtaan. Hy toont, gelyk dit ligt te toonen is, dat de natuurlyke beginzelen der lichaamen ons onbekend zyn, en niet ontdekt kunnen worden; en dat, als men van beginzelen der lichaamen ſpreekt, men 'er dan alleen zulke deelen door moet verſtaan, waar in men dezelven door hulp van de Chymie kan ſcheiden of ontbinden. Verſcheiden gevoelens worden hier over voorgeſteld, welken van veelen geoordeeld zullen worden van te weinig nut te zyn om 'er het Werk mede te vergrooten. Van de Chymiſche gereedſchappen, Vaten, Stookgereedſchappen en Ovens, wordt in de vierde Afdeeling uitvoerig geſproken. Doch deezen kunnen van onkundigen niet begreepen worden, zonder werklyke vertooning der gereedſchappen zelven, of goede Afbeeldingen. Hier op volgt dan, eindelyk, de verhandeling van de onmiddelbaare Chymiſche Werktuigen, gelyk ze door den Heer NEUMANN genoemd worden; en hier van is het eerſte het *Vuur*, waar van zeer breedvoerig geſproken wordt, ten opzichte van alle deszelfs voornaamſte eigenſchappen, welken by de Schryvers over de

Na-

Digitized by Google

Natuurkunde doorgaans gevonden worden. Wy zullen hier alleen eenige ſtaaltjes van het gene de Schryver over het voedzel des Vuurs aanmerkt opgeeven.

Eerst wordt onderzogt wat in de *Vegetabilien* of Gewasſen is, 't welk tot voedzel van het Vuur kan ſtrekken. Deeze lichaamen bevatten in zich Water; een Spiritus, dat is, een fyne vloeibaare ſtoffe, die uitwaasſemt, en meest een reuk van zich geeft; een zuur Zout, 't welk zich byna altyd in een vloeibaare gedaante vertoont, of een vlug Loog-Zout; een ligte vlugge Olie, die byna dezelfde reuk heeft, als het Gewas waar van zy een deel is; een zwaardere, en in 't Vuur beſtendiger Olie. „ Verbrand men ze, zo laten ze een zwart „ te kole na, die alsze in een beſloten vat, by een ſterk en „ langdurend Vuur gezet word, egter vast en zwart blyft, „ als mede een witagtige asch, welke van de zwarte kolen, „ wanneerze in de open lugt verbrand worden, te rug blyft; „ uit deze asch verkrygt men, door 't uitlogen een vast „ loog-zout, en 't geen van deze asch, na dat 't zout daar „ uit getrokken is, te rug blyft, is een aarde! Dit zyn nu „ de delen waar uit de *vegetabilien* beſtaan, en die na haar „ verbranding te rug blyven". De Verſchynzelen welken een Gewas geeft, als het verbrand wordt, zyn, dat het rookt, welke rook water en roet geeft; dat het vlam vat, en verteerd wordt, met alleen eenige asch over te laaten. Het Water kan niet ontbranden of vlam vatten, evenwel doet het iet tot het branden der Gewasſen, op dezelfde wyze als wanneer iet daar van in brandende olie gegooten wordt, het de vlam vergroot en losſer maakt, en dus het Vuur vermeerdert en verſterkt. De *Spiritus* of Geesten der Gewasſen kunnen ook niet branden, en blusſchen het Vuur; voeden derhalve het zelve niet. Wyn ook niet, maar de overgehaalde Geest. Het zuur Zout en het loog-Zout voeden het insgelyks niet. Overgehaalde oliën vatten vlam en kunnen het Vuur voeden. Het gene na de verbranding van eenig Gewas overblyft, is of water, of een zout, of aarde of dit beide te gelyk. Als men deeze dingen van de brandbaare lichaamen kon afzonderen, zou men een zuiver voedzel des Vuurs hebben, 't welk zich door 't Vuur geheel zou laaten verteeren, zonder rook te geeven of iet achter te laaten. De Oliën zyn het derhalve, alleen, welke eigenlyk branden. En dit zelfde moet ook op de brandbaare deelen van Dieren en Mineraalen gepast worden.

Hier na volgt in het tweede Hoofdſtuk van deeze Afdeeling, *Van de Lugt*, welke ook zeer omſtandig en op de wyze

der

Digitized by Google

der Natuurkundigen onderzogt wordt; zelfs hoe het Luggt-ledige en de Barometers eerst uitgevonden zyn. De Schryver merkt onder anderen aan, dat de Lugt uit een vloeibaar lichaam, gelyk Water uitgepompt, zich niet gemaklyk wederom met het water vermengt, of 'er ſchielyk weder indringt. Als men uit water zo veel Lugt uitdryft als 'er uitgaan wil, en het zelve langer dan twee dagen, in een ruim bier-glas, ongedekt laat ſtaan, zo dat 'er de buiten-lugt by kan koomen, en vervolgens wederom onder de Klok van de Lugt pomp brengt, om 'er de Lugt uit te pompen, 'er of geheel geene, of maar zeer weinige lugt-blaazen uit het water zullen opborlen. En dit geſchiedt ook, wanneer het water door kooking van Lugt beroofd is. Zy kan 'er weder indringen en zich weder als vore mede vermengen; doch dit geſchiedt langzaam. De Lugt welke in het water is, is in kleine deelen en tuſſchen de tuſſchenruimtjes ingedrongen; zy moet zich derhalve in het water oploſſen, gelyk de Zouten welken in het water opgelost worden. En dit heeft niet alleen plaats in het water, maar ook in de meeste of alle andere Vogten, zo wel als in vaste lichaamen.

Van de menigte der Lugt in de lichaamen wordt gezegd. „Het eene lighaam bevat altyd meerder lugt in zig als het „andere: Een *Eike* bevat een derde deel van haar gewigt „aan lugt. *Erten* bevatten even zo veel. *Indiaanſche Wit* „bevat aan lugt het vierde deel van zyn gewigt. *Olieagtige* „en *kleurige ſubſtantien* geven of niet zo veel, of laten de „lugt niet zo ligt varen, als by voorbeeld *Honig*, welke niet „'t negende deel lugt geeft, of *Wasch*, waar uit maar een „zestiende deel lugt komt. De *Mineralien* bevatten zeer „veel lugt. *Steenkolen van Newcastle* geven de helft van haar „gewigt aan lugt. *Spiesglas* (Antimonium) geeft omtrent „agt-en-twintig maal zo veel lugt als zyn gewigt. *Scherpe* „*Spiritusſen* geven by de oploſſing der metalen een grote „menigte lugt. *Dierlyke lighamen* zyn ſterker als andere „met lugt vervuld. Het *Bloed* geeft drie-en-dertig maal zo „veel lugt als het ruimte inneemt; en de *digte dierlyke lig-* „*hamen* geven meer lugt als de *vloeibare*. Een *Steen* uit „'s menſchen lighaam geeft zes honderd en vyf-en-veertig „maal zo veel lugt als hy groot is". Men weet hoedanige onderzoekingen HALES hier omtrent gedaan heeft, welken in zyne *Weegkundige Proeven met de Gewaſſen* gevonden worden.

De nuttigheid der Lugt is zo algemeen, datze van geene lichaamen of werkingen der Natuure kan ontbeerd worden, zon-

Digitized by Google

zonder een geheele ſtilſtand of omkeering. Men zou zich zeer bedriegen, zegt de Heer NEUMANN, als men zich verbeeldde, dat de Lugt een enkelvoudig lichaam ware. Zy is een mengzel, of vermengd met zeer veele ſtoffen van verſchillenden aart; met de uitwaaſeming en uitvloeijingen van allerhande lichaamen op de oppervlakte der Aarde, zo dra dezelven zo fyn en ligt zyn, dat ze in de Lugt kunnen dryven; als Vuur, Water, uitwaaſemende deelen der Planten, Geestige en vloeibaare ſtoffen, Oliagtige, Zoute, Aardagtige, Zaaden van Gewaſſen welken klein zyn, uitwaaſemingen van Menſchen en Dieren, Eijers van Dieren en Inſecten, Zwavel, Mineraal-deelen, en veel anderen, onmoogelyk alle op te noemen. En niet tegenſtaande dit alles behoudt zy haaren ſtaat van vloeibaarheid en andere natuurlyke eigenſchappen; ſchoonze door de bezwangering van ſommige uitvloeizels op eenige plaatſen, voor eenige dieren of menſchen eenig nadeel kan doen.

In het derde Hoofdſtuk vindt men eene Verhandeling van *het Water*. Zuiver Water is 't gene reuk noch ſmaak heeft, zich in druppen verdeelt, en door een zekeren trap van koude, in een vast, doorzichtig lighaam, 't welk men Ys noemt, veranderd wordt. Het Water is ook altyd met eenige vreemde ſtoffen vermengd; vuur en lugt bevat het altyd: en het vuur alleen meent onze Schryver, is de oorzaak der vloeibaarheid van het Water. De Water-deeltjes zyn naast de Vuurdeeltjes de allerkleinſte: zy kunnen zeer vaste lichaamen doordringen, welken de Lugtdeeltjes wederhouden; en zyn gevolglyk ook hard. Het Water dringt echter niet door alle lichaamen, als metaale Vaten, Keizel of andere vaste Steenen, Glas enz. hoewel aangaande het laatſte van ſommigen nog eenige twyfelingen gemaakt worden.

„ Niets in de Wereld kan de waterdeeltjes groter en
„ kleiner maken dan alleen 't vuur "; zegt de Schryver,
„ dit rekt gelyk alle andere lichaamen, dus ook de water-
„ deeltjes in een grooter ruimte uit, en maaktze gevolglyk
„ groter; en als het niet in behorige menigte in 't water
„ voor handen is, zo worden de water-deeltjes door de
„ koude, gelyk alle andere lighaamen, in een nauwer ruim-
„ te gebragt, te zamengetrokken en kleiner: De water-
„ deeltjes worden gedurig kleiner, hoe meer het vuur af-
„ neemt, alleen moet het vuur niet zodanig afnemen, dat
„ deszelfs warmte tot op de twee en dertigſte trap van FAH-
„ RENHEITS Thermometer naar beneden zakt, want dan
„ blyft het water geen water, maar wordt in ys verandert.

„ Maar

„ Maar hoe zeer de grootte der water-deeltjes in het water, „ als het bevroren is en verder bevriest, afneemt, laat zig „ niet bepalen, dewyl de lugt in 't water, als het bevriest, „ de bevrorene water-deeltjes uitrekt." Het is bekend, dat Water, op het vuur heet gemaakt, meer ruimte beſlaat, dan wanneer het koud is: doch of dit van een wezenlyke vergrooting der deeltjes waar uit het water beſtaat, afhangt, dan op eenige andere wyze zou konnen verklaard worden, zullen wy tegenwoordig niet onderzoeken.

Voorts worden eenige eigenſchappen van het Water aangeweezen. Het lost veele dingen op en doet dezelven ſmelten, gelyk veele zouten: zo nogtans, dat hetzelfde Water van het eene zout meer, dan van een ander, en ook ſchielyker zal doen ſmelten. Aanmerklyk is het, wanneer een zekere maate Waters een zekere maate zouts heeft doen ſmelten, en niets meer van het zelfde zout oplost, het nog wel een aanmerklyk deel van eenig ander zout zal doen ſmelten; en dit ook niet meer oplosſende, nog wel een derde zout in hetzelfde vogt zal ſmelten. Men leert hier uit, dat een bepaalde maate Waters een bepaalde maate van ieder zout kan doen ſmelten en geſmolten houden, en niets meer van het zelfde zout. Het Water heeft geen vermogen om alle lichaamen op te losſen. Of de Metaalen en zelfs het Goud, door een aanhoudende wryving met Water, eenige deelen verliezen, welken tot een vloeibaare ſtoffe opgelost worden, gelyk ſommigen ſtellen, wordt van onzen Schryver in twyfel getrokken. Zeker is het, dat het Water geen zuivere aarde, glas, edelgeſteenten, of cryſtal doet ſmelten.

In zeer veele lichaamen is Water, doch onzichtbaar; de alderdroogſte en hardſte lichaamen bevatten veel Water, 't welk 'er door het vuur kan uitgedreeven en zichtbaar gemaakt worden. Ja het wordt geoordeeld veel toe te brengen tot den ſamenhang der vaste lichaamen; waar van men de vermenging van Gips en Kalk met Water tot voorbeelden kan neemen. Verſcheide ſoorten van Water hebben niet alle dezelfde goede hoedanigheden. Het Regen water neemt veele deelen uit de lugt mede, en is derhalve een zeer onzuiver Water, en 't welk ligt aan 't rotten ſlaat. Het Fontein-water is zeer verſchillend naar de verſcheidenheid des aardryks, waar door het vloeit, eer het eene fontein maakt. Het Water der Rivieren beſtaat ten deele uit regen en ſneeuw en ten deele uit fontein-water, en moet daar naar beoordeeld worden, behalven dat het veel

drek

Digitized by Google

drek en onzuiverheid van menſchen en dieren bevat. Het Moerasſig Water is altyd zeer onzuiver. Het Zee-water heeft, behalven het zout, nog hars en allerleie andere onzuiverheden uit de Rivieren, welken zich in de Zee ontlasten. De Heer NEUMANN geeft eenige Proeven aan de hand om te ontdekken of een Water regt zuiver is.

Laatſtelyk is 'er nog een Hoofdſtuk in dit Werk, *van de Aarde*, waar door verſtaan wordt een *lichaam, dat zich in geen vloeibaare ſtoffe oplosſen laat.* Zy is van drieërley aart. Myn-ſtoffelyke, Aarde van Gewaſſen en Dieren. Doch de verſcheide ſoorten van Aarde kunnen in 't algemeen tot vier gebragt worden. 1. *Terra calcarea* of *alcalina*, die zich alleen tot kalk branden, en in zuure Schei-vogten, met opbruizing laat oplosſen. 2. *Terra vitrescibilis*, welke tot glas kan gemaakt worden. 3. *Terra argillacea;* deeze laat zich alleen op de ſchyf draaijen, en wordt in 't branden hard. 4. *Terra gypſea;* deeze word in 't branden tot Gyps, of een zodanige kalk-aarde, die zich in geen zuur Schei-vogt laat oplosſen, gaarne vuur met het ſtaal geeft, en de glas-wording het langſt wederſtaat.

Hier mede eindigt dit eerſte Stuk van het eerſte Deel van dit Scheikundig Werk. De Heer NEUMANN is gewislyk een zeer kundig en bekwaam Chymist geweest; die deeze konst voor een zeer groot getal van Studenten, mondelyk en Werkdaadig heeft geleeraard; en het gene Hy 'er over geſchreeven heeft, is zeer geacht by allen genoegzaam, die eenige kennisſe van, en liefde voor deeze weetenſchap hebben; des kan deeze Vertaaling niet nalaaten geacht te worden en nuttig te zyn. Wy vreezen alleen, dat het Werk voor onze Vaderlanders te groot en te uitvoerig zal zyn, om genoeg geleezen en verkogt te worden. Behalven dat de Chymie, ſedert den dood van NEUMANN, nog al merkelyke vorderingen heeft gemaakt en nog daaglyks maakt. De Vertaaling aangaande, om daar van ook een woord te zeggen. Dezelve voldoet ons, over 't algemeen, taamelyk wel, ſchoon 'er eenige meerdere naauwkeurigheid in zou konnen waargenomen worden. Zo vindenwe b. v. het woord *hevel* gebruikt, om een ſtamper heen en weder te beweegen, bladz. 251. 't welk ons geheel onverſtaanbaar voorkoomt, ten ware men door *hevel* een kruk of hefboom moest verſtaan. Het zelfde woord koomt nog eens voor bladz. 273, waar het even duister is, ten zy men 'er onze gemelde beteekenisſe aan geeve. Zo vindenwe ook *aanroeren* voor raaken, doch dat is van weinig aanbelang: maar de menigvuldige en ſa-

men-

Digitized by Google

mengevoegde Deelwoorden (*Participia*) zyn in onze Taale, naar onze verbeelding, wanluidend; en deezen vindt men nog al niet zelden, meest echter waar van de Chymiſche Werktuigen geſproken wordt, als: *in 't te veranderen ſtaande lichaam, van de in 't vuur behandeld wordende dingen*, enz. doch wyl dit kleinigheden zyn, welken meerendeels van iemants ſmaak afhangen, zullen we hier op niet blyven ſtaan. De Vertaaler heeft ook hier en daar eene aanteekening onder den Text gevoegd, welke haare waarde heeft, zonder hier van, by wyze van Voorberigt, iets te zeggen, en het by de melding op den titel alleen te laaten.

Verzameling van Mengelſchriften, door den Heere J. A. UNZER, M. D. *Schryver van den Artz of Geneesheer. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige aanmerkingen vermeerderd. Te Amſt. by* P. Conradi, *in groot octavo* 309 *bladz.*

Dit Werkje van den Heer UNZER beſtaat in eene menigte van kleine Verhandelingen over allerlei weetenswaardige zaaken, van tyd tot tyd, in deeze en geene, in Duitschland uitkomende Tydſchriften, geplaatst. Zie hier de lyst der ſtukjes: (I.) *Onderzoek hoe de Aankweeking van den Landbouw, de Bevolking der Staaten bevordert.* (II.) *Beſchouwingen van eenige byzonderheden uit het Ryk der Planten.* (III.) *Brief van Mejuffrouw R**, over het Gevoel der Planten.* (IV.) *Onderhoud over Nevels, Dauw, Regen en dergelyke Luchtverſchynſelen.* (V.) *Brief over de Weervoorzeggingen.* (VI.) *Onderzoek der Vraage, of de Dropjes op de Planten met Bolgeſleepten Glaasjes vergeleeken kunnen worden?* (VII.) *Verſcheiden Huishoudelyke Aanmerkingen ten opzichte van het gebruik des waters.* (VIII.) *Beſchouwing van eenige Byzonderheden in het Ryk der Natuur.* (IX.) *Aanmerkingen over de Oogen van verſcheiden Dieren.* (X.) *Van de Voortteeling ſommiger Dieren.* (XI.) *Natuurkundige en Godvruchtige Beſchouwingen eeniger Vogelen.* (XII.) *Berigten wegens het Optrekken der Mutzen.* (XIII.) *Onpartydige Gedagten over de Mieren.* (XIV.) *Brief over het voorgaande Onderwerp.* (XV.) *Van 't Nut eeniger Inſecten tot verwen.* (XVI.) *Geſchrift aan de Heeren Schryveren van de* Geſellſchaftlichen Erzählungen / [NB.] *wegens 't Nut der Vorſchen in de Tuinen.* (XVII.) *Eenige natuurkundige Aanmerkingen, aan die zelfde Heeren.* (XVIII.) *Gedagten over de Sneeuw en het Sneeuwater.* (XIX.) *Gedagten over de Figuuren van het Ys.* (XX.) *Brief over de Figuuren op de Bevroren Ver-*

Digitized by Google

Venſter ruiten. (XXI.) *Lof des Winters.* —— Niemand, die deeze lyst naagaat, en tevens bedenkt dat de onderwerpen, daar in vermeld, door den *Schryver van den Artz* behandeld zyn, zal twyfelen hier eenig nieuws zyner aandagt waardig aan te treffen; is het niet in de ſtoffe, het is in de wyze van behandeling. Dus oordeelt 'er de Opſteller zelve over, als hy, volgens 't berigt in de Voorrede van den Vertaaler, zich dus laat hooren. —— „ Daar zyn Leezers, welken myne wyze „ van Voorſtelling behaagt, en welke in deeze Bladeren „ doorgaans eenige Goede en Nuttige Aanmerkingen en Be„ ſpiegelingen vinden zullen, die voor 't grootſte gedeelte „ niet van my zelven, maar, door my, uit goede Bronnen „ geſchept zyn, om Lieden, welke geen verheven Geleerd„ heid zoeken, op eene Leerzaame en Aangenaame wyze te „ onderhouden. —— Een Schryver, als ik, die zonder „ groote Geleerdheid te bezitten, tot zyn doelwit heeft, om „ de Geleerdheid van andere, door eene behaaglyke Voor„ ſtelling, uit te breiden, maakt zyn Fortuin door een zeker „ aantal van Leezeren, wier ſmaak hy, in zynen Schryf„ trant, weet te treffen, en ik ben gelukkig genoeg van my „ met deeze Goedkeuring te kunnen vergenoegen". Jok en ernst verbeurten, in deeze *Verzameling van Mengelſchriften*, elkander; terwyl deeze en geene kleine Versjes, hier en daar in gevlogten, de zaaken vervrolyken. Dan ſchoon een ernſtig Leezer ſtoffe naar zynen ſmaak zal aantreffen, heerscht de ſchertſende Geest des Schryvers in veele ſtukjes. 't Lust ons een voorbeeld van dit laatſte ſlag onzen Leezeren onder 't oog te brengen, en daar toe een der kortſten geheel over te neemen, te weeten, 't geen ten opſchrift heeft: *Eenige Natuurkundige Aanmerkingen aan de Heeren Schryveren van de* Geſellſchaftlichen Erzählungen. (NB.) Boven dit Vertoog vindt men, gelyk boven alle de overige, Dichtregels, en wel deezen,

. . . per multas aditum ſibi ſæpe figuras
Reperit . . . . . .
OVIDIUS.

„ Door veelerlei Gedaante en Vormen moet hy gaan".

Waar op dit Briefswyze Vertoog dus luidt.

MYNE HEEREN!

„ WAnneer ik gisteren avond het eerſte Deel uwer *Ver„ handelingen* in 't Bed doorbladerde, zoo overmees„ terde my eindelyk de Slaap, en ik droomde, dat ik met

„ iemand van uw Genootſchap in eenen Tuin ging wande-
„ len, alwaar hy my, by allerlei gelegenheid, zeer nuttige
„ Onderrigtingen gaf. Ik ben een Mensch, die zeer veel
„ van Droomen houde: en naardien ik dit Gezicht niet an-
„ ders kan uitleggen, dan dat ik nog te eeniger tyd een
„ Mede-arbeider aan uw Geſchrift zou worden, heb ik ge-
„ ſchroomd myn Noodlot te wederſtreeven, wanneer ik my
„ daar niet terſtond toe begaf. Ik zette my ten dien einde
„ neder, en wagte met Papier, Pen en Inkt af, wat my de
„ Hemel zou ingeeven, om aan UEd. te ſchryven. Het eerst
„ daar myne Gedachten op vielen, was de Lente. Ik dacht
„ dus een Lofrede voor de Lente op te ſtellen: maar ik weet
„ zelf niet hoe het kwam, dat ik dat Denkbeeld terſtond we-
„ der vaaren liet. Had gy-lieden niet eerst onlangs de Op-
„ togt der Lente in eene Allegorie beſchreven, zou ik tot
„ eene Allegorie beſloten hebben. Terwyl ik eindelyk be-
„ gon, in myn geheugen alles te haalen wat eenigzins by de
„ Lente dienen kon, en daar by een vast Beſluit had gemo-
„ men, om niet af te gaan van het onderwerp, waar op ik
„ gevallen was, ſchoot my op het laatst het *Lenteſchuim* te
„ binnen, dat in de eerſte ſchoone Lentedagen, zig aan
„ allerlei ſoort van Planten hegt, en welk ISIDORUS van *Se-*
„ *ville* voor 't Speekzel des *Koekoeks* houdt. Dit *Schuim* ge-
„ lykt inderdaad niet kwalyk naar uitgeworpen Speekzel.
„ Men ziet het zelve, wanneer de *Koekoek* begint te roepen,
„ en 't verdwynt weder, wanneer die Vogel wegtrekt. Ja
„ men ondervindt ook, dat, wanneer hy van den eenen Oord
„ naar den anderen vliegt, zodanig een Geluid en Gerochel
„ uit den Strot maakt, als of hy moest Spuuwen. Indien
„ ISIDORUS dit nu voor een Zinking, of ander Ongemak
„ van dien Vogel gehouden heeft, kan hem dit ligt Aanlei-
„ ding tot zyne Stelling gegeven hebben. Ondertuſſchen
„ heeft SWAMMERDAM alreeds beſpeurd, dat de *Krekeltjes*
„ dit *Schuim* voorzaaken, en de Heer POUPART heeft de
„ wyze en trant beſchreven, waar op zy denzelven voort-
„ brengen. Alzo ik twyffele of de Vorming daar van wel
„ aan de meeste uwer Leezeren bekend is, zal ik myne Ver-
„ handeling met een Uittrekſel deezer Beſchryving beginnen.
„ Men ziet in den Zomer zeker ſoort van *Krekeltjes*, wel-
„ ke de Natuurkundigen *Vlootkrekeltjes* noemen, om dat zy
„ zeer klein zyn, en even als de Vlooijen ſpringen. Deeze
„ Diertjes zyn de eenigſte ſoort van *Krekels*, die eenen ſty-
„ ven en zeer ſpitſen Angel hebben, waar mede zy 't Sap uit
„ de Planten zuigen; daar in tegendeel alle andere bekende

„ ſoor-

Digitized by Google

„ ſoorten met Monden, Lippen, en Tanden voorzien zyn, „ met welke zy de kruiden opvreeten. Deeze *Vlooikrekeltjes* „ leggen Eijeren, waar uit, in 't Voorjaar, andere kleine „ *Krekeltjes* komen, welke met een fyn dun Huidje omgeven „ zyn. Dit Huidje is een Koker, welke Oogen, Pooten, „ Vleugels en andere Deelen heeft, die te gelyk tot Dekſel „ ſtrekken van de Dieren, die daar in zyn opgeſloten. Wan- „ neer het uit zyn Eitje komt, is 't een kleine witte Worm „ niet grooter dan de Punt van een Naald. Eenige dagen „ daar na word hy Grasgroen, en dan heeft hy de Gedaante „ van een kleinen groenen *Kikvorsch*, die op de Boomen „ kruipt, en daarom *Boomvorsch* genoemd word. Schoon nu „ dit *Inſect* in zynen Huid is opgeſloten, loopt het echter „ zeer vlug en ſtout; doch daar en tegen ſpringt noch vliegt „ het niet eêr, voor dat het zynen Huid heeft afgeworpen. „ Zoo ras het uit het Ei is gekropen, klimt het op eene „ Plant, waar op het uit het agterſte gedeelte van zyn lichaam, „ een Druppel wit Schuim laat vallen. Naast den eerſten „ Drup legt het, van tyd tot tyd, een anderen, tot dat het „ geheel in een dik Schuim is ingewonden, onder welk het „ zig voor de Hitte der Zonne, die het anders zou uitdro- „ gen, en voor de *Spinnen*, die het ſomtyds uitzuigen, be- „ veiligt. In dit Schuim leggen die Dieren hun Huid af, en „ veranderen in kleine *Krekels*, die hunne Bast in 't Schuim „ liggen laaten, en in de Velden omſpringen. Dewyl nu „ Regenachtig en ſlegt Weder het Schuim volſtrekt moet „ verderven, zoo vertoont het zich niet eerder, dan wan- „ neer het ſchoon Weêr is, en daarom zegt men, dat het „ mooi Weder aankondigt.

„ Zoo verre was ik in myn *Verhaal* gekomen, toen ik wel „ twee uuren, in myne Kamer, op en neder wandelde, om „ my te bedenken, wat ik Ulieden nog verder zoude ſchry- „ ven. De Hemel weet, hoe ik met myne Gedachten op den „ Bloks-berg geraakte. Doch dat is tot daar aan toe: ik er- „ innerde my, dat op deszelfs Top een langwerpige Plaats „ gevonden word, welke de eenige is, waar op Gras groeit, „ daar in tegendeel overal anders eene menigte van Steenen „ liggen. Het Gemeen aldaar noemt die Plaats de *Dansplaats* „ *der Hexen*. Ik zou 'er gansch niet vreemd van weezen, dat „ deeze Plaats vry wat tot Ondersteuning van de *Hexen* His- „ torien had toegebragt: want het komt met de Eigenſchap „ van het Bygeloof zeer wel overëen, dergelyke ronde Plek- „ ken voor het Toverachtigs te houden. Ten minſten moet „ men, om de Eer der Duitſchers op te houden, zeggen, „ dat

„ dat de andere volken hen daar in niets toegeeven. JOHAN „ MORTON verhaalt ons, in zyne *Natuurlyke Historie* van de „ *Provincie Northampton*, dat in *Engeland* de *Toverkringen* „ zeer gemeen zyn, en dat de Gemeene Man ze zoo noemt, „ om dat hy denkt, dat de Toovenaars daar in hunnen Sabbath „ houden. Men vindt deeze Plekken doorgaans in het open „ Veld. Het Gras op dezelve is gemeenlyk geheel verdroogd „ en ziet 'er uit als verbrand. Menigmaal is ook het Mid- „ den van den Kring alleen verbrand, en de Omtrek daar „ van Groen. De Heeren PLOT en JESSOP ſchryven dit aan „ de Uitwerking van een Hemelsch vuur toe. Zoo dit waar „ was zouden die Plekken van tyd tot tyd van plaats moe- „ ten veranderen. Terwyl echter de Heer MORTON van ge- „ dachten is, dat de Aarde daar zelf de Oorzaak van zyn „ kan, om dat de eene Ader veeltyds veel vruchtbaarer is „ dan de andere, zoo is het te begrypen, dat zy, van jaar „ tot jaar, op dezelfde Plaats blyven, en dus altoos aan de „ Tovenaars tot eene Verzamelplaats kunnen dienen.

„ Nademaal het my ongemeen zuur valt, om Stof te vin- „ den, waar mede ik mynen Brief aan U Ed. kan vullen, „ zo zal ik met eenen voorſlag eindigen, welke op eene „ zekere wyze het Welzyn van het Gemeenebest betreft. „ U lieden is bekend, myne Heeren, dat men uit de *Pis* en „ 't *Bloed* der Menſchen *Phosphorus* maakt. De Heer HOM- „ BERG heeft hier deze byzondere Aanmerking over mede- „ gedeeld, dat alle *Pis* en *Bloed* daar niet goed toe is, naar- „ dien, by voorbeeld, iemands *Bloed*, die gelaaten wordt, „ na dat hy Wyn heeft gedronken, daar niet toe kan die- „ nen. Men moet *Bier* gedronken hebben, wanneer de *Pis* „ tot den *Phosphorus* zal deugen. Daarom zou myn nederi- „ ge en onbaatzugtige Voorſlag zyn, dat men in de Steden, „ waar in goed *Bier* wordt gebrouwen, algemeene Water- „ bakken moest aanleggen, en dat ieder Burger gehouden „ zou zyn, van zyn Electriſche *Pis* daar in te laaten bren- „ gen. Zoo deeze Voorſlag al geen Goedkeuring mogt vin- „ den, is echter de Aanmerking van den Heer HOMBERG „ zoo zonderling, dat zy nog wel een Plaats in uwe Blaad- „ jes ſchynt te verdienen".

Ik blyve.

Ver-

Digitized by Google

Verhandeling over de Graaven van Holland. Waar in kortelyk betoogt werd, dat de Staaten van Holland altyd Souverain geweest zyn, en dus het gevoelen van de Heer BARUETH, *als of de Graaven van Holland de oppermacht* jure *in handen gehad hebben, werd tegengegaan. Door* D. J. SLOTSBOO J. C *Te Groningen, by* L. Huisingh 1767. *Behalven de Voorreden* 48 *bladzyden in groot octavo.*

DE Schryver van dit Stukje heeft, gelyk hy in de Voorreden te kennen geeft, ten doelwit „ de magt der „ Graaven niet te verkleynen, nog te vergrooten, maar te „ toonen met bondige bewyzen, by wien, onder de Graaven van Holland, de oppermacht geweest zy, en hoe en „ op wat wyse de Graaven, nu eens door hunne macht, dan „ eens door gunst en namaagschap der Duitsche Keisers, „ ook te onrecht door geweld van waapenen, hun gebied „ hoe langs hoe onafhankelyker gemaakt hebben". Ten dien einde onderzoekt hy eerst *Wat het is een Souverain te zyn*, en tracht te toonen, dat zodanig een moet bezitten. 1. „ Het recht van Oorlog en Vreede. 2. De oppermacht over „ persoonen en goederen. 3. Het bestier over den openbaaren Godsdienst. 4. De macht, om recht te doen, en de „ Justitie door zich of anderen te exerceeren. 5. Wetten te „ maaken en te verbreeken. En eindelyk 6. Overheeden en „ andere amptenaaren te verkiezen". Dit vastgestelt zynde, onderzoekt hy verder, *By wien ten tyde der Batavieren de Souverainiteit was*? en toont dat dezelve oudtyds was in de handen der Edelen, Vryen en Vrygeboorenen, die op de algemene Landdagen by een vergaderden, om de zaken van 't Gemenebest te verhandelen; als mede dat het bewind der *Comites* of Metgezellen, die naderhand *Graven* genoemt zyn, gantsch bepaeld, en aen het gezag dier algemene Vergaderinge onderworpen was. Dit leid hem voorts om na te gaen, of *de Graaven naderhand Souverain geworden en geweest syn of niet?* in welk onderzoek hy zich bevlytigt om te doen zien, dat geen der opgemelde vereischten van een *Souverain* in de Graaven wezenlyk gevonden werd, en dat zy noch door zich zelven, noch door anderen, de *Souverainiteit* verkregen hebben. Op de tegenwerping, die men bybrengt, „ dat de „ Graaven evenwel dikwils van de *Souverainiteit* gebruik „ gemaakt, en dus met 'er daad getoond hebben, dat zy die „ in handen hadden", gaet hy vervolgens over, om te bewyzen, dat *de Graaven*, dit doende, *hunne macht misbruikt*

Digitized by Google

hebben, en dat de Staaten, Souverain zynde, zulks in verſcheide voorvallen getoond hebben; om dus onder het oog te brengen, dat de Graaven, ſchoon ze de *Souverainiteit* met de daed overweldigt mogten hebben, 'er nooit naer regt bezitters van geweest zyn, dat hier eigenlyk in aenmerking komt; (*quæritur enim quid juris, non quid facti,*) als zynde het verſchil niet over het geen door de Graven gedaen is, maer over 't Regt, dat zy daer toe gehad zouden hebben. By dit alles komen hier nog in aenmerking de redenen waer op zommigen hun denkbeeld vestigen, *dat het Graafſchap van Holland een Leen van het Keizerryk geweest zou zyn*, welker nietigheid onze Autheur poogt aen te wyzen. Hier aen is ten laetſte nog gehecht *de oplosſing eenliger tegenwerpingen;* beſtaende in eene beantwoording of wederlegging der hoofdſtellinge van den Eerwaerden *Baruetb* in zyne *Historie van het Stadhouderſchap der Heeren Princen van Orange* (*); welke beweert, „ dat „ het Graevſchap van Holland leenroerig aan de Fr. Koningen en het Keiſerryk geweest is, en derſelver Graaven en „ Souveraine Heeren geweest zyn, hoewel bepaald tot het „ handhaven van de Voorrechten des Lands en deszelfs Ingeſetenen": waer van onze Schryver de ongegrondheid tracht te doen opmerken. —— Zy, die de vroegere Schriften, waer in dit onderwerp meermalen behandelt is, met oplettendheid doorbladert hebben, zullen in dit Stukje, dat, naer luid der Voorreden, door een *Jongeling* geſchreven is, van wien men geen *Mannenwerk* kan eiſchen, geen byzonder nieuws ontdekken; doch 't kan veelligt van nuttigheid zyn voor hun, die niet dan het voorgeſtelde van den Eerwaerden *Barueth* gelezen hebben, om het zelve daer mede te vergelyken, en by dat Geſchrift te voegen.

(*) Zie een Bericht hier van in de *Letter-Oef.* VI D. bl. 261.

Het oud Enkhuizen in zeven Zangen, door ANNA VAN DER HORST, *Nu* ROELFZEMA. *Te Groningen by* Jacob Bolt. *Behalven het Voorwerk.* 172. *bladz. in Quarto.*

DEeze jonge Dichteres, die, nog ongehuuwd zynde, het gewaagd heeft, om de zonderlinge Historie, en vreemde Vryagie van RUTH in heldenverſen af te maalen, waar over wy ons oordeel (†) te boek geſteld hebben, komt nu voor den dag, met het tegenwoordig Dichtſtuk. Wy moeten bekennen, dat ze gevorderd is in de Kunst van goede en gladde verſen te maa-

(†) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI D. bl. 229.

Digitized by Google

maaken; ten zy haar de trant, waar mede zy OUD-ENKHUIZEN opgezongen heeft, natuurlyker zy. Deezen, *Trochaica*, wier voetmaat uit eene lange en korte lettergreep beſtaat, daar de *Jambica* anders om zyn, hebben, in onze Nederduitſche verſen, een lugtige en huppelende *Cadans*, en behaagen, in vrolyke onderwerpen, de ooren. Onze Poëetes heeft dien toon, over 't geheel, wel gevat, en houdt dien ook vry wel uit. Zie hier, tot een Voorbeeld, den aanhef van den derden Zang, dien zy ENKHUIZENS NEDRIGHEID noemt.

Nedrigheid! wier zagt vermogen
Godgezinde zielen ſtreelt,
Ootmoeds Eng'len luister ſpeelt
In uw zuiv're Duiven oogen:
Lust der Godheid! hartvriendin
Van des hemels Gunstgenoten!
Grootſte roem der aardſche Groten!
Die door 't floers der Eigenmin,
Zo grootmoedig beên kont ſtaren,
Op des werelds praal en pragt,
Dien ge als ſchade en drek veragt:
Stem, O ſchone! tans myn ſnaren!

Klinkt dit niet vry wel, Leezer! Nu nog een proefje uit den zesden zang, ENKHUIZENS ALOUDE SPAARZAAMHEID pryzende.

Spaarzaambeid! zo eêl van aart,
Door Eenvoudigheid gebaard,
Doe gy zelf myn tonen ryzen:
Rykdoms moeder! Kwistlust mag
By 't verdart'len van de ſchatten,
Die uit bare buid'len ſpatten,
U, met eenen ſchamp'ren lach,
In het aangezigt braveren;
Daar zy 't geld, dat Grootvaârs hand
Waardig hield ten nut van 't land,
Wars van zielverwoestend teren,
Aan het wulpſche leven kwist;
Laat zy in 't verſpillen roemen,
U de vuige vrekheid noemen:
Als zy by haar lege kist,
Neder zit, en 't hart voelt ſchreuren
Door een eindeloos verdriet,
Daar zy aan een blinkend niet,
Aan uitheemſche kinderleuren

Haren welvaard heeft verſpild.

Gierigheid, zo wreed van ogen
Als afschuwlyk van gelaat,
Bron van al 't verdoemend kwaad!
Geldbarpy! wat moogt gy pogen
Met den naam van spaarzaamheid,
Wars van het oneerlyk gieren,
Uw gehaat bedryf te sieren,
Waar des hemels vloek op leidt.
De edle Deugd, die ik moet roemen,
Die de gierigheid veragt,
En de Kwistery belacht,
Mag 't verstand haar bloedvrind noemen,
Is aan Matigheid verwant,
Volgt het spoor der wyze reden
In 't ontvangen, in 't besteden,
In het doen van onderstand;
In 't versieren, in 't verkwikken
In haar kleeding, drank en spys,
In haar gantsche levens wys.
Alles weet zy zo te schikken
Dat zy door haar toeverzigt,
Luistheid in 't regtmatig zorgen
Voor des nooddrufts kwaden morgen,
't Menschdom aan haar zorg verpligt.

Ons beſtek laat niet toe breeder te zyn. De Poëetes pryst, in deezen zang, verder, de ſpaarzaamheid der oude Enkhuizenaars, ſchildert aardig af het huisbeſtier, den opſchik en zeden der oude Westfrieſen, en den daar uit volgenden groei en welſtand der Stad. Jammer is het, dat alles, wat tot lof van OUD ENKHUIZEN gezegt wordt, thans eene ſpytige waarheid is, en dat de Dichteres NIEUW ENKHUIZEN, haare Geboorteplaats, zo weinig eer aandoet; als of zy iemant, nu behoeftig, dagt te vereeren, met het optellen van zyn voor heen bezeten rykdom en vermogen. Ik twyffel ook, of de zedeleer, die zy, op 't ſlot, uit haar Dichtſtuk trekt, wel juist, kragtig en der Stede aangenaam zy — waarom het hier van pas komt der Poëtesſe te erinneren, dat een Dichter kies en omzigtig zyn moet in het verkiezen van een Onderwerp; en wil men ſtrikt oordeelen, dan mogt Juffer VAN DER HORST wel een geſchikter onderwerp dan RUTH, en Juffrouw ROELFZEMA wel een aangenaamer dan OUD ENKHUIZEN verkooren hebben.

Zes

Zes aardige en vermakelyke Blyſpeelen van wylen den Baron LODEWYK HOLBERG, *in leven, Profeſſor der Historien enz. euz. Derde Deel. Te Amſterdam by* S. v. Esveldt 1766. *in octavo* 461 *bladzyden.*

DE Blyſpelen, in dit Derde Deel vervat, zyn van denzelfden geestigen aert, als die ons in de twee eerſte Deelen, waer van wy onlangs gewag gemaekt hebben (*), voorgekomen zyn; weshalven wy op het algemeene oogwit van den Autheur niet verder ſtaen zullen blyven, maer ſlegts een beknopt berigt geven van het byzondere bedoelde in ieder dezer ſpelen.

Het eerſte, dat ten tytel heeft, *Jean de France*, of *de Duitſche Franschman*; ſtrekt om de dwaesheid, van de onbezonne Jeugd buitenslands te laten reizen, in een beſpotlyk daglicht te ſtellen. Deze leering word in 't flot door een ernſtig Man duidelyk aengetoond. „ Wat nut het doch, „ *zegt hy*, vreemde landen te bezoeken, al eer men recht „ tot verſtand gekomen is? Beſchouw andere volkeren, al„ waer men de jeugd niet aanſtonds in vreemde landen laet „ reizen; doch in ons land is de gewoonte ingeſlopen, dat „ een jongeling, zo dra mogelyk, reizen moet. Van daar „ koomt het dat hy zyn moedertaal vergeet, zyn geld on„ nut verſpild, en vele gekke gewoonten, galanterieën, „ dwaasheden en vreemde vloeken leert. Laat ons doch „ van ons eigen land eerst een volkomen bericht trachten te „ verkrygen, aleer wy vreemde bezoeken; zo blyft het geld „ in het land, en het kwade verhoed. Wat baat het ons, „ dat wy van vreemde landen veel weten te vertellen, als „ wy in ons eigen land vreemdelingen zyn?"

Het tweede komt voor met het opſchrift, *De Wispeltuurige*; onder de afmaling van welk character de Autheur 't 'er op toelegt, om de dwaze onbeſtendigheid der gedagten, die by velen gevonden word, te berispen. Het gedrag van *Lucretia*, die, als de *Wispeltuurige*, de hoofdrol ſpeelt, is zo veranderlyk en ſtrydig, dat HENDRIK, haer Winkelknegt, na langdurige ſpeculatien over de oorzaak hier van, tot de gedagten kome, dat zyne Juffrouw 5 of 6 zielen moet hebben; die geſtadig oorlog voeren; welk denkbeeld hy indezervoege uitbreid. „ Een Godvruchte ziel, welke, als zy de godlooze „ ziel onder krygt, myn Juffrouw zeer Godvrugtig maakt, „ zo

(*) *Zie boven bl.* 381.

„ zo lang het duurt. De zuinige ziel, wanneer zy de verkwistende ziel overwind, zo word myn Juffrouw zuinig, zend my naar den bakker om een grof broodje tot een ontbyt; doch zo dra ik even weg ben, kan het gebeuren, dat de verkwistende ziel de overhand krygt, en dan wil zy Chocolaat hebben. Wanneer de vrolyke ziel de zegen behaalt, moet ik dikwils door de ſtad op en neer gaan lopen, al was het zo ſlegt een weêr dat men geen hond zou de uitjagen, alleen om gezelſchap te zoeken, en als ik naauwlyks myn hielen geligt heb ſpeelt de treurige ziel weder den baas, als wanneer ik, te rug komende, haar in overpeinzingen van het lyden vind zitten huilen. By wylen heeft zy twe te gelyk, als by exempel; gisteren zag ik haar danſen en huilen te gelyk, wanneer ik my inbeelden moet, dat twe zielen teffens regeren, als wanneer het gaat, gelyk in een huis, alwaar man en vrouw twisten, en teffens by verwiſſeling regeren; want aldaar kan men zo weinig grond in de huishouding vinden, als in het gemoed van myn Juffrouw. My dunkt, dat de ware oorzaak door een ongeſtudeert perſoon, gelyk ik ben, wel genoeg getroffen is. Van het weêr kan het niet wel wezen; want ik zie haar dikwils by zonneſchyn huilen, en als 't onweêrt danſen". —— Op dit geſprek komt een Schoolvos ten tooneel, die *Hendrik* diets wil maken, dat men deze wispelturigheid aan de vogten heeft toe te ſchryven; het welk *Hendrik* niet kan toeſtemmen, of men moest tevens denken, „ dat 'er iets in den Apotheek te vinden was, om het wantrouwen en de godloosheid te cureren". De Schoolvos beroept zich eindelyk, als Philoſooph, op het gezag van *Aristoteles*, die reeds voor twee duizend jaren leefde; „ en ik, „ zegt *Hendrik*, zeg, niet als philoſooph, maar als een redelyk mensch, dat het niet van de vochten komt, en volg „ de reden, die reeds voor *Methuſalems* tyden in weezen „ was". Waer op ieder, gelyk het in de meeste twistgedingen gaet, by zyn gevoelen blyft.

Het derde voert den naem van *de Tovery*, of *dwaze Opſchudding*, en heeft ten doel, de bygeloovige denkbeelden van Tovery te beſchimpen. Zie hier, hoe een der Acteurs dezelve met rede tegengaet. „ Het geen men tovery noemt, is „ zo iets wonderlyks, dat ik nooit heb konnen begrypen. „ Men ziet immers, dat de natien, alwaar dergelyk een duivelery heerscht, de allerarmſte zyn. Is 't niet wonderlyk? „ De Finnen, van wien men zegt, dat zy zo grote dingen „ door de duivelskonst konnen uitwerken, ſterven byna van

„ al-

Digitized by Google

„ armoede, gelyk of het den duivel niet ligter viel, zyne „ aanhangeren geld te verzorgen, dan grote wonderwerken „ te doen, Wind en Weder te maken, en om hunnent wil, „ zo dikwils zy het bevelen, tot aan het ander einde van den „ aardbodem te reizen. Is 't niet wonderlyk? In de grote „ steden, als te Parys en Londen, hoort noch weet men van „ geen toveryen, hoewel 'et de duivel in enen dag meer buit „ behalen kan, dan in Lapland in den tyd van tien jaren. „ Men moet geloven, dat de tovery ene natuurlyke weten- „ schap, of een duivelskonst is. Is zy een natuurlyke weten- „ schap, dan zou zy onder de geleerdste natién in gebruik ge- „ bragt worden, die ter navorsching van de natuur collegien „ opgerecht hebben, en niet by eenvoudige lieden, die lezen „ noch schryven konnen; doch is 't een duivelskonst, waar- „ om zyn dan die menschen armer dan anderen? Waarom „ zoude de duivel die grote en godloze steden voorby gaan, „ en zich in Lapland nederzetten, alwaar hy slegts een hand „ vol volks verleiden kan, ten zy men tegen wilde werpen, „ dat vermits de duivel gloeijend heet is, hy liever in Lap- „ land wil wezen, om zich te verkoelen, welke tegenwer- „ pingen aartiger dan gegrond zouden zyn. Neen, de tovery „ heeft haren oorsprong uit de onwetenheid, en regeert on- „ der menschen, die niets konnen navorschen; want men „ ziet, dat als de overheid bygelovig is, het gantsche land „ vol duivels is, en als zy ongelovig is, men niets van „ toveryen hoort".

Het vierde, dat het *Kersavond Vermaak* genaemd word, is ingerigt, om de bespottelyke dwaesheden, die men eertyds te *Koppenhage* op dien avond pleeg te bedryven, doch nu t'eenemaal afgeschaft zyn, levendig voor te stellen. Men oordeele enigermate over de uitvoering, uit het volgende gesprek van een handwerksman *Jeronimus*, die geen Kersavond-vermaek ten zynen huize gehouden wil hebben, met zyne Zuster *Magdalena*, die hem te gemoet voert.

„ Maar het is nogtans een goed oud gebruik.

JERONIMUS.

„ Oud wel, maar geen goed.

MAGDALENA.

„ Nogtans hebbe ik altyd gehoord, dat het voor dezen „ beter in de waereld toeging dan voor tegenwoordig. „ Waarom zouden wy niet in de voetstappen onzer ouderen „ treden? Gy moest eens gezien hebben, myn broeder, hoe „ de molenaar gisteren Kersavond hield, Zullen wy dan „ minder wezen als hy?

JE-

JERONIMUS.

„ Wy moeten niet minder, maar verſtandiger wezen. „ Daar by kunnen we ons niet naar den Molenaar rigten. Die „ heeft andere byvallen, als wy; hy kan, zonder ſchade, het „ gantſche jaar door, en nu vooral op Kersavond, wafelen „ eten.

MAGDALENA.

„ Dit alles zegge ik mynenthalve niet, en als of ik 'er „ lust toe had, maar om uwe lieve kinderen.

JERONIMUS.

„ Regt zo. Daar hebben wy het. Schuif het nu maar op „ de kinderen.

MAGDALENA.

„ Maar wat zullen, myn lieve broer! onze buren van ons „ denken, wanneer wy, heden, geen Kersavond houden. „ Zy zullen zig ongetwyfeld verbeelden, dat we geen gods- „ dienst hebben, en turken of heidenen zyn.

Zy weent.

JERONIMUS.

„ Welke onnozele praat; is dan dit, geen godsdienst te „ hebben, wanneer men de ongeregeldheden afſchaft?

MAGDALENA.

„ Myn lieve Jeronimus! gy noemt ze ongeregeldheden. „ Ik heb 'er al velen gekend, die dergelyke oude goede ge- „ woontens veragtten, maar wien het kwalyk in de waereld „ ging.

JERONIMUS.

„ En ik heb reeds velen gekend, die zulke dingen veragt- „ ten, en wien het wel in de waereld ging.

MAGDALENA.

„ Hoe ging het *Christoffel Goedbloed*, die altyd lagchte, wan- „ neer zyne vrouw de heilige drie Koning-kaarsen op tafel „ zettede? hy was zo gezond en fris, als wy voor tegen- „ woordig zyn, maar juist, toen hy zyne broek toeknoop- „ te, was hy dood.

JERONIMUS.

„ Meent gy dan, dat hy niet geſtorven zou zyn, wanneer „ hy de heilige drie Koningen-kaars had aangeſtoken?

MAGDALENA.

„ Hoe ging het met *Jeremias Tabaksſpinner*, die den Kers- „ avond niet eens met een gortenbry met ſtroop, van andere „ avonden wilde onderſcheiden, en welke als een heiden „ gedurende het gantſche Kers-feest leefde? heeft hy daar „ op niet een groot hartenleed in zyn ouden dag aan zyne

„ zo-

Digitized by Google

„ zonen beleeft? want drie daar van, de een na den anderen,
„ kregen van de Academie gene getuigſchriften.

JERONIMUS.

„ Hadden die vuiliken hunne zaak beter geleerd, dan ware
„ het beter met hen afgelopen. Want ik ken een anderen,
„ die een loffelyk getuigſchrift kreeg, en nogtans nooit bry
„ met ſtroop at. Meent gy, dat men bry met ſtroop moet
„ eten, voor dat men na het examen gaat?

MAGDALENA.

„ Hoe ging het met *Hendrik Boterbloms* dochteren?

JERONIMUS.

„ Hoe ging het met de dochters van *Hendrik Paaschkoek*;
„ *Hendrik Pinkſterblom*, *Hendrik Zuurkool*? wat onnozele
„ praat! welke voorbeelden! *Hendrik Boterbloms* dochteren
„ hebben, mogelyk; by het Kersavond-vermaak, hare maag-
„ dommetjes verpand. Ik ben niet wys, zo ik 'er een woord
„ verder van ſpreke.

MAGDALENA.

„ Hoe liep het af met *Chriſtoffel Oudvos*?

JERONIMUS.

„ Ik weet het waarlyk niet, noch hoe het met den *Oudvos*
„ noch *Jongvos* afliep: maar dit wete ik, dat gy, heden, geen
„ Kersavond zult houden: want behalven het geen ik reeds
„ gezegd heb, heb ik 'er nog andere byzondere reden voor.
„ *Binnen*".

Het hier aen volgende Blyſpel heet de *Rangzugtige*, en dient om zulken ten toon te ſtellen, die, onder den dekmantel eener geoorlofde eergierigheid, na eertytels ſtaen. Het volgende onderhoud diene tot ene kleine proeve. *Jeronimus*, die na een eertytel ſtaet, doch de ſchuld op zyne Huisvrouw ſchuift, is hier over in geſprek met *Hendrik*, die hem, met medeweten van de Dienſtmaegd *Petronel*, als een gewaende Baron, ene pots tragt te ſpelen, om hem van zyne dwaesheid te overtuigen. In het eerſte onderhoud hier toe betrekkelyk, geeft *Jeronimus*, na lang talmen, ten laetſten te kennen, dat zyne vrouw „ met drommels geweld *geſtrenge vrouw* ge-
„ noemd wil worden"; waer op het geſprek aldus vervolgt.

HENDRIK.

„ Is het anders niet, dan zal het wel gaan.

JERONIMUS.

„ Zou dat wel mogelyk wezen?

HENDRIK.

„ Heel ligt. Men behoeft den heer *Jeronimus* ſlegts een
„ titel te verſchaffen. Is het niet zo, als gy meent?

JE-

Digitized by Google

JERONIMUS.

„ Ja. 't Kan niet wel anders op een andere wyze geſchie-
„ den. Dit alles moet ik doen, om myne vrouw te vrede
„ te ſtellen, en om vrede in het huis te hebben.

HENDRIK.

„ Begeert gy het ook zelf niet?

JERONIMUS.

„ Ik kan zyne Excellentie met een eed verzekeren, dat ik
„ wegens deze zotheid, wat my betreft, liever ſtierf.

HENDRIK.

„ Hoor eens, myn Heer *Jeronimus!* om dat je 'er zelf zo
„ tegen zyt, zo wil ik my, om Mejuffrouw uwe lieffte te
„ voldoen, houden als of ik 'er nageſtaan, en een weigerend
„ antwoord gekregen had, dan moet ze zig te vrede hou-
„ den, en gy behoeft als dan niets meer harent wegen te
„ dugten.

PETRONEL *ter zyde.*

„ Wel de droes! nu is hy gevangen. Nu moet hy bekennen.

JERONIMUS.

„ Ik kan, eindelyk, eigenlyk niet zeggen, zyne Excel-
„ lentie! dat ik 'er zo zeer tegen ben. Want hoewel..,
„ dat... onaangezien.... zyne Excellentie kan wel raden,
„ wat ik zeggen wil.

HENDRIK.

„ Ja, ja, ik hoor al, dat gy even zo groot een lust tot
„ een titel hebt, als uwe vrouw.

JERONIMUS.

„ Ik ontken niet, dat ik ene *honette ambitie* heb. Want ge-
„ lyk... na dat... byzonderlyk om myne vrouw gerust te
„ ſtellen.

HENDRIK.

„ Myn lieve heer, *Jeronimus!* maak van uw hart geen
„ moordkuil, en zeg my voor de vuist, zo je na enen rang
„ begerig bent? wat heeft het te beduiden? 't is immers ene
„ *honette ambitie.*

JERONIMUS.

„ Ja; ik kan zyne Excellentie verzekeren, dat ik iets
„ dergelyks niet uit eergierigheid, maar uit ene *honette am-*
„ *bitie* zoeke.

HENDRIK.

„ Dat wete ik, dat wete ik, myn heer *Jeronimus!* gy zult
„ geholpen worden, daar hebt gy 'er myne hand op.

Jeronimus kust hem de handen en weent.

„ Ween niet, myn heer *Jeronimus!* men zal u hel-
„ pen.

„ pen. 't Zou zonde zyn, wanneer men zulk een man niet
„ wilde helpen, die zulk ene *honette ambitie* heeft.

PETRONEL.

„ Ach die goede heer! hy weent van vreugde. 'tStaat doch
„ fraay, wanneer men dergelyk ene *honette ambitie* heeft".

Het zesde of laetſte Spel, betyteld *Erasmus Montanus*, of *Erasmusberg*, is ene beſchimping van verwaende en twistzieke Geleerden, die hier, in den perſoon van den warrigen *Montanus*, onder anderen ten beſluite, deze les ontvangen.

„ Hoor, myn vriend, uwe ouders hebben geen geld aan u
„ geſpaard, in hope dat gy hen tot Ere en vertroosting in
„ hun ouden dag zyn zoudt. Gy vertrok ook geheel ſchran-
„ der, maar kwaamt ten enemaal ſpoorloos te rug, beroert
„ het gantſche dorp, voedt zeldzame gevoelens, en beweert
„ ze noch met hardnekkigheid. Zullen dat de vrugten van
„ uw ſtuderen genoemt worden, dan mogt men wenſchen,
„ dat 'er gene boeken waren. My dunkt, dat het voornaam-
„ ſte, het geen men in de ſcholen leren moest, in alles met
„ uwe handelwyze ſtrydt, en dat een geleerd mensch voor
„ al, zig zo gedragen moet, dat men zien kan, dat hy ge-
„ matigder, beſcheidener en aardiger in zyne redeneringen
„ zy, dan een Ongeleerde. Want de gezonde Philoſophie
„ leert ons, dat we de twisten dempen en ſtillen moeten,
„ dat we van onze gevoelens afſtand moeten doen, zo dra
„ wy door den minſten van onze dwaling overtuigd wor-
„ den. De eerſte ſtelling in de Philoſophie is: ken u zelven,
„ en hoe meer dit iemand nagaat, des te minder is hy in
„ zyne eigen oogen volmaakt; ja, des te beter komt het hem
„ voor, hoe veel hy noch te leren heeft. Maar gy, gy maakt
„ uwe Philoſophie tot ene vegtkunst, en houdt hem voor
„ een Philoſooph, die door *ſubtiele diſtinctien* de waarheid
„ verdraait, en zig uit alle gevoelens weet te redden. Daar
„ door maakt gy u by de menſchen gehaat, en brengt de ge-
„ leerdheid in veragting, om dat men zig aanſtonds ver-
„ beeld, dat zulke vreemde gebreken de vrugten van het
„ ſtuderen zyn. De beste raad, dien ik u geven kan, is, dat
„ gy wat werkt, en daar door uit het hoofd alles wegruimt
„ en vergeet, dat gy by zo veel nagtbraken geleerd hebt.
„ Neemt ene handtering by de hand, waar door gy in de
„ waereld voortkomen kunt. Maar wilt gy by uwe ſtudien
„ blyven, laten zy dan geregeld wezen".

Brief

Digitized by Google

Brief van een Rotterdammer, over de vertaling van BRUTUS *van* VOLTAIRE, *door* J. HAVERKAMP. *Te Amſteldam, by de Wed.* K. *v.* Tongerlo *en* Zoon, 1766. *In groot octavo* 23 *bladzyden.*

ENe ſcherpe berisping van die Vertaling, als zeer ver beneden de Vertolking van het zelfde Toneelſtuk door *S. Feitama*. De Schryver heeft ongetwyfeld gelyk, in *Feitama* te verheffen boven *Haverkamp*; doch 't is niet minder zeker, dat hy ongelyk heeft, als hy uit het ten tooneelvoeren der eerstgemelde overzettinge beſluit, dat de Amſterdammers dom zyn, en geen ſmaek hebben; dit gevolg gaet niet door, en doet hier niets ter zake.

De gemakkelyke en allezins voordeelige Waschmachine, veranderd en verbeterd, door Doct. J. CH. SCHAFFER *in Regensburg. Nevens eene Kopere Plaat. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam, by* J. C. Sepp 1766. *In quarto* 36 *bladzyden.*

DE Machine hier bedoeld beſtaat hoofdzaaklyk uit eene welgemaakte Kuip, die van binnen effen glad is, zo veel mogelyk zy; in dezelve plaatst men eene Spil, aan welker onderſte einde eene ſchyf is, met zes geltvormige voeten of klosſen, en welker bovenſte einde een handvatzel heeft, waar mede men de ſpil heen en weder beweegt, om de opgemelde klosſen hunne werking te doen oefenen. Als men in deeze Kuip het bedoelde Waschgoed, naa 't in ſchoon water geweekt en voorts zuinig ingezeept te hebben, geworpen, en 't zelve ter hoogte van twee of drie vingers breedte onder laauw water gezet heeft, is men, door middel van de klotzing dier zogenaamde geltvormige voeten, in ſtaat, om een gewoonen wasch, in minder dan 15 minuten, de vereischte zuiverheid te doen erlangen: te meer daar de Waschkuip van boven met een dekzel, waar door de gemelde ſpil heen gaat, wel digt geſlooten; zo dat de waſem van 't laauwe water daar in beſlooten blyve, om met al zyne kragt op het vuile Waschgoed te konnen werken.

Deeze Machine wordt in dit geſchrift onderſcheidenlyk beſchreeven, en, ter meerdere duidelykheid, in eene nevensgaande kopere Plaat afgemaald. De Autheur geeft vervolgens eenige proefneemingen op, die ten bewyze verſtrekken, van de deugdzaamheid der Machine, midsgaders de regels, op welken men, in derzelver gebruik, agt heeft te geeven: en toont voorts hoe veele voordeelen en nuttigheden daar aan verknogt zyn. —— Indien dezelve in alle deelen aan het door den Heer *Schaffer* voorgeſtelde beantwoorde, waar toe derzelver werking natuurlyk vry wel geſchikt ſchynt, is ze zeker der aanpryzinge waardig; voor al by dezulken, die de gewoonte hebben, van de behandeling van 't vuile Waschgoed, gelyk te *Regensburg*, aan hunne eigene Huizen te laaten geſchieden. Doch by de Hollandſche Huisvrouwen zal 't veelligt, gelyk ons voorgekomen is, tot nog in bedenking blyven, of, het, ſchoon voldoende voor eene Duitſche Wasch, wel zal konnen beſtaan voor eene Hollandſche Wasch; waar omtrent ter overtuginge nog nadere proeven vereischt zouden worden.

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Verklaaring van de beide Brieven van den Apostel Paulus aan Timotheus. In de Hoogduitsche Taal beschreeven, door den Heer JOHAN LAURENS VAN MOSHEIM, *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorstelyke Hooge-School te Göttingen; en nu in het Nederduitsch vertaald. Des tweeden Deels tweede Stuk. Te Utrecht, by* G. en A. van Paddenburg 1767. *In quarto* 285 *bladzyden.*

DIt tweede Stuk des tweeden Deels, dat op eene soortgelyke wyze uitgevoerd is, als de voorige Stukken, waar van we berigt gegeeven hebben (*), behelst de Verklaaring van den geheelen tweeden Brief des Apostels aan Timotheus, die den oordeelkundigen onderzoekeren der Heilige Schriften niet minder, dan de voorgaande Verklaaring des eerſten Briefs, zal behaagen. Om thans niet weder ſtaan te blyven, op 's Mans manier van uitleggen, waar van wy reeds een en anderwerf een ſtaal gegeeven hebben; zullen wy voor tegenwoordig onze aandagt vestigen, op 's Autheurs verhandeling, raakende het verſchil, *of* Paulus *één of tweemaal te Rome in gevangenis geweest zy?* en, *of hy deezen tweeden Brief in eene tweede gevangenis geſchreeven hebbe?* De Heer *Mosheim* behandelt dit onderwerp, in zyne *Inleiding ter Verklaaringe van deezen Brief*, uitvoerig; wy zullen den zaaklyken inhoud van het hier deswegen gezegde beknoptlyk mededeelen.

Het is een zeer oud eenpaarig aangenomen gevoelen, dat Paulus tweemaal te Rome gevangen is geweest, en dat hy deezen Brief in zyne tweede gevangenis kort voor zynen dood geſchreeven heeft. Dit is ook nog het heerſchende gevoelen der Uitleggeren, hoewel 'er eenige weinigen gevonden worden, die 't in twyfel trekken, of beweeren dat Paulus deezen Brief in zyne eerſte en laatſte, of wel eenige Romeinſche gevangenis, geſchreeven heeft. 't Is der moeite waardig na te gaan, op welke gronden het algemeene gevoelen ſteunt, en of men ook verpligt is, die zyde te verlaaten.

Men heeft voor de dagen van *Euſebius*, die even in de vierde eeuw leefde, geen uitdrukkelyk getuigenis van 's Apostels tweemaalige gevangenis; en deeze ſpreekt 'er van

als

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI D. bl. 385.

Digitized by Google

als van Jets, dat juist niet volkomen zeker was, maar volgens een algemeen gerugt voort verhaald werd (*). Hy tragt de gegrondheid van dit gerugt nog wel te ſtaaven, uit de taal van Paulus 2 Tim. IV. 16 en 17; doch dit eenige bewys is niet zeer voldoende. Men kan die woorden toch, zonder te denken, op eene voorgaande gevangenis, zeer wel verſtaan van 's Apostels eerſte gerigtelyke verhooring geduurende deeze zyne gevangenis; in welke hy door geenen der Christenen voor de gerigtsbank vergezeld is geweest; en op welke hy, ſchoon gevangen blyvende, voor deeze reis bevryd is geworden van den leeuwen ter verſcheuringe ten buit te vallen (†). 't Geen men by laatere Kerkvaders deswegens gemeld vindt, is van geen meer gewigt noch zekerheid. —— In de Schriften des N. Testaments komt geen uitdrukkelyke melding van eene tweede gevangenis voor. Het Boek der Handelingen loopt niet verder dan tot op de eerſte gevangenis des Apostels: en alle de overige Brieven van den Apostel geeven niets aan de hand, dat, op zich zelven beſchouwd, aanleiding geeft, om op eene tweede gevangenis te denken. Deeze tweede Brief alleen kan beſchouwd worden, als in eene tweede gevangenis geſchreeven; doch men kan, uit dien brief alleen, niet bewyzen, dat hy in eene tweede gevangenis geſchreeven is: op zich zelven beſchouwd, kan men 'er niet anders uit afleiden, dan dat Paulus daar in *misſchien* van eene andere gevangenis ſpreekt, dan die, waar van hy in zyne voorige brieven gewag gemaakt heeft. Doch dit is geen bewys waar op men zich verlaaten kan.

Waar op, denkt nu veelligt iemand, ſteunt dan dat algemeene denkbeeld? Wat geeft aanleiding om te giſſen dat Paulus *misſchien*, of te ſtellen dat hy *waarlyk* deezen brief in eene tweede gevangenis geſchreeven heeft? —— De grond hier van is te zoeken in de vergelyking der brieven van Paulus met elkanderen. In de brieven aan die van *Epheze*, *Phi-*

(*) EUSEB. *Kerkl. Hist.* B. II. H. XXII.

(†) Dus verklaart onze Uitlegger de ſpreekwyze, *ick ben uit den muil des leeuws verlost* zonder gelykenis. De Apostel liep gevaar, van, naar de Romeinſche wyze, ten ſtryde met een leeuw veroordeeld, of voor een leeuw geworpen te worden: doch op zyne verantwoording, waar uit bleek, dat hy geen oproermaaker was, gelyk men hem valſchlyk beſchuldigd had, werd hy van die beſchuldiging vry geſproken, en dus ook uit dit gevaar, ten minſten voor tegenwoordig, gered; hoewel hem de rigters om andere reden nog gevangen hielden.

Digitized by Google.

Philippis, *Kolosse* en aan *Philemon*, die buiten kyf in de eerſte gevangenis geſchreeven zyn, ſpreekt hy van eenige omſtandigheden, welken tot die gevangenis behooren. In deezen brief aan *Timotheus* meldt hy eenige omſtandigheden, die betrekkelyk zyn tot de gevangenis, in welke hy zich diestyds bevond. Deeze omſtandigheden nu zyn, naar 't oordeel der meeste Uitleggeren, dermaate onderſcheiden, dat ze onmogelyk tot ééne eenige gevangenis gebragt konnen worden. Dit zo zynde, moet Paulus tweemaal gevangen geweest zyn, en deezen brief in de laatſte gevangenis geſchreeven hebben. Doch men vindt Mannen van naam, die beweeren, dat men deeze onderſcheidene omſtandigheden zeer wel overeen kan brengen. Dit geſchiedende is alles, wat men van 's Apostels tweede gevangenis ſtelt, geheel twyfelagtig en onzeker. En als men op dien grondſlag den Apostel deezen brief in zyne zogenaamde eerſte gevangenis doet ſchryven, dan heeft men geen den minſten grond, waar op men het gevoelen van eene tweemaalige gevangenis kan vestigen; des men, dit beweerende, het oude algemeene gevoelen geheel vaar wel moete zeggen, en ſtaande houden, dat Paulus maar eenmaal te Rome gevangen geweest is, en deezen brief, gelyk de anderen, in zyne eenige Romeinſche gevangenis geſchreeven heeft. — Het komt derhalven in deezen alleenlyk aan, op de mogelykheid of niet mogelykheid van het overeenbrengen dier omſtandigheden, en 't gewigt der bewyzen, die van de eene en andere zyde hier omtrent te berde gebragt worden.

Zy, die de onmogelykheid beweeren; dus ſtellen dat Paulus tweemaal te Rome gevangen is geweest, en deezen brief in zyne laatſte gevangenis geſchreeven heeft, beroepen zich op de volgende bewyzen.

1. Uit deezen brief blykt, dat *Timotheus* niet ſteeds by den Apostel in de gevangenis was; en uit de andere brieven is 't blykbaar, dat *Paulus* van het begin zyner gevangeniſſe af het byzyn van *Timotheus* genoot.

2. *Paulus* berigt hier *Timotheus*, dat hy, in deszelfs afweezigheid, *Tychikus* na *Ephezen* had gezonden. 2 Tim. IV. 12. Maar uit de andere brieven, Eph. VI. 21, 22, Col. IV. 7, 9, zien wy, dat hy dien zelfden *Tychikus*, in een tyd, dat *Timotheus* zich by hem bevond, met *Onezimus* na *Colosſe* en *Epheze* afgevaardigd heeft.

3. Toen *Paulus* deezen brief ſchreef was *Demas* niet meer by hem, dezelve had den Apostel verlaaten. 2 Tim. IV. 10. Toen hy zynen brief aan die van *Colosſe* en aan *Filemon* ſchreef,

Digitized by Google

bevond zich *Demas* by hem, en wel als een medearbeider. Col. IV. 14. Philem. 24.

4, *Marcus* was niet by den Apostel, toen hy deezen brief opſtelde. 2 Tim. IV. 11. Doch hy hield zich by den Apostel op, toen hy aan die van *Coloſſe* ſchreef. Col. IV. 10.

5. Uit het gezegde 2 Tim. I. 17. mag men beſluiten, dat *Oneziphorus* den Apostel niet dan naa lang zoeken heeft konnen vinden; 't welk aanduidt, dat hy op eene geheime plaats bewaard werd. Zo was 't niet in zyne eerſte gevangenis; toen had een ieder vryen toegang tot hem, Hand. XXVIII. 16, 30; dus is het huis, waar in hy zat, ongetwyfeld zo bekend geweest, dat men niet lang behoefde te zoeken.

De tot dus ver bygebragte bewyzen zyn, naar 't oordeel van den oplettenden *Mosheim*, ver van onoplosbaar; de drie volgende, waar van de Voorſtanders van dit gevoelen zich insgelyks bedienen, zyn, volgens zyne gedagten, meer beſlisſende, gelyk hy onderſcheiden tragt te doen zien. Ze luiden aldus.

6. „ Paulus maakt in zynen tweeden brief aan Timotheus „ zyn aannaderend einde bekend, en geeft klaar te kennen, „ dat zyne gevangenisſe met zynen dood zou ten einde „ loopen. 2 Tim. IV. 6. Hy vergelykt zig met een ſlagtoffer, „ het welk haast zou gekeeld worden. Zyn ſtryd is geëin- „ digd: Zyn loop is volbragt: Hy grypt bereids na de kroon, „ welke de regtvaardige Rigter hem toereikt. Hy hoopt op „ geene andere verlosſing, dan op die, welke de Kristenen „ van alle kwaad verlost en in het Koningryke Gods over- „ zet. Deeze gevangkenisſe kan derhalven dezelfde niet „ zyn, waar in hy zat, doe hy aan de Efeziers, Kolosſers, „ Filippiers en aan Filemon ſchreef. Hy twyffelt 'er niet „ aan, of hy zal uit deeze gevangkenisſe ontſlagen worden, „ en verzoekt Filemon in voorraad, dat hy hem eene her- „ berg zou bezorgen. Eene gevangkenisſe, welke met den „ dood, en eene, die door het ontſlag des gevangenen een „ einde neemt, zyn buiten kyf twee geheel onderſcheidene „ gevangkenisſen.

7. „ Doe Paulus den tweeden brief aan Timotheus „ ſchreef, was hy gantsch eenzaam, verlaaten, van alle „ menschlyke beſcherming ontbloot. Hy moest gantsch „ alleen voor zyne rigters verſchynen, en niemand der „ Kristenen te *Rome* ſtond hem in zyne verantwoordinge „ by. Na zyne verantwoordinge gingen ze alle van hem, „ welke tot hier toe by hem geweest waren, de een uit „ beſtraffenswaardige inzigten, als *Demas*, een ander met „ goe-

Digitized by Google

„ goede oogmerken. *Lukas* was de eenige, die 't by hem
„ uithield. In deeze treurige en hulp vereischende omstan-
„ digheden nam hy zyne toevlugt tot Timotheus, en ver-
„ zogt hem, om by hem te komen en *Markus* mede te
„ brengen, op dat het hem noch aan getrouwe hulpe, noch
„ aan eenen bedienden ontbreeken mogt. Hoe zeer ver-
„ schillende waaren des Apostels omstandigheden in die
„ gevangenisse, waar in hy den brief aan de Filippiers
„ schreef? Zyn eerste verhoor in dien tyd was *tot bevorde-*
„ *ringe des Euangeliums* uitgevallen, Filip. I. 12. *Het meer-*
„ *der* [*deel*] *der broederen, door zyne banden vertrouwen gekre-*
„ *gen hebbende, durfde overvloedelicker het woort onbevreest*
„ *spreken.* Fil. I. 14. Het kan derhalven den Apostel te dien
„ tyd aan geene vrienden, helpers en dienaars ontbrooken
„ hebben, daar zoo veele Kristenen te *Rome* door zyne
„ banden, of liever door den uitslag van zyne eerste verant-
„ woording waren opgewekt geworden, om het Evangelie
„ onbeschroomd te prediken. Hoe konnen deeze beide ge-
„ vangenissen voor eene en dezelfde gehouden worden,
„ welke door haare vrugtgevolgen en uitwerkzelen zoo
„ zeer van malkanderen onderscheiden zyn? Na de verant-
„ woording, waar van de brief aan de Filippiers gewaagt,
„ belooft de Apostel zig eene spoedige verlossinge uit zyne
„ gevangenisse: Na de verantwoording, waar van de twee-
„ de brief aan Timotheus melding maakt, hoopt hy nergens
„ op, dan op eenen zeer naby zynde dood. Na de eerste
„ verantwoording word alles te *Rome* onder de Kristenen
„ levendig. Zy zien in den Apostel, dat het geenzins zo
„ gevaarlyk was, als zy gevreest hadden, Kristus te bely-
„ den. Dies scheppen zy moed en prediken het Euangelie.
„ Na de laatste verantwoording blyven de Romeinsche Kris-
„ tenen neêrgeslaagen en vertzaagt. Geen een waagt het,
„ zig des Apostels zaak op eene nadrukkelyke wyze aan te
„ trekken. Zelfs die geenen laaten hem alleen, welke tot
„ dien tyd toe nog by hem gebleeven waren.

8. „ Paulus, voor de eerste maal, als een gevangene des
„ Keizers, na *Rome* gevoerd wordende, reisde uit *Palestina*
„ ter zee na *Italie*, Hand. XXVII. Maar ter gevangenisse,
„ waar in hy zat, doe hy den tweeden Brief aan Timotheus
„ schreef, was hy langs eenen geheel anderen weg gereist.
„ Hy had de Stad *Troas* aangedaan, en by eenen Kristen,
„ *Karpus* geheeten, eenen mantel en eenige boeken agter-
„ gelaaten, om zoo veel te gemakkelyker en spoediger
„ voort te konnen reizen. 2 Tim. IV. 13. Hy was te *Korin-*

Digitized by Google

„ *the* geweest, en had zynen reisgenoot *Erastus* aldaar „ agtergelaaten. Hy was over *Milete* gekomen, en had al„ daar wederom eenen van zyne reisgenoten verlooren, „ wiens naam *Trofimus* was. Deez' was door eene ziekte „ genoodzaakt geworden, aldaar te blyven liggen. 2 Tim. „ IV. 20. Eene reize, welke over *Troas*, *Korinthe* en *Mi„ lete* genoomen word, kan onmooglyk die zeetogt zyn, „ welken Lukas in zyne Handelingen der Apostelen be„ schryft. Deeze beide onderscheidene reizen na *Rome* on„ derscheiden derhalven des Apostels beide gevangenisse„ zeer klaar en volkomen, en bewyzen teffens, dat de „ tweede brief aan Timotheus in de laatste gevangenisse „ geschreeven zy".

Onze geagte Uitlegger deeze drie laatste bewyzen nader aangedrongen, en tegen eenige tegenwerpingen verdeedigd hebbende, gaat voorts over tot het beschouwen der gronden van hun, die meenen, dat deeze tweede brief geschreeven is, uit die gevangenisse, na welke Paulus uit het Joodsche Land vervoerd is; welke gronden hy indezervoege voorstelt en wederlegt.

„ *Het eerste bewys.* Timotheus heeft den Apostel op zyne „ eerste reize na *Rome* niet vergezeld. Hy is met hem te „ *Cæsarea* niet t'scheep gegaan, maar agter gebleeven. In„ dien hy met den Apostel uit *Palestina* na *Rome* gegaan „ was, zou Lukas zulks in zyne Handelingen der Aposte„ len wel verhaald hebben. Maar Paulus had Timotheus „ zeer lief. Hierom is het waarschynlyk, dat hy een van de „ eerste geweest zal zyn, aan wien *Paulus*, het geen hem te „ *Rome* wedervaaren was, berigt hebbe. Dit nu is in deezen „ brief geschied. Ik vertaale hier naauwkeurig, het geen „ BARONIUS, ESTIUS, HAMMOND, LIGHTFOOT en KAVE „ zeggen (*).

„ Om in opregtheid te zeggen, wat ik denke, het is „ zeer zwaar te gelooven, dat die geenen, welke deeze ge„ dagten voor eenen grond van hun gevoelen uitgeeven, „ weeten zouden, wat tot een bewys behoore, en in hoe „ verre het zelve van eene loutere gissing onderscheiden „ zy. Timotheus heeft den Apostel niet na zyne eerste ge„ vangenisse begeleid: En Paulus heeft hem zonder twyf„ fel wel haast berigt, hoe 't met hem te *Rome* stond: By „ gevolg is de tweede brief aan Timotheus uit de eerste ge„ vangenisse geschreeven: Dies is deez' brief die zelfde,

„ waar

(*) „ WITZIUS *Meletem. Leid. p.* 187.

Digitized by Google

„ waar in Paulus aan Timotheus in zyn afweezen van zyn-
„ nen toeſtand uit de eerſte gevangkenisſe heeft verſlag ge-
„ daan. Vind men hier zelfs wel den ſchyn van een bewys?
„ Word niet integendeel, het geen moest beweezen wor-
„ den, als of 't reeds beweezen was, vooronderſteld? Men
„ kan alles, wat in dit gewaand eerſte bewys begreepen is,
„ toeſtaan, en egter vast houden, dat de tweede brief aan
„ Timotheus tot des Apostels tweede gevangkenisſe be-
„ hoore.

„ *Het tweede bewys.* Paulus verzoekt Timotheus, dat hy
„ nog voor den winter met *Markus* zig by hem te *Rome*
„ mogt laaten vinden, 2 Tim. IV. 11, 21. Daar is geen
„ twyffel aan, of *Timotheus* en *Markus* zullen de begeerte
„ des Apostels vervuld hebben. En zy hebben die ook kon-
„ nen vervullen. Laaten wy dan vooronderſtellen, gelyk
„ wy konnen, dat deez' brief in het begin van den zomer
„ geſchreeven zy. In dit geval heeft Timotheus nog voor
„ den winter te *Rome* konnen zyn, en dus met den Apostel
„ aldaar de brieven aan de Efeziers, aan de Filippiers, aan
„ de Kolosſers en aan Filemon konnen opſtellen.

„ Ik zoeke zóo ſterk, als ik maar kan, in deeze aanmer-
„ kingen een bewys, het welk tot de zaak doet, waar van
„ gehandeld word, maar kan 't niet vinden. Men ſtaat dit
„ alles toe: en wat volgt daar uit? niets. Het is te denken,
„ dat *Timotheus* zig met *Markus*, na den wille des Apostels,
„ zal op reis begeeven hebben: Het is mooglyk, dat zy nog
„ voor den winter te *Rome* zyn aangekomen: Bygevolg is
„ de tweede brief van Timotheus in de eerſte gevangke-
„ nisſe geſchreeven. Wat is dat voor een bewys? Het is
„ egter waar, dat deeze aanmerkingen die geenen weder-
„ leggen, welke uit de afweezigheid van Timotheus, doe
„ de tweede brief aan hem afgezonden werd, en uit zyne
„ tegenwoordigheid, doe de brieven aan de Efeziers, Filip-
„ piers, Kolosſers en aan Filemon geſchreeven werden,
„ meenen te konnen bewyzen, dat Paulus tweemaal te *Ro-*
„ *me* hebbe gevangen gezeten, en in de laatſte van deeze
„ beide gevangkenisſen den tweeden brief aan Timotheus
„ geſchreeven hebbe: welk bewys ook boven als zwak ver-
„ worpen is. Maar verder ſtrekt zig de kragt van deeze
„ aanmerkingen niet uit.

„ *Het derde bewys.* Paulus maakt in den tweeden brief aan
„ Timotheus, 2 Tim. IV. 16. gewag van zyne eerſte ver-
„ antwoording. Men kan 'er niet aan twyffelen, dat hy tot
„ dezelve niet lang na zyn komst te *Rome* zal geroepen zyn.

Digitized by Google

„ Zaaken van dien aard, als de zyne was, pleegen by de
„ gerigtshoven geene jaaren of maanden uitgeſteld te wor-
„ den. De tweede brief aan Timotheus is derhalven kort
„ na zyne komst te *Rome* geſchreeven (*). Ik draage een-
„ voudig en opregt voor, het geen ik geleezen hebbe.

„ Ik ſtaa in twyffel, hoe ik die geenen, welke op deezen
„ grond bouwen, verſtaan en verklaaren moet. Zy drukken
„ zig niet klaar genoeg uit. Het ſchynt, dat ze niet meer,
„ dan dit, bewyzen willen, dat de tweede brief aan Timo-
„ theus niet lang na zyn komst te *Rome* geſchreeven zy. Is
„ dat hunne meening, zoo zal ik, om kort te zyn, hen
„ volvaardig alles toeſtaan wat zy begeeren. Maar wat doet
„ zulks tot beſliſſing van de vraage, welke in geſchil ſtaat?
„ Is de tweede brief van Paulus aan Timotheus in de twee-
„ de of in de eerſte gevangkenisſe geſchreeven? Redeneer
„ ik wel kragtig en bondig, wanneer ik dus beſluite: Paulus
„ heeft den tweeden brief aan Timotheus niet lang na zyne
„ aankomſte te *Rome*, te dier tyd voorgevallen, geſchree-
„ ven: derhalven heeft hy denzelven in zyne eerſte gevang-
„ kenisſe geſchreeven? Had hy deezen brief niet al zoo wel
„ in den eerſten tyd van zyne tweede gevangkenisſe kon-
„ nen ſchryven? Maar misſchien gronden zy ook hun be-
„ ſluit op het woord πρώτη, *de* EERSTE *verantwoording*, en
„ meenen, dat door deeze eerſte verantwoording de aller-
„ eerſte moet verſtaan worden, welke den Apostel te *Rome*
„ is afgeëischt. Is dit hunne meening, dan verdienen zy
„ een kort antwoord. Ik wil toeſtaan, dat men den Apostel
„ van zyne allereerſte Romeinſche verantwoordinge kan
„ verſtaan, wanneer zyne woorden op zig zelve en buiten
„ allen zamenhang beſchouwd worden. Maar, als ze in
„ hunnen zamenhang overwoogen worden, is 't, myns be-
„ dunkens, klaar genoeg, dat *de eerſte verantwoordinge* des
„ Apostels de eerſte van de tegenwoordige gevangkenisſe
„ zy. Indien deeze verklaaringe goed is, dan belet ons
„ niets, te gelooven, dat hy bereids voor deeze verantwoor-
„ ding in eene andere voorgaande gevangkenisſe meermaals
„ tot verhoor en verantwoording zy geroepen geweest.
„ Maar genomen, dat de woorden dubbelzinnig waren, en
„ zoo wel van de eerſte verantwoordinge des Apostels in
„ 't gemeen, als van de eerſte verantwoording van die ge-
„ vangkenisſe, waar in hy doe zat, konden verſtaan wor-
„ den; zoo blyft egter de vraage nog onbeſlist: of de twee-

„ de

(*) COCCEIUS *ad h. l.* WITZIUS *loc. cit.*

„ de brief aan Timotheus tot de eerſte, dan of hy tot de
„ tweede gevangkenisſe des Apostels behoore? Zyn deeze
„ nu alle de gronden, waar mede eenige geleerde mannen
„ tragten en meenen te konnen bewyzen, dat deeze brief
„ een werk van des Apostels eerſte gevangkenisſe zy, zoo
„ kan men na waarheid zeggen, dat zy gansch geene gron-
„ den hebben. Ik kenne egter geene anderen. Dies zullen
„ zy, indien ze niet nog eenige andere uit konnen denken,
„ het beſluit moeten neemen, om voor het oud en gemeen
„ gevoelen plaats te laaten, en met ons te gelooven, dat
„ Paulus weinig tyds voor zyn laatſte bloedig uiteinde voor
„ de tweedemaal aan Timotheus geſchreeven hebbe.

Algemeen Kerken-Regt der Protestanten. In de Hoogduitſche Taal beſchreeven, door den Heere J. L. VAN MOSHEIM, *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorſtelyke Hooge School te Göttingen. Naa deszelfs dood uitgegeeven, en met Aanmerkingen voorzien door zynen Schoonzoon*, CH. ERNST VAN WINDHEIM. *Uit het Hoogduitsch vertaald en vermeerderd. Iſte Deel IIde Stuk. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* J. C. ten Bosch 1766. *In groot octavo* 411 *bladz.*

DE Heer *Mosheim* in 't voorgaande Stuk, welks inhoud wy voor eenigen tyd nagegaan zyn (*), gehandeld hebbende, over *de natuur en verſcheide veranderingen van het geestelyk Regt onder de Christenen*, gaat nu over om te ſpreeken van *het geestelyk Regt, dat uit duidelyke plaatzen der H. Schrift, en uit de grondwaarheden van den Godsdienst kan beweezen worden*, als mede om te toonen, *in hoe ver het door de Rede beweezen kan worden.*

In 't behandelen van dit onderwerp ſtelt hy voor af vast; dat de Joodſche Kerkwetten hier niet gebruikt konnen worden; dat de inſtellingen van Jeſus en deszelfs Apostelen aan te merken zyn als verpligtende wetten, waar van we buiten noodzaak niet af moeten wyken; en dat men behoorlyk onderſcheid heeft te maaken tusſchen eeuwige of onveranderlyke wetten, en zulken, die ſlegts voor eenigen tyd zyn; waar omtrent hy ook wel byzonder doet opmerken, hoe men die eeuwige en tyd-wetten op goede gronden kan toetzen en van elkanderen onderſcheiden. Dit vast geſteld hebbende ontvouwt hy vervolgens de Kerkwetten, die Jeſus Chris-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oefen.* VI Deel. bladz. 435.

Digitized by Google

Christus, eene geestlyke Gemeente opgerigt hebbende, ter bestieringe zyner Kerke gegeeven heeft, en toont voorts wat men van de Kerklyke Regten, naar luid der Schriften des Nieuwen Testamentes, te denken hebbe. —— De Hoofdwetten, die hier boven al in aanmerking komen, en waar toe de verdere byzondere betrekkelyk geagt mogen worden, zyn de vier navolgende.

I. *De burgers van het Koningryk der Hemelen, of de mede-leden van Christus zigtbaare gemeente zullen, voor af, eene geloofsbelydenis doen, en, dit geschied zynde, door den Doop in de gemeente van Christus aangenomen worden.* Onder dit Artykel behandelt onze Autheur, buiten andere onderwerpen daar toe betrekkelyk, wel byzonder het regt van belydenis af te vorderen, en het regt van den Doop te bedienen.

II. *Niemand zal gewoodzaakt worden, in het Koningryk der Hemelen in te gaan; en die 'er niet in willen blyven, zullen, desgelyks, met geen dwang te rug gehouden worden.*

III. *Hoewel het Koningryk der Hemelen een Koningryk zy, zo zal het nogtans niet als een Waereldlyk Ryk geregeerd worden.* Beide deeze wetten zyn tegen alle geestlyke overheersching, tegen alle dwangmiddelen in den Godsdienst in 't algemeen, en tegen de Vervolging in 't byzonder. By deeze gelegenheid toont de Heer *Mosheim*, onder anderen, hoe onbestaanbaar met den Christelyken Godsdienst het gezag zy, dat de Bisschop van Rome zich aanmatigt.

IV. *In 't Ryk van Christus zullen Uitleggers zyner Wetten en Leeraars zyn, die te gelyk zyne Onderdaanen, bestendig, op zullen wekken en aanmoedigen, dat ze hunne pligten waarneemen, en 't bevel hunner Konings gehoorzaamen.* In 't ontvouwen deezer Wet staaft zyn Eerwaarde de Godlyke instelling van het Leeraar Ampt. Hier aan volgen des Autheurs gedagten over de *Subordinatie* der Kerklyken, en derzelver *Inauguratie*, midsgaders over de *Gaven* en *Eigenschappen*, die in een Leeraar vereischt worden: wat de H. Schrift deswegens voorstelle, in hoe ver dat door alle tyden in aanmerking kome, en in hoe ver de algemeene hedendaagsche inrigting daar mede al of niet bestaanbaar zy.

Voorts komen hier in aanmerking *de Regten der Kerklyken*, in hoe ver dezelven Godlyke of slegts Menschlyke Regten zyn, dat door onzen oplettenden Schryver naauwkeurig onderscheiden wordt; als mede de voorschriften, of *Symbolische Boeken*, naar welken de Leeraars hunne Gemeentens moeten onderwyzen; welker nut en noodzaaklykheid, gebruik en misbruik, in deezen nagegaan wordt. Op eene der-

Digitized by Google

dergelyke wyze behandelt de oplettende *Mosheim* het beroepingswerk der Leeraaren: zo het *Beroepingsregt der Gemeente zelve*, als het *Voorſtellingsregt*, en het *Regt van Patronagie*. Dit leidt hem verder tot het *Parochiaal*- en zogenaamde *Dwangregt;* midsgaders tot dat van het handhaaven van den *Openbaaren Godsdienst*, de plaats, wyze en tyd van dien. Hier aan volgt eene ontvouwing van het regt *der Armen*, en insgelyks van het regt, om *de kwaaden en godloozen van de gemeente af te zonderen en uit te ſluiten*. Eindelyk overweegt hy hier nog *het Regt des Volks*, en deszelfs opdragt aan zommigen, die ter handhaavinge van 't zelve verkoozen zyn, terwyl het Volk eene ontkennende en goedkeurende ſtem blyft behouden; als ook het *Regt der Overigheid, ten aanzien van de Kerk:* doch dit laatſte point wordt in een volgend Hoofdſtuk breedvoeriger verhandeld.

Tot dus ver naamlyk ſtelde de Heer *Mosheim* zich voor, het geestlyke Regt te beſchouwen, *zo als 't op de H. Schrift en de natuur van den Godsdienst gegrond is:* doch in 't volgende Hoofdſtuk verledigt hy zich, om het zelve na te gaan, *voor zo ver het door de Rede kan bewezen worden.* In dit geval beſchouwt hy de Kerk alleen als een geestlyk Genootſchap, zonder agt te geeven op de Godlykheid of Waarheid der Leere, die ze voorſtaat; en de Overigheid alleen als Overigheid, in 't ampt dat ze bekleedt, zonder den Godsdienst, waar van dezelve belydenis doet, in aanmerking te neemen. Zich dus de Kerk en de Overigheid in 't afgetrokkene voorſtellende, beantwoordt hy twee gewigtige vraagen. (1.) Welke regten heeft een geestlyke Genootſchap, en (2.) welke regten heeft de Overigheid over een geestlyk Genootſchap, naar de Rede?

Men kan uit deeze opgave van den inhoud genoegzaam bemerken, dat dit Stukje verſcheidene byzonderheden vervat, die der overweeginge waardig zyn; wat de uitvoering zelve betreft, die beantwoordt volkomen aan 't geen we van 't voorgaande Stukje gezegd hebben, en we twyfelen niet, of zy, die ſmaak hebben in 't onderzoeken van dit Onderwerp, zullen ook dit gedeelte met genoegen doorbladeren, en 't volgende met verlangen te gemoet zien. Om 'er nog iets byzonders uit mede te deelen, zullen wy ons bepaalen tot des Autheurs algemeene voorſtelling raakende het regt der Overigheid omtrent de Kerk, waar over hy zich indeezervoege verklaart.

„ Wanneer wy onderſtellen", ['t geen hier noodig is, om het Algemeene Regt, dat van geene byzondere omſtandig-

Digitized by Google

digheden van den Staat of Godsdienst afhangt, na te gaan,
„ dat de Vorst door geene wetten of verbonden bepaald is,
„ en daar by aanneemen, dat de Godsdienst den Landsheer
„ van de magt over de Kerk niet uitsluit, dan kunnen wy
„ iets door de rede bepaalen. Alleen moeten wy, daar by,
„ weêr onderstellen, dat het ampt der Overigheid, eenig-
„ lyk, het tydelyk welzyn der onderdaanen in 't oog hebbe.
„ Gevolglyk behoort het geestelyk welzyn niet mede tot
„ het oogmerk der Overigheid; en daar uit volgt, dat de
„ Landsheeren eeniglyk heerschen over het welzyn, over
„ de rust, over 't leeven hunner onderdaanen, niet over
„ hun geweeten, en hunne voor den Staat onnadeelige be-
„ dryven; en daarom kan geen Landsheer, al is hy ook nog
„ zo magtig, in den Godsdienst, welken hy dult, iets ver-
„ anderen. Die in een' staat leeven, hebben den Landsheer
„ of de Overigheid hunne lighaamen, goederen, eer en ty-
„ delyk welzyn overgegeeven, maar niet hunne Zielen en
„ geestelyk welzyn. Waarom ook geene Overigheid magt
„ heeft over den Godsdienst en 't geweeten. De Godsdienst
„ staat ten deele onder God, wien allen rekenschap moeten
„ geeven, ten deele onder het geweeten en de verantwoor-
„ ding van 'elk' mensch. Wie de Overigheid meer toestaat
„ handelt tegen de rede. Uit deze stelling volgt nu te ge-
„ lyk onmiddelyk, dat geene waereldlyke Overigheid de
„ magt bezit, een volk een' Godsdienst op te dringen,
„ Maar daarentegen is ook geene Overigheid verpligt, het
„ welzyn van een geestelyk genootschap meer, dan dat der
„ overige onderdaanen van haaren staat te bezorgen, den
„ Godsdienst hulpe te bieden, en het best van dezelve te
„ bevorderen, door aanstelling der Leeraaren, bezorginge
„ van Kerken, Schoolen, Jaarwedden enz. Een geestelyk
„ genootschap kan van een' Landsheer niets meer dan be-
„ scherming vorderen, en het kan niet meer van hem be-
„ geeren, dan hy aan andere Onderdaanen bewyst. In onze
„ tyden is hier over tusschen de God- en Regts-geleerden
„ getwist. De Regtsgeleerden zeiden: de Vorst waare niet tot
„ zorg voor den Godsdienst verpligt; de Godgeleerden zei-
„ den, dat de Regtsgeleerden geen Godsdienst hadden, en zy
„ strydig met den zelven leerden. Zy beweerden, dat de
„ Vorst en de Overigheid tot zorg voor den Godsdienst ver-
„ pligt was. Maar de Regtsgeleerden hebben gelyk. De
„ Godgeleerden maaken geen onderscheid tusschen den per-
„ zoon van een' Vorst en een' Christen, die in hem vereé-
„ nigd zyn.

„ Doch

Digitized by Google

„ Doch wat de andere dingen aangaat, die tot den Gods-
„ dienst behooren, en deelen daar van zyn; de wezenlyke
„ dingen moeten van de niet wezenlyke onderſcheiden wor-
„ den. Zo zyn in onzen Godsdienst Doop en Avondmaal
„ wezenlyke ſtukken. Maar 'er zyn ook andere ſtukken
„ van den Godsdienst, die geene wezenlyke deelen van den-
„ zelven zyn: als by voorbeeld het zingen by den Gods-
„ dienst, de *exorcismus* (bezweering) by den Doop. Wat
„ nu, *voor eerst*, die dingen aangaat, die tot het wezen
„ van den Godsdienst behooren; daar in kan geen Lands-
„ heer iets veranderen: want, daar hy over den Godsdienst
„ geene magt heeft, kan hy ook de deelen van den Gods-
„ dienst, die 'er toe behooren, niet wegneemen. Zo kan,
„ by voorbeeld, geen *Proteſtantsch* Landsheer den *Room-*
„ *ſchen* de mis verbieden; want zy is een wezenlyk ſtuk van
„ hunnen Godsdienst; en geen *Roomsgezind* Landsheer,
„ wanneer hy ons aanneemt, kan beveelen, dat wy 't A-
„ vondmaal niet onder beide gedaanten vieren mogen, om
„ dat het een wezenlyk ſtuk van onzen Godsdienst is. Geen
„ Landsheer kan ons beveelen, dat we den Godsdienst in 't
„ *Latyn* vieren zullen; want zo zou ons niemand verſtaan,
„ en het ware ſtrydig met de gronden van onzen Godsdienst.
„ Maar wat *voorts*, de niet wezenlyke ſtukken, en de on-
„ verſchillige dingen aangaat; de beſtelling van het Pre-
„ dikampt, de Liturgie, de willekeurige Feestdagen enz.
„ De Overigheid heeft by deeze dingen veel te zeggen.
„ Want deezen kunnen een' grooten invloed op het welzyn
„ van den Staat hebben. Een geestelyk genootſchap, by
„ voorbeeld, kon zo veele Feestdagen inſtellen, dat 'er de
„ Staat door leed. Hoe meer Feestdagen 'er gevierd wor-
„ den, hoe armer de Onderdaanen zyn. (*) Eene gemeente

„ kon

(*) „ Dit zag de Koning van *Vrankryk*, *Hendrik* IV. en ſchaf-
„ te daarom veele Feestdagen af. Zie ARN. OSSAT *epitres Tom.* 2
„ *ep.* 18. dat, om een groot aantal van Feestdagen, die men in
„ het geheele Koningryk invoerde, als dat van onzen Heere, van
„ onze L. Vrouw, van de Apostelen, en andere voorname Heiligen,
„ een groot gedeelte des Lands onbebouwd bleef liggen; dat daar
„ op een groot gebrek en duurte door het gantſche Koningryk volg-
„ de, die alle *Franſchen*, van welken ſtand en aanzien zy ook waren,
„ gevoelden, en 'er grootelyks door leeden. En zyne Majeſteit
„ kon 'er de gewoone, en voor de behoudenis van den Staat en
„ 't algemeene welzyn noodige onderſtanden niet van trekken.
„ Dat zyne Majeſteit, van wege verſcheide plaatzen des Ryks,

„ ver-

Digitized by Google

„ kon onrustige, warzieke menſchen tot Predikanten aan-
„ ſtellen enz. By alle deeze dingen, die den Godsdienst
„ zelve, of het wezen van dien niet aangaan, heeft de Vorst
„ het regt, van te gebieden en te verbieden. Dit is een ſtuk
„ van het *Reformatie-regt* des Vorſten, 't welk zo genoemd
„ word, om het van 't Reformatie-regt der Kerke te onder-
„ ſcheiden, als welke mede zulk een regt heeft.

„ Maar hoe ver gaat dit Reformatie-Regt van den Vorst,
„ of in hoe ver heeft de Overigheid magt, zig in de niet we-
„ zenlyke dingen van den Godsdienst te mengen? Hier moe-
„ ten we een beginzel aannemen, naar 't welk de Overig-
„ heid handelen moet. Deze grondregel moet uit het einde

„ der

„ verzogt wierd, eenige orde te ſtellen, en aan deeze behoef-
„ tigheid te voorzien, op dat buiten de gemelde Feestdagen van
„ onzen Heere enz. het volk werken kon, en het Land bebou-
„ wen, en de andere dingen, daar toe behoorende, uitvoeren;
„ ten einde daar door de oude vrugtbaarheid in overvloed her-
„ ſteld wierd, en men veele wanorden voorkwam, welke zy
„ veroorzaaken, die zo veel tyds omtrent de geëischte Gods-
„ dienst-waarneemingen niet beſteeden konden, gelyk zy heb-
„ ben, by zo veele Feesten, die zig aan den drank, het ſpel,
„ de dartelheid en andere ongeoorlofde dingen overgeeven."
„ AMELOT DE LA HOUSZAIJE bepaalt de pligten van een' *Vorst*,
„ ten opzigt van *Feestdagen*, zeer wel. Hy zegt: „ De me-
„ nigte van Feestdagen vermeerdert, onder het gemeene volk,
„ de deugden niet, in tegendeel zy voedt en kweekt de ledig-
„ heid aan, die de moeder aller ondeugden is. De Vorſten heb-
„ ben te meer belang, het vermenigvuldigen der Feestdagen
„ niet toe te ſtaan, dewyl het Land zo veel te minder bebouwd
„ word, waar op gebrek en duurte van Levensmiddelen volgt;
„ en gevolglyk de onmogelykheid, om van hunne Onderdaanen
„ de noodige onderſtanden, ter behoudenis van den Staat en
„ het algemeene welzyn, te trekken.

„ De *Jooden*, tot J. Christus gekomen zynde, om te vraagen,
„ of men den Keizer ſchatting geeven moest? Zo antwoordde
„ hy hen, *Geeft den Keizer wat des Keizers is, en Gode dat Gods*
„ *is.* (*Matth.* XXII. 17, 21.) Dit Goddelyk antwoord leert
„ ons, welk een gebruik wy van de dagen onzes leevens maaken
„ moeten, waar van eenigen Gode toebehooren, anderen den
„ Vorst, het Vaderland en de burgerlyke zamenleeving. Want
„ hoe zouden wy den Keizer geeven wat des Keizers is, indien
„ alle de dagen tot den Godsdienst beſteed wierden? Hoe zou-
„ den we Gode geeven, wat Gods is, wanneer alle de dagen
„ werk-dagen waren, en aangelegd wierden tot burgerlyke en
„ waereldſche bezigheden." *Annales de Tacite Tom. 4 pag.* 264.

Digitized by Google

„ der Overigheid afgeleid worden. De Overigheid moet „ het welzyn van den Staat bezorgen. In alle die dingen, „ welke voor den Staat niet nadeelig zyn, kan de Overig„ heid niets veranderen. De menſchen hebben hunne daa„ den in zo ver aan de Overigheid onderworpen, als ze den „ Staat nadeelig zyn konnen. In hunne overige onſchuldi„ ge bedryven hebben ze zig de vryheid voorbehouden. Ge„ volglyk kan de Overigheid 1.) alle dingen, die tot het we„ zen van den Godsdienst niet behooren, en die den Staat „ nadeelig zyn, afſchaffen; met één woord; over alle din„ gen, die 't Geloof en de Leer zelve, of wezenlyke ſtuk„ ken van den Godsdienst en 't geweeten niet aangaan, „ heeft de Overigheid zo veel te zeggen, als deze dingen „ eenen grooteren of minderen invloed op het welzyn van „ het algemeen hebben. Zy kan in deze dingen verbieden „ en gebieden, naar maate en voor zo ver het algemeen wel„ zyn van 't Land zulks vordert. Zy kan 2.) rekenſchap „ eiſchen van die dingen, die in zekere betrekkingen tot „ den burgerlyken welſtand, de geſteldheid van den Staat, „ ſtaan." —— Uit deeze algemeene grondregelen leidt de Heer MOSHEIM vervolgens af, welke de byzondere oorſpronglyke regten zyn, die eene vrye Overigheid over de Kerk heeft, welken hy voorts onderſcheidenlyk verklaart.

Aanmerkingen op eenige ſtellingen van den Wel-Edelen Heere A. F. REINHART, *vervat in eenen Brief aan den Hr.* VERTAALER *van 't Werkje van den Hr.* REINHART. *Te Amſterdam by* M. Magerus 1767. *in groot octavo* 86 *bladzyden.*

MEn kan, uit de Voorreden van den Heer Vertaeler der *Briefven* van den Wel-Edelen Heere *A. F. Reinhart*, * zeer wel bemerken, dat hy niet twyfelde of de ſtellingen van dien Authgur zouden merkelyke tegenſpraek onderhevig zyn, 't zal hem derhalven ook niet vreemd voorkomen, dat 'er reeds iets van dien aert het licht ziet; ſchoon 't mogelyk gematigder en beſcheidener zy dan hy 't verwagtte. De Schryver naemlyk van dezen Brief behoort niet tot het getal van hun, die een gevoelen, 't welk hun vreemd of ongegrond voorkomt, terſtond driest veroordeelen of als godloos uitkryten; hy komt in tegendeel voor, als iemand die een gevoelen, dat van den gewonen weg afwykt, met gematigdheid

* Zie ons Berigt hier van, boven, *bl.* 397.

Digitized by Google

heid kan nagaan, en de vrymoedigheid heeft, om het zyne met beſcheidenheid daar tegen in te brengen, en zyne gedagten over het zelfde onderwerp mede te deelen. Dit ſtukje althans is op dien trant geſchreven, en verdient wel de leezing van hun, die dat van den Heer *Reinhart* doorbladerd hebben. —— De eene giſſing is, in ſtukken van die duisterheid, veelligt de andere waerdig.

De Schryver van deezen Brief maekt geen zwarigheid, om de vraeg van den Heer *Reinhart*, of *die Godlyke Openbaaringen, welke aan onze eerſte Ouderen en aan de Aartsvaderen gedaan zyn, benevens andere geſchiedenisſen, van oudsher, by wyze van overlevering, tot op Moſes tyden niet kunnen zyn overgebragt?* met JA te beantwoorden; doch hy gelooft niet dat zulks geſchied is, *door liederen en andere gedenkcedels.* Hy tragt te doen zien, dat 'er geen genoegzame grond is voor die gedagten; en dat men hier veel eer heeft te denken, om oude gedenkſtukken, op welke die eerſte Godlyke Openbaaringen en oudſte Geſchiedenisſen bewaard zyn geworden, door middel van *Afteekening*, overeenkomſtig met de oude tekenkundige en beeldſpraakige ſchryfwyze. Eenige dergelyke Affchriften of Afbeeldingen, veronderſtelt hy, zyn Moſes ter hand gekomen; en deeze heeft dezelve tot één lichaam verzameld en in orde gebragt. Deeze ſtelling benadeelt zynes oordeels de *Godlyke Openbaaring* van dit gedeelte, en de *Godlyke Beſtiering* in deszelfs bewaring geenszins. Komen ons in dat gedeelte *zwarigheden* voor, ontmoeten we 'er zogenaemde *dichtkundige* ſpreekwyzen, wy hebben, zegt hy, 'er ons niet over te verwonderen. 't Is niet vreemd te denken, dat hy, die deeze Stukken overgeſchreeven heeft, eene andere en wel de letterlyke ſchryfwyze magtig geworden zynde, dezelve in de letterlyke ſchryfwyze overgegooten heeft, 't welk natuurlyk aen duisterheden onderworpen was, en veel aenleiding gaf tot eenen min of meer figuurlyken ſchryftrant, welke nog iets behield van de voorige teken-ſchryfwyze; ook zou 't wel konnen zyn, dat de tael dezes Schryvers verſtaenbaer genoeg was voor zyne tydgenooten; doch dat zyne ſpreekwyzen naderhand, door verloop der tale, ingewikkelder en oneigener geworden zyn.

Betreffende de bedenking, dat het eerſte Hoofdſtuk van *Geneſis* niet geſchreven is *volgens de regels, naar welke eene Historie geſchreeven moet worden*, ſtaet onze Autheur gereedlyk toe, dat het niet geſchikt is naar de regels, die men de Historieſchryvers in latere tyden opgeleid heeft; doch dit is, zegt hy, van geen belang, als de hoofdregel, van Waar-

heid

Digitized by Google

heid te ſchryven maar in agt genomen is; en hy betuigt niet te konnen zien, waer het van de Waerheid afwykt, als men met eene behoorlyke oplettendheid in 't onderzoek te werk wil gaen, niet als op de letter te nauwgezette en beſchroomde, maer als redelyke Oordeelaers. Om hier van ene proef te geven, bepaelt hy zich om de Schepping-historie na te gaen, en verklaart dezelve, op zyne wyze, niet ongunſtig voor zyn doelwit, om ons tot de gedagten te leiden, dat de Opſteller getragt heeft zynen Leezeren een denkbeeld te geven van een volmaakten Bouwkunſtenaer, die eerst de grondſlagen van een gebouw wel vast legt, om 'er naderhand van trap tot trap op voort te bouwen.—Op eene dergelyke wyze beſchouwt onze Schryver het verhaal van den Zondvloed, en den val des Menſchen, om te doen opmerken, dat het verhaal over het geheel geloofwaardig is; ſchoon de ſchryfwyze voor ons hare duisterheid hebbe; dat hem geen zwaarigheid baert, dewyl hy zich niet gehouden agt alles naer de letter te gelooven. Wel byzonder merkt hy omtrent de beſchryving van den val aen, dat de Aftekenaer dier gebeurtenisſe dezelve in de teken-ſchryfwyze zo heeft konnen voordragen, dat hy, die dezelve in de letterlyke ſchryfwyze overgebragt heeft, zich niet wel anders dan hy gedaen heeft konde uitdrukken. Die uitdrukkingen, zegt hy, waren toen veelligt verſtaenbaer, ſchoon ze nu iets ongerymds ſchynen te behelzen; te meer daer die eerſte taal vergeten, en 't oorſpronglyke door zo veele handen van Afſchryveren gegaen is, dat de letterlyke zin hier en daer eenige verandering ondergaen kan hebben. —— En zo heeft men, op den geleiden grondſlag, te vermoeden, dat de onzekerheid, waar in wy zyn, omtrent de ware ligging van 't Paradys, ontſtaet uit het duistere dier gedenkſtukken, of liever uit de onkunde waer in wy thans zyn, om de woorden van den Schryver regt te verſtaen; ene onkunde die te moeilyker te ontwarren is, om dat de gebeurtenis, na dat ze in een anderen ſchryftrant overgebragt was, eerst door zo veele handen van kundige en onkundige ſchryvers ging eer zy tot ons kwam.

Voorts behelst dit geſchrift doorgaende aenmerkingen tegen de voorgeſtelde denkbeelden van den Heer *Reinhart*, rakende de Schepping, het Paradys, den Val des Menſchen en den Zondvloed, in deszelfs twee eerſte Brieven; waer toe onze Schryver zich voor tegenwoordig bepaelt. —— Hy betuigt in dezen, eer hy beſluit, dat hem niets aengenamer zal wezen, dan dat de Heer Vertaler, of iemand anders de

Digitized by Google

pen opvatte, om zyne ſtelling tegen te gaen, of in klarer licht te ſtellen; en verzoekt in 't eerſte geval eene zelve beſcheidenheid, als hy in dit ſchryven gebruikt heeft: een vereischte dat altyd plaets behoort te hebben, en boven al in Schriften als dezen, daer men giſſingen tegen giſſingen ſtelt.

Natuurlyke Historie of Uitvoerige Beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerſte Deel tiende Stuk. Vervolg der Inſecten. Te Amſterdam, by de Erven van* F. Houttuin. 1766.

IN het XIX Hoofdſtuk, zynde het tweede van dit Stuk, koomt ons aanmerklyk voor de beſchryving van de groote Water-Tor. De geſtalte van dit Inſect wordt gezegd meer te zweemen naar de Lievenheers of Goudhaantjes dan naar de meeste Torren: dewyl het lyf met het borſtſtuk en den kop een langwerpig ovaal uitmaakt, zonder die ongelykheden, welken 'er gemeenlyk in het voorſte gedeelte plaats hebben, die 't zwemmen hinderlyk zouden zyn geweest, zo wel als lange Sprieten. „ De voornaamſte byzonderheid van „ deeze Inſecten is het zwemmen, dat zy te vlugger kunnen „ doen, om dat zekere Vettigheid hun lyf voor de aankleeving van het water beſchut. Zy hadden, egter, hier toe „ een middel nodig, om zig op te beuren en te laaten zakken, gelykerwys de Visſchen; waar toe zy even als die, „ de Lugt gebruiken, welke zy onder de Dekſchilden ſchynen te bergen, aan wier agterend een ſoort van Blaasje „ waargenomen wordt, 't welk, als zy de oppervlakte naderen, allengs verkleint. Op den grond, onder water, „ willende rusten, hechten zy zig met de gemelde punt van „ 't borſtſtuk aan hout, aarde of iets anders; zo dat zy als „ voor 't anker leggen. De haairtjes aan het lyf zyn ook „ bekwaam om eenige Lugtbelletjes vast te houden, en door „ het een of andere zyn deeze groote, zo wel als de kleine „ Water-Torren, bekwaam om in 't water te dryven of „ langs de oppervlakte te zweeven; het welk zy ſomtyds „ zo vlug doen, dat men 'er naauwlyks het oog op kan houden. Te lang buiten 't water geweest zynde kunnen zy „ niet meer onderduiken." In heldere ſtaande wateren worden deeze Inſecten meest gevonden. Zy leeven niet alleen van Inſecten of Kroos, maar ſteeken jonge vischjes dood met een angel, welken zy aan den buik hebben, en vernielen dezelven.

Een

Digitized by Google

Een zonderlinge Aard-Tor, wordt in het XX. Hoofdſtuk, onder den naam van *Veester*, beſchreeven; op deeze wyze. „ Een zonderlinge eigenſchap van dit Inſect geeft 'er deezen „ vreemden bynaam aan. De Heer ROLANDER die het *Schuſ-* „ *flieg* noemt, heeft waargenomen, dat hetzelve in de hand „ gehouden, met een ſlag die naar den ſchoot van een klein „ piſtooltje zweemde van agteren een blaauwagtige Rook „ uitblies. Dit deedt het, wanneer men het met een naald „ onder de tippen van de Dekſchilden kittelde, wel twin- „ tigmaal agter een: des men zig verwonderen moest, hoe „ in een zo klein lichaampje zo veel lugt vervat kan zyn. By „ het aan ſtukken ſnyden, toonde zig, van agteren, een klein „ toegevallen Blaasje, doch het werktuig, waar mede het „ dien ſlag maakte, bleef geheim. Eindelyk hadt hy het ge- „ luk van de reden te ontdekken, dat de Schepper deeze ei- „ genſchap aan dit Schepzeltje heeft medegedeeld: te weeten, „ Wanneer den Rupſen-jaager dit Diertje, door geweldig „ naloopen, even als een Hond den Haas, afgemat heeft, „ gaat het voor zyn vyand leggen, die dan met opgeſperde „ Nypers aankomt, om het zelve te vatten; doch op dat „ oogenblik laat het Diertje een Wind, het welk den Rup- „ ſen-jaager zodanig doet verſchrikken, dat hy te rug wykt. „ Die gelegenheid neemt het Diertje waar om zig op de „ vlugt te begeeven, en, indien het een holletje kan berei- „ ken, om daar in te kruipen, zo is het gelukkig: ander- „ zins wordt het, na zyn leven door dit ſchieten en veesten „ eenige maalen gered te hebben, eindelyk van den Rupſen- „ jaager aan den kop gevat, en dan is het zyne prooy. Vol- „ gens de afbeelding heeft het maar de halve langte van den „ Rupſen-jaager; naamentlyk die van omtrent een half duim. „ LINNÆUS zegt dat het in de hoſſchen voorkomt."

In het XXVII. Hoofdſtuk vindt men een uitvoerige be- ſchryving van de Kakkerlakken; doch te breed om van ons te konnen overgenomen worden: men moetze in het Werk zelf leezen.

Het XXVIII. Hoofdſtuk geeft, onder de Wandelende Bladen, de beſchryving van een derzelven het welk de Bid- der genoemd wordt; welke deeze is: „ De oudtyds ver- „ maarde PISO merkt aan, dat in de Indiën zekere Spring- „ haanen gevonden worden, welken de Braſiliaanen *Caaira* „ of *Gaaira* noemen, en die niet alleen de gedaante, maar „ ook de kleur hebben van boombladeren. Sommigen, zegt „ hy zyn friſch groen, anderen bruin geel, als verwelkte „ of verdorde bladen. Die van deeze laatſte ſoort zyn by

„ ons, gemeenlyk bleekgeel van Dekſchilden. Hy merkt
„ aan, dat de Amerikaanſchen van de Italiaanſchen, welken
„ de Ouden onder den naam van *Mantes* hadden voorgeſteld,
„ verſchillen, door een zeer langen, dunnen, overendſtaan-
„ den hals te hebben, als een Kemel. Hun lyf is glad,
„ nauwlyks een Duim lang, aan beide enden ſpits, en over
„ 't midden van de rug loopt, in de langte, een verheve
„ regte lyn, met Vezelen ſchuins daar af gaande, die het-
„ zelve als een boomblad verdeelen. De Kop is driehoe-
„ kig, met dunne Sprieten, en twee uitpuilende donker
„ bruine oogen. De twee voorſte pooten, die als aan den
„ hals ſtaan, kunnen zy als armen ſamenvoegen, en houden
„ dezelven veeltyds, als de handen ten hemel heffende. Dit
„ maakt dat deeze Inſecten van de Portugezen *Louva Dios*,
„ en van de Franſchen *Pregue-Dieu* genoemd worden; 't
„ welk zo veel als Bidders beteekent, gelyk gemeld is. PISO
„ houdt het, met reden, voor dwaasheid, dat de Wilden,
„ en zelfs de Kristenen, daar uit een voorbeeld zouden nee-
„ men van Godsdienſtigheid of van het gebed: maar hy ver-
„ valt in een ander uiterſte, met vast te ſtellen, dat deeze
„ Inſecten, na verloop van zekeren tyd, van een Dier een
„ Plant worden, en dan verſlenzen, gelykerwys de andere
„ jaarlykſche Kruiden en Gewaſen.

„ Juffrouw MERIAN zegt, dat 'er in Suriname veelen wa-
„ ren, die beweerden gezien te hebben, hoe aldaar het zo-
„ genaamde Wandelende Blad aan boomen groeide, en, tot
„ volmaaktheid gekomen zynde, op den grond viel of daar
„ af vloog. Zy toont aan, dat zulks een dwaaling zy, en
„ dat deeze Inſecten, zo wel als de Rupſen, uit eijertjes
„ voortkomen, die van de Ouden zyn gelegd. Haar Neger,
„ dien zy tot opſpooring van Inſecten in de Bosſchen ge-
„ bruikte, bragt haar, op zekeren tyd, een ſamengetrok-
„ ken blad, waar in zy eenige groene eitjes vondt, van
„ grootte als Koriander-zaad, uit welken, na verloop van
„ weinige dagen, kleine zwarte Diertjes, als Mieren, voort-
„ kwamen. Na allengs aangegroeid te zyn, kreegen deeze
„ Diertjes de grootte byna van een pink lang, en op 't laat-
„ ſte hadden zy vleugelen, die onder Dekſchilden, van ge-
„ daante als boombladeren, verborgen waren. De kleur der
„ Dekſchilden was in eenigen groener, in anderen bruiner,
„ en in ſommigen graauwagtig of als van verdorde bladen,
„ zynde dezelven ook even eens geribd. Onder de Oostin-
„ diſchen, zegt zy, is eene ſoort, waar van de opper-vleu-
„ gelen, zo wel in kleur als in geſtalte, volkomen gelyken

naar

Digitized by Google

„ naar een Citroen-blad. Na dat deeze Diertjes in hunne „ heften, op de boomen, hunne geſtalte, in volmaaktheid, „ bekomen hebben, zo vallen of vliegen zy daar af, en dus „ ſchynt het, als of zy aan de boomen gegroeid waren." Dit Diertje was waardig aangehaald te worden, om de vertellingen van het Wandelende Blad in den dag te ſtellen.

Wy zullen uit hetzelfde Hoofdſtuk van de Krekels nog iet aanhaalen aangaande de Molkrekels, by ons als een ſchaadelyk gedierte aangemerkt, en onder den naam van Veen-Mol bekend. Hier van zegt onze Schryver: „ De Mol-krekel „ heeft den kop, naar het lichaam te rekenen, klein, lang- „ werpig, met vier dikke korte Voelertjes en twee lange „ Sprieten, die zo dun als draaden zyn. Agter deeze Sprieten ſtaan de oogen, en tuſſchen de twee groote, die ruw of „ met Facetten zyn, gelyk gewoonlyk in de Inſecten, vindt „ men drie kleine; zo dat het vyf oogen heeft, op eene ry over- „ dwars geplaatst. Het borſtſtuk maakt een ſoort van lang- „ werpig harnas, byna cylindriſch, dat zig als met Fluweel „ bekleed vertoont. De Dekſchilden, die kort zyn, reiken „ niet verder dan het midden van 't agterlyf: zy leggen „ kruislings over elkander, en hebben een ſierlyke tekening „ van zwarte of bruine aderen. De Wieken, uitgebreid, „ beſlaan eens zo veel breedte als de langte is van het ge- „ heele Inſect; doch zy leggen gemeenlyk ſamengeplooid, „ langs de rug, en eindigen in een punt, die zelfs over 't „ agterlyf uitſteekt. Het lyf is week van zelfſtandigheid, „ en heeft, aan 't end, de twee gemelde borſtelagtige ſpit- „ ſen, die taamelyk lang zyn. De agterſte pooten hebben „ niet veel byzonders, doch de twee voorpooten munten in „ dit opzicht uit. Derzelver dyen zyn zeer dik en plat; de „ ſchenkels, die uitermaate breed zyn, loopen buitenwaards „ uit in vier dikke zaagswyze klaauwtjes; binnenwaards in „ twee: tuſſchen welken de voet geplaatst en dikwils ver- „ borgen is. De kop en het lyf, als ook het borſtſtuk, is „ donkerbruin; doch de Dekſchilden zyn bleekgeel en de „ pooten oranje-kleurig."

Zy teelen, gelyk andere Inſecten, ſterk voort. Het wyfje legt twee of drie honderd eijeren, in een holletje, doch niet zeer diep, onder den grond. Na verloop van ongevaar een maand koomen 'er de jongen uit, die zich dan byna als kleine zwarte Mieren vertoonen. Als zy voor de derdemaal van huid verwisſeld hebben, blyvenze in dat vel, doorgaans, tot aan het Voorjaar toe in de aarde, waar in zy zich, als het ſterk vriest al dieper en dieper verbergen, en hun volkoome groot-

Digitized by Google

te niet krygen voor in de volgende Voorzomer, en somtyds wel eens eerst in den Herfst.

In dien staat worden zy gezegd het meeste nadeel te doen. Zy begeeven zich al vroeg uit de Weiden in de Koornlanden, en wanneer zy een land 't welk braak legt door moeten, geschiedt zulks al kruipende onder de oppervlakte, zo dat zy kleine ritten maaken, gelyk de Mollen, waar aan zy te ontdekken zyn. Den Mollen strekken zy tot aas; gelyk ook sommige vogelen en voornaamlyk de Hoppen; waarom zich het Insect over dag zelden vertoont. Men is niet zeker of en wanneer zy gebruik van hunne wieken maaken. Tegen den avond kweelen zy, of maaken een scherp geluid, het welk daar in van dat der gewoone Krekelen verschilt, dat het ten einde toe onafgebroken voortgaat en niet zo knarsend is. Het mannetje kweelt waarschynlyk om het wyfje tot zich te lokken.

Van de Springhaanen, welken somtyds in groote menigte aankoomende, groote verwoestingen in de gewassen maaken, waar zy neervallen, wordt volgens den Heer ADANSON op de rivier Gambia vaarende, het volgende gemeld: „ Nog „ op de Reede leggende voor het kantoor d'Albréda, zes of „ zeven mylen opwaards aan die rivier gelegen, zag men „ 's morgens om agt uuren de Lugt verduisteren door een „ dikke wolk, die t'eenemaal bestondt uit dergelyke Spring„ haanen. Dezelve was ongevaar tien of vyftien Roeden „ boven het aardryk verheven, en bedekte een uitge„ strektheid van verscheide mylen lands, alwaar zy als een „ regen verspreidde van Springhaanen, die 'er, zig op het „ gewas neerzettende, gingen aazen, hervattende vervol„ gens hunne vlugt. Onbeschryflyk was de verwoesting die „ hier door aangeregt werdt: niet alleen verslonden zy, de „ bladen van het geboomte, en al het groene kruid, maar „ tastten zelfs de spruiten en bast van veelen aan; ja het riet „ van de daken der Landwooningen of hutten, hoe droog „ ook, werdt van hun niet verschoond. — Gemelde wolk „ werdt aangebragt door een sterken Oosten wind, en de„ wyl dezelve dien voormiddag dearom streeks passeerde, „ zonder dat 'er eenige Springhaan overbleef, kon men „ niet twyfelen of deeze Insecten werden dus al voortge„ dreeven, en eindelyk in den Oceaan gesmeeten, om tot „ voedzel der visschen te strekken ". Zy hebben geenen Koning of Voorganger, en niettemin marscheeren zy by hoopen of troepswyze.

Aangaande het gebruiken van Springhaanen tot spyze door men-

menſchen wordt een berigt uit HASSELQUIST gegeeven, doch hier van is te vooren, uit denzelfden Schryver, in onze *Letteroefeningen* gewaagd (*). Waarom wy de eige ondervinding van gemelden reiziger alleen zullen laaten volgen. „ Alle Franken, zegt Hy, die zig lang in de Levant „ opgehouden hadden, van hem over dit ſtuk ondervraagd „ zynde, zeiden van ja. De Kristen inwooners des lands, „ 't zy Armenieren, Grieken, Kopten of Syriers, die om„ ſtreeks de Roode Zee en in Egypte veel gereisd hadden, „ getuigden, dat zy dezelven zien eeten, of ten minſten „ gehoord hadden, dat het een gewoone ſpyze der Arabie„ ren was. Zeker voornaam Arabier, Scheik *Platon* ge„ naamd, te Kairo, in tegenwoordigheid van twee andere „ Europeaanen, door hem, gevraagd zynde, of hy wist, „ dat men in Arabie Springhaanen tot ſpyze gebruikte, gaf „ tot antwoord, dat te Mocha, welke plaats haaren mees„ ten toevoer van Koorn uit Egypte moest hebben, ſom„ wylen een hongersnood ontſtaat, en dat dan aldaar een „ menigte van dit ongediert vergaderd wordt, het welk men „ ſterk in de Zonneſchyn laat droogen en verder met een „ handmolen tot meel maakt, of het in een ſteenen mortier „ tot een fyn poeijer ſtampt en wryft. Van dit meel maa„ ken zy met water een deeg, en vervaardigen daar van „ dunne koeken, die zy, even als hun gewoonlyk brood, „ in een yzeren pan bakken, het welk tot levensonderhoud „ dient, by gebrek van beter voedzel".

Wyders wordt HASSELQUIST ingevoerd te zeggen: „ Ik „ vraagde verder of niet de Springhaanen, buiten deeze „ noodzaake, tot een gewoone ſpyze van de Arabieren ge„ bruikt werden. Hy ſtemde zulks toe, en zeide, dat het „ niets ongewoons was, deeze Dieren, ook buiten gebrek „ van andere ſpyze, tot voedzel te zien gebruiken. Men „ kooktze, eerſtelyk, een maatigen poos in water, doet 'er „ als dan boter by, en maakt aldus van de Springhaanen een „ *Fricaſſée*, die niet onaangenaam van ſmaak was, gelyk hy „ verzekeren kon, als hebbende zelf dergelyke gegeten.

„ Eindelyk (zegt onze Sweedſche Doctor,) heb Ik ook „ eens gelegenheid gehad, om ooggetuige te zyn, dat de „ Springhaanen zig laaten eeten. Toen Ik, deezen Zomer, „ van het meir Tiberias, door Galilea, naar Nazareth ging, „ reisde Ik in een Arabiſche legerplaats aan den berg, waar „ Kristus zyne predikatie van de Zaligheden gedaan heeft. „ Ter-

(*) VII Deel *Mengelw.* bladz. 316.

„ Terwyl Ik nu aldaar rustte, vond Ik goed, alzo Ik een „ menigte van Springhaanen rondom de tent zag, eenen „ Arabier te vraagen, of dit Ongedierd, gelyk men gemeen„ lyk zegt, van hun tot voedzel gebruikt werde? Hy ant„ woordde: tot spyze zyn de Springhaanen wel by ons niet „ in dagelyks gebruik, en zo lang wy melk en brood heb„ ben, eeten wy dezelven niet; doch men kanze eeten, en „ Ik, zo wel als myn Vader, hebben ons dikwils daar van „ bediend, wanneer wy op lange reistogten niets anders „ hadden. Daar op beval hy een hoop jongens, 'er schielyk „ zo veel te vangen als zy konden: dan zou hy my tooner, „ hoe men dezelven at. Zo dra hy 'er een menigte gekree„ gen hadt, scheurde hy 'er de vleugels, sprieten en de „ schenkelen of dunne pooten af, waar op hyze aan het „ vuur te braaden bragt, en, zo heet als hy die van 't vuur „ nam, goot hy daar boter over, uit een klein yzeren pan„ netje, waar in de boter, dobr de hitte van de Zon was „ gesmolten. Toen ging myn Arabier zitten, en maakte „ zig een maaltyd van zyne Springhaanen, waar van hy 'er „ ettelyke twintigen binnen sloeg, na dezelven wel in de „ boter gedoopt te hebben, eer hyze aan den mond bragt. „ Hy noodigde ook my en een Jesuit te gast op zyn Geregt; „ doch wy wilden, wegens de onzekerheid der gevolgen, „ eene ons zo ongewoone spyze niet beproeven. Als wy „ genoegzaam tyd hebben, en ons de moeite willen geeven, „ zeid' de Arabier, onze eerst in water eens te laaten op„ kooken, en dan in de boter te braaden, kunnen wy ons „ daar van een smaakelyker Geregt bereiden ".

De Lantaarndraager welke men uit *Suriname* overbrengt is een al te aanmerklyk schepzel, om 'er hier niet iet van te gewagen. Dezelve wordt hier dus beschreeven. „ De kop „ is, van het borststuk afgerekend tot daar de Lantaarn be„ gint, zeer kort en niet langer dan de breedte, die een „ ring van 't lyf heeft: maar als men de Lantaarn neemt voor „ een deel van den kop, zo is de kop wel zo lang als 't lyf, „ hebbende aan het begin een soort van bult en aan 't end „ rond uitloopende. De Lantaarn is olyfkleur, maar met „ eenige bruine streepen en vlakken, als ook met roodagtige „ streepen en knobbeltjes, op zyde zo wel als van onderen. „ Deeze Lantaarn vindt men, van binnen, geheel hol. Aan „ haar begin is, op ieder zyde, een netswys oog, roodagtig „ van kleur, geplaatst in een schulpagtig holletje, dat van „ onderen halfmaanswyze is uitgesneeden. Een weinig „ laager op die zelfde vlakte, is een kleiner halve bol, ruuw

„ van

„ van oppervlakte. Tusschen beiden vindt men een byna cylindrisch tepeltje. De bovenste wieken zyn van eene verwelkte olyfkleur, met bruine vlakjes en wit gestippeld: de onderste een weinig meer doorschynende, en korter, doch tevens breeder, hebben de sierlyke tekening van een groot oog, gelykende eenigermaate naar die van Paauwe vederen, het helderste olyfkleur, het bruine koffykleur getekend". Het Insect wordt onder de Cicaden of Cigalen gebragt.

Het gene uit Juffrouw MERIAN, aangaande de lichtende eigenschap van dit Diertje wordt gemeld, is verwonderlyk. „ De Glimworm en lichtgeevende Torren van Europa, hebben eenige plekjes aan hun lichaam of van onderen, die schynzel geeven in 't duister; doch hier is het die geheele „ Tromp, voor aan den kop, welke een helderen glans, „ byna als van een kaars, verspreidt, zo groot, dat men „ 'er, zo zy aanmerkt, de kourant, in 't donker, by zou „ kunnen leezen. Veelen van deeze Insecten haar, op zekeren tyd, door de Indiaanen levendig gebragt zynde, „ deedt zy die by elkander in een groote houten doos, voor „ dat zy nog van die eigenschap wist: daar op werdt zy, „ des nagts, wakker gemaakt door een ongemeen geraas, „ en uit het bed gesprongen, 'beval zy licht te brengen. „ Men deedt de doos open, doch verschrikte dermaate, dat „ dezelve op den grond viel: want daar kwam, by 't openen, als een vlam uit voort, die telkens, wanneer 'er een „ ander Insect uitvloog, zig met een nieuwen glans verhief; „ tot dat zy eindelyk, van haare schrik bedaard, de Insecten „ weder by elkander deedt verzamelen.

„ Onze Auteur", zegt Doctor HOUTTUIN, „ betrekt „ tot deeze soort den Peruviaanschen *Cucujus* of *Coucouyou*, „ een Insect van bystere grootte, daar de Indiaanen binnens „ huis tot een lamp of kaars gebruik van maakten, en buitenshuis tot een lantaarn, inzonderheid op de jagt van „ Konyntjes of dergelyke dieren. Dit zelfde getuigt LINNÆUS van de Westindische Lantaarndraagers, zeggende: „ de inwooners binden zig deeze Insecten aan de voeten of „ schoenen, aan den hoed of andere deelen, wanneer zy by „ nagt in de bosschen moeten gaan; kunnende dus den weg „ vinden, even als met behulp van een fakkel of kaars".

In het XXXIV Hoofdstuk wordt zeer omstandig gesproken van de Plantluizen, en in 't byzonder van derzelver voortteeling, waar in groote duisterheid, en waar over veel verschillende gevoelens zyn, welken hier nevens of tegen el-

Digitized by Google

kander over gestelt worden. Dit zal van de Liefhebbers der Natuurlyke Historie, in het Werk zelf, met vermaak geleezen worden. In het XXXVI, op een na het laatste van dit Stuk vindt men eene breedvoerige beschryving van het geslagt der Schildluizen, dus wegens de gestalte genaamd, waar onder de *Scharlaken-Besiën*, *het Poolsch Grein* en de *Conchenilje*, als wezenlyke Insecten geweest zynde, begreepen worden.

De Scharlaken-bezie wordt hier genoemd de Schild-luis der Groen-Eiken. Hier van wordt gezegd: „ Onder alle „ soorten van dit geslagt, is geene van oudsher zo vermaard „ en tevens minder bekend geweest, dan die der Groen-„ Eiken, welke de zogenaamde Scharlaken-Besiën, gemeen-„ lyk *Grana Kermes*, of enkel *Chermes* en *Kermes* genaamd, „ uitlevert. 't Gemelde Gewas, dat wegens zyne vrugt den „ naam voert van Eik, en dien van Groen-Eik, om dat het „ zyne bladen, naar die van Hulst gelykende, des Winters „ behoudt, en dus, het geheele jaar door, groen blyft; is „ in de Woestenyen van Provence en Languedok zeer ge-„ meen; hoewel men het ook in Spanje, Portugal en op de „ Eilanden in de Middelandsche Zee, inzonderheid op Can-„ dia, ontmoet. Het is doorgaans maar een boompje van „ weinige voeten hoog, waar op het landvolk, in het be-„ kwaam Saizoen, de inzameling doet van de gemelde stof, „ die van ouds *Coccus Baphica*, dat is Verw-Iesie, of enkel „ *Coccum* getyteld werdt ".

„ Tot het begin van de tegenwoordige eeuwe, genoeg-zaam, toe, is men in onzekerheid geweest waar voor men de Scharlaken-Besie moest houden. PLINIUS spreekt 'er van als de Tros of *Scapus* van den boom. En de Graaf MARSIGLI vondt de zaak nog zo duister, dat hy deeze Be-siën niet konnende houden voor de vrugt van den boom, dezelven aanzag voor Uitwassen, welken op gelyke manier als de Galnooten der Eiken voortgebragt worden; tot dat men eindelyk in 't jaar 1715, door de waarneemingen van den Heer ARIDEL verlicht wierdt, dat het een Insect van een byzonder soort ware. Twee soorten van Nimfen of Popjes, zegt de Heer EMERIC, die een groot deel hadt in de gemelde waarneemingen, dat men in eenige Kermes-Besiën vindt, en welken in twee kleine Vliegjes, van ver-schillende kleur veranderen; doch die beiden dit gemeen hebben, dat zy springen als de Springhaan-Vloo. Deezen zullen buiten twyfel de mannetjes zyn, tot bevrugting van de wyfjes '.

Voorts

Voorts ſpreekt de Schryver van de manier der inzameling, van de verſchillende waarde naar den tyd van vroeger of laater inzameling, en het gebruik; aangaande het laatſte vinden wy deeze byzonderheid.

„ De Duiven beminnen deeze Beſiën, hoewel het een „ kwaad voedzel voor haar is; want zy krygen 'er de Loop „ van, en de jongen, waan zy het aan geeven, worden zo „ zwak, dat zy nauwlyks op de beenen kunnen ſtaan en de „ meesten ſterven; gelyk bekend is aan alle die duivehok- „ ken daaromſtreeks hebben. Moet men zig, hier over, „ niet grootelyks verwonderen, wanneer men in aanmerking „ neemt, hoe zeer de Kermes in gebruik is in de Genees- „ kunde, en welk een rang haar toegeſchreeven worde on- „ der de Hartſterkende Middelen? De Syroop, die 'er van „ te Montpellier en elders gemaakt wordt, immers, is de „ grondſlag van die vermaarde *Confectio Alkermes*, welke „ men zelden agter laat in Hartſterkende Mixturen. Tegen „ Hartkloppingen niet alleen en Flaauwten, maar ook tot „ het verdryven van Zwaarmoedigheid en het voorkoomen „ van een Miskraam uit verſlapping, wordt dit Geneesmid- „ del zeer dienſtig geoordeeld. Ook kan men gebruik maa- „ ken van de enkele Syroop, en de Beſiën zelf, gedroogd „ zynde, komen in het Verkoelende Paarlen-Poeijer. Uit- „ wendig wordt door GALENUS, het poeijer van de Kermes, „ als een weinig ſamentrekkende en niet ſcherp zynde, tot „ opſtrooijing in wonden, en vooral in de kwetzuuren der „ Peezen, aangeraden".

Eindelyk wordt ook nog in dit zelfde Hoofdſtuk en tot het zelfde Geſlagt behoorende de Conchenilje beſchreeven. Doch wy ſcheiden 'er af, oordeelende genoeg gezegd te hebben, om te doen zien dat het huishoudelyke van de kleine Dieren, welken men Inſecten noemt, niet minder opmerkelyk en verwonderlyk is, dan der grooten.

Kruidkundige Beſchryving der in en uitlandſche Gewaſſen, welke hedendaagsch meest in gebruik zyn, door MARC. WILH. SCHWENCKE, Med. Doct. *en* Profesſor in de Botanie. *In 's Gravenhage, gedrukt voor den Autheur, by* Jakobus van Karnebeek, 1766. *gr. Octavo* 327 *bladz.*

UIt het Voorbericht, ziet men dat dit een tweede Uitgaave is van dit Werk. Zonder van het eigenlyk oogmerk, welk de Schryver met het zelve bedoeld heeft, gewag

te

te maaken, meldt Hy alleen de redenen welken Hem bewoegd hebben om het voor de tweedemaal te doen uitkoomen: als 1. Om dat de Exemplaren van de eerſte *Editie* uitverkogt waren. 2. Om dat verſcheide Gewasſen, in de vorige Naamlyst waren opgeteld, welken ſedert de eerſte Uitgaave, zo hier als elders, buiten gebruik waren geraakt, en eenige anderen, in de vorige *Catalogus* niet opgeteekend, hedendaags onder de gewoone Middelen zyn op-en aangenomen, en derhalve een nadere beſchryving vereischten.

3. „ Ten laatſten heb Ik goedgevonden", zegt de Heer SCHWENCKE; „ deze Beſchryving, naar het *Systema* van „ den Beroemden Genees-en Kruid-kundigen Heer C. LINNÆUS, in te richten, die, naar regt en reden, thans als „ den algemeenen Wetgever der *Botanici*, en der Liefhebberen van Natuurlyke Historie vooral te houden en hoog „ te achten is; dewyl zyne rangſchikking, in alles wat het „ Ryk der Gewasſen betreft, van de meeste, zoo niet alle „ Kruidkenners, de geheele beſchaafde Waereld door, is „ aangenomen".

De Beſchryving dan hier naar geſchikt zynde, heeft 'er de Schryver de *Synonyma* of Bynamen der Gewasſen, uit de meest bekende Schryvers als DODONÆUS, C. en J. BAUHINUS, TOURNEFORT en anderen, bygevoegd; en ten opzichte der uitlandſche of vreemde Gewasſen, aangeweezen waar men eenig beſcheid van dezelven kan vinden.

Achter ieder Plant ziet men derzelver gemeene Winkelnaam, en daar op den Nederduitſchen. De plaatſen, waar dezelve oorſpronglyk is of gevonden kan worden, worden aangeweezen. De eigenſchappen, geneeskrachten en gebruik kortelyk aangemerkt. Wyders vindt men aangeteekend, welke Gewasſen alle jaaren moeten gezaaid worden, en welken twee jaaren duuren eer derzelver bloem vrugten geeft; terwyl alle de genen welken altydduurende zyn, en of dezelven uit vaste Planten, Heesters, of Boomen beſtaan, zich genoegzaam uit de Beſchryving laaten kennen.

Men heeft derhalve hier de voornaamſte geneeskrachtige Gewasſen, in een Kruidkundig Samenſtel gebragt, en met derzelver eigenaartige kenmerken beſchreeven, en wel zo, dat een Neerduitſche Leezer hier toe, op een gemaklyke wyze, wordt opgeleid; wyl hem, het gene hy niet verſtaan zou, op een zeer duidlyke wyze verklaard wordt. Wy zullen dit door een voorbeeld of twee opheldren, B. V.

„ De vyfde Claſſe. *Pentandria Monogynia.* De vyfde *Claſſe*, „ of Hoofd-verdeeling, is gemaakt uit die Gewasſen, in „ wel-

Digitized by Google

„ welker bloemen vyf draadvezels met haare nopjes, en „ een of meer ſtampertjes met haar bloem-merk, gevon„ den worden."

Hier onder nu koomen voor en worden op deeze wyze beſchreeven:

„ CYNOGLOSSUM, ſtaminibus corolla brevioribus, foliis lato„ lanceolatis, tomentoſis. *Linn. ſp.* 192. Cynoglosſum „ majus, vulgare. *Bauh. pin.* 257. Cynoglosſum. *Dod.* „ *pempt.* 54.

„ CYNOGLOSSUM:

„ Honds-Tong. Is een tweejaarige plant, groeit in onze „ duinen.

„ De wortel en bladen hebben een zwaaren reuk.

„ Deeze plant is ſamentrekkend, verdikkend, en verdoo„ vende.

„ Zy wordt in den hoest, en tegen de verkoudheid ge„ bruikt."

Onder deeze *Claſſe* vindt men ook gebragt de Coffie-boom.

„ COFFEA, floribus quinqueſidis dispermis. *Linn. ſp.* 245. „ Jasminum Arabicum Lauri folio, cujus ſemen Coffé di„ citur. *Juſſieu Act. Pariſ.* 1713.

„ COFFEA;

„ Coffie Boom. Groeit in *Arabie* en beide de *Indiën.*

„ De vruchten, waar in twee half ovaal-ronde zaden zitten, „ die geroost, en met kokend water getrokken, den da„ gelykſchen drank uitmaken van veelen, tot misbruik „ toe, in deze en andere Landen van Europa.

„ Met vrucht echter kan dezelve gebruikt worden tegens „ hoofdpyn, zwaarlyvigheid, pynen in de maag, en in de „ ſlaapziekten."

De zesde Claſſe heeft tot opſchrift „ *Hexandria Monogy„ nia;* om datze gelyk ook de vyfde, van de *Hexandria* met „ één Stampertje begint. Deeze *Claſſe* word geformeerd uit „ die Gewaſſen in welker bloemen zes draadvezels, met één „ of meerder Stampertjes, gevonden worden. Hier onder „ behoort de

„ SCILLA, nudiflora, bracteis refractis. *Linn. ſp.* 442. Scilla „ vulgaris radice rubra. *Bauh. pin.* 73. Ornithogalum ma„ ritimum ſive SCILLA, radice rubra. *Tourn.* 381.

„ SCILLA;

„ Zee Ajuin. Is een bol-gewas, welk zyn bloeiſteng buiten „ de aarde geeft; groeit in *Spanje*, *Sicilie* en *Africa*, aan „ de Zee-ſtranden.

„ De wortel heeft weinig reuk, is bitter, ſcherp, en, vooral, „ is de verſche doorbytende van ſmaak. „ Is

Digitized by Google

„ Is prikkelende, verdunnende, en de taaye ſlymen verdeelende.
„ Word gebruikt in de aamborſtigheid, kinkhoest, kwalykgeſteldheid der vaste deelen, ſlaap-ziekte, water- en geel-zucht."

Wy zullen nog iet aanmerken uit de negentiende *Claſſe*, welke tot opſchrift heeft *Syngeneſia*. Deeze bevat „ die „ Gewasſen, in welke de gelykvormige paring plaats heeft. „ Hier onder behooren de *Flores Compoſiti* of ſamengeſtelde „ bloemen, die gemaakt zyn uit tweeſlachtige *Pypjes* (*a*), „ en halve *Pypjes-bloemen* (*b*); zynde uit mannelyke en „ vrouwelyke bloemen, of ten laatſten, uit die bloemen „ die van geen der beide geſlachten zyn, ſamengeſteld.
„ Deeze bloemen zitten in een ſcyf of ſleuve, met een gemeen omwindzel voorzien.
„ De tweeſlachtige Pypjes-bloem, is voorzien met vyf „ draadvezels, die van onderen los zyn, en van boven, „ met hare nopjes, een rol of cylinder uitmaken; wordende van een ſtampertje doorboord.
„ De mannelyke bloem heeft wel draadvezels, maar geen „ ſtampertje of merk.
„ De vrouwelyke of wyfjes-bloem heeeft wederom geene „ draadveezels: maar een ſtampertje, met zyn merk.
„ De bloemen, die van geen der beide geſlachten zyn, hebben noch draadvezels, noch ſtampertjes.
„ En, uit dien hoofde, is deeze *Claſſe* in zes *Orders* verdeeld."

Wy zullen uit de eerſte van deeze *Orders* nog een voorbeeld geeven, na dat wy dezelve met de woorden van onzen Autheur zullen beſchreeven hebben. „ De eerſte *Order*, „ *Syngeneſia Polygamia æqualis*, is dan de veelvuldige gelykvormige paring.
„ De Gewasſen van deeze *Order* hebben alle in derzelver „ bloemtjes vyf draadvezels, en een ſtampertje, met zyn „ merk; zo wel in die bloemen, die in de ſcyf van de „ bloem-knop, als die op den rand zitten.
„ En zyn halve of pypjes-bloemen in de ſcyf en op den rand, „ of pypjes-bloemen in de ſcyf en op den rand; of ten „ laatſten, pypjes-bloemen in de ſcyf, en halve pypjes-„ bloemen in den rand."

Hier onder vinden we de „ SCORZONERA, caule ſubnudo „ unifloro, foliis lato-lanceolatis nervoſis planis. *Linn.* „ *ſp.*

(*a*) *Flores Floſculoſi.* (*b*) *Semi-Floſculoſi.*

Digitized by Google

„ *Sp.* 1112. Scorzonera humilis, latifolia, nervosa. *Bauh.*
„ *pin.* 275. Scorzonera. *Dod. pempt.* 257.
„ SCORZONERA.
„ Scorsoneer-wortels. Worden in de moes-hoven geteeld,
„ en bezitten een melkachtig sap.
„ Zyn zoet en kleverig van smaak.
„ Zyn afvegende, voedende, en temperende.
„ Worden onder de Ptysane-dranken, in de koortsen, te-
„ gen de beten van vergiftige dieren, en, als een bewaar-
„ middel tegen het Venyn, gebruikt."

Men kan hier uit genoeg zien, dat dit Werkje met naauwkeurigheid geschreeven is; en de Schryver zyne Landsgenooten de Kruidkunde heeft willen doen begrypen, zo verre dezelve betrekking tot de Geneeskunde heeft; latende met regt de geheele Botanie voor de Liefhebbers der Natuurlyke Historie, waar toe ze eigenlyk behoort. Geneesheeren, Heelmeesters en Apothekers zullen 'er met nut en vermaak gebruik van konnen maaken. Veelen zullen wenschen dat een Register by het Werk gevoegd ware, om de Gewassen, afzonderlyk, met gemak te kunnen vinden.

Plantarum Methodus. Ducta ex Differentia earum Seminum, Cotyledonum &c. Prima Pars N. 11.

Leerwyze der Planten. Getrokken uit 't Onderscheid hunner Zaaden, Zaad-lobben enz. Eerste Stuk. N. 11. Loopende van bladz. 25 tot 82. behalve het Register en eenige Verbeteringen. Met vyf Plaaten.

VAn het Eerste Stuk N. 1 van dit Werk, in het jaar 1763 in 't licht gekoomen, hebben wy onze Leezers een berigt gegeeven aangaande het oogmerk en de handelwyze, welke in het zelve wordt gehouden. De Schryver, DAVID MEESE naamlyk (want op den tytel van dit Stukje wordt zyn naam niet gemeld) hadt in de Voorrede van de eerste No. reeds te kennen gegeven, dat hy nog veel te onderzoeken, en weinig tyds van zyne bezigheden over hebbende, met het vervolg niet schielyk zou konnen voortgaan: waarom men dan ook deeze N. 11 niet voor in het laatst van 't voorgaande jaar heeft zien verschynen; althans dezelve is ons niet eerder bekend geworden. Enkelyk een vervolg zynde van het voorgaande, en uit eigen aart onbekwaam om er een schets of kort begrip van te geeven, gedraagen wy ons aan het geene wy van N. 1 gezegd hebben (*).

Maan.

(*) *Vaderl. Letteroefen.* 3 *Deel* 1 *St. bladz.* 529.

Digitized by Google

Maandelykſe Tuin-Oeffeningen. Door PHILIP MILLER *Lid der Koninglyke Engelſe Societeit enz. enz. enz. Naar den veertienden Engelſchen druk. Met koperen Platen. In het Nederduits vertaald, en met eenige Aanmerkingen verrykt, door* JOB BASTER, *Doctor in de Medicynen, Lid der Keizerlyke Academie enz. Te Haarlem by* J. Bosch 1767. *behalven het voor- en agter werk* 348 *bladzyden in groot octavo.*

DE Liefhebbers der Hoveniers-konſte vinden in dit Werk van den kundigen Opſteller en ervaren Vertaler, op wier oplettenheid en bedrevenheid men zich vry gerust kan verlaten, ene zeer geregelde handleiding, waar van ze zich ongetwyfeld met merklyke vrucht zullen konnen bedienen.

Voor af gaet ene *korte Inleiding tot de kennisſe der Kruidkunde*, welke grootlyks geſchikt is om de bepalingen en kunstwoorden, die in het t'Zamenſtel van LINNÆUS, dat nu veel al gevolgd word, voorkomen, duidelyk te verklaren; werdende het gezegde door eenige nevensgaande koperen platen nog nader opgehelderd. —— Hier aen volgt ene nauwkeurige onderrichting, rakende het geen men van Maend tot Maend, in acht heeft te nemen, zo in de Moes- Vrugt- en Plaiſier-Tuinen, als in de Entery, het Oranje-huis en de Stook-kasſen: met ene nevensgaende aentekening van de vrugten en gewasſen in 't algemeen, die in ieder Maend in bloei gevonden worden of tot rypheid komen; en van de Medicinale Planten in 't byzonder, die in ieder Maand te verzamelen zyn. —— Men ontmoet dus, in een kort begrip, 's maendlyks, ene geregelde onderrichting, van het geen men te doen heeft, om alles ten meesten nutte te ſchikken; dat zekerlyk voor velen, die zich op het Hovenieren toeleggen, van een wezenlyken dienst kan zyn.

Stichtelyke Zinnebeelden, gepast op Deugden en Ondeugden in LVII Taſereelen. Vertoond door A. HOUBRAKEN, *en verrykt met de Bygedichten van Juffrouw* GEZINE BRIT. *Tweede Druk, vermeerderd met eenige nagelaten Gedichten van dezelfde Juffrouw. Te Amſterdam by de Erven van* F. Houtuyn. 1766. *behalven het voor- en agterwerk* 272 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stichtelyke Werkje, beſtaende in ene verzameling van Zinnebeelden, met nevensgaende leſſen en ver-

ma-

Digitized by Google

maningen ter Deugd, geſterkt met ſpreuken en voorbeelden, uit vroegere en latere Schryvers ontleend; mag met regt geteld worden, onder die ſoort van Schriften, welken men der Jeugd met vrucht in de hand kan geven. De printverbeeldingen, de kortbondige versjes onder dezelven, de invallende manier van voorſtellen, de ſpreuken, de voorbeelden, het geheele beloop is niet oneigen geſchikt, om de aendacht der Jeugd te vestigen, en hun gemoed al vroeg te vervullen met zodanige leefregelen, die, in den volgenden tyd, een doorgaenden invloed op hun gedrag konnen hebben. Weshalven 't hun, die gewoon zyn de Jeugd, door 't vereeren van deze of gene Stichtelyke Werkjes, verder aen te moedigen, tot dit einde zeer wel aengeprezen mag worden; terwyl men tevens wel mag zeggen, dat het zelfs voor velen, die Ouder van dagen zyn, ook zyne nuttigheid kan hebben, om hunnen geest opmerkzaem te maken, of verder op te leiden.

Men vind in deze vernieuwde uitgave nog ene verzameling van de volgende Dichtſtukken van Juffrouw GEZINE BRIT. *Reinouds Herderzang, op het leeven van den Aartsvader* ABRAHAM. *Klinkdicht op 't Ongeloof van* MOZES. *Zangen over de noodzaaklykheid van Christus komſte in de Weereld. Het vervloeken van den Vygenboom, Mark. XI. Onderzoek naar de meening van Pred. VII.* 1. En *invallende gedachten over het vasten van de Roomſche Kerk.* —— De tydsomſtandigheid noopt ons, om den Lezer, by deze gelegenheid, het laetſte Dichtſtukje onder 't oog te brengen,

Ter aller tyd beboorelyk te letten,
In 't wand'len op des weerelds kronkelpaên,
Op 't voorſchrift van des Hemels wyze wetten,
Begreepen in de Godgewyde blaên,
Vereischt een ziel, die met verſtand en reden
Van 's Hemels geest begaafd is en verlicht,
Om nooit het pad der waarheid mis te treeden,
Om lief noch leed te wyken van haar plicht.
Hoe ver nochtans de Roomschgezinde ſchaaren,
Verwyderd zyn van deeze regelmaat,
Beſpeurt men aan hun kerken en altaaren,
En beeldendienst, en al het misgewaad.
Maar 't geen hier ook verbloemd dient noch verzweegen,
Is 't vasten, dat voor Paaſchen, jaar op jaar,
Van hun geleerd, gevierd wordt allerwegen,
Met ongemeen en ſtatig kerkgebaar.
Dees vastentyd, doch te onrecht zoo gebeeten,
Wyl elk, die ſlechts het vleesch der dieren ſpaart,
Vergund ward pry naar zyn genoegen te eeten,
Wordt nergens ons in 't heilig boek verkloard.

Digitized by Google

Maar ſtrekt veel meer een zinſtaal van die tyden,
Waar in de kerk, van baaren glans beroofd,
Verjaagd, vervolgd, verdrukt aan alle zyden,
Den dwang betreurd' van een onwettig hoofd.
Dus wordt altbans hun vasten valsch bevonden,
En, eer men 't gist, een zielverderflyk kwaad,
Als die het hert verplicht houdt en verbonden,
Aan 't geen Gods woord zoo kenbaar tegen ſtaat.
Of kan het ook tot goed gebruik verſtrekken?
't Mag weezen, als zich iemand buiten nood,
Iets van zyn lust en voedzel wil onttrekken,
Om Christus kruis en ſmertelyke dood,
De predikſtof van deeze vastendagen,
Met grooter ernst en ingeſpannen vlyt
Te booren, en het voordeel weg te draagen,
Aan zulk een les en leering toegewyd.
Maar om met vrucht naar 's Hemels wil te vasten,
Moet zich de mensch, verſlaagen in 't gemoed,
Van 's weerelds lust en iedelheid ontlasten,
En d'armen trouw verzorgen van zyn goed,
Dus zal hem nooit, zoo Gods gezanten ſpreeken,
De hulp en troost van 's Heeren aangezicht,
Waar by zich wend', zyn leeven lang ontbreeken,
En 't blyft hier na zyn Zon en eeuwig licht.

Verzameling van Hekelſchriften, uit het Hoogduitsch van den Heere G. W. RABENER; *vierde Deel. Te Amſt. by* P. Meijer, 376 *bladz. in groot octavo.*

MEt welverdienden lof hebben wy, in onze voorgaande aankondigingen, geſprooken van drie voorheen uitgekomene Deelen van dit volgeestige Werk (*); ze zyn geleezen van alle Liefhebberen eener ſchrandere boert, en niemant heeft in twyfel getrokken, of de Heer RABENER verdient een eerſte plaats onder de Schryveren van dit ſoort van Schriften; 't is waar, dat 'er nu en dan ſtukken in voorkwamen, die, ſchoon ten vollen geestig, door meer tot *Duitschland* bepaald te zyn, dan het menschdom in 't algemeen te betreffen, dus geene zo algemeene goedkeuring konden wegdraagen; een lot, 't welk hy gemeen heeft met bykans alle Schryvers van dit ſlag, als men hun in eene andere taal in een ander land doet ſpreeken: wy maaken hier melding van; de-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* III Deel bl. 414. V Deel bl. 510. VI Deel bl. 377.

Digitized by Google

dewyl dit Vierde Deel, in het door en herleezen, ons voorkwam in algemeenheid boven de andere uit te munten. —— Onze geestige Schryver, die de verſcheidenheid, eene allernoodigst vereischte in Spectatoriaale werken, zo wel in agt neemt, doet dit Deel beſtaan, uit ANTONI PANSA VAN MANCHA'S *Verhandeling van Spreekwoorden, waar in wordt aangetoond hoedanig dezelven te verſtaan en te gebruiken zyn; tot nut van den Schryver en tot ſtichting van den Leezeren in 't licht gegeeven.* Dit Werk wordt vernuftig opgedraagen aan den grooten Ezel van den grooten *Sancho Panſa*, en de Spreekwoorden daar in verhandeld zyn; *Wien de Hemel een ampt geeft, dien geeft hy 'er het verſtand by; De Klederen maaken den Man; Eerlyk duurt het langſte; Oude Liefde roest niet; Als de eene hand de andere wascht zyn zy beiden ſchoon; De Gewoonte is eene tweede Natuur; Goed maakt moed; Huwelyken worden in den Hemel geſlooten; Gedachten zyn Tol vry.*

Wy zullen, den Leezer, uit de voorbeelden waar mede hy de waarheid eeniger Spreekwoorden bewyst, een en ander ſtaaltje opgeeven. Onder de veelvuldige blyken der Ondervindinge die het eerſte Spreekwoord, *Wien de Hemel een ampt geeft, dien geeft hy 'er het verſtand by*, bevestigen, tekent hy aan. „ Ik ken den Zoon van een' voornaam' Officier. Hy is „ nog in zyne tedere kindsheid van agttien jaaren, daarom „ heeft zyne genadige Papa ook zo onbermhartig niet willen „ zyn van hem 'topzicht zyner Gouvernante te onttrekken, „ die hem alle morgens nog kleeden en wasſchen moet. Hy „ is een groot kenner van naaldwerk, en verſtaat de ſchakeering der kleuren beter dan eenig Officierszoon daar omſtreeks. De kok is maar een marketenter by hem. Hy kan „ over alle gerechten oordeelen en kookt zelf de ſmaakelykſte ſpyzen, en daar is niemand in de gantſche armée die „ zulke lekkere pastyen kan bakken als deeze jonge Heer. „ Ware hy de zoon van een' Onder-officier of gemeen ſoldaat, men zou hem, volgens de gewoonte der burgerluidjes, tot de kennis van het Christendom, der noodigſte weetenſchappen en der waereld aangezet hebben, en door „ eenen geſtadigen arbeid tot het doorſtaan van zynen toekomenden dienst gehard. Maar zo laag word de zoon eens „ Opperofficiers niet opgevoed. Uit liefde tot het Vaderland „ verſchoont men zulk een dierbaar ligchaam, en tot verkwikking van zynen geest laat men hem kooken, naaijen „ en ſtikken. Hy is een jong heer, vol vuur, dien men niet „ te vroeg moet aanzetten, op dat het hem niet gaan mooge „ als de jonge weelderige oſſen, die, wanneer zy te vroeg

Digitized by Google

„ onder het juk geſpannen worden, zich ligt verrekken."
„ Zyne genadige Mama heeft met een moederlyk vergenoe-
„ gen gezien met welk eene edele onbeſchaamdheid hy nog
„ onlangs de kamenier in den boezem greep, en zy heeft
„ zich byna te ſchande gelagchen, wen de oude mademoi-
„ ſelle, die uit eene billyke voorzorg alle nachten by dee-
„ zen tederen en veel beloovenden knaap ſlaapen moet, haar
„ voor eenige weeken klaagde, dat hy haar des nachts niet
„ langer met vrede liet liggen. Die looze guit! zei de tedere
„ moeder: nu dacht zy dat het tyd wierd hem de waereld te
„ laaten zien. Zy overlei de zaak met haaren Gemaal, en
„ men kocht eene compagnie voor hem, zo dat deeze aller-
„ liefſte Zoon by de eerſte gelegenheid eene bende ſtoute en
„ dappere mannen tegen den vyand zal aanvoeren. Hy had
„ naauwlyks den ringkraag een uur om gehad, of hy be-
„ merkte duidelyk dat het verſtand, 't welk tot zodanig een
„ gebied vereischt word, uit de maag in alle de leden des
„ lighaams doordrong. Hy kan vloeken als de oudſte dra-
„ gonder; hy zuipt als een korporaal; is reeds tweemaal met
„ zynen luitenant voor den degen geweest; heeft zich eeni-
„ ge maalen tegen zyn' overſten aangekant; in 't kort hy
„ heeft alles gedaan wat men van hem had kunnen verhoo-
„ pen. Doch hy heeft nog geen maitres; maar zal 'er binnen
„ kort wel een maaken te krygen, om dus zyn' Heer Vader
„ geheel en al gelyk te worden. Is dit alleen niet een bewys,
„ dat het verſtand met het ampt te gelyk komt? Zou men
„ wel ooit hebben kunnen denken, dat iemand van zulk
„ eene opvoeding, met zulk eene waarſchynlyke verwagting
„ van goeden uitſlag, voor zyn land ſtryden zou, die, naar
„ den mensch geſproken, alleen gebooren ſcheen om voor
„ zyn Vaderland te kooken".

Betreffende het Spreekwoord *Oude Liefde roest niet*, dit is, naar de meening van RABENER, alleen volſtrekt waar omtrent ongehuwde perſoonen, ſchoon 'er ook betekenisſen zyn in welke het ten opzigte van getrouwden doorgaat.
„ Doch tegen de roest der liefde tuſſchen gehuwde perſoo-
„ nen, *ſchryft hy*, is een geduurig kyven aan weêrskanten
„ een heilzaam middel. Door eene geduurige verzoening
„ wordt de liefde vernieuwd. Echte lieden, die de gebreken
„ niet zeggen welken zy in elkanderen beſpeuren, voeden
„ by deeze gemaakte weêrhouding altoos een wrok, welke
„ de liefde belet voor den dag te komen. Doch een waardig
„ paar, dat met elkander uit een volle borst knort en kyft,
„ en zonder verſchooning elkander zyne gebreken onder 'e
„ oog

„ oog brengt, is altoos genegen zich ras weder te verzoe-
„ nen. Nu is hen het hart verligt. Zy hebben beiden hunne
„ gebreken vernomen; zy zyn vermoeid van kyven, zy
„ zwygen beiden ſtil. De man, die met toornige ſchreden
„ het vertrek op en neêr ging, ziet zyne ſchoone wederhelft
„ in een' hoek bittere traanen vergieten. Hy is wel het
„ hoofd, en heeft recht ter heerſchappye, welke de Schrif-
„ tuur en de Wetten hem geeven; maar een beek van vrou-
„ wen traanen ſpoelen dit gantsch prachtig gebouw van
„ heerſchappye ten grónde toe weg. Hy blyft voor haar
„ ſtaan: myn kind, zegt hy: doch zy blyft ſtom, en haare
„ traanen verdubbelen, nu zy het berouw van haaren man
„ merkt. Hy nadert haar, en vat haare beledigde hand,
„ die zy met trotschheid te rug trekt.... Maar myn engel!
„ en met een maakt hy zich meester van die wederſpannige
„ hand. Nu verdubbelt zy het ſnikken. De man zal onder-
„ vinden hoe zeer zyne onſchuldige vrouw is beledigd ge-
„ worden; want een vrouw die met haar man kyft is altyd
„ onſchuldig. Hy gaat naast haar zitten; zy weent nog. Hy
„ ſlaat zyn arm geheel boetvaardig om haaren hals, zy ziet
„ hem met een oog aan dat vergeeving laat hoopen. Hy kust
„ haar hand, en zy zucht. Hy kust haaren mond, en de traa-
„ nen beginnen te droogen. Zy kust hem weder, doch mid-
„ den onder 't kuſſen mort zy nog tederlyk om het geleden
„ ongelyk. Hy weet haar volkomen te vrede te ſtellen; en
„ nu verwonderen zy zich beiden, dat zy om zulk een beu-
„ zeling met elkander hebben kunnen kyven. Zy beminnen
„ elkander zo hartelyk als in de eerſte vier-en-twintig uuren
„ van hun huwelyk. Nu zweeren zy elkander eeuwig en
„ zonder afbreeking te beminnen; en kyven echter in de
„ volgende vier-en-twintig uuren weder, verzoenen zich op
„ gelyke wyze weder. Op deeze wyze blyft de liefde tus-
„ ſchen hen altoos nieuw, zy kan niet roesten: want zy be-
„ ginnen alle vier-en-twintig uuren elkander op nieuw te be-
„ minnen. Zulk een kyven in den echt is als een vrucht-
„ baare donderbui in den zomer. — Misſchien verwon-
„ dert men zich waarom ik dit tafereel zo nauwkeurig uit-
„ gewerkt hebbe? Dit is eene beleefdheid, die ik aan mynen
„ hospes verſchuldigd ben, die op zodanig een trant, over-
„ morgen, vyf en-twintig jaar in 't huwelyk heeft geleefd.
„ Hy en zyne vrouw beminnen elkander zo hartelyk als
„ kinderen, maar zy krakeelen ook even eens. Twaalf jaar
„ heeft hy met haar gekeeven, en twaalf jaar heeft hy zich
„ ook met haar verzoend, en één jaar rekent hy omtrent

Digitized by Google

„ voor den tyd dat zy beiden gepruild hebben. Deeze gedui-
„ rige verwisſeling heeft hem zyn' echten ſtaat zo nieuw
„ gemaakt, dat hem zyne vrouw tot dit uure toe nog tot
„ geen laſt is. Hy bemint haar van gantſcher harte, en zo
„ zy kwam te ſterven.... Ik wensch het den eerlyken man
„ niet toe.... Maar zo de Hemel haar t'huis haalde, hy
„ zou onvertroostbaar, gantsch onvertroostbaar weezen.
„ Ten minſten in de eerſte vier weeken zou hy niet weder
„ trouwen".

In de verhandeling over het zeggen, *Als de eene hand de andere wascht zyn ze beiden ſchoon*, laat onze Hekelſchryver, onder meer andere voorbeelden, zich dus hooren. „ Jaloe-
„ zy, bittere verwytingen, en onbeſchoftheden, zyn de ge-
„ breken, welken men ons Schryvers gemeenlyk te laſt legt.
„ Men doet ons onrecht; na een ander ſoort van ſchepze-
„ len, zyn wy Auteurs onbetwistbaar die geen, welken el-
„ kander het liefſte ſtreelen, en over en weder de handen
„ wasſchen. Een Schryver, die zich by de waereld wil doen
„ aanpryzen, zal niet ligt nalaaten zich met een collegiaal
„ vertrouwen te buigen voor hem, wiens kunstrechterlyk
„ maandgeſchrift hem het recht gegeeven heeft om voor
„ anderen te denken. ô Groote Aristarch.... Zo ſpreekt de
„ hoogmoed van den nederigen Schryver, die van zyn eigen
„ grootheid wel genoegzaam overtuigd is, maar die echter,
„ om de onweetenheid der waereld, dien geachten man tot
„ zyn heraut maaken wil. Hy kruipt bedelende tot voor zy-
„ nen leſſenaar, en ſtreelt hem de rechterlyke hand. Deeze
„ zou een hart van lood en inkt in zyne aderen moeten heb-
„ ben, indien hy by die vernedering van zynen collega
„ trotsch en ongevoelig zou blyven. *Wy hebben andermaal*
„ *het geluk onzen Vaderlande met de grondige geleerdheid van*
„ *den, reeds door veele Schriften vereeuwigden, en onzen ver-*
„ *nuftigen nabuuren tot een ſchrik gewordenen heer N... geluk*
„ *te wenſchen, enz. enz.* Zo moet 'er in de naaste vier weeken
„ in het maandſchrift ſtaan, en ſtaat 'er zo niet, dan zy de
„ Hemel onzen grooten Aristarch genadig! De neêrgebogen
„ Auteur zal zich opheffen; hy zal op zynen aangebeden
„ heraut verachtelyk neder zien, en voor de waereld uit-
„ ſchreeuwen hoe trotsch en onweetend die partydige rech-
„ ter is, welke zich zelven den ſleutel der eeuwigheid aan-
„ maatigt. —— Op deeze wyze wasſchen de geleerden el-
„ kanderen de handen, zo roemen zy, zo beſchimpen zy
„ elkanderen: want men moet weeten dat zy in 't eene zo
„ ſterk als in 't ander zyn.

Ten

Digitized by Google

Ten voorbeelde van de waarheid des Spreekwoords, *De Gewoonte is eene tweede Natuur*, brengt de Heer RABENER het gedrag by van Mesſalina: „ In Mesſalina, welke wy in „ de voorleden week ter aarde beſteld hebben, kon men zeer „ gemaklyk ontdekken, dat zy in haaren ouderdom nog de„ zelfde was als zy in haare jeugd was geweest. Zy was het „ zeldzaame voorbeeld eener ſtandvastige Juffer, die nooit „ had kunnen beſluiten om zich aan éénen man geheelenal „ door 't huwelyk over te geeven. Dit verhinderde haar „ echter niet van haar vyftiende jaar af in eenen geduurig „ verwisſelenden echt te leeven. De bevalligheid verdween „ met haare jeugd; maar ten trots des tyds ſchilderde zy de „ verdweenen bevalligheid op haare wangen. Nog op haar „ doodbedde, wanneer de Predikant by haar komen zou om „ haar den laatſten dienst te bewyzen, toen nog liet zy zich „ den ſpiegel voor 't bed zetten, krulde het geringe over„ ſchot haarer gryze hairen in lokken, plaatſte twee verra„ derſche moesjes tusſchen de rimpelen by de oogen, lonkte „ zich zelve in den ſpiegel bevallig toe, en ſtreek haar hals„ doek op eene achtelooze wyze een weinig van haaren boe„ zem. Door deeze voorbereiding tot den dood verkoude „ zy, en ſtierf nog eer de predikant kwam; die, zo als hy „ het vertrek intrad, op 't eerſte gezicht van deeze opge„ ſmukte mummie ten hoogſte verſchrikte ".

Agter de Verhandeling over het zeggen. *De Huwelyken worden in den Hemel geſlooten*, voegt onze Schryver eene lyst van eenige dwaaze huwelyken, welke op rekening van den Hemel geſlooten zyn. Het eerſte geval hier opgegeeven zullen wy alleen overneemen. „ Balthazar Mennig, myn ge„ buur, een kruidenier, en eerlyk man, was driemaal we„ duwnaar geworden, en misbruikte het geduld des Hemels „ ten vierdenmaale, daar hy in zyn negen-en-vyftigſte jaar „ met een aartig meisje van zeventien jaaren trouwde. Zy „ was een weeskind, zonder geld; zy leefde zeer nooddruf„ tig van de bermhartigheid haarer moeije, welke haar zo „ ſlaafsch en onder bedwang hield, dat het arme meisje geen „ éénen kerkgang verzuimde, om menſchen te zien. Onze „ oude had zyn bank digt by haar' ſtoel. Hy verheugde zich, „ als een recht Christen, over deeze vroome en godvree„ zende ziel met blonde hairen, blaauwe oogen en een „ ſchemerblank vel; hy vergat zyn bril af te zetten zo lang „ zy voor hem zat, ja hy werd eindelyk zo verliefd, dat hy „ het in eene armzalige preek kon uithouden zonder ſlaa„

Digitized by Google

„ pen. Hy vernam haare wooning, haare afkomst, en haare „ armoede. Deeze laatſte omſtandigheid wekte zyn Christ- „ lyk hart tot medelyden: en dewyl hy zich ſchaamde nog „ in zynen hoogen ouderdom verliefd te zyn, zo deed hy „ zyn best om zich zelven wys te maaken dat de Hemel hem „ dit meisje had toegewezen, om haar gelukkig te maaken. „ Hy had zo menigmaal gehoord en moogelyk zelf wel on- „ dervonden dat huwelyken om geld gemeenlyk ſlecht uit- „ vallen; nu wilde hy een gantsch belangeloos, en, om „ zyne grootmoedige reden te gebruiken, een moedernaakt „ meisje trouwen. Hy liet aan de oude moei zyn Christelyk „ voorneemen ontdekken. Men verheugde zich, en dankte „ den Hemel, die voor arme weezen zo zichtbaar zorgt. „ Het vroome meisje wierd zyne vrouw. Hoe is de booze „ vyand altyd in de weer! Naauwlyks was de jonge vrouw „ vier weeken wel gevoerd, prachtig gekleed, en haar' voo- „ rigen nood vergeeten, of de duivel blies haar (want wie „ zou het toch anders geweest zyn?) kwaadaartig in 't oor, „ dat tot het huwelyk nog iets meer dan eeten, drinken, „ klederen, en een vroome gemaklyke paai van zestig jaaren „ behoort! In haar' winkel ſtond een knecht, die zyne Juf- „ frouw zodanig wist te believen en in te neemen, dat zy „ zich zelve en haaren pligt vergat, een tamelyk gedeelte „ der middelen met hem verſpilde, haar' man op de aller- „ gevoeligſte wyze veragtte, en zo onvoorzigtig te werk „ ging, dat de geheele ſtad daar mede ſpotte. Dit huwelyk „ was in den Hemel, ten minſten in de Kerk geſlooten; dat „ ſtemden alle menſchen toe, maar waar kwam de koekkoek „ van daan? Dat weet ik niet: maar dit weet ik wel, dat „ zyne vrouw eenige maanden daar na in 't kraambed ſtierf. „ Myn oprechte gryſaart heeft my met de genoeglyke vro- „ lykheid van een gerust geweeten betuigd, dat hy geen „ oorzaak van deezen vroegtydigen dood was".

Ten beſluite van dit laatſte deel geeft de Heer RABENER een Vertoog onder den tytel van *Vergiffenisbede en Eerherſtelling*. Dewyl hy beſlooten heeft nooit weder eenige Hekelſchriften aan de waereld mede te deelen, zo beſchouwt hy zich als een ſtervende, die aan zyne omſtaande vrienden de hand toereikt, en die geenen van hen op de beweeglykſte wyze om vergiffenis bidt, van welken hem zyn ontwaakt geweeten getuigt dat hy hun beledigd heeft. —— De reden waarom hy 'er affcheidt, zyn in het Voorberigt van dit Deel te vinden; „ doch hy zal mogelyk nog „ ver-

Digitized by Google

„ verſcheiden Verhandelingen van dien aart opſtellen, en „ dezelven aan de beoordeeling van eenige goede vrienden, „ en aan zynen geheimen leſſenaar toevertrouwen, en niet „ eerder dan naa dat hy overleden is, zal het Publiek daar „ over tot rechter gefteld worden".

Bedenkingen over den toeſtand der Diſſidenten in Polen. Na de Franſche en Hoogduitſche Uitgave vertaald. Te Amſterdam, by G. Bom 1767. *in octavo* 31 *bladzyden.*

MEn vindt in dit Stukje een kort hiſtoriſch verſlag van de onrechtmatige behandelingen den *Diſſidenten* overgekomen, dat een geleidelyk denkbeeld van hunnen voorgaanden en tegenwoordigen toeſtand verleent. Van den tyd van *Jagello*, die in 't jaer 1386 de Regering aanvaardde, tot op de Reformatie, zyn drie vierde deelen van Polen den Griekſchen Godsdienst toegedaen geweest; met de Reformatie is het getal der Protestanten in Polen zeer ſterk toegenomen; en op den dood van *Sigismundus* den IIden telde men in 't Koningryk naeuwlyks één Roomsch Catholyken tegen zeven andere. Naa deszelfs dood trof men, in 't jaer 1573, een verdrag, waar in de *Diſſidenten*, (verſtaende diestyds daer door, de *Grieken*, *Catholyken* en *Protestanten*,) elkander onderling liefde en beſcherming beloofden; terwyl men vaſtſtelde, dat het verſchil des geloofs geen burgerlyke oneenigheden tusſchen hen zou maken, en belloot, alle te zamen den genen op het lyf te vallen, die onder dit voorwendzel twist zou komen te verwekken. Dit verdrag, dat men aen te merken heeft, als ene Grondwet, is, in 't vervolg van tyd, gelyk onze Schryver toont, jammerlyk geſchonden, en, in het Verbond van 't jaer 1733, om zo te ſpreken, vernietigd. De verongelykingen den *Diſſidenten*, waer door men vervolgens, (naa dat de Catholyken, de ſterkſte geworden zynde, zich van de overige afzonderden, en beweerden dat hun Godsdienst de heerſchende was,) alleen de *Grieken* en *Protestanten* verſtaen heeft, aengedaen zyn, wel inzonderheid naa het jaer 1632, hand over hand toegenomen, voor al naa het jaer 1733 verzwaerd, en eindelyk in de Tusſchen-Regeering, in 't jaer 1764, tot het uiterſte gebragt, zo dat ze zich thans, genoegzaam van hunne Voorregten beroofd, en aen ene reeks van mishandelingen bloot geſteld vinden: waer door ze noodwendig krag-

Digitized by Google

kragtig moeten verminderen. Men acht dat tegenwoordig de helft van 't Koningryk, benevens de Grooten en het aenzienlykſte gedeelte van den Adel, *Catholyk* is; een zesde gedeelte ſchat men *geunieerd*; men telt omtrent even zo veel *Grieken*, en rekent een zesde, benevens twee of drie honderd Adelyke Familien, voor *Proteſtantſchen*.

Vonniſſen ten laste van 7 Gevangene te s'Bosch. Tot s'Hertogen-Bosch, by J. en H. Palier 1767. *In folio* 53 *bladzyden.*

EEne lyst van gepleegde Schelmeryen, die den Daderen, in 't midden van geſtadige lastige omzwervingen, niet meer dan ene armoedige kostwinning hebben konnen geven; en die ze eindelyk met een geweldigen dood hebben moeten boeten; zynde twee hunner gehangen, en vyf van onderen op levende geradbraekt, waer van de oudſte naeuwlyks 33 jaren levens had.

BLAD-

Digitized by Google

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Zevende Deels, Eerſte Stuk.

A.

Aanleiding tot de uiterlyke Welſpreekenheid. Berigt. 31

Aanmerkingen (zedige) over de Veengraveryen in Friesland. Berigt. 279

——— ——— *op eenige ſtellingen van den Heer* A. F. Reinhart. Berigt. 493

Æthiops Animalis, hoe dit werkt in de kleur der Negers. 17

Afkeer, welk eene ſtem die hartstogt bezigt. 35

Alberti (*G. W.*) *Brieven over den tegenwoordigen toeſtand van den Godsdienſt en de Weetenſchappen in Groot-Britannien.* Berigt. 259

Albini (*B. S.*) Academicarum Annotationum, Liber Septimus. *Berigt.* 229. 319

Albinus, eenige te regtbrengingen van verkeerde berigten, wegens hem opgegeeven. 323

'Ανάτομη, betekenis van dat woord. 4

Anecdotes de Medicine. *Berigt.* 265

Angerona (Academiſche Oefening wegens de Godin) 330

Anomalus, Vlinder dus geheeten beſchreeven. 374

Arts (*De*) *II. Deel, 2de ſtuk, en III. Deel. 1ſte ſtuk.* Berigt. 413

B.

Bankiers heeft men al vroeg te Romen gehadt. 243

Becol (*A.*) *Leerrede.* Berigt. 256

Bedenkingen over den toeſtand der Disſidenten in Polen. Ber. 519

Beenwoording (over de). 234

Begrip (*kort*) *van de Historie der Inſecten.* Berigt. 106

Bekeering (de) zal in onderſcheide geſteltenisſen op eene onderſcheidene wyze toegaan. 137

Bekkeneel-breuken, aanmerking over derzelver doodlykheid. 411

Bekken (voorbeelden van de van een wyking van het) voor of onder de baaring. 180

Berigt wegens het Prentwerk van den Heer *C. Ploos van Amſtel.* 159

——— *aangaande de Oneenigheid, ontſtaan tuſſchen de Regenten der Stad Monnickendam.* Berigt. 247 en 337

Beronicius (P. J.) *Boeren en Overheids ſtryd.* Berigt. 245

Beſchryving (*korte en zaaklyke*) *der vereenigde Nederlanden, en derzelver onderhoorige Landſchappen.* Berigt. 98

Beſpiegeling van Joſeph by de bevalling van zyne Bruid Maria. Berigt. 120

Bloedgezwel op 't Ooglid gelukkig weggenoomen. 322

Bloemen, welken grond zy moeten hebben. 113

——— welke ſtandplaats 'er best voor is. 114. hoe men ze door zaaijing, ſtek, ſcheuring, uitloopen en inleggen, voortteelt. 114. *enz.* Wat men

Digitized by Google

doen moet om dubbelde te teelen, en ze bont te doen worden. 117
Brief aan den Eerw. J. van Spaan. Berigt. 172
—— *van een Rotterdammer.* Berigt. 478
Buſching (*A. F.*) *Nieuwe Geographie III Deels 4de ſtuk.* Berigt. 173
Buurt (*A.*) *Beſchouwende Godgeleerdheid. 2de ſtuk.* Berigt. 85
Bybel (van de verſcheidene uitgaaven van den Walliſchen) 261

C.

Canon des O. Testaments, algenskens gemaakt. 87
——— N. Testaments, hoe gemaakt. 89
Caſſiers, hoe het ten hunnen opzigte zigte Amſterdam hebbe toegedraagen. 329
Cat (le) Traité de Couleur de la Peau humaine en general. *Berigt.* 14
——— Traité de l'Exiſtence de la Nature & de Proprietés du Fluide des Nerfs &c. *Berigt.* 71
Caviar (wat) is. 417. Hoe dezelve toebereid word. 418. Op welke wyze men die gebruikt. *ald.*
Chili (beſchryving van) 376
Chymie, zie Scheidkunde.
Cicuta geen ſpecificq geneesmiddel tegen den kanker. 145 *enz.*
Claerbergen (J. V. van) *Vertoog over de Veengraveryen* Berigt. 280
Clarke (S.) *De mensch in zyne Natuur, Zeden en Christlyk Geloove, beſchouwd.* Berigt. 45
Cloſſii (*J. F.*) Nova Variolis medendi Methodus. *Berigt* 367
Curtenius (P.) *Over de zaaijerſte plaatſen der Brieven van Paulus.* Berigt. 1

D.

Deductie en Bylagen in de zaake van J. Spuede. Berigt. 291
Diatribe Academica de Dea Angerona. *Berigt.* 330
Dichtlievend Tydverdryf of Proeven van Dichtoefeningen. Berigt. 40
Dodderidge (P.) *De Huis-Uitlegger des N. Testaments.* I Deel 2de Stuk. Berigt. 431
Dresden (beſchryving van) 174
Droefheid op welk een toon deeze hartstogt zich uitdrukt. 35

E.

Elsnerus (G. M.) *over den Brief aan de Romeinen* 2 *deelen.* Berigt. 301
Engels (F. C.) *vyf Predicatien.* Berigt. 94
——— *De verlooren Zoon in vyf beſchouwingen ſtigtelyk voorgeſteld.* Berigt. 95
Erfzonde (de) blyft den mensch by tot den dood. 130. Philoſophiſche gedagten over dit onderwerp. 131
Exodus XXIX: 20. opgehelderd. 55

F.

Fanni of het gelukkig Beroun. Berigt. 44
Fiſtel aan 't Fondament, aanmerkingen over dit Gebrek van *P. Pott.* 97
——— van de verſchillende omſtandigheden, waar onder zich dit gebrek kan opdoen, of mede vergezeld weezen. 100. Van de hulpmiddelen, die men moet aanwenden zo dra eenige zwelling omtrent het fondament ontſtaan is. 101

Van

Digitized by Google

Van de geneezing als het gebrek in een volkomen ſtaat van veeteering is. 102. Van het opleggen van bytende middelen, het binden en ſnyden. 103. Wat men van de verſchiedene openingen in de huid te houden hebbe. 104. Van de eigenlyk geſproken Fiſtels en derzelver behandeling. 105
Fontenelle (B. van) *Redenvoering over verſcheide werelden.* Berigt. 22
Formey (J. H. S.) *Kort Begrip der Kerkelyke Historie*, IIde Deel. Berigt. 58
Fredrik-Stad (korte beſchryving van de) 177

G.

Gedagten getrokken uit de Werken van den Heer de Voltaire. Berigt. 425
Gedichten by gelegenheid der Inhuldiging van zyne Hoogheid Willem den Vyfden. Berigt. 37
Geest (*Aan myn*) Een dichtſtukje. Berigt. 334
Geheugen (verlies van 't) geduurende de groote hitte van den Zomer. 266
Geluk (waar in het) van een Mensch beſtaat. 366
Gelukzaligen (de) zullen in den toekomenden ſtaat in de kennis geduurigen voortgang maaken. 313
Gen. II: 18——23. anders dan doorgaans vertaald en verklaard. 340
Gevoel (Zedelyk) waar in 't zelve beſtaat. 163
Geweeten *zie* Zedelyk Gevoel.
Gezwel aan de voorhand, en palm van de hand. 322
Gods wetgeevende Magt op welke gronden dezelve ſteunt. 102. *enz.*
Godsdienſt (Gereformeerde) hoe die in Nederland heeft ſtand gegreepen. 63
Graaven van Holland zyn nooit Souverain geweest. 467
Grondregels van het gedrag zommiger Kerkelyken. 307

H.

Haat met welk een eenſtem zich deeze hartstogt uitdrukt. 33
Haen (*A. de*) Epiſtola de Cicuta cum Alethophilorum Viennienſium Elucidatione neceſſaria. *Berigt.* 144
Haitsma (*A.*) Commentarius ad Geneſin. *Berigt.* 339
Handelingen van de Gecommitteerden in de zaak van Do. G. T. de Cock. Berigt. 42
Heineccius (J. G.) *Grondbeginſelen van het Wysgeregt.* Berigt. 239
Hennert (*J. F.*) Discours ſur la Néceſſité qu'il y a de joindre l'étude des Mathématiques à une bonne éducation. *Berigt.* 20
——— Elementa Matheſeos puræ. *Berigt.* 22
Hennert (J. F.) *Inwydings rede.* Berigt. 263
Herderszang (Galathé) 41
Hert (*Vliegend*) een Tor zo genaamd beſchreeven. 274
Hervorming hoe zich deeze in Nederland hebbe toegedragen. 59
Historie (*Hedendaagſche*) *of Tegenwoordige ſtaat van Amerika.* Berigt. 80
——— (*De Moderne*) *IV Deel, 1ſte Stuk.* Berigt. 420
——— (*Natuurlyke*) *volgens het Samenſtel van* Linnæus, *I Deel 9de Stuk.* Berigt. 185
Hofſtede (P.) *Vervolg der Naleezingen op de Byzonderheden*

over de H. Schrift. Berigt. 8
Holader (zonderling gebrek in de) 320
Holberg (L.) *Blyſpeelen. IIde Deel.* Berigt. 381
——— (L.) *Blyſpeelen, IIIde Deel.* Berigt. 471
Hoop, welk eene ſtem deeze hartstogt bezigt. 36
Horst (A. v. d.) *Het oud Enkbuizen in zeven Zangen.* Berigt. 468
Houbraken (A.) *Stichtelyke Zinnebeelden. Tweede Druk.* Berigt. 510
Huid (van de ſamenſtelling der menschlyke) 15
—— (van de zwarte kleur der) in de Negers. 15
Hulshoff (A.) *Lykreden.* Berigt. 356

I.

Jacobi (A. F. E.) *Meetkunde voor de kinderen.* Berigt. 338
Inquiſitie hoe in de Nederlanden ingevoerd. 60
Inſecten (uit en inwendige Kenmerken die de) van andere Dieren onderſcheiden. 109
——— van hun voedzel. 110
——— wegens hunne geſtaltverwisſelingen. 111
——— reden van deeze benaaming. 187
——— (kenmerken der) *ald.*
——— (van de oogen der) 188

K.

Kaaken hoe zy door de Spieren bewoogen worden. 230
Kamerling (J. C.) zeldzaame bedriegeryen van hem aangerigt. 200
Karakter van een Redenaar. Berigt. 338
Karsdorp (G.) *Lyk en Gedagtenis Reden.* Berigt. 139
——— (G.) *Leerrede.* Berigt. 257
Kerk (van het regt der Overigheid omtrent de) 489
Kerkelyken (grondregels van 't gedrag zommiger) 307
Kerk-wetten door Christus gegeeven. 488
Kinderen moeten niet geplaagd worden. 360
——— (wat men in het kastyden der) moet in agt neemen. 361
——— (wegens het ſchool gaan der). 362
——— (van den Godsdienst, dien men den) moet inplanten. 363
——— (hoe men 't Hart der) moet beſtuuren. 365
——— hunne nieuwsgierigheid moet worden opgewekt. 444
——— (Smaak der) hoe men daar zorg voor te draagen hebbe. 447
——— Dankbaarheid, hoe deeze in hun aan te kweeken. 448
Kinderpokjes (nieuwe wyze van de) te geneezen door 't aanleggen van Spaanſche Vliegen, en hoe men daar mede te handelen hebbe. 367
Kinkhoest middel daar tegen. 371
Kleeding (omtrent de) heeft Christus noch de Apostels iets bepaalds nagelaaten. 140
——— (de) moet dienen om het lichaam te dekken. *ald.*
——— (de) moet met de eerbaarheid overeenkomen, en met het landsgebruik. 141
——— (de) mag tot cieraad des lichaams dienen. 142
——— (de) moet naar de Sexe, rang, en ouderdom geſchikt weezen 143
Klieren (Scheid-) in de Planten. 406

Klop-

Digitized by Google

Kloptorretje, beſchreeven. 275
Koornmarkt (*de klaagende grondvesten der Amſterdamſche*) Berigt. 199
Koorts (uitteerende) toevallig geneezen. 371
2 *Kor.* XII: 7. uitgelegd. 94
Kwatwormen der Schildvleugelige Inſecten beſchreeven. 192

L.

Lagendaal (J.) *Hiob: de Geestelyke Palmboom.* Berigt 423
Lantaarndraager, beſchreeven. 502
Leerredenen ('t onderſcheid tuſſchen *Analytiſche* en *Synthetiſche*), en derzelver onderſcheidene nuttigheden. 215
Leeven (*het*) *van den jongen Uilenſpiegel. Iſte Deel.* Berigt 248
——— *van Slenner Hincke &c.* Berigt. 338
Lentejcbuim, wat het is, onderzogt. 464
Liefde, op welk een toon deeze hartstogt ſpreekt. 32
Locke (J.) *korte Inhoud zyner Wysgeerige Proeve over 't menſchlyke verſtand.* Berigt. 52
Lombarden wanneer en door welk volk in ons Land gebragt. 243
Ludwig (C. G.) *Gerechtlyke Geneeskunde.* Berigt. 411
Lugt (het eene lichaam bevat altyd meerder) dan het andere, 458
Luk. X: 30—37. aanmerkingen daar over. 348

M.

Maane (loop der) baarblyklyk ten beste van de inwoners der aarde ingerigt. 23
Matho *of Jongelings Waereldbeſchouwing.* Berigt. 402
Matth. VI: 9—13. verklaard. 431. *enz.*
Mead (edelmoedig gedrag van) 271
Meeſe (D.) *Leerwyze der Planten.* Berigt. 509
Meier (G.F.) *Philoſophiſche Aanmerkingen omtrent de Chriſtlyke Religie.* Berigt. 119
Melancholiken zonderling geneezen 269
Memorie van Rechten in de zaak van J. Westerwout. Berigt. 44
Meridiaan (over het ſtellen van een' vast bepaalden eerſten) 151
Merken (L. W. van) *David, in twaalf boeken.* Berigt. 193
Meyer (L.) *Zedige Aanmerkingen over de Leerreden van* G. T de Cock. Berigt. 8
Miller (P.) *Maandlykſe Tuin-Oeffeningen.* Berigt. 510
Milt (ongewoone plaatſing van de) 321
Mode (wat men van het opvolgen der) in de kleedinge te houden hebbe. 142
Moeder-vlak (van een) die aanſtaande ziekten voorſpelde. 370
Molkrekel beſchreeven. 499
Montenoy (C. P. de) *Historie der Koningen van Rome.* Berigt. 154
Mosheim (J. L.) *Zedenleer der H. Schrift, in een kort begrip gebragt, door* J. P. Miller. Berigt. 249
——— (J.L. van) *verklaaring der Brieven aan Timotheus, II Deels 2de Stuk.* Berigt. 479
——— *Algemeen Kerken Regt der Proteſtanten.* Berigt. 487
Mozart (L.) *grondig onderwys in het behandelen der Viool.* Berigt. 197
Muller (P. L. S.) *Eenzaame Nagtgedagten, II Deel, 2de Stuk.* Berigt. 283

Digitized by Google

N.

Naamfeest van de Godinne Venus. Berigt. 248
Negers (van waar de zwarte kleur der) volgens *Le Cat.* 46
Neumann (C.) *Grondige Chymie.* Berigt. 452
Neuſtad beſchreeven. 177
Nieuwland (P.) *Letter en Oudheidkundige Verlustigingen IIde Deel.* Berigt. 53
Nieuwsgierigheid (eene te verre gaande) beſtreeden. 49
Noemer (Mr. P. v.) *Stichtelyke Gedichten.* Berigt. 117
Numa Pompilius wat hy ter beſchaavinge van 't Romeinſche Volk deedt. 155. Zyn character en handelwyze. 156. *enz.*

O.

O! Jan Bruinceelen. Hoe komen wy hier te pas? Berigt. 386
Opperhuid, in dezelve worden Vaten gevonden. 235
Ordonnantien en Gebruiken van verſcheide ſoorten van Kaartſpellen &c. Berigt. 386
Os. (*A. van der*) (Verder berigt van de Papieren raakende). 96
Overigheid (wat regt de) omtrent de Kerk hebbe. 489

P.

Papieren raakende de mogelykheid of onmogelykheid van het beſtaan der Spoken. Berigt. 221
Patriot (welke de hoedanigheden van een) zyn. 284. Welke pligten hy te betragten hebbe. 286
Paulus en *Jacobus* wegens de Leer der Regtvaardigmaaking over een gebragt. 401
—— of hy één of tweemaal te Rome in gevangenis geweest zy? 479
Peiffers (W.) *Gelaofs Vastigheid van een Waar, ſchoon Ongeletterd Christen. Iſte Stuk.* Berigt. 438
Piening (N.) *Over 't Avondmaal.* Berigt. 9
Pis door het Fondament geloosd. 321
Pligt elk mensch heeft byzonder toe te zien op zyn eigen pligt, en niet nieuwsgierig te zyn omtrent die van anderen. 47
Polen (toeſtand der Disſidenten in). 510
Pott (P.) Remarks on the Diſeaſe, commonly called a Fiſtula in Ano. *Berigt.* 99
Pſalm LXV. wanneer waarſchynlyk opgeſteld, deszelfs voornaame inhoud. 121
—— LXVI. ten tyde van Koning Hiskia gedicht, ſlaat niet op de dagen des N. T. 122
—— LXVII. mede in de dagen van Koning Hiskia opgeſteld, en op de tyden des N. Verbonds toepasſelyk. 123
—— LXVIII. de voornaame inhoud van dit *Zangſtuk.* Wanneer en by welk eene gelegenheid gedicht, gedeeltelyk op de dagen des N. V. betrekkelyk. 124
—— LXIX. hoofd-inhoud van dit Lied, door David ten tyde van Abſalom gedicht. 126, 't Laatſte gedeelte van het 5de vs. hoe te vertaalen. 127 In welken zin op den Meſſias toepasſelyk. 128
—— LXX en LXXI. behooren tot elkander, door wien en in welken tyd gedicht, zyn niet op de dagen van den Meſſias toepasſelyk. 205
—— LXXII. waarſchynlyk van Salomo opgeſteld, wanneer hy het deedt, hoe men het laatſte vers te verſtaan hebbe, ſlaat op de dagen des N. V. 207

Digitized by Google

Psalm LXXIII. wat men in 't verklaaren van dit Dichtstuk byzonder moet in 't oog houden; wanneer 't zelve waarschynlyk is opgesteld. 208
——— (LXXIV. Voornaame inhoud van deezen) door wien en by welk eene gelegenheid, waarschynlyk gedicht. 210
Hoe vs. 5—8 moet overgezet worden. 211
——— LXXV. by welk eene gelegenheid en door wien gedicht. 293
——— LXXVI. wanneer en door wien opgesteld; hoe vs. 8—10 vertaald en verstaan moet worden. 295
——— LXXVII. in welken tyd gedicht, is niet op de Christenkerk toepasselyk. *ald.*
——— LXXVIII. by welk eene gelegenheid gemaakt, slaat op de dagen des N. T. 297
——— LXXIX. opgesteld in de dagen van *Judas den Maccabeer.* 298
——— LXXX. Onder de verdrukking van *Antiochus Epiphanes* opgesteld. 299
——— LXXXI. ten tyde van Koning *Hiskia* gedicht, voornaame inhoud van dit Zangstuk. 387
——— LXXXII. Inhoud van deezen Psalm, waarschynlyk ten tyde van *Hiskia* gedicht. 389
——— LXXXIII. wanneer en door wien waarschynlyk gedicht, slaat niet op de dagen des N. Verbonds. 390
——— LXXXIV. Inhoud van dit Dichtstuk en op wien het slaat. 393
——— LXXXV. Algemeene inhoud van deezen Psalm. 395
Psalmen (Het Boek der) is in vyf deelen verdeeld. 208
Psalmen (alle) zyn niet geschikt om van de Christenen gezongen te worden. 440
Puisten boven de Schaamdeelen, welken zo veel melk uitgaven als een zoogende Vrouw uit de borsten. 267

R.

Rabener (G. W.) *Verzameling van Hekelschriften. Vierde Deel* Berigt. 512
Réalité (La) & l'Eternité des peines de l'Enfer, démontrées par des Raisons Philosophiques, contre l'Irreligion & la Superstition. *Berigt.* 225
Redenvoeringen ter gelegenheid der Inhuldiginge van zyne Doorluchtige Hoogheid WILLEM DEN VYFDEN. Berigt. 178
Rederykers, welk een opgang zy te Amsterdam maakten, en de verscheide kamers door hun opgerigt. 68
Regt (het) van God over de schepzelen op welken grondslag dit steunt. 162, enz.
Reinhart (A. F.) *Brieven over eenige gewigtige Onderwerpen der H. Schrift en Wysbegeerte.* Berigt. 397
Reize na de Zuid-Zee met het Schip de Wager. Berigt. 376
Rekening, zeldzaame. 68
Riet-Vink, Vlinder zo genaamd, in haare leevenswyze beschreeven. 373, 374
Rom. IX. 1—5. opgehelderd. 3
——— VI. uitgebreid. 301
——— VII. verklaard. 364
Rose, *Of de Uitwerkzelen van den Haat, de Liefde en Vriendschap.* Berigt. 248
Rups uit de keel geloosd, wil geen bladen, maar vleesch eeten. 111

S.

Schaffers (J. Ch.) *De Gemakkelyke en allezins voordeelige Wasch-*

Digitized by Google

Waseh-machine. Berigt. 41
Scharlaken-bezie, zie *Schildluis.*
Scheidkunde van welk eene algemeene nuttigheid. 454
——— hoe dezelve, in haare grootſte uitgeſtrektheid genomen, kan verdeeld worden. 455
Schepping, *Reinbarts* denkbeeld des betreffende. 398
Schild-luis der Groen-Eiken, beſchreeven. 504
Scholten (C. W. R.) *De weg des leevens gevonden en anderen aangeprieezen.* Berigt. 136
Schouwburg te Amſterdam, wanneer opgerigt. 70
Schouwburgen niet geſchikt ter zedeverbetering. 452
Schubert (J. E.) *Heilige Leerredenen over de voornaamſte waarheden van den Ch. Godsdienst.* Berigt. 213
Schwencke (M. W.) *Kruidkundige Beſchryving der in en uitlandſche Gewaſſen.* Berigt. 505
Schyndeugd (de) op het tweede Schavot. Iſte Deel. Berigt. 200
Sepp (C.) *Nederlandſche Inſecten IV St. 8ſte Verh. en VI St. 4de Verh.* Berigt. 372
Sibelius (T.) *Leerrede.* Berigt. 256
Slob (D.) *Redenen tegen het droogmaaken en voor het bedwingen der Haarlemmer Meer.* Berigt. 246
Slotsboo (D. J.) *Verhandeling over de Graaven van Holland.* Berigt. 467
Smaak (zedelyke), zie Gevoel.
Smellie (W.) *Verzameling van Vroedkundige Gevallen en Waarneemingen.* Berigt. 178
——— (W.) *Verzameling van tegennatuurlyke Gevallen en Waarneemingen in de Vroedkunde.* Berigt. 409
Solyman en Almena, eene Oosterſche Geſchiedenis. Berigt. 26
Sommerau (G. F.) *Kern uit de Zedeleer der H. Schrift, door den Heer* J. L. van Mosheim. Berigt. 139
Spieren, verklaaring van derzelver beweeging. 75
——— (de Tweebuikige) aan de Onderkaak zyn geen Katrol-ſpieren, en van derzelver werking. 229
Spooken (wat men door) te verſtaan hebbe. 9. Gronden van bewys voor derzelver niet beſtaan. 10
——— onderſcheidene benaamingen daar aan gegeeven in weinig Dichtregelen voorgeſteld. 222
Spookeryen (oorzaaken der). 12. Behoedmiddelen tegen de gedagten van Spookeryen. *ald.*
Spraak, in zo verre verlooren dat iemand maar één uur op een dag kon ſpreeken. 268
Springbaanen, groote menigte van dezelven. 500. Tot ſpyze gebruiklyk. 501
Staat (de) der Menſchlyke Natuure afgeſchetst. Berigt. 372
Steen (byzondere gevallen wegens den) in de blaas. 320
Straffen (zonderlinge bewysreden voor de eeuwigheid der Helſche). 225
Studeerkamer voor de Nederlandſche bevallige Juffersſchap. Berigt. 248
Swam (G.) *Wisſel Reductie.* Berigt. 430

P.

Tepeltjes van het dunne Gedarmte ontkend. 323
Timotheus (IIde Brief aan) wanneer geſchreeven. 484
Tooneeloefening, wanneer in de

Digitized by Google

de Nederlanden eerst ingevoerd, en hoe men die inrichtte 67
Toneeloefening, wanneer te Amsterdam bekend geworden. *ald.*
Tor (*van den Gouden*) byzonder wat deszelfs voortteeling en verandering betreft. 272
—— (*Pamiet*) beschreeven. 277
—— *Doodgraaver* genaamd, hoe dezelve met het begraaven van krengen te werk gaat. 276
—— (*Bok*) waar in het geslacht deezer Torren van de anderen verschilt. 278
Tovery heerscht alleen in arme en domme landen. 473
Traast (J.) *Stuk Werks Astronomiseh ontwerp tot het berekenen der waare lengte en der mogelyke Eclipsen.* Berigt. 150
Trellont (J.) *Leerreden.* Ber. 256
Tuinboek (*het Volmaakt Burger*). Berigt. 113
Turken (Kort beloop van de Geschiedenis der) tot op den tyd van *Jengbiz Kban.* 420
Tyd (over 't aanbelang van den) hoe de Wereldlingen dien doorbrengen. 218

U,

Uitspanningen zyn een' Christen niet ongeoorlofd. 251
—— —— hoe ze ingerigt moeten weezen. 252
—— —— (welk slag van) hem voëgen. 253 enz.
Uitwas (Zonderling). 268
Unzer (J. A.) *Verzameling van Mengelschriften.* Berigt. 462

V.

Vaatrok (over de Ruischiaansche) van het Oog. 235
Vaderland uit welken hoofde wy 't zelve kunnen en behooren te beminnen. 284
Vee van Adam niet met onderscheidene naamen benoemd. 342
Veester beschreeven. 497
Venema (*H.*) Commentarius ad Psalmos LXV—LXXXV. *Berigt.* 121. 205. 293. 387
Verhout, hoe het kappen van 't zelve in de Baay van Honduras door de Engelschen geschiedt. 81
Verhaal (*Historisch*) *van het voorgevallene in de zaak van* Do. De Cock. Berigt. 292
—— *van de Historieschc Beschryving wegens de Turksche slaverny* Berigt. 430
—— (*Egt*) *van het voorgevallene in de Lutherschc gemeente binnen Delft.* Berigt. 442
Verhandelingen ter beantwoordinge van het Vraagstuk, door de Administrateurs van het Stolpiaansche Legaat, in 't jaar 1764 opgegeeven. Berigt. 161
—— *van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, IXde Deel.* Berigt. 358. 443
Verlangen (hoe zich 't) in onderscheidene gevallen uitdrukt. 33
Verlustigingen (*Genees-Heel en Natuurkundige.*) *Eerste Deel No. 1. en 2.* Berigt. 78
Vermaaklykheden, *zie* Uitspanningen.
Verschynigen (over de) van Goede en kwaade Engelen en Geesten. 223
Verstand (hoe het) op het Hart werkt. 364
Vertoog (*Beredeneerd*) *om te bewyzen dat 'er geen Spooken zyn of zyn kunnen.* Berigt. 9
—— *over de Gelukzaligheid van het toekomend leeven.* Berigt. 313
—— *wegens het verbevene en de welsprekendheid in de gewy-*

wyde Schriften uitblinkende. Berigt. 347
Vertoog over het Pſalmgezang. Door Probus. Berigt. 440
Vlakken (van de) der zwangere Vrouwen. 379
Vloeitrekkijes beſchreeven. 464
Voltaire (*Brief van den Heer De*) *aan Mr* D'A. M. Berigt. 290
Vonniſſen en leste van 7 Gevangenen in 's Bosch. Berigt. 520
Vreugde, welk een ſtem die hartstogt eischt. 35
Vrieſekolk (E P.) *Verhandelingen van het Manuaal en Evolutien* Berigt. 192
Vrouwen (opſchik der) *van Son Jago.* 379
——— (aanmerkingen over de) die de Letteren beoefenen. 427
Vrugt hoe ze geduurende de zwangerheid in de baarmoeder ligt. 182
Vrugten der Eenzaamheid. Berigt. 257
Vryheid (Staatkundige) bedenkingen daar over. 426
Vuur van het geen aan 't zelve voedzel geeft. 457

W.

Wagenaar (J.) *Beſchryving van Amſterdam. VIIIſte Stuk.* Berigt. 65
——— *IXde Stuk.* Berigt. 325
Walles (onkunde van de inwoonderen van) ten opzigte van den Godsdienst. 259. Oorzaaken daar van. 260
Wandelend Blad, een Insect dus genaamd, beſchreeven. 497
Wanhoop, op welk een toon zy ſpreekt. 36
Water belet van honger te ſterven, terwyl men eenigen v d geene ſpyze gebruikt. 266
———, ſcheidkundige aanmerkingen daar over. 459 *vv.*
Water-Tor beſchreeven, hoe tot zwemmen toegerust. 496
Wevelaar, korte inhoud van een Blyſpel dus geheeten. 382
Welſprekendheid, hoe deeze verſchillende accenten eischt om onderſcheidene hartstogten uit te drukken. 32
Wet (*Mosis*) als enkel burgerlyk beſchouwd. 401
Wiskunde (de ſtudie der) behoort tot eene goede opvoeding. 20
——— hoe noodig voor Neerlands Jongelingſchap. 263
Wispelturigheid afgeſchetst. 475
Wiselaars, wanneer hier te lande en eerst te Amſteldam aangeſteld. 326. 328
Wisſelbrieven, wanneer uitgevonden of ingevoerd. 327
Wisſelhandel (oorſprong van den). 340. Oudheid daar van. 341 *vv.*
Witherſpoon (J.) *Leevendige afbeelding van het beſtaan en gedrag der Kerkelyken.* Berigt. 396
Warm (*Glim*) van het licht 't welk dezelve uitgeeft. 278

Y.

Young (E.) *Nachtgedagten.* Berigt. 218
——— (J.) *Leerredenen.* Berigt. 351

Z.

Zaad is het beginzel van alle Planten. 403 *vv.*
Zedelykheid (wat de oorſprong der) is. 102
Zelfbedrog, uit welke oorſprongen 't zelve ontſtaat. 383
Zenuw-vogt, de aanweezenheid van 't zelve beweerd. 70. de eigenſchappen daar van verklaard. 74

Digitized by Google

REGISTER VAN BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het Zevende Deels eerſte Stuk van dit Werk, oordeelkundig zevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Aanleiding tot de Uiterlyke Welſpreekenheid, Amſt. by *J. Duim*, en de Wed. *K. van Tongerlo en Zoon*, in 8vo. *f* 1-5-0 31

Aanmerkingen (zedige) over de Veengraveryen in Vriesland, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 279

——— op eenige ſtellingen van den Heer *A. F. Reinhart*, Amſt. by *M. Magérus*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 498

Alberti (*G. W.*) Brieven over den tegenwoordigen toeſtand van den Godsdienſt en de Weetenſchappen in Groot Brittannien, 2de Deel. Utrecht by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 259

Albini (B. S.) *Academicarum Annotationum, Liber Septimus*, *Lugd. Bat. apud* J. & H. Verbeek, *in 4to. f* 1-10-0 229. 319

Anecdotes de Medecine. A Lille, chez J. B. Henry, *II Tom. in 12mo. f* 1-14-0 265

Artz (De) of Geneesheer, IIde D. 2de ſtuk en IIIde D. 1ſte ſtuk, *f* 1-5-0 Amſt. by de Wed. *K. van Tongerlo en Zoon*. 413

B.

Becal (*A.*) Leerredenen, Amſt. by *M. Magérus* in 4to. *f* 0-8-0 256

Bedenkingen over den toeſtand der Diſſidenten in Polen, Amſt. by *G. Bom*, in 8vo. *f* 0-4-0 619

Begrip (kort) van de Hiſtorie der Inſecten, 1ſte ſtukje, met pl. Amſt. by de Erven van *F. Houttuin*, in 8vo. *f* 1-0-0 106

Berigt (verder) van de Papieren raakende Do. *A. van der Os*. 96

——— wegens het Prentwerk, volgens de uitvinding van den Heer *C. Ploos van Amſtel*. 159

——— aangaande de Oneenigheid ontſtaan tuſſchen de Regenten der Stad *Monnickendam*, Amſt. by *J. Sobreuder*, in Fol. *f* 0-18-0 247

Be-

Digitized by Google

Beronicius (*P. J.*) Boeren- en Overheids-Stryd, enz. met pl. Te Goes en Middelb. by. *J. Huysman* en *J. van der Sande*, in gr. 8vo. *f* 1-10 0 245

Beſchryving (korte en zaaklyke) der vereenigde Nederlanden, en derzelver onderhoorige Landſchappen, Amſt. by *D. Swart*, in gr. 8vo. *f* 1-8 0 98

Beſpiegeling van *Joſeph* by de bevalling van zyne ondertrouwde Bruid *Maria*, Groningen by *J. Bolt*, in 4to. *f* 0-3-0 120

Brief aan den Eerw. Do. *J. van Spaan*, Amſt. by de Erven van *F. Houttuin*, in 4to. *f* 0-5-0 172

—— van een Rotterdammer, enz. Amſt. by de Wed. *K. v. Tongerlo en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 478

Buſching (*A. F.*) Nieuwe Geographie, IIIde Deels 4de ſtuk. Amſt. en Utr. by *S. v Esveld* en *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 3 15 0 173

Buurt (*A.*) Beſchouwende Godgeleerdheid, 2de ſtuk, Amſt. by *Loveringh* en *Schouten*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 85

C.

Cat (le) *De la Couleur de la Peau humaine en general, de celle des Negres en particuiier. á Amſt. in* 8vo. *f* 1-16 0 14

—— (le) *Traité de l'Exiſtence, de la Nature, & des Proprietes du Fluide des Nerfs, &c. à Berl in gr.* 8vo. *f* 3-0-0 71

Claerbergen (*J. V. van*) Vertoog over de Veengraveryen. Leeuw. by *W. Coulon*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 280

Clarke (*S.*) De mensch in zyne Natuur, Zeden en Christlyk Geloove beſchouwd, 's Grav. in gr. 8vo. *f* 2-0-0 45

Closſii (J. F.) *Nova Variolis medendi Methodus. Traj. ad Rhen. apud* R. de Meyere, & J. a. Schoonhoven, *in* 8vo. *f* 0-11-0 367

Curtenius (*P.*) Over de zwaarſte plaatzen der Brieven van Paulus, Amſt. by *G. Groot* en *Zoon*. in 4to. *f* 4 0 0 1

D.

Deductie en Bylaagen in de zaake van *J. Spuede*, 'sHage, by *H. Bakhuiſe*, in 4to. *f* 1-12-0 291

Diatribe Academica de Dea Angerona, Ex Officina, J Broedelet, *in 4to. cum triplici effigie Deæ Angeronæ.* 330

Dichtlievend Tydverdryf, of Proeven van Dichtoefeningen, 1ſte ſtuk, Leid. by *C. van Hoogeveen Junior*, in gr. 8vo. *f* 0 14-0 39

Doddridge (*P.*) Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments, I Deels 2de ſtuk, Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 431

E.

Digitized by Google

E.

Elsnerus (*G. M.*) over den Brief aan de Romeinen, Utr. by *G. en A. van Paddenburg*, Iſte en IIde Deel, *f* 8-2 0 301

Engels (*F. C.*) vyf Predikatien, 's Hage, by *J. Bouvink*, in 4to. *f*0-12-0 94

——— de verlooren Zoon, Cleve by *G. C. B. Hoffmann*, in gr. 8vo. *f*0-12-0 95

F.

Fanni, of het gelukkig Berouw, Dordrecht by *A. Blusſé*, in 8vo. *f*0-10-0 44

Fontenelle (*B. van*) Redenvoering over verſcheide Werelden. Derde Druk met plaaten, Amſt. by *S. van Esveld*, in 8vo. *f*0-18-0 22

Formey (*J. H. S.*) kort Begrip der Kerkelyke Historie, IIde Deel, 's Hage by de Wed. *O. van Thol* en *Zoon*, in 8vo. *f* 1-10-0 58

G.

Gedagten, getrokken uit de Werken van den Heere *de Voltaire*, Rotterd. by *D. Vis*, in 8vo. *f* 1 10 0 425

Gedichten, by gelegenheid der Inhuldiginge van zyne Doorlugtige Hoogheid *Willem den Vyfden*, enz. enz. enz 37

Geest (Aan myn) Door Jongvrouwe .... Breda, by *W Oukoop*, in gr. 4to. *f*0 6-0 334

Grondvesten (De klaagende) der Amſterdamſche Koornmarkt, Amſt. in gr. 8vo. *f*0-6-0 199

H.

Haen (A. de) *Epiſtola de Cicuta, cum Alethophilorum Viennenſium Elucidatione neceſſaria, Amſt. apud* J. Schreuderum, *in* 8vo. *maj. f* 0-7-0 144

Haitsma (A.) *Commentarius ad Geneſin, Harl. apud* V. van der Plaats, *in* 4to. *f* 1, 16-0 339

Handelingen in de zaak van Do. *G. T. de Cock*, Leeuw, by *P. Koumans*, in gr. 8vo. *f*0 12-0 43

Heineccius (*J. G.*) Grondbeginſelen van het Wisſelregt, Middelb. by *C. Bohemer*, in gr 8vo. *f* 1 5-0 230

Hennert (J. F.) *Discours ſur la Neceſſité qu'il y a de joindre l'étude de Mathématiques a une bonne éducation, à Utr. chez* A. van Paddenburg, *in* 4to. *f*0 6-0 20

——— *Elementa Matheſeos puræ, Vol.* 1, *cum figuris, apud* A. van Paddenburg, *in* 8vo. *f* 1-10 0 22

——— Inwydings rede betoogende de noodzaaklykheid, om de beoefening der Wiskunſte, met eene goede opvoeding gepaard te doen gaan, Rott. by *A. Bothal*, in 4to. *f*0-6 0 263

Histo-

Digitized by Google

Historie (Hedendaagſche) of Tegenw. Staat van Amerika, Amſt. by *J. Tirion*, IIde Deel, gr. 8vo. *f* 3-10-0 80
——— (Moderne) IV Deel 1ſte ſtuk, Leid. by *P. van der Eyk*, in 4to. *f* 2-12-0 420
——— (Natuurlyke) volgens het Samenſtel van *Linnæus*, Iſte Deels, 9de ſtuk, Amſt. by de Erven van *F. Houttuin*. *f* 4-0-0 185. 272
——— 10de ſtuk, *f* 3-12 0 496
Historisch Verhaal van het voorgevallene in de zaak van Do. *de Cock*, *f* 0-12-0 292
Hoffſtede (*P.*) Vervolg der Naleezingen op de Byzonderheden der H. Schrift, Rotterd. by *J. Bosch* en *R. Arrenberg*, in 4to. *f* 0 6-0 8
Holberg's (*L.*) Blyſpelen, IIde Deel, Amſt. by *S. van Esveld*, in 8vo. *f* 1-5 0 381
——— ——— ——— IIIde Deel, *f* 1-5-0 471
Horst (*A. van der*) Het oud Enkhuizen in zeven Zangen, Gron. by *J. Bolt*, in 4to. *f* 1-0 0 468
Houbraken (*A.*) Stichtlyke Zinnebeelden, tweede Druk, Amſt. by de Erven van *F. Houttuin*, in gr. 8vo. met pl. *f* 2-8 0 510
Hulshoff (*A.*) Lykreden over *Klaas de Vries*, Amſt. by de Wed. *K. van Tongerlo* en *Zoon*, en *A. van der Kroe*, in 4to. *f* 0 1 0 L. 346
Jacobi (*A. F. E.*) Meetkunde voor de kinderen, Zwolle by *S. Clement*, in 8vo. *f* 0-6 0 338
K.
KArakter van een Redenaar, Amſt. by *Ph. Dorenaart* en *J. Kok*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 *ald.*
Karsdorp (*G.*) Lyk en gedagtenis-Reden op het overlyden van zyn K. M. *Fredrik de V.* *f* 0-6-0 139
——— Leerrede op den dag der plegtige gebeden om de voorſpoedige reize van zyne Majeſteit Koning CHRISTIAAN, &c. Hamb. by *J. L. C. Koning*, in gr. 4to. *f* 0 6 0 L. 257
LAgendaal (*J.*) Hiob, de Geestlyke Palmboom, Rott. by de Wed. *F. de Vryk* en *J. Hofhout*, in 4to. *f* 2-0-0 423
Leeven (Het) van den jongen Uilenſpiegel, Amſt. by de Wed. *J. van Egmont*, in 8vo. *f* 0-6-0 248
——— van den jongen Slender Hincke. *f* 0-16-0 338
Locke (*J.*) Wysgeerige Proeven over 't menschlyke verſtand, Antw. voor *W. Jugla*, in 12. *f* 0 12-0 52
Ludwig (*C. G.*) Gerechtelyke Geneeskunde, Rott. by *H. Beman*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 411

M. *Ma-*

Digitized by Google

M.

Matho: of Jongelings Waereld-beschouwing, Iste Deel, Amst. by *Intema en Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 402
Meese (D.) Leerwyze der Planten, 1ste Stuk No. 2, in 4to. *f* 1-5-0 afgezet *f* 1-16-0 509
Memorie van Rechten in de zaak van *Joannes Westerwoudt*, Amst. by *G. Bom*, in fol. *f* 0-16-0 44
Merken (L. W. van) David in twaalf Boeken, Amst. by *P. Meijer*, in 4to. *f* 3-0-0 193
Meijer (G. F.) Philosophische Aanmerkingen over de Christlyke Religie, IIde Deels 2de Stuk, 's Hage by *P. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 129
—— *(L.)* Zedige Aanmerkingen over de Leerreden van *G. T. de Cock*, Leeuw. by *P. Koumans*, in gr. 8vo *f* 0-10-0 8
Miller (P.) Maandelykse Tuin-oeffeningen, Haarlem by *J. Bosch*, in gr. 8vo. met pl. *f* 1-16-0 510
Montenoy (C. P. De) Historie der Koningen van Rome van deszelfs stigting tot de opregting van het Gemeenebest, Dordr. by *A. Blusse*, in 8vo. *f* 0-14-0 154
Mosheim (J. L.) Volledig Uittrekzel uit de Zedenleer der H. Schrift, in een kort begrip gebragt door deszelfs Schoonzoon *J. P. Miller*, Utr. by *R. de Meyere* en *J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 249
—— *(J. L. van)* Verklaaring van de beide Brieven aan Timotheus, IIde Deels 2de Stuk, Utr. by *G. en A. van Paddenburg*, in 4to. *f* 1-12-0 479
—— Kerkenregt der Protestanten, Utr. by *G. T. van Paddenburg* en *J. C. ten Bosch*, Iste D. 2de St. in gr. 8vo. *f* 1-5-0 487
Mozart (L.) Grondig Onderwys in 't behandelen der Viool, met plat Haarl. by *J. Enschede*, in gr. 4to. *f* 7-0-0 197
Muller (P. L. S.) Eenzaame Nagtgedagten 2de Deel 2de Stuk Amst. by *A. D. Selschap*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 283

N.

Naamfeest van de Godinne Venus, *f* 0-3-0 248
Neuman's (C.) Grondelyke en met Proeven bewezene Medicinale en Natuurkundige Chymie, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. ID. 1ste Stuk, *f* 1-16-0 454
Nieuwland (P.) Letter- en Oudheid-kundige Verlustigingen IIde Deel, in 's Hage, by *J. Thierry*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 53
Noemer (P. v.) Stichtelyke Gedichten, Midd. by *H. Sas*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 117

O.

O! Jan Bruyneelen, Hoe komen wy hier te pas? 's Hage &c. 386

Or-

Digitized by Google

Ordonnantien en Gebruiken van verſcheide ſoorten van Kaartſpellen, Dort by *A. Bluſſé*, in 8vo. 386

P.

Papieren raakende het beſtaan der Spooken. 231
——— ——— ——— de Reg. van Monnikendam. 337
Peiffers (*W.*) Geloofs Vastigheid van een Waar, ſchoon Ongeletterd Christen, Amſt. by *H. Viervoet*, in gr. 8vo. Eerſte Stuk, *f* 1-16-0 435
Piening (*N.*) Over het H. Avondmaal, Zwolle by *S. Clement* enz. in 8vo. *f* 0-4-0 9
Pott (P.) *Remarks on the Diſeaſe, commonly called a Fistula in Ano, Lond. in gr.* 8vo. *f* 1-16-0 99

R.

Rabener (*G. W.*) Verzameling van Hekelſchriften, IVde Deel, Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo *f* 1-16-0 512
Realité (*La*) *& l'Eternité des peines de l'Enfer, demontrées par des Raiſons Philoſophiques, contre l'Irreligion & la Superſtition, Amſt. chez* Jean Schreuder, *in* 8vo. *f* 0-6-0 225
Redenvoeringen by de Inhuldiging van zyn Hoogheid WILLEM DE V. 170
Reinhard (*A. F.*) Brieven over eenige gewigtige Onderwerpen der Heilige Schrift en Wysbegeerte, Amſt. by de Wed. *K. v. Tongerlo*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 397
Reize naar de Zuid-Zee met het Schip de Wager, *Leid. by J. le Mair*, in gr. 4to. *f* 5-5-0 375
Roſe, of de Uitwerkzelen van Haat, Liefde en Vriendſchap, Amſt. by *S. v. Esveldt*, in 8vo. *f* 0-14-0 248

S.

Schaffers (*J. Ch.*) Waschmachine, Amſt. by *J. C. Sepp*, in 4to. *f* 0-8-0 478
Scholten (*C. W. R.*) De weg des Leevens gevonden en aangepreezen, Zutph. by *A. J. van Hoorn*, in 8vo. *f* 1-0-0 136
Schubert (*J. E.*) Heilige Leerredenen over de voornaamſte waarheden van den Christelyken Godsdienst, IIde en IIIde Stuk, Amſt. by *P. Spriet en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-12 0 213
Schwencke (*M. W.*) Kruidkundige Beſchryving der in en uitlandſche Gewaſſen, 's Gravenh. by *J. van Karnebeek*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 505
Schyndeugd (De) op het tweede Schavot, Iſte Deel, Zierikzee, by *L. van Zwymvoeren*, in 8vo. *f* 0-15-0 200
Sepp (*C.*) Nederlandſche Inſecten, 4de St. 8ſte Verh. en 6de St. 4de Verh. *f* 0-18-0 372
Sibelius (*T.*) Leerrede, Leid. by *J. Le Mair*, in 4to. *f* 0-7-0 256

Stuk

Digitized by Google

Slob (*D.*) Redenen tegen het droogmaaken, en voor het bedwingen der *Haarlemmer-Meer*, Amſt. by *Yntema en Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 247
Slotsboo (*D. J.*) Verhandeling over de Graaven van Holland, Gron. by *L. Huizing*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 467
Smellie (*W.*) Verzameling van Vroedkundige Gevallen en Waarneemingen, Amſt. by *J. Morterre*, in gr. 4to. met Plaaten, IIde Deel *f* 4-0-0 178
—— —— Verzameling van tegennatuurlyke Gevallen en Waarneemingen in de Vroedkunde, IIIde Deel, Amſt. by *J. Morterre*, in gr. 4to. *f* 4-0-0 409
Solyman en Almena, eene Oosterſche Geſchiedenis, Amſt. by de Wed. *K. van Tongerla en Zoon*, in 8vo. *f* 1-0-0 26
Sommerau (*G. F.*) Kern uit de Zedeleer der H. Schrift, door *J. L. van Mosheim*, IIde Deel, Utr. by *G. en A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 139
Staat (de) der Menschlyke Natuure afgeſchetst, 's Hage, by *J. Gaillard*, in gr. 8vo. *f* 0 6-0 372
Studeerkamer voor de Nederlandſche bevallige Jufferſchap, Utr. by *H. Spruit*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 248
Swam (*G.*) Wisſel Reductie, Amſt. by *S. v. Esveldt*, in 8vo. *f* 1-0-0 430

T.

TRaast (*J.*) Stuk werks Astronomisch Ontwerp tot het berekenen der waare lengte, en der mogelyke Eclipſen, Amſt. by *S. v. Esveldt*, &c. *f* 2-0-0 150
Trellont (*J.*) Leerrede, Haarl. by *N. Beets*, in 4to. *f* 0-7-0 256
Tuinboek (Het volmaakt Burger), Delft by *C. van Graauwenhaan*, in 8vo. *f* 1-5-0 113

U.

UNzer (*J. A.*) Verzameling van Mengelſchriften, Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 462

V.

VEnema (H.) *Commentarius ad Pſalmos* LXV—LXXXV. *Leov. apud* H. A. de Chalmot, *in 4to. f* 4-16-0 121, 205, 293, 387
Verhaal (Egt) van 't voorgevallene in de Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgſche Confesſie binnen Delft &c. Delft by *V. d. Smout*, in gr. 4to *f* 0-3-0 449
—— (Beknopt) van een Turkſe ſlaverny, Iſte Deel, Medenblik, by *J. Gorter*, in 8vo. *f* 0-8-0 430
Verhandelingen ter beantwoordinge van het Vraagſtuk, door de Heeren Adminiſtrateurs van 't Stolpiaanſche Legaat, op-

Digitized by Google

opgegeeven in 't jaar 1764. Leid. by *Samuel* en *Joh. Luchtmans*, in gr. 4to *f* 4-16-0 161
Verhandelingen der Hollandſche Maatſchappy, IXde Deel, 2 Stukken, Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 5-5-0 358, 443
Verlustigingen (Genees-Heel en Natuurkundige), Amſt. by *W. Eleveld*, No. 1 en 2, in gr. 8vo. *à f* 0 6-0 78
Vertoog (Beredeneerd), om te bewyzen dat 'er geen Spooken zyn of zyn kunnen, Amſt. by *K. de Veer*, in gr. 8vo. *f* 0-14 0 9
——— over de Gelukzaligheid van het toekomend leeven, 's Hage, by *E. Boucquet*, in gr. 8vo. *f* 0 14-0 313
——— wegens het verhevene, en de welſpreekendheid in de gewyde Schriften uitblinkende, 's Hage, by *E. Boucquet*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 347
——— over het Pſalmgezang, door *Probus*, Amſt. by *K. de Veer*, in 4to. *f* 1-0-0 440
Verzameling van drie diverſe ſtukken over het Regt van Vergraving der laage Veenlanden, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 282
Voltaire (De) Brief aan Mr. d'Am.... 's Hage, by *H. Bakhuiſen*, in 8vo. *f* 0-6-0 290
Vonniſen ten laſte van zeven Gevangenen, te *'s Bosch*, 's Hertogenb. by *J.* en *H. Palier*, in fol. *f* 1-16-0 520
Vrieſekolk (E. P.) Verhandelingen van het Manuaal en Evolutien, Amſt. by *B. Mourik*, in 8vo. *f* 0-12-0 192
Vrugten der Eenzaamheid, *enz.* Haarl. by *C. Bohn*, in 8vo. *f* 0-14-0 257

W.

Wagenaar (J.) Beſchryving van Amſterdam, VIIIſte Stuk, Amſt. by *J. Tirion*, in gr. fol. *f* 7-4-0, in kl. fol. 4-16-0, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 65
——— ——— ——— Beſchryving van Amſterdam, Amſt. by *J. Tirion*, IXde Stuk in gr. 8vo. *f* 1-14-0 in kl. fol. *f* 3-12-0 in gr. fol. *f* 5-8-0 325
Wilberſpoon (J.) Leevendige aftekening van het beſtaan en gedrag der Kerkelyken, Utr. by *J. v. Poolſum*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 306

Y.

Young (E.) Nachtgedagten, twee Deelen, Amſt. by *P. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 216
——— *(J.)* Leerredenen over verſcheiden gewigtige Onderwerpen, Amſt. by *Intema en Tiebool*, 2 Deelen, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 351

Digitized by Google